Enigme ale istoriei

N. IORGA

ISTORIA LUI MIHAI VITEAZUL

SAECULUM I.O.

NOUTĂȚI EDITORIALE

- *Cristiana Aranghelovici*, **Îndreptar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române,** Cf. DOOM, ed. a II-a, 2005, 464 p.
- *B. P. Hasdeu*, **Sic cogito**, legat, cartonat, 17x24 cm, 272 p.
- *Pr. G. D. Gologan*, **Spiritismul și minunile Mântuitorului**, 336 p.
- *Helmuth Uhlig*, **Dumul mătăsii**, 288 p.
- *I. Oprișan*, **Opera literară a lui B. P. Hasdeu**, 544 p.
- *Yves Roman*, **Împărați și senatori,** 496 p.
- *Dan Oltean*, **Burebista și Sarmizegetusa,** 336 p.
- *Jules Michelet*, **Franța sub Napoleon,** 272 p.
- *Margareta Miller-Verghy*, **Vechi motive decorative românești**, 22x29,5 cm, legat, cartonat, text român/francez, ilustrații color, 336 p.
- *Paul Ștefănescu*, **Buruiana Diavolului,** 384 p.
- *A. M. Marienescu*, **Cultul păgân și creștin,** 416 p.
- *N. Iorga*, **Sate și preoți din Ardeal,** 256 p.
- *Jenica Tabacu*, **Amurgul Demiurgului. Ultimii ani de viață ai lui B. P. Hasdeu,** 240 p.
- *Madeleine Lazard*, **Eva în oglindă. Viața femeii în Renaștere,** 416 p.
- *G. Popa-Lisseanu*, **Dacia în autorii clasici,** 416 p.
- *Teodor T. Burada*, **Datinile poporului român la înmormântări,** 208 p.
- *Tony Brill*, **Tipologia legendei populare românești,** I–II, 656+576 p.
- *A. Schullerus*, **Tipologia basmelor românești și a variantelor lor,** 176 p.
- *Iordan Datcu*, **Dicționarul etnologilor români,** 976 p.
- *I. Oprișan*, **La hotarul dintre lumi. Studii de etnologie românească,** 560 p.
- *I. Oprișan*, **Cariatide literare. Studii de istorie a literaturii române,** 688 p.
- *D. Nimigeanu*, **Însemnările unui țăran deportat din Bucovina,** 176 p.
- **Corpusul receptării critice a operei lui M. Eminescu. Sec. XX,** vol. I, II–V, VI–IX, X–XI; XII–XIII, 352+416+400+448+448+384+400+368+400+ 384+352+416+496 p.
- *Liviu Grăsoiu*, **Emil Giurgiuca, sub povara vremurilor,** 160 p.
- *B. P. Hasdeu*, **Omul de Flori. Basme și legende populare românești,** 400 p.
- *Iuliu Dragomirescu*, **Ideile și faptele lui B. P. Hasdeu,** 240 p.
- *Simeon Florea Marian*, **Nașterea, Nunta, Înmormântarea la români,** 4 vol, 320+320+ +336+432 p. (ediție de lux)
- *Gala Galaction*, **Jurnal. 1947–1953. Pagini inedite cenzurate,** 272 p.
- *Iulia Hasdeu*, **Cugetări,** 160 p.
- *Dr. Rodica Percium*, **Tratamentul diabetului zaharat. Ghid practic,** 192 p.
- *Ovidiu Drimba*, **Studii și eseuri de literatură universală,** 464 p.
- *I. Oprișan*, **Opera lui Mihail Sadoveanu,** 448 p.
- *Tudor Pamfile*, **Sărbătorile la români,** 432 p.
- *Tudor Pamfile*, **Mitologia poporului român,** I, II, 408+408 p.
- *Gh. F. Ciaușianu*, **Superstițiile poporului român,** 336 p.
- *I. Oprișan*, **Basme fantastice românești,** V–VII, VIII–IX, 384+368+368+352+320 p. (există și vol. I–IV, 352+400+368+448 p.)

ÎN CURS DE APARIȚIE

- *B. P. Hasdeu*, **Pierit-au dacii? Elemente dacice în limba și cultura română**, 368 p.

N. IORGA

ISTORIA LUI MIHAI VITEAZUL

Coperta de I. OPRIŞAN

Coperta I, IV: [*Instantaneu de la o recepţie*], pictură de Franz Francken, Praga, 1601 (Detalii).

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
IORGA, NICOLAE
Istoria lui Mihai Viteazul / Nicolae Iorga ; ed. şi pref.: I. Oprişan. Bucureşti: Saeculum Vizual, 2009
Index
ISBN 978-973-642-224-9

I.Oprişan, Ionel (ed. şt.)

94(498.1)"15" Mihai Viteazul

Editura SAECULUM I.O.
ISBN 978–973–642–224–3

© Toate drepturile sunt rezervate Editurii SAECULUM I.O.

N. IORGA

ISTORIA LUI MIHAI VITEAZUL

Ediție și prefață de
I. OPRIȘAN

Editura SAECULUM I.O.
București – 2009

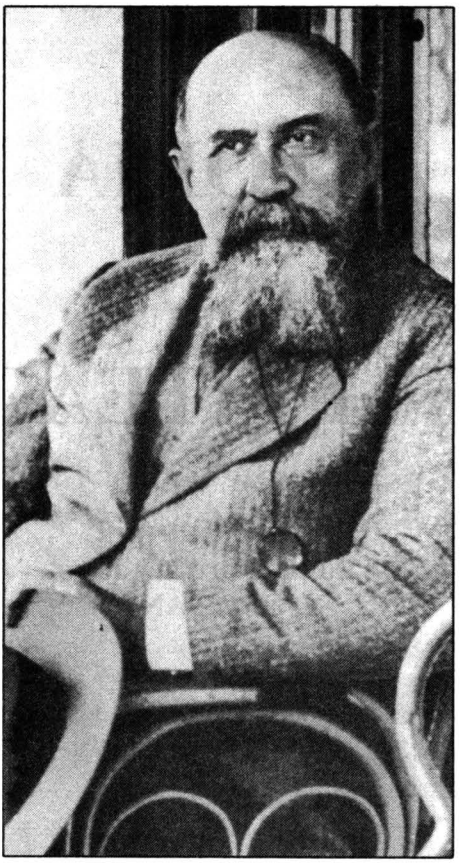

N. Iorga

Epicentrul cercetărilor istorice ale lui N. Iorga

Preocuparea lui N. Iorga față de personalitatea și înfăptuirile lui Mihai Viteazul a fost permanentă, de-a lungul întregii sale vieți, conjugându-se cu cercetările și pledoariile sale privitoare la originea, vechimea, statornicia și drepturile poporului român în spațiul etnic ocupat.

Nu credem – cum presupunea Barbu Teodorescu[1] – că interesul istoricului față de viața și opera marelui voievod ar fi fost trezit de lectura cărții lui N. Bălcescu, *Românii supt Mihai Voievod Viteazul*, despre care a publicat câteva considerații înaripate în *Revista nouă*.[2]

Lucrarea neterminată a revoluționarului pașoptist i-a prilejuit cel mult dorința de a pune o dată mai mult în lumină figura simbol a voievodului, într-o perioadă când gândurile lui și ale generației sale țînteau către pregătirea și realizarea Marii Uniri.

Acesta a fost, de fapt, motivul pentru care Iorga s-a apropiat de lucrarea lui Bălcescu, când știa bine ce a însemnat Mihai pentru români,– spre a arăta că visul lor, înfăptuit pentru o clipă de voievod la 1600, e cu atât mai realizabil, către 1900, cu cât două dintre provinciile istorice erau de mult reunite în regatul România.

El întrevede clar că „Mihaiul lui Bălcescu" „e falș, profund falș". că „nu e adevăratul Mihai, așa cum ni-l arată înaintea ochilor descoperirile mai târzii și cum trebuie să-l vadă un nou istoric al său",

---

[1] Barbu Teodorescu, *Povestea acestei cărți*, prefață la vol. N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ediție îngrijită de N. Gheran și V. Iova, Editura Militară, București, 1968, p. V–XXIII.

[2] N. Iorga, *Nicolae Bălcescu*, în *Revista nouă*, IV, nr. 6–7, 1891; reluat în vol. *Schițe din literatura română*, vol. I, Editura Librăriei Frații Șaraga, Iași, [1893].

dar subliniază cu înţelegere că era necesar ca marele romantic să-l prezinte aşa, din punct de vedere patriotic, drept un „viu model", care să îndreptea paşii poporului său „din depărtarea vremilor apuse" cum avea, de altfel, să-l înfăţişeze şi el, de pe un cu totul alt eşafodaj ştiinţific.

Considerând, astfel, că documentarea lui Nicolae Bălcescu e lacunară – între altele şi din cauza morţii sale premature – istoricul întreprindea, într-o primă fază, investigaţii sistematice în marile biblioteci şi arhive din ţară şi străinătate, spre a scoate la lumină toate documentele posibile referitoare la domnia lui Mihai şi a celorlalte personalităţi din statele vecine, contemporane lui, cu care a stat în legătură sau s-a războit.

Rezultatele impresionante, au fost publicate, imediat după descoperire, în periodice, în volume de sine stătătoare şi în masivele tomuri ale colecţiei Hurmuzaki (în principal în vol. XII, 1500 p.).

Pe baza propriei documentări, pe care n-a socotit-o niciodată încheiată – surprizele arhivelor sunt adesea tulburătoare! – N. Iorga a susţinut, în 1895, o amplă conferinţă despre relaţiile lui Mihai Viteazul cu generalul Basta, publicată şi sub formă de broşură: *Basta şi Mihai Viteazul*[1], iar în 1898 o a doua conferinţă, tangenţială, totuşi, lucrării în discuţie, *Luptele românilor cu turcii de la Mihai Viteazul încoace*[2].

O primă schiţă, cu caracter pur ştiinţific, sprijinită pe documentele aflate până atunci, creiona N. Iorga în 1900, sub titlul *Scurtă istorie a lui Mihai Viteazul în amintirea celor săvârşite acum trei sute de ani*, menită a reprezenta capitolul dedicat domnitorului în *Istoria românilor*, elaborată pentru expoziţia de la Paris din anul de hotar dintre secole.

Pentru publicul larg dădea, în anul următor, o versiune înflăcărată, de popularizare, cu titlul *Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc*[3].

---

[1] N. Iorga, *Basta şi Mihai Viteazul*, „conferinţă ţinută la Ateneul Român, în ziua de 15 ianuarie 1895", Editura Librăriei Ignatz Hertz, Bucureşti, 1895, 63 p. (BAR: I 101845).

[2] Publicată împreună cu conferinţa *Cultura română sub fanarioţi*, în vol. intitulat: *Două conferinţi*, Socec, Bucureşti, 1898, 108 p. (BAR: I 102056). Ea fusese ţinută la Ateneul Român pe data de 1 februarie 1898.

[3] A apărut în două ediţii în acelaşi an, la Institutul de Arte Grafice şi Editură „Minerva", Bucureşti, 1901 (format normal, 96 p., BAR: I 101870) şi în Biblioteca populară Minerva (format mic, 127 p., BAR: I 156125). S-a reeditat în 1919, cu titlul: *Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc, scrisă la 1900*, Tipografia „Cultura Neamului Românesc", Bucureşti, 1919, 74 p. (BAR: I 54175).

Elaborarea propriu-zisă a monografiei, finalizată în 1935, avea să fie începută după aceste crochiuri, mai precis la sfârşitul anului 1901 – februarie 1902, căci în martie 1902 apărea în paginile revistei *Convorbiri literare*, capitolul I. Următoarele trei capitole erau date la iveală în aceeaşi revistă în perioada aprilie–iulie; noiembrie–decembrie 1902 şi ianuarie 1903, după care tipărirea lucrării era sistată şi amânată fără termen.

Pe lângă faptul că autorul era supra solicitat de diverse alte scrieri şi de activitatea publică, nu găsim deocamdată motivaţia întreruperii *Istoriei lui Mihai Viteazul*.

E, de altfel, singurul caz în care N. Iorga se opreşte din scris la mijlocul cărţii, pentru ca pe urmă să se lamenteze că n-ar vrea să ajungă şi el în situaţia lui Bălcescu, de a nu putea încheia lucrarea.

Ceva s-a întâmplat – şi poate că vom afla cândva...

Deocamdată doar presupunem: fie că autorul a fost nemulţumit de ceea ce a scris – dar atunci n-ar fi reluat aproape tale quale textul din 1902–1903 în forma finală din 1935 –, fie că perspectiva de abordare necesita un răgaz de meditaţie.

Se va vedea că autorul avea să mărturisească mai târziu că ulterior s-a dezis de interpretarea „vitejească", cavaleresc-romantică, pe care i-o dădea Voievodului în începuturi şi că de-abia mai apoi i-a întrevăzut întreg tragismul existenţei sale.

În sfârşit, e posibil ca pentru continuarea lucrării să fi simţit nevoia străbaterii locurilor bătute de Mihai Voievod dincolo de munţi şi în Moldova întreagă la 1600 (cu Basarabia şi Bucovina nerupte din ea).

Figura lui Mihai a continuat, însă, să-l preocupe şi autorul a publicat destule studii, articole şi texte de conferinţe, precum: *Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul ca întemeietorii bisericii românilor din Ardeal* (susţinută, mai întâi sub formă de „memoriu" în ziua de 2 iulie 1904, la Academia Română şi tipărită sub titlul: *Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi Mitropolia Ardealului* (Minerva, Bucureşti, 1904, 48 p., BAR: I 101871); *Povestea lui Mihai-Vodă Viteazul* (1595) scrisă de un om de pe acele vremuri (tălmăcită de Teodor M. Eliot, 1837), tipărită de N. Iorga, 1910, 35 p. (BAR: I 20156); *Învăţăturile ce le dă Mihai Viteazul* (8 noiembrie 1909, Târgovişte, în vol. *Către fraţii din Ungaria*, Vălenii de Munte, 1910, p. 5–19, BAR: I 375253); *Faze sufleteşti şi cărţi reprezentative la români cu specială privire la legăturile „Alexandriei" cu Mihai Viteazul*, 1915, 61 p. (BAR: II 44846); *Politica lui Mihai Viteazul. Originile ei şi însemnătatea ei*

actuală, conferință în Aula Universității din Iași, 8 noiembrie 1918, Tipografia Cultura Neamului Românesc, Iași, 1918, 25 p. (BAR: I 127350); *Comemorarea lui Mihai Viteazul*, discurs ținut la Academia Română, Tipografia „Neamul Românesc", București, 23 p. (BAR: I 127315) *Soarta faimei lui Mihai Viteazul*, 22 noiembrie, 32 p., 1919 (BAR: I 56276); *Soarta rămășițelor lui Mihai Viteazul*, 1920, 30 p. (BAR: I 58237); *Discurs rostit la Mânăstirea Dealului în numele Academiei Române și a Ligii Culturale*, cu prilejul aducerii capului lui Mihai Viteazul (1920, *Neamul românesc*); *Leon Sapieha et Michel-le-Grand*, 1921, 4 p. (II 61674); *Despre Mihai Viteazul, Analele Academiei Române*, 1922, p. 267–274 (BAR: III 64233); *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși*, 13 noiembrie 1925, 11 p. (BAR: II 84103); *Încă un portret al lui Mihai Viteazul*, 1927, 2 p. + 3 pl., *Memoriile Secțiunii Istorice* (BAR: II 92138); *Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul?*, 26 aprilie 1929, 22 p. (BAR: II 9953); *Un nou izvor cu privire la Mihai Viteazul și Radu Șerban*, 26 iunie 1931, 13 p. (BAR: II 108910).

Dar cartea visată se lăsa așteptată.

Și poate că nici nu ar fi fost scrisă, dacă nu i-ar fi fost impusă de momentul politic din preajma celui de al doilea război mondial, când apele liniștite începuseră să se tulbure și „Unirea" realizată cu atâtea eforturi era amenințată de forțe statale care se trăgeau din stirpea celor care zădărniciseră, la 1601, încercarea lui Mihai Viteazul și forțau istoria să se repete.

Cum Voievodul devenise un simbol al jertfei supreme, iar întâmplările trăite de el constituiau peste ani un aide mémoire, N. Iorga a simțit necesitatea cărții, spre a deschide poporului român ochii asupra a ceea ce s-ar putea întâmpla. Și, la începutul anului 1935, a scris-o dintr-o răsuflare, terminând-o, semnificativ, în Săptămâna Patimilor.

A dat-o să fie culeasă direct după manuscris zețarului și a apărut sub auspiciile Ministerului Apărării Naționale – care i-a înțeles menirea –, în două volume, în vara lui 1935.

Graba finalizării l-a făcut pe autor să utilizeze nu numai textul primelor patru capitole publicate în urmă cu mai bine de trei decenii și prefața de atunci, dar a adăugat la sfârșit, în anexă, trei conferințe, a căror substanță nu fusese topită decât parțial în structura cărții.

Aceeași grabă a făcut ca autorul să n-o poată cizela suficient, încât a lăsat textul așa cum a ieșit din condei, cu fraze stufoase, uneori greu

inteligibile, şi cu un stil de expunere orală, deschis, însă, mai mult zborului artistic decât dacă i-ar fi impus sobrietatea academică.

De aceea, cartea are, mai ales spre final, o curgere epopeică şi o tensiune dramatică impresionantă.

Istoria lui Mihai Viteazul de N. Iorga nu e o lucrare seacă, de informare şi judecare a faptelor, cum au mai scris alţii.

Intrând – prin documentarea de peste patru decenii şi prin ceea ce a publicat şi a expus în conferinţe – într-o profundă comuniune cu Voievodul, iar, prin visul transformării înfăptuirii de la 1600 în realitate, fiind muncit de aceleaşi gânduri ca şi el, istoricul trece peste barierele profesiunii, apropiindu-se de om şi încercând să înţeleagă trăirea intimă şi comportamentul eroului.

Nu vom găsi în lucrarea lui N. Iorga un personaj convenţional, înfăţişat după clişeele ştiute, cum e creionat întrucâtva şi de Nicolae Bălcescu, ci un om care gândeşte şi trăieşte sub ochii noştri evenimentele, impulsiv şi dur, dar şi cu păreri de rău pentru ce face, cântând să-şi repare greşelile, un om neînţeles de ceilalţi şi de aceea duşmănit mai mult decât alţii, în sfârşit, un om sincer, spunând deschis ce gândeşte, dar descoperit prin aceasta faţă de ceilalţi din jur, dedublaţi şi mârşavi, pe care şi-i închipuia curaţi sufleteşte ca el.

Nu greşim, credem, afirmând că până la un punct autorul a suprapus efigia propriei personalităţi peste aceea a Voievodului, întrevăzându-se în el şi întrevăzându-l în sine, fără a face vreun rabat adevărului istoric, pe care l-a cunoscut mai bine ca oricine.

De altfel, simţind el însuşi unele slăbiciuni ale cărţii – în perspectiva descoperirii, după publicarea ei, a noi documente de către el sau prin cercetarea altora – revenea şi dădea studii noi (ne referim în special la *Mama lui Mihai Viteazul*[1] dar şi la altele[2]) punând punct unor discuţii în care a fost implicată şi lucrarea sa.

Nici o altă carte scrisă de N. Iorga nu i-a stat mai îndelung sub priviri şi pe nici alta n-a dorit s-o realizeze conform visurilor – dintr-o

[1] *Mama lui Mihai Viteazul*, conferinţa d[omnu]lui prof. N. Iorga, ţinută la Liga Culturală, în *Neamul românesc*, XXXI, nr. 137, 26 iunie 1936, p. 1, nr. 138, 27 iunie 1936, p. 1–2: nr. 138, 28 iunie 1936, p. 2–3 (BAR: P IV 2097).

[2] Două cuvântări: I. Fundamentele dreptăţii naţionale, II. Pomenirea Marelui Voievod Mihai Viteazul, 24 p. 1936 (BAR: I 145126); În jurul lui Mihai Viteazul, II, Originea lui Mihai Viteazul după o cronică românească, 1936, 33 p. (BAR: II 135317); Vitejia românească în noua cruciată: Fatpa lui Mihai Viteazul. Istoria românilor, vol. V, 1937, p. 231–399; „Calicii" lui Mihai Viteazul – o nouă orânduire a lui, 9 decembrie 1938, p. 7 (II 168264).

cerință internă stringentă – nu la comandă sau legat de anumite evenimente, ca *Istoria lui Mihai Viteazul.*

Datorită stăruirii istoricului asupra vieții și faptelor Voievodului, se poate spune că acestea s-au constituit în chiar axa centrală a cercetărilor lui N. Iorga, devenind punctul de convergență al tuturor celorlalte investigații.

De fapt, cartea a crescut odată cu maturizarea savantului, cu esențializarea viziunii sale asupra istoriei sau invers, istoricul și-a adâncit și aprofundat înțelegerea trecutului și, de ce nu, a prezentului, o dată cu conturarea ei până în faza finală.

Ea are, de aceea, nu numai o importanță în sine – fiind cea mai temeinică și mai plină de intuiții lucrare dedicată lui Mihai Viteazul –, ci și o valoare de referință, reprezentând un punct de reper pentru înțelegerea însăși evoluției autorului.

I. OPRIȘAN

Notă asupra ediției

Republicăm, cu fidelitate, fără amputări (cum s-a întâmplat în 1968), după ediția princeps, singura apărută în timpul vieții lui N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul* (Ministerul Apărării Naționale, București, 1935, vol. I–II, 301[302] + 231[232] p.).

S-a reprodus integral, atât textul propriu-zis al „monografiei", cât și „anexele", pe care autorul a ținut să i le adauge, considerând că cel puțin unele din ideile emise în conferințele respective nu au fost pe deplin ilustrate în lucrarea încheiată în „Săptămâna Patimilor" 1935.

În virtutea aceluiași principiu, am inclus, în *Addenda*, câteva materiale apărute îndeosebi după elaborarea lucrării dar și unele mai vechi, nepublicate niciodată în volum, care întregesc viziunea sa asupra faptelor domnitorului sau sporesc informațiile privitoare la biografia acestuia.

De altfel, importanța unor asemenea articole și conferințe e subliniată în mod expres chiar de autor în preambulul expunerii din iunie 1936, de la Liga Culturală, *Mama lui Mihai Viteazul:* „Mă acuz întâi – rostea el – că această conferință a trebuit să fie amânată, dar acum, foarte hotărât, mă gândesc să mă țin de cuvânt și o țin fiindcă mi se pare că, în ce am avut prilejul să înfățișez până acum cu privire la mama lui Mihai Viteazul, erau anumite lipsuri, erau lucruri care nu fuseseră atinse și care mi se pare că sunt cu mult prea importante pentru ca să fie lăsate la o parte".

Unele dintre ele sunt replici sau includ replici la criticile ce s-au adus cărții. Ne gândim îndeosebi la „memoriul" *În jurul lui Mihai*

Viteazul, în care obiecțiile formulate de P. P. Panaitescu la adresa lucrării sunt combătute punct cu punct.

Pe de altă parte, materialele în discuție conțin prețioase informații privitoare la elaborarea lucrării și la adâncirea în timp a perspectivei de judecare a faptelor lui Mihai Viteazul; opera întregindu-se, astfel, prin mărturisirile autorului.

Textul a fost stabilit după normele aplicate în cele șapte volume din seria N. Iorga, *Transilvania* (2005–2008).

I. OPRIȘAN

ISTORIA

LUI

MIHAI VITEAZUL

VOL. I

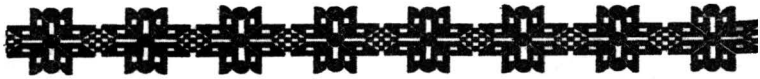

Introducerea din 1902

De mai multe ori până acuma am avut prilejul să povestesc istoria celor întâmplate prin noi, într-un timp de la care s-au strecurat trei sute de ani cu soarta schimbătoare.

Începând, cum trebuie să înceapă orice cercetător cu sârguință pentru adevăr, cu monografii, am schițat acum un an, când ajunsesem a cuprinde tot câmpul cu ochii, tabloul întreg şi, puțin după aceasta, într-o cărticică pe înțelesul oricui, vorbind adică inimii fiecăruia, am încercat să exprim poezia subiectului, adică adâncul lui înțeles omenesc, farmecu-i de luptă biruitoare sau nenorocită.

În gândul meu, niciuna din aceste lucrări nu putea fi cartea definitivă ce se cuvenea de mult timp celui mai viteaz dintre români şi ce i se cuvine mai ales acuma, când de la moartea lui se ridică al patrulea veac, cu zori de speranțe nouă.

Toate viețile omeneşti se alcătuiesc din nesfârşite amănunte, dintre care unele n-au niciun înțeles deosebit pentru firea aceluia în activitatea căruia ele trebuie să se întâmpine, ca şi în activitatea multora, sau chiar a tuturora. Asupra unei părți din ele se opreşte povestitorul trecutului, dar numai pentru a se folosi în descrierea unei epoci, când o poate caracteriza pe aceasta măcar, ceea ce nu se întâmplă totdeauna. S'au ele sunt adunate cu evlavie, deşi puțin însemnate în esența lor, pentru că sunt singurele rămăşițe pe care le-a aruncat pe țărmul amintirilor distrugătorul val al timpurilor. De la ele începe atuncea tâlcul, care e cu atât mai deplin, cu cât mai mare e puterea istoricului în a întregi din puțin cele multe care au fost şi care trebuie vrăjite din pieirea în care se păreau îngropate.

O narațiune istorică nu spune cât spun izvoarele, şi acestea sunt înaintea meşterului nu pentru a le strămuta pe paginile lui, câte sunt acele izvoare, nici pentru a se opri şi el la hotarele lor, datorite

întâmplării priincioase sau vrăjmaşe. O carte nu e – sau nu *trebuie* să fie – un *corpus* al ştirilor privitoare la subiect, ci şi mai mult şi mai puţin decât atâta. Înţelegând izvorul, nu ca un obiect de discuţii abstracte, sau ca un prilej pentru a născoci fantasme personale pe cerul albastru al închipuirii, unde ele se ivesc şi se împrăştie, ci ca un glas viu străbătând până la noi din trecut, uneori tare ca un strigăt de război, ca o protestare de revoltă, ca un îndemn la luptă, alteori ca o şoaptă de păreri de rău mărturisite, să ascultăm. Când vorbele nu vor fi pentru noi, ci vor fi mântuite fără folos din uitarea largă, le vom lăsa să treacă spre a ajunge poate la acela pentru care sunt menite în vreo socoteală măruntă. Iar, alteori, când ele vor începe numai, ne va fi îngăduit a întregi, întemeindu-ne pe acea asemănare dintre fiinţele omeneşti din aceeaşi vreme, şi, atât de adeseori, din orice vreme, pe care se reazimă şi înţelegerea dintre oamenii aceluiaşi timp şi aceea, mai grea, dintre dânşii şi acei ce au umblat înaintea lor pe pământ.

Într-o istorie a lui Mihai Viteazul are cineva şi datoria de a alege şi aceea de a întregi. Lămuririle sunt întâi foarte puţine, câte pot să rămâie despre traiul unui fecior de Domn care-şi ascunde neamul, care, aşteptând Domnia din mâinile norocului, nu se împărtăşeşte lesne de boieriile ce se dau de către aceea care i-au răpit „moştenirea" părintelui. Un nume în câteva documente, ca martor formal al întăririlor şi judecăţilor făcute de un Voievod din alt sânge, duşman. Vreo *isprăvnicie* domnească, grija unei lucrări în care să se pomenească numele altuia. Şi, pe lângă aceste indicaţii, nimic alta decât poveşti naive sau tragice, pe care le-au trezit în minţile oamenilor furtunoasa lui mărire de cuceritor, sau vreun cuvânt pierdut în rânduri ce au sarcina să ne vorbească de alţii, care erau ei cei mari atuncea.

Sunt trei cronici *de ţară* totuşi – pe lângă cele multe străine – de la care s-ar aştepta lămuriri pentru aceste întunecate timpuri ale începutului, ale avântului către soarele gloriei. Dar una vorbeşte mai mult de boierii care au hrănit ori plătit pe scriitor: de Buzeşti. Alta ni s-a păstrat numai în prefacerea făcută de un străin, drumeţ întâmplător pe la noi, care spune şi el după un scriitor oficial ce are în vedere numai Domnia. Cea de-a treia, scrisă de un zugrav armean, din care împrejurările au făcut un agent politic cunoscut în tot Răsăritul turcesc, aceea, nefiind nici al Curţii, nici al rivalilor boiereşti ai Curţii voievodului şi venind totodată de la un om ager şi un bun cunoscător al lucrurilor ce se petrecuseră în preajma sa, va fi cuprins mai multe. Dar din ea n-au rămas decât două frânturi, traduse latineşte, în proza latină a unui istoric ardelean.

Pentru acest timp al grelei hotărâri, aducătoare de primejdii, şi al celor dintâi biruinţi, abia se află ceva în ziarele sau în expunerile meşteşugite ale străinilor. Pe aceştia nu-i privesc încă decât foarte de departe asemenea lucruri. Ele ar fi ajuns totuşi la urechea publicului european, dacă ar fi avut interes la aceasta marele lăudăros de care Mihai făcuse să-i atârne ţara pentru a nu fi singur în ziua când va da socoteală turcilor jigniţi. Însă Sigismund Báthory, noul apărător al Crucii, nu stătuse alături cu „Voievodul său" muntean în lupta de la Călugăreni şi-i era totuna dacă despre această biruinţă neaşteptată se va vorbi mult sau puţin, între aceia care puneau cununa faimei pe fruntea ostaşilor Credinţii.

Aici, în toată această vreme a pribegiei la curţile uzurpatorilor, a rătăcirii pe la uşile meghistanilor din Ţarigrad, a suferinţelor de datornic care nu poate plăti decât prin ruşinea zilnică ce înghite, a fiorului de revoltă şi a celor dintâi lovituri ale braţului răsplătitor, – trebuie puse în lumină lucruri ce se întrevăd abia. La această sarcină, care nu e o falsificare decât atunci când istoricul e un spirit fals sau sărac, ne ajută cunoaşterea altor împrejurări ca acestea şi altor fapte asemănătoare. Ştim bine cum au crescut alţi copii domneşti decât Mihai fiul lui Pătraşcu-Vodă, cum au cumpărat Scaunul părintesc alţi pretendenţi decât Banul Mihai, cum s-au pregătit pentru sfărâmarea piedecilor alţi războinici decât Mihai-Vodă.

Fără aceste apropieri, la care suntem pe deplin îndreptăţiţi prin repetarea neapărată, în forme puţin deosebite, a situaţiilor obişnuite din aceeaşi epocă, toată această parte, vremea pregătirii eroului şi silinţelor prin care-şi dezmorţi mâna, s-ar înfăţişa palidă şi lipsită de interes. Ar fi o descurcare de date, din care ne-am alege numai cu cunoştinţa celor făcute, şi nu cu înţelegerea deplină a sufletului din care ele izvorâră şi altele, mai mari, erau să izvorască.

Aici e, prin urmare, mai mult o reconstituire, o *îndeplinire,* decât o urmărire a izvoarelor sau a acelor din ele ce spun mai multe şi cu mai mare siguranţă de adevăr.

Altfel e de la 1598 înainte. Soarta Ardealului e acuma în joc, şi în hotărârea ei se vede din ce în ce mai bine că Voievodul muntean are să-şi spuie cuvântul, aşa cum înţelegea el s-o facă; trăgând sabia, încercată faţă de turci, împotriva prietenului turcilor care era cardinalul Andrei, „popa" păgânilor. Solii vin acum la dânsul, trimet ştiri, fac la întoarcere rapoarte bogate. Ce gânduri are Mihai, străjerul de la Dunăre al Împăratului creştin, ce voinţă se zbate în sufletul lui, nerăbdătoare, sunt acum lucruri ce privesc pe multă lume care se teme,

nădăjduieşte sau aşteaptă. Niciodată până atunci cineva din neamul nostru nu fusese urmărit aşa de aproape de ochii neadormiţi ai interesului.

Mihai trecu munţii, în ciuda vrăjmaşilor şi fără voia deplină a prietenilor şi stăpânilor. Vântul biruinţei suflă din nou în steagurile lui binecuvântate de dreptatea dumnezeiască. Ardealul i se aşternu la picioare, şi Alba Iulia Báthoreştilor avu un „Crai" român, un „văcar" purtător de coroană.

Împăratul primi atunci ceea ce nu îndrăznise a cere. Nu numai atât: el voi să aibă Ardealul, nu numai pentru sine, pentru autoritatea sa de suzeran, ci pentru sfetnicii, pentru generalii şi dregătorii săi, ca o ţară ce-i fusese vândută de cine avea dreptul asupră-i. Mihai să lase cât mai mult din drepturile sale, căpătate într-un război drept, cu primejdia vieţii, să fie cât mai supus, mai umilit, mai şters, – să se ducă, dacă se poate, pentru a se lupta iarăşi la Dunăre cu Împărăţia Necredincioşilor.

Spre a se ajunge la acest scop, se întrebuinţă moneda mare şi mică a înşelătoriei. Scrisori de mulţămire, îndemnuri, propuneri; ambasadori, agenţi, comisari şi spioni. O corespondenţă de fiecare zi porni din Ardeal, unde se „negocia" în aşteptarea furtunii ce dezrădăcinează pe cei ce sunt prea îndrăzneţi, sau către Ardeal. În cea mai mare parte, ea ni s-a păstrat. Şi, alături cu dânsa, mormane de ştiri, uneori foarte bune şi folositoare, menite să mulţămească dorinţa de-a afla a principilor şi particularilor ce se interesau de politică. Fără să se numere ce veni pe urmă: paginile elegante ale oamenilor de carte şi de şcoală, ale scriitorilor lustruiţi din Europa cultă, ale istoricilor şi moralizatorilor prin mijlocirea faptelor petrecute.

Apoi, Ardealul, care plătea, blestemând, birurile cuceritorului, era pe atunci o ţară mult mai luminată decât a noastră, o provincie în oraşele căreia se obişnuia să se însemne şi să se păstreze cu scumpătate amintirea vremurilor rele ca şi a celor bune. Negustori saşi, care făcuseră studii, dieci unguri scriseră în latineşte, nemţeşte şi ungureşte despre „tirania Valahului", sub a cărui opincă se zvârcoleau. Pas cu pas, îl putem urmări pe Mihai după aceste notiţe, anale şi cronici ardelene, după socotelile amănunţite ale cheltuielilor făcute de cetăţi, precum după rapoartele comisarilor şi trimeşilor de toată mărimea îl putem urmări sufleteşte, gând cu gând.

Mai mult încă. Dascăli, boieri, vlădici greci îşi rimează proza incorectă pentru a înălţa amintirea fulgerătorului viteaz, şi ceea ce numeau ei poeme se află azi sub ochii noştri. În Polonia erau de aceia, printre rutenii pravoslavnici, care voiau să coboare o nouă coroană,

aceasta în adevăr regală, asupra capului lui Mihai. Se putea să nu se vorbească şi aici, în vorba trainică a cronicelor, despre isprăvile acestui om neobişnuit, care râvnea tot mai sus?

Un ziar al vieţii exterioare a marelui strămoş s-ar putea face, amănunţit, după atâtea ştiri, şi ar fi o lucrare de folos. O culegere a tuturor zvonurilor din toate unghiurile faimei s-ar putea face, şi ar fi foarte bogată. Luptele lui sunt notate în cele mai mici amănunte, şi o sigură istorie militară a neobositului dătător de lupte e cu putinţă. Tot aşa socoteala banilor ce a stors de la învinşi, în numele nevoii atotputernice, înşirarea, în monografii, a isprăvilor ostaşilor lui, ş. a.

Dar aici mărginirea subiectului se impune. Fără o alegere, expunerea ar fi lipsită de proporţiile ce trebuie păstrate. Aceasta chiar ţinând samă de însemnătatea mai mare pe care o are această a doua perioadă, nu numai pentru istoria generală a timpului, ci şi pentru cariera voievodului nostru. În aceşti ani a trăit el mai mult decât în toată tinereţea lui fără strălucire; în aceşti ani, de mândrie mulţămită, de nouă ambiţie lacomă, de frământări cu aceia care voiau să răpească prada leului înşelându-i ochii cu false ispite, în aceşti ani de înfrângere, de straşnică durere, de umilinţă adâncă înaintea norocului vitreg. Atunci i-au săgetat mai multe gânduri în minte şi atunci fericirea ca şi nenorocirea a făcut mai mult să-i zvâcnească inima. Astfel, şi nu numai prin strecurarea zilelor anului, se măsoară viaţa oamenilor.

Dar, oricum, izvoare trebuie jertfite aici, iar altele ascultate numai când spun ce trebuie să fie ascultat. În izolarea lor, Călugărenii, despre care ştim aşa de puţin, vor fi cuprinzând şi ei destul din desfăşurarea sufletului acestuia de patimă.

După cercetarea unor izvoare nouă, concepţia mea asupra politicii şi persoanei lui Mihai nu s-a schimbai. Deci, ideea dominantă şi coloarea povestirii vor rămânea aceleaşi ca şi în lucrările mele anterioare, de la *Basta şi Mihai Viteazul* până la *Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc*[1].

Mihai e, înainte de toate, un ostaş, în cel mai deplin şi mai frumos înţeles al cuvântului. Nu un ostaş de pradă, cum erau atâţia pe vremea lui, cum era rivalul şi ucigaşul lui de mai târziu, Basta. Mâinile lui s-au pătat de sânge numai în luptă cinstită. Bani a luat mulţi, dar era pentru

[1] Vezi Luptele românilor cu turcii de la Mihai Viteazul încoace, Bucureşti, Socec, 1889; Scurtă istorie a lui Mihai Viteazul, în amintirea celor săvârşite acum trei sute de ani, Bucureşti, Socec, 1900.

plata lefilor, fără care nu se putea avea o armată gata oricând de luptă şi împotriva orişicui: lui, nu şi-a adunat o comoară, ca să i se închine. Crud n-a fost, nici când ar fi trebuit să fie, pentru a înăbuşi cu sânge limbile de flacără ale răscoalei; n-a tăiat capete decât acasă la dânsul, în Ţara Românească, ale boierilor ce se ridicaseră împotriva persoanei sfinte a Domnului lor; magnaţilor ardeleni nu li s-a atins un fir de păr din creştet. De răul altuia, fie şi un duşman de moarte, nu s-a bucurat, şi înaintea capului sângeros al lui Andrei Báthory el şi-a întors faţa, compătimitor, spunând scurte cuvinte de plângere venite din inimă; în urma sicriului acestui „Crai" învins, îl văzură, mişcat, purtând, creştineşte, făclia, în asprele lui mâini deprinse cu sabia.

Nerăbdător, pripit uneori, supus cu totul marilor visuri ce-i arătau calea către culmile izbânzii, ascunzându-i prăpastia nenorocirii, viaţa lui, de când a început în adevăr s-o trăiască, e o revărsare de foc. Între cei care schimbau vorbe de zăbavă când nevoia se arunca asupra lor, el miră şi înspăimântă pe cine are a face cu dânsul şi asupra căruia trece suflarea sălbatecă a mâniei sale. Nu cruţă pe nimeni în cuvintele nemăsurate ce i se desfac arzătoare, de pe buzele înflăcărate, şi sfarmă, mai bucuros, astfel, într-o furtună care-l linişteşte, îl înseninează iarăşi, rodul unor îndelungate stăruinţe pe căile ceremonioase ale diplomaţiei. Dar ce-i pasă lui în aceste clipe, când puterea ce zace într-însul se vădeşte prin fulgerarea mustrării şi ameninţărilor!

În această furie de care e cuprins înaintea înşelării, încetinelii, nepriceperii altora, e o netăgăduită sinceritate. Nu e un Napoleon I-iu, care joacă un rol de tragedie pentru a mişca pe cine nu-i cunoaşte apucăturile. Dovadă că mânia aceasta nu-i strică nimănui mai mult. Şi, când vede ce a făcut, ca un sincer ce este, căinţa-l cuprinde întreg, fără să se gândească, despre aceasta, la paguba lui. Îi pare rău că a fost aspru, că a înfruntat, şi vrea să i se ierte din inimă.

Crede în dreptate, precum crede în Dumnezeu, care dă biruinţă oştilor, socotind ce le-a făcut să se coboare pe câmpul de luptă. Poate fi, în adevăr, ceva mai mişcător decât, în timpuri de aprigă nenorocire, fără ţară, fără prieteni, fără familie, – ucisă poate de duşmani, în urmă –, călătoria lui la Împăratul, ca la un izvor de dreptate, ca la un răsplătitor după fapte, ca la un părinte şi domn, căruia până la sfârşit i-a păstrat credinţa?

Viteaz era cât poate să fie cineva. Ceva mai ascuns, mai prevăzător, gata la minciuni să fi fost şi la călcarea jurămintelor, stăpânirea lui s-ar fi prelungit. Dar amintirea i-ar fi rămas alta, şi el n-ar fi, cum este, un chip de curată şi desăvârşită poezie tragică.

Autorii de cărți simțite îşi iubesc eroii. Mihai e mai vrednic de această iubire decât foarte mulți alții: pentru însuşirile rare de soldat, pentru rectitudinea sufletului său limpede.

Şi, când el e din poporul meu răspândit şi astăzi sub toate stăpânirile străine, apăsat de o nedreptate care pe unele locuri e mai veche de o mie de ani, când el a înconjurat pentru totdeauna cu strălucire numele nostru şi l-a buciumat în lumea largă din buciumele lui de război, când printr-însul s-a săvârşit odată – *singura* dată – uimitoarea minune a strângerii noastre laolaltă sub acelaşi steag de biruință pe care-l vedem iarăşi fluturând asupră-ne în cele mai nebune şi mai sfinte visuri ale noastre, cum aş putea să nu închin, prinosul smeritei mele iubiri Străbunului!

Notă din 1935

Aceste pagini de mult uitate erau pentru Mihai Viteazul un pios prinos, pentru noi o mare speranță.

Alte lucrări m-au împiedecat de a duce mai departe povestea marilor isprăvi ale Viteazului.

La 1904, un bănățean, Ion Sârbu, om de mare muncă și de ascuțită critică, dar nu un scriitor și încă mai puțin un suflet de poet, s-a oprit și el asupra lui Mihai în a sa *Istorie a lui Mihai Viteazul* din care a ieșit un volum (1904), și o fasciculă (1907).

Cred că a venit vremea să duc până la capăt, în zile mari, dar grele, după împlinirea miraculoasă a visului, ceea ce acum peste treizeci de ani începusem.

Pentru multă lume poate fi un îndemn, pentru atâția și o învățătură.

CAPITOLUL I

Familia lui Mihai Viteazul

Mihai Voievod al Ţării Româneşti, cuceritorul Ardealului şi al Moldovei, era fiul lui Pătraşcu Voievod: aşa se numeşte el în toate actele lui, şi n-avem niciun cuvânt pentru a nu-i da credinţă. Acum, în urmă, în ale sale *Cercetări istorice*, d[omnul] Ilie Minea observă că, ţinându-se samă de data morţii lui Pătraşcu şi de vrâsta atribuită lui Mihai în portretul de Sadeler, el ar ieşi fiu postum. Dar vrâsta atribuită de pictor poate să fie greşită. Falşii copii de Domni sunt încă pe această vreme o excepţie rară. Această origine domnească îi va fi ajutat cariera foarte repede ca boier, făcându-l să poată lua steagul de Ban al Craiovei la o vrâstă când trecuse puţină vreme peste treizeci de ani. După ce ajunse Domn măcar, alţii din sângele sau dintre rudele lui Pătraşcu îl recunoscură ca al lor. În Ardeal, către sfârşit, întâlnim lângă dânsul pe un fiu al lui Petru Cercel, un nepot, deci, al lui Pătraşcu-Vodă, Marcu, pe care-l socotea, ne spune un străin, „ca pe fiul său"[1].

Partizani ai lui Mihai, care au pus să-i zugrăvească domnescul chip în biserici înălţate de dânşii, îl aşează alături de al aceluiaşi frate, Petru Cercel[2].

---

[1] Memoriile lui Basta, redactate de Spontoni, subt titlul de: Historia della Transivania, raccolta dal cavalier Ciro Spontoni e registrata dal cavalier Ferdinando Donno, Veneţia, 1638, p. 172. Cf., asupra cărţii, Iorga, Documente nouă, în mare parte româneşti, relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul, extras din Memoriile Academiei Române, Bucureşti, 1898, p. 54. nota 2. O scrisoare rămasă inedită dovedeşte că avem a face cu Memoriile lui Basta.

[2] Odobescu, *Raport asupra mânăstirii Căluiul*, în *Mem. Acad. Rom.*, seria I, X, planşe; reproduse în parte de Tocilescu, *Familia lui Mihai Viteazul*, ed. a 2-a, 1880. Cf. publicaţia mea *Portretele Domnilor români.*

Pătraşcu-Vodă fusese numit de recunoştinţa unei ţări întregi, care nu era deprinsă cu virtuţi ca ale lui, de blândeţe, de înţelepciune împăciuitoare, de părintească îngrijire faţă de cei mici şi mulţi, şi faţă de cei mari şi temuţi: Pătraşcu cel Bun. Venise după un Mircea Ciobanul, vrednic să i se zică cel Rău, după un cârmuitor prin groază, care stăpânea boierimea, cea cu dulamă şi cea cu rasă, desfiinţând-o prin măceluri ce-i umpleau de bucurie sufletul hain. Bunătatea se păru încă mai senină după această furtună, care stingea vieţile şi risipea în străinătate pribegii.

Tatăl lui Mihai Viteazul nu goni pe nimeni, nici pe cel mai de aproape prieten al duşmanului său de moarte. Venise şi el, firește, cu boierii săi, care erau din familii mari şi vechi ale ţării, cei mai mulţi din ei. Dar, cât despre aceasta, nu respinse pe nici unul din sfetnicii trecutului. Ba încă, el spuse cel dintâi vorba de pace, el trimese răvaşele, cu făgăduieli şi soli cu jurăminte de asigurare, între care soli pe însuşi „Vlădica" ţării.

Acest om bun nu era însă un blajin, cu sufletul slab şi fără iubire pentru luptele prin care atunci se arăta energia omenească. După porunca împăratului său din Constantinopol, el întră în Ardeal şi lucră pentru aşezarea din nou în Scaun a Crăiesei Isabela. Şi el ca şi fiul său străbătu pasurile ardelene, întră ca biruitor în cetăţi cu porţile deschise, şi aduse poate o mângâiere trecătoare iobagilor din neamul nostru, care-şi ridicau de pe ţarini fruntea obosită pentru a vedea trecând un Domn român sub steaguri învingătoare.

Ştia meşteşugul să asculte poruncile stăpânului fără a face prea mare pagubă vecinilor, în ţara cărora trebuia să lupte pentru regină. La Poartă era privit ca un bun îndeplinitor al dorinţelor împărăteşti – pe atunci nu era încă obiceiul stoarcerilor de bani fără îndreptăţire – şi, cu toate zvonurile de înlocuire care circulau în primăvara anului 1557[1], el ar fi fost lăsat poate să domnească mai multă vreme din partea aceasta. În ţară, boierimea aproape toată era pentru o îndelungată stăpânire a lui, ceea ce ar explica marele măcel săvârşit de Mircea, îndată după întoarcerea lui. Ştim că, dună multe stăruinţe, Pătraşcu izbuti să aducă în ţară pe Stănilă, un mare ajutător al lui Mircea, pe care, „Stanislav Comisul", îl vedem trimes în Ardeal cu solul turc, Mezet Voievod[2] în

[1] Hurmuzaki, il[4], p. 403, nr. 165.

[2] „Meszyt Wayda, legatus turcicus"; Arch. Muzeului Naţional din Pesta, 1097 („fol. lat. Oklevel").

1553. Tovarăşul cu acest prilej al influentului boier, Ioan Pitarul, ajunse îndată agentul voievodului celui nou în străinătate[1].

Divanul lui se deosebeşte simţitor de adunătura de necunoscuţi ce înconjură, mai ales în a doua domnie a lui, pe Mircea Ciobanul. În fruntea-i, mai presus de ban, al cărui nume nu ni se dă în documentele lui Pătraşcu, stă atotputernicul vornic Socol, boier neobişnuit, care, în legături cu ambasadorul francez de la Constantinopol[2], e socotit de turci în stare să-şi trimită Domnul înapoi la Poartă şi să-l ucidă, dacă se împotriveşte[3]. E fiul lui „Hamza Benga"[4] şi, înainte de a conduce Domnia lui Pătraşcu, el a pus la cale pe aceea, de câteva luni numai, a lui Radu-Vodă din 1552–[155]3[5]. De atunci, a tot fost în pribegie, peste munţi, şi Pătraşcu l-a chemat şi pe dânsul ca pe mulţi alţii, pentru a fi bine sfătuit şi înconjurat de oameni cu vază. Şi, venind el, Socol pare să-şi fi adus şi un frate, spătarul Stanciu al acestei domnii, care şi el era al „Bengăi"[6].

Tudor, mare-logofăt, e, după cât se pare, vistierul lui Radu Ilie, şi el se credea aşa de strâns legat de soarta partidului, încât nu îndrăzni să vie la Mircea-Vodă şi încă în 1559, doi ani după ce murise Pătraşcu, el rătăcea pe la Bistriţa Ardealului[7]. Nu ştim cine erau cei doi Radu, Păharnicul şi Stolnicul, dar Radu Clucerul, om căruia i se încredinţă isprăvnicia Scaunului în lipsa lui Vodă, era un fruntaş al ţării, un boier avut şi harnic, începătorul măririi Goleştilor[8].

Cum se vede, acest Domn, care cârmuia cu boierii unui hain şi cu ostaşi, înfăţişa simţitor mai mult decât acel pe care-l înlocuise, voinţa boierilor de ţară. Dar nu-i era sortit să stea multă vreme în fruntea lor. Încă din 1557, după întoarcerea sa din Ardeal, el era bolnav, şi-l

---

[1] Cf. *ibid.*, şi Hurmuzaki-Iorga, XI, Prefaţa, pp. V-VII.

[2] Pătraşcu el însuşi, închis în Bagdad – Radu Paisie, tatăl său, departe într-un exil egiptean – fusese liberat la timpul campaniei lui Soliman-cel-Măreţ din Persia şi făcut Domn prin ambasadorul francez d'Aramont, v. Hurmuzaki, XI, p. 110, nr. 3.

[3] *Ibid.*, II[5], p. 403, nr. 165.

[4] Tocilescu, *Hrisovul Buzeştilor*, în *Tinerimea română*, seria nouă, I, pp. 119, 123. I se dă aici numai demnitatea de postelnic. Celălalt Socol, din secolul XVII-lea, despre care vom mai vorbi, era, la moartea lui, în 1633, clucer şi numele-i de familie era Cornăţeanul. V. Iorga, *Socotelile Braşovului*, Bucureşti, 1899, p. 88.

[5] V. Hurmuzaki-Iorga, XI, pp. 785, 788.

[6] *Ibid.*, p. 796 şi registrele; Cronica ţării, „Anonimul" sau Stoica Ludescu, p. 271.

[7] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 583, nr. 4.

[8] Cf. Iorga, prefaţa citată la Hurmuzaki, XI.

vedem mergând la munte pentru un aer mai bun; aici i se trimite din Sibiu un „doctor în medicină". Nu se poate asigura că a fost la mijloc otrava lui Socol, care n-avea nimic de câştigat cu alt Domn şi care nu voia domnia pentru sine, cum s-a dovedit pe urmă; dar boala lui Pătraşcu nu fu învinsă de meşteşugul învăţatului doctor sas. La sfârşitul anului, era temere în Ardeal să nu năvălească iarăşi muntenii, şi ştafete porneau din oraşe în toate părţile. Veşti sosiră că, în adevăr, oştile s-au pus în mişcare, că înaintea lor merge Radu Clucerul, că au ajuns acum dincolo de pasuri, că sunt la Tălmaciu, la Şelimber, unde era să răsară pentru noi, după vreo patruzeci de ani, un soare de biruinţă. Apoi oamenii Domnului se văzură întorcându-se în grabă înapoi, părăsindu-şi toate gândurile de luptă. Ceva însemnat se întâmplase în Ţara Românească: pe când armele sunau spre hotare, ştafeta morţii sosise la Voievod. El se stingea la sfârşitul lui decembrie 1557, şi, pe când îl îngropau la mănăstirea Dealului, un Domn vechi se ridica iarăşi prin voia lui Socol: Radu Ilie, zis şi Vlad, iar, de foarte departe, prin porunca Sultanului, pornea către Dunăre un Domn şi mai vechi, Mircea Ciobanul, ca să-şi răzbune şi să domnească[1].

Pătraşcu nu murea, totuşi, fără urmaşi, dar niciunul din aceştia nu putea să-i ceară moştenirea. De mult, înainte ca tatăl său Radu Paisie să fi schimbat rasa de călugăr argeşean cu dulama domnească, el se căsătorise cu o jupâniţă din neamul care s-a numit mai apoi a Bălenilor. Ea se chema Voica şi numele ei se pomeneşte în unele întâriturі din timpuri mai nouă[2]. Cu Voica el avu o fată, Maria, căreia, îndată ce norocul îi dădu tronul, el îi dăruieşte satul Şegarcea de pe Jiu[3].

Ştim şi mai departe câte ceva despre aceasta soră a lui Mihai Viteazul. Între boierii lui Pătraşcu cel Bun se afla şi un Dragomir. E poate armaşul din 1552 al lui Mircea, şi sub Domnul cel nou i s-a dat Vistieria, poate pentru că acesta avea o datorie faţă de dânsul. Mai

[1] V. Prefaţa citată, unde se arată izvoarele: Socotelile oraşelor ardelene, Cronica lui Ostermayer, în Kemény, *Deutsche Fundgruben*, I, şi altele mai mărunte.

[2] În documentul 97/LXXIX de la Academia Română, copie după o traducere din slavoneşte, Matei Basarab dă din parte-i, la 21 septembre 1632, când se lupta pentru Domnie, satul „Răduleştii ce se chiamă Căcaţi, din judeţul Prahova", lui Ivaşco Vornicul Băleanu. Acesta arătase că satul „fost-au de moştenire mai dinainte vreme al strămoşului lui". „Apoi i-au fost dat zestre Doamnii *Voicăi*, Doamna răposatului Pătraşcu Voevod".

[3] Documentul din 14 septembrie 1554, în Arch. Statului. V. adausul documentar de Hurmuzaki, XI, se cunoaşte numai printr-o scurtă comunicaţie. Originalul fusese luat de directorul de atunci, B. P. Hasdeu.

aflăm, din socoteli ardelene, şi despre o judecată a lui cu sibiienii. Când moartea lui Pătraşcu risipi în pribegie pe boierii lui din divan şi pe unii din ceilalţi, Dragomir Vistierul, care nu-şi va fi uitat acasă pungile birului şi slujbelor domneşti, se adăposti la Braşov, şi cu acest prilej ni se spune în acele socoteli că el era „ginerele" voievodului. Trebuie să fi luat, deci, în căsătorie, poate înainte de donaţia moşiei din Jiu, pe domniţa Maria[1].

Maria avu un fiu, Radu Postelnicul, căruia nu înţelegem pentru ce însuşiri i s-a dat numele de Bidiviul. El se întâmpină sub Alexandru Mircea la 1569 ca unul din stăpânii moşiei Drăgoieşti, pe care o vinde banului Craiovei Dobromir, împreună cu mătuşa sa, „Neacşa Logofeteasa din Drăgoieşti". Aceasta era văduva logofătului Radu din Drăgoieşti, tăiat de acelaşi Domn în cel dintâi an al cârmuirii sale[2], şi avea drept asupra moşiei de la dânsul. Rămâne ca şi vistierul Dragomir să fi fost un Drăgoiescu, un frate al lui Radu, şi „Bidiviul" a moştenit astfel pământurile tatălui său[3]. Şi Vistierul şi Maria erau morţi la această dată de 1569[4].

După moartea Voicăi, Pătraşcu cel Bun s-a mai căsătorit o dată, într-o vrâstă mai înaintată, fiind Domn acum. Data ne-o spun socotelile saşilor de peste munţi, care trimeseră la „nunta voievodului" vecin obişnuitele daruri ce se făceau la ai noştri: postavuri *şai* şi altele, căciuli, cuţite, o sabie, lucruri de mâncare. La 27 ianuar 1555 porniră darurile din Sibiu, iar cele din Braşov peste o săptămână, la 5 februar[5].

Din acelaşi izvor aflăm şi cum îl chema pe socrul bătrânului mire: „Radu Logofătul". E acelaşi ca şi „Radu Logofătul" care e rugat să se întoarcă în ţară, din pribegia sa ardeleană, în 1554 şi care pleacă din Sibiu la 2 iunie[6]. Dintr-un act judecătoresc ştim şi mai multe despre dânsul. Tatăl său era Tudor Logofătul, în care trebuie să vedem o jertfă a lui Radu Paisie, pe unul dintre boierii tăiaţi de acesta. Tudor mai avuse încă doi fii, Pârvu Pârcălabul şi Vlad Comisul, care rămaseră în ţară, sub Mircea Ciobanul, care dădu înapoi familiei moşia părin-

[1] Hurmuzaki-Iorga, XI, pp, 789, 797, 807.

[2] *Ibid.*, p. XXI; ct. însă regestele şi lămuririle de faţă.

[3] Cf. cu nota precedentă documentele tipărite de Aug. Peşacov, în *Timpul* din 1 mai 1894.

[4] Pentru Radu „Bidiviul", v. doc. 97/LXXIX din Bibl. Ac. Rom. El a luat pe Maria, „sora lui Vintilă Vornic", şi a murit fără urmaşi.

[5] Hurmuzaki-Iorga, XI, pp. 792, 855.

[6] *Ibid.*, p. 865.

tească: Pătrașcu introduse în divanul său, ca Mare Comis, pe Vlad[1]. Singur Radu rămase în străinătate, căutând până târziu dreptate într-o afacere a tatălui său[2]. Alte fete ale lui se căsătoriră cu boieri în țară[3].

„Voievodeasa" cea tânără *ținu Scaunul* în 1556, împreună cu Radu Clucerul, în timpul cât lipsi soțul ei dus la război[4]. Moartea lui Pătrașcu o aruncă în pribegie. Ea apare la Brașov, la Cluj, la Sas-Sebeș, la Sibiu, căutând sprijin la Curtea ardeleană sau dreptate înaintea magistraților sași[5]. Apoi i se pierde urma. Despre vreun copil născut din această căsătorie, nu se vorbește nimic.

Dacă Pătrașcu n-a avut astfel decât un singur coborâtor legitim, pe Maria, cinci alții: patru băieți și încă o fată, i se născură din relații întâmplătoare, înainte de domnie sau după.

Cel mai mare din fiii lui Pătrașcu cel Bun ne e foarte puțin cunoscut. În 1574, pe când oștile muntene căutau să răpuie pe Ioan-Vodă al Moldovei, care se făcuse dușmanul împăratului păgân, pribegi munteni adăpostiți peste Milcov, veneau la București cu un Vintilă-Vodă, fiul, probabil natural, al lui Pătrașcu, care Vintilă fusese un timp în Ardeal. El ocupă Scaunul și-l ținu patru zile, dar Domnul cel vechi se întoarse cu oastea, îl bătu și, ucizându-l, îi așeză capul pe poarta cetății[6].

Încă de la 1579 apărea la Curtea franceză, unde se primeau bine vânturătorii de lume, numai să fie cu o înfățișare plăcută și meșteri în

---

[1] *Ibid.*, pp. 789, 793.

[2] Cf. Prefația mea la vol. XI, din Hurmuzaki, p. I și n. 2. Procesul la Protocolul nr. 1 al Archivelor, din Sibiu, p. 281, an. 1555. „Superioribus annis Radul Legoffott, boiero trnsalpinensis . . . Quod ante aliquos annos transacios pater actoris, Theodorus Lugoffet .... Propter notam infidelitatem esset [Theodorus] a Wayvoda proscriptus". Și în pribegie, Radu-Vodă urmări pe acești boieri și, împreună cu dânsul, „episcopus transalpinensis", luându-le niște bani.

[3] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 888; act din 4 iulie 1557. – Sârbu admite nunta Mariei, sprijinindu-se pe noțiunea sibiiană. Brașovenii, cu mai multe legături, vorbesc despre nunta „voievodului". A desface nunta din familia lui Radu Clucerul de aceasta e imposibil. De altfel, când socotelile brașovene (*ibid, p.792*) arată că darurile se fac Domnului și soției lui, aceasta pare să arate că de căsătoria ei era vorba. Tot acolo, nimic despre fiică și despre ginere, cum, altfel, ar fi trebuit să fie.

[4] *Ibid.*, p. 735.

[5] *Ibid.*, pp. 798–9, 806, 870, 875.

[6] Cf. Iorga, *Contribuții la istoria Munteniei*, extras din *Mem. Ac. Rom.*, 1896, p. 13, și Hrmuzachi-Iorga, XI, pp. XXV, XXXIV.

cuvinte, un fiu de Domn român: era frumos, cu înfăţişarea măreaţă, nalt şi puternic, dar mlădios în mişcările sale. Avea părul lung, lăsat pe umerii de voinic, ochii vioi şi plini de farmec; vorba-i era măiastră în limbi pe care e o mirare că putea să le ştie aşa de bine: italieneşte, în care scria versuri cu avânt, latineşte, poate şi franţuzeşte[1]. Alcătuia cu dibăcie scrisori cu subţiri complimente şi cugetări filosofice, le pecetluia cu o pecete care purta vulturul încoronat având crucea în plisc, soarele şi luna de o lături şi de alta, şi numele său princiar, într-o elegantă caligrafie, cu liniile lungi şi aplecate: „Petru Dimitrie, Domn şi moştenitor al Valachiei-Mari". Celor ce-i puteau fi de ajutor în acea clipă de pribegie îndepărtată sau într-un viitor de candidat la coroană, el le spunea minunate lucruri despre neamul său mare şi trecutul de suferinţe din care venea: cum tatăl său, Pătraşcu Voievod, fusese „Domn natural al Ţării Româneşti", cum îl trimisese la Constantinopol ca ostatec, la vrâsta de zece ani abia, cum rămăsese orfan între străini şi duşmanii neamului său îi luaseră ţara „prin mijloace foarte nedrepte şi drăceşti", cum nu voiau să i-o lase nici acuma când ajunsese la anii când să poată domni, cum turcii îl purtaseră, ca pe unul ce nu avea sprijin, prin Siria şi Arabia, prin „multe cetăţi şi castele din Asia", timp de paisprezece ani, cum „iubirea de patrie" îl făcuse, în sfârşit, să fugă din Damasc, gândindu-se înainte de toate la purtătorul „Coroanei preacreştine"[2].

Între aceste spuse erau multe de care trebuie să zâmbim astăzi[3]: Ţara Românească nu era un stat cu moştenirea tronului hotărâtă prin legi; Petru, aşa de frumos şi de tânăr încă în 1589, după ce stătuse Domn şi-şi pierduse scaunul, nu putea să aibă „zece" ani la 1554, când fusese numit tatăl său, şi de la moartea lui Pătraşcu cel Bun se strecuraseră mai mult de „paisprezece" ani. Dar cei cărora le vorbea cu un farmec atât de convingător, cu atâta durere în strălucitorii lui ochi, crezură toate şi scriseră la Poartă scrisori după scrisori pentru a se goni din Ţara Românească uzurpatorii şi a se aduce la locul ce i se cuvenea

[1] V. Iorga, *Contribuţii la istoria Munteniei*; p. 87; Hrmuzachi-Iorga, XI, pp. 105, 201.

[2] Iorga, Acte şi fragmente I, pp. 29–30. Despre el, acum în urmă, şi Iorga, *Aventuriers Orientaux*, în *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, 1931.

[3] O expunere în Anglia a unui secretar al său vorbeşte de o întreagă dinastie a „Demetrilor", înlocuită de a lui Alexandru Mircea; v. Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VIII, 1928 p. 11.

de drept pe moştenitorul legiuit, pribeag prin voinţa celor răi. Astfel, căpătă el, în 1583, după lungi stăruinţe ale francezilor, tronul muntean în care până atunci se perindaseră doi fii şi un nepot al lui Mircea Ciobanul: Petru, fiu legitim, Alexandru, copil din flori şi Mihnea, „coconul" acestui din urmă cu Doamna Ecaterina[1].

Că Petru, căruia i s-a zis Cercel, pentru podoaba pe care o împrumutase de la curtenii eleganţi, afemeiaţi ai dezgustătorului Henric al III-lea, „rege al Franciei şi al Poloniei", că această neobişnuită creatură franceză între domnii români era fiul lui Pătraşcu cel Bun, nu se poate tăgădui cu temei.

Dar între stăpânirea lui de trei ani şi între stăpânirea de patru ani a tatălui nu e nicio legătură, cum s-ar fi întâmplat, desigur, dacă el ar fi fost un fiu legitim al acestuia, cunoscut prietenilor de odinioară ai lui. De altmintrelea, aceştia se împrăştiaseră sau trecuseră, ca şi, după dânşii, urmaşii lor, la alţi stăpâni. În vara anului 1558, Socol, cerut cu stăruinţă de turci, fusese trimis de „Crăiasă" la Constantinopol, împreună cu Domnul pe care încercase să-l impuie, şi pierise înecat, cu toate asigurările ce se dăduse că i se va cruţa viaţa[2]. Dintre fiii lui, unul, purtând acelaşi nume, luă pa una din fetele Chiajnei, văduva lui Mircea Ciobanul[3]; despre altul, Radu, spune Cronica ţării că ar fi fost omorât într-o revoltă[4]. Radu Clucerul murise şi trăia numai văduva lui, Caplea, dar fiii ei, oameni cu o trecere deosebită, Ivaşcu şi Albul, erau cei mai credincioşi boieri şi luptători ai familiei lui Alexandru Mircea. De aceea Cercel îşi culese Curtea unde găsi cine să-l ajute; între cei ce o compun găsim pe un fugar de la Alexandru-Vodă, Miroslav, acum Mare Logofăt, iar, încolo, tot nume necunoscute.

Ca de obicei, şi în această domnie se culeseră biruri mari şi se tăiară boieri, poate nevinovaţi, printre care banul Craiovei Dobromir, care cumpărase de la Neacşa din Drăgoieşti moşia Voinigeştii şi fusese de la un timp în capul Divanului domnesc al neamului duşman[5]. Apoi veni mazilia, din seninul siguranţii, în urma unor

---

[1] V. şi Iorga, *Ospiti romeni in Venezia*, Bucureşti 1932.

[2] Hurmuzaki, II[1], p. 360.

[3] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. VI.

[4] Iorga, *Contribuţiuni*, p. 9; *Pretendenţi domneşti în secolul al XVI-lea*, extras din *Mem. Ac. Rom.*, 1898, p. 29, n. 5. Socol e pomenit, cu un „Radu Postelnic", subt Mihnea-Vodă; Hurmuzaki-Iorga, XI, regeste, pp. 900–[90]1.

[5] Cf. Cronica ţării, p. 276, şi Peşiacov, în *Timpul* din 1 mai 1894. Articolul precedent al aceluiaşi, în *Carpaţii*, din 19 aprilie 1884, nu l-am putut vedea.

intrigi. Petru-Vodă nu era un rob ascultător al împăratului turcesc, cum se arătaseră totdeauna Mirceştii, şi un drum la Constantinopol nu i se părea tocmai sigur. El trecu munţii în Ardeal, ca un voievod în fruntea oştilor, şi nu ca un fugar, fu prins, despoiat şi închis aici între creştini; fugi, se arătă iarăşi în Apus, jucând, cu mult mai puţin succes, vechiul rol de om frumos şi de moştenitor nedreptăţit, ajunse la Constantinopol, cu scrisori şi făgăduieli, care fură uşor învinse de banii peşin ai lui Mihnea, şi-şi sfârşi zilele zbuciumate în Bosfor, înecat pe furiş, precum fusese cu treizeci de ani înainte, alt ocrotit al ambasadorului francez, Radu-Vodă, urmaşul de „opt zile" al lui Pătraşcu cel Bun[1]. Trupul său umplut cu paie fu adus în Moldova unui rival, Aron-Vodă[2].

Cu prilejul fugii lui în Ardeal, *Socotelile Braşovului* vorbesc de sora sa, desigur de la aceeaşi mamă, necunoscută. Ce s-a făcut cu dânsa, nu se ştie.

Dar Pătraşcu-Vodă fusese un mare iubitor de femei, cum erau mai toţi domnii noştri de atunci, chiar cei mai „mari" pentru Biserică şi mai cuvioşi dintre dânşii. La cererile francezilor, în 1579, Vizirul răspundea, ca un cunoscător al lucrurilor, că răposatul „avea de obicei zece, douăsprezece femei"[3].

În aceeaşi convorbire, înaltul dregător turc tăgădui că omul cu cercel ar fi adevăratul fiu al acestui *Iflac-beg* cu moravuri orientale. Autenticul „Petru, fiul lui Pătraşcu", ar fi aiurea, în Cipru, şi e drept că undeva în lumea grecească scria un tratat de gramatică pentru folosul altor şcolari ca dânsul, cu sârguinţă pentru limba elinească, un „Petraşco Euteos (smeritul, călugărul), fiul lui Petru Voievod a toată Valachia-Mare"[4], Pătraşcu, fratele duşman al lui Petru Dimitrie, fiu al alteia din cele „zece sau douăsprezece", se afla în Cipru, în adevăr, încă din 1574 şi 1576, împreună cu Iancu Sasul, şi fusese vorba odată că el să fie numit Domn, dar rămăsese pe urmă cu grija manuscriselor ce scria şi a celor ce făcea să se scrie prin alţii, ca *Evangheliariul* lui Radu din Măniceşti, acum la Londra. Când fratele-i necunoscut ceru Ţara Românească pentru dânsul, el se înfăţişă, la rândul său, între

[1] V. *Contribuţiunile* citate, passim.

[2] Iorga, Nichifor dascălul, în *Mem. Ac. Rom., 1905.*

[3] Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 49, nr. 92.

[4] Iorga, în *Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi*, V, p. 261 şi urm. Cf. *Columna lui Traian*, pp. 50–55 şi, pentru gusturile literare ale lui Cercel, *Biserica ortodoxă*, 1884, p. 745 şi urm.

candidaţi. Neavând însă prieteni puternici sau bani mulţi, el îşi închină norocul înaintea norocului rudei sale anonime. El veni, abia sculat dintr-o lungă boală de şase luni, la Constantinopol, pentru a fi ostatecul noului Petru-Vodă. Şi poate că-l vor fi omorât turcii la trădarea din 1585[1].

Aceştia sunt câţi cunoaştem din sângele lui Mihai Viteazul. Soarta lor nu se aseamănă totdeauna: unii au izbutit mai mult decât alţii, fără ca izbânda să le fie trainică. Dar între ei toţi este o asemănare de familie în ceea ce priveşte sufletul, precum sufleteşte nu se deosebesc mult Mirceştii; uniţi faţă de stăpân, cruzi faţă de boieri, miloşi întrucâtva cu ţara. Ceilalţi sunt oameni cu planuri, cu visuri, cu poezie în făptura mai aleasă a minţii lor. Le plac războaiele, luxul, rătăcirile: în viaţa obişnuită ei nu-şi găsesc locul. Cu toată nepotrivirea aparenţelor, există o strânsă legătură între „cele zece sau douăsprezece" ale lui Pătraşcu cel Bun, între cercelul de elegant al lui Petru cel Frumos, călătorul în lumea largă, şi între epicele lovituri de sabie prin care Mihai Viteazul sfărâmă hotarele. Sunt toţi oameni neobişnuiţi, chemaţi să-şi clădească din elemente de vis o viaţă neobişnuită[2].

Cu toate că multe părţi din viaţa lui Mihai înainte de domnie sunt cu totul înecate în întuneric şi lumina desăvârşită nu se face nicăieri în această vreme, ca şi cum lui i-ar fi fost lăsat să răsară deodată înaintea ochilor noştri în toată strălucirea-i de învingător, ceva se poate spune despre începutul şi tinereţea lui, cu mult mai bogate ştiri sigure decât despre fratele său mai mare, Petru.

În domnia lui Alexandru Iliaş, la 1615, o fată din flori a lui Mihai-Vodă aduse la judecata pentru nişte moşii înaintea Domnului un mare hrisov solemn al părintelui ei, prin care satele Studina, Cruşovul, Frăsinetul şi Studeniţa, toate de peste Olt, se dăruiesc, în 1597, septembre, „Doamnei Teodorei", mama voievodului, rămânând ca ele să treacă, după moartea ei, asupra acelei fete[3]. Hrisovul fu judecat ca fals, de boierii de pe atunci, care aveau poate mai bune dispoziţii pentru cealaltă fată a voievodului, Florica, născută din căsătorie şi măritată cu un om mai influent. Dar, oricum s-ar crede lucrul, Mihai

[1] V. locurile din vol. XI al col. Hurmuzaki, arătate în tablă.

[2] Aceasta se observă şi la fiii lui Petru Cercel: Marcu, Dumitraşcu şi Ştefan, toţi trei aventurieri, iar cel dintâi un viteaz.

[3] Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice*, I, p. 389.

dăruise, într-adevăr, acele cumpărături ale lui din boierie „Tudorei", cum se scrie într-un document mai nou, şi ea le stăpânise până la sfârşit, lăsându-le, după dânsa, domniţei Florica şi dând la o parte pe sora ei, născută din dragoste nelegiuită[1].

„Când s-a întâmplat vremea Domnului Mihai Voievod din Domnie a ieşi", spune, într-o hotărâre din 1635, Matei Basarab, „şi s-a săvârşit în Ţara Ungurească, dar maica-sa, Doamna Tudora, ea a rămas în sfânta mănăstire a Coziei, luând asupra sa chip monahicesc şi prenumindu-se Teofana monahia"[2].

Închinase călugăriei cele din urma zile ale ei, după ce, cum ne mărturiseşte însăşi cu căinţă, „vieţuise viaţa ceştii lumi deşartă" şi „petrecuse lumeşte destul, în tot chipul, în viaţa sa". Aici, între zidurile vechi ale „răpausului răposatului Mircei Voievoda", află ea, cea depărtată de măririle primejdioase ale Curţii fiului ei, de crunta „svrăşire a zilelor" acestui „drag" copil, de risipa neamului ce-i rămăsese pe urmă pentru a cerşi în pribegie pâinea Împăratului. În chilia-i primi ea, când vremi mai bune veniră şi un alt Domn de la creştini, Radu, care fusese Şerban, Păharnicul lui Mihai, se sui în Scaunul ţării, pe nora şi nepoţii ei întorşi din străinătate, în toamna anului 1602[3]. Peste puţin moartea o găsi aici pe bătrâna călugăriţă şi-i închise ochii plânşi în această măreaţă pace, plină de sufletul strămoşilor. O piatră îngustă, aşezată în dreapta bisericii din Cozia, îi acoperă ţărna; ea a fost pusă, spun pe româneşte slovele vechi care o împodobesc, în anul 7114 de la Facerea Lumii (= 1605–[160]6) de cei doi nepoţi întru amintirea „călugăriţei Teofana, muma răposatului Mihail Voievod"[4].

Cine a fost această Tudora, apoi Teofana, în călugărie, care ne apare mai ales plângându-şi în singurătate bucuriile vinovate ale tinereţelor şi ştraşnicile dureri de mamă ale bătrâneţelor sale închinate

---

[1] Arch. Statului, *Cozia*, pach. 24. mai multe n[ume]re, acte de la domni din secolul al XVII-lea cu privire la moştenirea acestor sate. Ele se repetă între ele şi nu spun, despre Mihai, decât lucruri bine cunoscute de aiurea.

[2] După o traducere, alipită la original, în pachetul citat al Coziei, nr. 10.

[3] Dania ei către Cozia, în înţelegere cu văduva, doamna Stanca şi copiii ei, Pătraşcu şi Florica, în Papiu, *L.c.*, pp. 388–403, ediţie cu chirilice, sau în *Convorbiri literare* pe 1901 ediţie cu litere latine, de D. Onciul. Înainte de Papiu actul fusese rău tipărit de Aricescu, în *Revista Istorică a Archivelor*, iar parte reprodus, după ediţia din *Tesaur*, întrebuinţându-se originalul, de Gr. Tocilescu, în studiul *Doamna Stanca*, pp. 51–[5]3.

[4] Papiu, *L.c.*, pp. 395–[39]6.

căinţii: „de plângere şi de suspine ziua şi noaptea", până ce, limpezindu-şi sufletul prin durere, adormi, liniştită, întru Domnul?

Din rândurile pe care le scria fără îndoială după spusa şi învăţătura ei „călugăraşul Gavriil" în strâmta chilie deasupra valurilor Oltului, care venea din Ardeal, greu de amintiri negre, din aceste rânduri de o blândă şi creştinească durere, ni s-ar desface faţa unei jupânese de ţară, dintre acelea pe care le descoperea într-un colţ uitat vreun voievod plecat în urmărirea cerbilor de munte sau în mânarea oştilor către graniţe şi se oprea în loc, fermecat de un zâmbet.

Ea poartă, însă, în pecetea de pe inelu-i titlul de Doamnă, „gospojda", şi semne luate din herbul ţării. Fiul său va fi numit-o în dania cea adevărată[1] tot „Doamnă", cum îi zic apoi toţi voievozii ce vin pe urmă şi hotărăsc asupra moşiilor ei de moştenire. Dar din singura dată când ea ne vorbeşte, lipseşte orice pomenire a unui soţ domnesc, orice urmă a lui Pătraşcu Voievod, şi în cuvintele săpate pe piatra ei din porunca lui Nicolae-Vodă-Pătraşcu şi a domniţei Florica nu se spune nimic alta decât că sub lespede odihneşte mama lui Mihai.

E neîndoielnic, deci, că Mihai Viteazul a fost fiul de greşeală şi nu de cununie al Tudorei, şi călugăriţa cucernică va fi văzut în moartea înainte de vreme a copilului ei o pedeapsă. E adevărată însă cealaltă impresie, că Tudora se născuse aici în ţară, din vreun neam de boiernaşi sau poate dintr-o seminţie şi mai umilă? O cronică ungurească, adunând zvonuri goale, o înfăţişează chiar ca o femeie de rând din Piua Petrei la gura Ialomiţei, unde era atunci Târgul de Floci[2].

Un silezian, Baltasar Walter, în cale spre Constantinopol, se abătuse pe la noi în vara anului 1597 şi căpătase de la logofătul de atunci al lui Mihai, Teodosie, cu învoirea voievodului însuşi, o însemnare, un izvod românesc despre Domnia biruitorului, pe care izvod îl întrebuinţa după o traducere polonă, înădindu-l. În izvod se cuprindeau, pe scurt, „isprăvile" Domnului, şi ce se mai dă în tratatul lui Walter vine de aiurea, din spusele ostaşilor, mai mult străini decât români, pe care drumeţul fusese în măsură să-i întrebe despre

[1] Cealaltă, despre care am vorbit mai sus, nu se află acum între actele pachetului de la Arch. Statului, şi Papiu nu dă verbal decât începutul, cuprinzând titulatura lui Mihai.

[2] V. Szamosközy, *Fragmente*. Cf. în *Anuarul institutului* din Cluj şi Minea în *Cercetări istorice*, 1934.

„luptătorul pentru creştinătate". Între alte lucruri introducătoare la războiul cu turcii, Walter spune că tronul muntean a fost căpătat lui Mihai de o rudă bogată din Constantinopol, de un grec, care, fost ban, avea trecere mare la turci. Grecul, al cărui nume nu se dă, ar fi fost „unchiul" candidatului la domnie, „fratele mamei lui"[1].

Tocmai în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, un om al fiilor lui Nicolae Mavrocordat scrise în călugărie, după izvoare ce ne sunt cunoscute, după notiţe greceşti pierdute, după spuse şi amintiri, o Cronică a Răsăritului, în care vorbeşte şi de ale noastre. Chesarie Daponte ajunge a vorbi de Şerban-Vodă Cantacuzino şi de la tatăl acestuia, Constantin Postelnicul, apoi trece la un personagiu din care face greşit bunicul acestui Domn, la „Ienachi Cantacuzino, care a fost capuchehaie al lui Mihai-Vodă hainul". Ne spune că Ianachi a plătit pentru răscoala voievodului, trecând prin frica osândiţilor la moarte, dar că, turcindu-se după sfaturile Vizirului-Caimacam, a fost iertat, ajungând să fie şi „chiuciuc-tefterdar" sau „Micul-Contabil" al Porţii[2].

Ştim din multe izvoare diplomatice, din scrisori de ambasadori creştini la Poartă, că între 1589 şi 1593 a jucat un mare rol la turci un bogat grec cu numele de Iani. Lui îi erau încredinţate, în acelaşi timp, afacerile Moldovei, unde era vistier, şi ale Ţării Româneşti, în Divanurile căreia figurează ca ban. El făcea împrumuturile de la gelepi pe socoteala Domnilor ce atârnau de dibăcia şi credinţa lui, el avea grija concurenţilor care trebuiau învinşi sau înlăturaţi, el transmitea veştile din ţările vecine la Poartă şi le potrivea aşa încât să fie mulţămitoare. Când nu-i plăcea un Domn, nu-i era greu să-l scoată şi, între mijlocitorii pentru o situaţie de stăpânitor la Dunăre, el era cel mai vestit, urmaşul, aproape în întregimea influenţii, al lui Mihai Cantacuzino, căpetenia neoficială, dar atotputernică, a creştinilor din împărăţia sultanului. Se amesteca pretutindeni şi-şi făcea interesele cu toată lumea, care îl dispreţuia sau îl ura, fără să poată scăpa însă de dânsul. Acesta e „Banul Iani", care era pentru Marele-Vizir Sinan ceea ce

[1] „Avunculus vei matris frater, Grescus"; p. 9, din ediţia, cuprinsă în *Tesaur*, a lucrării lui Walter, „Brevis et vera descriptio rerum ab iliust, amoliss, et fortiss miditae contra patriae suae reiq. pub. christianae hostes, duce ac dn. dn. Ion Michaele, Moldaviae Transalpinae sive Walachiae palatino, gestarum, in eiusdem aula Tervisana fideliter collecta".

[2] Cronica e reprodusă în Erbiceanu, *Cronicarii greci*, Bucureşti, 1888, p. 20.

fusese Mihai Cantacuzino pentru alt puternic Mare-Vizir, Mohammed Socoli, de pe vremea sultanilor Selim şi Murad[1].

În sfârşit, avem şi un poem consacrat de un grec anonim puternicului Iani, care ar fi izbutit să păstreze tronul unui Petru-Vodă[2].

Din aceste mărturii deosebite ar ieşi că banul Iani al ambasadorilor străini, care ban ne-a lăsat de altmintrelea şi mărturii scrise ale împrumuturilor sale[3], e Ianachi Cantacuzino al tradiţiei greceşti, reproduse de Daponte. Cu atât mai mult, cu cât şi după numirea lui Mihai Viteazul, „Banul" prin excelenţă şi-a păstrat la Constantinopol vechiul său loc de supraveghetor al intereselor noastre, şi, deoarece-l găsim reprezentând pe Aron-Vodă al Moldovei încă în iunie 1594[4], s-ar putea ca el să fi fost silit, în adevăr, prin ameninţări de moarte să se turcească în acelaşi an când se află răscoala celor doi domni. Capuchehaielele sufereau adesea pentru păcatele stăpânilor şi, când s-a aflat, în 1600, la Constantinopol că Mihai a pierdut Ardealul şi când războiul de nimicire s-a început şi de către turci împotriva lui, omul lui la Poartă, Dimo, a fost schilodit, ars cu făcliile, aruncat în cârlige şi împuşcat, de milă[5]. Şi, Iani Cautacuzino fiind frate cu mama lui Mihai, aceasta ar fi o Teodora Cantacuzino, o patriciană din Bizanţul nou grecesc, o fată a puternicului Şaitan-Oglu, înrudită în felul acesta cu cele mai mari familii din Răsăritul creştin[6].

Dar, văzute mai de aproape, lucrurile se înfăţişează altfel. Iani nu poate fi un Cantacuzino[7]. Cantacuzinii afirmă, de cum îi vedem iarăşi, cu mândrie originea lor împărătească: îşi scriu numele de familie neapărat, ca Andronic, acesta în adevăr fiul lui Şaitan-Oglu[8]. Ei întrebuinţează, îndată ce avem elemente de control, în peceţile lor vulturul

---

[1] V. *Contribuţiile* citate, pp. 82–[8]3 şi vol. XI din Hurmuzaki, passim; Documente relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul, pp. 318–[3]20.

[2] După textul din revista lui Sp. Lampros, Νέος Ελληνομνήμων, XI, p. 417 şi urm.; *Revista Istorică*, 1933, pp. 6–9.

[3] Chitanţe de la el, din anii 1588–[15]90, în *Documentele* citate şi în vol. XI din Col. Hurmuzaki.

[4] Hurmuzaki, IV^2, p. 180.

[5] Iorga, *Documente* citate, pp. 17–[1]8.

[6] De această părere a fost Xenopol, *Ist. Rom.*, III, p. 157; IV, p. 217, nota 1, şi autorul acestei lucrări, în studiile sale anterioare.

[7] Părerea a fost exprimată şi de d. I. Tanoviceanu, în *Arh. Soc. şt. şi lit. din Iaşi*, III, pp. 29–31, dar cu argumente fără valoare, pe care le-am înlăturat în *Contribuţiuni*, p. 83, n. 1.

[8] Scrisoarea lui din Hurmuzaki, XI, pp. 373–[37]4.

bizantin[1]. Dimpotrivă, „Ioan Banul", în multele hârtii ce ni s-au păstrat de la dânsul, dă numele său numai în această formă, şi tot numai astfel îl ştiu, fără familie, deci dintr-o familie ce nu se impune a fi pomenită, şi străinii ce scriu despre dânsul în rapoartele lor; pecetea lui îi dă simplu numele acesta de botez, dregătoria, patria, „Moldovlachia", toate în greceşte, şi apoi le repetă, după cât se pare, în turceşte[2]. Când Andronic Cantacuzino, într-o nepreţuită „carte" a lui către Petru Şchiopul, vesteşte partea ce a luat la numirea „Banului Mihai" ca Domn muntean, presupusul frate, Iani, nu e menţionat deloc, deşi noul Voievod îi era rudă şi izbutise şi prin banii lui Ioan sau Iani. Să ne gândim apoi că în 1578, la moartea lui Mihai Cantacuzino, fiul său Ioan, despre care nu mai ştim nimic sigur, avea numai opt ani[3], şi desigur că nu la optsprezece ani putea să joace cineva marele rol de mijlocitor între turci şi creştini, în care ni se prezintă încă de la 1588 „Banul Ioan". Nici „Banii" nu erau aşa de tineri şi, fiindcă Vistierul lui Petru Şchiopul, nu e, din 1582 încă, decât tot acest Iani, ajungem la vrâste tot mai absurde, care înlătură definitiv o părere greşită.

E drept că Walter scrie „unchiu, frate al mamei", arătând înrudirea dintre Mihai şi cumpărătorul domnilor. Dar un alt izvor, foarte sigur, notiţa scoasă din povestirea lui Petru Armeanul, zugrav de biserici în Ţara Românească şi apoi agent politic dintre cei mai siguri şi mai adeseori întrebuinţaţi sub Mihai Viteazul şi pe urmă, în epoca Movileştilor şi a lui Radu Şerban[4], acest izvor spune atâta, că „Ioan Vistierul", acelaşi ca şi „Banul", era numai *rudă* cu Mihai[5]. Un raport veneţian afirmă că alesul din 1593 al turcilor era „un fiu al Banului", ceea ce arată cum se puteau încurca asemenea legături chiar de cine era în stare a le cunoaşte bine[6]. În sfârşit, într-un proces pentru moşia Băileştii, dată de Danciul Brâncoveanu, tatăl lui Matei-Vodă, lui Iani ca să-i capete o boierie şi oprită de grec, cu toate că boieria nu fusese dobândită, se aminteşte şi [în] aceea că Mihai, în domnie, luă pentru

[1] Scrisoarea citată nu ne poate servi, pecetea fiind cu totul sfărâmată, dar Constantin, fiul lui Andronic, pecetluieşte cu vulturul. V. Iorga, *Studii şi documente* IV, pp. 32–[3]3, nr. 41.

[2] Hurmuzaki, XI.

[3] Gerlach, *Tagebuch*, Frankfurt-a.-M., 1674, p. 466.

[4] V. *Documente*, p. 24.

[5] *Quidam sibi genere coniunctus*. Locul, „ex scriptis Petri Ormény", e reprodus, după Szamosközi, în W. Bethlen, *Historia de rebus transylvanicis*, Sibiu, 1782–[17]93, IV, pp. 274–[27]8.

[6] Hurmuzaki, III[1], p. 457, nr. 53.

sine zisa moşie, după moartea Banului, „făcându-se rudă Mihaiu-Vodă cu Iane Banul", ceea ce presupune o relaţie depărtată şi nelămurită[1].

Aşa încât, nici aceea nu se poate spune, că Iani, care nu e Cantacuzino, ar fi fost fratele Teodorei. Şi altfel, o asemenea înrudire se pare cu neputinţă. Lăsând la o parte faptul că Iani a fost unul din duşmanii cei mai răi ai lui Petru Cercel, şi el fiu al lui Pătraşcu şi un frate de care-şi aducea aminte cu pietate Mihai[2], nu se prea poate admite că puternicul grec să nu fi adus lângă dânsul, în Constantinopol, pe sora lui şi pe fiul acesteia, când, atunci, soarta lui Mihai, de la început încă, ar fi fost alta. Mai prudent e să se primească o înrudire prin femei, şi încă nici atunci nu se poate hotărî dacă Mihai era legat cu Iani prin rudele femeieşti ale Tudorei sau ale tatălui sau Pătraşcu chiar.

Cât priveşte anul naşterii, care, e drept, s-ar potrivi cu naşterea din ultima căsătorie, acesta pare sigur. Când Egidiu Sadeler zugrăvi *ad vivum* la Praga, în februar 1601, pe războinicul care trecuse prin norocul bun ca şi prin norocul rău, Mihai ar fi avut patruzeci şi trei de ani. El s-ar fi născut, deci în 1537–[153]8, în cel din urmă an al vieţii tatălui său. Dar am arătat că data nu ar corespunde, afară numai dacă Mihai ar fi fost un fiu postum.

Cum se creştea un fiu de Domn pe acele timpuri se ştie, prin lămuririle pe care ni le-a păstrat norocul asupra creşterii tânărului „cocon" Ştefan, fiul lui Petru Şchiopul. Până târziu, îl înconjurau femeile Curţii şi numai când venea târzia vrâstă a învăţăturii se chema un dascăl dintre călugări sau preoţi pentru a face cunoscute viitorului stăpânitor românesc cetitul, scrisul şi oarecare socoteli. Câte le ştia el mai mult decât atâta, le câştigase pe urmă, de la oamenii cu care îl pusese întâmplarea în relaţii.

Când fiul de Domn era un copil din flori, prilejurile de a deveni un cărturar erau şi mai rare. Ştiinţa de carte era apoi privită ca un meşteşug, şi nu pentru aceasta se creşteau pretendenţii, domnişorii care trebuiau să vâneze coroana. Mihai scria frumos, cu o deosebită eleganţă, dar nu atâta cât să se poată asemăna cu un diac de profesie[3].

---

[1] Document citat în Tocilescu, *Doamna Stanca*, p. 21, nota 33. El nu se mai află azi la locul lui.

[2] Hurmuzaki, XI, p. 733, nr. 23.

[3] Probe din scrisoarea lui, în *Documentele* citate şi la începutul volumului IV din *Studii şi documente*. Sau în *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, IV, tabela III.

Rupea ceva turceşte, greceşte poate – limbi apusene desigur că nu. Dar şi fără acestea se poate câştiga o bătălie, şi pentru această sarcină fusese el menit pe lume: a răsturna tronurile, a pleca grumazurile semeţe, şi nu a zugrăvi cu artă buchile. Aşa ceva ştia să facă Radu, fiul lui Mihnea Turcitul, care fu numit de atâtea ori Domn înainte de a se vedea odată şi el în scaun.

Întrucâtva cariera boierească a lui Mihai, cel puţin de la intrarea lui în Divan înainte, se poate reconstitui. Între sfetnicii fratelui său Cercel nu-l găsim, deşi ne-am aştepta la aceasta, Mihai apropiindu-se pe atunci de treizeci de ani. Şi domnii nu erau totdeauna cu frică faţă de fraţii lor: Mircea Ciobanul îl ţinu lângă dânsul, făcându-l chiar ban al Craiovei, pe frate-său Stan[1], şi Miloş, fratele lui Alexandru, se găseşte la Curtea acestuia din urmă, primind împreună cu dânsul cinstea supuşilor şi darurile străinilor. Şi, pe urmă, Ştefan Surdul chemă de peste hotare, cu sentimente mai mult sau mai puţin sincere, pe cine se lăuda că-i este frate[2].

Lămurirea stă însă aiurea. Mihai ajunsese a sluji lui Mihnea, fiul lui Alexandru şi nepotul de fiu al lui Mircea Ciobanul, înainte ca Petru să-şi fi câştigat „moştenirea". Cronica spune că, în cea dintâi domnie a sa, Mihnea a înălţat mănăstirea Tutana din Argeş, şi pisania acestei sfinte clădiri mărturiseşte că ispravnic a fost, de la 9 iulie până la 10 septembrie 1582[3], „Mihai Banul", adică unul din dregătorii mai mici ai banului celui mare, adevărat domn al Olteniei, având steagul, veniturile şi divanul său deosebit[4].

Prin sine însuşi nu se putea ridica Mihai. El era făcut pentru război, şi în Ţara Românească nu se mai adunau oşti pentru lupte, fie măcar pentru luptele, „împărăteşti", ale stăpânului. Ardealul sub Báthoreşti era în pace; în Moldova stăpânea unchiul Domnului muntean care venise în locul lui Petru Cercel. Luptele cu cazacii le purta acolo Petru Şchiopul pe sama sa, fără să alerge la ajutorul lui Mihnea, nepotul de frate din Bucureşti. Timpurile pribegiei, când de la munte

[1] *Contribuţii*, p. 2, nota 3; Hurmuzaki, XI, tabla.

[2] Pretendenţi, p. 57.

[3] 7091. Celelalte indicaţii: „crugul 7, epacta 4, numărul de an 6 indicţionul 17" nu corespund.

[4] Inscripţia, în Gr. Tocilescu, *Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri şi biserici din ţară*; în *Mem. Ac. Rom.*, ser. II, VIII, p. 229. Cf. Odobescu, în *Col. lui Traian*, 1873, p. 181, cu data de „1589", care nu se potriveşte cu menţiunea din Cronica ţării.

se revărsau împotriva voievodului de la turci cetele de haiduci şi de tineri boieri înstrăinaţi ale domnişorilor, se încheiaseră. Dincolo de graniţă era o cârmuire tare, a unor credincioşi vasali ai sultanului, şi pasurile erau închise şi din acea parte pentru năvălitori. Şi apoi tăiaseră într-o părere, neobosiţi la măcelul boierimii, Mircea Ciobanul în amândouă rândurile, văduva lui, Chiajna, în numele fiului nevrâstnic Petru, Alexandru, cellalt fiu al lui Mircea, Mihnea chiar. Cel din urmă pribeag pentru domnie fusese călugărul Radu, Radu Popa, care fusese ridicat, înainte de aventura domnească a lui Petru Cercel, de „boierii de Mehedinţi" şi pierise în lupta de la Craiova[1]. Domnii veneau acum numai din Constantinopol, fără alţi ostaşi, decât cei de la Poartă, fără alt steag decât al împăratului. Şi se părea că de acum înainte îşi vor trece ţara de la unul la altul tot domni din neamul, socotit ca mai credincios decât toate celelalte, al Mirceştilor, păsări de pradă mărunte, care se lăcomeau la biruri grase şi la sânge vărsat din uşor şi n-aveau aripile puternice ale celor ce pot ţinti către stăpânirea printr-înşii şi după voia lor.

Mirceştii erau plăcuţi turcilor şi, între dânşii, mai ales straşnicului Sinan, asprul albanez cu vorba brutală, care dispreţuia pe toţi creştinii, fiindcă şi el se născuse creştin şi se ruşina de aceasta. Dar ei erau văzuţi bine şi de ajutorul grecesc al lui Sinan, Iani Banul. „Acuma", scriu la 1587 fraţii de Marini Poli, ragusani înrudiţi cu familia lui Mihnea, „la Ţarigrad sta pentru Vodă Marele-Ban, om cuminte şi prieten al Domnului, care în timpul maziliei l-a ajutat mult a se întoarce în scaun, şi cu înţelepciunea sa, şi cu banii săi, căci e foarte bogat, aşa că, pe cât timp va fi el la Constantinopol, Doamna (Ecaterina, mama lui Mihnea) nu se va duce acolo"[2]. Încă de la începutul acestui an, Divanul lui Mihnea-Vodă se începea cu numele lui Iani, în 1587, şi el se întâmpină şi în ajunul maziliei acestui Domn, în decembre 1590[3].

Prietenia de interes dintre voievod şi banul, care-i era rudă, ajută înainte de toate înaintarea lui Mihai. Dar îi mai trebuia ceva pe lângă acest sprijin al puternicei rude: banii, pe care nu-i putea găsi la Tudora.

[1] Cf. *Contribuţii*, p. 27 şi Hurmuzaki-Iorga, XI, pp. XXII, 808 şi n. 1.

[2] *Contribuţii*, p. 79, nota 1.

[3] V. regestele la vol. XI din Iorga-Hurmuzaki. Par a fi timpurile când Iani veni în ţară.

Ei făcu[ră], deci, ceea ce se făcea atunci ca şi acum de oamenii grăbiţi să înainteze: o căsătorie bogată. Sub Mihnea-Vodă întâia oară găsim pe un boier Dumitru care e pe rând mare clucer şi mare spătar. În Domnia lui Petru Cercel, al cărui mare ban nu-mi este cunoscut, un Dumitru Banul şi soţia sa Stanca se văd cumpărând cu 6.000 de aspri o parte din satul Măgurele în Ilfov. Dumitru muri peste puţin timp, nelăsând fii şi împărţindu-şi averea între văduvă şi nişte nepoţi, de la Vâlcăneşti, în Dolj: Dracul Postelnicul şi fraţii lui.

Dumitru era probabil oltean, şi tot din Banat arată să fi fost şi Stanca. Ea era fata unei jupânițe Neacşa, care, intrând în shima călugărească, s-a numit apoi Maria[1], şi sora unui Postelnic Dragomir. Nu cred a se fi dovedit însă că această Neacşa e aceeaşi cu Neacşa pe care am admis-o ca soţia lui Radu Logofătul din Drăgoieşti. Dacă ar fi dovezi, atunci Mihai i-ar veni Stancăi un fel de depărtată rudă prin alianţă şi, cum am văzut, pe acel timp stătea şi el în Oltenia, de unde ar fi fost mamă-sa Tudora[2].

Pe la 1583[3] se făcu astfel căsătoria lui cu Stanca. La 1585 ei se înfăţişează amândoi înaintea lui Vodă Mihnea pentru a vinde una din moşiile Stancăi, anume Plăvicenii[4]. Mihai era încă, pe atunci, tot numai un Ban oltean: „Mihai Banul ot Mehedinţi"[5]. Se mai poate bănui că, în 1588, el ar fi isprăvit biserica Sf. Paraschivei din Râmnicul-Vâlcei, care fusese începută de domnescul lui tată[6].

Dar, după bogata-i căsătorie, micul „Ban ot Mehedinţi" nu rămase multă vreme în această dregătorie, în care stătuse atâta. Încă din 1588 marele stolnic al lui Mihnea-Vodă se schimbă, şi în locul lui Vintilă

---

[1] În actul dela Radu Ştirban – 28 decembre 1603 – care arată împrejurările morţii Stancăi, se pomeneşte şi mama ei în aceste cuvinte: „мти гопжд" „Stancăi, anume Maria călugăriţa"; Arch. Statului, *Schitul de un Lemn*, pach. 18, nr. 2.

[2] Cât se reproduce de Peşiacov în *Timpul*, *l. c*, nu hotărăşte deloc că e vorba în cel dintâi document privitor la Neacşa soacra lui Mihai, de Neacşa din Drăgoeşti. Ar rămânea de văzut *Carpaţii*, unde actul pare a fi dat întreg.

[3] Tocilescu, *Doamna Stanca*, p. 23.

[4] Peşiacov, *L.c.* Neacşa Drăgoiasca vânduse încă din 1569 o moşie, tot în Oltenia, Voinigeştii, lui Dobromir Banul. Acesta fu omorât de Petru Cercel, *ibid.*, şi Hurmuzaki-Iorga, XI, p. XXI, nota 8.

[5] Cf. Peşiacov, *L.c.*, şi Tocilescu, *Doamna Stanca*, p. 23, n. 42.

[6] Tocilescu, *Raporturi*, p. 267, Se crede astăzi că acel care a mântuit clădirea ar fi „Mihai Banul Craiovei" la a. 1558. Se poate să fie greşală pentru 1588.

apare Mihai[1]. Se întâmplă neapărat să fie în acelaşi timp mai mulţi boieri mari cu acelaşi nume de botez, dar că acest Mihai e acela care trebuia să-şi câştige ca Domn faima de Viteaz o dovedesc documentele ulterioare, care spun că Mihai-Vodă a fost în boierie mare stolnic[2].

Înainte de stolnicie însă el ocupase, foarte scurt timp, o altă dregătorie însemnată pe atunci, cu caracter militar, dar al cărei titular nu făcea parte din Divan şi n-avea dreptul să întărească astfel cu mărturia sa hotărârile şi daniile domneşti. La 1635, Matei Basarab, fost agă în oştile cui stătuse până la dânsul în scaun, aminteşte că moşia Frăsinetul a fost cumpărată de Mihai „pe când a fost Domnia Lui Mare-Agă şi Mare-Stolnic"[3]. Într-o confirmare ce-şi face singur, la 1598, pentru moşiile ce-şi luase în boierie, Mihai aşează agia, prin care trecuse, între postelnicie şi bănia Craiovei, dar e greu să se creadă că ordinea e cea bună şi că el putea fi aruncat astfel înapoi în cariera sa[4].

Mihai păstrează dregătoria de stolnic în Divanul acelui care-i înlocuise fratele, până la sfârşitul domniei lui Mihnea. Stătea la Curtea acestui paşnic Voievod şi strângea banii cu care cumpăra moşii într-o vreme când straşnice impuneri de dăjdii aruncau cu grămada pe moşnenii care mai păstraseră pământul ce asigura libertatea, în rândurile sărăcimii sau ale şerbilor. Lista acestor cumpărături ne-o dă singur în 1593; ea cuprinde moşiile: Fărcaşul, Slăvenii, Gostavăţul, Băbiciul, Scărişoara, Rusineştii, siliştea Crăceştilor, Celianii, Tiha, Plăvicenii – vânduţi, apoi luaţi înapoi –, Seliştioara, Vişina, Cruşovul, Studina, Velica-Studina, Studiniţa, Frăsinetul de Sus şi de Jos, Vlădila, Deveselul şi Comanca. Despre toate ni se spune că ele fuseseră luate de la „megiaşi", ale căror ţarini se pierdeau altfel în câmpiile întinse ale marelui boier din vecinătate. Mihai făcea numai ceea ce făceau toţi în jurul lui: se supunea vremii, aspre cu cei slabi, şi folosea cum foloseau tovarăşii săi din Divan şi din boierimea mai de jos. Să ne gândim numai, căci deocamdată nu e locul a spune mai multe, că pe acest timp de repede schimbare a domnilor, de porunci dese de la împărăţie a răsărit ca din pământ uriaşa stăpânire a Buzeştilor, sutele

[1] V. regestele la Hurmuzaki, XI, unde trebuie schimbată neapărat data documentului din „1587", care cuprinde pe Mihai ca stolnic.

[2] Actele procesului pentru moştenirea Tudorei; Arch. Statului, *Cozia*, pach. 24. Cf. Tocilescu, *Lc.*, p. 24, nota 43.

[3] Document din 1 aprilie 1635, Archivele Statului, *Lc.*, nr. 10. Cf. Tocilescu, *Lc.*

[4] Document din 6 septembrie 1598, la Bibl. Ac. Rom., 147/XLV.

de moşii care alcătuiau pentru dânşii ca un principat deosebit, întins în tot largul ţării. Buzeştii erau şi ei nişte oameni cu inimă caldă pentru lucrurile înalte, nişte buni luptători în războaie drepte. Dar hrăpirea cu bani nu li se părea o hrăpire, alianţa cu nevoia împotriva dreptului şi omeniei nu le se părea crudă, şi ei cucereau mai departe lanurile de bogăţie, umăr în umăr cu oamenii domneşti, cu „birarii" fără milă, care împlineau judeţele. Fără să fie mai lacom decât alţii, Mihai trebuia să-i urmeze: pământurile multe ridicau sus pe acela care le aduna în mâna sa, şi el se ştia fecior de domn şi-l ispitea scaunul lui Mihnea.

Fiindcă fusese dregătorul şi ispravnicul acestuia, Mihai nu se împărtăşise de binefacerile lui Petru Cercel. Când Mihnea venise înapoi, el urmase mai departe înaintarea sa, sub acest Domn. Dar iată că, în 1587, Petru Cercel, fratele fugar, scapă din temniţa de la Hust a Báthoreştilor, colindă iarăşi Europa, unde fusese uitat cu totul, ajungea iarăşi la Veneţia, trecea marea şi sosea, la 25 iulie 1589, în Constantinopol, cu gândul să scoată şi a doua oară pe „uzurpatorul" „moşteniriі" lui muntene. Tocmai atunci Mihnea fusese înlocuit printr-un tânăr din aceeaşi familie, Vlad-Vodă, fiul lui Miloş, dar noul domn muri repede. Atunci, lupta începu între Mihnea, care sosise şi el la Constantinopol, aducând cu sine recolta unei domnii de patru ani de zile, şi Cercel, care n-avea, în urma jafului suferit de la cârmuirea Ardealului, decât vorbe frumoase şi strălucitoare făgăduieli. După obiceiul turcesc, în asemenea cazuri, se făcu o mare pâră la Divan, şi Petru-Vodă, uitând de locul unde se găsea şi, mai ales, de goliciunea desăvârşită a buzunarelor sale, trase, la mânie, o palmă unui boier care spunea turcilor lucruri rele despre dânsul. La 20 august, Mihnea, sosit ca mazil, se întorcea înapoi, după cinci zile numai, ca domn, şi în urma lui el lăsase oameni care să sfârşească odată cu acest duşman ce se ivise pe neaşteptate ca o stafie înaintea lui. Cercel fu aruncat în Cele-Şapte-Turnuri de pe malul Mării Negre, fioroasă închisoare de Stat, pe unde cei mari din Împărăţie treceau pentru a merge la moarte şi, în mart 1590, el era înecat pe ascuns pentru suma de 60.000 de scuzi pe care biruitorul Mihnea o dăduse lui Sinan-Paşa, Marele-Vizir[1].

[1] Iorga, *Contribuţii*, pp. 88–[8]9,93. Cf. Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 738. Într-un raport german se spune că ar fi fost dus la Rodos, cu nasul şi urechile tăiate, dar nici aşa nu s-a stâmpărat Cercel, pe când nu mai auzim de acum înainte nimic despre dânsul. Despre trimiterea capului umplut cu paie la Aron-Vodă, care atunci stăpânea Moldova, v. şi memoriul meu despre Nichifor Dascălul, în *Mem. Ac. Rom.*, 1905, documente.

În iulie, însă, puțin înainte de plecarea lui Mihnea pentru cercetarea de la Poartă, Mihai Stolnicul se afla de față în Divan și el urmează și mai departe, în domnia înnoită a acestui vechi stăpân, să-și caute de boieria cu care fusese dăruit de dânsul. Speranțele, suferințele și moartea fratelui după tată nu-l vor fi lăsat necompătimitor, dar ele nu înrâuriră întru nimic purtarea bogatului fiu de domn, care știa să-și facă atât de bine uitată înalta origine.

CAPITOLUL II

Schimbarea lui Mihnea-Vodă. Împrejurările la Poartă. Legăturile noastre cu turcii

După moartea lui Cercel, a lui Vlad, domnia lui Mihnea putea să pară asigurată. Din sângele adevărat al domnilor munteni nu mai rămăsese aproape nimeni. Neamul lui Pătraşcu cel Bun se sfârşise: Vintilă pierise de sabie în 1574, în 1590 Petru Cercel se înecase în Mare. De gândurile de a fi Domn ale lui Mihai nu ştia nimeni. Dintre coborâtorii lui Mircea, Miloş nu mai trăia încă din 1577, Petru Şchiopul se deprinsese a cârmui Moldova, şi singurul lui fiu în viaţă, Ştefan, era de tot mic[1]. Mircea, fratele lui Petru Şchiopul, se turcise, iar Radu, alt frate, care păstrase speranţa de a domni cândva, era un beţiv, şi lângă dânsul nu se afla măcar, pentru ca să-l îndrepte, mintea trează şi ageră a Chiajnei. În sfârşit, după atâtea lupte şi ucideri, Ardealul era gol de pribegi din sângele Basarabilor.

Totuşi, în februar 1591, Mihnea fu chemat la Poartă, şi sosi acolo împreună cu toată familia lui din Ţara Românească, şi chiar cu fiul lui Cercel, – desigur, Marcu, – care-i fusese dat, cu câtva timp înainte, de turci. Un greu război, cu Persia, se mântuise abia, şi costase mult. Graniţa din Croaţia începea să fie călcată în paguba imperialilor, pregătind acuma un nou război. O flotă se gătea – veneţienii credeau că împotriva regatului lor insular al Cretei –, şi pentru alcătuirea ei se ceruse, ca de obicei, în Ardeal stofă pentru pânze, sau în ţările de la

[1] Pentru celalt, Vlad, v. Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 152, nota 2.

Dunăre, şi, de la capuchehaiele, în ianuar, 60.000 de coroane sau scuzi, bani gata, ba chiar 100.000[1]. Ceaușul care veni la Sigismund Báthory înfățișă cereri de ghiulele, praf şi ceară, cu amenințări de mazilie[2], aşa că se luau măsuri de război pentru orice împrejurare.

Dar toate acestea ar fi explicații căutate. Adevărata pricină a schimbărilor dese până la ridicul nu era niciun fenomen trecător de politică internă, sau externă, ci un factor permanent, pricina de căpetenie a înjosirii şi slăbirii Împărăției osmane: decăderea desăvârşită a Sultanului Murad al III-lea. Epileptic, surd, fricos de oameni, diform, cu capul mare peste un corp scurt şi îngroşat încă de bătrâneţe şi de boli, aşa de afemeiat sau căzut în copilărie, încât îl supăra sunetul unei trâmbiți, tropotul unui cal de război, ținut pe loc de o trândăvie bolnavă în seraiul său nemărginit care ocrotea peste 10.000 de oameni în zidurile-i „sfinte". El n-avea decât patima femeilor, a piticilor, a caraghioşilor, dar mai ales patima stăpânitoare a aurului. Chiar lângă sofaua unde stătea ziua şi dormea noaptea, covoarele scumpe ţesute cu aur şi semănate cu limpezi mărgăritare ascundeau deschizătura unei hrube, unei adânci gropi, care înghiţea în fiecare an două milioane şi jumătate de galbeni, turceşti, veneţieni şi olandezi, pe care nu-i mai vedea nimeni decât nenorocitul singuratec care se mângâia de toate la vederea strălucirii lor în întunecime. Pentru această comoară îngropată, pentru această hazna misterioasă, moartă, împărăția întreagă era stoarsă până la moarte[3].

Cine ar fi putut spune un cuvânt împotriva acestei manii de hrăpire şi ascundere, cine ar fi putut chema la sănătatea gândului pe acest sugător de sânge, pe atât de copilăros, pe cât de crud în rătăcirea lui nebun de egoistă? Nu Sultana, care se lupta necontenit, părăsită, cum era, de mult, ca femeie; nu favoriții ridicați din nimic de o toană a singurului om de sine stătător în tot cuprinsul statelor turceşti; nu vizirii cei mari care înlocuiau în toate pe acest Sultan nul. Dimpotrivă, prin această slăbiciune răufăcătoare ajungeau la putere şi se menţineau cârmuitorii de fapt ai împărăției. Sinan mersese, cu toată faima lui de

[1] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 748; Hurmuzaki, IV^2. p. 154, nr. 106. Cf. Albèri, *Relazioni al senato veneto*, XIII, p. 342.

[2] *Ibid.*, III^2, p. 27, nr. 40.

[3] Cf. Albèri, *L.c.*, XIII, pp. 350–1, 373–4; XIV, p. 281 şi urm., 327 şi urm., 411–[41]2; Ranke, *Fürsten und Völker von Süd-Europa*, I, ed. 1827, pp. 43–[4]4. Cf. Zinkeissen, *Gesch. des osm. Reiches*, III, p. 771 şi urm.; Hurmuzaki-Iorga, XI, pp. 314–[31]5, nr. CCCCXLII; Hurmuzaki, Supl. I^2, p. 78 şi urm.

om cinstit, de incoruptibil, până acolo, încât făgăduise, în iarna anilor 1589–[15]90, stăpânului a îndoi venitul, scăzut până la nouă milioane, al celor două haznale: cea publică, din care se plăteau marile cheltuieli, şi cea privată, din pământ[1].

Propunerea a fost respinsă, dar stoarcerile mergeau şi aşa înainte. Tot se vindea, şi toţi furau la cumpărătura [tuturor] sarcinilor, tuturor hotărârilor, tuturor actelor diplomatice. Orice urmă de stabilitate dispăruse: nevoia de bani pentru nebunul din serai era mai puternică decât conştiinţa intereselor mari ale statului. Ca într-o lanternă magică, doi titulari, numiţi amândoi pentru bani, alergau în acelaşi timp aproape după aceeaşi provincie, dată unuia şi, îndată pe urmă celuilalt.

Aşa încât, într-o asemenea stare de lucruri, mazilia lui Mihnea se înţelege lesne. Se judecase că acesta merită, prin banii ce va fi adunat, înlocuirea, şi haznaua sultanului era gata să primească toată această avere, care se putea căpăta lesne, după lege, printr-o osândă împotriva unui rău cârmuitor. Mihnea, nădăjduind că va fi ca în 1589 şi că se va întoarce, peste cinci zile, întărit în scaun, venise cu nu mai puţin de patru sute de cai, pe lângă o sută de cară, cuprinzându-i bogăţia. Dar [de] data aceasta nu-i merse ca pe vremea luptei cu Cercel.

El încercă în zădar să scape cu daruri mici şi făgăduieli mari, înfăţişând lui Sinan 10.000 de galbeni şi de două ori pe atâta lacomului Sultan şi răspândind, pe unde trebuia, juvaiere, care erau şi ele un mijloc de plată în Răsărit. Se hotărâse acum, împotriva lui, în urma pârilor ce nu vor fi lipsit, ca averea mazilului să fie confiscată, iar persoana lui, a Doamnei şi a copilului din flori ce-i mai rămăsese, să se trimeată în surghiun la Alep. Şi Mihnea ştia că asemenea depărtate călătorii nu sunt fără primejdie pentru cel care le întreprinde.

El se turci, devenind Mohammed-beg, visă poate o stăpânire nouă, în altă formă, asupra ţării unde fusese domn creştin. Primi, în locul celor trei tuiuri ale paşilor cu rang de viziri, un sangiacat de graniţă la Nicopol, vecin nedorit, şi foarte puţin plăcut, al urmaşilor săi de pe tronul muntean, şi nu închise ochii înainte de a vedea petrecându-se pe ţărmul românesc al Dunării lucruri în putinţa cărora, judecând după dânsul, n-ar fi crezut niciodată[2].

La 10 mart, Mihnea sosise la Constantinopol, pentru ca să plece de acolo cu cealmaua lui Mohammed-beg în cap. Nicio lună nu trecea şi schimbarea de lege era îndeplinită. Dar, în ziua circumciziei

[1] Albèri, *L.c.*, p.337.

[2] Iorga, *Contribuţii*, pp. 98 - 102; *Pretendenţi*, pp. 50–[5]1.

neofitului, Ţara Românească se găsea încă în sama ispravnicilor de scaun pe care-i lăsase Domnul mazil. Încă o lună trebui să se mai strecoare pentru ca succesiunea lui să se hotărască într-un chip trainic, măcar după felul de a judeca al timpului.

Ce se petrecea în acest timp la Constantinopol, trebuie urmărit mai de aproape, ca să se înţeleagă începuturile domniei, apropiate acum, a lui Mihai. Nu numai intrigile momentului şi efectul lor: numirea unui Domn nou, ci şi condiţiile în care se capătă acum şi se păstrează cuca şi tuiurile.

Câţi aveau prilej pe atunci să vadă mai adânc şi mai serios, lucrurile turceşti ieşeau, fără deosebire, cu aceeaşi impresie: că împărăţia se pierde pe încetul, se apropie necontenit de sfârşitul ei. Odată, ea fusese legată cu legăturile de fier ale unei tradiţii respectate, mai tare decât legea scrisă şi care asigura fără greş o desăvârşită ascultare militară. Fiecare dintre robii musulmani ai Sultanului ştia ce trebuie să facă, în orice clipă, la orice împrejurare, pentru a îndeplini după cuviinţă serviciul singurului stăpân. Aceleaşi obiceiuri şi norme treceau fără schimbare din generaţia în generaţie şi înlocuiau astfel supravegherea administrativă şi litera legii, care lipseau.

Dar, de la o vreme, de la dispariţia sultanilor cu mâna de fier, de la încetarea războaielor răsplătitoare, interesele personale, poftele unuia şi ale altuia nu mai voiră să se plece înaintea folosului unui stat care nu se răzima nici pe o naţiune, nici pe o idee, nici pe un drept altul decât al cuceririi, pe care nu-l recunosc învinşii. Din toate părţile, toţi căutară să-şi libereze mâinile de lanţurile tradiţiei de jertfă şi supunere, iar, de la Soliman încoace, nu mai era un împărat în stare să oprească această primejdioasă răscoală fără arme strălucitoare şi fără steag văzut. Spahiii, care aveau feude, nu mai plecară la luptă şi nu-şi mai dădură călăreţii; ienicerii nu se îndurau să-şi părăsească odihna plătită pentru a se lupta în Persia; guvernatorii de provincie prădau pentru dânşii în loc să adune pentru haznaua împărătească, şi o ierarhie de bacşişuri garanta fiecăruia dintre nesfârşiţii vinovaţi iertarea pentru greşelile aproape mărturisite.

Îndatoririle nu se mai recunoşteau faţă de puterea centrală, a tuturora, şi aceasta, la rândul ei, reprezentată prin alţi oameni, Mari viziri şi favoriţi, uneori femei dibace, a căror conştiinţă, a tuturora, era întunecată de aceleaşi porniri rele, nu-şi mai recunoştea îndatoriri faţă de nimeni. Legătura capricioasă a patimilor înlocuia acum legătura sigură a disciplinei.

Pe vremea lui Soliman cel Măreț, se știau foarte bine, de acel ce numea ca și de acel care era numit, condițiile pentru a fi recunoscut cineva ca domn în țările noastre, drepturile ce avea și datoriile ce lua asupră-și, la numire, către Poarta Sultanului. Le asigurau anumite porunci împărătești din timpuri mai vechi, și mai ales șirul lung de ani în care ele fuseseră observate.

Domnul trebuia să fie din vechiul sânge al „moștenitorilor" țării și să se bucure de încrederea supușilor săi. Odată așezat în scaun de omul împărătesc sau, pentru timpurile mai îndepărtate, îndată ce un trimes al Sultanului îi aducea întărirea prin steag, tuiuri și cucă, el era însuși un deținător al autorității împărătești în toată întregimea ei. Judecata lui n-o putea schimba decât doar alt Domn, căruia nu i-ar fi fost frică de blestemul ce-i făgăduia soarta lui Arie: putea să taie sau să ierte, trimetea la călău sau răscumpăra de la moarte. Stăpânirea era numai a lui, și el dădea o parte, câtă și care o voia el, din drepturile sale cui i se părea lui că este vrednic să-l înfățișeze; al lui era, în rândul întâi, și tot pământul între hotarele sale, și nimeni altul nu putea să-și facă așezări în cuprinsul lui decât creștini. Odată pe an, la Sf. Gheorghe, se dădea tributul, strâns de la toți locuitorii, în sumă de 30.000 de galbeni pentru Moldova, supusă de mai puțin timp și mai vrednică de cruțare, iar pentru Țara Românească, mai sigură, cam de două ori pe atâta[1]. La nevoie de război sau după cererea comandanților turci din vecinătate se dădeau provizii, dar cu plată, deși cu preț fix, mai mic decât valoarea reală a productelor. Nu se dădeau fără plată nici grânele și altele trebuitoare pentru hrana capitalei. Darurile se făceau mai rar, și pentru dânsele nu era statornicită nicio sumă, iar tradiția nu însemna nici un termen sigur[2].

În Moldova, până la întâia scoatere din scaun a lui Petru Șchiopul, în 1579, mazilirea domnilor e aproape necunoscută. Scaunul se pierde, mai adeseori odată cu viața, printr-o nemulțămire a boierilor sau printr-o năvălire de pribegi, pe care-i ajută crai, magnați, orașe din cele două țări vecine de la Carpați și Nistru. Dacă Petru Rareș își pierdu domnia prin turci, dacă Ioan Vodă cel Cumplit fu aruncat jos de mânia Sultanului, în amândouă împrejurările nu e vorba de un act obișnuit, cu motive ușoare sau fără motive, de o măsură financiară sau administrativă, ci ne găsim înaintea unui război, în care o armată învinge pe

[1] Cf. Iorga, *Documente*, pp 5–7.

[2] Cf. lista plăților și darurilor ce dădea Petru Rareș, la 1532, în Hurmuzaki-Bogdan, I, pp. 66–[6]7, nr. XXVII.

cealaltă şi mazilul e un prins în luptă sau un ostaş fără noroc, care se supune.

Dincolo de Milcov, până la Mircea Ciobanul, fără ca situaţia să fie aşa de bună ca în Moldova, mazilia e rară şi nu vine printr-o mişcare de la sine a turcilor. Ei aduc numai moştenitori care li se par nedreptăţiţi, şi-i aşează cu armele împotriva noilor voievozi, care se uită prea mult la semnele făcute de creştini. Schimbările din principat nu sunt altceva decât episoade din lunga luptă a turcilor cu ungurii, care, la dreptul vorbind, cu toate armistiţiile înşelătoare, ţine de la lupta regelui Sigismund cu Baiazid la Nicopole până la înfrângerea, la Mohâcs, a lui Ludovic al II-lea de Soliman cel Mare. De aici până la Mircea Ciobanul mai rămân douăzeci de ani, şi în acest timp prefacerile în scaunul ţării le aduc pribegii şi nemulţămiţii, boierimea din hotare sau de peste hotare, provocând prin luptele lor uneori amestecul direct al turcilor, care nu refuză niciodată întărirea unui învingător.

Aşa că prin Mircea-Vodă aici, şi prin Petru, fiul lui Mircea, dincolo, se introduce întâi abuzul, ajuns îndată obicei, lege, de a se face Domnul numaidecât la Poartă, dintre cei care vin acolo să-şi arate drepturile, şi de a se respinge cu puterea oricine soseşte de aiurea, cu sabia, pentru a domni, precum au fost domnişorii moldoveni ajutaţi de cazaci, de la Ioan Creţul până la Petru Cazacul. Încep luptele cu făgăduieli şi bani gata, la porţile puternicilor, la uşa divanelor, în taineţile mijlocitorilor: turci, greci, armeni, evrei. Se încheie contracte cu gelepii, se iscălesc poliţe, se aduc în fruntea alaiului creditorii sau oamenii lor de afaceri. Ţara nu mai are niciun rol, acum când ştie că voinţa ei nu va fi ţinută în samă de împăratul pe care i l-a dat nevoia: ea nu mai cheamă, nu sprijineşte şi nu plânge, pe nimeni. Domnul n-o cruţă, lucrul de căpetenie fiind mulţămirea cu daruri cât mai dese a patronilor ţarigrădeni, care au şi ei multe nevoi, mântuindu-se cu toatele la haznaua din pământ a marelui tăinuitor de aur. Nu mai e birul o dată pe an din epoca fericită ci unul o dată pe lună[1], şi birarii, dijmarii aleargă, călări şi cu căruţele, în lungul şi latul judeţelor pentru a strânge cei până la patru sute de mii de galbeni[2], ce se cer pentru a sătura pe toţi oamenii cu trecere, „care stau zilnic cu gura căscată,

[1] Relaţie din Constantinopol a lui Matteo Zane, bail veneţian, 1594; Albèri, *O.c.* XIV, p.440; „I quali, come prima pagavano un carato a II[a] anno, ora ne pagano uno al mese".

[2] Relaţie a bailului Giovani Moro, 1590; *ibid.*, pp. 337–[33]8.

amenințând cu schimbarea"[1]. Nu se știe măcar, cu această veșnică primejdie, cât are să plătească fiecare, și în starea locuitorilor e tot atâta nesiguranță ca și în starea domnească a Domnului. „Datoriile vechi", când sunt cerute, aduc biruri nouă, și cumpărăturile sau întăririle de scaun cresc mormanul datoriilor. În sfârșit, apăsările și războaiele golesc câmpiile, aruncă lumea în ascunzători de munți, sau îmbogățesc de fugari provinciile vecine ale altor suverani, și câți au rămas trebuie să plătească și pentru cei ce s-au dus: „Catastișele" birnicilor nu însemnau, în Moldova lui Petru Șchiopul, mai mult decât 46.860 de capi de familie: țărani liberi, popi, curteni, vătași și nemeși[2].

În vremea lui Soliman, grâne, oi, miere, ceară, unt, său din principate veneau la Constantinopol pe corăbii ce porniseră din Chilia, Galați sau Brăila, și de la Dunăre se hrăneau și oștile pe care marele Sultan le trimetea în Ungaria sau le ținea în raielele vecine. Dar hrana în timp de pace a Seraiului și a capitalei, ca și zahereaua de război, nu rămâneau fără plată. Știm și cu ce preț: șase aspri pentru chila de orz: nu era mult fără îndoială, cu toată valoarea mai mare a monedei, pentru că asprul era un mic bănuț de argint, din care pe atunci trebuiau cincizeci pentru a face un galben; uneori plata nu se dădea nici astfel, ci se însemna în socoteala tributului. Dar o plată se făcea totuși, și, când nu erau grâne în țară, turcii binevoiau să creadă nevoii noastre. Fără bani nu dădea Moldova nici cei 12.000 de boi făgăduiți la a doua așezare în scaun a lui Alexandru Lăpușneanu, ci și aici era prevăzut „un oarecare câștig pentru proprietari"[3].

Când veniră sultanii cei răi, nici acest drept nu se mai ținu în samă. Furniturile ajunseră gratuite, crescându-se din ce în ce mai mult cererea. În acest înțeles vorbește Walter de cele douăzeci de mii de oi, de cei două mii de cai, de cele zece mii de chile mari de grâu, de alte zace mii de chile mari de orz, afară de untul și de mierea pentru întrebuințarea Seraiului[4]. Se făcuse apoi obiceiul ca banii împrumutați de Domni la Țarigrad să se plătească în capete de oi gelepilor care veneau în fiece an prin mai și adunau astfel, sau prin cumpărătură de la locuitori, cu prețuri în adevăr bune –, vreo patruzeci de aspri noi oaia –, un număr de vreo 40.000 de capete[5].

---

[1] Iorga. *Cotribuții*, p. 77; cf. p. 76, nota. Cf. Hrisovul Buzeștilor.
[2] Hurmuzaki-Iorga, XI, pp. 219–[2]20, nr. CCCLII.
[3] Copii și traduceri turcești, după originale din Constantinopol, la Ac. Rom.
[4] P. 17.
[5] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 207, nr. CCCXXXVI, și p. 221 și urm.

Gelepii plăteau, cum se vede din socotelile vânzării oilor în Moldova la 1591, cu aspri vechi sau cu aspri noi, din cei falsificaţi de haznà, care aveau pe atunci cam jumătate din valoarea celorlalţi şi ajunseră a reprezenta şi mai puţin, – dar se ţinea samă la preţuri de această deosebire. Însă vecinii, cu care se făcea negoţul serios al principatelor, – pentru Moldova, polonii, – păstrau vechea valoare a asprului, neprimind moneda mai slabă, pe când la Poartă tributul şi darurile se îndoiseră, pur şi simplu, fără să se ţină samă dacă tributarul sau dăruitorul avea la îndemână monedă nouă sau moneda veche[1]. Şi, cu toate cumpărăturile ieftine şi trimiterile dese, cârmuirea ajunsese atât de rea, încât, cu primejdia unei răscoale a populaţiei Constantinopolului, în care Sultanul putea să-şi piardă tronul şi viaţa, pâinea lipsea deseori pe atunci, şi săracii ajungeau să cerşească cu banii în mână la ferestruica brutarilor, numindu-i begi şi sultani[2].

Turcii începuseră să se aşeze în ţară, împotriva vechiului obicei, păstrat o bucată de timp, cu sfinţenie. Aplecarea spre *hainie* a domnilor buni ca şi frica celor răi faţă de supuşii lor şi de concurenţii ce-i pândeau de peste hotare aduse stabilirea în cele două capitale a unor garde de turci, aleşi mai ales dintre ieniceri. În Moldova, când, în locul lui Petru Rareş, fugar, Soliman aşează în Suceava pe Ştefan Alexandrovici, zis *Lăcustă*, el îi lăsă, spre siguranţă, şi o gardă de cinci sute de turci. Când, după uciderea acestui domn, pe care nu-l scăpară, deci, de moarte ienicerii din Suceava, Petru-Vodă îşi căpătă iarăşi scaunul de la mila „Împăratului", el veni cu spahiii şi trebui să păstreze lângă dânsul, în tot cursul domniei, ca o garanţie de credinţă, tot cinci sute de ieniceri[3]. Prin căpeteniile acestor turci din straja domnească îşi

[1] Se admite – după rapoartele generale veneţiene - că măsura a fost luată în 1584. Cf. Iorga, *Documente*, p. 6, şt Albèri, *O.c.*, XV, p. 413. „Fù inventato lo accrescimento della valuta degli ori con intenzione di pagare gli stipendiati a moneta corrente di aspri 1.0 per zecchino e riscuotere a moneta vecchia di aspri 60 l'uno, che sarebbe stato radoppiare l'entrata". Dar o asemenea măsură se luase, pentru nevoile războiului din Ungaria, sub Soliman încă, la 1565. Între copiile de documente turceşti la Academia Română este şi ordinul din 27 Şaban 9/3=30 mart 1565 către Alexandru Lăpuşneanu, prin care se răspunde Domnului, care arătase că în Polonia pentru un galben se pot avea 95 de aspri şi pentru un taler 55, pe când în Turcia galbenul are – ca pe la 1600 – valoare de 120 de aspri aşa că ar trebui să se primească şi la haznaua Sultanului cursul polon pentru banii luaţi din ţară. Turcii evitară un răspuns la acest punct.

[2] Albèri, *O.c.*, XIV, p. 353.

[3] Cf. Iorga, *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 185, 190; *Doc. Bistriţei*, p. XXXVI.

întunecă tânărul Ilie-Vodă, fiul şi urmaşul lui Petru, evlavia faţă de legea strămoşilor săi şi făcu, cel dintâi dintre domnii români, actul ruşinos al renegării. Lângă Alexandru Lăpuşneanu găsim, în două rânduri, două sute de ieniceri, sub un baş-beg, pe care-i plătea lunar din tribut[1]. În lupta lui de la Verbia cu Despot, un izvor contemporan face locul celor „două sute şaizeci de ieniceri" aşezaţi da o parte, într-un sat[2]. În cele ale lui Petru Şchiopul cu cazacii, ni se vorbeşte de „beşlii", care nu erau decât vechea gardă de Curte a ienicerilor[3], căci un raport venetian numeşte, în schimb, pe „ienicerii" – în număr de 500 –, „ce erau de pază, trimeşi de aici" şi pe care, după o deprindere generală la turcii de atunci, baş-begul lor îi redusese la cea mai simplă expresie, pentru a-şi însuşi leafa celor ce figurau numai pe hârtie[4].

Asupra puţinelor lupte din Ţara Românească pe această vreme n-avem lămuriri destule pentru a putea urmări aşa de aproape înfiinţarea şi menţinerea gardei de turci. Ea trebuie să fi fost cerută însă, împotriva pribegilor din Ardeal, de Mircea Ciobanul. Încă din 1567 vedem ieniceri aşezaţi în raielele vecine, şi o ceată dintre dânşii ucide în acest an pe nişte români veniţi la bâlciul din Rusciuc[5]. Turcii din aceste raiele se întind sub domniile Mirceştilor, îndeplinesc pe pământul ţării hotărâri nedrepte, prin *mumbaşirii* lor, răpesc turmele, trag cu puştile în „birarii" domneşti, ce se apropie de graniţa pe care au găsit cu cale să o facă a înainta, se aşează în locuri străine, ca în Zimnicea, îşi răzbună singuri prin omor în chiar capitala Domnului, de al cărui Divan nu vreau să ştie, etc.[6]. Asemenea încălcări şi batjocuri se întâlnesc încă pe vremea lui Soliman cel Mare, când de la Poartă se iau totdeauna măsuri pentru a le opri şi pedepsi; mai târziu ele crescură şi mai mult fără oprire şi pedeapsă. Walter înşiră călcarea caselor de către turci, răpirea copiilor, necinstirea femeilor; în scurt: purtarea unei oştiri sălbatice într-o ţară abia cucerită. Plângerile erau zadarnice: ascultarea, disciplina dispăruseră şi puţina dreptate costa prea scump, în această epocă de negoţ cu datoria.

---

[1] Copiile citate de documentele turceşti; 17 Zi'cadè 973 şi puţin înainte.

[2] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 58.

[3] Ureche, p. 321.

[4] Hurmuzaki, IV^2, pp. 99–100. nr. XII. „400" e o greşeală evidentă, pentru „500".

[5] Se vorbeşte de un „Rus Bazari" (Roşii de Vede). - Copiile, citate, de documentele turceşti.

[6] „Rus Bazari" - Copiile, citate, de documentele turceşti.

Un călugăr, care a stat câtva timp la Constantinopol, care a trecut poate şi pe la noi şi, întors în Apus, a făcut Papei un memoriu asupra stării în care se găsea Împărăţia turcească, fratele Luca Testanova, zugrăveşte astfel halul în care ajunsese, cu puţină deosebire, la 1592–[159]3, un principat de la Dunăre ca şi celălalt.

„Dovadă despre deznădejdea în care au ajuns locuitorii Imperiului sunt nenorocitele provincii ale Ţării Româneşti şi Moldovei, atât de bogate şi puternice odinioară, care, astăzi, pentru că Sultanul dă cârmuirea asupra lor aceluia ce cheltuieşte mai mut şi-i dă mai mulţi bani, cu toate că i s-au supus de bună voie şi cu învoiala ca Sultanul să-l întărească de Domn pe un coborâtor al voievozilor ce au fost înainte, totuşi astăzi, numai de lăcomie, s-a stricat această orânduială, aşa încât oricine are vreun prieten, bani şi sprijin, se face că este din această seminţie, şi cine are putere de bani, acela izbuteşte să fie Domn în oricare din aceste două ţări. Care, pe urmă, stăpâneşte cât i se pare şi cât îi place Sultanului, cu toate că, în timpul cât se află în scaun, e domn absolut şi poate face şi desface ce crede, fără să aibă a da socoteală cuiva. Şi, pentru că acei care cer domnia sunt, cei mai mulţi, oameni de rând, săraci şi ticăloşi, scoşi înainte de cei ce nădăjduiesc a cârmui sau a scoate din acele ţări cât le place, şi neavând bani pentru a duce la capăt afacerea, care bani sunt totuşi oricând de nevoie acelor ce vreau să capete de la turci ceva, ei sunt siliţi a cumpăra lucruri şi a lua bani de la unul şi de la altul şi a le făgădui că, atunci când vor fi în scaun, să le dea îndărăt suta pentru douăzeci sau douăzeci şi cinci, cât au primit. Aşa că, îndată ce iau ţara, trebuind să plătească datoriile de înainte şi să se îngrijească de darurile extraordinare şi de făgăduielile făcute Sultanului, vizirilor şi altora, pe lângă tribut, îngreuiază cu multe nevoi şi sarcini grele pe nenorociţii şi săracii supuşi, pentru a le stoarce cât îi trebuie Domnului. Şi, fiind cererile nesfârşite, nu e de mirare că aceste ţări se pustiesc şi că totul se risipeşte, nefiind locuitorii, putem zice, stăpâni pe nimic, şi de aceea foarte mulţi oameni din aceste părţi, ca să scape de atâta tiranie a domnilor, se fac de bună voia lor turci, lăsând credinţa cea adevărată; şi, de n-ar fi îmbelşugarea foarte mare şi bogăţia ţării, din toate aceste pricini aş crede sigur că în ziua de astăzi n-ar mai fi niciun om"[1].

[1] Hurmuzaki-Iorga, XI, pp. 248–[24]9, nr. CCCLXXVI.

CAPITOLUL III

Înaintaşii şi vecinii lui Mihai-Vodă: Ştefan Surdul, Alexandru cel Rău, Aron. Mihai ajunge Domn

Când nenorocirea lui Mihnea puse în mişcare pe doritorii de scurte stăpâniri primejdioase, era prea târziu. Cei ce văzuseră cu neplăcere pe acelaşi domn câştigându-şi repede, în 1589, scaunul pe care-l pierduse abia, luaseră măsurile lor acuma. Când mazilul întră în Constantinopol, târgul cu urmaşul lui se încheiase acum, şi ceauşul plecase în spre depărtata insulă de lângă coasta Asiei, unde-l aştepta cu nerăbdare Ilie-Vodă, menit să cârmuiască moştenirea sărăcită a Mirceştilor. Înălţarea lui Ilie la treapta domniei era cunoscută între ambasadorii creştini pe lângă Poartă încă de pe la jumătatea lui februar[1].

Oamenii cu drepturi de sânge la domnia munteană se isprăviseră; oricum, ei se sfiau să iasă la iveală, câţi dintre dânşii nu erau fiii crescuţi la Curte, în vederea tuturora, ai unei Doamne. Dar, cu vreo douăzeci de ani în urmă, o înnoire se introdusese de turci în numirea la tronurile vasale. Petru-Vodă, menit a fi voievod în Bucureşti, primise, pe un timp când un frate al său avea Ţara Românească, Voievodatul Moldovei vecine.

El fusese privit ca un „străin" şi Zamoyski aduse, între ostaşii săi, pe Ieremia Movilă, Domn dintr-un neam nou, el amintea moldovenilor

[1] Hurmuzaki, IV^2, p. 154, nr. CVII.

că între alte ştirbiri ale drepturilor lor, avuseră să sufere o cârmuire „munteană", „românească"[1]. Petru Şchiopul era fiul unui domn dintre Basarabi, dar fiinţa lui plăpândă, îmbătrânită înainte de vreme, fusese menită la viaţă prin darea numelui purtat şi de neastâmpăratul Voievod al Moldovei, care ştia să se ridice cu toată mlădierea sufletului său neînvins din pulberea sângeroasă a înfrângerilor. Ilie, fiul lui Petru Rareş, pierise acoperit de ruşinea schimbării de lege; asupra fratelui mai mic al turcitului, Ştefan-Vodă, se prăbuşise cortul de la Ţuţora, ale cărui funii fuseseră tăiate de mâini răzbunătoare. Nici unul, nici altul nu lăsaseră urmaşi. Dintre cele două surori ale lor, cea mică, Ruxanda, avuse măcar doi fii, dar, din neamul ei, unul era un hain: Bogdan-Vodă de până la 1571, iar Petru se afla întemniţat de bănuiala stăpânilor în Constantinopol. Celălalt Petru, fiul lui Mircea Ciobanul şi al Chiajnei lui Rareş, s-ar fi putut înfăţişa, deci, ca un urmaş de drept la stăpânirea Moldovei căzută în mâna unui vânturător de lume ca Ioan-Vodă Cumplitul, dar el era acuma mort de mult.

Limpezi de tot nu puteau fi însă asemenea drepturi, dacă se gândeşte cineva la Lăpuşnenii care trăiau, la fiii lui Alexandru-Vodă. Dintre dânşii, Bogdan rătăci prin Ardeal, pe la Ieşi, la Ţarul în sfârşit, în stăpânirea căruia se afla când îl răpi înainte de vreme nebunia ce pândea pe acest fiu de maniac al vărsării de sânge. Petru se strecură mulţi ani de zile în întunerec pentru a-şi mântui viaţa ameninţată. Iar fraţii lor, de care pomeneşte Alexandru, în hrisoave de-ale lui sau în diata din 1565, scrisă într-un timp când boala-i de ochi, înrăită, îl făcea să-şi prevadă sfârşitul, fraţii aceştialalţi rătăceau dintr-o ascunzătoare în alta, aşteptându-şi ceasul[2].

Deodată, aproape în acelaşi timp, anul când Mihnea fu silit a-şi căuta mântuirea în turcire, ei apar, toţi câţi se aflau în viaţă, cerându-şi pe căi deosebite câţiva ani de Domnie plină de năcazuri. În 1591, Petru, căruia i se zicea acum Petru Cazacul, – după neamul acelora între care trăia –, venise cu acest scop la Zamoyski, atotputernicul cancelariu şi hatman polon, ca să capete printr-o năvălire pe furiş a polonilor moştenirea sa moldovenească. Cu câteva luni înainte, Ştefan pornise de la Roma, unde se făcuse catolic pentru nevoile momentului, prin Veneţia, spre Răsărit. Ionaşcu se pregătea şi el, cu prieteni din boierimea Moldovei, pentru o năvălire care-l duse întâi la călugăria cu de-a sila şi apoi, scăpând de acolo, la stăruinţele zadarnice din

[1] Hurmuzaki-Iorga, XII, p. 99, nr. CLVII.

[2] Cf. Iorga, *Pretendenţi*, pp. 8, 46 şi urm.; *Doc. Bistriţei*, I, pp. LXVI, VIII.

Constantinopol şi la surghiunul pe câţiva ani în Rodos[1]. Aron, pe care nu-l aflăm în diata lui Alexandru Lăpuşneanu, alergase, cine ştie de unde, la Constantinopol, cu făgăduieli mari cât ambiţia sa. Alături cu aceşti Lăpuşneni din a doua generaţie, se ivesc şi câţiva din a treia, fii de-ai lui Bogdan, care nu fusese însurat niciodată şi era, prin urmare, un părinte indicat pentru pretendenţii care n-ar fi fost lămuriţi bine asupra descendenţii lor. „Ioan Iancu" sau Io Iancu se adăposteşte la unchiul Aron, care mai primise la el şi un frate, ca să-l trimeată apoi, ca zălog, la Constantinopol. Iar Alexandru, alt fiu al fugarului din 1571, se învrednici să fie peste un an Domn *numit* al Moldovei, iar, după ce se mai strecură un an, el luă în stăpânire scaunul muntean, abia părăsit de Mihnea[2].

Ilie-Vodă era unul dintre fiii lui Alexandru Lăpuşneanu, dar dintre aceia pe care diata din 1565 nu-i înseamnă, sau nu-i putea însemna încă. Dacă el şi *jurătorii* lui pe lângă Paşi şi alţi puternici spuneau adevărul şi el era ceea ce se dădea că este[3], atunci i s-ar fi cuvenit lui ca şi atâtora ca dânsul, fiii unei pasiuni sau ai unui capriciu domnesc, necunoscuţi de părintele lor sau uitaţi de dânsul, Moldova. Dar aici era Petru Şchiopul, şi atunci încă, în februar 1591, stătea în fruntea robilor Împărăţiei Sinan-Paşa, care avea o slăbiciune, viind şi ea din alte slăbiciuni, pentru Domnul moldovean, care cheltuise atâţia bani şi pentru pacea dintre turci şi poloni. Atunci Ilie se gândi – şi turcii găsiră acest gând firesc – de ce n-ar fi el, moldoveanul, Domn în Muntenia, când Petru Munteanul stăpânea ţara moldovenească. Dacă Ilie era şi fiul Ruxandei Rareş, sau dacă binevoia să recunoască drept mamă a sa pe această Doamnă de neam atât de mare, atunci el ar mai fi putut aduce încă un cuvânt în sprijinul dorinţii sale.

Sângele domnesc era pe atunci neapărat pentru acela care voia şi el să fie Domn. Dar vlăstarului legiuit sau sălbatec al unui Voievod îi mai trebuia şi un *meghistan* sau *musaip* împărătesc pentru a-i face numele cunoscut Sultanului care împărţea tronurile vasale ca şi paşalâcurile. Ilie n-avea pe Sinan, care ţinea la Mirceşti şi nu-i părăsi niciodată cu totul, dar câteva pungi de bani, vreo piatră scumpă rară îi câştigaseră îndurarea lui Ibrahim-Paşa, om blând şi paşnic, a cărui

[1] Cf. Iorga, *Pretendenţi*, *L.c.*; Hurmuzaki, III[1], pp. 130–[13]2, nr. CXV; Hurmuzaki-Iorga, XI, pp. 762–[76]3, nr. CCXXXV.

[2] *Pretendenţi*, p. 53 şi urm.

[3] Cf. pentru verificările prin mărturia de boieri a descendenţilor domneşti la Constantinopol, *Contribuţii*, p. 22.

însemnătate stătea mai ales în căsătoria pe care avuse norocul – sau curajul – să o încheie cu o principesă din Casa lui Osman; deşi era, încă în 1593, numai al treilea dintre viziri[1], totuşi, prin soţia sa măcar, el avea atâta trecere, cât să poată aduce numirea unui Domn la Dunăre.

Înainte de alegerea sa, Ilie stătuse câtva timp în surghiun la Rodos, unde, aproape îndată după cucerirea ostrovului de turci, se trimeteau în odihna depărtării domnii căzuţi sau pretendenţii învinşi. Înspre Rodos se chemau că merg Socol şi Domnul său, care fură înecaţi pe drum la 1558; acolo fu adăpostit fără voie un frate al lui Cercel, şi Iancu Sasul, fiul din flori al bătrânului Rareş, care plecă de aici pentru a cârmui Moldova; Mihnea petrecu o parte din mazilia sa din 1583 la Rodos, de unde fu apoi strămutat la Tripoli din Africa. În 1582 un luptător fără izbândă pentru scaunul muntean e trimes la Rodos. În 1588, erau să fie închişi până la vreun mezat domnesc doi fraţi care aveau drepturi asupra Ţării Româneşti şi pe care Mihnea puse să-i aducă la dânsul. Tot în Rodos, în sfârşit, turcii găzduiau, neputându-i da o ţară de stăpânit, pe Ionaşcu Lăpuşneanu în 1592[2].

Oaspeţii din Rodos ai Sultanului erau păziţi în „castel", în vechea cetate a Ioaniţilor, şi pentru hrană li se hotăra un trai potrivit cu vrâsta, familia, cu purtarea surghiunitului: cincisprezece aspri pe zi, mai mult sau mai puţin decât atâta. Ilie-şi va fi avut şi el această pensie, dar, înainte de a merge în această linişte, izolată de mare, a Rodosului, el îşi câştiga pâinea într-un chip care în alte părţi şi pe altă vreme putea să pară nepotrivit cu o descendenţă domnească şi cu setea de a fi cel mai mare într-o ţară: era, adică, blănar, şi la Constantinopol aşa i se zicea: Ilie blănarul. Mai târziu, un fiu al lui Ştefan Tomşa vindea stridii pe malul Bosforului, şi Leon Stridiagiul ştiu să ajungă Leon-Vodă. Se poate chiar ca Ilie să-şi fi urmat negoţul şi la Rodos, unde era mai puţină concurenţă: ştim, în adevăr, că Doamna Chiajna, îndepărtată la Alep, cu fiul ei mazil, ţesea postav pentru anterie şi ciacşiri şi mătase pentru rochii şi turbane, gândindu-se cu jind la capetele duşmane ce ar fi pus să se taie în Bucureşti[3].

Pentru domnia munteană Ilie făgăduise a da 400.000 de coroane sau 500.000 de galbeni turceşti, ceea ce, cu falsificarea în timpuri de

[1] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 315, nr. CCCCXLIV.

[2] V. vol. nostru XI din Hurmuzaki, la cuvântul: Rodos.

[3] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. CL; Iorga, *Socotelile Braşovului* şi *Studii şi doc.*, IV, la anul 1529. Iar, pentru Ilie, rapoartele germane din Huruzaki, III[1] şi IV[2]; III[2], p. 2, nr. XLII.

nevoie a galbenului acestuia, a sultaninului[1], putea să însemne aceeaşi sumă. De la dânsul, blănarul nu putea să scoată o sumă atât de ridicată; şi el întrebuinţa, desigur, mijlocul obişnuit pentru a dobândi banii cu care se cumpărau înaltele demnităţi de la turci. Se găseau la Constantinopol capitalişti gata să împrumute pe un voievod sărac care-şi găsise sprijinitori. Erau întâi gelepii: turci, greci, armeni, evrei, care ştiau că nu-şi vor pierde banii, ci vor avea prilej să câştige, venind să şi-i primească în ţară, dobândă şi capete, şi ei se întreceau între sine, la numărătoarea oilor domneşti. Alături de dânşii însă deprinseseră meşteşugul înmulţirii repezi a banilor, ienicerii, care nu mai erau ce fuseseră odinioară, ostaşii întrebând cu ochii nerăbdători viitorul de lupte, apărătorii fără odihnă ai legii, care vegheau în jurul „Împăratului", cu sabia ascuţită pentru secerişul sângeros în câmpiile bogate ale necredinţii. Ienicerii noi erau ostaşii bine hrăniţi ai păcii, gata să lupte pentru o îmbunătăţire a tainului, pentru o sporire a lefii sau lăţire a drepturilor, dar care nu plecau decât împotrivindu-se şi blestemând în lungile războaie primejdioase. Erau acum printre dânşii foarte mulţi turci de naştere; care nu-şi uitaseră neamul şi trăiau toată viaţa între ai lor; situaţia lor câştigată prin stăruinţe şi intrigi puteau s-o lase acuma ca o parte din moştenire fiilor, la viitorul cărora se gândeau aceşti buni părinţi, care nu mai aveau acum inima neînduioşată a meşteşugarului şi fanaticului luptelor. Aşa fiind, ei strângeau bani şi căutau să culeagă cât mai mult folos din economiile lor. „Ienicerii", scrie în 1592 bailul venetian, „nu se amestecă numai în mazilia şi uciderea dregătorilor de căpetenie, ci şi în alegerea domnilor". Pe atunci, în mai 1592, ei adusese scoaterea, după câteva luni de domnie, a lui Aron-Vodă din Moldova, pentru a pune în locu-i pe nepotul Alexandru. Sau, mai bine zicând, o parte dintre ei, o companie financiară a ortalelor ienicereşti, cucerise prin ameninţări cuca domnească pentru Alexandru. Căci Aron avea şi el partida sa de ieniceri, legată de dânsul prin sinete neplătite şi dobânzi promise. Cei ce ţineau pentru aceasta cu dânsul căutară să se despăgubească de pierderi punând mâna pe unul din mijlocitorii lui Aron, vicariul Patriarhiei, şi, acesta fugind în mijlocul nopţii, casa-i fu dărâmată de aceşti împrumutători înşelaţi[2]. Mazilul veni între cei mai călduroşi sprijinitori ai Domniei lui: creditorii turci şi, în fruntea lor, „o sută de ieniceri neascultători", care cereau ori *mucarelul*, întărirea omului lor, ori plata poliţelor din haznaua împărătească. Ei întrară cu

[1] Cf. Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, III, pp. 798–800.
[2] Hurmuzaki, IV[2], p. 159, nr. CXVI.

de-a sila în Constantinopol, nu lăsară pe nimeni să se atingă de Aron-Vodă pentru a-l duce la surghiun, unde scăpa de dânşii; se grămădiră cu strigăte sălbatece la uşile celor puternici. Aşa încât Sultanul trebui să-şi sfarme voinţa înaintea intereselor acestor „fii" ai săi, mângâindu-se cu o creştere de tribut şi un dar de domnie nouă din partea Dumnului celui vechi[1].

Dar Ilie nu ştiu să-şi găsească banii destul de repede, şi sosirea-i la Constantinopol rămase zadarnică. Văzând că are a face cu un sărac care nu ştia să-şi creeze în scurt timp o bogăţie din buzunare străine, Ibrahim îşi lăsă candidatul să cadă. Aceasta era cu atât mai lesne, cu cât noul voievod muntean nu dobândise încă semnele domniei şi nici nu fusese primit la sărutarea mâinii[2].

Un altul i se găsi repede în loc, şi acesta era din neam băsărăbesc adevărat.

Anume, între fiii lui Mircea Ciobanul şi Chiajnei, pe lângă Petru care domni, atâta de puţin, alături de Mircea, care se turci, apoi întră în rândurile strălucitoare ale spahioglanilor şi stăpâni cine ştie în ce parte a Împărăţiei *timaruri*, ca răsplată pentru că se lupta împotriva acelora în legea cărora se născuse, se găseşte şi un Radu. După mazilia lui Petru în 1568, el merse, copil încă foarte tânăr, la Alep, şi de aici turcii voiau să-l strămute, cu fraţii lui, la Basora, în părţile „Babiloniei", unde-şi trăise surghiunia începătorul ramurii bărbăteşti rivale: Pătraşcu cel Bun. Dar Chiajna îşi feri odraslele de pierderea într-un depărtat colţ asiatic al Imperiului, oferindu-l pentru a sluji în Seraiul Sultanului domnitor, precum în Seraiul viitorului Sultan ea-şi dăduse una din domniţe, făcând din sacrificiul ei prag pentru mărirea fraţilor. Această orânduire a copiilor lui Mircea-Vodă se făcu la 1570 când cel mai mare dintre dânşii n-avea mai mult de douăzeci şi trei de ani, şi Radu-Vodă stătu în garda lui Selim al II-lea şi apoi a lui Murad, cumnatul său într-un fel, vreo douăzeci de ani. Târziu de tot, îi veni gustul de domnie, şi el se găsi de bună samă printre luptătorii din 1589 pentru scaunul muntean, pe care-l dobândi Cercel. Înfrângerea-l trimesese la Tripoli din Africa, unde şi Mihnea, biruitorul, îşi ispăşise de curând păcatele. Se întoarse însă, părându-i-se că din lupta pe care o mai urma, din închisoare, Petru Cercel, ar putea să iasă domnia pentru dânsul, cel de al treilea. În mart 1590, Petru dispăru înecat, şi peste trei

[1] *Ibid*, pp. 162–[16]3.

[2] Pentru soarta de mai târziu a lui Ilie, v. mai departe şi Iorga, *Pretendenţi*, pp. 51–[5]2.

luni banul Iani izbutea să îndepărteze şi pe acest Radu, suferit mai mult timp fiindcă era mai puţin primejdios şi nu făcea să se cheltuiască prea mult pentru dânsul[1].

Radu va fi fost chemat de alt turc puternic, în acelaşi timp când Ibrahim făcea să se aducă Ilie. Dar drumul din Rodos la Constantinopol era mai scurt decât acel de la Tripoli, unde fusese iarăşi închis fiul lui Mircea. Când veni, în sfârşit, şi acest pretendent, era tocmai vremea, Ilie dovedindu-se că nu poate plăti în grabă. Orice domn lua asupră-şi, după practica timpului, datoria cui stăpânise înainte de dânsul. Radu primi, pe umerii săi, care i se păreau mai puternici, îndatoria bănească care strivise pe Lăpuşneanu blănarul. Avea să dea acele 400.000 de coroane[2]. Şi, aducând chizeşi buni pentru cât nu găsise deocamdată, el căpătă cuca, steagul şi caftanul şi se învrednici şi cu cinstea de a vedea, la ceremonia sărutării mâinii, împărătescul chip al apoplecticului Murad[3].

Ambasadorul german la Poartă credea că Radu-Vodă nu va pleca decât după Paşti, care căzură la începutul lui april. Căci banii erau mulţi, şi nu se găseau. Prevăzând şi el cât timp va fi ţinut încă la Constantinopol de grija plăţilor, fără împlinirea întreagă a cărora porţile oraşului nu se deschideau pentru un necunoscut ca dânsul, Radu îşi trimese caimacamii pentru a cârmui ţara împreună cu ceauşul maziliei lui Mihnea. Un cronicar sas din preajma graniţei ne spune că aceşti ocârmuitori erau dintre cei mai cunoscuţi credincioşi ai lui Cercel, aşa încât mulţi se aşteptau a vedea în Radu-Vodă cel nou pe vechiul Petru-Vodă cu numele schimbat[4].

Dar aceşti caimacami, ca şi toate părerile întemeiate pe venirea lor, n-avură durată. Trecură Paştile, şi Radu, care urma cu plăţile, nu le putu săvârşi. Turcii l-ar fi înlăturat mai repede, dar era o greutate mai mult decât în cazul lui Ilie: acesta era un Domn numit şi întărit apoi de Sultan, căruia i se înfăţişase. Pentru a scăpa de dânsul, mai marii Porţii, cei ce se înfruptaseră din banii lui Radu ca şi ceilalţi, găsiră însă un mijloc. Ei se făcură a descoperi, spre marea lor mirare indignată, că Radu e un beţiv necuviincios şi bădăran, care nu poate cârmui cu

[1] V. Hurmuzaki-Iorga, XI, la numele lui.

[2] Greşit, „galbeni", în raportul Veneţia din 30 mart 1591; Huruzaki, III[1], p. 146, nr. CXXX.

[3] 24 mart; Hurmuzaki, III[1], p. 146, nr. CXXX.

[4] „Unde non parci suspicabantur hunc ipsum omnnino fore sub ficto nomine principem"; *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 87.

demnitate pe săracii Împăratului: îl declarară nebun. Şi, fără a-l goni din Constantinopol, unde i se făcu loc la cele Şapte Turnuri, Sultanul mazili pe Radu Mircea[1].

Nu era nevoie să se întrebe mult pentru a găsi la Constatinopol cine să primească, în schimbul strălucirii trecătoare a domniei, greutatea tuturor îndatoririlor luate de Radu-Vodă mazilul pentru bani care trecuseră pe încetul în vistierii bine păzite. S-ar părea că turcii se mulţămiră cu ceva daruri, cu făgăduieli pe mai târziu şi cu iscălirea sinetelor lui Radu, şi, fără să mai zăbovească, ei expediară pe cel de-al treilea Domn ales în ţara care-şi aştepta de vreo trei luni de zile cârmuitorul[2]. La 4 mai încă se vorbea, în adevăr, de plecarea lui; ceva mai târziu, de zăbava adusă de lipsa banilor. Dar Ştefan-Vodă nu intră în Bucureşti – dacă ar fi să credem o cronică ardeleană – decât la 23 iulie[3], şi am putea înţelege lesne care să fi fost pricinile zăbavei sale.

Cum îl arată şi numele, noul domn era un moldovean. Toată lumea-l dă ca fiu al viteazului Voievod care, cu douăzeci de ani în urmă, murise „rupt de cămile", pentru că îndrăznise a se lupta într-un timp când turcii nu mai puteau fi învinşi. „Fiu al lui Ioan-Vodă" se numeşte Ştefan în câte acte de la dânsul ni s-au păstrat[4]. Nu ştim de unde şi până unde răsărise el la Constantinopol, după ce acum se strânsese la cazaci rasa falşilor „Ion-Vodă", aduşi pentru ţărănimea Moldovei, care ţinea minte pe cine fusese bun cu dânsa.

E o întâmplare care merită luare-aminte însă aceea că, în luna când Ştefan alerga după pungile de bani care trebuiau să puie în mişcare pe ceauşul de Scaun, un „frate" al lui, Lazăr, ameninţa Moldova lui Petru Şchiopul[5].

Noul Domn, de obârşie moldovenească, aduse cu dânsul la Bucureşti câţiva străini de acelaşi fel ca şi dânsul: Ilie e un nume ce nu se întrebuinţa la munteni, şi narele-păharnic al lui Ştefan se chemă

[1] Cf. Hurmuzaki, III[1], p. 148. nr. CXXXIV; XI, p. 708 şi *Chron, Fuchsio-Lup.-Olt, Lc.*

[2] Hurmuzaki, III[1], p. 148. nr. CXXXIV; p. 170, nr. CXXXVI. Pe acest timp vedem mişcări ale cazacilor la Chilia; *ibid.*, XI, pp. 748–[74]9.

[3] Cronica braşoveană citată. Dar avem un document de la „1-iu iunie 1591", dat în numele lui Ştefan (Iorga, *Pretendenţi*, p. 18, nota 2; Hurmuzaki-Iorga, XI, Regeste).

[4] Cf. Iorga, *Pretendenţi*, 58 şi *Regestele* la Hurmuzaki-Iorga, XI.

[5] Hurmuzaki, III[1], mai 1591. În Cronica braşoveană se vorbeşte de doi „Lazări" aduşi la Ştefan: unul din Braşov, care se dovedi fals şi fu ucis.

Iliaş, ca şi Lăpuşneanu, al cărui loc fusese luat de fiul lui Ion-Vodă cel Cumplit. Greci trebuise să aducă în urma sa, pentru ca ei să îngrijească a li se plăti datoriile făcute de Ştefan la Constantinopol.

Între dânşii cel mai însemnat era, firește, vistierul Andronic, care face parte din Divanul datornicului său de la început până la sfârşit. Ca de obicei, hrisoavele nu dau decât numele de botez al acestui puternic străin, dar e mai mult decât probabil că avem a face cu Andronic Cantacuzino.

Născut la 1553[1], el se căsătorise la 1576, în ajunul celei dintâi lovituri date părintelui său, Mihai, zis Şaitanoglu, cu o Ralî din Adrianopol[2]. Peste doi ani el fu acela care dădu întâi de veste prietenilor din Constantinopol despre gâtuirea pe neaşteptate, de un trimes furişat, al lui Mihai[3]. Cu acest prilej se alese şi el cu trimeterea ca vâslaş pe corăbiile împărăteşti, meşteşug pe care nu-l visase în planurile sale de tânăr bogat şi ambiţios. Când răbdarea i se cheltui întreagă şi el se învoi a lua asupră-şi toate sarcinile băneşti ale tatălui, drumul către câştiguri şi mărire i se deschise din nou. Peste câteva luni îl vedem ajutând pe turci a pune mâna pe moştenirea osânditului de la Anchial[4]. Ce a mai făcut pa urmă, nu s-a înscris în amintirea nimănui, şi abia în 1593 el ni se înfăţişează din nou, nu ca tânărul de odinioară, pe care tatăl său îl ameninţa cu bătul când cuteza a i se împotrivi, ci ca un om bogat, cu multă trecere, ca un moştenitor al rolului pe care-l jucase mulţi ani de zile Mihai „fiul dracului"; ca un părinte de familie el însuşi, împovărat de interesele multor gineri care nu se mulţumeau cu puţin. În novembre al acestui an, vorbind despre numirea lui Mihai ca Domn, el arăta cât îl supărase purtarea lui Alexandru Lăpuşneanu, ca şi a cui îi mai este ginere, şi cu câtă umilinţă şi primejdie le-a căpătat scaune de cârmuire, pe când nu s-ar fi căzut nici să-i asculte măcar[5]. Se poate bănui, cu destul temei, cine erau aceşti gineri, pe care-i numeşte el şi „copii ai copiilor săi". Unul era stăpânitorul Moldovei, Aron-Vodă, care se însurase în primăvara anului 1593[6] cu o mireasă ce venise de la Constantinopol, cu alai de ostaşi împărăteşti. Iar celalt

[1] Gerlach, *Tagebuch*, p. 466.
[2] Iorga, *Contribuţii*, p. 18, nota 4.
[3] Gerlach, *O.c.*, p. 4 6.
[4] Cf. Gedach, *O.c.*, pp. 459–482; Hurmuzaki-Iorga, XI. pp. 619–[6]20.
[5] *Ibid.*, p. 373.
[6] *Ibid.*, pp. 339–[3]42, nr. CCCCLXV.

trebuie să fie Ştefan-Vodă, pe atunci un mazil, care nu-şi pierduse nădejdea de a se vedea iarăşi cârmuind în folosul altuia. Socrul veni în ţară să supravegheze purtarea ginerelui, cu care trebuia să plece în curând înapoi.

Între marturii actelor domneşti mai avem pe marele spătar Franţa, al cărui nume aminteşte pe cronicarul bizantin din secolul al XV-lea, precum de istoria aceluiaşi secol se lega numele, şi adeseori neamul Cantacuzinilor, Paleologilor, Chalcocondililor din această vreme. Dar se poate ca „Franţa" să fi fost numele de botez al boierului de viţă străină, căci mai târziu o cronică duşmană pretinde că pe Mihnea al III-lea, care se zicea fiul lui Radu şi nepotul lui Mihnea din 1591, „l-au chemat din botez Franţi"[1].

Al treilea grec din noul Divan e Dima Stolnicul, şi, în epoca lui Petru Şchiopul, împlinind pentru dânsul slujba de capuchehaie, găsim pe un grec „Duca fiul lui Dima", cu care e o întrebare dacă stolnicul lui Ştefan-Vodă avea în adevăr o legătură[2].

Dacă oamenii lui Ilie Lăpuşneanu se întâmplaseră a fi acei care stătuseră pe lângă Cercel, Ştefan nu şi-a căutat dregătorii numai printre nemulţumiţii cu stăpânirea înaintaşului său Mihnea, ci a cules pe românii din Sfatul său şi în rândurile boierimii Mirceştilor. Danciul marele vornic, boierul de căpetenie, e acelaşi fiu al lui David care stă în fruntea Divanului din 1584 şi care muri în Ardeal la 1595 de bună samă, fiind îngropat în „biserica din Belgrad"[3]. Alături de acest Danciu din satul Brâncoveni, care avea drepturi la numele de Basarab, pe care-l purtă urmaşul său, Matei-Vodă, stă marele logofăt Dumitru, paharnicul lui Cercel. Radu Comisul e luat însă, cu dregătorie cu tot, din Divanul lui Mihnea-Vodă, dar din acela al domniei întâi numai.

Mare-Postelnic în sfârşit, purtător al toiagului de argint, mareşal al micii Curţi a voievodului, „vorbitor înaintea Domnului", judecător al curtenilor, aprozilor şi turcilor, a căror limbă trebuia s-o cunoască, şi „tălmaci în limbi străine", câte le ştia, – e Mihai[4], moldoveanul acesta, fără pricepere, fără energie şi lipsit de auz, acest „Surd", despre care

[1] Cronica lui Stoica Ludescu, în *Magazin*, IV, p. 346.

[2] Iorga, *Documente nouă*, pp. 17–8.

[3] На црковъ Белградуъ; Arch. Statului, *Schitul de un lemn*, pach. XVIII, 1: act de la Mihai Viteazul, cu data de 30 iunie 1597; cf. Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, p. 1–53, nota 1.

[4] Cf. Ureche, p. 138; Miron Costin, la Hasdeu, *Arch. istorică*, I[1], p. 170.

nu mai rămase nimic alta în amintirea poporului ce-i fusese încredinţat pe câteva luni, nu putea să displacă unui boier grăbit să-şi desăvârşească înălţarea în dregătorii şi să-şi rotunjească moşiile prin cumpărarea pământului de hrană al sătenilor căzuţi la nevoie prin biruri. Nu mai puţin de douăzeci şi două de moşii fură cumpărate astfel de dânsul de la vecini, „în zilele lui Mihnea Voievod şi ale lui Ştefan Voievod, când a fost mare stolnic, şi mare postelnic, şi mare agă, şi mare ban al Craiovei", din veniturile sale ca boier[1].

În Moldova, sub ameninţarea veşnică a cazacilor, la hotar între turci şi poloni, un Domn lăsa ce să se povestească în urma lui: prădăciuni, năvăliri, frământări cu *domnişorii*... Ţara Românească era însă cuprinsă între ţări stăpânite de-a dreptul de turci şi între Ardealul unde nu mai veneau nemţii cu armele, nici magnaţii nu mai râvneau principatul, neavând pe cine să se sprijine.

În Polonia de peste Nistru, oricât de paşnic sau de prefăcut în ambiţia sa ar fi fost tânărul rege Sigismund, un suedez blând, care stăpânea ţara abia de patru ani de zile, erau elemente ce nu se puteau ţinea liniştite. Cazacii aveau nevoie, pentru hrana ca şi pentru mândria lor ca viteji, de prada de toate zilele; nobilii de la graniţă erau deprinşi să nu asculte şi să-şi vadă îngăduită neascultarea, când pentru câştig îşi vindeau sprijinul vreunui Domnişor grăbit să moară tânăr. Regele de fapt, căpetenia partidului celui mai mare şi mai îndrăzneţ din această nobilime războinică, hatmanul şi cancelariu Ioan Zamoyski, îşi avea planurile sale, care puteau cere uneori ca o graniţă de pace să fie trecută, făţiş sau pe ascuns. Aici Domnul trebuia să stea la pândă, cu ochii aţintiţi spre Nistru, prin apele căruia cazacii îşi găseau totdeauna vaduri. Nu mai departe, acum, în 1591, pe când Ţara Românească aştepta în linişte ca noul ei Ştefan-Vodă să mântuie de plătit, bătrânul Petru-Vodă al Moldovei primea de la vecinii care ţineau la dânsul ştiri ce-l făceau să se cutremure iarăşi de o frică pe care avuse prilejul deseori să o încerce. Lazăr-Vodă, unul dintre voievozii care, numindu-se astfel, îşi evocau ca părinte pe straşnicul Ioan-Vodă din 1574, suna din trâmbiţa ispitei pentru, ca în jurul lui să alerge voinicii „de la praguri" şi să-l facă domn în Iaşi. La Dunărea de jos lunecau şeicele aceloraşi prădalnici şi, în curând, zborul de răpire al cazacilor era să se

[1] Documentul citat, de auto-întărire, din 6 septembre 1598; Bibl. Ac. Rom., 143/XLV.

oprească asupra Oceacovului, care păzea hotarul tulburat de lupte al Niprului[1].

În Ardeal era însă altfel: cu toate sfătuirile şi dietele, era aici de vreo jumătate de veac o dinastie, căreia i se dădea supunerea cuvenită, chiar când era reprezentată printr-un copilandru care nu atinsese nici douăzeci de ani, cum era Sigismund Báthory, fiul principelui Cristofor şi nepotul de frate al marelui rege Ştefan din Polonia. Sigismund acesta, ardeleanul, avea o inimă mai râvnitoare decât liniştitul Sigismund al Poloniei, şi el fusese crescut de preoţi catolici, de iezuiţi războinici, care-l făcură de timpuriu să viseze, în depărtări strălucitoare, de lupte pentru credinţă, o izbândă şi o faimă, care erau să-l înşele numai. Dar, deocamdată, tânărul care era pentru ai noştri, în amintirea lui Corvin şi a Iagelonilor, „Craiul", nu voia decât o căsătorie onorabilă cu o principesă dintr-o Casă cunoscută în Europa şi, apoi, alegerea sa în regatul de unde se credea că va pleca în curând pentru totdeauna suedezul, care-şi mai avea o patrie.

Şi voia pentru căsătoria europeană, şi sprijinul pentru alegerea regală le aştepta Sigismund de la stăpânii şi ocrotitorii săi şi ai Casei sale: turcii. Pentru a-şi atinge acest îndoit scop, suferea el lucruri cu care, de altfel, un principe ardelean de pe această vreme avuse să se deprindă. Încălcări de hotare, de la vreun beg sau paşă din Banat, căruia nu-i ajungeau veniturile, creştere de tribut, cererea lui îndoită pentru cine ştie ce socoteli subţiri de calendar turcesc, ameninţări şi batjocură... Înghiţindu-le pe toate, principele pâra încă la sfârşitul anului 1592 la Poartă, de care era legat printr-o credinţă nepătată, gândurile de alianţă şi război ale vecinilor săi creştini: polonii şi nemţii împăratului[2].

Între Mihnea-Vodă de odinioară, care păzea acum la Nicopol, cu turbanul renegaţilor pe capul său nedestoinic, între begii dunăreni care făceau parte din acelaşi cerc de strajă, şi între Ardealul care nu se deşteptase încă la gustul neatârnării de păgâni, ce putea face un Domn muntean, cu tot pământul întins ce stătea sub oblăduirea lui, gata să-i

[1] Hurmuzaki-Iorga, XI; p. LXXIV.

[2] Cf. Hurmuzaki, III^2, p.27, nr. XL; p.707, n. 1, p. 754 n. I; p. 758, 765 n. I, p. 760, n. I, p. 763 n. I; Decius Barovius, în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, XVII, după care în mare parte Wolfgang Bethlen, *Historia de rebus trasylvanicis*, Sibiu 1782–[17]93, în 8^0 mic.

facă pe voie în toate? Într-un an de zile cât stăpâni, Ştefan avu o singură grijă, să-şi plătească datoriile storcând banul de sărăcie rămas într-o ţară pe care Emir-Alemul venit cu steagul o găsi părăsită de locuitorii ce fugiseră prin Ardeal[1].

La o domnie lungă nu se aştepta, dar nici nu va fi crezut să fie scos aşa de repede, după atâtea silinţi şi atâta cheltuială. Îl va fi întărit în nădejdea unei administraţii mai întinse şi plecarea din vizirat a lui Sinan. La 2 august, temutul bătrân se ducea fără voie să se odihnească în casa-i de ţară de la Malgra, pe când pecetea împărătească era luată de Ferhad, pe lângă care putea cineva trăi, dacă nu uita darurile[2].

Dar se întâmplară în Constantinopolul nesigur, schimbător în fiecare clipă, după jocul complicat al intereselor şi patimilor, anume împrejurări, care spulberă lesne un lucru aşa de neîntemeiat ca o domnie românească de pe acele timpuri. Puţine săptămâni după ce se aşeză în scaunul unde n-avu nici vreme să se odihnească, Ştefan primi ştirea despre fuga lui Petru Şchiopul, care-şi pierduse în Sinan ultima nădejde. Pe când bătrânul voievod rătăcea într-o lume aşa de necunoscută lui, căutându-şi un adăpost între „creştini"[3], mezatul pentru Moldova începea în toamnă, precum se desfăşurase în primăvară priveliştea mezatului pentru Ţara Românească. Se căuta şi aici omul care să dea cei 400.000 de galbeni, jumătatea de milion, cu care se închiria cuca pe câteva luni de zile[4]. În Constantinopol chiar, venise Ilie, care nu-şi părăsise o clipă dorul domniei[5]. Boierii moldoveni căutau tot acolo pe un Ştefan-Vodă, fiul lui Iliaş Turcitul, despre care Ştefan auzise ei cine ştie prin ce mijlocire[6]. Regele Poloniei scria la oamenii cu trecere pentru frumosul şi puternicul „Domnişor" Petru Lăpuşneanu, oploşit atunci pe lângă Zamoyski[7]. Şi câţi alţii, al căror nume a pierit odată cu înfrângerea ambiţiei lor domneşti!

Se găsi cine să deie, în bani gata, jumătate din suma cu care se

---

[1] Hurmuzaki, III[1], p. 151. O ceartă de hotare cu ardelenii, *ibid.*, XI, p. 753, n. I.

[2] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 309, nr. CCCCXXXVI.

[3] Prefaţa mea la vol. XI din Colecţia Hurmuzaki.

[4] Cf. cu izvoarele arătate mai sus Hurmuzaki, III[1], p. 153, nr. CXL, şi IV[2], p. 157, nr. CXII.

[5] Cf. *ibid.*, pp. 148–[14]9, nr. CXXXIV; p. 130, nr. CXXXVI; p. 153, nr. CXXXIXL.

[6] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 904.

[7] *Ibid.*, IV[2], p. 161, nr. CXVII. Cf. Iorga, *Pretendenţi*, p. 37 şi urm. pentru pretendentul Ioan Bogdan, care venea la Veneţia, pentru aceeaşi pradă.

adjudeca domnia. Învingătorul era un Aron-Vodă – ambasadorii de la Constantinopol auzeau, unii, Abraham, şi răspândeau acest nume şi mai departe, – care Aron-Vodă se zicea fiu al lui Alexandru Lăpuşneanu bătrânul. Venit la Poartă o dată cu Cercel, el nu-şi făcuse cunoscut numele până la această vacanţă de tron moldovenească.

Îl sprijinise totuşi, cu împrumuturile neapărate, multă lume. Patriarhul Ieremia se număra printre creditorii lui, şi tot astfel şi vicarul Nichifor Parasios din Cipru poate, care Nichifor era numit de obicei *dascălul*, dar făcea multe alte lucruri afară de dăscălia lui de cântări[1]. Se mai spune că pentru înălţarea lui la domnie ar fi lucrat, cu mijloacele ştiute de stăruinţe printre femeile Seraiului, Solomon Tedeschi, al doilea cu acest nume, care juca pe lângă Ferhad rolul ce fusese jucat pe lângă Mohammed Socoli de cel dintâi doftor evreu cu acest nume[2]. Dar totdeauna Aron a fost privit ca omul ambasadorului sau agentului englez, şi cine voia să lovească în acesta din urmă punea mâna ca să zguduie siguranţa domniei voievodului Aron.

De puţină vreme se afla, în adevăr, la Constantinopole şi cineva care să vorbească în numele reginei Elisabeta şi a Companiei engleze de negoţ în părţile Răsăritului. Barton era un om ager, stăruitor, de iniţiativă, potrivit din toate punctele de vedere pentru sarcina ce-i era încredinţată în această lume aşa de deosebită de capitalele şi curţile europene. Dar, cu tot folosul ce căuta să aducă, bietul om trăia din greu, şi negustorii de care atârna băneşte nu-i dădeau nici cât să-şi poată cumpăra pentru casă, zăbovind pe lângă aceasta şi leafa neîndestulătoare[3]. Făcu atunci, ca să trăiască, ceea ce se putea face de un om foarte sărac reprezentând un foarte puternic suveran: îşi specula situaţia, întinzând o mână de ajutor foarte puţin dezinteresată patriarhilor şi domnilor, ca să ajungă să se menţină, sau să se întoarcă de unde-l aruncaseră duşmanii. Prietenia dintre Barton şi Sigismund Báthory era un lucru ştiut, şi până la moartea ambasadorului ea îşi aduse roadele, pentru unul ca şi pentru celălalt. Faptul că aceeaşi operă de sprijinire a unui pretendent e îndeplinită de Barton şi de cei doi clerici neastâmpăraţi şi lumăreţi ce stăteau în fruntea Bisericii greceşti arată că în daraverile lui patriarhale anglicanul mijlocitor era pentru

[1] Cf., pentru el, Hurmuzaki-Iorga, XI, pp. 115–[11]6, 373 şi nr. I; Hurmuzaki-Bogdan, I, p.360 şi urm.; Brown, *O.c.*, p. 360, nr. 293; Iorga, *Istoria Cantacuzinilor*.

[2] Cf. Hurmuzaki, III[1], p. 153, nr. CXL cu vol. XI, p. 719, nota 2.

[3] Brown, *O.c.*, p. XXXI şi nota 1.

Ieremia. În sfârşit, el începu cu Aron amestecul în afacerile domnilor noştri, care va da cu doi ani mai târziu tronul muntean lui Mihai Viteazul. Ambasadorul luă de la ocrotiţii săi sau de la capitaliştii orientali o parte din cele 200.000 de galbeni care dădură lui Aron Lăpuşneanu dreptul de a săruta de *Domnie* nouă grăsulia mână a Măriei Sale Împăratului Murad[1]. Patronii turci ai noului numit, Seadeddin, hogea Sultanului şi istoricul Imperiului, şi muftiul Bostanzadè erau dintre tovarăşii turceşti ai ambasadorului nostru[2].

Dar plata pe jumătate nu asigură încă pe turci. Văzând, pe de altă parte, că noul voievod, care plătise prea mult ca să mai poată fi înlăturat, n-are de unde scoate restul, vizirul trimese pe Aron cu un ceauş, „care să stea cu el până va scoate de la locuitori atâţia bani măcar, cât să fie mulţămit Sultanul şi fruntaşii cârmuirii turceşti"[3]. Plecând la 14 novembre 1591, ceaşul luă cu dânsul şi o ceată de strângători turceşti ai birurilor moldovene şi, prin sate, se văzură de acum înainte, vânând împreună împliniri şi bacşişuri, dăbilari ai Domnului şi oameni împărăteşti, mai nesăţioşi şi mai fără inimă decât cei dintâi[4].

Satele se arătară gata de răscoală şi la plecarea lui Petru-Vodă[5], în locul bătrâneţelor patriarhale ale căruia ar fi voit să vadă în scaunul domniei pe un viteaz sosit de peste Nistru, din neamul neuitatului Ion-Vodă cel Cumplit pentru boieri. Ospătarea turcilor lui Aron, „tunzând până la carne", sângerând pe cei mulţi şi săraci, întărise şi mai mult această nemulţămire. Atunci dorul ţării îndemnă din pribegie pe alt Lăpuşnean, „fratele" Ionaşcu, care nu venea cu steagul de umilinţă al turcului, ci cu sulița de năvală a cazacului. Din Bucureştii săi liniştiţi, unde nu pătrundea decât primejdia maziliei pentru neplată, Ştefan Surdul putu să audă zgomotul mare al unui război în vecinătate. Ionaşco fu bătut lângă apa Răutului, sluţit la nas, aruncat într-o mănăstire, de unde găsi repede drumul care ducea la nemţi şi la turcii de la Constantinopol. Înainte de plecare, Aron jertfi liniştii sale pe

---

[1] Despre legăturile băneşti ale lui Aron cu Barton voi mai vorbi îndată. În Brown, *O.c.*, p. 14C=Hurmuzaki, IV^2, p. 184, se pomeneşte un William Alduich, care se afla în 1594 la Iaşi. Cf. şi Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 757, nr. CCXXX; p. 764, nr. CCXXXVI.

[2] Cf. Hurmuzaki, III^1, p. 103, nr. CXXXIX, şi Brown *O.c.*, p. XXXII.

[3] Hurmuzaki, IV^2, p. 15^8, nr. CXIII.

[4] Cf. izvoarele germane la Hurmuzaki-Iorga, XI, şi Cronica lui Ureche.

[5] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 904.

boierii bănuiți că ar voi pe „Bogdan-Vodă" Ionașcu. Astfel pieriră Bârlădeanul logofătul, Bucium Vornicul, Paos. Și, întorcându-se, Aron aruncă în temniță pe vistier și pe Bartolomei Bruti, un vestit aventurier și sfetnic al lui Petru Șchiopul, care Bartolomei fu apoi ucis, cu toată trecerea-i la Poartă[1]. După aceasta, ca și înainte, cântară la Curte „cimpoiașii, pe care îi ținea de măscărici", precum ținea de pază „ungurii călări și pedeștri" din „odăile" reședinții sale[2].

Dar nu pentru mult timp, și pieirea pregătită pentru Aron era să atingă pe Ștefan-Vodă, care se credea în siguranță.

Vizirul se schimbă, din voia ostașilor, în mart, și în locul lui Ferhad veni un om meșter la vorbă, dar cu sufletul nestatornic și fals, un lacom de bani și daruri, Siavuș[3]. Tocmai o lună după numirea lui, capuchehaielele lui Aron știau soarta ce amenință pe stăpânul lor și împrumutau juvaiere pentru a le da Sultanului și aceleia dintre Sultane care stătea în fruntea celorlalte[4]. Dar peste cinci zile, la 28 april, se trimetea în Moldova ceaușul ca să aducă înapoi pe mazil[5]. Fusese o domnie din Crăciun și până-n Paști, și Aron începuse abia să simtă farmecul muzicei cimpoiașilor, între loviturile de topor ale călăului și focurile de puști ale ungurilor săi.

Înlocuitorul lui Aron îi era nepot, dacă nu minteau și unul și altul. Alexandru, „fiul răposatului Bogdan Vodă", izbutise pe o cale nouă. În august 1591, banda care fusese strălucitoarea armată a ienicerilor, întorcându-se de la stingerea unui foc, aprinsese altul la un pașă dușman, furase bani împărătești și ceruse moartea acelui care-i insultase. Urmarea fu mazilirea lui Sinan, vizirul de atunci. O altă răscoală adusese căderea lui Ferhad, gonirea lui de la Curte, chemarea lui Siavuș. Acesta era vizirul ienicerilor; de ce n-ar face ei și domni după plac, și anume altfel decât împrumutându-le bani pentru cumpărarea scaunului[6]?

---

[1] Cf. Iorga, *Pretendenți*, pp.52–[5]3; Hurmuzaki-Iorga, XI, p. DXXXIV. La 20 martie 1591, „pan Paos Ușar" face o vânzare, și între martori avem pe „pan Bârlădeanul Dvornic" și pe medelnicerul Gligorie; Bibl. Ac. Rom., doc. 56/LX.

[2] Ureche, *O.c.*

[3] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 767, n. I. Cf. Brown. O.c., p. 23: il più corrumptibile ministro che questo rè habbia mai havuto".

[4] V Bruwn, *O.c.*, pp. 262, 276, 289–96.

[5] Hurmuzaki-Iorga, XI.

[6] V. Hammer, cartea XL; „Astfel, în patru ani, trei răscoale de ieniceri aduseseră de trei ori schimbarea vizirului".

Alexandru, om sărac, văzuse că puterea adevărată e la cei care fac şi răstoarnă vizirii, prin care cugetă şi voieşte Sultanul, adormit în patimi josnice. Mersese la dânşii, în cazarma sau seraiul lor, unde, în aceste vremuri, nu stăteau numai soldaţii lângă armele lor, ci fel de fel de rude şi prieteni. Se hrăni „peste un an de zile" din ciorba şi din orezul împăratului. Când Siavuş se aşeză în dregătorie şi se duse Ferhad pe care-l plătise Aron, pretendentul începu a-şi smomi prin făgăduieli găzduitorii: ar da Sultanului, dacă şi-ar căpăta moştenirea, aşa un dar de câteva mii de galbeni, iar grija lui de căpetenie ar fi hrana bogată a ienicerilor, cărora le-ar trimete, din nesfârşitele turme ale Moldovei, două sute de berbeci pe zi. Două sute de berbeci graşi, de berbeci *chivirgic* de la Bogdan-beg, ce vis mai frumos puteau să aibă *orlalele* în aşteptarea paradisului lui Mohammed?

Ceea ce voiau „feciorii" împăratului din jurul cazanelor de pilaf, voia Vizirul, Sultanul, Allah în ceruri, a cărui lege curată o apărau ei. Dar, ca să fie mai sigur încă, Alexandru găsi un mijloc direct. Ştefan Surdul ajunsese voievod prin căsătoria cu fata lui Andronic Cantacuzino prin 1591. În slujba lui Siavuş stătea, pentru a-i ţine de urât femeile, fata unui argintar frânc din Galata. Vizirul o măritase întâi, ca răsplată, cu Petru Cercel, „Domnul Moldovei" [sic! I.O.], se scria în 1592, „care a fost apoi înecat aici". Văduva fu oferită lui Aron, care era să se însoare şi el cu o Cantacuzino, şi el găsi propunerea grea de primit. Alexandru nu stătu pe gânduri şi primi şi o astfel de nevastă pentru câştigul unei domnii de pradă.

Astfel îşi căpătă Alexandru Lăpuşneanu, cel Rău – într-o familie, unde mai purtase acest nume şi această poreclă şi un altul – nevastă pe viaţă şi domnie pe vreun an de zile. Pe la sfârşitul lui april 1592 se mai dădea încă lupta între dânsul şi Aron, care cumpăra de la un negustor englez din Constantinopol ceea ce credea el că-i poate câştiga iarăşi sufletul mâinios al Sultanului celui lacom: un inel de diamant, iar pentru Sultana-Hasechi o frumoasă cingătoare, strălucind din cele zece smaralde rare ale ei într-o cutie de cristal, un dar care costa două milioane cinci sute de mii de aspri, iar, în bani creştini şi buni: douăzeci şi cinci de mii de coroane. În numele voievodului, agentul lui puse ca zălog – căci banii, când erau, veneau încet, – pietre scumpe, o sabie şi un hanger domnesc, la 23 ale lunii, în Arap-Ahmed, satul de lângă Constantinopol al unui bei de Alger, mort de puţină vreme[1].

[1] Cf. Brown, *O.c.*, n[umere]le 262, 272, 289–96.

Dar în zădar. Aron era, fără îndoială, un domn rău, însă răutatea cu supuşii era vrednică de laudă din partea stăpânilor, dacă ieşeau banii, ţiindu-se pe loc raiaua, prin frică şi pază bună de hotare. El omorâse pe vistierul său – un francez, se spune, – iar capetele boierilor stăteau de drept sub ascuţişul săbiei domneşti. Tăind însă pe un altul, pe Bruti, isteţul învârtitor de intrigi, el îşi făcu lui însuşi marele rău de a se lipsi de cel mai prieeput sprijinitor la Poartă al unei domnii moldovene de pe acel timp. Nu ştim numele agentului care făcu împrumutul, dar numele lui nu s-a păstrat fiindcă nu era vrednic de a fi ţinut minte. Cu un biet slujbaş fără nume ca acesta, nu se îndreaptă o situaţie aşa de primejduită ca a lui Aron.

Nici nu se încheia luna, şi soarta domnului Moldovei fu hotărâtă în ochii tuturora prin arestarea capuchehaielei. Alexandru fu ales domn în locul lui Aron, dar de la această Domnie statornicită în voinţa Sultanului până la sărutarea hainei, la primirea steagului, la plecarea dintre oamenii împărăteşti, mai trebuia timp, atâta anume, cât să se adune banii darurilor şi, cu toate că Alexandru, răzimat pe dragostea părintească a ienicerilor flămânzi, îşi făcuse socotelile fără asemenea daruri, i se aduse aminte de dânsele, ţinându-l în loc, zăbovindu-i audienţa liberatoare, care-l încorona. Încă la 8 mai, Aron domnea în linişte la Iaşi şi nimeni nu sosise încă pentru a-i vorbi de mazilie[1]. Nu trebuiau două săptămâni pentru ca să ajungă cineva de la Constantinopol la Iaşi, şi totuşi abia la 25 iunie sosi la Poartă capugiul care păzise până atunci pe Aron, aducând cu sine, nu pe acest rob încredinţat supravegherii sale, ci numai o rămăşiţă de bani, cu care mai nădăjduia mazilul să împace lucrurile[2].

Dar, când banii începură a izvorî din împrumuturile nepotului Alexandru, ceauşii se îndreptară spre reşedinţa unchiului: la sfârşitul lui mai se ştia acum în Ardealul vecin de îngrămădirea turcilor, cu scopuri necunoscute, spre Moldova[3] şi, pe la începutul lui iunie, Aron însuşi vesti nenorocirea sa prietenilor de peste munţi[4].

Duminecă, la 7 iunie după stilul nou, Alexandru se găsea, în sfârşit, înaintea doritei feţe a Împăratului său[5]. Era o răsplată pentru jertfele ce făcuse şi o satisfacţie acordată ienicerilor care-l ridicaseră la

[1] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 904.
[2] *Ibid.*, p. 751. nr. CCXXXII.
[3] Iorga, *Doc. Bistriţei*, I, p. LXXVI; Hurmuzaki, XV, la această dată.
[4] Ibid.
[5] Hurmuzaki, IV^2, p. 100, nr. CXVII; XI, p. 757, nr. CCXXXI.

putere. Dar până la întreaga plată a sumelor făgăduite nu i se îngădui să se mişte, şi cu totul fără voie – aştepta de vreo zece ani o biată domnie!, – el trebui să aştepte, cum nu era numaidecât obiceiul, întâlnirea neplăcută cu Aron mazilul. Şi acesta venea încet, înconjurat de straja sigură a datornicilor, care nu voiau să ştie de trimeterea lui în vreun depărtat loc de surghiunire, ei doreau ca el să domnească până-i va mulţămi. Îndreptat de stăpânii oficiali spre Alep, unde ar fi găsit pe Chiajna, el fu mânat da ceilalţi la Constantinopol, unde i se opri deocamdată calea. Prin iulie el era acolo[1].

În iunie se găsea în capitala turcească şi un trimes, polon, care, între altele, începu a vorbi în folosul altui candidat de Domnie: Petru Alexandrovici, fratele lui Aron. Acesta strânsese cazaci şi era sigur de sprijinul căpitanului de Bar şi al lui Andrei Taranowski, pe lângă care trăise mai multă vreme. Aflând că Aron va pleca, el se gândi că ar putea să-i urmeze, şi prin omul regelui transmise la Poartă oferte mari, de care turcii se ocupară, cu obişnuita lor luare aminte, în iunie. Trecuse numai câteva zile însă de la audienţa lui Alexandru-Vodă cel nou, despre care poate nu ştiuse nimic ruda lui, Petru, şi acest ales al Porţii plătise mult şi avea sprijin bun în ieniceri. Dar, fiind vorba de sume frumoase în timpuri grele, propunerile „Cazacului" nu fură cu totul înlăturate. Dacă nu putea fi vorba de Moldova, definitiv dăruită, era Ţara Românească, de unde oricând putea fi scos Ştefan. Acesta era aşa de puţin preţuit, încât agentul său, Moscato, care voise să sfărâme, în folosul unei rude a sale, căsătoria impusă lui Alexandru, pierise abia, înecat în mare, ca voievodul Cercel[2].

Când Aron sosi cu ienicerii lui gata să ardă casele celor ce le-ar stânjeni interesele de împrumutători, când începură strigătele şi batjocurile, ceea ce se părea cu neputinţă: sfărâmarea domniei proaspete a lui Alexandru se întâmplă. Mulţumind desigur în sunet de aur, Aron primi steagul de întărire în locul tainului sărac al surghiuniţilor, şi gloata creditorilor se alcătui din nou în jurul lui, bucuroasă, pentru a-l duce la tejgheaua lui domnească din Iaşi[3].

Aceasta o făcuseră câţiva ieniceri gata la orice pentru a-şi apăra

[1] Hurmuzaki, IV^2, p. 163, nr. CXX.

[2] Hurmuzaki, IV^2, p. 260, nr. CXVII; Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 758. Pentru Moscato, Hurmuzaki, IV^2, şi Hurmuzaki-Iorga, XI.

[3] Rolul creditorilor e foarte bine arătat şi în cronica lui Grigore Ureche, care dă aici amintirile tatălui său Nestor: „Datornicii turci cu toţii au mers la Vizirul de au strigat pentru Aron-Vodă, şi de nevoia datornicilor i-au dat iar domnia"; p. 241.

banul, dar mult mai mulţi, întregul corp, era pentru Alexandru, de care atârna bogata hrană pe timpuri care le nădăjduiau îndelungate. Oi, berbeci *chivirgic*, se găseau, ca şi în Moldova, dincolo, în Ţara Românească, unde Ştefan-Vodă nu se gândise niciodată din ce carne se găteşte pilaful feciorilor straşnici ai Padişahului. Alexandru Lăpuşneanu, domn mazil al Moldovei, fără a fi domnit, ajunse astfel stăpânitorul Ţării Româneşti. Cândva, pe la începutul lui august, el plecă spre noul său Scaun cu ginerele marelui vizir, ca tovarăş de drum şi epitrop de cârmuire fiscală.

Astfel îşi căpă Ţara Românească, în ajunul unor glorioase zbuciumări, încă un domn de umilinţă, pe al doilea moldovean care nimerise una din ţări, vânând pe cealaltă.

Nu ştim nimic – şi de bună samă nu vom şti niciodată – asupra călătoriei şi instalării lui Alexandru-Vodă cel nou, fiul „marelui şi prea-bunului creştinului Bogdan-Vodă". Asupra domniei lui abia se opriră în treacăt privirile observatorilor străini din Constantinopol[1], iar povestirea de ţară se oprise cu totul în aceste timpuri de umilinţă desăvârşită, în care oblăduirea unui „bei" înfăţişa numai un catastih de cereri împărăteşti şi de biruri pentru împlinirea lor.

Toată luarea-aminte de care ne mai învredniceam, se îndrepta aiurea, în Moldova, unde luptele pentru tron se amestecară iarăşi cu interesele mai mari ale puternicilor de la hotare. Aron nu fusese un domn iubit de ţară, şi nu ne vine a crede, cum spun unii informatori din Constantinopol, că dorinţa de a nu suferi prin schimbările dese ale domnilor ar fi îndemnat pe boierii moldoveni, singurii care vorbeau în asemenea împrejurări, să puie un cuvânt bun pentru stăpânul cel urât, lovit de Dumnezeu prin mazilie. Dar, când aflară cine e să le vie în loc, ei nu găsiră niciun motiv de mulţămire. Pentru aceea, dintre dânşii, care ştiau lucrurile tăinuite de la Împărăţie, acestălalt Lăpuşnean nu era un necunoscut. Cu vreo zece ani în urmă, puţin timp după fuga şi moartea lui Iancu Sasul, el se mai acăţase odată de mantaua agăi ienicerilor pentru a fi ridicat la treapta de domn creştin, şi rochia surorii Sultanului îi servise pentru acelaşi scop de ambiţie. El se înălţase astfel până-n preajma înălţimii visate, dar, înainte de a i se coborî cuca pe creştet, Petru Şchiopul, proprietarul de atunci al Moldovei, prinse de veste şi-l trăsni într-o ploaie de aur. Nu apucase nici a veni la Constantinopol, când evreul Benvenisti, câştigat de

[1] Avem raportul bailului tipărit în Hurmuzaki, IV^2; al ambasadorului german, din 8 august, s-a pierdut. V. Hurmuzaki-Iorga, XI. p. 768, nr. CCXLIII.

Petru-Vodă, încheie lucrurile în folosul acestuia şi, pentru a se tăia nasul şi urechile pretendentului învins, trebui să meargă un ceauş să-l caute în adăpostul lui silit din Rodos. O schimbare în toanele Sultanului, ispitit din toate părţile, în slăbiciunea lui de lacom, trimese apoi pe meşterul evreu să ţie de urât acelui ce pătimise astfel pe urma lui. Aceasta nu făcea, fără îndoială, lui Alexandru schiloditul nasul şi urechile pe care le avuse înainte de această dată fatală de februar 1581, dar călăii aceştia care operau departe de ochii marilor dregători ai Porţii pentru a astâmpăra pe domnişorii prea vioi îşi lăsau lesne mâinile prinse în frâie de aur şi tăiau mai mult de ochii lumii. În veacul al XVII-lea Şerban Cantacuzino, „sluţit" la nas de oamenii lui Grigore Ghica-Vodă, care nu cruţau, a putut ajunge totuşi un puternic şi respectat Domn, cum şi unchiul său Constantin Cârnul domnise. Cu atât mai mult putea să capete scaunul acela Alexandru, care avuse mijlocul de a fi cruţat[1].

Dar moldovenii aveau ceva mai bun decât acest cârn, cu urechile prescurtate. Încă de la începutul lui iulie putem descoperi la Cameniţa pe „Petru Despot Alexandrovici", „un om foarte frumos, nalt şi vânjos, şi care ştia multe limbi"[2]. El se făcu a crede ca a venit un ceauş la dânsul pentru a-i făgădui sosirea de ostaşi care să-l sprijine şi că pe aceeaşi cale i s-a îngăduit să intre fără zăbavă în ţarai-i de moştenire[3]. Ceea ce făcu îndată, prin august, după ce-l va fi asigurat de sprijin şi Zamoyski, căruia-i scrisese; dar fireşte că, aşteptând pe ienicerii Împăratului, el aduse cu sine pe leşii care stăteau sub ordinele „părintelui" său Taranowski şi sub ale lui Iaszlowiecki de la Bar[4]. Bani căpătase, dând sineturi la greci şi nemţi şi zălogind venituri şi vămi ale ţării pentru un viitor care era să fie scurt pentru dânsul[5]. Cu toate că, la intrarea lui în Moldova, scrisorile de domnie nouă ale lui Aron sosiseră acum şi puseseră pe fugă o sumă de boieri de frunte, cu caimacamul însuşi, Nistor Ureche, Petru-Vodă tânărul găsi încă destui sfetnici care să-i înconjoare tronul. „Şaizeci" dintre dânşii îşi puseră peceţile în josul arzului prin care ţara cerea de la îndurarea „Împă-

[1] V. Hurmuzaki, *Sapl.* I[1], p. 74, nr. CXXXII, şi IV[2], p. 122.

[2] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. XCV, p. 715 şi urm.; Hurmuzaki-Bogdan, I, pp. 321–[32]2.

[3] Hurmuzaki-Bogdan, *L.c.*

[4] Hurmuzaki, IV[2], pp. 164, 172; III[1], p. 164, nr. CLIII; Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 762, nr. CCXXXV.

[5] Iorga, *Relaţiile cu Lembergul*, p. 92 şi urm.

ratului" pe acest frumos şi viteaz domn, care făgăduise să facă minunea de a plăti birul la vreme, fără a-şi răspândi dăbilarii prin ţinuturi timp de trei ani de zile. Cel mai însemnat din aderenţii lui, hatmanul Văscan Orăş, un bun luptător, merse, în octombre, cu oarecare steaguri de poloni şi plăieşi la Baia pentru a tăia calea ardelenilor lui Sigismund, care ar fi putut pătrunde pe acolo pentru a pregăti întoarcerea lui Aron[1].

Dar toate acestea nu folosiră faţă de hotărârea nestrămutată a marelui vizir Siavuş de a restabili pe Aron, fie şi cu armele, şi de a învăţa minte pe poloni, care socoteau că domnii Moldovei aduşi de peste Nistru pot să rămâie. În septembre mai venise la Constantinopol alt Lăpuşnean, Ionaşcu, care colindase prin Imperiu, cu paşapoarte şi recomandaţii de cerşetor[2], iar Siavuş îl trimesese, fără vorbă, la Rodos. Aron plecase spre Dunăre încă din august, dar fusese silit a se întoarce pentru a căpăta puteri. Ele i se şi dădură fără nici o mustrare, şi fără nici o zăbavă poruncile obişnuite în asemenea timpuri se expediară la Dunăre şi în Ardeal, iar la nevoie beglerbegul Greciei însuşi trebuia să se puie în mişcare, acela înaintea căruia nu era încă prin aceste părţi cine să se poată împotrivi.

Despre vreun ordin către voievodul muntean, – ca atunci când Alexandru-Vodă din Ţara Românească aduse pe Ioan-Vodă în locul neascultătorului voievod Bogdan şi, mai pe urmă, pe fratele Petru în locul hainului Ioan, ajuns cel Cumplit şi cel Viteaz, – despre un astfel de firman nu se pomeneşte nimic. Alexandru e ca şi cum n-ar fi fost, şi pentru a lămuri lucrul n-ajunge decăderea ţării şi neînsemnătatea lui personală. De la dânsul s-au păstrat destule documente pentru cât timp avu ca să le deie, dar niciunul din ele nu e mai vechi decât 1 decembre 1592. Turcii, jăluindu-se polonilor pentru călcarea de pace, amintesc isprăvi prădalnice făcute de cazacii „Domnului leşesc" Petru la Chilia, la Tulcea, unde e ucis emirul care comandă garnizoana şi se prinde un transport de trei „iuci", 300.000 de aspri, ai Visteriei[3]. În asemenea împrejurări, era mai înţelept din partea unui slab domn de la turci, străin de ţara peste care trebuia să domnească, să rămâie puţin în urmă, şi săptămâni întregi aceeaşi tabără de aşteptare reuni, credem, pe cei doi nevolnici din acelaşi neam: Aron şi Alexandru-Vodă.

Îi liberă de aici oastea lui Sigismund ardeleanul. Pe când Orăş

[1] Cf. Hurmuzaki-Iorga, XI şi IV[2].
[2] Hurmuzaki-Iorga, XI, tabla.
[3] Hurmuzaki. IV[2], p. 173.

păzea în unghiul despre Bistrița cu „Cazaci și alți oameni puternici"[1] și voievodul însuși vestea din Iași pe sora sa Tofana, rămasă în Polonia, că „a luat cu ajutorul lui Dumnezeu locul strămoșilor săi, al țării Moldovei, ce-i este moșie"[2], vreo mie de pușcași și călări de la Curte ajungeau în părțile Brașovului, sub conducerea a doi oameni, dintre care unul, Gaşpar Sibrik, a jucat un rol în marile întâmplări ce vom povesti aici, iar celălalt, Moise Székely, general al lui Mihai-Vodă Viteazul, rebel, fugar, „Crai" de răscoală, pieri tocmai în aceste părți, într-o luptă câștigată în numele Împăratului creștin de alt domn muntean din epoca eroică: Radu Şerban. Prin pasurile din secuime, ei trecură în Moldova, unde nu întâmpinară nici o dușmănie, până la Iași, unde se închisese voievodul. Se spune că acesta ieși din oraș: pentru a fugi sau pentru a-și împrăștia vrăjmașii; dar, părăsit de ai săi, care erau puțini și n-aveau inimă să se lupte, el fu prins. Neînfrânt de nenorocire, el dădu ochii la Dunăre cu Aron-Vodă și turcul, Velî-Aga, care adusese pe acesta; fiindcă un pretendent putea scăpa cu zile la turci, dar i se tăiară nasul și urechile. Întâi sosiră la Constantinopol câțiva țărani, speriați ei singuri de ce făcuseră, luptători umili, purtând încă în mâini ciomegele cu care cutezaseră a ieși înaintea flintelor. Apoi, peste câteva zile, Petru însuși, scăzut din frumusețea, dar nu din îndrăzneala sa. În Divan el nu se umili înaintea marelui vizir, ci spuse și aici, ca și din scaunul său de domnie, că l-a chemat țara și că părintele și strămoșii săi au stăpânit această moșie a sa. Fu aruncat în cângi și stătu astfel, atârnând în cârnurile sale, până la căderea nopții, când gealatul milei se strecură până la dânsul pentru a-l sugruma, lăsându-i apoi în vederea tuturora trupul chinuit, de mucenic pentru glorie[3].

La 28 octombrie, patru zile după luptă, înștiințat printr-un olac grăbit, Sigismund anunță la Poartă biruința câștigată de oamenii săi și arată că țara începe să vie la Aron[4]. Și, desigur, dincolo, în Țara Românească, la Alexandru, pe care nu-l știa încă vrednic de a fi numit cel Rău.

---

[1] Hurmuzaki-Iorga, XI, pp. 904–5.

[2] Iorga, Relațiile cu Lembergul, p. 92.

[3] Hurmuzaki, IV^2, și Hurmuzaki-Iorga, XI; cronicile ardelene: Barovius, în *Mon. Hungariae Historica*, 1866, după care Wolfgang Bethlen, *Chronicon Fuchsio-Lupino-Olturdinum*, I, pp. 92–[9]3; cea polonă a lui Heidenstein, p. 298. Cf. Iorga, *Pretendenți*, pp. 49–50

[4] Hurmuzaki, IV^2.

Aron îşi alcătui un Divan de pradă, în care cele mai însemnate persoane erau Oprea, pârcălabul de Hotin – ambii pârcălabi din întâia domnie fugiseră[1], – după ce fusese armaş şi logofăt, şi fiul de ţigancă Răzvan, care-şi dădu mai târziu drept domnesc părinte, care-i îndreptăţea râvna de Domnie, pe blajinul voievod Petru, cel ce nu dispreţuia poligamia[2]. Cu aceştia se pusese la adunat dabile, pentru stăpânul său şi pentru dânsul, aruncând turci fără suflet asupra satelor flămânde, trimiţând la grajduri, „de-i râneau sub cai", pe rămăşiţa luptătorilor de odinioară: „slujitorii de ţară", prefăcând în hrăpire: „fără preţ şi fără bani", vânzarea vitelor, a „bucatelor", din care se hrănea Moldova şi-şi plătea birul şi năpăştile[3].

Cei ce au suferit aceleaşi lucruri în Ţara Românească tac înaintea noastră, şi pe deasupra vremurilor uitătoare pluteşte până astăzi numai strigătul de durere ce se încheagă în porecla voievodului: „cel Rău". Sfetnicii, care-i dau mărturie în hrisoave sunt, în parte, oameni cu numele cunoscute, iar alţii se văd a fi sosit cu dânsul, tovarăşi, tot atât de hămesiţi ca şi dânsul, ai zilelor grele. Dintre cei dintâi face parte decanul Divanului, marele vornic Danciul, din sânge „Basarabesc", un bătrân despre care am mai vorbit şi înainte, căci tot el stătuse în fruntea Divanului lui Ştefan-Vodă. Radu Spătarul trebuie să fie comisul vechiului stăpânitor. Stanciu Postelnicul ar putea fi privit ca acelaşi cu logofătul cel mare din 1583–[158]5. Belobrad – pe românește Barbă-Albă –, logofătul de acum, e un necunoscut, care dispare cu Domnul său. Nici despre Tudor Comisul sau despre Stan Stolnicul nu se vorbeşte mai departe. Iani, marele păharnic, nu poate fi banul de odinioară, care nu s-ar fi înjosit să culeagă o dregătorie ca aceasta. Iar în Vistierul Pană, un grec, descoperim un om cu viitor, căci el ajunse, nu numai un boier statornicit în ţară, înzestrat cu moşii prin legăturile-i de familie, ci şi un bun luptător, care va ucide din fugă pe regalul fugar, Moise Székely, un negociator preţuit şi un bun curtean pentru domnii ce se schimbau[4]. Până trecu, prin iunie 1593, la stolnicie[5], şi în acelaşi timp apare încă un om nou în Sfatul voievodului străin: Dimola sau Dimu.

[1] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. LXXV.
[2] *Ibid.*, p. XCIV.
[3] Ureche, p. 242: mărturisirile Vornicului Nistor, un contemporan.
[4] V. Iorga, Socotelile Braşovului, şi Studii şi documente, IV şi V, la tablă.
[5] V. regestele de documente interne, în Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 905.

Pentru întâia oară numele lui Mihai Banul lipseşte dintr-un Divan al acestor timpuri. Dar oamenii puternici nu se înlăturau astfel, în schimbarea stăpânitorilor, fără motive însemnate, şi nu găsim, totuşi, nicio manifestaţie de nemulţămire din partea ţării, în care amestecându-se, fiul, necunoscut de cei mai mulţi în această însuşire, al lui Pătraşcu-Vodă, să se vadă aruncat în pribegie sau în umbra unei îndepărtate retrageri la moşie. Dar, şi fără aceasta, lămurirea se află, de bună samă, în această lungă lipsă a Domnului, din vara şi toamna anului 1592. Era pentru a doua oară ispita scaunului fără stăpânitor şi, pe lângă aceasta, ceea ce nu fusese pe vremea lui Mihnea, războiul se bătea la graniţe, străinii călcau pământul ţării, făcând şi desfăcând domniile. La dreapta lui Petru-Vodă moldoveanul, venit cu armele, stătea Andrei Taranowski, despre a cărui prietenie cu Mihai, ajuns Domn, vom mai avea prilejul să vorbim[1]. Nu doară că bogatul tânăr, care avea frumuseţea potrivită pentru un voievod războinic, ca şi acel Petru, va fi ţesut intrigi, va fi vorbit la Poartă sau va fi înteţit pribegi ori prieteni de peste hotar. Dar, atunci, pentru întâia oară în viaţa sa, buzele i se descleştară în privinţa părintelui adevărat, care fusese până atunci ascuns de oameni. Şi, când spunea cineva, pentru scopuri uşoare de înţeles, acest lucru mare şi primejdios, toată viaţa-i era de atunci înainte răscolită prin urmările mărturisirii. Nu mai era de acuma înainte Mihai boierul: agă, stolnic, postelnic, ban, menit să slujească domnii şi să cumpere moşiile, ci Mihai Voievodul, fiul lui Pătraşcu, menit să piară, să fugă sau să învingă, domnind.

I se dovedi în curând că trebuie să aleagă între aceste trei drumuri, căci el îşi închipuise că vorbele ce apucase a spune vor putea fi uitate. Cum s-a întâmplat în adevăr lucrul, în ce chip s-a vădit tuturora duşmănia dintre domn şi cel mai puternic dintre supuşii săi, nu se poate hotărî cu o deplină siguranţă. Cineva care a cunoscut şi a slujit pe Mihai, Petru Armeanul, credea că Alexandru ridicase pe Mihai la bănie, şi aceasta pentru că se găsea la Constantinopol, bucurându-se de mare trecere, Banul Iani, „ruda" acestui nou ban. „Cu un prilej oarecare", Domnul se întărâtă asupra lui Mihai, şi Iani-şi chemă atunci ocrotitul pentru a-l răsplăti prin Domnie de ofensa suferită de la un Domn. Mihai ascultă, dar e prins pe cale, dus la Bucureşti, unde ştim că stătea de obicei Alexandru-Vodă[2], şi osândit la moarte. Dar călăul nu cuteză să dea lovitura, oprit fiind, nu numai de starea de beţie în

[1] V. deocamdată prefaţa lui Walter.

[2] V. Kurz, *Magazin*, I, p. 19: fragment din socotelile Sibiului pe 1593.

care se afla, ci şi de căutătura stăpânitoare a mândrului boier: „căci, precum odinioară Mariu-şi spăimântase ucigaşul prin măreţia chipului, astfel şi el îşi spăimântase călăul". El fugi, zvârlind sabia, pe care nimeni nu se încumetă s-o ridice. Boierii impuseră atunci Domnului iertarea,– o întâmplare ca aceasta fiind vădirea voinţei lui Dumnezeu într-o minune. Iani veni şi el la mijloc şi desăvârşi împăcarea. Dar după dânsa vin noi bănuieli, alte prigoniri, şi Mihai apucă drumul de fugă din timpurile mai vechi ale pribegilor, în care-şi mai trăise o parte din tinereţe. În Ardeal el află pe Baltazar Báthory, vărul lui Sigismund, şi prin acest patron el capătă scrisori ale principelui către marele vizir Sinan şi către Eduard Barton, agentul englez, în vederea numirii domneşti, care era singura scăpare. Aceasta, deşi, la început, se trimesese de la Poartă, [era urmată de] ordinul către tânărul Báthory ca fugarul, care dusese şi bani cu dânsul, să fie arestat, luându-se şi catastiful averii „împărăteşti" astfel înstrăinate[1]. El vine, deci, la Constantinopol, descoperă prin Iani bani la greci, evrei şi turci, şi ia dintr-înşii până la 400.000 de galbeni. Sinan primeşte 20.000 de galbeni, alţi viziri şi paşi se împărtăşesc după însemnătatea lor. În acest chip, ajunge la domnie neobişnuitul pribeag, şi el pleacă în „1592" (*sic*), într-un alai de ieniceri, de spahii, de „muţi" împărăteşti, având de conducător pe Emir-Alem, pe Imbrohorul, pentru a fi dus în Scaunul unde straja de 2.000 de turci rămânea să-i păzească datorita credinţă faţă de Sultan[2].

După spusele boierilor prin ţara cărora trecu o clipă în vara anului 1597, şi după a străinilor care aveau ştiinţă despre noi, silezianul Baltazar Walter lămureşte astfel începutul domniei lui Mihai, ale cărui isprăvi le povesteşte apoi după scrisul logofătului muntean. Alexandru, simţindu-se de neam mare, e trufaş „beat" de mândrie. El creşte datoria ţării la zece poveri „de aur", deci 1.000.000 de galbeni. Cu turcii – ca şi Aron – el despoaie casele, ia dijma copiilor, batjocoreşte familiile. Pedeapsa cuvenită-i vine prin Mihai, frumosul, înaltul fecior de domn, care stătea ca ban la Craiova şi era iubit în ţară pentru toate virtuţile unite în persoana sa, – între care şi graiul uşor şi frumos[3].

[1] Török-Mugyarkori Emlékek, Okmánytár, III, pp. 24–5.

[2] Fragment latin. „ex scriptis Petri Örmeny", în W. Bethier, IV, *L.c.*, V. şi Szamosközy, izvorul lui Bethlen, şi cu alte izvoare ungureşti, în Sârbu, *O.c.*, I, p. 65 şi urm.

[3] „Suavem item prudentemque sine praemeditatione, quoties opus erat, ore affluentem sermonem".

Domnul pune să-l prindă pe furiş, dar Mihai află, scapă în Ţara Ungurească, trece la Constantinopol, unde fruntaşii şi cei mai bătrâni dintre boieri erau pribegi. Ei şi-l cer domn, ca fiind din neamul vechilor Voievozi, arătând altfel – întocmai ca şi moldovenii, când cereau pe Petru Cazacul, – că vor pleca în lume. Banul ajută, ca un „unchi", şi numirea se face.

Alături cu fabule neroade despre naşterea lui Mihai dintr-un gealep[1], un compilator de letopiseţ, care se născuse vreo jumătate de veac după moartea lui Mihai, zugrăveşte aceste întâmplări, pe care am dori atât de mult să le cunoaştem mai bine, fiindcă atâtea ne-au venit de la ele, în următorul chip: Mihai e la Craiova; i se scorneşte nume „că e fecior de domn", e adus, deci, la Bucureşti şi, „trecând pe naintea" unei biserici – Biserica Albă, cu hramul Sfântului Nicolae – în vremea liturghiei, se opreşte pentru o rugăciune şi o făgăduinţă. După ce-şi câştigă astfel un razim mai puternic decât al oamenilor, el merge cu încredere în Divan – „la Domn", *tăgăduieşte de năpaste* sau, cum se zicea, în limba juridică, *prinde bâha*[2] – oferă jurământ şi izbuteşte a-şi aduce doisprezece jurători, care întăresc credinţa de care e vrednic în spusele lui. Scapă astfel, fuge la turci, îşi află gealepul-părinte sau, cum zic alţii, ruda, pe Iani, şi se face domn[3].

În sfârşit, un al treilea izvor, care înseamnă împrejurările îndată după petrecerea lor, scrisoarea lui Andronic Cantacuzino, ni le înfăţişează astfel, la 14 novembre 1593: „Până acum ţineam Ţara Românească pe numele Domniei Tale, însă, văzând cerinţile timpului şi zăbava Domniei Tale" – Andronic scrie lui Petru Şchiopul, mazilul moldovean, care nu uitase că neam de neamul lui, şi el însuşi chiar, domniseră în Ţara Românească, – „şi faima rea şi ticăloasă a lui Alexandru Voievod, şi intriga lui, pe care nu puteam să o trec cu vederea, mi-am ispitit şi eu şi am făcut pe Banul Mihai domn al Ţării Româneşti: am socotit că el e mai bun decât alţi marghioli de bei, care nu arată nici un semn, nici de la tată, nici de la mamă, numai din firea lor marghioli şi mincinoşi, şi argaţi şi nevrednici, oricum i-ai privi. Însă cu Banul Mihai s-a mulţumit biata ţară şi s-a rugat lui Dumnezeu, care i-a învrednicit şi le-a dat un aşa de bun păstor şi creştin, şi iubitor de săraci, şi cu frica lui Dumnezeu, şi au binecuvântat şi pe părinţii mei răposaţi, pentru că

[1] V. sus, Szamosközy (şi un rezumat de d. Crăciun, în *Anuariul*). Institutul din Cluj, şi ediţia, ce am dat, din Cronica lui Constantin Căpitanul.

[2] La acelaşi cronicar, judecata subt Antonie-Vodă a lui Stroe Leurdeanul.

[3] Cf. mai sus, pp. 234–236.

am ajutat, cu ajutorul prea-bunului Dumnezeu şi cu puterea prea-cinstitului Împărat (care să trăiască întru mulţi ani), a Împăratului Împăraţilor, şi l-am făcut domn; pentru care primesc multe mulţămiri. E vrednic să păstorească un popor: mai bine el decât alţii"[1].

Aş crede că Mihai fu numit ban încă de Ştefan Surdul, sau în timpul vacanţei de scaun: în orice caz, Alexandru-l înlătură de la început, pentru bănuielile de care am vorbit. El se va fi dus la moşiile sale şi acolo trebuie să-l fi prins oamenii domneşti, slujitorii. Şi putem spune cu oarecare siguranţă când s-a întâmplat aceasta.

Mai mult decât pentru oricine, domnia a fost pentru Alexandru un lanţ de primejdii, din care nu-l putea scăpa decât cu greu „răutatea", firea hrăpitoare. Era de câteva săptămâni în scaun, abia-i ajunsese vremea să-şi cunoască boierii, şi vizirul Siavuş căuta să-l scoată în folosul fratelui lui, Ionaşcu. Ca să nu se supere ienicerii, el găsise meşteşugul: Alexandru, care stătea bine sănătos în Bucureşti, trecu ca mort pentru dânsul şi, dacă el nu şi-ar fi avut prietenii, iar Siavuş ar fi fost mai departe de mazilie, înlocuirea se făcea[2].

Dar îndată se întâmplă în Constantinopol răscoala spahioglanilor, recruţilor aleşi din care se alcătuia pe urmă aristocraţia de cavaleri a spahiilor din timarurile răspândite asupra întregii împărăţii. Pentru o zăbavă a plăţii faţă de ieniceri, rivalii lor, ei se ridicară furioşi, cerând capul tefterdarului care-i coborâse prin purtarea lui în al doilea rând. În zădar li se oferiră banii de care era vorba, în zădar rând pe rând veniră dregătorii mari şi mici pentru a le arăta ce nelegiuire ar face ucigând pe tefterdar, care e un emir, din neamul lui Mohammed: pentru a-i potoli, Sultanul trebui să aţâţe împotriva lor pe slujbaşii Seraiului. Dar, izbutind să-i domolească prin lovituri, Murad se îngriji să schimbe pe marele-vizir, care nu ştiuse să împiedice asemenea scene ruşinoase şi pline de primejdie. În seara de 3 februar 1593, bătrânul Sinan, chemat din retragerea sa de la Malgara, era primit de o mulţime de 70000 de oameni, purtând facle şi felinare şi aclamând prin strigăte de bucurie fanatică pe octogenarul duşman al creştinilor, pe înteţitorul şi biruitorul războaielor pentru lege, pe vechea şi iubita căpetenie a ostaşilor

[1] Hurmuzaki-Iorga, XI, pp. 373–[37]4. Facsimile al originalului în Iorga, *Operele Cantacuzinilor*, Album.

[2] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 769, nr. CCXLIV. Se aţineau şi Ilie şi Radu, mazilii fără Domnie; nr. CCXLIII. Cf. p. 325, nr. CCCCXLIII.

Islamului[1]. La 4 i se dădea pecetea împărătească, şi în curând venirea lui la putere se simţi prin fapte.

Ambasadorii creştini care se înfăţişară înaintea lui nu plecară cu toţii mulţămiţi. Aspru ca un ţăran din munţii săi albanezi, trufaş, obraznic din sistem, pălmuind pe acei cărora le vorbea prin laude şi ameninţări; care, venind din partea altuia, n-ar fi fost crezute, el sună în urechile tuturora trâmbiţa războiului. Barton, despre înlocuirea căruia se vorbise, primi o dojană din cele mai puţin meşteşugite: Sinan îi aminti ce a fost trimes să facă la Poartă, îi vesti că nu va zăbovi cu scoaterea lui Aron din Moldova şi, ca să-şi întărească făgăduinţa, puse la opreală pe capuchehaiaua acestuia[2].

Ambasadorul german, reprezentantul, adeseori umilit, al unui stat mare, cu titlu strălucitor, dar cu o situaţie grea, avu să îndure şi el, mai ales el, o scenă care nu era zadarnică, ci prevestea ostenelile şi suferinţele unui apropiat viitor războinic. Se ceru un dar neobişnuit şi repede de la „Craiul din Beciu", care se numea pe sine Împărat creştin: fără de aceasta, vor suna armele biruitoare ale Padişahului în lupte nouă[3]. Răspunsul dat de către ambasador în april se păru obraznic, şi Sinan îşi arătă nemulţămirea în felul care-l făcuse vestit pentru asprime şi în mijlocul turcilor: casa lui Kreckwitz fu înconjurată de păzitori, dragomanul se trezi în temniţele pentru oamenii de rând, hârtiile fură luate cu sila, cercetate, tălmăcite. Se ţinu, în sfârşit, Divanul războiului, care hotărî lucrurile, aruncând către graniţă, unde pacea nu domnise niciodată cu adevărat, pe beglerbegul Greciei în fruntea spahiilor[4]. Ambasadorul stătu astfel sub pază până la începutul lui iulie, când îl ridicară şi pe dânsul pentru a-l duce la închisoare[5].

Căci războiul pe câmpii de luptă începuse acum, cam fără ştirea acelora care, în Constantinopol, voiseră să sperie mai mult pe nemţi prin proclamarea lui în Divan. Ca de obicei când creştea iarba pentru caii vitejilor jefuitori, călăreţii paşei din Bosnia mergeau să vadă bogăţia care fusese adunată pentru dânşii de supuşii Împăratului dincolo de apele hotarului. Acum în 1593, Paşa Hasan adună sub flamurile lui nu mai puţin decât 30.000 de oameni, având în fruntea lor

[1] Hurmuzaki-Iorga XI, p. 315, nr. CCCCXLIV, şi p. 769, nr. 1.
[2] *Ibid.*, p. 769, nr. CCXLV; IV[2], p. 171, nr. CXXXIII; Brown, *O.c.*, p. 58.
[3] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 769, nr. CCXLV. Pentru pregătirea războiului, pe larg, Sârbu, *O.c.*, pp. 70 şi urm.
[4] Brown, *O.c.*, pp. 70–1, şi CLIX. Inedit la Sârbu, *O.c.*, p. 84 şi urm.
[5] *Ibid.*, p. 789, nr. CLXXIX.

begi vestiți prin vitejia sau prin sângele lor ales. Planul era să se atace Sissekul, dar un număr de comandanți germani prinse de veste, și o bună armată creștină veni să întâmpine pe năvălitori într-un unghi de râuri, unde pământurile prădate ale câmpiilor ca și valurile lacome ale apelor așteptau pe învinși. Aceștia fură turcii, și între înaltele capete secerate de biruința răzbunătoare se găseau două sultanzadèle, doi fii de Sultane, din vinele cărora curse în acest unghi fatal de creștinătate un sânge scump, care cerea răzbunare[1].

Strigătul de durere al bătrânelor principese atinse prin moartea în înfrângere a fiilor lor, mișcarea de revoltă a mândriei turcești jignite, puseră în fruntea unei mari oștiri pe Sinan însuși, care nu-și dorea ceasuri mai fericite în bătrânețile sale. „Sultanul jurase pe capul său și pe sufletele strămoșilor săi" – cel mai solemn și mai mare din jurămintele ce putea face un padișah, acela care pecetluia tratatele, – că „va răzbuna sângele ce s-a vărsat". Și, îmbătat de chiotele mulțimii, de imnurile sângeroase ce-i cântau dervișii fanatici, Sinan însuși declarase unui trimes creștin că dorința lui de răsplată se va hrăni prin sfărâmarea Vienei și nu va fi pe deplin săturată decât atunci când zidurile Romei i se vor face praf la picioare[2]. El plecă la 29 iulie, târând după sine pe ambasadorul german, slăbit de boală și de păreri de rău, și luă încet, între greutăți în această parte[3].

Îndată ce-și pusese în minte războiul care începea acuma, Sinan se gândise a stoarce de la tributari mijloacele trebuitoare pentru a înarma și hrăni ostașii. Încă din februar, el trimese porunci în principate, în care nu voia să vadă decât provincii ale Sultanului ca oricare altele, să se gătească tributul mai iute decât de obicei și să fie mai mare cu 30.000 de galbeni decât înainte. Era sigur că această cerere va fi îndeplinită, dar și astfel el era hotărât să primenească domniile, puind în locul acestor oameni pe care nu-i cunoștea și care-și aveau mărirea de la alții, oblăduitori de ai săi, sprijiniți totdeauna de dânsul, îmbătrâniți sau ajunși la tinerețe sub ochii lui: domni din neamul cel bun vechi și ascultător al Mirceștilor.

De la început, el găsi că țările împărătești de la Dunăre sunt rău cârmuite, că se pierd, spre paguba haznalei. „Află" că se găsesc în

[1] V. descrierea luptei în Hammer și Zinkeisen.

[2] Brown, *O.c.*, pp. 83–[8]4.

[3] *Ibid.*, p. 98. Cf. scrisoarea boierilor lui Petru Șchiopul, în Hurmuzaki-Iorga, XI, p.349. E vorba în acest izvor de ieșirea vizirului în corturi, nu de plecarea lui, care se întâmplă numai peste zece zile

Constantinopol boieri care nu-şi mai găseau rostul în Moldova şi în Ţara Românească, vechi credincioşi şi prieteni ai fraţilor Alexandru şi Petru şi ai fiului celui dintâi, Mihnea Turcul. Cunoaştem numele acestor stăruitori de schimbare, în fruntea cărora veni îndată Mohammed-beg de Nicopol, adică Mihnea însuşi, care nu încetase de a fi ambiţios, pentru sine şi pentru neamul său, turcindu-se. Era Nicolae „Românul", stolnicul lui Petru Şchiopul şi acela care stătuse mai mult timp la Constantinopol, apărându-i, pe lângă Banul Iane, interesele de domn moldovenesc[1] şi răspunzându-i la Poartă haraciurile[2], până la sfârşit, în 1591. Apoi Andrei Hatmanul, unul dintre cei mai de aproape boieri ai lui Petru, un martor al căsătoriei lui secrete cu Doamna Irina, un tovarăş de pribegie, care, dacă se întorsese o clipă în cea dintâi domnie a lui Aron, nu se mai împărtăşi de binefacerile şi răspunderile celei de a doua, ci, plecând din Moldova, găsi la Constantinopol pe stolnic, care pornise din Bucureşti. Doi boieri români singuri nu puteau isprăvi însă un lucru greu ca acesta, chiar când îi ajuta un fost voievod şi acum beg de hotare. Trebuiau pentru aceasta Răsăriteni, oameni născuţi pentru asemenea „amestecături" la puternicii Porţii, prin care se înălţau, se îmbogăţeau şi piereau. Cu Andrei şi Nicolae, precum şi cu Mihnea-Mehemed, se reuniră, deci, pentru a da lui Petru-Vodă fugarul, după un timp de aproape treizeci de ani, scaunul Ţării Româneşti, grecul Andronic Cantacuzino, noul „Ban" şi făcător de domni, grecul Policrat Kamerinos, pe care nu-l cunoaştem altfel decât printr-o scrisoare a lui în această afacere, şi fraţii acestui Policrat, armeanul Bostan, negustor şi agent politic, şi levantinul Benedetto Bruti, un frate al lui Bartolomei şi al dragomanului veneţian, mort de curând, Cristofor. Această ligă de interese se puse la lucru pentru a săpa pe Alexandru-cel-Rău, care se săpa însuşi, prin purtarea lui, şi a smomi pe obositul, bătrânul, bolnavul Petru-Vodă, care se stângea în adăpostul său de la Bolzano-Bezen.

Ei înfăţişară lui Sinan, la care fură chemaţi, fiindcă doriseră a fi, starea nenorocită a ţării „lor", unde spuma neamurilor: ciobani, argaţi, cazaci, stoarce pe locuitori şi-i aruncă peste hotare. Ei sunt de vină, aceşti domni răsăriţi din nimic, pentru paguba raielei, care va fi şi paguba „Împăratului". Pentru a se îndrepta lucrurile, trebuie un domn cunoscut, dintr-un neam mare şi sigur, care să aibă bani pentru a plăti dintr-o dată, în loc de a merge în mijlocul creditorilor săi, ca „acei

[1] V. Iorga, Documente relative la Petru Şchiopul şi la Mihai Viteazul, pp. 3, 21.
[2] V. şi Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 233, nr. CCCLVII, p. 397.

oameni care nu sunt nici de treabă, nici de slujbă", ci numai încurcă şi supără lumea. Un astfel de mântuitor ar fi, de pildă, Petru Şchiopul, şi acesta era pus să scrie – sau se spunea în numele lui – că fuga, care ar fi fost o piedecă pentru o nouă numire, nu a fost o faptă de hain, ci numai o mişcare de teamă la vederea că i se duce de la cârma Împărăţiei acel sprijin puternic ce era Sinan însuşi.

Se ajunse astfel, nu la mazilia lui Alexandru sau a lui Aron, ci la chemarea lui Petru, în cuvinte iertătoare, ca să se înfăţişeze la Poartă pentru a i se da caftanul, de care era mai vrednic decât oricine[1].

Până atunci nu era încă vorba de Mihai şi, dacă el fusese descoperit ca fiu de domn, prins, întemniţat, osândit şi iertat, cu minune sau fără, de Alexandru, el nu pribegise încă în Ardeal, ci, pornind de la o Curte primejdioasă pentru dânsul, se ascunsese la vreuna din multele lui moşii. Astfel se încheiase întâiul act al cuceririi scaunului domnesc de dânsul.

Dar el trebui să audă ce se petrece la Constantinopol, unde lupta pentru domnie se destăinuise repede şi pentru ambasadorii străini, ajungând chiar la urechile unuia aşa de strâns păzit şi bine supravegheat ca al Împăratului german. Va fi aşteptat şi el, ca şi multă lume, o nouă stăpânire blajină, patriarhală, cruţătoare a lui Petru, pe lângă care ar fi putut trăi, chiar în Divanul ţării, cu toate bănuielile ce fusese să-i răteze capul. Dar peste câtva timp se văzu că bătrânul e aşteptat în zădar. Nu că n-ar fi voit să vie: îi era aşa de dor de ai lui, aşa-i sângera de mult inima în străinătatea bănuitoare, lacomă de banii şi de tainele lui, care-i grăbea sfârşitul; setos de comori nu fusese, şi de cinste era sătul acum când i se îngâna viaţa cu moartea; dar avea dorinţa de a se stânge într-un ietac răcoros dintr-o veche Curte domnească, între înaltele făclii de ceară care luminează drumul sufletului ce se duce, în cea dintâi bătaie a clopotului care ar vesti lumii iertarea lui de suferinţele vieţii, din care gustase îndestul... Ar fi voit să plece, desigur, pentru a muri pe pământul său de naştere şi stăpânire. Dar Tirolul era departe, nesfârşit de departe pentru un bolnav ca dânsul, şi oaspeţii lui, înştiinţaţi de gândurile mari ce are, i se prefăcuseră în temniceri, hotărâţi să nu îngăduie plecarea spionului turcesc cu comorile ascunse. După multe asigurări şi stăruinţe se văzu că Petru nu va sosi niciodată la Constantinopol şi singuri Andronic Cantacuzino şi ai lui se îndărătniciră să-l mai aştepte câtăva vreme, pentru a fi fără păcat faţă de dânsul.

[1] Pentru toate aceste lucruri, trimet la povestirea şl izvoarele cuprinse în Hurmuzaki-Iorga, XI.

Dar în iunie, la început, înainte de lupta de la Sissek, şi când abia începeau să apară semnele sigure ale războiului, se înfăţişa la Poartă o solie de tânguitori pentru a cere să li se ierte cârmuirea Domnului „rău". O asemenea solie nu apuca, de obicei, drumul, mai bine supravegheat, prin ţară, ci trecea prin Polonia pentru moldoveni, prin Ardeal pentru românii din Ţara Românească, luându-şi de acolo prielnice învăţături şi folositoare scrisori de recomandaţie. Ne aducem aminte de mărturia lui Petru Armeanul şi a compilatorului muntean că Mihai, bănuit din nou, luase acum calea munţilor, şi de adausul celui dintâi că l-ar fi adăpostit şi i-ar fi mijlocit stăruinţe înscris, de la principe, Baltazar Báthory, vărul lui Sigismund, care Baltazar moştenise de la tatăl său moşie în vecinătatea noastră şi un rol de prieten, găzduitor şi protector pentru domnii noştri şi oamenii lor. Mihai veni apoi, ne spun acele izvoare, la Constantinopol, dar, când se aducea arzul la Divan, nu-l ţinea în mână niciodată acela în folosul căruia se făcea.

Solii de plângere ai Ţării Româneşti în iunie 1594 ar fi cerut în deznădejdea lor, fie şi o cârmuire de-a dreptul prin turci, o domnie cruţătoare din partea unui voievod păgân. De vor fi vorbit astfel, nu putea să fie, în acele timpuri de credinţă, decât o vorbă nesocotită, spusă la mâinie. Ambasadorul veneţian, care ne dă ştirea, adaugă că nici turcii, care ştiau că Împăratul lor nu poate guverna de-a dreptul şi sub a sa răspundere, aşa cum erau siliţi să facă oamenii săi de afaceri creştini, n-ar fi încuviinţat niciodată o astfel de propunere. Dar ei nu dădură pe tânguitori în mâinile răzbunătoare ale aceluia împotriva căruia uneltiseră, nici nu-i trimeseră acasă cu un răspuns scurt şi o bună dojană. În vederea cheltuielilor războiului, lucrurile se lăsară îngăimate, pentru a da prilej de plată şi lui Alexandru-cel-Rău şi pârâşilor lui şi lui Petru-Vodă „fugarul" şi lui Ştefan Bogdan, cel abia mazilit şi care, tot aşa de puţin sătul ca şi la plecarea din scaun, alergase la Veneţia, unde, cu mijlocitorii săi levantini, se afla tocmai pe atunci în straşnică ocupaţie[1]. Un tinerel fiu al lui Iancu-Vodă, fiul Săsoaicei, plecase din Cameniţa, cu mama lui, o greacă, şi începuse rătăciri prin Apus, cerşind în cale mijloace ca să ajungă în stăpânirea Moldovei sale de moştenire, sau, dacă s-ar întâmpla ca locul să fie prins acolo, în Domnia, străină pentru dânsul, a Ţării Româneşti[2].

Câtă vreme însă marele-vizir nu trecuse de zidurile Constan-

[1] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 347.

[2] Iorga, Pretendenţi domneşti, p. 60; Relaţiile cu Lembergul, I, p. 53 şi urm. Studii şi doc., XXIII.

tinopolei, mai probabilă decât oricare alta era numirea clientului din Tirol, bătrânul Petru-Vodă, încet în hotărâre ca şi în mers.

S-ar fi cuvenit – şi aceasta era şi aşteptarea tuturora – ca Sinan să plece încă din primăvară, „când se dau caii la iarbă", împotriva creştinilor; dar atâtea alte înrâuriri se încrucişau cu aceea pe care el o exercita asupra bătrânului Sultan maniac! Trebui înfrângerea sângeroasă, ruşinea din Croaţia pentru ca Murad al III-lea să-şi strice liniştea de pătimaş al zgârceniei, şi loviturile învingătoare ale creştinilor pe acest depărtat câmp de luptă tăiară şi lanţurile de sfială bătrânească, bolnavă, care ţineau în loc avântul oştilor şi al trufaşei lor căpetenii. Plecarea se făcu aproape în grabă, aşa încât multe afaceri însemnate fură lăsate, neapărat, în grija chehaielei, înlocuitorului vizirului-mare. Între aceste afaceri ar fi fost şi numirea unui domn muntean.

Dar o altă explicaţie se impune mai mult decât aceasta. Deşi plecat aşa de grabnic, Sinan nu putu înainta repede, ţinut necontenit pe loc de trupele mizerabile, totdeauna gata de răscoală pentru bani neplătiţi, care stăteau pe atunci la îndemâna unui comandant turc. În mijlocul zgomotului de nesupunere al fiecărei zile, el ajunse abia la Adrianopol, şi de acolo luă agale drumul către Belgrad, urmând pe ostaşii săi mai curând decât poruncindu-le, cu toate că aceştia iubeau pe voinicul bătrân cu nasul de vultur, din ochii focoşi ai căruia străluceа ca o asigurare de biruinţă. Abia la 6 septembre se ştia la Constantinopol, că ienicerii şi spahii au scos pe marele-vizir din Sofia[1] şi la 25 ale lunii se vorbea la Bistriţa, în Ardeal, despre prinderea şi trimeterea în lanţuri la Poartă a lui Alexandru-Vodă, mazil în sfârşit[2].

Pe când soldaţii neascultători hotărau astfel despre toate, se întâmplă la Bucureşti un fapt pe care Domnul nu-l voise, dar pe care trebuia să-l plătească. Un ienicer negustor, dintre aceia care purtau scufie de pâslă albă fără a se lupta vreodată, un ienicer onorariu, va să zică, se luă la ceartă cu un slujitor al voievodului, şi fu omorât pentru a curma discuţia. Se găsi, firește, cine să dea de ştire la Poartă despre această ucidere, care nu putea fi îngăduită. Ienicerii, solidari ca totdeauna la răzbunare şi câştig, făcură zgomot la porţile celor mari şi, pe de altă parte, fiind pe această vreme şi însemnaţi capitalişti, ei strânseră unul de la altul atâţia bani câţi trebuiau pentru peşcheşurile „Banului Mihali". Iani, Andronic Cantacuzino şi ambasadorul englez întregiră suma, care era cea obişnuită pentru cumpărarea scaunului:

[1] Brown, *O.c.*, pp. 103–[10]4, nr. 213.
[2] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 774, nr. CCLII.

aproape o jumătate de milion. Mihai fu ales astfel, dar el trebui să alerge la Sinan, care părăsise abia Sofia, pentru a primi de la dânsul, căci el păstrase pecetea şi întregimea atribuţiilor sale de mare-vizir, numirea definitivă şi solemnă. Acolo în lagăr – era ca o prevestire, pentru viaţa, ce trebuia să se strecoare tot în lagăre, a noului voievod – va fi îmbrăcat Mihai, domnul Ţării Româneşti, obişnuitele însemne şi, ceremonia petrecându-se departe de ochii ambasadorilor, ei nu ştiură să povestească multe despre dânsa.

La schimbările de domnie de pe atunci, o grijă de căpetenie era să nu fugă mazilul cu banii strânşi, care aparţineau toţi „Împăratului". De aceea, cea dintâi măsură fu expedierea încă din Constantinopol, desigur, a ceauşului care să aducă pe Alexandru[1], care trebuia să trăiască încă mulţi ani în chinurile ambiţiei nesatisfăcute. Numai după câtva timp, la o dată ce nu se poate hotărî – cel dintâi act cunoscut al lui Mihai e datat din 7 decembre[2] – Domnul cerut de ţară pornea în umbra sangeacului spre reşedinţa sa din Bucureşti. O umbră pe care nu era s-o îngăduie multă vreme, precum nu era să sufere lângă dânsul decât în cele dintâi timpuri nesigure ceata de turci, desfăcută din tabără, care mergea să-l păzească, – de alţii ca şi de dânsul însuşi.

---

[1] Data din *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 105: 8 septembre, trebuie îndreptată după aceea arătată de scrisoarea din Hurmuzaki-Iorga, XI, *L.c.*

[2] Bibl. Ac. Rom., doc. 9/LXXII.

CAPITOLUL IV

Cel dintâi an din domnia lui Mihai-Vodă. Răscoala împotriva turcilor

Mihai serbă aniversarea anului întrării sale în Bucureşti prin focurile mândre de bucurie care ardeau în casele vistierului Dan, înconjurate de tunuri, pe bunii săi împrumutători de lege turcească, pe negustorii cu preţuri fixe şi pe ostaşii împăraţeşti care nu cruţau nici pe creştinii din paşalâcuri, cu atât mai puţin turma umilită a unui voievod birnic.

Până atunci însă se strecură un greu timp de criză, de luptă interioară, în care vom căuta şi aducem câtă lumină e cu putinţă.

Dacă turcii ar fi putut bănui ce se ascunde în sufletul acestui tăcut om de luptă şi dacă ar fi găsit vreme ca să se amestece în afaceri aşa de neînsemnate ca numirea boierilor din Divanurile vasalilor, ei n-ar fi putut alcătui pentru Mihai un Sfat mai bun în sensul lor decât acela pe care-l întâlnim în cele dintâi acte ale voievodului nou. Toţi sunt boieri bătrâni, bucuroşi de liniştea lor plătită cu sângele ţăranilor fugari sau dezbrăcaţi de moşie, ori răsăriteni deprinşi a trăi cu capul sub jug. Să-i luăm pe rând, pentru a-i preţui. Marele ban lipsind, – cu toate că el se afla poate la Craiova lui şi pare a fi fost Mihalcea, un grec din Chios[1],

---

[1] V. Iorga, *Contribuţii*, p. 49, nota, 51, nota 2; *Doc. rel. la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, p. 56. Dar Mihalcea fusese şi banul lui Mihnea-Vodă; *ibid.* V. şi mai departe.

– fruntaşul boierilor din Bucureşti, „prezidentul Consiliului", e Mitrea Vornicul. Îl cunoaştem bine: un vechi boier de ţară, care luptase cu douăzeci de ani în urmă, fiind comisul lui Alexandru Mircea, împotriva cumplitului Ioan-Vodă moldoveanul, trecuse de la Alexandru la fiul acestuia Mihnea, îl slujise cu credinţă, aşa încât trebuise să fugă în Ardeal la venirea lui Petru Cercel, dar se întorsese după cei doi ani ai domniei acestuia pentru a fi până la sfârşit vornicul-mare al lui Mihnea şi, cum ştim, colegul de boierie al lui Mihai chiar[1]. Înainte de această întoarcere a lui în afaceri, Mitrea, lăsat la o parte de cei doi domni efemeri, se îngrijea prin danii de sufletul său şi al soţiei, Neaga[2]. Marele Logofăt, al doilea în rang la munteni, e Andrei, un om nou, dar numai pentru Ţara Românească, deoarece el nu pare să fie altul decât hatmanul şi vornicul lui Petru Şchiopul, care boier mazil venise la Constantinopol pentru a câştiga domnia stăpânului său şi, neizbutind, va fi fost luat în alaiul său, nu fără voie, de învingător; deşi se ispitise a servi câtva timp şi lui Aron-Vodă, „Andrei Hatmanul" era ca şi Mitrea un om de casă al Mirceştilor, ocrotiţii lui Sinan Vizirul. Spătarul Dumitrachi îşi face acum întâia oară intrarea în Divane, şi el pare a fi fost un grec, dintre aceia ale căror împrumuturi se plăteau de domni prin caftane care se puteau specula. Vistierul Pangratie întră, cum e de obicei cazul pentru vistieri, în aceeaşi categorie. În sărăcia de credincioşi a domniei nouă, locul de comis rămâne până târziu în anul următor neîmplinit. În stolnicul Dragomir recunoaştem pe fostul postelnic cu acest nume, singurul cumnat al Domnului după Doamna Stanca[3]. Păharnicul Manta e postelnicul lui Alexandru cel Rău, scăzut prin urmare ca dregătorie. Niciun alt ajutor al lui Ştefan şi Alexandru, domnii fără însemnătate şi legături în ţară, nu e primit pe lângă Mihai. Ca un boier care nu mai fusese înălţat la trepte din Divan trebuie a se socoti şi Cocea sau mai bine Coci, formă care ar dovedi că şi acesta nu-şi avuse strămoşi pe pământ românesc; cu totul deosebit de „Koscza", cazacul, care se luptă la Călugăreni[4], el e acelaşi cu păharnicul Coci al lui Aron-Vodă, în novembre 1594, aşa că el trecuse de la Mihai la

[1] Hurmuzaki-Iorga, XI.

[2] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. XXI şi nota 8, XXV, n: 8, 191, 820, 827, 832–[83]3.

[3] V. şi mai sus.

[4] Walter, în Papiu, 1, p. 28. „Cosaci cum Koscza praefecto".

vecinul său[1], dar coborându-se ca rang, deoarece Mihai îi dăduse postelnicia[2].

Acesta nu era, desigur, un Divan de răscoală. Dar puteri care să fie întrebuinţate pentru aruncarea apăsătoarei stăpâniri turceşti, doritori de faimă pe câmpuri de luptă primejdioase se găseau în Ţara Românească. Oameni ca Mitrea şi Andrei apucaseră încă timpuri când se credea că Împărăţia turcească, înaintea căreia cădeau cu zgomot şi cele mai puternici stavile, va îneca lumea, şi priveliştea înspăimântătoare pentru creştini a cuceririlor făcute an de an, cu luptători care nu trăiau pentru altceva, de către un stăpânitor al Răsăritului de energia şi talentul „măreţului" Soliman, li se săpase pentru totdeauna în suflet, pe acea vreme de tinereţe a lor, când Craiul puternic al Ungariei se îngropase în mocirla înfrângerii, lăsându-şi ţara pe mâna păgânilor. Lor, ca şi lui Alexandru Kendi în Ardeal, sau lui Kovacsöcsy Cancelariul, nu li se putea vorbi de scăderea, de demoralizarea Împărăţiei turceşti sub urmaşii nevrednici ai Marelui Sultan, de hotărârea pe care o ar fi luat creştinii, care se urau aşa de frăţeşte între sine, de a se uni trainic şi credincios pentru a curăţi Europa de neamul barbar care o copleşise, ca şi de armele nouă, cu totul minunate, pe care le-ar fi născocit nemţii pentru a înlocui curajul ce le lipsea, de prezicerile de izbândă pe care le-ar fi răspândit văzători fără greş în adâncimile întunecate ale viitorului[3]. Ei ştiau atâta: că, pentru a pedepsi păcatele lumii, turcii au fost trimeşi de Dumnezeu şi că ei se vor duce de la sine, fără silinţi omeneşti care nu pot fi decât zadarnice, atunci când biciul dumnezeiesc va fi lovit destul pentru a ispăşi.

Aşa gândea despre „marele război" care se pregătea în mintea interesaţilor sau a naivilor, şi bătrânul cu gândul încet şi cumpănit care gusta în Tirol, plângând de dor şi de mânie, ospitalitatea cu de-a sila a creştinilor. Pe acesta-l auzim vorbind despre afacerile timpului, şi spusele lui ne lămuresc asupra sentimentelor pe care le aveau aproape toţi cei de o vrâstă cu dânsul. Petru-Vodă se bucura de înaintarea celor de o lege cu el şi când îl întrebau mai ales, era încredinţat că e firesc lucru

[1] Stinghe, *Istoria bisericei Şcheilor Braşovului*, Braşov, 1899, Apendice slavon, p. 3.

[2] Şi la 5 iulie 1594, Coci era postelnicul lui Mihai; Bibl. Ac. Rom., cartoanele Ghenadie, II, nr. 20. O notă a d[omnu]lui Sever Zota arată că Marga, mama lui Vasile Lupu, era fiica lui Coci.

[3] Wolfgang Bethlen, *O.c.*, III, p. 217–[21]8.

ca puțini creștini să învingă păgâni mai mulți la număr, cum știa bine că se întâmplase în țara sa; căci oștile Împăratului apusean sunt mai bine pregătite: mai ales, merg mai cu orânduială și se pricep la meșteșugul tunurilor. Dar el tot ar fi mai aplecat către o pace, deoarece mijloacele turcilor sunt fără sfârșit, în oameni, bani și hrană, și ele stau în mâna unui singur om. Cât privește ajutorul ce s-ar putea trage din țările de la Dunăre, fostul domn nu-l prețuia câtuși de puțin: de acolo, din Ardeal ca și din Tara Românească și din Moldova, ar fi de cules numai provizii pentru alții luptători. Ardealul ar mai putea da trupe și ar fi în stare să ție unele pasuri închise, dar românii lui „sunt prea slabi și ar fi învinși". Și, atunci, ca o dovadă, răsărea pentru dânsul, din amintirea-i slăbită de vrâstă și boală, soarta frumosului voievod care purtase același nume cu dânsul, Petru *Cazacul*. N-a fost el oare scos îndată din Domnia pe care credea s-o păstreze tot așa de ușor cum o câștigase[1]?

Dar, de când birurile erau prea grele pentru aceia care singuri trebuiau să le plătească, boierii cumpărau, în Țara Românească, moșiile pe care țărănimea, deznădăjduită, nu mai era în stare să le păstreze. Din plata unui bir, apoi a altuia, din răspunderea zaherelei cerute într-o zi și a celei din ziua următoare, creșteau și se întăreau drepturi asupra pământului acelor ce se vedea de la început că nu vor ajunge niciodată să arunce povara datoriilor. Hotarele celor puternici cotropeau astfel pe calea legilor și a dreptății din obiceiuri averea celor săraci. În curgerea de câteva zeci de ani, mai puțin decât o jumătate de veac, se săvârși astfel o schimbare hotărâtoare în stăpânirea moșiilor: aceeași prefacere se pregătise pe nesimțite pentru toate satele și neamurile „cnezilor", și pentru toate ea se vădi cam în aceeași vreme, cu prilejul aceleiași crize bănești, care nimici pe cei mulți în folosul câtorva.

Acești câțiva, care adunau în mâinile lor bogăția întreagă a țării, în pășune pentru vite și ogoare pentru semănături, puteau privi ca al lor viitorul. Se întâmplă atunci cu această clasă a boierilor munteni, înălțată deodată așa de mult ca însemnătate, ceea ce se întâmplă totdeauna cu grupele omenești, mai mari sau mai mici, a căror viață materială înflorește. Ea caută să cheltuiască pe toate tărâmurile bogăția îngrămădită, puterile ce izvorăsc în conștiința acestei bogății și a supremației ce rezultă dintr-însa. Le trebuiră boierilor lupte îndrăznețe, răsunet în lume, glorie, în hotare și dincolo de cuprinsul lor, prea îngust pentru atâta ambiție.

[1] Hurmuzaki-Iorga, XI, pp. 401–[40]5.

Boierii care simţeau astfel şi erau gata să încerce norocul răsplăţilor pentru îndrăzneţi, făceau parte din generaţia tânără, care se ridicase, ca şi Mihai şi alături cu dânsul, în a doua jumătate a veacului. Pe când bătrânii se închinaseră, îngroziţi, neînvinsului Soliman, – înaintea tinerilor care veneau să-i înlocuiască, se desfăşuraseră în anii copilăriei alaiurile de fugă ale domnilor credincioşi Porţii şi ale begilor dunăreni care-l ajutau, în vremea când Ioan-cel-Cumplit arăta, după mulţi ani de supunere, că în Moldova lui Ştefan cel Mare se mai pot înfrânge oştiri împărăteşti. Pentru cine nu era deprins să judece astfel, decăderea turcilor era un fapt neîndoielnic, care se dovedea necontenit în vicii, în lăcomie şi lene, în hotărâri nesănătoase, pripite sau întipărite de zăbavă. O clipă, boierii cei noi se învredniciră să vadă în Petru Cercel un voievod neobişnuit, care răspândea prin viaţa sa de toate zilele, cu italienii şi aventurierii de tot felul care-l înconjurau, ca şi prin poveştile aşa de strălucitoare ce se ţineau de trecutul lui rătăcitor, o ispită către străbaterea altor lumi, un avânt către lucrurile care fuseseră privite ca imposibile. Nebuniile viteze ale *domnişorilor* care râvneau Moldova, isprăvile de legendă ale voinicilor Niprului, în mijlocul cărora călăreau către moarte sau biruinţă, către amândouă de cele mai multe ori, aceşti feţi-frumoşi cu inima mai mare decât mintea, toate trebuiau să lase o urmă în spiritele lor uşoare de înrâurit încă. Boierii tineri vedeau, ce e dreptul, cum vedeau şi părinţii lor, zădărnicia ultimă a silinţelor acestora; dar pentru dânşii concluzia era alta: aceeaşi admiraţie care mersese către învingătorii şi ţiitorii de Scaun se ridica înspre osândiţii la moarte care priveau drept în faţă mulţimea neînţelegătoare şi crudă şi porunceau, ca Ioan Potcoavă, cu glasul sigur, lovitura care trebuia să le încheie isprăvile numai odată cu viaţa.

Astfel de boieri au fost Buzeştii şi mulţi alţii ca dânşii, numiţi în amintirea timpului sau uitaţi ca nume de dânsa.

Mihai fusese numit de Sinan-Paşa, şi avea astfel oarecare îndatoriri faţă de dânsul. Pe de altă parte, el nu găsi în ţară un curent al boierimii tinere care să se fi manifestat prin ceva; curentul acesta rămânea să se alcătuiască şi să învingă în timpul stăpânirii lui. În sfârşit, acest om nou, puţin cunoscut într-o străinătate mai îndepărtată, trebuia să fie cel din urmă la care să se adreseze uneltitorii de alianţe creştine menite a uşura situaţia Imperiului atacat de turci.

Încetul cu încetul însă motive deosebite se adunară pentru a-l sili să apuce drumul răscoalei. Nu doar că n-ar mai fi rămas altul pentru dânsul: firile domneşti obişnuite din această vreme scăpau de strivi-

toarele greutăți ale dărilor, peșcheșurilor și furniturilor prin fugă, luând cu sine banii strânși pe care rămânea atunci să-i întregească vreun urmaș. Mândria lui Mihai, simțul puterii ce stătea în el îl făceau să înlăture această mântuire a bătrânilor, bolnavilor sau fricoșilor. La Constantinopol nu se putea întoarce pentru ca să aștepte în curțile oamenilor cu trecere sau ale înalților dregători pomana unui nou Voievodat trecător; umilința fugarilor în creștinătate i se părea mai rea decât moartea, – și astfel mâna lui încleștată de dorința răzbunării căzu de-a dreptul pe sabie.

Greutățile băneşti fură cele dintâi care făcură să licărească înaintea deznădăjduiților ochi ai Voievodului ispititorul, dar straşnicul mijloc, greu de răspunderi, al răscoalei.

În adevăr, lucrurile stăteau astfel în ceea ce privește îndatoririle de plată ale noului stăpânitor: Mihnea plecase la pașalâcul său de neomohammedan fără să-și aibă socotelile domnești pe deplin încheiate. Ștefan Surdul nu găsise vreme, în câteva luni, să facă față măcar sinetelor și făgăduielilor sale. Împovărat de două datorii, pe lângă a sa, își începu Alexandru-cel-Rău ocârmuirea, întreruptă și ea înainte de vreme prin schimbarea din septembre 1593. Ni se spune lămurit, în cronica munteană prefăcută de Walter, că Mihai, venit cu turcii care-l împrumutaseră pe dânsul, găsi la București pe turcii care împrumutaseră pe predecesorul sau pe predecesorii săi, și trebui să cadă la învoială cu dânșii în privința strângerii îndatoririlor luate de fiecare din ei în numele țării. Armenii, evreii, grecii, gealepii de toate neamurile se ațineau și ei la prada birurilor viitoare, căutând să se întrecă unul pe altul[1]. Singura distracție în aceste lungi timpuri de așteptare, departe de cafenelele și petrecerile Stambulului, erau certele, bătăile și vânătorile de femei, pe care slujitorii domniei erau siliți să le îngăduie, căci altfel ortalele ienicerești se declarau jignite prin batjocura sau durerea făcute unui tovarăș de arme, unui frate întru steag. Mihai știa că, pentru o astfel de întâmplare, partizanii turci ai lui Alexandru îl părăsiseră, și se întâmplase, deci, căderea lui din scaun.

Cât se plăti în cel dintâi an al Domniei lui Mihai – singurul de altmintrelea în care, fie pace, fie război, turcii văzură coloarea asprilor și galbenilor lui, putem ști, din fericire, printr-un act acordat la 28 mai 1594 lui Mihalcea, fostul mare-ban. Bătrânul boier căpătă întreaga

[1] Walter, *O.c.*, p. 10. Un act din 5 septembre 1583 (7091) al lui Petru Cercel pentru un Nicolae Gealapul se află în Arch. Statului, *Cotroceni*, XI, I.

moşie Orleştii, cu toate *plasele* ei, pentru că plătise în numele sătenilor, până atunci cnezi, următoarele sarcini: „birul care este pentru haraciul cinstitului Împărat" sub Alexandru-Vodă, când, lipsiţi de bani, toţi locuitorii împunseseră fuga peste Dunăre[1]: alte dăjdii – дажковє – sub acelaşi Alexandru, care nu cruţa cu dânsele; sub Mihai, „birul pentru poclon şi curamá"[2], plata pentru „câble şi chile" – за кьбли и за килє precum şi birul[3]. Adică Mihai aruncase întâi asupra ţării, ca orice nou voievod, un bir pentru a-şi scoate – pe cât se putea – cheltuielile făcute la Poartă cu câştigarea domniei: *poclonul*. Apoi, silit de cereri neobişnuite ale stăpânilor, pusese o *ajutorinţă*, într-o sumă fixă, care trebuia să se împartă între locuitori: „curamaua". Pe lângă aceasta, se adăugise zahereaua pentru oaste: în chile şi câble de grâu, ovăz, ş. a. Sătenii din Orleşti fuseseră impuşi, după însemnătatea gospodăriei fiecăruia, cu câte 500, 700, 1.200, o singură dată: 1.300 de aspri, la darea haraciului; pentru „poclon şi curamá" se ceruse de la o singură „plasă" 11.000 de aspri, iar pentru „câble şi chile" 1.226 alţii.

Marele-Vizir, plecat din Sofia, apucase către Belgrad, unde dăduse întâlnire tuturor corpurilor oştirii sale, care rătăceau prădând în voie, pentru ziua de 20 septembre sau, în limba oamenilor simpli, cum erau aceşti războinici jefuitori, la Crai nou din a doua lună de la plecare[6]. De la Belgrad, unde se trecu Dunărea, năvălitorii se îndreptară spre Essek şi, ajungând pe cellalt ţărm al Dravei, luară pe rând cetăţile, mari şi mici, care stăteau în drumul spre Buda: astfel căzură şi primiră o garnizoană turcească Vesprimul, Palota, Papa. La ţinta triumfătorului drum militar, bătrânul Vizir se întâlni cu beglerbegul Ungariei, Hasan-Paşa, fiul acelui mare vice-Sultan al lui Selim al II-lea care fusese Mohammed Socoli. Unindu-se cu dânsul, Sinan ar fi voit poate să înainteze mai departe în locuri lăsate de „regele unguresc" din Viena fără altă apărare decât a miliţiilor provinciale, dacă soldaţii lui, cărora li se păruse că şi aşa a fost destul pentru o campanie de toamnă, nu l-ar fi silit să aleagă încă de la Sf. Dumitru, după tradiţia turcească, iernatecele. Parte din regimente fură aşezate la Buda, altele trecură Tisa şi-şi făcură loc de odihnă în

---

[1] сꙋт вѣжал прѣжде врѣме, вь дни алиѯанрꙋ воевод, вьсих приз дꙋнав, вь тꙋрское земли, радї бирꙋл еж ест за харач чститомꙋ црю; Bibl. Ac. Rom., doc. 12/L.

[2] за поклони и за корама.

[3] тере ест дал дрꙋг бирꙋ, что ест сьбирал нѣкшꙋл.

[6] Brown, *O.c.*, p. 98.

Seghedin, iar cei mai mulţi, cu comandantul suprem, luară înapoi calea Belgradului[1].

Armata lui Sinan era foarte numeroasă şi mergea, ca de obicei, fără cară cu hrană, rămânând ca provinciile străbătute sau ţara duşmanului, după ce se trecuse hotarul, să o hrănească. Din Bulgaria şi Serbia nu se putea strânge însă zahereaua de nevoie, şi tributarii primiră poruncă de a-şi porni harabalele sau de a încărca şeicele cu „chile şi câble", cum am văzut. Ceaşul venit în Ardeal înfăţişă un catastih în care se însemnau, între altele, 100.000 de chile de fainã, care trebuiau predate la Semendria, împreună cu orz, miere, unt şi sare: în urma multei stăruinţe pe la Poartă, cererile fură scăzute întrucâtva şi ploile ce căzuseră atunci în ţară dădură lui Sigismud Báthory încă un prilej de zăbavă[2]. Ceea ce putea să facă acesta, membru al unei dinastii adânc întemeiate, care căpătase tronul Ardealului pentru vechile şi însemnatele-i dovezi de vrednicie, nu puteau face domnii români, aventurieri veniţi din lumea largă, ca Aron, sau fii de domn abia destăinuiţi cu această însuşire şi numiţi ieri-alaltăieri, ca Mihai; pe lângă aceasta, ei n-aveau ca Sigismund o vistierie plină, supuşi îmbogăţiţi prin meşteşugul şi negoţul lor, în stare să umple de argint casele de război şi le lipsea, în sfârşit, o oaste de Curte, ca, dincolo, trabanţii, ori luptători ai oraşelor, precum erau contingentele săseşti ale „Craiului". Ei stăteau numai cu o boierime pe care n-o cunoşteau bine şi de care nu puteau să fie siguri, cu nişte ţărani care, dezbrăcaţi în mare parte de averea lor, reduşi la sapă de lemn, n-aveau nici o tragere de inimă pentru lupte. Într-o asemenea situaţie, ei nu puteau decât să jefuiască ce mai rămăsese în vatra şi bătătura satelor şi să trimeată turcului hrana cerută de dânsul.

Întreţinerea unei oştiri turceşti în mers era o grea sarcină, şi ţările noastre n-avuseră s-o mai îndure din timpurile lui Mircea Ciobanul şi Pătraşcu cel Bun, în Ţara Românească, când toate stăteau altfel. După ce Sinan se aşează la Belgrad pentru toată iarna, cerând să i se aducă toţi banii şi toate proviziile ce puteau să-i fie de trebuinţă, situaţia principatelor se făcu şi mai rea. Provizii, turme – Mihai pomeneşte într-un document din 12 ianuarie 1594 „cornăritul oilor şi al boilor" plătit de un boier pentru cnezii pe care-i despoaie pe urmă[3] – luară

[1] Hammer şi Zinkeisen

[2] Barovius, *l.c.*

[3] Bibl. Ac. Rom., doc. 29/LXXVI.

drumul către sălaşul ostaşilor, deprinşi a face belşug ca nişte „fii iubiţi ai Împăratului".

Atâta nu era de ajuns. După întoarcerea lui Sinan către Belgrad, creştinii luară în două puncte deosebite ofensiva: câţiva nobili unguri din serviciul Împăratului, cu Palffy şi Nadásdy în frunte, atacă *Alba-Regală*, vechea reşedinţă a regilor unguri, şi, când paşa de Buda alergă să despresure cetatea, ei nu se sfiiră să-i stea împotrivă, într-o luptă, care se sfârşi cu o foarte mare biruinţă a Imperialilor. Pe de altă parte, în Nord, comandantul Ungariei Superioare, Cristofor de Teuffenbach, sfărâmă bariera turcească aflătoare înaintea oraşelor Maramureşului. Sinan, care se lăudase către ardeleni, pe când era încă la Palota, că va merge să caute pe împărătescul său duşman până la Viena şi în castelul din Praga[1], văzu bine greutatea luptei pe care o începuse cu speranţe prea mari. El se hotărî, deci, a chema ajutorul tătarilor şi ceru pentru a-i scoate din pustie porunci ale Sultanului, care fură trimese încă din iarnă.

În asemenea împrejurări, domnii erau înştiinţaţi şi ei de trecerea hoardelor, cu firmanul „împărătesc" de a găti provizii şi conace. Pe lângă cele ce erau să dea cu socoteală, ei trebuiau să se aştepte însă la luarea cu hapca pe o scară foarte întinsă, la prădarea neomenoasă a ţinuturilor străbătute de păgâni, care se pregăteau astfel pentru jaful în ţara duşmanului. Când beglerbegul plecă la 1589 asupra Poloniei, el robi, nu numai Sniatynul regelui, ci şi Ţinutul Cernăuţului, care era al voievodului Moldovei[2]. Când, pe la începutul lui 1594, ordinul de a face drum lesnicios şi îmbelşugat voinicilor Hanului sosi la Aron-Vodă, el răspunse printr-un refuz, având, fără îndoială însă, înţelepciunea de a-l îmbrăca în forme cuviincioase[3]. Dar, oricare ar fi fost cuvintele arzului lui şi al Moldovei, el era hotărât ca, prin orice mijloace, să împiedice ruinarea ţării de către temuţii oaspeţi.

De mai multă vreme, el, ca şi „fratele" mai puternic din Ardeal, Sigismund Báthory, începuse a strecura la creştini ştiri folositoare, oferte nelămurite încă, cereri sfioase de ajutor. Principele ardelean nu era ameninţat numai cu o raită a tătarilor în munţii Maramureşului, sau, şi mai rău încă, de-a lungul provinciei, dacă ei ar străbate prin

[1] Barovius şi, după el, W. Bethlen.

[2] Act al lui Aron-Vodă, 11 iunie 1594, la Bibl. Ac. Roma: „s-au prăpădit [ispisoacele] când au robit turcii Sneatinului şi Ţănutul Cernăuţiului"; traducere.

[3] Hurmuzaki-Iorga, XII, p. I, nr. I; Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 125, 172.

pasurile moldoveneşti. Ca unul care avea o bună oaste, mijloacele de a o înarma şi de a o ţinea şi se găsea în vecinătatea nemijlocită a câmpului de luptă, el primi de mai multe ori poruncii din partea lui Sinan de a merge, cu tunuri şi tot ce se cuvine, pentru ca să asedieze, alături cu paşa de Timişoara, Kalló sau altă cetate de la hotare, precum făcuse înainte de dânsul Ioan-Sigismund Zápolya, un credincios vasal al Sultanului Soliman. Tânărul Báthory ştiu să piardă timpul până în toamnă, dar pentru primăvară i se ceru iarăşi a da dovadă de credinţă, nu numai prin plata de tribut, împărţirea şi făgăduiala de daruri, ci şi printr-un puternic ajutor militar împotriva nemţilor călcători ai tratatelor[1].

Acest ajutor era hotărât Sigismund să nu-i dea cu niciun preţ, cu toate că un puternic partid din provincie era de părere să se urmeze şi cu prilejul acestui nou război dintre turci şi imperiali politica de oportunism rece, care adusese atâtea foloase pe vremea „regilor" din familia Zápolya. Să se vadă în fruntea unei oştiri creştine alături de sangeacele şi tunurile paşelor şi begilor lui Sinan i se părea un păcat, care nu se poate uita, faţă de Dumnezeu. Avea abia douăzeci de ani, şi sufletul lui de om mediocru şi slab, în fond, oglindea neschimbate învăţăturile preceptorilor săi, pe care-i avuse mulţi şi aleşi cu îngrijire. Unii dintre dânşii erau aventurieri italieni, de la care nu deprinsese numai talente variate şi destul de rare, ca acela de a juca mingea după regulile artei, precum şi racheta şi *pallone*, de a arunca discul, de a ridica greutăţi, de a învârti cai nedeprinşi cu călăria, de a dănţui elegant după moda italiană, de a mânui cu pricepere sabia, de a vorbi italieneşte ca în saloanele Apusului elegant, de a cânta, în sfârşit, din diferite instrumente şi de a compune bucăţi de muzică. Pe atunci Italia era stăpânită de ideile antichităţii, şi idealul era, ca în timpurile de virtute învingătoare ale ei, să se câştige gloria[2]. De glorie îi vorbeau toţi aceşti pensionari* ai micii Curţi din Alba Iulia, dar nu numai aceşti virtuoşi, meşteri în complimente şi linguşiri, aceşti strălucitori paraziţi, reprezentanţi ai civilizaţiei şi modei. Pentru învăţătura limbii latine, literaturii retorice şi istorice, i se dăduseră lui Sigismund învăţători iezuiţi, din acel Ordin puternic şi temut pe care opunerea statelor din Ardeal îl silise odinioară a-l goni pentru câtva timp[3]. După ce-şi

[1] Izvoarele ardelene citate. Cf. Sârbu, *L.c.*, p. 107 şi urm.

[2] Relaţia lui Petru Busto, în Hurmuzaki-Iorga, XII, p. 28, nr. LXII.

* În text: „pensionaţi" (*n. ed.*).

[3] V. Iorga, *Pretendenţi domneşti*, p. 10.

isprăvi învăţăturile, principele păstră pe lângă dânsul ca duhovnic şi sfetnic de căpetenie, pentru lucruri de conştiinţă ce nu se împărtăşeau altora, pe Alfonso Carrillo, un iezuit spaniol, dintr-o mare familie[1]. Carrillo, un om de autoritate şi un om dibaci, reprezenta pe lângă tânărul său fiu duhovnicesc ideile de biserică militantă, de zdrobire a păgânismului încălcător, de triumf universal al catolicismului şi şefului lui, Papa. Unii dintre străinii care-l înconjurau, mirenii, îi vorbeau de căsătorii cu principese purtând mari nume, cunoscute de veacuri în Europa latină, şi-l îndemnau a trimete ambasadori la ducele de Toscana şi la alţi adepţi distinşi ai Renaşterii, care puteau să-i facă şi lui o reputaţie.

Iar clericii, – adică părintele Alfons, – îi aminteau de unchi, marele rege Ştefan, în care catolicii văzuseră pe conducătorul lor în Răsărit, pe viitorul luptător împotriva Sultanului; i se înfăţişa noul război început de Sinan ca un prilej dat anume de bunătatea lui Dumnezeu pentru ca el, Sigismund, ca un nevinovat David, să apară înaintea Goliatului musulman cu simpla praştie a credinţii sale, prin care ar putea zdrobi dintr-o singură lovitură trufaşa frunte a Uriaşului. Dacă va ajuta pe turci, cum îi cer aceştia şi prietenii lor, el va fi silit a-şi păta pentru vecie sufletul, prin sângele creştinilor vărsat fără vinovăţie, şi de la stăpânii săi tirani nu poate aştepta decât ce i s-a dat din belşug până acum: cereri nesăţioase şi ofense. Pe când, dacă s-ar lupta pentru legea sa, precum desigur că ar fi făcut, să fi fost în viaţă, bunul rege Ştefan, ce binefaceri n-ar rezulta şi pentru dânsul! Moştenitor al regilor unguri din timpurile mari, el ar chema la libertate, alipindu-le în acelaşi timp la coroana sa, curăţită de o înjositoare vasalitate, Voievodatele Ţării Româneşti şi Moldovei, ar trece Dunărea ca un chemător la viaţă al popoarelor îngenuncheate care-şi aşteaptă numai mântuitorul pentru a-l înconjura cu armele revoltei de mult timp pregătite: ar fi Crai al sârbilor, Domn al bulgarilor şi cine ştie cât de departe şi-ar implânta hotarele în Împărăţia turcească menită pieirii pentru necredinţă... Era, apoi, în vecinătate Polonia, care-şi alesese un rege fără să fie cârmuită de dânsul, ale cărui gânduri erau numai moştenirea-i din Suedia, unde era să şi plece în curând. Cel mai puternic om acolo era hatmanul şi cancelariul Ioan Zamoyski, un elev al şcolilor italiene, un ucenic al Renaşterii, un catolic plin de râvnă şi, prin căsătorie, o rudă a regelui Ştefan: Zamoyski nu părea că voieşte pentru

[1] V. Szilágyi, *Carrillo Alphonz diplomacziai működésé, 1594–[159]8*, Budapesta, 1877 (ed. Academiei Maghiare).

el vreodată tronul polon şi, dacă ar fi să-l dea altuia, cine ar fi mai aproape de dânsul decât nepotul strălucitului rege, stăpânitor ca şi dânsul al Ardealului şi, mai mult decât el, liberatorul creştinătăţii orientale din mâna turcilor?

La Aron nu interveneau motive aşa de înalte pentru ca şi fără tătari să caute a se înţelege cu creştinii. Când se schimbase Alexandru-cel-Rău, fusese vorba[1] să se înlocuiască şi Aron, de care Sinan nu fusese mulţămit de la început. Între alte cereri care se făcuseră lui Sigismund, în 1593, fusese şi aceea de a-şi trimete trabanţii în Moldova pentru a prinde şi a da în mâna oamenilor împărăteşti pe cei mai de încredere sfetnici ai Voievodului după întoarcerea lui în scaun: Oprea Logofătul şi Răzvan[2]. Nu ştim ce sentimente avea Oprea, un necunoscut, în aceste împrejurări, dar Răzvan, fiul unei ţigance – se zicea – şi al lui Petru Şchiopul – zicea el[3] – se arată, de cum îl întâlnim, ca un sprijinitor călduros al alianţei cu creştinii, ca un om al lui Sigismund Báthory, care trebuia să-l prefacă în Ştefan-Vodă, dându-i mai târziu locul lui Aron, căzut în bănuieli de înţelegere cu turcii. Se poate afirma că Răzvan a jucat pe lângă Aron rolul jucat altă dată de Bruti pe lângă Petru Şchiopul sau acela pe care-l juca Alfons Carrillo la Alba Iulia, cu deosebire numai că Aron n-avea nici naivitatea senilă, nici naivitatea copilărească a celorlalţi doi principi, şi că „Ţiganul" Răzvan reprezenta, oarecum, mai indirect politica şi obiceiurile Apusului.

Cele dintâi legături dintre Sigismund Báthory şi căpeteniile creştinătăţii sunt mai vechi decât sosirea, în 1593, a bătrânului Sinan la Belgrad. Ioan Imreffy, căruia-i era păstrată o strălucitoare carieră de bogat şi strălucit sfetnic al cutezanţelor şi imoralităţilor, pe lângă alt Báthory, principele Gabriel, cu care-şi împărţea nevasta, căpătă misiunea de a strecura pe lângă nemţii din Ungaria-de-Sus asigurările şi stăruinţele îngăimate de la început. După ce i se dădu, în aceeaşi toamnă de cheltuieli şi de primejdii, de către Ioan Zamoyski, recomandaţia de a încerca mai bine să-şi câştige pe turci prin amestecul ambasadorului englez din Costantinopol, şi un trimes anume plecă pentru acest scop în îndepărtata Anglie, Carrillo însuşi se duse la Curtea Imperială pentru a împrăştia bănuielile ce s-ar fi putut produce de această

[1] Raportul veneţian, citat, din 6 septembre 1593.
[2] Barovius.
[3] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. XCIV.

hotărâre. Până a nu se încheia anul, în sfârşit, un anume Sigismund Páczolth (Pacioltus) veni de la Caşovia, în numele comandantului de acolo, Teuffenbach, pentru a întări pe stăpânitorul ardelean în gândurile sale de alianţă creştină[1].

Aceste lucruri se ştiu numai prin povestirea cronicii contemporane a Ardealului. Din izvoare mai sigure, din scrisori ale timpului se cunoaşte însă faptul, foarte însemnat pentru împrejurările în care s-a aprins răscoala mântuitoare în ţările noastre, că, încă înainte de luna lui octombre, Aron-Vodă, mânat de frică, mai puternică la un asemenea om decât orice patimă a gloriei, scrisese şi lui Teuffeubach şi chiar Împăratului, că, neprimind răspunsul pe care-l aştepta cu nerăbdare, el se îndreptase din nou către generalul din Caşovia, rugându-se de el a fi primit, sub ocrotirea împărătească[1].

Aron-Vodă era în drumul tătarilor: el putea, dacă nu să-i oprească, să-i slăbească măcar prin hărţuiri şi, mai ales, să dea ştiri bogate, grabnice şi îndreptătoare despre mişcările, straşnice prin iuţeala lor, ale călăreţilor pustiei. Imperialii nu mai aveau de la deschiderea războiului informaţii îndestulătoare din Răsărit şi ei trebuiau să alerge, deci, la serviciile scump plătite ale cutărui levantin nesigur şi nepriceput. Ofertele voievodului moldovenesc nu fură primite de la început, dar nici nu fură respinse. Generalii unguri influenţi din oştirile lui Rudolf erau de părere să se întrebuinţeze pentru a se uşura biruinţa – dacă nu pentru a se grăbi pacea, pe care, la Praga, desigur, că o doreau mai mult decât orice zgomotos triumf, – creştinii supuşi, în întregime sau numai pe jumătate[2], Sultanului. Ei credeau că, amândoi stăpânitorii români unindu-se cu principele Ardealului şi întinzând creştinilor de peste Dunăre o mână armată, cu sprijinul căreia să se poată ridica, s-ar alcătui o oştire, care ar răscumpăra prin numărul, entuziasmul, iubirea ei de Hristos, pregătirea şi comanda care-i lipseau. În octombre se vorbea astfel de o solie ce ar fi să se trimeată în Ardeal pentru a grăbi hotărârea „eroică" a lui Sigismund Báthory[3]. Cu atât mai mult se hrăneau astfel de mari şi zadarnice planuri, cu cât, la Curtea Împăratului, vistieriei totdeauna goale se înfăţişase, doritor de plată pentru

[1] Barovius şi după Bethlen, *L.c.*, pp. 79–80, 136, 153.

[2] Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 36, cf. Sârbu, *L.c.*, p. 128

[3] Cf. Eugen Barwinski, Причинки до исторіі зносин цїсарж Рудолфа II. і папи Климентиж VIII з Козаками к p. 1593 i 1594, Lemberg, 1896.

sângele vitejilor săi, un zaporojean rătăcitor, Stanislav Chlopieki, care vorbea de minunile pe care, din fuga cailor şi zborul şeicelor, sunt în stare a le îndeplini voinicii Niprului: să le se dea numai un steag împărătesc cu vulturul încununat, scrisori pentru stăpânitorii mari şi mici ai Răsăritului: Ţarul Fedor, voievodul Aron şi magnaţii drept-credicioşi ai Rusiei polone, şi ei vor arăta pentru aurul lefilor, de ce sunt în stare[1]. În acelaşi timp, o ambasadă austriacă pleca spre depărtata reşedinţă a autocratului muscal, care era socotit că numai el poate să înfrâneze, să ţie acasă, la căminurile lor ameninţate, pe tătari[2]. Dacă însă, cazacii, ca şi moldovenii, Ardealul ca şi Ţara Românească, bulgarii, sârbii, albanezii, de a căror sete de răscoală şi răzbunare se vorbea de multă vreme, s-ar înţelege pentru a curăţi de păgâni ţările apăsate ale creştinătăţii răsăritene, rămâneau atunci numai polonii, care, fiind câştigaţi şi ei, s-ar alcătui, în sfârşit, ce nu se mai văzuse până atunci de la intrarea turcilor în Europa: o puternică ligă creştină, care ar scoate oştiri fără de număr pe toate drumurile de uscat şi de apă ce duc la Constantinopol şi ar încheia veacul, prea lung şi până atunci, al otomanilor, aruncând pe Sultanul învins şi umilit în Asia strămoşească. Un emisar cu numele de Matei Wackher merse în taină la poloni, de unde lipsea supravegherea regelui, plecat în Suedia, după eternele sale interese de familie, pentru a încerca sentimentele fruntaşilor regatului: arhiepiscopul de Gnesen, cardinalul Radziwill, şi mai ales atotputernicul Cancelariu şi Hatman, a cărui vorbă putea să hotărască.

Scrisorile cerute de cazaci se pecitluiră în Cancelaria din Praga, cu acelaşi vultur fricos şi hrăpăreţ pe care „Nizovii" trebuiau să şi-l puie în steaguri, la 3 februar: ei trebuiau să taie drumul de pradă al tătarilor şi să întindă calea lor de jafuri peste Silistra, după ce vor fi cules zaherele – iar „chile şi câble" şi aici! – din Ţara Românească, până la Adrianopol, cruţind însă cu deosebită luare aminte pământul creştin pe care trebuiau să-l străbată pentru a ajunge acolo unde orişice le este îngăduit. La începutul anului, atât trimişii la Moscova, cât şi informatorul plecat în Polonia ajunseseră la ţinta călătoriei fiecăruia şi începuseră a vorbi de război şi alianţă. Iar, cu câteva săptămâni înainte, pe propria sa socoteală, dar, desigur, după îndemnul lui Teuffenbach, pe care-l servea la Caşovia, un ungur din provinciile Casei de Austria, care se lăuda că ar fi cunoscând cât se poate de bine

[1] Hurmuzaki-Iorga, XI, pp. 407–[40]8.
[2] *Ibid.*, pp. 400, 406–[40]7, etc.

ţările noastre, se adresa lui Aron, supărat peste măsură de vestea că-i vin tătarii. La 25 decembre 1593, Valentin Prepostváry înştiinţa pe voievodul Moldovei de izbânda ce se culesese în campania trecută şi-l sfătuia să se alipească de biruitori, care i-ar da, ca lui Petru-Vodă fugarul, din Tirol, un adăpost mult mai plăcut şi mai sigur decât această veşnic tulburată ţară a Moldovei[1].

Spusele lui Prepostváry, sau ale stăpânului său Teuffenbach erau bune, dar ele nu soseau tocmai la vremea lor. Împăratul negocia prin miniştrii săi cu Chlopicki, care se lăudase că poate să adune în jurul steagului adus din Praga opt până la zece mii de „viteji" dar, afară de oamenii pe care credea că se poate răzima această căpetenie, erau atâţia alţii, răspândiţi prin ostroave, îngrămădiţi în cetăţi de graniţă, care erau cuiburi de pradă, rătăcitori prin locuri ce nu se stăpâneau de nimic: se cunoşteau astfel prin Polonia cetele lui Walicki, Koszyncki, Orszowski, Nalewayko şi Lobodă. Una dintre dânsele, neavând lucru în vremea de iarnă, îşi părăsise locuinţele pentru a cerca hotarele, în privinţa stăpânirii cărora de un domn sau de altul nu erau bine lămuriţi, când le era foame. Ei veniră astfel, la bâlciul de Crăciun, în Orhei[2]; năpădiră, cu Hatmanul lor de podghiaz, „hoţul" Slobodka, asupra creştinilor şi păgânilor care-şi vindeau mărfurile sau îşi făceau cumpărăturile, furară, uciseră şi băură, trei zile întregi: vineri, sâmbătă şi duminecă; apoi îşi cărară prada la Nistru, pe care se lăsară în jos pentru a mai face o cercetare şi la Tighinea („Turgion"), după care ei se pierdură în „câmpurile" ale căror cărări nu le ştia nimeni decât dânşii. În cea dintâi zi din anul 1594, Aron se plângea faţă de Zamoyski de această călcare a păcii, dădea vina pe magnaţii vecini ai Poloniei şi anunţa, în acelaşi timp, plângerea ce a făcut la Poartă şi oaspeţii de acelaşi fel pe care are de gând a-i trimete peste Nistru[3].

Din aceeaşi zi cu scrisoarea trimeasă hatmanului, e răspunsul voievodului moldovean către Prepostváry. Având a face cu un particular, şi nu cu reprezentantul Împăratului în Ungaria-de-Sus, Aron, foarte recunoscător pentru ştirile despre războiu, se fereşte a răspunde în

[1] Hurmuzaki, III[1], pp. 176–7. Pe larg Sârbu, *O.c.*, p. 128 şi urm.

[2] Aceasta pare să fie localitatea pe care izvoarele o numesc „Harkowa", „Orichovo", etc. Ea se afla „in ditionibus turcicis", în hotar cu pământurile Domnului Moldovei, ne spune Aron în plângerea sa. În sfârşit, e hotărât că, la întors, cazacii trecură Nistrul, „care desparte pe tătari de poloni şi ruşi"; Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 134.

[3] *Ibid.*, pp. 134–[13]5; unde şi răspunsul împăciuitor al hatmanului polon.

privința supunerii față de Împărat. „Dumneata știi", spune el, „cum sunt lucrurile aice în Moldova, căci la noi lucrează Împăratul turcesc, și eu nu sunt decât un ispravnic în această țară. Drept aceea, sunt gata a sluji în toate Măriei Sale Împăratului și dumitale. Dumneata mă înțelegi bine că bucuros aș mai vorbi eu și altele, dar mare lanț și funie ne stau în cale". Dacă, în loc de câteva rânduri ale unui om fără dregătorie, i s-ar înfățișa o hârtie de făgăduială purtând „iscălitura și pecetea Măriei Sale Împăratului", ar ști totuși ce să răspundă, căci și el e „un adevărat Domn creștin". Lucruri pe care se pricepea să le tălmăcească Prepostváry, care cunoștea Răsăritul și care era dintre naivii sau șireții ce credeau că voievozii dunăreni și cazacii ar putea ajunge până la Bosfor și ar aduce astfel într-un singur an de luptă mântuirea din robie „a Ungariei întregi, Croației și Sârbiei"[1].

Cu cât se apropia însă vremea când, de obicei roiau tătarii spre jafuri, cu atâta Aron simțea înduioșându-i-se în piept inima compătimitoare pentru suferințele creștinilor. Pe de o parte, el chemă la sine pe un cumnat al căpeteniei de cazaci Koslinki pentru a se înțelege în privința unei închirieri războinice a acestuia din urmă, cu o suma de capete de „viteji"[2], iar, pe de alta, el scria pentru întâia oară în sensul unei alianțe împotriva turcilor, tânărului „frate și domn" din Ardeal, căruia-i datorea înfrângerea și moartea lui Petru Cazacul, rivalul din 1592[3]. După ce primise nouă scrisori de îndemn, de data aceasta de la Teuffenbach însuși, sub propria lui iscălitură și în numele Împăratului creștin, Aron răspundea, aproape în aceeași zi, la începutul lui februar 1594, „căpitanului general împărătesc și celorlalți domni din părțile de sus ale Crăiei Ungurești" și „intimului" său Sigismund Báthory. În cea dintâi „carte" el arăta cum a purtat cu vorba pe tătari, zăbovindu-i, cum nu-i lipsește încrederea în triumful ultim al creștinilor și e gata să facă tot ce i s-ar spune că e folositor pentru aceasta. Lui Sigismund, care tocmai atunci își deschisese dieta, pentru a se sfătui ce trebuie de făcut față de cererile de contingent militar ale turcilor, Aron îi vorbea mai amănunțit despre tătarii care-i amenințau pe amândoi, și se mărturisea gata a lupta împotriva lor, „cu tot poporul meu și cu toată țara", dacă se adaugă pe lângă dânsul trupe polone și luptători cazaci, pentru a cruța creștinătatea de pradă. „Oastea, puterile" și mai mult decât atâta, Vistieria e gata el să și le cheltuiască pentru ca, împreună

[1] Hurmuzaki, III[1], p. 178. nr. CLXVII.
[2] Hurmuzaki-Iorga, XII, p. 2, nr. IV.
[3] *Ibid.*, p. 1, nr. 3; cf. *ibid.*, III[1], p. 179.

cu nemții și ungurii Împăratului creștin, să gonească, fără multă greutate, pe turcii înfricoșați, până la Constantinopol[1].

La această dată Aron primise scrisorile împărătești încredințate lui Chlopicki și, îndată după aceasta, îi veneau în mâini altele, care trebuiau să-l mândrească și mai mult, căci în josul lor stătea pecetea – Aron era un om cumpănit, care se uita bine la peceți –, pecetea fruntașului întregii creștinătăți catolice, a Papei. În ziua în care Alfons Carrillo, care fusese la Praga pentru negocierile cu Împăratul, ajungea la Curtea Romană, căreia voia să-i ceară mijlocirea pentru ca Sigismund Báthory să fie cuprins mai repede în confederația Imperiului creștin, în aceeași zi pleca spre Orient, în misiune secretă, dalmatinul Alexandru Comuleo, cu numele său slav: Komulović, canonic de Zara și preot la Roma. Don Alessandro era, ca și Carrillo, un romantic al politicii, care vedea viitorul în coloarea dorințelor sale pioase. Mai fuse într-un rând prin Răsărit, la 1583, și primise cu acest prilej și o frumoasă carte de liberă trecere din partea lui Mihnea-Vodă al Țării Românești[2]; la întors, își arătase pătrunderea asigurând că „Muscalul", cu 100.000 din ai săi, trecând în Moldova, ar avea 200.000 de creștini sub steagurile sale la vadurile Dunării, ar număra peste cincisprezece zile până la 600.000 de cruciați ai legii sale ortodoxe, ar găsi porțile Constantinopolei deschise de trădătorii trimeși de Dumnezeu sau, dacă mâna acestor prieteni ascunși ar tremura, cincizeci de galere, plutind de către Apus, ar sili în trei zile pe turci să se dea învinși în cea din urmă luptă a lor pe pământul uzurpat al Europei[3]. În noua solie care-i fu încredințată la 10 novembre 1593, acest încrezător profet al înfrățirii creștine trebuia să treacă întâi prin Imperiu pentru a se înțelege, poate, aici cu alt propagator, mai inteligent, dar încă mai îndărătnic, al acestor mărețe proiecte: nunciul din Praga, Speziano, episcop de Cremona. Apoi va lua drumul Ardealului, unde se știa de cercurile romane că va veni, anume pentru a se înțelege cu emisarul pontifical, vărul din Polonia al principelui Sigismund, cardinalul Andrei. Le va vorbi despre alianța creștină, acestor doi tineri, lui Carrillo, lui Baltazar, fratele lui Andrei, și, într-un anumit caz, lui Ștefan, alt frate

[1] *Ibid.*, III[1], pp. 179, 180.

[2] *Studii și doc.*, I-II, p. XL. Cf. Sârbu *O.c.*, p. 110 și urm.

[3] L. Komulovika izvjestajilistovi o poslanstvu njegovu u tursku, erdelj, moldavsku i polijsku; extras din *Starine*, XIV, Agram, 1882, p. 7. Cf. *Novi izvori* o L. Komuloviku: extract din același, XV.

al cardinalului. Dacă nu se poate deocamdată o intervenţie militară în folosul creştinilor, cum se nădăjduia pentru campania anului 1594, cel puţin Sigismund să poarte cu vorba pe stăpânitorii săi, turcii, fără a le îndeplini cererile de ajutor. Din Ardeal se va vedea ce e de făcut cu domnii din Moldova şi Ţara Românească, dintre care cel dintâi are pe lângă dânsul un secretar francez. În Polonia s-ar căuta aliaţi împotriva tătarilor şi sprijinitori ai legii. Cazacii s-ar trimete la Cetatea-Albă şi la Cozlov, ca să[-i]* nimicească, şi s-ar arunca scântei de răscoală între bulgarii şi sârbii gata să izbucnească într-o războinătoare mâinie. Şi, cine ştie, poate că atâtea popoare despre care la Roma nu se aveau idei limpezi, cerchezii, mingrelii – alţii se gândeau la tătari, la perşi – s-ar îndupleca să ajute triumful creştinătăţii!

Pentru a face atâta ispravă, Comuleo ducea cu sine zelul de care era însufleţit, câte talente de încredinţare îi va fi dat Dumnezeu şi, mai ales, multe scrisori. Între ele, una către Aron, cunoscut numai din nume, un „principe", despre „măreţia de suflet" a căruia s-ar fi auzit până la Roma, şi „Domnului Ţării Româneşti" – anonim, – care şi el avea un „suflet mare", dacă-i lipsea un nume, şi ar fi datorând răscoala nobilei sale origini latine.

„Am aflat", spune Papa, după ştirile lui Comuleo, „despre poporul tău, că sunteţi coborâtori ai latinilor şi italienilor: aşa încât cu atâta mai mult e de crezut că sunteţi doritori de gloria strămoşilor voştri"[1]. Şi moldovenilor şi muntenilor, se recomandă în instrucţiile trimesului tainic, „să li se amintească de faptul că ei sunt o colonie de italieni şi că nu trebuie să între de bună voie într-un război în care pot vărsa sângele propriilor lor rude"[2].

Komnlović, bucuros că poate să grăbească prin alergăturile sale pioase luarea Constantinopolei de liga creştină, era în ianuar la Alba Iulia, unde, firește, că nu găsi pe cardinalul Báthory, dar stătu de faţă la lucrările dietei, în care se luă numai hotărârea de a se ţinea trupele gata pentru orice împrejurare[3]. El vorbise, nu numai cu principele, ci şi cu verii acestuia, cu Baltazar, care se visa domn în Ţara Românească, şi cu Ştefan, şi ei îl asiguraseră, că dorinţele îi vor fi îndeplinite printr-o apropiată ieşire împotriva turcilor a oştirii ardelene, având în fruntea

* În text: „să le" (*n. ed.*).

[1] *Ibid.*, p. 175, nr. CLXIV.

[2] Ediţia mai bună a instrucţiilor, în *Starine*, XVI, pp. 228–[22]9 (cealaltă în Hurmuzaki, III[2], p. 37 şi urm.).

[3] Bethlen, *O.c.*, p. 174; *Monumenta Comitialia Transylvaniae*, la această dată.

ei pe Baltazar însuşi[1]: această oştire, unită cu a moldovenilor şi a muntenilor, ar înainta asupra Constantinopolei, odată cu biruitorii *in spe* din Ungaria. Emisariul pontifical văzu închiderea dietei, plecarea, la 23 februar, a lui Carrillo către Praga, unde era să aducă Împăratului propunerile de alianţă ale clientului său sufletesc, şi rămasă numai cu părerea de rău că n-a văzut pe cardinalul Andrei, care sosi la Caşovia, unde destăinui lui Teuffenbach planurile domneşti ale fratelui său Baltazar, abia în april[2]. Încă în capitala Ardealului, văzuse don Alessandro pe mandatarii lui Aron-Vodă cu scrisorile cunoscute, şi i se păru că descoperă şi trimeşi, pentru asemenea scopuri, ai lui Mihai-Vodă; ceea ce nu se poate pentru acea vreme[3]. În noaptea de 22 mart, el îşi făcea intrarea la Iaşi. Primit în audienţă, la 24, de stăpânitorul moldovean, urmărit de groaza apropierii tătarilor, el îi dădu măgulitoarea epistolă a Papei şi primi, în schimb, de la dânsul recomandaţii pentru Ţar, Hatmanul cazacilor şi ofiţerul polon din Camenița[4]. În spre acesta din urmă porni el a doua zi, luând de acolo drumul către îndepărtatele sălaşe ale cazacilor.

Câteva săptămâni după plecarea solului „Sfinţiei Sale" de la Roma, căruia pentru bani şi sprijin Aron-Vodă era în stare să-i facă orice sacrificii de dogmă şi să clădească mânăstiri „drept-credincioase" pe urmă, un altul veni din partea Împăratului. Acest al doilea sol, care vorbea bine româneşte, şi cunoştea desăvârşit ţările noastre, era un ragusan, cu numele Ioan de Marini Poli, dar la noi i se zicea simplu *Giva*. Giva avea un frate, Pascal, şi amândoi, cu toate armele de familie ce-şi puseseră în pecete, erau nişte tineri săraci şi dintr-un neam fără strălucire. Se aşezaseră întâi în Ţara Românească sub Mihnea-Vodă, şi Ioan, frate mai mare, luase de nevastă pe o nepoată a mamei voievodului; cinste deosebită, care dădu veneticului bogăţie şi o deosebită trecere pe lângă domn. Dar se înţelese rău cu această jupânească Prepia, şi Mitropolitul despărţi pe cei doi soţi în gâlceavă. Înainte şi după aceasta, Giva se îndeletnicise mai mult cu afacerile băneşti decât cu cele politice şi el lua asupră-şi, pentru câştig, slujbe

[1] Izviještajilistovi, p. 9.

[2] Hurmuzaki-Iorga, XII, pp. 2–3, nr. V.

[3] *Izviešt.*, p. 13.

[4] *Ibid.*, pp. 14–5. Lui Komuloić i se păru că Aron ar fi fost la Roma şi ar fi făcut şi profesia de credinţă catolică. Deoarece nu-i cunoaştem viaţa de pretendent rătăcitor, - se poate!

de-ale domniei, strângeri de dări. După ce ieşi din familia domnească munteană şi din Divanul unde stătuse şi el până atunci, Marini trecu în Moldova, unde Petru-Vodă, unchiul lui Mihnea, primi bine pe acest străin vorbăreţ şi dibaci, căruia-i încredinţa vămile sale. Când bătrânul domn fugi în Apus, Ioan avea încă această ramură a venitului Scaunului şi, simţindu-se înşelat sau, mai curând, voind el să înşele pe un biet bătrân ce nu ştia să-şi spună dreptatea, el culese recomandaţii în dreapta şi în stânga şi veni cu jalbă în Tirol, unde se adăpostise pretinsul datornic. Banii nu şi-i scoase, cu tot procesul ce deschisese împotriva lui, dar el întrebuinţă şederea sa în străinătate şi pentru a unelti alte lucruri din care se putea hrăni. Se făcu mâna dreaptă a surdului pribeag Ştefan, apoi, pe urmă, venind la Praga el începu să dezvăluiască sfetnicilor împărăteşti, cu autoritatea pe care i-o dădea originea sa răsăriteană şi multele legături ce le avea în ţările noastre, mari planuri de răscoală a creştinilor supuşi Porţii, strălucitoare tablouri de închipuire mai puţin sincer zugrăvite decât ale unui Komulović, bunăoară. Ajungea, firește, la propunerea ca lui să i se dea grija de a pune la cale lucrurile şi de a le supraveghea[1].

Îl crezură, pe o vreme când toată lumea era crezută şi, de exemplu, toţi italienii care se chemau Cigala puteau să se înfăţişeze ca rude ale vestitului renegat Cigala-zadè şi să primească puţin costisitoarea asigurare că vor căpăta şi ei, ca răsplată pentru slujbele ce ar fi să aducă, „o părticică din Împărăţia osmană". La începutul lui mart, la 3 şi 7, i se dădeau lui Marini scrisori de recomandaţie către domnii din Moldova şi Ţara Românească, dintre care cel dintâi era cunoscut prin ofertele ce făcuse, iar cel de-al doilea fu numit, după asigurările lui Marini, „Ştefan Bogdan", adică Surdul pe care Giva-l sfătuise la Veneţia. Ragusanul nu purta niciun titlu, ci era înfăţişat numai ca o persoană „care pleacă din Curtea noastră împărătească în acele părţi", şi despre misiunea lui nu se spunea nimic precis, lăsându-se prin urmare totul în voia împrejurărilor şi la judecata acestui uneltitor tăinuit. Plecat la 18 mart, Marini era la 8 mai în Cracovia, de unde se îngrijea de procesul său cu Petru-Vodă; de aici trecu de-a dreptul la prietenul său Aron-Vodă, care-l ajutase tocmai în această afacere.

Pe acesta-l îndemnă să nu plătească turcilor tributul pe care-l ţinea gata, cu toate legăturile ce înnodase cu creştinii, şi să stea în calea tătarilor ce voiesc să treacă în Ungaria. Pentru o asemenea hotărâre

[1] Iorga, *Contribuţiuni*, p. 64 şi urm.; Hurmuzaki, XI, tabla; *Doc. relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, pp. 7–11, 13–[1]4.

războinică, Aron avea mijloace la îndemână: vechea lui strajă de unguri, cu Mihai Tolnay hotnogul, cazaci, ce trecuseră mai de mult granița pentru a înconjura cu vitejia lor pe acest fricos bogat, oastea de țară, pe care o aduna strigând la leafă și bătând la tălpi pe cei ce nu se țineau de cuvânt să vie, după ce primiseră banii domnești. Marini-l puse în legătură însă și cu cazacii ce stăteau în înțelegere cu trimesul pontifical: aceștia noi lefegii ar lua asupra lor să-i apere scaunul și țara, dacă el i-ar hrăni cu boi moldovenești și le-ar plăti la vreo 8.000 câți erau – o frumoasă oaste –, 3.000 de taleri pe lună. Se învoiră astfel, și ragusanul, ce-și rezerva să se întoarcă pentru a încheia cu domnul Moldovei un tratat în forma cuvenită, trecu în Ardeal, pentru ca să vadă acolo dacă trebuie să viziteze și pe „Ștefan-Bogdanul" muntean, al cărui nume adevărat îl va fi cunoscut în sfârșit la Iași.

Aici el înfățișă scrisorile-i tăinuite de acreditare; pe care, ca și pe altele din partea Împăratului, Sigismund nu voi să le primească din cauza titlului de voievod, și nu de principe, ce i se dădea în ele. Dar cuprinsul lor și lămuririle date pe urmă, prin viu grai, de agent, îi fură foarte plăcute. Sigismund trăia pe acest timp numai în gloria sa viitoare de luptător pentru creștinătate. Pe când Komulović pleca spre Răsărit, sosea la Roma zelosul Carrillo, în călătoria sa menită să lege Ardealul de lumea creștină în război cu turcii. El se întoarse, firește, cu cele mai călduroase îndemnuri, sprijinite pe făgăduielile cele mai ispititoare, și, peste puțin de la întoarcerea sa, harnicul călugăr lua drumul spre reședința împărătească pentru ca să arate și aici cât de mult dorește fiul său sufletesc a înconjura, împreună cu ceilalți creștini, steagul cruciadei, menit să ducă la biruință[1]. Succesele câștigate de ostașii împărătești, germani și unguri, pretutindeni unde în primăvara noului an 1594 ieșiră în calea turcilor: la Gran, unde se afla arhiducele Matthias, la Hatvan, apoi în Croația, unde comanda Maximilian, celălalt frate al lui Rudolf al II-lea, întăriră și mai mult pe încrezătorul tânăr în gândurile lui de răscoală. Aproape de dânsul chiar, sub numele lui, se aprinsese un nou focar de luptă, la granița până atunci așa de adeseori încălcată a Banatului, unde sârbii strămutați de multă vreme pe acestălalt mal al Dunării ardeau și prădau sub haiducii Teodor Vlădica și Dochian, „căpitani" ai noului Crai și Despot, Sigismund Ungurul, cucerind, în mai, și însemnatul loc întărit al Becîchereculuí și fugărind cu pierderi mari pe Pașa Timișoarei[2].

[1] Cf. Hurmuzaki, III², p. 395; XI, p. 426, nr. LII

[2] Barovius, *O.c.*, p. 99 și urm.; W. Bethlen, *O.c.*, III, pp. 184–[18]5, 225 și urm.

După dieta de la Turda, tot în mai, care vădi şi mai mult fiinţa a două partide ardelene, dintre care una, a tinerilor, voia războiul cu orice primejdie, iar cealaltă, a bătrânilor şi a doritorilor de domnie, susţinea supunerea cu orice ruşine şi orice jertfe, – după această dietă, trupe începură să se adune sub comanda lui Baltazar Báthory. Un sol al lui Sigismund mersese, cu tot felul de asigurări, la dieta germană din Regensburg[1].

Marini ceru principelui ardelean să ajute pe Aron, ai cărui ochi, plini de jale pentru comorile ameninţate, nu pierdeau graniţa răsăriteană, care ascundea mişcările tătarilor. Căpătă pentru dânsul 10.000 de ostaşi, care trebuiau să plece cât mai iute, şi trimeterea priceputului luptător Pangratie Sennyei la pasurile despre Moldova, pentru a sta gata de orice împrejurare. Mai mult, arătă cu părere de rău că nu poate face, fiind încă ţinut în loc de reaua voinţă a opoziţiei sale iubitoare de linişte scump plătită. Crezând că a venit vremea să sprijine cu fapte viteaza mişcare a sârbilor din Banat, uniţi cu ţărani români, el mai chemase o dietă, în cele dintâi zile ale lui iunie, şi pentru a grăbi hotărârea, aşa cum o dorea el, apăruse înconjurat de străjeri care puteau duce la temniţă pe duşmanii politicei noua, fără să găsească însă măcar la aceştia ascultarea de care avea nevoie. Rămăsese, cu toată această zadarnică cheltuială de ameninţări, ca încă o dietă, în iulie, să dezbată alegerea între o linie de purtare şi cealaltă; iar până atunci Sigismund, fierbând de nerăbdare, când pretutindeni arme creştine biruitoare îi zăngăneau la hotare, se tânguia amar împotriva supuşilor săi, faţă de trimesul împărătesc[2]. Zi de zi, alţii câştigau meciurile lui cu Împăratul, prin Carrillo, se apropiau de sfârşit, şi mâinile îi erau prinse încă de îndărătnicii ce nu voiau să vadă aşa de limpede ca dânsul în zarea viitorului.

„Giva" avea de gând să treacă munţii pentru a vedea ce temei se poate pune pe Mihai-Vodă, în locul căruia ar fi dorit să găsească pe Ştefan Bogdan. Desigur cu acest gând se coborî el până la Braşov, unde se găsea încă de la 27 iunie. Dar, înainte de a se clinti de aici, îi sosiră două ştiri foarte neplăcute, care îl opriră în loc.

Una era strivirea sârbilor de către turci. O bucată de vreme, aceştia făcuseră ce le era voia, cercând o cetate turcească după alta, ducând, cu puţină faimă, dar cu mult folos, lupta începută cu turcii. Pentru a se

[1] Aceleaşi izvoare narative.

[2] Raportul lui Marini, în Hurmuzaki, III[1], la sfârşitul anului 1594; izvoarele narative citate.

pune un capăt îndrăznelii lor, un nou paşă, Hasan, se numi la Timişoara şi, strângând ce puteri avea la îndemână, el se îndreptă împotriva Becîchereculuí, care ajunsese a fi cuibul acestor hărţuitori. Neapărat că ei fură lăsaţi fără niciun ajutor de aceia care-i înteţiseră şi care se mulţămiră a privi de la hotare nimicirea supuşilor sârbeşti ai Craiului din Bălgrad. Paşa nu învinse pe aceşti săteni şi păstori, abia înarmaţi, ci-i strânse cu desăvârşire[1].

Pe de altă parte, cu toate că trimesul pontifical socotea să le fi tăiat calea prin cazacii plătiţi de dânsul, tătarii rupseră slabul zăgaz ce le stătea înainte. De ce zăboviseră aşa de mult, de ce se mişcară numai atunci, de ce trecură înainte fără să risipească o singură săgeată în trup de duşman, nu se poate lămuri cu totul. Zamoyski, cancelarul polon, duşmanul hotărât al oricărei cauze pe care o reprezenta Casa de Austria, a fost învinovăţit că el ar fi îndemnat pe călăreţii Hanului să-şi ia avântul spre şesurile ungureşti, că le-ar fi dat chiar călăuze, dintre oamenii săi şi dintre credincioşii lui Petru Şchiopul, care-şi trăia ultimele ceasuri din viaţa sa în Tirolul care-i era o temniţă. La aceste învinuiri, ca şi la altele de acelaşi fel, prin meşterul său condei şi prin cuvântul său dibaci, Cancelarul ştiu să răspundă, fără să poată însă convinge. La imputările lui Kumulović, trimes tocmai pentru a opri o nenorocire ca amestecul tătarilor în luptă, cazacii se dezvinovăţiră că n-ar fi avut nicio îndatorire faţă de Aron, la care învinsese zgârcenia, aşa încât, dacă trimesese în adevăr boii pentru hrană el uitase lefile „aliaţilor" cazaci în lăzile-i pline[2].

Mai probabilă pare această explicaţie. Creştinii se dăduseră la înconjurarea cetăţilor ungureşti şi croate atâta timp cât ei ştiau că înaintea lor nu vor întâlni oştirea cea mare a Vizirului. Aşteptând ajutoare şi provizii, acesta nu se puse în mişcare decât peste câteva săptămâni de la începerea primăverii, a timpului de luptă. Sultanul îi trimese pe însuşi aga ienicerilor, care nu ieşea din Constantinopol decât numai pentru a păzi cu ostaşii săi aleşi persoana sfântă a suveranului. Când Sinan porni asupra duşmanilor, aceştia crezură că e mai bine să se dea în lături, părăsindu-şi cuceririle. După ce mântui astfel cetăţile înconjurate, marele-vizir se îndreptă spre Raab, care trebuia dobândit pentru a împiedeca viitoare încălcări ale creştinilor. Pentru ca să ajute această ofensivă turcească, Hanul trebuia să alerge din stepele sale şi, în urma unor chemări mai stăruitoare, el se porni.

[1] W. Bethlen, *O.c.*, III, p. 281 şi urm.
[2] Komulović, *Izvieštajilistovi*, pp. 20–[2]1.

La 30 iunie, tătarii se găseau înaintea Iaşilor, unde se închisese Aron, având cu dânsul numai lefegiii săi unguri şi oastea de ţară, fără cazacii noi şi mulţi pe care nu se îndurase a-i plăti. Drumul Hanului nu mergea numaidecât pe la dânsul, ci mai curând prin Pocuţia spre pasurile Maramureşului, dar el trimesese câteva ceambururi din ostaşii săi ca să se dea de ştire vicleanului din Iaşi că uneltirile i-au fost descoperite. De o luptă a lui Aron cu tătarii nu poate să fie vorba, când atâţia mai puternici decât dânsul îşi pierdeau cumpătul înaintea acestui potop distrugător. El împărţi peşcheşuri şi încărcă în acelaşi timp carele domneşti cu birul ce fusese zăbovit până atunci. După trei zile, năvălitorii, hărţuiţi din urmă de unguri de-ai Domnului, care rămăsese numai cu străinii şi cu Curtea, căci ceilalţi îl părăsiseră[1], care plecaseră *în dobândă* după cei ce duceau atâţia bani cu dânşii, apucau spre Snyatin[2].

Înadins pentru apărarea ţării de prada tătărească, adunase Sigismund oaste în lagăr şi întărise cetăţile de la pasuri. În cetăţuia Maramureşului avea comanda un om atât de vestit ca Gaşpar Kornis[3]. Toate fură însă zadarnice; fără ca bănuielile de trădare ce s-au răspândit atunci, să fie îndreptăţite, tătarii nu întâmpinară nicio împotrivire serioasă, ci, respingând pe cine-şi cerca norocul ieşindu-le la harţă în locuri strâmte, ei se revărsară asupra Ungariei. Peste puţin Hanul îşi făcea intrarea în strălucita tabără a marelui-vizir şi agăi ienicerilor, unde-l aşteptau frumoase daruri pentru graba cu care răspunsese la chemare.

Pe când valurile acestea de războinici barbari se strecurau prin pasuri şi Sinan dădea o straşnică lovitură creştinilor, luându-le cu o răpegiune care îndreptăţea învinovăţirile aduse comandantului, cetatea Raab (17 iulie), în Ardeal se dezlega pe o cale sângeroasă problema direcţiei ce trebuia să se urmeze în viitor.

În iulie, Sigismund mai dăduse ochii cu nesupuşii magnaţi ai Ardealului, care veniră cu un sprijin armat care să-i poată apăra la întâmplare de măsurile pedepsitoare ale principelui. Cu duşmanii alianţei cu nemţii, dispreţuiţi pentru nesinceritatea ca şi pentru slăbi-

[1] Iorga, *Istoria armatei*, cap. X, la început (cu arătarea izvoarelor).

[2] Scrisoarea contemporană din Iorga, *Acte şi fragm.*, II, pp. 731–[73]2; raportul lui Marini, în Hurmuzaki, III[1]; ştirile ardelene din Hurmuzaki-Iorga, XII; povestirea din Barovius sau W. Bethlen.

[3] V. şi Iorga, *Doc. Bistriţei*, I, pp. 1–2, nr. II; Hurmuzaki-Iorga, XV.

ciunea lor, cu cei trei membri ai puternicii familii Kendi mai ales, se reuniseră oameni care stăteau în relaţii foarte strânse, de sânge sau de prietenie, cu inauguratorul politicii creştine: îl părăsiră astfel, dând încă mai mare îndrăzneală partizanilor vechii stări de lucruri, cancelarul Kovacsőcsy, odinioară regent pe timpul minorităţii lui Sigismund, Baltazar Báthory, vărul acestuia şi bunul cavaler creştin de până atunci. Se ajunse, în sfârşit, la răspunsul că se va lucra după voinţa principului şi a Senatului, care se înţelegeau foarte rău între sine. Când se adună, după votul de atunci, oastea provinciei în lagărul de la Turda, ea nu trebuia să-şi caute peste hotare duşmanul, care era şi găsit în persoana lui Sigismund. Acesta se închise în capitala sa, unde-i veni ştirea că supuşii săi, aproape făţiş în stare de răscoală, au de gând sa-l dea pe mâna turcilor, puind în locu-i pe Baltazar. Ştiindu-se cât poate crede tânărul şi uşuratecul principe, conspiratorii trimeseră la el pe vărul lui, Ioan Iffiu, ca să-i spună prieteneşte ce se ţese în umbră împotrivă-i. Lui Sigismund i se păru atunci, ca unui viteaz de vocaţie, că Alba Iulia nu e destul de sigură şi, strecurându-se, el se adăposti la Chioara, una din cele mai bine întărite cetăţi de la graniţă.

Carrillo interveni pentru ca să scape situaţia, care se putea crede pierdută. El aduse pe eroul creştinătăţii de la Chioara la Cluj şi dădu cuvânt de plângere şi de îndemn strălucitoarei fantome. Sigismund constată cu mirare că ai săi sunt mai mulţi decât ai duşmanilor, şi, în sfârşit, după nouă discuţii zădarnice, i se insuflă curajul trebuitor pentru o „lovitură de Stat". În ziua de 28 august, Albert Király, un ofiţer de credinţă al principelui şi mai târziu un luptător contra turcilor pe pământul Ţării Româneşti, săvârşi fapta pe care Sigismund îndrăznise în sfârşit a o porunci. Vărul Baltazar, care visa de câteva săptămâni coroana, Alexandru, Francisc şi Gabriel Kendi, Iffiu, bunul sfătuitor al fugii, chiar şi, deocamdată, Sennyei, apărătorul graniţei secueşti, trecură la închisoare, pe când porţile cetăţii se închideau spre a împiedeca sosirea ajutoarelor din afară. Peste două zile, sub ochii lui Gaşpar Sibrik comandantul gardei, o parte dintre vinovaţii de trădare erau pedepsiţi cu moartea. După stăruinţele ambiţiosului Ştefan Josika, un român din Banat, care avea nevoie de Cancelariat ca să poată atinge domnia, ca şi prin sfaturile şoptite de Marini, care amintea ce bine ştiuse „regele catolic" să-şi înfrângă durerea inimii faţă de propriul său fiu nesupus, nenorocitul don Carlos, biruitorul de la Cluj puse laţul în gâtul lui Baltazar Báthory şi al lui Kovacsőcsy, jertfele cele mai scumpe, şi mai plânse pe urmă. Ardealul rupsese cu politica turcească, ai cărei reprezentanţi îşi odihneau sub pământ ambiţia, pribegeau în Polonia

Cancelariului Zamoyski sau încuviinţau, mai tare decât toată lumea, hotărârea mântuitoare a principelui care ştia să taie şi să gâtuie[1].

Până atunci Marini părăsise gândul de a trece la Mihai-Vodă. Ce e drept, el întâlnise încă din iunie la Curtea lui Sigismund pe un trimes muntean, al cărui nume ni se dă de o cronică românească de pe acel timp: Radu Buzescu Clucerul[2].

Acest Radu, un tânăr, nu făcea parte încă din Divanul voievodului, alcătuit în iulie tot din vechii supuşi cu credinţă ai Sultanului[3].

Începătorul vechiului neam al Buzeştilor trebuia să fie, fără îndoială, un Buzea, şi Radu, solul din 1594, era, în adevăr, fiul lui Radu Banul Buzea, iar bunicul său de pe tată se chema – după cât ni se spune – Vlad Banul de sub Domnia lui Basarab Neagoe. Armaşul dusese în timpurile sale o viaţă tulburată şi-l atinsese mânia lui Mircea Ciobanul, silindu-l să-şi caute un adăpost de sărăcie dincolo de munţi; se întorsese după moartea tiranului, în domnia, împăciuitoare la început, a lui Alexandru-Vodă. Dar, când Alexandru dovedi prin vărsări de sânge că e în adevăr fiul lui Mircea cel crunt, Buzea nimeri iarăşi în ţara Craiului vecin. Moartea Domnului îi îngădui întoarcerea, dar, Mihnea-Vodă ajungând în vrâsta de a-şi putea prigoni şi împuţina boierii, aduse o nouă pribegie a acestor oameni încercaţi. Mama lor, Maria, nepoata de fiu a lui Mogoş Banul, rămase singură în ţară – tatăl murise – pentru a ţinea moşiile, a le zălogi sau vinde în asemenea timpuri de nevoie. Subt urmaşii lui Mihnea, Buzeştii, cei trei fraţi: Radu, Preda şi Stroe, veniră iarăşi să-şi caute de averile lor risipite, pentru care se înţeleseră cu împrumutătorii şi se judecară la Divan cu moşnenii. Născut după 1550, Radu era la 1575 postelnic, un titlu mai mult de cinste; în 1592 i se zicea după moşia sa de căpetenie, după „scaunul" neamului său, şi după noua dregătorie ce căpătase: „Radu Armaşul din Cepturoaia". Prin îndelungata lui petrecere într-o ţară de o cultură superioară, el ajunsese a cunoaşte limbile străine şi meşteşugul negocierilor cu aceia care le vorbeau, şi, prin moştenirea părintească recâştigată, el era unul din marii stăpânitori de ţarine; prin căsătoria lui cu Stanca Boldeasca, el crescu încă temelia de avere teritorială a oricărei ambiţii politice de pe această vreme, şi prin dibăcia sa, comună cu a fraţilor săi, de altmintrelea, de a cumpăra

[1] Barovius şi W. Bethlen; povestirea, foarte puţin precisă, de altminterea, din *Mon. com. Trans.*, III, pp. 53–[5]8.

[2] *Magazin*, IV, p. 277.

[3] Bibl. Ac. Rom., Doc. episcopului Ghenadie de Râmnic, cartonul II, 20.

ocinile ţăranilor strânşi de biruri şi împresuraţi de datorii, el ajunsese pe încetul unul din cei mai mari oameni din Ţara Românească, fără să fie încă şi un boier mare[1].

Radu venea ca un trimes particular şi secret al lui Mihai, care nu se înţelesese cu ţara şi cu boierii, pentru răscoală. El se destăinui însă lui Marini, care-i spuse şi el pentru ce a venit, arătând şi scrisorile împărăteşti pentru domnul muntean: rămase înţeles între dânşii, că peste puţin, el, omul Împăratului, va lua cu sine pe omul Papei, care avea, şi el, pentru Mihai, scrisorile ce le cunoaştem, şi vor veni pentru a vedea în ţară pe Voievodul însuşi. Până atunci, se încheie de Radu un tratat lămurit cu „Craiul" vecin, pe care-l şi jură în numele stăpânului său. „Mihai va ridica armele împotriva duşmanilor, împreună cu principele ardelean şi al Moldovei, şi cu toţii vor fi uniţi şi aliaţi cu Împăratul şi toată creştinătatea", aşa rezumă Marini[2] cuprinsul legăturii care începea cariera de luptă a lui Mihai-Vodă.

Aron-Vodă primi şi el, în acelaşi timp şi în aceeaşi însuşire, pe Stroe, fratele lui Radu, şi fricosul Lupuşnean nu putu decât să se arate şi el foarte „bucuros" de propunere: el jură „fratelui" său de peste Milcov, şi trimese şi el pe unul din boierii săi, români sau greci, ca să-i ia jurământul.[3]

Dar, când aceste alianţe se încheiau, Ardealul însuşi nu se găsea, de fapt, sub mâna lui Sigismund Báthory, şi ele rămaseră necunoscute mai tuturora. Marini nu se încrezu, în urma unor zvonuri de trădare, să se dea în puterea lui Mihai, trecând graniţa munţilor la dânsul, şi el luă, prin secuime, drumul spre Moldova, unde şiretul Aron-Vodă i se păru încă pe atunci neasemănat mai vrednic de încredere. Aici stătu câteva săptămâni de zile spionând, aşteptând sosirea ceauşilor care veneau cu cereri şi porunci la domnul Moldovei şi smulgându-le cu dibăcie ştiri şi mărturisiri. Apoi, gătindu-se de plecare, el puse pe Voievod să iscălească o scrisoare prin care se îndatora a da noutăţi şi a face alte mici „neîndoielnice şi credincioase slujbe", câte-i stăteau în putere, Împăratului. În schimb, ragusanul lăsa un înscris, stilizat impunător, în care, sub data de 16 august 1594, el făgăduia voievodului în numele acelui ce-l trimesese, ajutoare şi adăpost, şi, mai ales,

[1] Cf., pentru Buzeşti, notiţa lui Al. Odobescu, în *An. Ac. Rom.*

[2] X[2], p. 301 şi urm.; *Col. lui Traian* pe 1872, p. 291; Tocilescu, *Hrisovul Buzeştilor*, în *Tinerimea Română*, seria nouă, I, p. 89 şi urm., Ştefulescu, *Târgu-Jiu* pe. 43 şi urm.; 56 nota 1.

[3] *L.c.*, p. 202.

îi dădea asigurarea că, la o întâmplare potrivită, el şi ţara sa se vor bucura de anexarea şi încorporarea la Sfântul Imperiu Roman. Sfătuitorul lui Aron, Ştefan Răzvan, adăuga la acest tratat scrisori de ale lui şi daruri mari către prietenii ce avea în împărăţia creştină, de la care aştepta atâtea, iar hotnogul Tolnay mergea însuşi la Praga împreună cu agentul de alianţe orientale, pentru a lămuri mai de aproape cuprinsul foarte general al actului din august[1].

Căpitanul ungurilor lui Aron ajunse la Praga abia în ziua de 11 octombre şi, în convorbirile lui cu nunciul pontifial şi alte persoane, el vorbi cu multă încredere de slăbiciunea oştirii turceşti, care se întorsese iarăşi la iernatec, după ce luase două cetăţi şi nu izbutise la a treia, de puterea alianţei celor două ţări române cu Ardealul, chiar dacă ea n-ar ajunge să fie sprijinită şi de către Împărat, de înţelegerea desăvârşită ce exista cu Mihai-Vodă, care, deşi n-a adaus şi trimeşi de-ai săi, s-a îndatorat însă a primi tot ce ar părea bun „fraţilor" săi de luptă împotriva păgânilor. El mai aducea – cel dintâi – şi vestea isprăvilor ce îndeplinise Komulović, care se găsea în acel moment însă bolnav în Polonia: în ciuda Cancelariului, care se lupta din răsputeri ca pacea cu turcii să nu fie stricată în folosul odioşilor germani, abatele năimise pentru fapte mari pe Nicolae Iazlowiecki din Snyatin, care, dând contract la 30 august, strânsese 6.000 dintre zaporojenii rătăcitori care ocheau prada şi merseseră în fruntea lor să neliniştească pe turcii din cetăţile de hotar sau să măcelărească moşnegii, femeile şi copiii tătarilor plecaţi la război, arzându-le „oraşele" şi casele de noroi, vergi şi stuh[2]. În acelaşi timp, Tolnay pâra pe Zamoyski, care a sprijinit totdeauna pe turci şi a făcut acum cale largă tătarilor, şi împărtăşea Împăratului ceva din înţelegerile lui Sinan cu unii comandanţi germani, înţelegeri aflate de la ceauşi care nu-şi păzeau limba de ajuns[3]. În curând, tot în octombre, aceste lucruri fură repetate în sfârşit, de Carrillo, care venea să anunţe succesul ultimei diete, nespus de ascultătoare, şi apropiata expediere a marii solii care trebuia să aducă propunerile pentru alianţă ale lui Sigismund Báthory.

Solul moldovenesc pleca din Praga, la 1 novembre, ducând daruri de bani şi lucruri, iar, pentru Domnul său, întărirea tratatului din august şi făgăduielile de ajutor pe care le dorise. Îndată după aceasta,

[1] Actul însuşi, în Hurmuzaki, III[1], pp. 193–[19]4, nr. CLXXXV, Solia lui Tolnay şi scrisorile pomenite, în Hurmuzaki-Iorga, XI şi XII.

[2] Cf. Racki şi Pierling, *Isviestajilistovi*, p. 21, şi urm.

[3] Hurmuzaki XII.

soseau, la Roma ca şi la Praga, ştiri oficiale de la principele şi Cancelariul Ardealului că Mihai-Vodă s-a dat de partea creştinilor. Ele spuneau întâi că, pentru a împrăştia bănuielile împotriva lui, Voievodul s-ar fi arătat gata să încredinţeze ardelenilor pe soţia şi copilul său, Pătraşcu, ca ostatic, apoi că s-a încheiat o legătură între cele două ţări vecine, în sfârşit că turcii din Ţara Românească au fost strânşi la un loc şi ucişi, după care faptă de sângeroasă răzbunare, de crudă răsplătire pentru povara şi umilinţa trecutului, cete de războinici străini, sub boieri dintre cei tineri, s-au repezit la vadurile ce stăteau de două veacuri în stăpânirea turcilor[1].

La Constantinopol se ştia încă de mult că Aron are în jurul lui o frumoasă oaste cu plată[2], şi aceasta zguduia şi puţina încredere ce mai aveau turcii într-însul[3]. În septembre se răspândise zgomotul că amândouă principatele s-ar fi răsculat împotriva Sultanului, şi se vorbea de măsurile ce ar fi fost provocate de această veste neplăcută. Dar numai pe la sfârşitul lui novembre – întâiul raport de ambasador în aceasta privinţă e din 25 – se afla în capitala turcească adevărata răscoală. După cât înţelegeau trimeşii străini, 25.000 de cazaci întraseră în ţară, cu un domn pe placul lor. Aron fugise la Mihai-Vodă şi-i spusese ceea ce se dezbătea de mai mult timp la Constantinopol, că turcii vreau să-l scoată din scaun pentru Ştefan Surdul, candidatul lui Sinan, sau pentru Bogdan Sasul, ocrotitul lui Ferhad-Paşa, duşmanul de căpetenie al Marelui Vizir. Mihai ar fi aflat lucrul, ar fi tăiat pe ieniceri şi greci laolaltă; apoi amândoi domnii fug în Ardeal, de unde vin trupe ungureşti, care, împreună cu cazacii, stăpânesc acum până la Dunăre. Nu se încheia luna însă, şi adevărul era descoperit, în toată întregimea şi limpeziciunea lui[4].

Lucrurile se întâmplaseră astfel, mai încurcat decât cum s-ar putea crede, dar nu aşa de încurcat cum mersese zvonul.

[1] Hurmuzaki, III[2]: rapoarte veneţiene din Viena; XII, rapoartele nunciului.
[2] Cf. Iorga, *Ist. armatei*, L.c.
[3] Hurmuzaki, III[1], p. 460 şi urm.; IV[2], la acest an.
[4] Raport veneţian, *L.c.*

CAPITOLUL V

Ruptura cu turcii şi primele lupte. Planurile de stăpânire dacică ale lui Sigismund Báthory

Hotărârea de a rupe cu turcii nu însemna pentru Mihai o aruncare în necunoscut, întru urmărirea unei situaţii pe care ţara să n-o fi avut niciodată. Aceasta se lămureşte deplin prin ce spune în memoriul său către unul din şefii cruciatei creştine, marele-duce de Toscana, afirmând că el era de fapt, deşi tributar, un prinţ independent: „cu toate ordinele ce obişnuiesc a se da, *deplină libertate a acestei ţări după orice bun plac al meu şi a mea socotinţă, atâta numai că trebuiam să trimet Împăratului aceluia un tribut anual îndătinat*"[1]. Deşi fusese aşezat în domnie cu multă cinstire, fiind întovărăşit de un „sfânt emir", de „mulţi spahii şi ieniceri şi alţi turci de rang mare", el prinde „gândurile rele" ale Sultanului asupra lui.

Mai ales îl îngrijorează că, după ce se luase de la Imperiali Raabul, în 1594 se ivise planul supunerii desăvârşite a acelui Ardeal, acum în revoltă, *de care din capul locului el s-a simţit legat*. I s-ar fi dat şi o poruncă de a ajuta el însuşi, ceea ce el rosteşte în aceste cuvinte pitoreşti: „Mihail Voievod, află că-ţi poruncesc să te grăbeşti cu câţi oameni ai în ţara ta, mari şi mici, şi încă şi cu toţi turcii ce se

---

[1] Angelo Pernice, Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valachia alla fine del secolo XVI, în Archivio storico italiano pe 1935; şi extras. Cred că în Ardeal s-a dat o traducere în româneşte. Cf. şi Iorga, O Istorie a lui Mihai Viteazul de el însuşi, în Mem. Ac. Rom., seria III, V (1935), p. 339 şi urm.

află acum în țara ta, și să porunceşti și sangeacilor de Vidin și Nicopol și paşei de Silistra și lui Mihalogli, care e căpetenie achingiilor, cu toți ceilalți turci și tătari care sunt în Dobrogea, ca să se unească și ei cu tine spre a merge în Ardeal. Și Aron din Moldova și el din parte-i să între spre a nimici acea țară, aşa încât să nu rămâie piatră pe piatră, căci Împăratul vrea să aşeze acolo alți oameni". Din patimă, el a înștiințat pe ardelean și s-a unit cu Aron[1].

La capătul unor lungi chibzuieli, și nu cu uşurătate, ci având tot simțul răspunderii sale, Mihai se hotărî să dea lovitura care să arate creştinătății că a rupt cu turcii, și anume în aşa fel încât să se vadă bine că el nu s-ar mai putea întoarce înapoi, aşa de adâncă să fie jignirea adusă acelora pe care și-i socotise până atunci, cu orice ar fi avut de fapt în suflet, ca stăpânii săi.

El întrebuință acelaşi mijloc care, în Evul Mediu, libera pe cineva de creditorii cărora nu mai era în stare a le plăti.

Crunta faptă nu se făcu fără ca Mihai să se fi asigurat de altă oaste decât aceea, încă neîncercată, pe care i-o puteau da boierii înțeleşi cu dânsul și o țară care nu mai era deprinsă de mult a se lupta. Ceruse de la trufaşul vecin de dincolo de munți un ajutor și acest contingent trecu pe la Bran, la începutul lui novembre, având în frunte pe pârcălabul de Făgăraş, Mihai Horváth, de vechi neam croat deci, și pe acel Ştefan Becheş, care era din neamul cunoscutului pretendent român la coroana Ardealului[2]. Aduceau cu dânşii un număr de trabanți, oaste permanentă, și de secui, pe care un contemporan îi socoteşte la 4.000: erau la Braşov în ziua de 10[3] și ajunseră la 15 în Bucureşti, procedându-se îndată la crunta execuție, de mult timp pregătită.

Adunarea celor care zi de zi își cereau banii împrumutați, și nu numai lui Mihai, batjocurind Domnia, se făcu la Vistierie[4]. Veniră ienicerii, care pe atunci erau în fruntea dătătorilor de bani cu dobândă, dar pe lângă dânşii și alții, greci, armeni, evrei, capitaliştii de care e vorba în corespondența din pribegie a lui Petru Şchiopul, pe care-l

[1] Ibid.

[2] Cronica Buzeştilor, în Magazinul istoric, IV, p. 278. Cf. Meteş, Domni și boieri din țările române în oraşul Cluj, Cluj 1935, p. 6.

[3] Ziarul lui Simon Nössner, în Trauschenfels, *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, Braşov 1860, p. 61. – Se credea că Mihai și-a trimes familia în Ardeal. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV, (1932), p. 142, nr. 72.

[4] Nu e vorba, cum spune cronicarul ardelean Szamosközy (în *Mon. Hungariae historica, Scriptores*, vol. IV, p. 95), de casa însăși a vistierului.

nenorociseră. Nenorociții se treziră atacați de ostași și răspunseră apărându-se. Cronica țării spune că atunci a fost rănit Stroe Buzescu, care tot de armă păgână era să piară. Atunci lucrurile *pe care Mihai le refuzase lui Sinan și la care adăugise cinzeci de bucăți*, fulgerară clădirea, care se prăbuși cu toți cei din lăuntru[1].

După aceea *Mihai chemă mulțimea ca în zilele mari ale țării și nimici în fața lor catastișele lui la turci, făgăduindu-le lor iertarea birului*. Un raport venețian din Constantinopol constată formal aceasta: „Apoi, chemând poporul și făcând să se ardă public polițele și cărțile, au făcut să se știe că, așa cum se libera pe sine de toate datoriile sale, așa libera pe supușii de orice sarcini și cine vrea să-l urmeze, să vie la dânsul". Adică „strigarea la oaste". „Și cu aceasta a ajuns să atragă la dânsul o foarte mare mulțime, aceia săracii fiind obișnuiți, înainte, să plătească, putem zice, în fiecare lună un tribut, așa că rămâneau lipsiți de orice avere"[2]. Ceva mai târziu va fi jertfit cutare boier, Dima Stolnicul, care se va fi împotrivit noii direcții contra turcilor[3].

Ceea ce grăbi o asemenea hotărâre fu faptul că Mihai fusese în primejdie să fie prins și desigur și ucis înainte de a-și vădi hainia. Bănuindu-i-se gândurile, i se trimesese, mai de mult, pentru a-l păzi, silindu-l, chiar dacă i s-ar da bani pentru aceasta, să se despartă de colaboratorii din Ardeal, un cadilischer, un judecător al oștirii, care se arăta dispus să-și afle iernatec în această țară nesigură. El venise de pe câmpul de luptă din Ungaria cu o adevărată mică oaste de 2.000 de ieniceri și spahii, pe lângă suita de alți cinzeci de spahii. Se începuse, spune *Cronica* lui Teodosie, cu o cerere de bani, nu mai puțin de 10.000 de ughi, pe care Mihai, care, din prudență se închisese sub mănăstirea sa întărită, o refuză cu hotărâre. Atunci se înscenase „vizita" pe care trebuia să i-o facă turcul, care porni militărește cu un întreg detașament, socotit la o mie de ostași. Domnul se retrase în tabăra acelora pe care-i înfățișa ca tocmiți mai de mult ca să ajute a goni din Moldova pe „domnișorul" Petru-Vodă Cazacul, lucru vechi de un an. Cum turcul se așezase la beilic, locul obișnuit de găzduire, în

---

[1] Hurmuzaki, III, p. 465. Tot așa în instrucțiile către Fabio Genga, (21 novembre), Veress, *L.c.*, I, p. 152, în cele către Ștefan Bocskai, trimes la Împăratul, *ibid.*, p. 155; în înștiințarea de la 23 ale lunii către Valentin Prèpostvari; *ibid.*, pp. 158–[15]9, nr. 86: *„au cuprins țara pe sama noastră"*.

[2] Hurmuzaki, III, p. 465.

[3] El a fost înmormântat la Snagov, unde a și fost, desigur, tăiat; Iorga, *Inscripții*, I, p. 16, nr. 13.

mijlocul nopții, împresurat, el avu aceeași soartă ca și creditorii, – chiar în noaptea în care urmase măcelul lor, pe care nu se poate să nu-l fi cunoscut.

Sigismund nu lipsi să arate că întreaga acțiune, contra capitaliștilor ca și contra celor „veniți din tabără pentru iernatec", s-a făcut, nu de Mihai însuși, pe care-l înfățișa ca „speriat de isprăvile dușmanului, șovăitor și nehotărât", ci de singuri oștenii săi, anume trimeși pentru a aduce o hotărâre care, în sfârșit, s-a produs[1].

Tot în sama lor încrezutul tânăr, care se înfățișa arhiducelui Maximilian ca fiind singurul domn de război la această Dunăre-de-Jos, pune atacul de surprindere asupra Giurgiului, pe care Domnul, stropit de sângele turcesc, se grăbea să-l ia, cu cetate cu tot, ca să nu plece de acolo o acțiune de răzbunare pentru fapta sa, pe când Cronica Buzeștilor spune limpede că „purcease Mihai-Vodă cu *Munteanii* și cu ungurii la Giurgiu și, ocolind cetatea Giurgiului, începură a o bate cu tunurile" – iarăși tunurile ardelene, care-și făcuseră datoria și la Bucureşti în aceeași carne de dușmani –, câtăva vreme și, văzând Mihai-Vodă că nu poate să o dobândească, căci că venea turcilor ajutor arme și bucate de la cetatea de la Ruși, năpustitu-o-au, și iarăși s-au întors în Scaun în Bucureşti"[2].

Pentru Sigismund, care și-a făcut totdeauna iluzii despre lucrurile ce stăteau să se întâmple, omorul din Bucureşti trebuia să fie începutul unei mari acțiuni generale de ofensivă a cruciadei comandate de dânsul: cu Francisc Geszty la Timișoara, cu o lovitură la Oradea, cu amestecul șefului trupelor împărătești din Ungaria Superioară, Cristofor de Teuffenbach, ba chiar cu intervenția a însuși arhiducelui Matthias[3], de la care, după multă trudă, îi venise în sfârșit titlul de „Ilustrisim"[4].

---

[1] Cele două cronici de țară; Hurmuzaki, III, p. 465 – Cf. cu Sârbu, *L.c.*, I, p. 195, și urm., și a noastră *Istorie a armatei*, cap. X, I. Totuși cronologia celor două măceluri îmi pare încă a oferi greutăți. Oricum, nu se poate ca al doilea să fi avut loc după atacul lui Mihai la Giurgiu, cum prezintă lucrurile Teodosie-Walter, în Papiu, *Tesaur*, p. 13. Măcelul în restul țării, de care vorbește Szamosközy, IV, p. 95, nu e admisibil.

[2] Scrisoarea lui din 23, la Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 18, nr. XLVI. Aceeași interpretare în scrisori ale lui Carrilo, încă de la 22 novembre; Hurmuzaki, III[2], p. 65.

[3] Scrisoarea citată.

[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 22, nr. LV.

Singurul lucru real, ieşit dintr-o socoteală cuminte, fu lovitura, în acelaşi moment, în ciuda vremii de iarnă, asupra tuturor cuiburilor de turci de pe malul drept, la toate vadurile, unul după altul: în Dobrogea la Măcin, în faţa Brăilei, încă neatacată, la puternica Hârşova, trecând pe la Târgul-de-Floci din faţă, locul de desfacere la bâlci a lânii nedărăcite aduse de mocanii din Ardeal, apoi, mai jos, la Dârstor, Silistra turcilor, cu un sangeac rudă a beglerbegului Europei, apoi la Siştov şi la Rahova şi, în sfârşit, până la Vidin, Diiul românilor. Unele cete străbătură pietrosul cuprins dobrogean de la Cernavoda[1] până la Babadag, răsfirându-şi călăreţii până sus la Oblucița-Isaccea şi lăsându-i în jos până la Rasgrad, mai adânc în Balcani[2]. În aceste raite, care aduseră pradă, dar mai ales încredere că se poate căpăta biruinţa asupra „păgânilor", ca pe vremea lui Dan-Vodă şi lui Ţepeş, luară parte şi unguri, aşteptând pe acel Albert Király, care se împărtăşi apoi la isprăvile războiului pentru lege, dar mai ales oastea boierilor Buzeşti. Preda şi Radu, care învinseră la Hârşova, şi Banul Mihalcea Karatzas, grecul din Chios, odată în serviciul lui Mihnea, care lovi Silistra[3]. Moldovenii veniseră, la rândul lor, să distrugă locul de strajă şi de pândă al turcilor la Smil-Ismail[4]. Dunărea îngheţată le dăduse prilejul să treacă şi în Dobrogea[5].

Căci şi în Moldova se petrecuse actul revoluţionar al vărsării de sânge în masă. N-avem, ca pentru munteni, o cronică, dar nişte ştiri polone transmise la Danzig vorbesc de „30.000" de oameni pe care i-ar fi strâns Aron-Vodă, de „20.000" de la Sigismund, cu lănceri unguri, de „25.000" de la Mihai, de patruzeci de tunuri ale acestuilalt Domn. S-ar fi iertat păcatul cazacilor, chemaţi acuma din nou după o pradă recentă[6] ca nişte creştini ce erau şi ei, în ajutor. Pe la Crăciun s-ar fi jertfit nu mai puţin de „o mie opt sute" de turci. Aron însă s-ar fi gândit mai mult la legătura, mai veche, cu Împăratul, la care ar fi

[1] Aceasta e „Zyrmod" din raportul veneţian, în Hurmuzaki, III, p. 69, iar nu cum credea Sârbu, *O.c.*, I, p. 191, nota 2, însuşi Giurgiul. „Varşovia", de unde vin ajutoarele de care se miră acelaşi, e, simplu, Braşovul.

[2] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 25, nr. LX.

[3] *Cronica Buzeştilor*, pp. 279–80. Aceasta s-ar fi întâmplat însă numai după victoria lui Mihai însuşi contra lui Mustafa-Paşa.

[4] Teodosie-Walter, p. 22.

[5] Raport veneţian, Hurmuzaki, III, p. 465.

[6] Izvoarele, în *Istoria armatei*, X, II.

trimes pe „Vlădică" (Mitrofan) şi pe un Vornic Crâste[1]. Doi dintre păzitorii turci ai moldoveanului fură văzuţi, fiind trimeşi plocon lui Sigismund, la Braşov îndată după Anul Nou[2]. Cu dânşii împreună şi medicul evreu al lui Sinan, şi el un creditor, care ajutase pe Aron la Domnie şi acum făgăduise 45.000 de taleri ca să scape[3].

Constantinopolul răspunsese, încă de la primele veşti ale răscoalei, cu caftanul a doi domni noi: pentru Ţara Românească, unde în decembre a fost numit o clipă fragedul fiu al „turcitului" Mihnea, Radu[4], încă un moldovean, Bogdan, fiul lui Iancu Sasul[5], iar pentru Moldova un alt moldovean, pretins fiu al rebelului Ioan-Vodă cel Cumplit, dar fost Domn muntean, Ştefan, zis Surdul.

Pe Radu îl sprijineau silinţele părintelui său, acuma bei la Dunăre, căruia prin renegare îi era închisă calea la tron, dar care ţinea neapărat să-şi înalţe neamul în scaunul înaintaşilor: o adâncă şi gingaşă iubire, dovedită prin scrisorile turceşti ale fiului levantinei din Pera[6], îl însufleţea în ce priveşte pe singurul copil creştin care-i rămăsese. Mihnea avea, de altfel, prin legăturile lui cu fosta sa rudă, Ioan de Marini Poli, înţelegeri şi cu creştinii, şi Ioan îi căpătase şi un paşaport ca să treacă în creştinătate şi, redevenit creştin, să se poată întoarce în Bucureşti[7]. Bogdan, crescut între poloni la Liov, va fi găsit un sprijin între rudele şi prietenii din Constantinopol ai maicii sale, o greacă, venită şi ea acum la Constantinopol, cu cele două fete ale ei, Omeliana (Emiliana) şi Hrisafina, dar şi în autoritatea agentului polon care poate se afla şi atunci la Poartă[8]. Iar, în ce priveşte pe Ştefan, chemat din exilul de la Chios, căruia-i erau zilele numărate şi al cărui nume nu înţelegem pentru ce a crezut bine să-l ia pe urmă acest Bogdan, el îşi regăsise în capitala turcească sprijinitorii care-i dăduseră şi prima Domnie, şi anume, pe lângă Han, marele său patron, pe Curt-Aga, om

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 21–[2]4, nr. LVIII.

[2] *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, pp. 117–8 (cf. importanta ştire din Liov, 26 februar, după alta din Iaşi, Hurmuzaki, III, pp. 224–5).

[3] *Ibid.*, p. 228

[4] V. Iorga, *Contribuţiuni la istoria Munteniei*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XVIII, p. 104, şi *Studii şi doc.*, III, p. LII şi urm.

[5] Cronica Buzeştilor, p. 279; Stavrinos, în Papiu, *Tesaur*, I, p. 288.

[6] V. nota penultimă.

[7] Iorga în Hurmuzaki, XII, p. 36.

[8] Pentru 1597 acest sprijin e afirmat de Walter (p. 20), care se afla însuşi acolo şi povesteşte multe lucruri interesante, de care va fi vorba pe urmă.

al lui Sinan. Vizirul Ferhad, nemulţămit că nu avuse nicio parte în această numire, îi trimesese răspuns să-l aşeze cine l-a numit, dar, luat cu pietre de unii turci interesaţi, isprăvise cedând[1]. Pretendentul era sărac şi lipsit de un sprijin mai puternic[2].

Pentru a-i aduce în scaun se alese Paşa de Meraaş, în Asia Mică, nepot al vizirului Sinan[3] şi însuşi fiul aceluia care fusese marele vizir Mohammed Socoli, Hasan Hadâmbul (eunucul), care se codise să meargă în Asia pentru a încerca o luptă cu mult mai grea, aceea cu „cazilbaşii" sau perşii.

Pe când Mustafa se va îndrepta spre obişnuitul vad al Moldovei, la Obluciţa, Hasan se opri la Rusciuc, Mihai stând în faţă-i la satul Pietrele, pe urmă dispărut. Sprijinitorul lui Bogdan-Vodă aştepta pe tătarii Hanului, care se întorceau, cu un nepot al lui şi cu 4.000 de ostaşi şi cu sclavi, la o vreme aşa târzie, dar obişnuiţi a birui greutăţile iernii, din Ungaria.

Nu ştim ce cale va fi apucat primul corp tătăresc ca să ajungă în Vlaşca. Ei erau, spune Mihai însuşi, total neştiutori că ţara e în plină răscoală[4]. Dar, la Hulubeşti, Buzeştii şi un boier Radu, din Calomfireşti, pe care şi l-a însuşit cântecul de vitejie, veniră de se loviră cu tătarii, care aduceau marele număr de robi luaţi în cale, ca o primă strajă, la Putinei. Al doilea rând al oştii pustiului fu frânt la Stăneşti, în ziua de 16 sau, poate, 21 ianuar 1595.

Însemnările lui Mihai prezintă după aceste lupte cu nepotul Hanului şi cu Îmbrohorul o ciocnire cu „Împăratul" tătăresc însuşi, Gazi-Ghirai, care-şi trimesese robii şi bagajele la Silistra şi ar fi avut de gând să dea o lovitură de surprindere şi în Ardeal. *Mihai i se împotriveşte însuşi*: „Găsindu-l, l-am atacat, şi l-am tratat aşa, încât puţini au scăpat; şi astfel, cu ajutorul lui Dumnezeu, am avut asupra lor încă o biruinţa, luându-le tunurile şi ce alte calabalâcuri au avut, dar însuşi Hanul a scăpat şi s-a adăpostit în Silistra"[5]. Lupta s-a dat la Şerpăteşti, unde, după *Cronica Buzeştilor*, ar fi jucat un mare rol în această biruinţă Banul Manta, care s-ar fi aruncat asupra lor pe neprevestite,

[1] Hurmuzaki, III, p. 464.
[2] *Ibid.*, IV[1], p. 187, nr. CXLIX.
[3] *Ibid.*, III, p. 469.
[4] Pernice, *L.c.*
[5] Ibid.

noaptea[1]. Îndemnat să-şi mai cerce o dată norocul, Hanul declară că-i ajunge: „am văzut şi încercat puterile lui Mihai Voievod"[2].

Atunci sosesc pe neaşteptate turcii la Dunăre, cu cei doi Paşi şi pretendentul Bogdan. Ei trebuie împiedecaţi de a ajunge peste apă. Trecând pe la alt sat, care s-a împrăştiat pe urmă, Marotinul, Mihai, cu presupuşii „10.000" ai săi, pradă Rusciucul[3] (13 februar), gonind pe Bogdan, care ajunse în primejdie de moarte[4].

Memoriul lui Mihai pomeneşte astfel această crudă faptă de războinare: „Am pus să dea foc cetăţii Ruşii, prădând orice; unde ostaşii mei au făcut o pradă aşa de frumoasă, de-şi vor aduce aminte totdeauna. Am voit apoi ca orice era în apropiere să fie ars şi turcii tăiaţi. Iar pe creştini, cu familiile lor, i-am făcut pe toţi să treacă în Ţara Românească"[5].

Aceste lupte din nenorocire n-au fost descrisese de nimeni, Mihai însuşi mulţămindu-se a încheia astfel: „Această puţină slujbă am făcut-o într-o singură iarnă şi apoi m-am dus să mă odihnesc în cetatea mea de scaun"[6]. Avem doar raportul lui Horváth către cancelarul ardelean Iojica, în care arată cu câtă vitejie cei şaizeci de unguri trimeşi la Târgul-de-Floci ca să-l apere au rezistat la „peste 2.000" de turci veniţi la pradă înainte de a sosi pedeştrii lui Mihai cu Francisc Nagy[7]. La izvodul Logofătului, silezianul Walter, care a văzut în 1597 urmele ruinelor din 1594–[159]5 ale oraşelor turceşti de pe Dunăre, a adus numai explicaţii geografice şi împodobiri retorice pe care, – cu strigătul de „Iisus" la atac -, nu se poate pune nici un temei. Ele au fost

---

[1] P. 279.

[2] Pernice, *L.c.*

[3] Cele două Cronici. A Buzeştilor, care face pe Mustafâ să vie în Muntenia, pretinde că, în izbirea cu Mihai, Paşa ar fi pierit (v. p. 279). Cf. Hurmuzaki, IV[2], pp. 188–[18]9, nr. CLIII; cf. *ibid.*, III, p. 225. Analiza unor mărturii greşite în Sârbu, *L.c.*, p. 215 şi urm. Nu se poate, la el, ca un paşă să fie şi Ibrahim şi Hasan (v. p. 210). Data de 13 februar o dă Simon Nössner, primind o ştire de la munteni, de vreme ce Rusciucului i se zice, pr româneşte, Ruşi (*Rusch*); *L.c.*, p. 61. Trecerea Dunării după cele două cronici la 25 sau la 27 ianuar încă. Mica expediţie a durat deci. Alt sas pune luarea „Oretschik"-lui odată cu a Brăilei; Trauschenfels, *O.c.*, p. 50.

[4] Raport al lui Ioan de Marini Poli, în Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 36.

[5] Pernice, *L.c.*

[6] Ibid.

[7] Veress, *L.c.*, p. 183 (12 ianuar). Cf. *ibid.*, p. 199: „Vaivoda da Mare" e „non Vaivoda, ma imperatore".

însă de o mare însemnătate. Oştile trimese contra lui Mihai fuseseră pregătite cu îngrijire timp de mai multe săptămâni, şi măcar unul din conducători era printre oamenii cu mai mare vază la Împărăţie; Logofătul vorbeşte şi de prezenţa între soldaţi a însuşi Agăi ienicerilor, care nu putea să apară decât în fruntea acelor care, putere de căpetenie a infanteriei, erau sub ordinele lui. Când tătarii erau comandaţi de Hanul însuşi, ei reprezentau o impunătoare forţă militară. A fi înfruntat şi pe unii şi pe alţii, şi nu la o strâmtoare cum se va face mai târziu, ci în câmpiile deschise ale Vlaşcăi, a fi distrus putinţa de aprovizionare într-un ţinut total prădat şi ars[1], a fi putut reţinea pe turci până se va da lovitura care să îndemne pe tătari a nu-şi mai cerca norocul în vreme de iarnă grea, a fi trecut însuşi – şi nu prin simple cete de pradă şi pârjol –, Dunărea pentru a încerca să ia Rusciucul, constituie acţiuni îndrăzneţe, grele, care prin izbânda lor vădeau pe generalul chemat să smulgă în orice împrejurări biruinţa. Laudele înflăcărate ale lui Walter, care prezintă pe „cocoşul înflăcărat" Mihai în faţa „marelui şi grozavului leu al Răsăritului" care e Sultanul[2], nu sunt deloc nemeritate. Însă, dacă se vorbeşte de atacul a „2.000 de haiduci şi câţiva sârbi" la Sofia, cu o mare pradă[3], e vorba de o răscoală locală, încurajată de isprăvile lui Mihai. Oricum, după năvălirile din februar şi uciderea lui Mustafâ-Paşa, Ferhad zace două zile de pat[4].

Nu trebuie să se piardă în vedere nici câştigul căpătat prin aceste acţiuni: vasele de pe Dunăre prinse – vreo sută şaizeci de luntri, cu şase mici tunuri, – pe lângă, se zice, alte cinzeci prinse în lupte cu Mustafâ[5], şi tot ce se putu adăugi ca pradă folositoare războiului pentru domnia însăşi[6]. Din Dobrogea, se vorbeşte şi de 2.000 de albanezi din Cernavoda, care se strămutaseră, după vechiul obicei al domnilor noştri trecuţi cu oaste peste Dunăre, pe malul muntean[7]: ei se înarmară pentru ca, împreună cu alţi ostaşi, să prade până la Rasgrad[8].

---

[1] Veress, *L.c.*, p. 172, nr. 94.
[2] Pp. 22–[2]4.
[3] Hurmuzaki, III, pp. 231–[23]2.
[4] *Ibid.*, p. 469.
[5] Ibid.
[6] În Hurmuzaki, XII, p. 26, nr. L.X.
[7] Ibid.
[8] *Ibid.*, p. 37. Aceasta s-a întâmplat înainte de 3 mart, *ibid.* De acest raid e vorba când se spune că românii au ajuns la o zi şi jumătate de la Adrianopol; *ibid.*, p. 39, nr. LXXXVII-[LXXX]VIII.

Şi în acest moment al primelor victorii tabăra ardeleană, privind cu invidie această izbândă, nu dezarmează cu bănuielile faţă de Mihai şi de ţara lui. Credinciosul italian al lui Sigismund, Simon Genga, scrie fratelui trimes la Roma, despre lupta „ungurească" de la Putinei şi Stăneşti[1] cu primul grup tătăresc, trecut pe la Nicopol, sub fiul Hanului, şi apoi despre cea de la Şerpăteşti, cu cei 20.000 ai Hanului – ceea ce s-ar fi făcut prin surprindere, văzându-se că erau doar puţini tătari[2] –, adăugind că Bogdan a oferit în dar lui Gazi-Ghirai cinzeci de poveri de aspri ca să-l sprijine, dar că Hanul i-a lăsat, la Rusciuc, doar fiul, cu 4.000, iar el a plecat mai departe spre Cernavoda. El observă că românii, ispitiţi cu amnistie de Bogdan, care le propune a ucide pe unguri într-un atac anume iscodit la Rusciuc, – şi, aflând-o, aceştia refuză expediţia –, sunt „nestatornici şi uşori, obosiţi de cârmuirea lui Mihai", care şi el a îngăduit tătarilor a sta cinci zile în ţara sa fără să se mai mişte contra lor, că Domnul a tăiat pe şefii bulgarilor care i se ofereau şi pe boierii înţeleşi cu dânşii, că el are legături cu turcii, dând vina celor întâmplate pe aceeaşi unguri, pe care, neplătindu-i, e gata să-i taie, precum voia s-o facă şi la „Pietre". Sigismund nu va interveni deci până nu va avea în Ţara Românească mai mulţi ostaşi, ori îi vor sosi cei 16.000 de cazaci ce se află încă în Moldova[3].

În acelaşi timp se uşura de primejdie şi Moldova. Ce s-a petrecut acolo, ştim pe două căi, prin ştiri de război de la faţa locului şi prin importanta scrisoare din 22 februar[4] a lui Aron însuşi.

Întâi, pe când moldovenii se mărgineau să păzească numai vadul de la Isaccea, Domnul nefiind gata să plece el însuşi şi cazacii tocmiţi de dânsul înţelegând să lucreze pe sama lor, fără a îngădui să li se amestece în treabă un Domn pe care erau deprinşi a-l prăda când voiau, tot muntenii şi ungurii lui Mihai surprind la Silistra chiar pe Ştefan Surdul, – din nou venit cu capugiul împărătesc pentru instalare –, care cade de pe cal şi piere în luptă, sau dispare îndată după aceea,

[1] „Petre" e „Pietre", locul unde Mihai voia, după *Cronica Buzeştilor*, să treacă Dunărea, iar nu, cum crede d. Veress, Piua Petrei (care e a lui Petre). V. Veress, *Campania creştinilor în contra lui Sinan-Paşa din 1595*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria III, IV, 3, p. 96, nota 2.

[2] Se iau peste 1.000 de sclavi şi 1.500 de cai; *ibid.*, p.98.

[3] *Ibid.*, p. 99.

[4] Teodosie-Walter, pp. 23–[2]4; scrisoarea lui Ioan de' Marini Poli, în Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 36–[3]8, nr. LXXXV.

Turtucaia vecină, centrul de pescărit în aceste părţi, arzând în flăcări. Această ispravă e descrisă pe larg de Ioan de' Marini Poli, care o aşează după un incident de la Craiova, arătându-se că tot meritul ar fi fost al Banului Mihalcea, care comanda 2.000 de oameni[1]. Acest merit e recunoscut, de altfel, şi de Mihai, care tratează cu dispreţ pe rivalul său: „un oarecare Ştefan Voievod"[2].

Tot atunci, la Nistru şi la Dunărea-de-Jos pornise avântul sălbatec al cazacilor înţeleşi cu Aron.

Conduşi, se pare, de Nalivaico Rusul şi de moldoveanul Lobodă[3], a căror amintire rămase aşa de vie, încât, peste o jumătate de veac, scriindu-şi cronica ţării, vornicul Ureche, care lucra după însemnările tatălui său Nestor, îi muta pe vremea eroică a lui Ştefan cel Mare însuşi, ei, meşteri în a dijmui iarmaroacele de graniţă, se aruncă asupra Benderului, dar, deşi ţinură cetatea împresurată mai multe luni de zile, n-o putură lua. Răsărind într-un alt iureş la Cetalea Albă, ei se găsiră înaintea formidabilelor întărituri din Evul Mediu, refăcute de domni moldoveni, şi se aleseră şi aici numai cu pleanul şi cu gloria turco-tătarilor ucişi pe loc şi în cale. Din aceste părţi, şi de la Obluciţa arsă de dânşii, ei putură culege, se spune, – dar şi de la bieţii români care stăruiau să locuiască în aceste vechi locuri ale neamului lor – „o sută de mii de boi şi patru sute de mii de oi"[4]. Prada, cu cele mai mari cruzimi din partea cazacilor, care ar fi silit pe femeile tătarilor să-şi frigă şi să-şi mănânce copiii, a fost aşa de îmbelşugată[5], încât la Braşov se vindeau cai cu câte 8-12 ughi. „Un orăşean de aici a cumpărat cu o sută de taleri cinzeci şi doi de boi, patruzeci şi şapte de vaci, patruzeci şi patru viţei tineri". De la o turcoaică în Tataria s-ar fi luat un juvaier în valoare de 200.000 de florini. 4.000 de creştini ar fi fost scoşi din robie. În scrisoarea sa de la 22 februar către Sigismund,

[1] *Ibid.*, p. 37.

[2] Pernice, *L.c.*

[3] Ioan de' Marini Poli vorbeşte de Michoszenski şi Stanislav Chlopicki; Hurmuzaki, III, p. 201. El e cel care fură pe fata unui boier; *ibid.*, p. 222.

[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 26, nr. LX. Aiurea e vorba numai de 16.000 de boi; *ibid.*, III, p. 230.

[5] Reussner, în *Epistolae turcicae*, IV, p. 122, reprodusă în Iorga-Hurmuzaki, XII, p. 31 şi nota 3. Cf. Hurmuzaki, III, p. 227. A se vedea şi Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 209 şi urm.

Aron însuşi, care avea soli şi la Viena şi în Polonia[1], înfăţişează lucrurile altfel[2]. Cei care au apărut în faţa Benderului, pe care el îl numeşte cu vechiul nume românesc de Tighinea, au fost *ai săi* şi ungurii din oastea ardeleanului, sub un Emeric Becz şi Andrei Barcsai, pentru ai noştri: „Bercea Andreiaş"[3], de curând sosit, dar el apasă întâi asupra moldovenilor săi, ca să se înţeleagă că de la dânsul a pornit iniţiativa şi că ea a fost servită de ai lui, nu de ajutorul străin. „Aproape ar fi şi luat-o", dacă n-ar fi răsărit cazacii cu pretenţia lor de monopol în acest domeniu de luptă şi de pradă. Ostaşii domneşti, care se şi aşezaseră sub cetate, trebuiră, deci, să plece. Altă ceată, fără cazaci, se îndreaptă spre Cetatea Albă, măcelărind în cale trupe tătăreşti care se întorceau, şi cu familiile lor. Când iese întru întâmpinare begul cetăţii, el e bătut aşa că scapă abia cu opt dintre ai săi, luându-i-se steaguri, tobe, trâmbiţi. De dincolo de Dunăre chiar, două grupe răpezite în Dobrogea se întorc cu aceeaşi izbândă şi cu aceleaşi steaguri. El însuşi se prezintă ca aflându-se în Bugeac, de unde făgăduieşte să mai trimeată ştiri, pe care le speră fericite.

Sigismund era la Braşov în a doua jumătate a lunii lui ianuar, aşteptând solii lui Mihai[4], a căror misiune n-o cunoaştem. Nimic nu se alesese din planul marii lui cruciade, cu privire la care în Apus se răspândiseră zvonuri aşa de exagerate, încât se credea că „sârbii" lui au ars Adrianopolea[5]. Nici Timişoara, veşnica ţintă, nu fusese luată, nici Oradea zguduită, nici Serbia liberată prin intervenţia lui de Crai al Raţilor, în legătura cu voievozii şi clericii lor.

Atitudinea de independenţă, aşa de firească la Mihai, îi displăcea peste măsură. Ne închipuim cu ce sentimente a primit el înapoi pe cei dintâi căpitani trimeşi în Ţara Românească, pe care Domnul muntean „nu-i suferi", după ce avuseră „împuţăciune cu dânsul"[6], de bună samă fiindcă înţelegeau să lucreze pe sama lor proprie, ca ascultând numai

[1] Veress, *Lc.*, pp. 184–[18]5, nr. 162; p. 195, nr. 10; p. 202, nr. 115.

[2] Altă formă, în Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 31, nota 3; Veress, *Lc.*, pp. 175–[17]6, nr. 97. O scrisoare despre războinarea Sultanului, pentru un sol în Polonia oprit, asupra creştinilor din Constantinopol; Veress, *Lc.*, p. 182, nr. 99.

[3] Cronica munteană, p. 281.

[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 32, nr. LXVII.

[5] *Ibid.*, p. 29, nr. LXV.

[6] Cronica Buzeştilor, p. 280.

de prinţul lor ardelean. Dar mai nemulţămit trebuia să fie de moldovean, nu numai pentru că acesta cuteza să întrebuinţeze acelaşi ton de Domn neatârnat, ci mai ales pentru că, departe de a se ţinea numai în legătură cu acela care se intitula fudul: „cu mila lui Dumnezeu prinţ al Sacrului Imperiu Roman, al Ardealului, Moldovei, Valahiei Transalpine, conte al secuilor, precum şi Domn al unei părţi din Ţara Ungurească"[1], el se grăbise a trimete o solie rivalului care era regele Poloniei, cu o sabie, un buzdugan, doi cai şi doi câni de vânătoare, încă din prima jumătate a lunii lui februar[2]. Un alt sol moldovean era în Cracovia la 24 mart[3].

De fapt, cu o săptămână înainte de a scrie ardeleanului, Aron se adresase lui Zamoyski, acest vechi prieten, anunţându-i o biruinţă la Obluciţa contra a „4.000 de turci" şi a „tuturor tătarilor din Dobrogea", de care nu vorbeşte nimic în scrisoarea precedentă, – dacă nu e între ele două o deosebire de calendar, şi aceasta să fie cea mai nouă. La Cetatea Albă a fost învins un sultan tătăresc cu „7.000" de astfel de păgâni. Biruinţile lui Mihai sunt şi ele semnalate, cu cele mai mari laude:

Tătarii pierd „bagaj, tunuri, steaguri", fiind urmăriţi „până pe pământul turcesc, de unde nu s-a întors decât a treia zi". „Ţara noastră", scrie el cu mândrie, „e cu adevărat un zid a toată creştinătatea contra acestui duşman pe care-l ţinem aproape în spinare". În toată această încrezută povestire nu e niciun cuvânt despre Sigismund şi ardelenii lui. În ce priveşte Moldova, se vorbeşte numai de oamenii ei, iar domnul vecin are doar „ajutoarele de la domnii creştini"[4].

Om al Împăratului înainte de orice, moldoveanul păstra, fără să se preocupe prea mult de Sigismund, vechile legături ale Casei sale, a Lăpuşnenilor, cu Polonia. Nu e fără folos să aruncăm o privire în urmă asupra lor.

Încă din anul trecut Aron, care avea lângă sine o soră, măritată cu

---

[1] V. de pildă, Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 26, nr. LX.

[2] *Ibid.*, p. 31, nr. LXX. Cf. şi Hurmuzaki, IV, p. 229. În legătură cu această solie e scrisoarea de la 6 mart, a unul episcop polon; Iorga în Hurmuzaki, XII, p. 33, nr. LXXVIII. Într-acolo se adresase şi Petru Şchiopul care se gândea încă la un adăpost în Polonia; I. Bogdan în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], pp. 323–[32]4, nr. CLXIV, unde e atribuită „Cazacului".

[3] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 35, nr. LXXXIV.

[4] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], pp. 340–[34]1, nr. CLXXIV.

polonul Orzechowski – şi ea recunoştea, deci, ca frate pe acest bastard – şi măritase o nepoată, din această căsătorie polonă[1], cu un alt nobil din Polonia, Czolhański, – acestor rude le dăduse şi paza cetăţilor de la Nistru[2] – vorbea în Iaşi, unui agent polon despre mişcările tătarilor, care chinuiesc şi ucid lumea prin rătăcirile în legătură cu luptele din Ungaria, dar se împrăştie îndată ce găsesc o adevărată oaste în calea lor. Declarând că se ţinea de mai vechea sa legătură cu regele Poloniei, Aron se arăta îngrijorat nu numai din partea turcilor, dar şi din a muntenilor[3]. Iată, deci, care erau atunci adevăratele lui sentimente faţă de Mihai, care totuşi îl va ajuta, şi într-un chip aşa de esenţial, cu puţină vreme în urmă. În curând, cum Hanul întrebase pe Domnul Moldovei dacă e bună calea pe care Petru Şchiopul, cu mica lui ceată, trecuse în ţările Împăratului, Aron scria cancelarului-hatman Zamoyski, „prea-scumpul domn şi prieten", despre această ameninţare a unei oştiri de „150.000" de „păgâni" şi el adăuga: „Dacă aceşti păgâni au nevoie de călăuzi, să-şi caute aiurea, dar nu la noi, căci noi urmăm a voi să ne rânduim de partea creştinilor şi suntem chiar gata să murim cu dânşii"[4]. Sultanul însuşi îi ordonase să ajute trecerea hordei[5], dar Aron îndemna pe poloni să reziste în munţi şi le dădea şi sfaturi pentru aceasta. Czolhański însuşi pleca în Polonia, cu o solie tainică, la 7 mart[6]. Sosise în Moldova şi un agent pontifical, în drum spre Polonia, şi acelaşi recomanda pe trimesul „Sfinţiei Sale întru Hristos Papa Râmului"[7]. Cu toate aceste înştiinţări şi oferte, Zamoyski nu era însă pe atunci deplin asigurat în ce priveşte intenţiile domnului Moldovei[8].

Sigismund Báthory va fi ştiut de mult cât de şovăitoare[9] e credinţa acestui om pe care el îl considera ca un subaltern, cu o misiune

[1] *Ibid.*, p. 336.
[2] Veress, *L.c.*, p. 160, nr. 87.
[3] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], pp. 327–[32]8, nr. CLXVI.
[4] *Ibid.*, pp. 328–[32]9, nr. CLXVII.
[5] *Ibid.*, pp. 333–[33]4, nr. CLXXI. Cf. şi n[umăru]l următor (explicaţii ale lui Zamoyski).
[6] *Ibid.*, pp. 329–[3]30, nr. CLXVIII.
[7] *Ibid.*, pp. 331–[33]2, nr. CLXX. E curioasă scrisoarea Logofătului moldovean Ştefan despre vestea din Muntenia că nişte tătari au ajuns la localitatea munteană „Furthian"; *ibid.*, p. 339
[8] *Ibid.*, pp. 330-1, nr. CLXIX.
[9] Bănuieli exprese în Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 34, nr. LXVIII.

militară bine precizată, care nici nu i se părea bine îndeplinită. Trufia lui obişnuită se unea cu un sentiment de teamă în ce priveşte această vecinătate moldovenească. Unindu-se cu nemulţumirile, încă ascunse, faţă de Mihai, aceasta trebuia să îndemne sufletul neliniştit al acestui vânător de năluci la o anumită măsură care să-i satisfacă şi acea trufie şi să-l liniştească şi în ce priveşte viitorul în care nu ştiuse cresta cu sabia nimic. Peste puţin o schimbare importantă era să se petreacă în legăturile Ardealului, care se considera ca stăpân şi dincoace de Carpaţi, şi ţările care nu arătaseră absolut prin nimic o atitudine corespunzătoare, decât ceruseră un ajutor de ostaşi, la care se credeau îndreptăţite, îndată ce, cu un risc mai greu decât al oricărui alt stăpânitor, se alipiseră la cruciată, ajutor pe care, bineînţeles, se îndatoriseră a-l întreţinea din propriile lor mijloace[1].

Din partea turcilor nu se încercă deocamdată o „expediţie de pedepsire". Se întrebuinţa numai mijlocul trădării, căci politica îndrăzneaţă şi plină de atâtea primejdii a domnului celui nou îngrijora pe unii din oamenii trecutului, între care şi greci, care-şi urmau legăturile cu Constantinopolul.

Astfel incidentul, până acuma rău înţeles, de la Craiova. Acolo se revoltase un număr de „sârbi şi români", din oastea căutată în ţară chiar printre ţărani sau căpătată prin îmbieri de leafă la sârbo-bulgarii de peste Dunăre; e drept că Ioan de' Marini Poli, un om aşa de bine informat, pretinde că erau sârbi, vreo mie, cu vreo trei sute de turci veniţi cu toţii din Vidin[2], unde era Hasan, fost paşă de Buda şi un paşă din Asia Mică. Banul Manta arată, după mărturia logofătului Teodosie, să fi îngăduit, dacă nu şi întreţit, această ridicare, de pe urma căreia Scaunul Banatului rămase temeinic prădat; se poate că acest grec care, ca şi Mihalcea – dacă nu e vorba mai curând de acesta chiar, vechi casnic al Mirceştilor –, să fi fost înţeles cu „turcul" de la Nicopole, Mihnea.

Mihai iertă acest păcat aceluia pe care-l păstră în rostul de odinioară; ostaşii care se răsculaseră, probabil şi fiindcă nu vor fi fost plătiţi la vreme, rămaseră şi mai departe, în serviciul domniei[3]. După Marini însă izgonirea prădătorilor ar fi fost hotărâtă de negustorul ragusan Delimarcu, care adună un grup de locuitori[4]. Ei fură trimeşi,

[1] Pentru legăturile lui Aron cu Împăratul prin Polonia v. *ibid.*, pp. 34–[3]5, nr. LXXI.

[2] *Ibid.*, p. 36.

[3] Numai în Teodosie-Walter, p. 25.

[4] *Ibid.* E deosebit de căpitanul cu acest nume.

adăugându-li-se Király, şi ca garanţie de credinţă, să-şi capete lefile aiurea: un atac la Brăila aduse un mare rezultat: *cea dintâi cucerire şi distrugere a uneia din cetăţile de mult râvnite ale turcilor de pe malul drept*. În scurte cuvinte de constatare o spune cronica Buzeştilor, care rămaseră străini de această ispravă, datorită aceluia care trebuia să le fie un rival: „Iar Mihai-Vodă îl trimise (pe „Chiralbert") la cetatea Brăila, şi, acolo, tocmind oştile, începură a bate cetatea tare" – cu tunurile cele vechi, ori şi cu altele, adause, – „şi o sparseră până în pământ, şi mulţi turci pieriră"[1].

Era acolo atâta avere, scoasă dintr-un mare comerţ înfloritor, încât se culese „peste un milion de aur", ascuns de locuitorii bogaţi şi în pâinişe şi în ciorbă[2]. Pentru această mare ispravă avem, de altfel, însăşi scrisoarea lui Albert Király, datată din Brăila chiar, la 24 april. Înfăţişându-se ca singur cuceritor, cu dreptul de a hotărî în ce direcţie pleacă, el arată că a trimes o ceată de infanterie, cu douăzeci şi opt de călări, la Babadag, prin „câmpii foarte roditoare", dar, atacaţi de două ori, aceştia au trebuit să se retragă, fără a putea aduce robii, care fură ucişi, ba nici chiar vitele, jertfite şi ele la trecerea apei. Se pregătea să meargă la Gherghiţa din Ilfov, cu gândul de a lăsa acolo o mică trupă de observaţie, 400 de pedeştri şi 135 de călări[3]. Cum se va vedea, peste puţin se aşează acolo, în ţinutul recuperat, după aproape o jumătate de veac de stăpânire turcească, un al doilea Ban, creaţiune a lui Mihai, care avea sub paza sa de margine, şi Buzăul şi Brăila.

Ceea ce hotărî şi raporturile dintre Sigismund şi cei doi domni vecini şi rolul lui Mihai-Vodă *înaintea tuturora* în ce priveşte respingerea marelui atac „păgân", a fost dispariţia, încă de la 16 ianuar 1595, a bietului Sultan Murad şi suirea pe tron a cuiva care avea cu totul alte porniri, şi mijloace neasămănat superioare pentru a le sprijini, un tânăr căruia de la început ai lui i-au atribuit misiunea de a răzbuna Împărăţia aşa de mult timp jignită în mândria şi în interesele ei.

Se spunea de Mohammed al III-lea, care avea înaintea ochilor pe cuceritorul Constantinopolei, că el nu se mulţămeşte a voi pedeapsa rebelilor, frângerea duşmanilor din Europa centrală, ci că gândul îi

---

[1] P. 280. Pentru predarea lor, care au fost ucişi apoi de haiduci fără stăpân, v. şi ştirea din Alba Iulia, 28 april; Hurmuzaki, III, p. 234.

[2] Nelle fugacie et nelle pignate della minestra; *ibid.*, p. 476, nr. XLI.

[3] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 45, nr. XCIV. Mihai, care era atunci în Bucureşti, trimesese pe un Martin Borbély să-i aducă alte trupe ardelene; v. n[umăru]l precedent. Cf. şi *ibid.*, pp. 40–[4]1, nr. LXXXIX; p. 44, nr. XCII.

umblă până la Roma[1], ca al lui Baiezid I-iu în minunata poema a lui Eminescu. La începutul lui mart veşti din capitala Imperiului spuneau despre dânsul că „urmează cu dărnicia lui[2] şi măreţia de suflet, aşa că toţi spun că n-a mai fost un prinţ ca dânsul în Casa Otomană, nici nu se poate compara cu dânsul Alexandru cel Mare". Porunci spahiilor, şi celor care fuseseră în luptă, să meargă din nou la Dunăre şi, de n-au unii cai, să pornească şi pe jos. Şi breslele trebuiau să-şi dea contigentul. El însuşi ar ieşi la Adrianopol, ca şef suprem al ofensivei generale. Vizirul Ferhad era pus în locul lui Sinan (16 februar)[3] şi însărcinat să între în Ungaria – i se şi dăduseră însemnele comandantului; la Dunărea-de-Jos erau să fie înlăturaţi nu numai domnii, ci şi tradiţiile de autonomie, având să fie aşezaţi beglerbegii şi într-o ţară şi în alta[4], hotărâre asupra căreia însă, dându-şi sama de cât ar putea răbda ţara, se reveni[5].

În momentul când se pregătea această furtună, prinţul Ardealului întreba la Praga, unde nu voiau să-i dea o direcţie, ce ar fi de făcut cu cei doi domni români, pe care ar fi voit să-i desfiinţeze, *suprimând chiar domniile, ale căror teritorii s-ar fi unit cu Ardealul.* El pretexta că amândoi, Mihai ca şi Aron, „nu se gândesc poate la alta decât să se îmbogăţească şi apoi să fugă undeva ca să se bucure de stoarcerile făcute acestor biete populaţii"[6].

Ştirile lui Aron, totuşi un vechi prieten de pe vremea când, după năvălirea cazacilor, întreba prin comandantul ungurilor săi, Barcsai, pe Sigismund dacă trebuie să-şi răzbune pe „poloni"[7], erau considerate ca mincinoase. Ioan de' Marini Poli asigură şi el aceasta. Ţara nu vrea pe acest domn trândav, care stă la Iaşi şi bea cu prietenii săi, grecii din Constantinopol, între care cunoscutul prelat constantinopolitan, amestecat şi în afacerile polone, Nichifor zis Dascălul[8]. Pribegii ridicaţi contra lui formează o adevărată oaste de 8.000 de oameni, care cola-

[1] *Ibid.*, p. 30, nr. LXVII.
[2] O scădere a valorii asprului, pentru popularitate; *ibid.*, p. 36.
[3] Hammer, *O.c.*, II, p. 848.
[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 33–[3]4, nr. LXXIX. Cf. Hurmuzaki, III, p. 468, nr. XXXVI, pentru intenţia de a pleca personal a Sultanului.
[5] *Ibid.*, III, p. 469.
[6] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 35, nr. LXXXIII.
[7] Veress, *L.c.*, pp. 143–[14]4, nr. 79 (Putna, 31 octombre 1594).
[8] Iorga, în Hurmazaki, XII, p. 42. Cf. Iorga, *Nichifor Dascălul*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXVII (1905).

borează cu turcii. Înconjurat de români şi unguri, hatmanul Ştefan Răzvan, aproape un pribeag şi el, face ce-i convine, fără a întreba un domn pe care-l dispreţuieşte[1]. În zădar Mitropolitul Mitrofan asigura, la 7 april, pe bistriţeni, că Vodă se poartă bine, că a luat şi cetatea de la Smil şi că Tighinea e foarte strâns înconjurată[2].

Încă de la 24 mart noi trupe ardelene, două sute de oameni, treceau în Moldova[3]. Îndată după aceea obişnuitul corespondent ragusan poate scrie că bănuiala lui Sigismund a crescut, pentru că Aron pune să se ucidă noaptea unii din ungurii pe care i-a dat prinţul, ameninţând cu moartea, pentru o pagubă de nimic, şi pe Mihai Tolnay, fost sol al lui în Ardeal. Se şi vorbeşte de putinţa de a se aşeza ca domn pe Răzvan. Deşi, de curând, acesta fusese gonit de la asediul Cetăţii Albe, de către turci, tătari şi pribegi, dar tot Răzvan e acela care a luat Smilul, cu vechile tunuri ungureşti, purtând stema Corvinilor, luând de acolo, şi din Chilia vecină, o sută de tunuri, între care patru mari[4]. Marini acuza pe Aron că el ar fi înştiinţat pe turci că li se pregăteşte în acest punct o lovitură[5].

La 16 april se ţinu dieta Ardealului la Sas-Sebeş, şi *ambii domni fură convocaţi acolo, ca şi cum ei ar fi membri ai statului ardelean.* Ori, dacă nu vin, să trimeată fiecare din ei doisprezece boieri, „pentru a face împreună dieta generală şi a încheia de va fi de nevoie pentru creştinătate şi binele Statelor"[6]. Şi Ioan de' Marini adaugă, că, *de nu s-ar supune, vor fi amândoi declaraţi trădători şi imediat schimbaţi*[7].

Adăugăm că încă la 10 februar 1595, în dieta de la Cracovia, se produsese o ciocnire între solii lui Aron şi al lui Sigismund Báthory, care se găsiră faţă în faţă înaintea polonilor, de la care ambii cereau ajutor. Moldovenii, care voiau 5.000 de oameni pentru paza la Dunăre, – între ei şi un episcop, – spuneau lămurit că nu se mai pot sprijini pe alianţa cu Ardealul, căci „slabii cu slabii nu se pot ţinea multă vreme", iar ungurul din Ardeal a observat că „*Domnul Moldovei e un om uşor*

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 35, nr. LXXXX. Cf. Meteş, *Domni şi boieri din ţările române în oraşul Cluj*, p. 2, (Răzvan ca agă, sol în Ardeal).
[2] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 40, nr. LXXXIV.
[3] *Ibid.*, p. 38, nr. LXXXVI.
[4] Hurmuzaki, III, p. 472, nr. XXXIX.
[5] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 41–[4]2, nr. XCI.
[6] Aceeaşi ştire din Alba Iulia, 10 april; *ibid.*, p. 231.
[7] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 42–[4]3.

şi de aceea socoate că prinţul, stăpânul său, se va gândi să-l înlăture"[1].

Cum Aron, cel înconjurat de greci constantinopolitani şi cu prieteni la Împărăţie, iar, pe lângă aceasta, în necontenite schimburi de solii cu Zamoyski, părea că nu se va supune, se procedă brutal. Într-o convorbire cu nunţiul papal, care sosi tocmai atunci în Ardeal, Sigismund se îndreptăţea spunând că „a descoperit înţelegerea ascunsă (a lui Aron) cu turcul şi că voia să ucidă pe toţi ostaşii pe care i-i trimesese în ajutor"[2]. Relaţiile cu polonii erau în văzul tuturor, şi avem şi o scrisoare a nunciului din Varşovia, Germanico Malaspina către dânsul[3]. Iar în instrucţiile lui Sigismund către agentul său la Roma se spune că s-au găsit scrisorile prin care Aron se scuză faţă de turci, dând vina pe ardelean, cu adausul aceleiaşi învinuiri că avea de gând să-şi taie ungurii din oaste[4], ba încă se descoperiseră legăturile cu polonii şi mai ales cu acel văr al lui Sigismund, tânărul cardinal Andrei Báthory, care nu bănuia ce tragedie-l aşteaptă[5].

Deci, se încuviinţă o lovitură din partea lui Răzvan, care, prinzând pe stăpânul său şi pe soţia acestuia, o Cantacuzină, deveni un nou Ştefan-Vodă[6].

Răzvan se înţelesese, pentru lovitura care trebuia să-l ridice pe scaunul la care avea aşa de puţin drept[7], cu Calogherà şi cu comandantul ungurilor, Mihai Tolnay. Ar fi fost sigur de sprijinul influentului cancelariu ardelean, de naţie român, Iojica, la care s-ar fi strecurat de trei ori noaptea. Andrei Barcsai porunceşte husarilor unguri din Moldova să nu stea împotrivă. Părăsit de garda sa, Aron ar fi fost aşa

---

[1] Isopescu, *Alcuni documenti inediti della fine del cinquecento* în *Ephemeris Dacoromana*, II (1924), p. 482, nr. IX; p 485, nr. XII. Se hotărî să nu se dea ajutor făţiş, nici adăpost, în caz de nenorocire, lui Aron; *ibid.*, 483, nr. X.

[2] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 52–[5]3, nr. CXI.

[3] Veress, *L.c.*, p. 196, nr. 110.

[4] *Ibid.*, p. 219. Legături cu împăratul şi cu poloni; *ibid.*, p. 220.

[5] Hurmuzaki, III, p. 36. O intervenţie polonă pentru el, *ibid.*, p. 238. Scrisori aflate la el, Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 66, nr. CXVII.

[6] Relaţiile lui din 1594 cu Ardealul, Iorga, în Hurmuzaki, XV, pp. 729–[7]30, n[umere]le MCCCXXXVII–[MCCCXXX]VIII.

[7] În Isopescu, *Alcuni documenti inediti*, p. 497, nr. XXIX, el apare ca fiul lui Petru. Ar fi al lui Petru Şchiopul, dar e mai probabil că în Polonia se făcea confuzie cu alt Ştefan, aflător atunci în Tirol, băieţelul lui Petru-Vodă.

de mânios, de să-şi ucidă copilul, pe care l-ar fi scăpat mama[1]. Cum cazacii voiau să-l răzbune, li se oferi, cu tot felul de asigurări şi îmbunări, 24.000 de galbeni şi daruri.

Fură ucişi o parte din boierii lui Aron, care avuse în novembre în jurul său pe Gheorghe, vornic al Ţarii-de-Jos, pe Cârstea al celei de sus, pe Rizan ca pârcălab de Hotin alături de ruda sa polonă „Olihovschi", adică Orzechowski, pe Vasile şi Lupu pârcălabi de Neamţ, pe Condrea şi Ilea la Roman, pe Iani ca postelnic, pe Ciomârtan, dintr-o familie pe care o vom mai întâlni, ca spătar, pe Coci ca păharnic, pe Tănasie în rost de comis, pe lângă grecii „Calugher", acel Calogherà din Creta, şi Stamate Stolnicul[2]. Sora domnului prins, văduvă, fu sugrumată împreună cu copiii ei[3].

Cum a primit ţara această schimbare, cu „răsturnarea şi trimeterea în Ungaria" a lui Aron o arată aceste rânduri ale pârcălabului Nicolae din Hotin: „Dumnezeu atotputernicul, din însăşi a sa îndurare, a socotit aşa ca toată creştinătatea să fie unită, şi ea ne-a scris despre aceste scrisori că Preasfinţitul nostru Domn Papa de la Roma, preaputernicul Împărat al Romanilor, Palatinul Ardealului, Marele Duce al Moscovei şi ceilalţi foarte mulţi prinţi ai creştinilor, cu învoirea tuturora, au ales pe Ştefan-Vodă Domn, pe care tot poporul şi toţi negustorii l-au primit cu dragă inimă"[4].

Ca şi Aron altă dată, şi pentru acelaşi motiv, că *„ardeleanul nu numai că n-are, cum îi făgăduise, puteri ca să-l apere, dar nici pentru a se păstra pe sine"*, Mihai cerea de la poloni ajutor, în luna lui mai. Se arăta jignit de înlăturarea lui Aron, contra căruia el însuşi fusese îndemnat"[5].

La 21 mai prizonierii de Stat, cu averea lor mare[6], îşi făceau intrarea în Capitala Ardealului[7], şi Sigismund îi trimetea în castelul din

---

[1] Pentru toate acestea procesul lui Iojica, învinuit şi de otrăvirea lui Aron; Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 382–[38]4. Nichifor Dascălul spunea că a botezat pe fiica aceleia pe care a luat-o de soţie Aron; Iorga, *Nichifor Dascălul*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXVII (1903), p. 199.

[2] Sterie Stinge, *Istoria bisearecei Şcheailor Braşovului*, Braşov, 1899. *Lipseşte Hatmanul*. Nu avem un document cu boieri de la Ştefan.

[3] Isopescu, *L.c.*, p. 497, nr. XXIX.

[4] *Ibid.*, p. 493, nr. XXII.

[5] *Ibid.*, p. 499.

[6] Hurmuzaki, III, p. 237.

[7] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 46, nr. XCVII.

Vinţi, ale cărui impozante ziduri pustii se văd şi astăzi; acolo Aron, un om cuminte, care deplângea la Braşov soarta domnilor româneşti săpaţi de duşmani[1], era să moară, rămăşiţele lui fiind înmormântate în noua bisericuţă românească din marginea Bălgradului acestuia[2].

Pentru Mihai era o lovitură: se părea că tragedia din Moldova anunţa pe a lui însăşi. Şi în boierimea munteană soarta lui Aron fu privită cu compătimire. Cronica Buzeştilor, aşa de sigură totdeauna, scrie aşa: „Nevoindu-se Aron-Vodă pentru creştini tare, tăiară turci mulţi, ca să dobândească cinste; iar el căzu la mare pacoste şi năpaste, pentru multe pâri mincinoase. Că trimise Bator Jigmon de-l legase cu Doamna sa, şi-i luară toată averea, scoţându-l din ţară cu mare ruşine, băgându-l în temniţa Vinţilor, tăindu-i boierii şi toate capetele, la aprilie 23 (2 mai st. n.), an 7103, şi puseră domn în locul lor pe Răzvan, care era agă la Aron-Vodă, şi-i schimbară numele: Ştefan-Vodă. Iar Mihai-Vodă, dacă prinse de veaste, foarte se întristă"[3]. Ştim că, mai târziu, Mihai a vorbit cu mult dispreţ de Răzvan, care, totuşi, îl va ajuta în lupta lui cea mare; dacă nu de maica lui, ţigancă după legenda exploatată de Hasdeu în drama sa romantică, se pomeneşte un întreg trecut de umilinţă al aceluia care, atunci, servind la Curtea munteană, nu visa, fără îndoială de Domnie[4].

Deşi afacerile de război îi mergeau foarte rău, acela care se visa domn al Daciei întregi nu-şi părăsi ţinta, de care ar fi putut să-l apropie aşa de mult dispariţia bietului Lăpuşnean din Iaşi, dacă Hatmanul moldovenesc nu s-ar fi grăbit a se instala el în locul acelui pe care-l răsturnase. La Curtea imperială, de unde-şi aştepta soţia, pe arhiducesa Maria-Cristina, fiica arhiducelui Carol din Graz, el făcea să se ştie, îndată după aceasta, printr-o nouă solie, că *renunţă şi la ajutoarele*

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII p. 46, nr. XCVII. Data în documente e în stil vechi. La 10 era la Braşov (Trauschenfels, *O.c.*, p. 90). Stă acolo zece zile în casa lui Ioan Hirscher (*ibid.*, p. 145).

[2] O ştire din Alba Iulia, 12 mai, vorbeşte şi de copiii lui Aron (unul, Bogdan, e menţionat şi în diploma lui Aron pentru biserica Sf. Nicolae a Şcheilor din Braşov, 28 novembre 1594. V. Sterie Stinghe, *L.c.*, adaus slavon; Hurmuzaki, III, p. 254; cf. *ibid.*, III[2], p. 106; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 52, nr. CXI; Veress, *O.c.*, III, p. 236. Cf. şi *Cronica Buzeştilor*, p. 281. V. încă Sârbu, *L.c.*, pp. 252–[25]4. Nunţiul în Ardeal vorbeşte şi de un vicar franciscan venit cu el; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 51, nr. CIX.

[3] P. 281 citată. Cf. şi Sârbu, *L.c.*, pp. 228–[22]9.

[4] Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria III, XI, 5 (1930).

ostăşeşti promise, dacă-l îngăduie să devie stăpân al Ţării Româneşti şi al Moldovei[1]. Turcii însă ştiau de ce doreşte fostul lor vasal, şi de aceea, pe la sfârşitul lui mai, se prezintă la dânsul un ceauş împărătesc cu oferta, nu numai a unei scăderi de tribut, dar *şi a cedării ambelor principate româneşti*[2]. Pe medaliile bătute pentru întâmpinarea miresei care nu era să fie niciodată o soţie a acestui infirm şi nevropat, el punea titlul de „serenisim al Ardealului, Ţării Româneşti şi Moldovei"[3]. Şi, de altfel, moneda pe care, pentru plata mercenarilor săi, puse s-o bată Ştefan al Moldovei, chipul tineresc, cu lunga faţă sub coroană regală şi falca grea, nu e decât al lui Sigismund[4].

Înaintea acestei teribile ambiţii, Mihai ar fi avut, desigur, vijelios cum era, energia să reziste. Îl oprea însă *impunându-i să trimeată solia dorită*, a cărei ispravă o vom vedea îndată, situaţia lui faţă de turci, şi aceasta în afară de succesul unor năvăliri peste Dunăre care urmară şi până la începutul lui iunie. El răbda, de altfel, şi purtarea soldaţilor unguri, aşa de rea, încât pe la sfârşitul lui april Marini spunea că s-ar putea ca ei să fie ucişi într-o revoltă a ţării[5].

Marea expediţie turcească zăbovise din mai multe motive, pierzând, ceea ce s-a dovedit dezastruos pentru dânsa, epoca obişnuită, cea mai bună, de la deschiderea primăverii, de „Sfântul Gheorghe". Pe de o parte, noul sultan se îndulci la femei, ba chiar aşa de mult, încât le ducea în carăta lui cu dânsul, ceea ce nu se mai văzuse la Constantinopol. Virtuţile războinice, în care se pusese atâta încredere, îi dispăruseră aproape cu totul. Mergea, îndemnat şi de favoritul său vizirul Ibrahim, la petreceri prin grădini, unde stătea cu mama sa, distrându-se cu focuri de artificii[6]. Se obiecta şi aceea că un sultan nou nu pleacă după datină în fruntea oştilor sale[7]. El dădu însă din vreme ordinul de plecare lui Ferhad.

Contra acestuia, înteţiţi desigur şi de Sinan, dar, înainte de toate,

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki XII, p. 53, nr. CXIII: „Il qual non si val dalli colegati aiuti, purchè el sia signore affatto della Moldavia et Vallachia, facendo di quel principati ciò che vuole".

[2] *Ibid.*, p. 47, nr. XCVII; Hurmuzaki, III, p. 236 nr. 2.

[3] Ibid.

[4] D. A. Sturdza, În *Magnum Etymologicum*, art. *Ban*.

[5] Veress, *L.c.*, p. 206.

[6] Hurmuzaki, IV[2], p. 198.

[7] *Ibid.*, p. 188, nr. CLI.

prinşi de interesele de familie şi de atâtea afaceri pe care nu se îndurau să le părăsească, se ridică reaua-voinţa a ienicerilor. Corturile întinse de pornire căzură, zeci de tunuri se găsiră bătute în cuie. ienicerii se plângeau că e frig şi câmpul gol nu-i poate hrăni. Ei atacau public pe răii sfetnici ai Împăratului lor, care au făcut ca tributarii înşii să-i strice ţara[1]. Trebui să se facă o cercetare, şi creştinii din vecinătate putură să răsufle[2].

La 16 april marele vizir avuse totuşi audienţa de plecare[3]. El ieşi cu ceremonialul obişnuit, săgeţile aurite fiindu-i purtate înainte, dar se opri la poarta de Adrianopol. Nici la 6 mai el nu se urnise încă de acolo, pretextând boala – şi era, desigur, bătrân –, dar, de fapt, ca să scotocească mai bine ce unelteşte în urma lui Sinan, gata să-i ia locul. Acesta reuşi să-i ridice în cap pe spahii, care aveau donativul de schimbare a domniei, ameninţând cu moartea pe vizirul zgârcit; asupra membrilor Divanului căzu pe stradă o ploaie de pietre, şi numai autoritatea muftiului şi energia lui ienicer-aga putură înfrâna pe aceşti soldaţi anarhici. Şi după aceea spahiii păstrară această atitudine de revoltă, pe care n-o putu potoli nici oferta banilor ceruţi într-un chip aşa de scandalos[4]. Şi dintre ieniceri unii refuzau plata[5]. Şi în acest timp vestea că s-a luat Brăila devenea un eveniment pentru prietenii din Apus ai cruciadei, îndemnându-i la noi şi mai mari sforţări.

Zăbava marii campanii se prelungea. Armatei, tocmai din cauza răscoalei de la Dunăre, îi lipseau multe din cele de nevoie. Încă din iarnă se semnalase acest efect: lipsea nu numai grâul şi carnea de berbec, dar şi materialul pentru corăbii: lemnul de catarte, cânepa de pânze[6]. La sfârşitul lui mai, când Ferhad stătea tot locului, se puteau da din Constantinopolul demoralizat, unde lumea striga pentru pace – şi prin glasuri de ieniceri[7] – aceste veşti: „Nu se află aici grâne pentru hrană; orzul pentru cai se vinde optzeci de aspri chila; şapte uncii de pâine fac un aspru; carnea de vacă e şaisprezece aspri oca; şi

[1] *Ibid.*, III, p. 470, nr. XXXVIII.
[2] V. şi *ibid.*, IV[2], p. 196, nr. CLV.
[3] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 47, nr. XCVIII.
[4] Ibid.
[5] *Ibid.*, p. 49, nr. CVI.
[6] *Ibid.*, p. 39, nr. LXXXVIII.
[7] *Ibid.*, p. 49, nr. CVI.

se spune că de acum înainte proviziile vor fi şi mai scumpe"[1]. În alt raport, acesta veneţian: „nu se găseşte foarte adesea nici pâine, nici carne, deşi se vinde viţelul 14 aspri uncia, şi grâu foarte prost (*tristissimo*) s-a vândut până la o sută de aspri chila şi altul 160"[2]. În sfârşit, încă de la 19 mart se putea scrie astfel despre situaţia capitalei Imperiului: „Rebelii, luând gurile Dunării în Marea Neagră, ţin strâns asediat acest oraş în ce priveşte toate proviziile, aşa încât aici pâinea e foarte scumpă şi, ce e mai rău, nu se află pe bani; carnea e de un preţ peste măsură, şi tot aşa şi cu orice alt fel de mijloace de trai, şi poporul se agită şi se plânge fără folos". Situaţia era cu atât mai grea, cu cât o revoltă în Asia Mică împiedeca venirea de acolo a mijloacelor de trai[3]. Două luni mai târziu, lipsea hrana cailor şi săul pentru corăbii[4]. De altfel, încă din novembre 1594, Sigismund Báthory numise Ţara Românească izvorul de hrană al Stambulului şi mai ales al Seraiului împărătesc[5].

În acest timp, *la dieta ardeleană se luau faţă de ţările noastre hotărâri care echivalau cu o anexiune formală*. Din Ţara Românească se trimese înainte de sfârşitul lunii ştirea că, dacă Ştefan Răzvan a fost îngăduit în Moldova, i s-au fixat venituri de numai „10.000 de scuzi pe an şi plata pentru două sute de călăreţi, restul veniturilor trebuind să între în mâinile unui vistier, ca să-l cheltuiască în lefile soldaţilor de pază din provincii". Se adăugea că el nu va putea osândi la moarte şi nu va putea nici să-şi însuşească averea vinovaţilor, acesta fiind dreptul suveranului, care e prinţul ardelean[6].

Condiţiile pentru Mihai erau exact aceleaşi ca şi pentru acela care-şi datora instalarea bunăvoinţei prinţului căruia-i făcuse jurământul de credinţă[7], iar locuitorii socoteau că de acum Moldova nu mai există deosebit, o ţară, cum se scrie din Câmpulungul Moldovenesc, fiind întocmai ca şi cealaltă[8].

---

[1] *Ibid.*, p. 50, nr. CVIII.
[2] Hurmuzaki, III, p. 477, nr. XXXIX. Discursul ienicerului contra Sultanului, pe larg, *ibid.*, p. 235.
[3] *Ibid.*, IV^2, p. 192.
[4] *Ibid.*, p. 198.
[5] Veress, *Lc.*, p. 153. Tot aşa la pagina 155.
[6] Iorga, în Hurmuzaki, p. 50.
[7] Ibid.
[8] Iorga, în Hurmuzaki, XV, nr. CVIII, sau Iorga, *Documentele Bistriţei*, I, II.

Şi unele şi altele ni s-au păstrat în forma lor originală şi deplină, şi din ele se vede că *nu era vorba de altceva decât de dispariţia oricărei neatârnări, de pieirea statului care exista măcar de trei veacuri şi faţă de care Sigismund se socotea ca moştenitorul pretenţiilor vechii regalităţi arpadiene, a Angevinilor din vremea lui Vlaicu şi Mircea şi a împăratului-rege Sigismund de Luxemburg.*

Actul din 20 mai 1595, încheiat la Alba Iulia, e din partea boierilor, care veniseră la 2 mai acolo, pretinzând a cere pentru Mihai şi pentru fiul lui stăpânirea ţării[1], o ruşinoasă dovadă de neloaialitate şi abdicare, iar pentru ardelean un monument de falsificaţie şi insolenţă. Sigismund arăta că a dorit, de la începutul războiului cu turcii şi sciţii „tătari" în Ungaria, să ajute această ţară pusă în cele mai mari primejdii, „să poată libera din sălbateca robie a turcilor ţările şi provinciile apăsate de jugul turcilor şi să restituie vechea şi mult timp dorita lor libertate". Aşa, cu trupele *sale*, ţara *sa* a Transalpinei a scăpat de acel jug şi Mihai, un *spectabilis et magnificus dominus Michael Voivoda*, „lăsând perfidia turcilor, ni s-a legat, împreună cu toate clasele ţării sale, prin jurământ". Apoi el a îndeplinit până în Bulgaria o operă care nu se poate ascunde.

Dar e nevoie acum ca „acea ţară, liberată de furia barbarilor *de către noi*, să se poată şi cârmui mai uşor creştineşte (*commodius et administrari christiano ritu*) şi apăra de duşmani". El s-a învoit, deci, cu „boierii" – şi anume Vlădica Eftimtie, cei doi episcopi, de Râmnic şi de Buzău: Teofil, un cărturar de frunte, Luca de Cipru, un artist, caligraf de frunte, miniaturist, şi patru fruntaşi, bătrânul Vornic Mitrea, Vornicul Chisar, alt moşneag al ţării, Logofătul Dumitru, Vistierul Dan, cel cu uciderea turcilor creditori, Radu Postelnicul din Cepturoaia, Radu Clucerul Buzescu, Radu Postelnicul cel Mare, Logofătul Borcea, Clucerul Vintilă, Postelnicul Stănilă şi Logofătul Preda, alt Buzescu, în strălucită solie[2].

Mihai nu mai este decât „Voievodul lui Sigisimund", „Voievodul ţării Seninătăţii lui Transalpine". Ei, boierii şi vlădicii, „împreună" cu Mihai – deci, constituindu-se, împotriva datinii, într-o fel de oligarhie suverană – şi cu toată ţara, se supun desăvârşit şi fără nicio rezervă,

[1] Hurmuzaki, III, pp. 235–[23]6.

[2] Pentru cariera fiecăruia dintre dânşii se poate cerceta şi tabla analitică la Iorga, în Hurmuzaki, XI.

întrebuinţând cele mai sigure formule de drept, care le-au fost dictate de delegaţii lui Sigismund, vicleanul cancelariu Ştefan Iojica (Josika), un român de origine, sugrumând libertatea românească, şi Gheorglic Ravazdy, căpitanul de Uioara, aceluia pe care îl declară a fi de acum înainte „principele nostru şi domnul Ţării noastre Româneşti şi rege cu drept de moştenire (*in principem nostrum et regni nostro transalpineasis dominum et regem haereditarium*), cu titlul cunoscut, în speranţa că-i va apăra de duşmani, le va păstra vechile libertăţi – adică acelea de clasă şi de castă – şi-i va judeca drept. Drept aceea, jură, şi în numele lui Mihai şi al tuturor locuitorilor patriei lor, credinţă „până la moarte", iscălind şi pecetluind această mărturisire solemnă. *Numai pentru că Sigismund, „domnul nostru prea-îndurător nu poate sta şi rămânea veşnic în această ţară"*, numai de aceea el aşează în ea pe al său „vice-regent Voievod" şi anume – fără a se pomeni vreun nume – pe acela pe care ei l-au cerut întrun glas cu puterea pe care o au, – şi aceasta pentru ce? Pentru că ştie româneşte (*linguae quoque nostrae et patrii semonis compo sit*)[1] I se va zice: „spectabilis et magnificus Michael Vaivoda regni nostri transalpinensis et caetera, fidelis nobis honorandus", „credincios, vrednic de cinste", dar fără „mila lui Dumnezeu" şi dreptul de a numi ale sale locurile de unde va scrie domnului său. Nu va avea decât pecetea familiei, deşi de ceară roşie, cea mare fiind a lui Sigismund. Va fi unul din consilierii acestuia. Dregătorii nu vor mai fi ai lui. Legăturile cu străinătatea îi sunt interzise, şi el însuşi nu va mai putea trimete soli în numele său. Căpitanul trupelor ungureşti din ţară judecă el pe ai lui când au ceva de descurcat cu un român; în schimb şi Mihai, dar numai prin vornic, va putea să judece când unul dintre ai săi va fi pârât de un ungur; dar, bineînţeles, *cine se leagă de boieri sau de moşiile lor, cu moarte să se pedepsească*. Dacă e o clauză care interzice grecilor de a întra în rândul celor doisprezece sau chiar al dregătorilor, dar permiţând exercitarea negustoriei, e din acelaşi sălbatec exclusivism de clasă.

Boierii nu vor plăti ei ospeţele de Paşti şi de Bobotează, ci ţara.

[1] După Ioan de' Marini, Iojica ar fi râvnit el însuşi una din ţările noastre, cealaltă având să fie dată aceluia din fraţii Genga care ţinea Velica, fiica lui Ioan Logofătul, un pribeag de mult aşezat în Ardeal. V. Iorga, *Viaţa femeilor în trecutul românesc*, ed. a 2-a.

Dacă ar fugi ei în Ardeal – fie şi Vodă cu dânşii[1] – să nu fie tulburaţi cu nimic. Niciun serviciu „plebeu" nu vor fi datori să-l plătească lui Sigismund. „Şerbii", numiţi, ardeleneşte: „coloni et iobagiones", „cari ar fugi pe furiş din bunurile şi drepturile lor de moşieri (*possessionariis*) în locuri străine, să se restituie", – deci *instituirea şerbiei ardelene, care la noi era un* abuz. Rolul lui Vodă singur e să cârmuiască şi să judece, dar nu numai după vechile datine, ci şi după învoiala de faţă, şi din însărcinarea stăpânului ce i se pune în cap. *Pentru a fi recunoscut ca* atare, i se trimete steagul, buzduganul şi sabia. Atunci toţi vor jura credinţă. Dar Voievodul nu va cârmui singur, ci, în toate chestiile, cu sfatul a doisprezece boieri, pe care Sigismund îi pune tot el, şi numai el îi poate şi înlătura. Dările le aşează tot noul stăpân, şi anume în *dieta lui* ardeleană, la care vor participa şi delegaţi ai ţării, avându-şi acolo „locul osebit". Şi, cum toate sentimentele josnice se adună în acest act, care nu e numai de trădare, dar şi de nebunie, de unică nebunie în tot trecutul nostru, fiind doar vorba de un vecin de aproape egală putere, se specifică şi aceea că delegaţii munteni vor sta înaintea acelora ai Moldovei. Dările nu le poate măcar anunţa „Voievodul" singur, ci numai cu toţi cei doisprezece boieri, şi *„ele se vor strânge de boieri numiţi de Sigismund şi care-i vor prezenta lui vreo socoteală anuală"*. Iar Mihai şi urmaşii lui – *de a căror ereditate nici nu se vorbeşte* – vor primi din sumele încasate ce vor propune boierii şi ce va admite stăpânul „după meritele lor".

Boierii se îngrijesc ca *toate actele de stăpânire în folosul lor să rămâie* neatinse, ca la acordarea altora să se ţie samă de datina ţării şi ca *nimeni decât localnicii să nu poată dobândi* moşii. Judecăţile făcându-se înaintea „Voievodului" şi a aceloraşi doisprezece, osânda la moarte şi confiscare nu se va putea executa fără a se întreba Sigismund, care va avea dreptul de graţiere, şi nici într-un caz moşiile nu vor putea fi răpite de la drepţii moştenitori. De episcopi, călugări şi preoţi nu se poate atinge nici noul conducător suprem, veniturile rămânându-le întregi; în frunte va sta Mitropolitul, *căruia-i vor fi supuse şi toate bisericile ardelene* –, adică vechile înjghebări şubrede şi întâmplătoare de la Vad, de la Prislop, de la Geoagiu, de la Bălgrad.

[1] O ştire din Caşovia, I-iu mart, asigură că ambilor domni li se dăduseră pentru un asemenea caz 2.000 de iobagi; Hurmuzaki, III, p. 228.

În legătură: cu această clauză, desigur, se îngădui Vlădicăi Ioan de la Prislop să-şi ia pretutindeni veniturile[1].

O ultimă clauză prevedea că ţăranii, „colonii şi iobagii", „cari se vor fi dus pe furiş din bunurile şi drepturile lor ereditare", de pe moşii deci, „la bunuri străine, să fie aduşi înapoi".

Era tot o strecurare în interesul boierilor care din faptul că era „o singură ţară" înţelegeau să tragă şi folosul robiei generale a sătenilor, întinderii peste toţi a unei „rumânii" asemenea cu „serbia" şi „iobăgia" ardeleană.

Această prevedere a rămas şi după sfărâmarea tratatului de câteva luni de zile. Adică „legătura lui Mihai-Vodă", de care se pomeneşte în unele documente din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Ea, n-are a face cu însăşi politica lui Mihai, redus şi el la măsuri fiscale de pe urma cărora au suferit şi ţăranii, siliţi a-şi plăti recunoaşterea libertăţii, şi de aceea nu în această carte poate fi vorba de o schimbare socială cu origini mult mai vechi şi cu un orizont care întrece cu mult marginile acestei aşa de scurte domnii[2]. Personal, Mihai fusese un cumpărător de pământ ţărănesc ca şi oricare boier de pe vremea sa; ca Domn, el nu s-a prea folosit de puterea pe care o avea; „cisla", partea de bir a ţăranilor fugari, îl interesa desigur[3], dar se ştie că pentru absenţi plăteau totuşi cei de faţă. Cu puţin înainte de domnia lui, vedem mănăstirea Tismana răspunzătoare cu „bucatele" ei pentru neplata birului de ţăranii plecaţi în lume[4].

O grijă patriotică se vede numai în două puncte. Acela în care se spune că vechile hotare ale Ţării Româneşti se vor restabili, „despre Moldova şi despre munţi, în părţile Dunării, *până la mijlocul albiei acelei* Dunări, de la Brăila până la Ruşava (Orşova)"; se va adăugi ce se va câştiga dincolo de aceste hotare prin silinţe comune. Şi, speci-

[1] Pentru ţara Făgăraşului, ordin la 4 iunie, Veress, *L.c.*, pp. 230–[23]1, nr. 124.

[2] Hurmuzaki, III, pp. 477–[4]80. Cf. şi *Ibid.*, III[2], pp. 120–[12]1, nr. CXXXIX[1]. Cf. G. Popovici, *Mihai-Vodă şi moşnenii din Sularul*, în *Convorbiri literare*, XX, p. 1065 şi urm.; Şt. Longinescu, *Aşezământul şi legătura lui Mihai-Vodă*, Bucureşti 1919 (deloc convingătoare altă explicaţie). De altminteri clauza e şi pentru Moldova, unde nu s-a vorbit niciodată de vreo „legătură a lui Ştefan-Vodă".

[3] Cf. I. Bogdan, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, p. 154.

[4] V. I. C. Filitti, în studiul său Consideraţiuni generale despre vechea organizare fiscală a principatelor române până la Regulamentul Organic, în Analele economice şi statistice, XVIII, p. 160. Cf. şi ibid., p. 162 (cazuri contimporane).

ficându-se că în orice tratat cu turcii să se cuprindă şi ţara, i se asigură apărarea, cu bani, cu trupe, cu arme şi tunuri, contra duşmanilor"[1].

Ştim însă de aiurea, după ştiri sigure din Alba Iulia, înainte de încheierea actului, că trimeşii s-au plâns de prada din partea trupelor trimese în ajutor, aşa că n-ar fi nevoie să se adauge altele, cerându-se şi ordin către căpitani „ca să nu mai prade aşa şi să nu distrugă ţara cu totul[2]. .

Aceleaşi sunt, cum am spus, condiţiile primite pentru Ştefan Răzvan de singurii doi boieri veniţi în misiune de la dânsul, care-şi puseră peceţile numai la 3 iunie, după o negociaţie tot cu Iojica, dar şi cu Pangratie Senniey: Ioan Calugherà, grecul din Candia, de la Retimo[3], vistier al ţării, moştenit de la Aron, şi Mihail, care era şi agă şi hatman, evident Mihail Tolnay, şeful ungurilor aceluiaşi Aron, cu care se făcuse schimbarea de domn în Moldova[4]. Se adaugă numai pentru această ţară de cetăţi că pârcălabii vor fi numiţi tot de ardelean[5].

Avem şi instrucţiile date lui Gaşpar Kornis, amestecat în Moldova şi mai înainte[6], pentru executarea tratatului, ceea ce, firește, nu se află pentru munteni, unde nu era vorba de un domn atuncea numit şi cu totul atârnător de Ardeal. Deci, numirea se va comunica, ungureşte şi româneşte, înaintea boierilor şi a comandantului trupelor ungureşti, Barcsai. Se vor da insigniile de Domnie lui Ştefan[7] şi se vor lua jurământul de la toţi, dintre care se *vor alege cei doisprezece oligarhi*, care vor jura şi ei, din nou, iscălind şi pecetluind, şi *cei patru pentru venituri*, care se şi specifică. Vornicul nu se va numi „al Moldovei", ci „al domnului nostru milostiv şi al Moldovei"[8]. Barcsai va avea comanda trupelor, şi se stabilesc soldele. Voievodul să se poarte bine ca ostaş, căci principele-i va veni în ajutor până la sfârşitul lunii, ca unul care e hotărât „a trăi şi a muri împreună cu el, şi în bine şi în rău,

[1] Actul e foarte rău publicat în Hurmuzaki, III, p. 209 şi urm. (după Wolfgang Bethlen) şi pp. 472–[47]6, nr. XL.
[2] Hurmuzaki, III, p. 236. Cf. *ibid.*, III[2], p. 103, nr. CXXV.
[3] V. Iorga, în Hurmuzaki, XI, p. LXXXV şi p. 756, nota 1.
[4] V. pentru el Iorga, în tabla vol. XII din Hurmuzaki.
[5] Hurmuzaki, III, pp. 477–[4]80, nr. XLII.
[6] *Ibid.*, p. 223.
[7] Buzduganul, nu cârja, cum s-a tradus. „Mingile înfocate" (p. 238) sunt garantale!
[8] Veress, *Lc.*, p. 23.

Dumnezeu să ferească". Era, de fapt, ce spune Simon Genga într-o scrisoare încă de la 25 mai: „Are aşa de puţină autoritate, de nu se poate mai puţină, dar se mulţămeşte, şi a primit steagul şi buzduganul ce-i trimete Alteţa Sa"[1], despre care tot Genga spune că Mihai n-a fost, deci, scos (*non è rimosso dai principato*), dar „i s-a luat toată autoritatea", acordându-i doar 12-15.000 de soldaţi şi „unele dijme ţărăneşti care nu sunt de cea mai mare importanţă"[2].

În ce priveşte Ţara Românească, Sigismund se rostea astfel, într-o scrisoare către solul trimes la Roma încă la 12 mai: „Toată acea provincie ne recunoaşte ca domn şi stăpân (*signore et padrone*), şi tot aşa face şi acel prinţ, aşteptând de la noi ordinele şi legile cum să se poarte (*come, habbi da governare*) şi se arată foarte gata la orice serviciu (*fedeltà*) cu boierii lui, care sunt aici ca să ne facă jurământul în numele său şi al întregii acelei ţări, aşa că ne-am asigurat de acea provincie sau ţară, că, întru cât vor putea, vor fi în serviciul creştinătăţii"[3]. Dar un ragusan întors de aici ştie să spună că în ambele ţări lumea e foarte nemulţămită de asprele condiţii, dând vina mai mult pe consilierii lui Sigismund[4].

Mihai trebui să primească un asemenea act numai cu un sentiment de imensă indignare. Boierii îşi bătuseră joc de sarcina aşa de gingaşă care li se încredinţaseră. Ei îşi uitaseră şi de propria lor demnitate şi de datoria faţă de domnul lor, pe care-l prefăcuseră într-o simplă slugă a omului fără minte şi fără ruşine care-şi închipuia că o lume se învârte în jurul lui şi că în el e temeiul sfintei lupte pentru cruce. Dacă, de la o bucată de vreme, Mitropolitul Eftimie dispare, ca să fie înlocuit, deşi numai trecător, cu un Mihail, în alcătuirea Sfatului muntean însă *nu se vede după această fatală dată de 20 mai, la care putem zice că în conştiinţa lui Mihai s-a trezit chestia ardeleană, nicio schimbare*[5]. Nicio pedeapsă n-a ajuns pe acei care greşiseră aşa de mult faţă de ţara lor însăşi. Domnul cel adevărat îşi rezervă pentru mai târziu, după trecerea marii primejdii de la turci, ceasul răzbunării, şi nu numai contra nemernicului de pe tronul ardelean, ci şi contra întregii clase de nobili înfumuraţi care-i hrăniseră prin aprobarea, adesea şi prin

[1] *Ibid.* Se traduceau aceste puncte din „greceşte"; *ibid.*
[2] Hurmuzaki, III, pp. 232–[23]6, nr. 126 (10 iunie).
[3] *Ibid.*, p. 219.
[4] *Ibid.*, pp. 249–[2]50, nr. 136.
[5] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 51, nr. CVIII.

îndemnul lor, asemenea visuri. Deocamdată el trimesese, ca învingător, acelui care nu învinsese niciodată dovezile biruinţilor mai nouă: un Ştefan Bodony, dintre ungurii plătiţi de dânsul, aduse, a doua zi după încheierea actului pe care Mihai nu l-a cunoscut decât simţitor mai târziu, trei steaguri turceşti, trei tătăreşti şi, pe lângă arme de multe feluri, trei tunuri pe care oştile sultanului le dobândiseră de la însuşi Împăratul Rudolf. Peste câtva timpi, Stroe Buzescu şi Radu Calomfirescu vor veni la nunta, care fu serbată în august, a lui Sigismund cu arhiducesa[1]. Odată ce nici din Polonia, de la dietă, nici de la Praga, unde-şi trimesese în april, cu o misiune de mare taină, numai pentru împăratul[2], un sol întors fără ispravă, nu-i venea nicio încurajare, nu-i rămânea altceva lui Mihai decât o otrăvită aşteptare.

Cum se privea însă în Muntenia, între boierii războinici, învoiala la care se lăsaseră prinşi boierii în această lună mai din anul hotărârilor supreme, o arată cuvintele de mânie ale *Cronicii Buzeştilor*. Se vorbeşte întâi de un Consiliu al lui Sigismund, în care ar fi fost vorba de „cum să scază pe Mihai-Vodă despre Ţara Muntenească, să fie mai mic şi ascultătoriu de poruncile lui şi să-i oprească ţara cu tot venitul ei". Mihai află despre aceasta şi, cum „nu se putu suferi", el trimite la Sigismund solia pe care o cunoaştem[3]. „Pohta" lui – aşa numeşte el mai târziu dezideratele sale – ar fi fost numai aceasta: „să fie ascultătoriu de Bator Jigmon, iar *de ţară să n-aibă scădere, ci să şi-o ţie drept, şi să se ajute unii cu alţii, cum le-au fost jurământul dintâi*". Şi acuma vine acuzaţia formală adusă trimeşilor: „Dintr-aceşti boiari ce-i trimisease Mihai-Vodă pentru tocmeală, învrăjbitoriul diavolul umblase în mijlocul lor, *de se apucară unii ca aceia mai mult să facă vrajbă decât pace, cum să scază pe Mihai-Vodă din ţară*. Iară ceilalţi boieri, ce se nevoia să slujească Domnul său în dreptate, de neprieteni fură biruiţi. Şi scăzură pre Mihai-Vodă despre domnie ţării şi despre venitul ei, – *numai să fie tocmai cu căpitanii lui*". Paragraful se mântuie cu un fel de asigurare că boierii cei doisprezece ar şi fi fost aleşi: „Şi alese Bator Jigmon 12 boieri *juraţi* munteani, puindu-i ispravnici preste tot venitul ţării, şi să fie sub porunca lui". Domnul

[1] Cronica Buzeştilor, p. 282.

[2] Hurmuzaki, III[2], pp. 52–[5]3, nr. CXIII; p. 95.

[3] Se citează însă anume Vlădicii, Mitrea, Dumitru, Radu Buzescu şi Chisar („Iraf"); p. 280.

învingător trebui să sufere această aşa de sângeroasă jignire[1]. Din partea lor, boierii se îndreptăţeau prin aceea că numai astfel se puteau „asigura de tirania Domnilor lor, care, pentru a se îmbogăţi, la orice prilej cât de mic, înlăturau (prin moarte) pe cei mai de samă oameni bogaţi din ţară"[2].

Dar războiul, mult zăbovit, bătea la uşă.

[1] E interesant că şi ardeleni, saşi, ca Michael Weiss, văzând anexarea din mai 1595 deschiderea problemei Ardealului, osândesc dar această politică de „cutezanţă": „Hoc anno vendicat sibi Sigismundus titulum supra Moldaviam et Valachiam. Sed sane multis nocult temeraria virtus". Consilierii se jucau, spune el, cu prinţul, ca nişte copii pe o prăjină de papură (in arundine longa). El condamnă şi răpirea lui Aron: „erat haec merces prophetica, sed certe etiam consilium malum, consultoribus erat (etiam?) pessimum"; ed. Trauchenfels, *O.c.*, p. 145; v. ediţia din *Quellen der Stadt Brassó*, IV. El arată cum au fost pedepsiţi apoi de soartă Răzvan şi cu ai săi. Weiss, care a văzut întronarea noului Domn, asigură că acesta era ţigan: „war gewiss nationis aegyptiacae"; *ibid.*, p. 145.

[2] Declaraţiile către nunciul papal, atunci sosit în Ardeal; Iorga, în Harmuzaki, XII, p. 53, nr. CXI. Îndoieli la Praga dacă se poate „ceda" Ţara Românească lui Sigismund, *ibid.*, pp. 72–[7]3, n[umere]le CXXXI-[CXXX]III.

CAPITOLUL VI

Afirmarea independenței. Marile lupte din 1595[1]

La mijlocul lui mai se ştia acum în Ţara Românească, precum o arată informaţii venite de acolo, care e planul de luptă al turcilor, direcţia atacului lor fiind aceea pe care, de la început, o găsise ragusanul Ioan de' Marini Poli[2]: la Dunărea românească. *Înainte de toate era nevoie în adevăr de ruperea asediului de flămânzire pe care de aproape jumătate de an îl suferise Constantinopolul, de a cărui liniște şi mulțămire atârna însăşi stăpânirea Împăratului*[3].

După acest plan, pe care îndată-l iscodise Mihai, Hasan Hadâmbul, fiul marelui Socoli, care purta amintirea înfrângerii din iarnă, cu apriga dorinţă de a o răzbuna, se şi aşezase la Rusciuc, în vecinătatea căruia, la Cerven, se şi vedeau cele 4.000 de corturi ale armatei lui Paşa de Caramania, care a trecut în legenda noastră sub numele – ca de persoană – cum îl luau şi contemporanii români din acel moment, de „Caraiman-Paşa", se pregătea a trece pe la Vidin şi i se atribuia o şi mai însemnată forţă, de 40.000 de ostaşi. Iar al treilea corp gata de năvălire stătea la Silistra cu alţi „30.000". Ferhad el însuşi, încă la Adrianopol, se ţinea gata pentru o nouă campanie în Ungaria[4].

---

[1] Pentru toate aceste evenimente şi „gazetele" din Hurmuzaki, III, p. 247 şi urm., unde şi actele pentru intrarea lui Zamoyski în Moldova.

[2] V. scrisorile lui citate mai sus.

[3] Şi în iunie un spion vorbeşte de lipsa de hrană; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 54, nr. CXV. Cf. şi *ibid.*, p. 55.

[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 51, nr. CIX.

O încercare de pod din partea lui Hasan avu, la începutul lui iunie, mai mult caracterul unei demonstraţii şi unei pipăiri. O puternică rezistenţă a trupelor lui Mihai, care pândeau în apropiere, prin locuri aşa de bine cunoscute după victoriile din iarnă contra turcilor şi tătarilor, îl făcu să se oprească, aşteptând ajutoare[1], şi pentru câteva săptămâni fu iarăşi linişte în aceste locuri ameninţate[2]. La Alba Iulia se păstra încă acel ceauş Husein, venit cu oferte de la Ferhad însuşi[3] (în care Mihai era tratat drept unul care nici vameş n-ar fi meritat să fie la Împăratul[4]) şi de la Caimacamul Curt-Aga[5], aducând apoi şi scrisori de la beglerbegul de Buda care îndeplinea rostul Paşei de Timişoara şi de la veşnic amestecatul în afaceri băneşti şi politice agent al Angliei, Eduard Barton, precum şi anume taine de spus oral, din partea Sultanului. De se încerca facerea de poduri la Nicopol, la Vidin şi chiar la Belgrad[6], *scrisoarea personală a Sultanului* – atenţie fără exemplu faţă de un tributar – către „Sigismund Báthory, prinţ al Ardealului"[7], oferea, cu amnistia, ambele ţări şi pământul până la Tisa cu titlul de rege al Ungariei: să nu uite că înaintaşii lui „au subjugat Grecia", „au frânt coarnele Ungariei şi au mai supus odată Ardealul"[8].

La 10 iunie Sigismund credea că trebuie să ceara ajutoare imperiale de la Caşovia, asigurând că atacul se va da *aici* şi că, dacă se obţine o victorie, s-ar putea câştiga sârbii şi bulgarii[9].

Primejdia era acum numai din partea Giurgiului. Dinspre Silistra nu se vedea nicio mişcare. Iar în Oltenia ofensiva o luă Mihai prin atacul contra „Nicopoii Mici", Turnul nostru, al cărui nume apare

---

[1] Isopescu, Documenti inediti della fine del cinquecento, în Mem. Ac. Rom., seria III, X, 2, p. 32, nr. XXVIII.

[2] Hurmuzaki, III, pp. 240, 476, nr. XLI, V, şi *ibid.*, III^2, p. 116, nr. CXXXV.

[3] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 53, nr. CXI.

[4] *Ibid.*, pp. 94–[9]5, nr. CLII.

[5] *Ibid.*, p. 95, nota 2.

[6] Scrisori ale acestuia de la 13 mai, *ibid.*, pp. 54–[5]5, nr. CXV; Hurmuzaki, III^2, p. 97, nr. CXIX.

[7] Ibid.

[8] Veress, *L.c.*, pp. 228–[22]9, nr. 123; cf. Hurmuzaki, III^2, p. 483. Vezi ce spune despre aceasta Simon Genga, *ibid.*, p. 239. Pentru ceaşul *al doilea*, care aduce scrisoarea, Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 69, nr. CXXIV. Refuzul lui Sigismund, comunicat la Praga, *ibid.* p. 71, nr. CXXVIII. Era vorba şi de reducerea tributului de la 15.000 de florini la 5.000; *ibid.*, p. 72, nr. CXXX. V. şi *ibid.*, p. 74, nr. CXXXV. Veress, *L.c.*, pp. 228–[22]9, nr. 123.

[9] Ibid.

chiar aşa în informaţia contemporană, şi contra Nicopolului, a „Nicopoii" celei Mari, dincolo de Dunăre[1]. Se luară bărcile pentru pod ca să se împiedece trecerea Dunării[2]. Anumite oferte veniseră de mult din partea bulgarilor[3]. Încercarea de a-l câştiga pe neastâmpăratul războinic printr-un ceauş ca acela trimes în Ardeal, nu reuşi: primit cuvincios la Curte, el căzu, după cât se pare, în mâinile ostaşilor aventurieri şi bandiţi, de toate neamurile care roiau în lungul, în latul ţării, şi pieri astfel[4].

La 3 iulie situaţia părea, totuşi, atât de ameninţătoare, încât Sigismund Báthory, deşi se declara gata să o înfrunte şi la această Dunăre-de-Jos şi în regiunea bănăţeană a Lugojului şi Caransebeşului, crezu că trebuie să ceară stăruitor, şi cu termin: până la sfârşitul lunii, ajutorul arhiducelui Matthias[5]. La 18 iunie Albert Király îşi avea ungurii pe Colentina, lângă Bucureşti, gata să înainteze spre Dunăre.

Scrisoarea citată mai sus a lui Király e deosebit de importantă pentru aceste zile de înfrigurare înaintea marii lovituri. „Cu trei săptămâni înainte", deci la sfârşitul lui mai, cutare ungur, căpitan de strajă, cu şaizeci de ai lui, se uneşte cu „călăreţi şi cercetaşi" (*perspectores*) „de-ai lui" Vodă, prinde în cale ce mai află, „Români, bulgari şi ajutători de oaste liberă", trece, „ziua mare" pe la Nicopol şi bate straja turcească lângă apa ce se varsă acolo. Dar mai însemnat e că se strică prin foc toată pregătirea de trecere a turcilor, făcută „de un an şi jumătate", cu peste o mie de luntri, ucigând 500 de turci: numai câteva vase mai puternice scapă; se iau două tunuri, care se îneacă; un Paşă ar fi fost ucis sau ar fi fugit. Nicopolul e ars, se încearcă şi luarea cetăţii, care se apără însă bine. „E desigur", se adaugă în această scrisoare către Sigismund, că „e desigur o dovadă despre faptul că Mihai Voievod este viteaz (*ex animo strenuus*) şi foarte norocos servitor al Seninătăţii Voastre"[6].

Cu câteva zile înainte, asigurând şi atunci că lovitura stă să cadă asupra lui, pentru că Sultanul „n-are de unde aiurea să poată scoate

---

[1] Hurmuzaki, III, p. 240; III², p. 10 („Urno, contro Nicopoli"). Cf. Veress, *L.c.*, p. 246, nr. 133.

[2] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 75–[7]6, nr. CXL şi urm.; pp. 78–[7]9, nr. CXLIX.

[3] *Ibid.*, III, p. 236.

[4] *Ibid.*, III², p. 97, nr. CXIX.

[5] *Ibid.*, III, p. 214.

[6] Reussner, *Epistolae Turcicae* (Frankfurt-pe-Main 1600), cărţile XII-[V]IV, pp. 132–[13]3.

hrana pentru armata lui, care e aici", prinţul ardelean, deşi în aşteptarea unei căsătorii care zăbovea, se adresa şi la Roma, – printr-un cunoscut, camerierul secret al Papei, Giambattista Genga, ruda unui Fabio care avea mine în Ardeal, cerând pentru ele capital în Florenţa[1] –, căutând un grabnic ajutor. *Nici aici nu e vorba de alt cineva decât de dânsul; „Voievodul" de peste Carpaţi nu există, nici ca element politic, nici măcar ca element militar*[2]. La 11 ale lunii, el se adresa către acelaşi, arătând că îndată după bairam duşmanul va înainta: se întrebuinţează şi stăruinţele nunţiului, Malaspina, episcop de Cervia, care tocmai venise în Ardeal, şi pentru nuntă, dar mai ales pentru curăţirea provinciei de erezie şi restabilirea scaunului catolic de Alba Iulia[3]. Şi aici el se înfăţişa ca stăpânul „acestor provincii". Până şi rivalului polon pentru stăpânirea lor se adresa el, pe o vreme când se vorbea de posibilitatea unei „ligi" creştine, ca să întrebe dacă vrea să dea ajutor „valahilor", dacă e gata să atace pe tătari, dacă nu s-ar putea ca şi de la muscali să vie un contingent şi, în sfârşit, dacă nu s-ar putea lua în soldă 2.000 de cazaci[4].

Acolo, însă, hotărârea era luată de Zamoyski: Răzvan, socotit ca un intrus şi uzurpator, fiind prea slab – numai şase (?) ostaşi spre paza capitalei sale – se vor ocupa cetăţile, planul fiind să se anexeze permanent Benderul, Cetatea Albă, ba chiar Oceacovul şi Aslangorodul la Nipru[5]. La aceeaşi dată aproape, Mihai primea pe solul polon Liubienicki şi-i mărturisea că nu ştie ce au de gând să facă turcii de la Giurgiu şi Silistra, al căror număr se da ca fiind de „120-160.000 de oameni".

Şi, cu acest prilej, el se plângea de schimbarea din Moldova, care-i dase ca vecin pe acel Razvau care i-a fost „călcător de credinţă, supus, nu ţăran, ci grădinar, a cărui mamă îi e supusă şi care i-a furat 6.000 de unghi când a fost trimes de el la Constantinopol, iar acuma-şi zice: frate al lui", împiedecând, totuşi, legăturile Ţării Româneşti cu Polonia.

Cum i se răscoleau toate năcazurile, *Domnul muntean aduse*

[1] Veress, *L.c.*, p. 137, nr. 74. Pentru soţia acestuia în 1594, *ibid.*, pp. 142–[14]3, nr. 78; pp. 151–[15]4, nr. 84.

[2] Isopescu, în *Diplomatarium italicum* al Şcolii Române din Roma, I (1925), pp. 383–[38]4, nr. II.

[3] *Ibid.*, pp. 384–[38]5, nr. II.

[4] *Ibid.*, p. 388, nr. VII.

[5] *Ibid.*, pp. 382–[38]3, 385, nr. IV ; p. 389, nr. VII.

înainte şi dureroasa lui scădere faţă de ardelean, din păcatul boierilor, care „n-au făcut ce aveau în instrucţiile lor, ci ce era în interesul lor (*quod e re eorum erat*), căpătând unele privilegii pentru dânşii, şi l-au întovărăşit cu Aron, supunându-se Împăratului creştinilor". *Şi el ţinea să arate, din mândria sa de stăpânitor independent, că nu e supus nici* aceluia. Nici n-ar fi primit legătura cu Imperiul, „dacă nu mi s-ar fi dat încredinţarea că regele Poloniei e unit cu Împăratul şi cu domnii creştinilor ca să facă împreună război turcilor şi că vreau să continue acest război". Apoi Aron a fost scos pentru a se pune în loc „Hatmanul şi sluga lui" şi e ţinut închis, fiind despoiat şi de averea sa. Se temea să nu pată şi el tot aşa, căci *„n-are încredere în supuşii* săi, de care a fost înşelat când au făcut la prinţul Ardealului ce nu li se încredinţase lor". În ce priveşte pe cei 7.000 de unguri, e şi mai puţină credinţa ce poate avea; „mă tem mai mult de dânşii şi decât de turcii care odinioară erau în ţara mea; mai sigur eram sub turci decât acuma sub creştini". I s-a făgăduit ajutor şi de la ardelean şi de la Împărat, şi nu i-a venit nimic până la acest ceas decât bieţi 3.000 de unguri, „căror li *plăteşte leafa de şase luni, zălogindu-şi toată averea şi risipind toată zestrea soţiei sale. A ajuns la o astfel de sărăcie de nu cruţă nici odoarele mânăstirilor, ci toate acelea, care erau dăruite lui Dumnezeu, se împrăştie*". Nevasta, fiul îi sunt la Târgovişte cu o parte din avere, altele îngropate prin mănăstiri. Nu mai e nimic de aşteptat: ardeleanul abia-şi ajunge lui însuşi, şi între prinţii creştini nu e nicio unire. „Noi, creştinii, nu voim să ne legăm între noi, dar vom fi legaţi de păgâni". Se va pierde toată creştinătatea, spunea el, ca odinioară Ştefan cel Mare la Veneţia. Focul va trece de la dânsul în Moldova şi va prinde apoi şi Polonia. *Aceasta nu se apără acasă, ci la Dunăre.*

El îşi va face însă toată datoria. *„Mâne voi pleca pentru ca să le împiedec cu ajutorul lui Dumnezeu trecerea Dunării. Tot ce fac e din iubirea pentru creştinătate, ca să nu se verse sângele creştinilor.* De către turci, n-am fost jignit, ci mi s-a făgăduit că eu şi fiul [meu]* moştenitorul meu, vom fi păstraţi veşnic în stăpânirea mea. *Acuma sunt gata să-mi vărs sângele, căci plec la războiul cu turcii, care nu e după puterile mele*". Dacă ar mai fi în Moldova Aron, cu care era înţeles, ar putea încerca să păzească vadul, mai ales dacă nu-i cad tătarii în spate, dar cu un „Ţigan" ca Răzvan ce poate face? *„Nu e cine să mă ajute, nici loc nu e unde să pot să-mi plec capul*". Ar cerca la poloni, cărora le-ar da tributul, pentru că de la alţii, ei înşişi în luptă cu

* În text: „său" (*n. ed.*).

turcii, nu se poate aştepta nimic. Să aştepte un astfel de sprijin? Să-i aducă dorinţa şi înaintea cunoscutului ambasador polon Taranowski, înaintea lui Zamoyski, care-i e ca un tată, şi ajutătorul lui ca un frate, cu care şi el a avut a face, dar nu poate da scrisori, căci ar fi un lucru periculos. De ar avea la graniţa de jos 10.000 de poloni, ce n-ar putea fi! De tătarii strânşi laolaltă să se păzească polonii bine: „nu pot creştinii să sprijine asaltul lor, căci sunt pregătiţi şi iuţi"[1]. Îndată sosea, de altfel, în Polonia solul de taină al lui Mihai, armeanul credincios, Petru Grigorovici[2].

În acest moment turcii beglerbegului Rumeliei –, căci aceasta era calitatea lui Hasan[3] –, care aveau paza Dunării, erau foarte încurcaţi că li s-au distrus şeicele pe care le pregătiseră pentru trecere. Dar nu aceasta, în rândul întâi, i-a ţinut în loc atâta vreme, ci două alte motive, hotărâtoare.

Unul era acea rea stare morală a imensei, dar neorânduitei şi tulburatei oştiri. Ienicerii şi spahiii păreau gata să se încaiere, şi nici unii, nici alţii n-aveau cea mai mică dorinţă să-şi rişte pielea. În ce priveşte pe cei dintâi, ei erau de multă vreme oameni cu familie, doritori de a sta în garnizoană, de a se bucura de plăcerile capitalei şi mai ales oameni de afaceri care traficau influenţa lor.

Al doilea, era starea de spirit a bătrânului mare-vizir. Ştiind că se lucrează necontenit contra lui, că opera marelui său duşman, cu o ură albaneză de la un neam la altul, Sinan, care se privea ca având un fel de drept exclusiv asupra războiului pe care el îl provocase şi el înţelegea să-l conducă, nu-l pierde nicio clipă din ochi, el se zăbovea la Adrianopol, apoi la Iamboli[4], gata să se întoarcă pentru a-şi apăra situaţia aşa de primejduită şi pe care, în adevăr, peste foarte scurtă vreme, o va pierde şi, cu dânsa împreună, şi viaţa.

În mai, după declaraţia solilor munteni în Ardeal, *oastea lui Mihai era mai mult românească decât străină*: peste 30.000 de români şi peste 10.000 de unguri, – şi cu ceva cazaci[5]. În conducerea ei era însă *o dualitate* pe care numai la momentul hotărâtor o putu acoperi extraordinarul avânt eroic al celui care cetise isprăvile lui Alexandru

[1] *Ibid.*, pp. 396–[39]9, nr. XXVI.
[2] *Ibid.*, p 399, nr. XXVII. Cf. şi *ibid.*, p. 411, nr. XXVI.
[3] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 53, nr. CXIV. *Iota.*, p. 54, nr. cxv
[4] *Ibid.*, p 54, nr. CXV.
[5] *Ibid.*, p 53, nr. CXI. O socoteală falsă de abia 5.000; Isopescu, *L.c.*, p. 389, nr. VIII.

cel Mare şi ardea de dorinţa să le învie prin fapta sa de „vitejie". E sigur că, având în spinare şi regimul oligarhic impus la Alba Iulia, el nu dispunea ca şef suprem şi ca domn al ţării de trupele ardelene ale lui Király, care înţelegea că atârnă numai de prinţul său, fără să aibă altă legătură cu Mihai decât aceea cu un camarad, oricare i-ar fi titlul, pe care-l considera ca venind de la mărinimia stăpânului adevărat al întregii Dacii.

Din partea sa, Mihai, care primise, ca emisar ardelean, pe vrednicul căpitan bănăţean Gheorghe Palatici, scria, la 27 şi la altă dată din iunie, lui Iojica, considerându-l ca rudă (*affinis*), iscălind „Voievodul Valahiei Transalpine" şi vorbind, în cererea de ajutor repetată de „cele trei ţări" ale lui Sigismund. El consideră pornirea duşmanilor ca însufleţită mai mult de pofta răzbunării, dar şi de credinţa că apărarea va fi slabă. *Cerea voie* ca să aducă pe acei cazaci cu „suflet spontaneu" dintre care 400 se şi află la Brăila. *Dar el nu-şi putea ascunde indignarea pentru jignirea ce i se adusese, şi în multe, peste aşteptarea mea, demnitatea* (dignitas) *mea de la început a fost scăzută şi micşorată* („diminuta et status attenuatus"), va păstra credinţa şi supunerea apărând ţara pe care, cu inima tristă, o prezintă din nou ca fiind a „Seninătăţii Sale". Ar fi dorit să aibă în Ardeal ca loc de refugiu ceva mai bun decât mica şi săraca moşie Lona; ar vrea mai bine un castel, şi cât de puţin l-ar costa aceasta pe prinţ! La nunta apropiată a acestuia ar vrea să-şi trimeată fiul, Pătraşcu[1].

Hotărârea ofensivei turceşti nu fusese luată în momentul când, la 7 iulie, Ferhad era răsturnat şi chemat la Constantinopol ca să fie dat călăului. Ajungând la ţinta dorinţilor sale, Sinan, recăpătând pecetea Marelui Vizirat, se aruncă îndată, lacom de a-şi dovedi energia, răzbunând tot ce răbdaseră ai săi de la obrăznicia provocatoare a rebelilor, la Dunăre, unde era să afle însă o armată pe care n-o cunoştea, n-o putea schimba, nici stăpâni, şi care se va dovedi netrebnică.

Puţine trupe – şi cu unele tunuri[2] – se îndreptau spre Dunăre, pentru strajă mai mult decât pentru o împotrivire la vad, care nu era în tradiţiile vechiului nostru sistem militar. Hasan putu trimite, deci, la Constantinopol robi, capete tăiate şi chiar douăzeci şi două de steaguri: între prinşi era o femeie care se lăuda că a ucis cu mâna ei zece turci[3].

Astfel Sinan putu trece în răgaz Dunărea trei zile în şir, de joi

[1] Veress, *L.c.*, pp. 241–[24]4, n[umere]le, 129–[1]30.
[2] V. Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 70, nr. CXXIV.
[3] *Ibid.*, p. 80.

până sâmbătă[1], începând de la 14 august, pe un pod de o sută treizeci de luntri, pe carte apoi îl rupse[2]. În oaste nu se afla şi acela care trebuia pus în locul lui Mihai, copilandrul Radu, al lui Mihnea Turcul, care scria cu veşti bune la Veneţia acestei odrasle a sale[3]. Se vorbea de 80.000, de 100.000, ba şi mai mult decât atâţia turci, cu ceva călărime tătărească[4]. Dar oastea era tot aşa de rău dispusă ca şi până atunci şi moleşită de marile călduri ale verii. Cum erau în mijlocul ei şi renegaţi, ba şi sârbi din Bosnia, călăreţi, se produseră de la început dezerţiuni în masă la Mihai, care, din ultima-i tabără, la Măgurele, nu departe de Bucureşti, începu să se coboare spre mlaştinile Neajlovului, aşteptând trecerea duşmanului prin acele primejdioase locuri strâmte.

Ştafete anunţară în Ardeal şi în Moldova apropierea clipei hotărâtoare[5]. Dar la Alba Iulia se pregătea nunta pompoasă a lui Sigismund, care se făcu la 13 ale lunii, chiar în ajunul ciocnirii trupelor în valea Dunării[6]: la 11 ale lunii el se lăuda către arhiducele Maximilian că un atac turcesc al Paşei de Timişoara a fost respins, prinzându-se begii de Lipova şi de Inău şi, în ce priveşte Ţara Românească, el credea că Sinan e încă ocupat cu facerea podului[7]. Abia la 16 el putea să anunţe înlocuirea lui Ferhad cu Sinan, aducând trupe nouă cu dânsul şi hotărât să spargă frontul care flămânzea Constantinopolul[8]. El se adresa, la 18, lui Zamoyski pentru o colaboraţie care era imposibilă[9]. Iar în Moldova Ştefan Răzvan, ameninţat şi de trecerea tătarilor, după ce trăsese o frică de pe urma unui mare grup de cazaci care trecură pe deasupra ţării spre Sătmar[10], se temea înainte de toate de un atac al lui Zamoyski, care se îndrepta spre Nistru fără a voi să-şi lămurească intenţiile şi era înconjurat de vreo treizeci de boieri pribegi, între care Ieremia şi Simion Movilă şi Lupu sau Luca Stroici, boier crescut în Polonia şi legat de Apuseni[11]. Domnul moldovean va

[1] *Ibid.*, p. 97.
[2] *Ibid.*, pp. 206–[20]7.
[3] Iorga, *Contribuţii*, pp. 106–[10]7.
[4] Izvoarele citate acum, în Iorga, Hurmuzaki, XII.
[5] *Ibid.*, p. 80.
[6] Trauschenfels, *L.c.*, p. 33.
[7] Veress, *L.c.*, pp 257–[25]8, nr. 138.
[8] *Ibid.*, pp. 261–[26]3, nr. 150.
[9] *Ibid.* pp. 263–[26]5, nr. 142.
[10] Veress, *L.c.*, p. 255.
[11] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 78, nr. CXLVII; Isopescu, *Diplomatarium*, p. 386, nr. V.

fi ştiut că regele îl consideră ca pe un trădător al stăpânului său şi ca un duşman al regatului, faţă de care nu se poate recunoaştere, simpatie şi cu atât mai puţin colaborare[1]. Astfel, Ştefan fu reţinut acasă de aceste îngrijorării, precum, la turci, Ferhad nu putuse pleca de teamă să nu primească de la Sinan o lovitură la spate. Nici ungurii lui Tolnay nu se clintiră[2].

Numărul trupelor lui Mihai era socotit în Ardeal că nu întrece 10.000, între care „cea mai mare parte nu erau soldaţi[3]. Socotelile sunt însă aşa de nesigure încât se vorbeşte peste câteva zile de 35.000 de oameni, români şi unguri, cu douăsprezece tunuri[4]; Sigismund se va putea pune în mişcare numai la sfârşitul lunii[5]. Germanii aşteptaţi, *reiterii* de cavalerie grea, nu veniră deloc. Tehnicienii italieni, priceputi la tunuri şi la asediul cetăţilor, pe care-i trimetea Marele Duce de Toscana, amator de cruciadă, a cărui fată fusese peţită cândva de Sigismund, nu sosiră decât odată cu prinţul ardelean, la care veni întâi un Turloni, apoi un Alessandro de Medici[6] şi, la sfârşit, cu ofiţeri ingineri, Silvio Piccolomini. Mihai trebui să înfrunte, deci, cu singur Király, *care lucra pe sama sa proprie*, izbitura imenselor mase neorânduite care se ridicau în sus de pe malul Dunării năpădite de mulţime.

Vom avea astfel despre glorioasa zi de 13/23 august 1595, două povestiri deosebite de la oameni a căror mentalitate şi ale căror scopuri ele însele erau atât de deosebite.

Pentru căpitanul lui Sigismund, a cărui scrisoare e datată de la Copăceni, 24 august, lucrurile s-au petrecut aşa:

Toată ziua de marţi au fost crâncene lupte între cele două oştiri, luptă „decât care nici n-am văzut nici n-am auzit să se fi dat vreo alta aiurea". Atacurile şi respingerile se urmară. După ce se pătrunsese în tabăra turcilor, trei paşi respinseră cu un iuruş disperat, care atinse corturile creştine, dar ei fură izbiţi înapoi şi aruncaţi în mlaştină. Sinan s-ar fi mirat „ce fel de oameni suntem noi care aşa de îndrăzneţ ne aruncăm asupra lor, căci nu s-a mai auzit de nimeni vreodată ca trupe

[1] Iorga, în Hurmuzaki, p. 72, nr. CXXIX. O ciocnire cu dobrogeni la Smil; *ibid.*, p. 70, nr. CXXV.
[2] *Ibid.*, p. 72, nr. 129.
[3] Veress, *L.c.*, p. 258, nr. 139.
[4] *Ibid.*, p. 169, nr. 143.
[5] La 27 august, din Alba Iulia; *ibid.*, pp. 271–[27]2, nr.145.
[6] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 79 şi urm., nr. CL.

aşa de mici să îndrăznească a pleca împotriva puterilor Împăratului turcesc şi să puie pe fugă trei paşi" – Khidr, Hasan de Timişoara şi Mustafà de Bosnia –; era vorba să se hotărască retragerea armatei turceşti, dându-se ordinul de a se strânge şi încărca bagajul, dar micul număr al biruitorilor a împiedecat aceasta. „Însă şi aşa, puţini câţi au fast, noi am dobândit biruinţa". Căci marele număr de morţi a fost la turci, cu un paşă chiar, Khidr, Sinan fiind între cei daţi jos de pe cal; la creştini doar mulţi răniţi şi o mare ucidere de cai. S-au pierdut tunuri, dar s-au luat steaguri, între care şi un steag verde al lui Mohamed însuşi. Apoi ei au petrecut noaptea pe locul aşa de bine apărat de dânşii şi numai la miezul nopţii s-au retras puţin până la apa Argeşului, „unde nu ştim cât ne vor putea ţinea".

Mihai apare acolo numai ca un „om bun şi bun ostaş" (*bonus vir ac miles*), dar mai ales ca un credincios supus al lui Sigismund: „nu dă a se bănui nimic contra lui; a arătat că nu se preface, ci că din toată inima vrea să servească întregii creştinătăţi şi e credincios în toate; e drept, deci, ca Seninătatea Voastră să-l cuprindă cu toată favoarea şi bunăvoinţa[1]".

Versiunea românească e cuprinsă întâi în spusele lui Mihai însuşi, prin *Memoriul către Marele Duce de Toscana*. Lăsăm să urmeze chiar cuvintele lui: „Când am aflat de aceasta, am mers vitejeşte (*animosamente*) să-l aflu (pe Sinan) cu acele puţine oşti ce aveam, şi, ajungând la Călugăreni, am găsit că toţi erau gata de luptă. Iar eu, chemând în ajutor numele lui Dumnezeu, m-am încăierat în luptă cu dânşii în aşa chip, că a ţinut toată ziua, făcând turcilor mare pagubă, şi în chip ruşinos pentru Sinan-Paşa, aşa că în acea bătălie însuşi Sinan-Paşa a căzut de pe cal într-o foarte adâncă mocirlă, de unde cu multă greutate a fost scos. Aşa, în acea bătălie au murit patru paşi şi şapte sangiaci, şi am câştigat cinci tunuri şi un steag verde ai proorocului lor, Mohammed, foarte preţuit de dânşii şi foarte respectat, pe care l-am trimis Măriei Sale Împăratului"[2].

Nicio pomenire de o altă armată decât a lui. Dar mânia pe atitudinea lui Sigismund răsuflă şi de aici. Când ajunge la această

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 57–[5]8 (latineşte), 98–[9]9, nr. CLVI (nemţeşte). Traducere românească integrală, în Iorga, *Istoria armatei*. Prezintarea acestor ştiri de Sigismund, care *se arăta ca în mers spre Carpaţi*, la Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 205–[20]6. Un rezumat cu câteva amănunte noi, *ibid.*, p. 101, nr. CLIX. Cf. cronica sârbească în Iorga, *Studii şi doc.*, III, p. 4.

[2] Pernice, *L.c.*

trimetere de steag *de-a dreptul*, fără a întreba pe nimeni, el adaugă: „nu știu dacă ardelenii îl vor fi lăsat să treacă".

Scrisoarea lui Mihai, scrisă numai trei săptămâni după luptă, către castelanul de Liov e tot așa de luminoasă. Nu se povestește încăierarea, dar se dau cifre și lămuriri pentru luptă și pentru ce au făcut pe urmă turcii. Au pierit trei pași și mulți ceauși, împreună cu 7.000 de ostași. După ce el s-a retras, neavând destule forțe, s-a așezat la București un pașă Ferhad cu 10.000 de oameni; 30.000 merg la Târgoviște cu Sinan și Hasan. Adevărați luptători sunt doar 12.000, iar ieniceri, cu agemoglani cu tot, abia 1.200. Nu s-au trimes mai multe trupe, din cauza greutăților cu perșii și cu „francii" pe Mare, și n-au venit tătarii. De s-ar trimete ajutoare de la creștini, mari lucruri s-ar putea face[1].

Informații din Muntenia socoteau, acum, armata lui Mihai ca alcătuită din 350 de cazaci pe jos și tot atâția călăreți poloni, 700 de români trimeși în ajutor, o mie de „curteni și alți ajutători", dar, cu țărani cu tot, sunt și până la 25 de mii. *În părțile Buzăului țăranii de capul lor se aruncă asupra unei cete de 400 de turci și-i ucide lăsându-le trupurile-n drum*[2].

Și în cronicile muntene contemporane e vorba de primul atac creștin până la corturile turcilor. Răspunsul turcesc e o „năvală mare" ca să izbândească într-un chip, și atunci se pierd tunurile, unsprezece la număr. Înconjurarea încercată nu reușește din cauza naturii terenului, la mlaștină adăugându-se pădurea, unde, după un cronicar ardelean, era o ambuscadă[3].

Dar, ceea ce ascunde Király, *scăparea a venit atunci de la furtunosul avânt al lui Mihai*. El ia o secure în mână și se aruncă asupra acelora care se puteau socoti acuma ca biruitori. „Mihai-Vodă" spune cronicarul boieresc, care nu-l scoate înainte adesea, „văzând atâta hârborie mare, el încă își strânse toți boierii și toți căpitanii, și ieșiră întru întâmpinarea lor de față, și aciișî Mihai-Vodă cu mâna lui tăie pe Caraiman-Paşa, și înfrânseră pe turci înapoi. Iar boierii și căpitanii pe capete năvăliră asupra turcilor, de-i tăia și-i îneca în tină. Deci, cu câtă fală venea Sinan-Paşa la acel război, mai cu multă rușine se întoarse. Și luă Mihai-Vodă toate tunurile înapoi și multe steaguri

[1] Isopescu, în *Diplomatarium*, *L.c.*, pp. 429–[4]30, nr. XLIII.
[2] *Ibid.*, p. 431.
[3] Weiss, în Trauschenfels, *O.c.*, p. 146.

turceşti". Walter, corectând pe Teodosie, vorbeşte în acel moment, pe care nu-l suprimă, cu doi şefi turci tăiaţi, de cele două tunuri cu care Király împroaşcă pe cei ce se clătinau, dar îi răspund archebuzele turceşti. Tunurile pierdute nu le-ar fi luat Mihai însuşi, ci 200 de unguri şi tot atâţia cazaci ai unui Coscea (în polonă Koscza). Numai seara, deşi nu se înţelege în ce legătură, Sinan cade de pe pod şi-şi pierde cei „doi dinţi" rămaşi de pomină, Khidr-Paşa, Mustafà-Paşa şi un al treilea pier, Hasan însuşi ascunzându-se în mărăcini. Se dă aceeaşi explicaţie a retragerii: numărul neîndestulător, şi plecarea în miezul nopţii, strigând *Iisus*.

Nicio menţiune a lui Király, despre care Petru Armeanul, omul lui Mihai, spunea cronicarului ungur Szamoskőzy că s-a ţinut de-o parte, în dosul unei păduri, cu unii boieri, ca Dan, despre care grecul Stavrinos pretinde că a câştigat apoi cu bani mulţi pe Király pentru retragere, şi Logofătul Mirislău, pe care Mihai ar fi voit să-i taie. Aceeaşi atitudine de neamestec ar fi avut-o Horváth, cu cei 2.000 de secui ai săi. Ar fi fost patru paşi căzuţi şi şapte sangeaci[1].

Explicaţia acestei învinuiri nu e grea. Király, dorind el să aibă conducerea bătăliei, ca om al lui Sigismund, formase un plan în care intrau elemente de strategie şi tactică nepotrivite cu caracterul aprins al lui Mihai. De aici pânda din pădure. El pare a fi dezaprobat fulgerătoarea ieşire a celui care era pentru dânsul numai „Voievodul". Din amestecul amânduror elementelor a ieşit biruinţa, atât de neaşteptată şi atât de măgulitoare, dar incomplectă. Şi nu numai pentru că disproporţia numerică între cele două armate era aşa de mare, dar şi pentru că Mihai nu fusese susţinut în cutezanţa lui fericită. Boierii înşişi nu arată să fi voit a i se alătura în această clipă când se desfăşura o aşa de splendidă energie cu dispreţuirea oricărui risc. Ce puteau să-l ajute, oricât ar fi ţinut la Domnul lor de ţară şi de oaste, acele mii de ţărani, care au făcut pe polonul Heidenstein să vorbească numai de „trupe rurale"[2]! Dar icoana se desemnase, şi ea a rămas în mintea generaţiilor, îndemn către strălucita ispravă fără chibzuială şi rezerve, exemplu de eroism în sensul „viteazului". Prin epopeea lui Stavrinos Vistierul[3] – legenda a început încă de atunci să fie cântată, pentru ca puţin după

[1] *Történéti Maradványai*, IV, pp. 54–[5]5, 96–[9]8. Traducerea românească de d. Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamoközy*, p. 104.

[2] P. 315.

[3] În Papiu, *O.c.*, I, pp. 293–[29]5.

aceea alt grec, de la Curtea lui Vasile din Ostrog, Gheorghe Palamed, să facă pe această temă o expunere de homerică înfăţişare[1].

Király apare [în]deosebi şi în povestea medicului evreu portughez Mucato, pe care a prins-o la Constantinopol bailul veneţian, care-şi face raportul la 15 septembre. Şi aici e vorba de „locul ascuns" în care se găvozdeşte, după ideile lui teoretice, „căpitanul zis Albert", cu cei 10–20.000 de oameni, cifră manifest exagerată, pe care i-i încredinţase Mihai. Dar acestei idei şi faptului că s-au pus în frunte doar 200 de oameni i s-ar fi datorit o parte din izbândă, căci astfel ar fi fost băgaţi turcii în baltă, unde, ca în lupta de la Vaslui a lui Ştefan cel Mare, îi împroaşcă din toate părţile tunuri, de la amiazi, când a reuşit stratagema, până în seară. Şi aici se mărturiseşte că Sinan, căruia i-au pierit patru copii de casă, pe ici, în preajmă, calul fiindu-i ucis sub dânsul, cade pe gâtul acestuia, e atins la faţă de o suliţă şi lunecă în mlaştină, de unde abia-l scoate un spahiu, care-l recunoscuse. Numărul paşilor care mor e tot de trei; pe lângă ei noul „Vizir al Porţii", numit de Sinan, şi mulţi sangeaci. Pier mai ales ienicerii sirieni, din Damasc, jertfă a ungurilor şi cazacilor anume arătaţi. Hasan e acela care restabileşte rânduiala între turci, din mijlocul cărora se ridică în noapte acelaşi strigăt de „Allah", pe care-l pomeneşte *Cronica* Logofătului[2]. Cazacii şi ungurii apar ca factori importanţi şi în povestirea lui Nichifor Dascălul, care era încă pe la noi[3].

Mergând tot mai departe povestea acestei lupte, ea capătă, *păstrând pe Mihai în centru*, o înfăţişare de legendă. După ştiri din Moldova, ajunse în Cracovia, „Mihai Voievod, ostaş viteaz, se aşezase într-o pădure ca să apere mai bine ţara de turci şi, un sangiac din oastea lui Sinan apucându-se să-l facă prizonier, Voievodul, aflând aceasta, ieşi din pădure, dar lăsând acolo mult bagaj şi provizii. Şi, ajungând sangiacul, cu 3.000 de turci, în credinţa că Voievodul a fugit, se pune să mănânce şi să bea. În acea clipă, Voievodul, cu 1.200 de călăreţi, se aruncă asupra lui aşa de pe neaşteptate, încât îi tăie pe toţi"[4].

---

[1] Emile Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, II, pp. 195–[19]7; traducere românească, de C. Erbiceanu, în revista *Literatură şi artă română*, I, pp. 483–[48]4.

[2] Hurmuzaki, III[2], p. 487.

[3] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 236; aceleaşi informaţii trecute prin tabăra arhiducelui Maximilian, în Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 109, nota 1.

[4] *Ibid.*, p. 193, nr. CCXCIV.

Dar Mihai trebui să se retragă spre munți. Nu numai pentru că mica lui oaste n-ar fi putut să reînceapă lupta, pe când o mare parte a turcilor nici nu întrase în sângeroasa strâmtoare și alții se puteau scurge necontenit de la Rusciuc și din alte părți, ci, cel puțin tot așa de mult, și din cauza acelei fatale dualități a forțelor care luptaseră la Călugăreni. Király și ceilalți „căpitani" se hotărâră să meargă întru întâmpinarea lui Sigismund în Carpați și, până să ajungă în apropierea Branului, ei lăsară pe ai lor liberi să prade pe înșiși aceia pe care veniseră să-i apere. Astfel Bucureștii arseră, rămâind în picioare numai două mari mănăstiri de zid: cea, mai veche, unde zăcea Alexandru-Vodă Mircea și doi copii ai lui, și mănăstirea care începuse a o ridica Mihai însuși.

Ajungând în orașul care era numai scrum și mizerie *Sinan începu să organizeze țara turcește*, așa ca niciodată să nu mai poată fi aici o revoltă. Era, de altfel, vechiul său plan, pe care-l făcuse cândva primit de Sultan, dar Nichifor Dascălul, atunci protosinghel locotenent al Patriarcatului ecumenic, intervenise prin Sultana lui Murad al III-lea, fiică a unui grec din Negroponte, care făcu să se anuleze hotărârea[1]. Numindu-se un nou beglerbeg, al patrulea, în persoana lui Satirgi-Mohammed, i se ridică în grabă, – sub îngrijirea cui știa așa de bine locurile și lucra în jurul bisericii înseși unde dormea părintele său și frații săi: renegatul Mihnea[2], tocmai pe dealul lui Alexandru-Vodă, numit „Radu Vodă" mai târziu, după opera de refacere pe care o îndeplini nepotul de fiu al acestuia –, o reședință, acea „palancă a lui Sinan" de care s-a vorbit multă vreme după ce dispăruse zidul de pământ bătut între pari, cu cele nouă baști cuprinzând fiecare „cinsprezece" tunuri mici, cu care erau împresurați ceia ce fuseseră Bucureștii, și întăritura cu alt număr de „băști" în jurul bisericuții cimitirului, biserica ea însăși devenind o moscheie. Lucrul se făcu în cea mai mare grabă, populația robită lucrând alături de soldați[3]. Achingii fură așezați, după însuși raportul lui Sinan, alături de grenadieri și tunari[4]. În același timp

[1] Iorga, *Nichifor Dascălul*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXVII (1905), pp. 15–[1]6.

[2] Isopescu, în *Diplomatarium*, p. 431. Nichifor Dascălul (I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 260) îl considera chiar ca „Mare Pașă" a țării. Pentru cererea lui Ieremia Movilă de a-l da, *ibid.*, p. 389, nr. CXCVIII.

[3] I. Bogdan, *ibid.*, p. 360 și urm.

[4] Hurmuzaki, III, p. 492 și urm.

comandantul flotilei dunărene, egipteanul Şaban-Paşa, refăcea zidurile Brăilei[1].

De la capitala nouă a ţării se trecu apoi la întărirea în acelaşi fel, cu fântâni înlăuntru şi două porţi de fier, a celei vechi. Două biserici târgoviştene, între care a lui Petru Cercel, fratele lui Mihai, fură prefăcute şi ele în capişti ale Islamului[2]. O rară inscripţie românească pomenea la Sfântul Nicolae arderea oraşului de Sinan. Un beg din Trapezunt fu aşezat comandant şi subaşi începură să fie trimeşi prin sate ca într-un teritoriu supus pe deplin şi direct autorităţii sultanului.

Cronica sârbească ştie precis ce s-a aşezat la Târgovişte: „Şi atunci au aşezat beg în Târgovişte pe Mustafă Voievod din Vuétrn, şi cu el încă trei begi şi şase alibegi (*sic*) şi 6.000(!) de ostaşi, 154 de tunuri, 810 de măsuri (*contas*) de praf de puşcă pentru tunuri şi 30.000 de galbeni pentru lefi"[3].

În momentul când această operă se isprăvea şi Sigismund îşi anunţa intrarea eroică de cruciad, Moldova devenea, ca orientare, polonă.

Acolo unele ştiri arătaseră o oarecare activitate războinică a lui Răzvan. Un negustor grec din Trapezunt, aşezat la Chilia, spunea în taină bailului veneţian la Constantinopol că din nou apăruseră, cu tunuri, cazaci, unguri şi moldoveni la Bender şi că alţi cazaci, pe şeici, izbutiseră să prindă patru galere în Marea Neagră, îndreptându-şi apoi tunurile asupra Cetăţii Albe[4].

De mult, cum am văzut, Zamoyski îşi pregătise lovitura, trecând cu dispreţ peste încercările lui Ştefan-Vodă de a se face tolerat. Acesta nu putea, deci, să opuie decât, sub Nădăbaico, o oarecare parte a cazacilor, care rămăseseră legaţi de Aron şi apoi se împrăştiaseră, şi mici străji, la Nistru, la Dunăre şi la Hotin, unde era, cu ungurii, pârcălabul lui sigur, Andrei. Înainte de a pleca, Domnul ameninţat se îndreptăţea pentru zăbavă, spunând polonilor că el crezuse în plecarea turcilor de la Giurgiu. Recunoscându-se supus „puternicului Crai unguresc"

---

[1] V. şi Isopescu, în *Diplomatarium*, *L.c.*, P.443. Cf. *ibid.*, p. 432, nr. XLV.

[2] Iorga, în Hurmuzaki, XI, p. 192; Walter, p. 32. Cf. şi Palamed, *L.c.*, pp. 196–[19]7.

[3] Iorga, *Studii şi doc.*, III, p. 5. Atunci un Gârdan Voievod se revoltă în Nikšic şi Ongost.

[4] Hurmuzaki, III^2, p. 201, nr. CLXI.

(*potens Ungariae rex*) care e Sigismund, el se ruga să i se apere ţara de tătari, ca să-şi capete răspunsul că această cerere, care trebuie făcută în toată forma, ar fi fost să se îndrepte către regele însuşi, care singur hotărăşte în astfel de lucruri[1].

Patru zile după lupta de la Călugăreni, Zamoyski, pe care-l urmă îndată castelanul de Liov, Stanislas Zolkiewski, care era să-i succedeze în Hătmănie, trecea apa de hotar.

Pretindea că vine chemat de Ştefan însuşi, care-i trimesese întru întâmpinare un boier însărcinat cu hrana şi călăuzirea, dar asigurând că, dacă el nu vrea să rupă pacea cu turcii, nefiind autorizat de dietă, „n-are nimic de hotărât cu Domnul însuşi": acesta să cugete bine ce poate şi ce nu poate face în interesul creştinătăţii, ceea ce însemna un îndemn de a se retrage. „Dacă, precum e zvonul, nu e aşa de înzestrat cu trupe şi puteri, nu este de ce să arunce pe locuitorii acestei ţări într-o întreprindere[2] aşa de cutezătoare şi de îndărătnică, ci, cu ungurii ce-i are pe lângă sine, să se ducă mai curând în Ungaria"[3].

Domnul pus de Sigisimund află această năvălire, de care se temuse aşa de mult, în calea spre Trotuş[4]. Fără nicio împotrivire se luă Hotinul. Hatmanul polon îşi făcu intrarea la Iaşi, dar fără strălucire, la începutul lui septembre, alegând, dintre pribegii care aşteptaseră la Hotin, pe bărbosul şi fălcosul, ochiosul Ieremia Movilă. Făcuse din acesta, care, prin mamă-sa Măria, se cobora din neamul Lăpuşnenilor, un domn ascultător al Moldovei, pe care o considera că de acum înainte e reunită cu regatul.

Jurământul, din 27 august, al lui Ieremia cuprinde, firește, recunoaşterea Moldovei ca „membru credincios şi inseparabil al Coroanei, ca şi toate celelalte ţări şi Palatinate ale ei", „ţara fiind unită pe vecie cu ea": declaraţia se va face prin soli înaintea regelui[5]. Se vor putea cumpăra moşii fără deosebire între moldoveni şi poloni, căsătoriile mixte fiind îngăduite. Dar aceasta va fi o ţară de graniţă, în faţa duşmanului. Bisericile catolice vor fi ocrotite de domnie. Însă nicio altă condiţie nu se adaugă la actul întărit, nominal, şi de Stroici, de Ureche vornicul, de Grigore paharnicul, de postelnicul Avram şi de

[1] Isopescu, în *Diplomatarium*, pp. 400–[40]2, nr. XVII.

[2] Intentum, nu interitum.

[3] *Ibid.*, pp. 416–7, nr. XXXII.

[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 103, nr. CLXIV.

[5] Pentru ei, trimeşi în octombre, v. I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], pp. 348–9, nr. CLXXIV.

logofătul Toma[1]. Cuvântarea, care ni s-a păstrat, a lui Zamoyski, în ziua jurământului prestat de Ieremia la 27 august[2], foarte frumoasă, e probabil opera lui Luca Stroici. Se vorbeşte de ţara nenorocită din cauza „oamenilor foarte uşori şi a străinilor" – adică munteni ca Petru Şchiopul, saşi ca Iancu-Vodă şi „Ţiganul" de Răzvan care o stăpâniseră. Spre a nu fi atinsă şi Polonia de neorânduielile lor, el a venit cu ai săi, „creştini la creştini, vecini la vecini", fără a se gândi măcar a călca tratatele cu turcii, căci politica regatului îşi urmă tradiţia, pentru a ajuta şi a reface bunul trecut. A adus cu sine „nu un fals urmaş al domnilor Moldovei, cum mulţi până acum au pretins o astfel de moştenire, nici pe unul dintre români (*Romanorum*), *adică* munteni", ci pe „un boier de neam moldovean, om cinstit, care e sânge din sângele lor", pe acest Ieremia, calificat de „illustris et magnificus". Se cerea acestuia, *Dominatio Vestra Magnifica*, să păstreze regelui „credinţă şi supunere" (*fidem et obedientiam*); dar *nu e aici nimic din tonul adânc jignitor al condiţiilor lui Sigismund, nu e nicio mărginire a puterii domneşti, care rămâne deplină, după vechea datină, care va rămânea neatinsă*[3]. Deosebirea e enormă şi arată cât de mult era între cugetarea unui om de mare inteligenţă şi cultură, format apusean la Padova, şi între băieţaşul din Ardeal, crescut în laudele iezuiţilor, care credea că lumea întreagă e a lui.

Faţă de Sigismund, încă de la 3 septembre, Zamoyski se îndreptăţea prin ura pe care o stârnise Ştefan în toate straturile populaţiei, prin pericolul pe care-l constituie, pentru Polonia însăşi, apariţia turcilor la Galaţi, a tătarilor la Cetatea Albă[4].

Un izvor polon arată pe Ieremia-Vodă sfinţit în biserica lui Ştefan cel Mare, Sfântul Nicolae, şi întâmpinat de mulţime cu snopi şi steaguri[5].

---

[1] *Ibid.*, *L.c.*, pp. 344–5. În acelaşi timp prin Nichifor Dascălul ca şi prin agenţii săi, un turc şi Polizachi, se cere sprijinul lui Sinan, care cerea noului Domn să-i trimeată ca sol o rudă; Iorga, *Nichifor Dascălul*, *L.c.*, p. 199.

[2] Hurmuzaki, III, p. 485; cf. Iorga, *ibid.*, XI, p. 99, nota 1.

[3] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 99, nr. CLVII. Ştiri de la un german în Baia către bistriţeni (12 septembre), *ibid.*, p. 103, nr. CLXIV.

[4] *Ibid.*, p. 102, nr.CLXI. Alte explicaţii către nunciul episcop de San-Severo, *ibid.*, pp. 104–[10]5, nr. CLXVIII, apoi *ibid.*, pp. 110-[11]l, nr. CLXXVII5. Acuzaţii contra lui, *ibid.*, pp. 113–[11]4, nr. CLXXXI. Cf. şi *ibid.*, p. 116.

[5] Heidenstein, p. 318.

Noul Domn scria (16 septembre) şi lui Şaban de Brăila să stăruie pe lângă Sultan pentru întărirea lui, dar turcul îi amintea că s-a numit în Moldova acel bei de Bender[1]. Toate acestea puteau să aibă însă o siguranţă numai dacă polonii, ai căror cazaci începuseră să prade ţara[2], puteau opri năvălirea tătarilor care trebuiau să vie ca să instaleze un paşă al Moldovei în persoana lui Ahmed-bei de Bender, nepot al Hanului[3].

Pe când Mihai se adresa şi polonilor prin solul Radoslav[4], oastea lui Răzvan, socotită la 16.000 de către ardeleni[5], cu patru tunuri, se desfăcea, lăsându-l în Moldova-de-Jos singur, cu artileria şi cu cei 2.000 de unguri[6], Sigisimund temându-se că nici aceştia nu vor rămânea[7]. Temându-se de o lovitură a lui Zamoyski în Ardeal chiar, ca să introducă pe rivalii de care se plângea de mult, Báthoreştii din cealaltă ramură, Ştefan şi cardinalul Andrei[8], tânărul „Craiu" îşi prelungea şederea în şesul Braşovului şi până dincolo de 28 septembre[9]. El făcea să se declare făţiş la Curtea romană că, deşi a făcut pregătiri, nu se va coborî, continuând a se ţinea în regiuni de munte sigure decât atunci când va crede că „victoria-i e asigurată"[10]. Conta pe ceea ce putuse afla că începe a se produce în oastea lui Sinan, adică treptata ei desfacere prin oboseală şi boli şi mai ales prin spiritul de indisciplină şi neascultare.

Când află că o împotrivire nu e de aşteptat decât doar ca să apere

---

[1] Veress, *L.c.*, pp. 273–[27]4, nr. 147.

[2] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 107, nr. CLXXI.

[3] Izvoarele arătate în Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 211 şi urm.

[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 105, nr. CLXIX.

[5] *Ibid.*, p. 107, nr. CLXX.

[6] *Ibid.*, p. 105, nr. CLXIX. Şi soţia lui Răzvan trecuse-n Ardeal; Isopescu, în *Diplomatarium*, *L.c.*, p. 418, nr. XXXIV.

[7] Veress, *L.c.*, p. 275.

[8] Cardinalul Aldobrandini va apăra pe Andrei; Veress. *L.c.*, p. 288.

[9] Relaţia inginerilor toscani, Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 72 şi urm.

[10] *Ibid.*, p. 106, nr. CLXIX. Se adaugă o scrisoare a lui Fabio Genga către fratele său trimes la Roma; *ibid.*, pp. 106–[10]7, nr. CLXX; Veress, *L.c.*, pp. 276–[27]7, nr. 143. Şi Sigismund către ducele de Mantova; *ibid.*, pp. 277–[27]9, nr. 150; Simon Genga către Marele Duce de Toscana, *ibid.*, pp. 279–[2]82, nr. 151. Şi Sigismund către acesta, *ibid.*, pp. 283–[28]5, nr. 153, cu anexa lui Genga, *Ibid.*, pp. 285–[28]7, nr. 154. Era trimes şi la Răzvan; Isopescu, în *Diplomatarium*, p. 431.

retragerea, trufaşul stăpân al Dacici se puse în mişcare la începutul lui octombre. Oastea era de o alcătuire ciudată, aşa încât se putea pune întrebarea dacă e capabilă de o acţiune unitară, lipsind şi şeful cu experienţă şi autoritate. Erau saşi şi 6.000 de secui, cu judele Sibiului, peste tot: 7.000 de călăreţi şi 5.000 de pedeştri, pe lângă 2.000 de trabanţi. Se adăugiau cei 1.500 de raiteri cu pistoale[1].

Adunarea cu Mihai, care mai păstra 5.000 de unguri pe lângă cazaci şi, cei vreo 4.000 de boieri, se făcu, acolo, sub munte; mai departe răsări şi Răzvan, care ar fi adus, pe lângă unguri, cei 2–3.000, şi vreo 4.000 de boieri de-ai săi, veniţi pe urmă[2], temerile lui Sigismund că oastea lui s-a împrăştiat cu totul dovedindu-se astfel zadarnice.

Ardeleanul avu prudenţa să scoată înainte pe acei pe care-i considera ca simpli căpitani ai săi, adăugind lui Mihai ceva din pedeştrii străini, precum la moldoveni se alipiră italienii veniţi din Toscana. Şi Mihai şi Răzvan aveau datoria de a înălţa pe lângă steagurile lui şi pe acela al prinţului, dar la stânga, ceea ce la turci era considerat locul de onoare.

Trei zile contingentele diverse se odihniră în aceeaşi tabără, a cărei lipsă de ordine şi de forme mira pe oaspeţii trimeşi de Marele-Duce din Florenţa. Italienii admirară buna rânduială a oştirii muntene, în frunte cu căpitanii, ofiţerii, steagurile, călărimea înaintea ostaşilor celorlalţi, moldovenii înfăţişându-se tot aşa. Înaintea lui Sigismund se ridică, pe lângă steagul Ardealului şi ale ţărilor noastre, şi steagul împărătesc, – aceasta din cauza prezenţii în oaste a călăreţilor germani[3].

La 16 trupele erau înaintea Târgoviştii, pe care Sinan o părăsise, lăsând numai cete răzleţe şi pe comandant cu „buni ostaşi", zice Mihai[4], ca să zăbovească printr-un simulacru de împotrivire urmărirea armatei înseşi. Mihai ceru cu toată hotărârea să se dea asalt cetăţii de curând înjghebate. Se aprinse gardul de înconjur, şi garnizoana, de vreo mie de oameni, cu ceva ieniceri, silită să iasă, fu uşor măcelărită. Prada cuprindea provizii pe trei ani şi treizeci-patruzeci de tunuri; Ali-

[1] Relaţia inginerilor toscani, *L.c.*

[2] *Ibid.*, p. 80.

[3] Relaţia inginerilor toscani; scrisoarea din 5 octombre a lui Simon Genga, în Veress, *L.c.*, pp. 289–[2]90, nr. 157; scrisoarea aceluiaşi *ibid.*, pp. 292–[29]3.

[4] Pernice, *L.c.*

Paşa Haidarogli şi cadiul din Avlona, pe Adriatica, se aflau între prinşii păstraţi în viaţă[1]. Mihai se aruncase furios asupra acelora care spurcaseră vechiul cuib al Domniei[2].

Dar, cum plecarea turcilor se făcea într-o complectă neorânduială, tot mai repede, permiţând un atac cu succes, se trecu numai pe lângă Bucureşti, fără a mai pierde vremea cu o nouă cucerire, care ar fi fost poate simţitor mai grea[3]. În apropierea Giurgiului, plin acum de o speriată mulţime învălmăşită, se află că, la 20, scaunul domniei a fost cu desăvârşire părăsit de duşman. Cum veştile de la Dunăre păreau să arate că împotrivirea marelui vizir s-ar putea înteţi, se făcură popasuri lungi, la 21, la 22, la 25. Numai la 27 urmăritorii apărură la Giurgiu.

O simplă ceată de trupe alese, neputându-se conta pe celelalte, e trimeasă ca să înceapă harţa, dar mai mult ca să dea drumul mulţimii de robi, din care scapă vreo 8.000, alţii fiind jertfiţi, şi să se vadă ce se poate câştiga din lagărul părăsit. Asediul cetăţii din ostrov, clădită odinioară de Mircea cel Batrân şi prefăcută de turci, se porni a doua zi. Încercarea de a da foc şi aici nu izbuti, fiind vorba de puternice ziduri de piatră. Trebui, deci, meşteşugul de artilerie al italienilor cu douăsprezece tunuri, sub comanda lui Piccolomini. Apoi intrară pe podul cel mic, de numai mici luntri, trupe de asalt florentine şi moldoveni de-ai lui Răzvan. A doua zi cetatea e cucerită şi apărătorii ei doborâţi. Douăzeci de tunuri care rămăseseră pe malul stâng fură înecate, neputând să fie luate uşor. O strajă fu aşezată între zidurile însângerate, şi la podul cel mare, de 200 de vase, tăiat din ordinul lui Sinan, se lăsară vreo 5.000 de oameni.

Se câştigă o pradă enormă, socotită la două milioane în aur: „nu numai căpeteniile oştirii ardelene au rămas bogaţi, dar şi cel mai mic ostaş avea măcar patru cai, afară de alte spolii"[4]. „Zece mile germane

---

[1] *Cronica Buzeştilor*; scrisoarea lui Carrillo, în Iorga, *Acte şi fragmente*, I, pp. 145–[14]6, şi ziarul toscanilor rezumat pe larg în Iorga, în Hurmuzaki, XII, nr. CL; scrisoarea lui Sigismund, 18 octombre, în Veress, *L.c.*, pp. 290–[29]1, nr. 158. V. şi interesanta scrisoare de soldat *ibid.*, pp. 295–[29]6, nr. 161. Cf. Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 183–[18]5, nr. CCLXXIV; scrisoarea nunciului Visconti (*ibid.*, p. 121, nr. CXCV). Cf. studiul citat al d-lui Veress, în *Mem. Ac. Rom.*, despre campania din 1595.

[2] Palamed (*L.c.*, p. 197) nu vorbeşte, în aceste lupte, decât de dânsul, şi nu de Sigismund.

[3] Dar la 12 octombre Răzvan scrie din Bucureşti, îmbărbătând pe ai săi din Moldova, adică straja de la hotar; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 214, nota 1.

[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 191, nr. CCLXXXVIII.

de cale", spunea la Praga un curier, „trupuri de turci, tătari, cai şi cămile stăteau unul lângă altul, încât trebuiau în trecere să-şi ţie nasul de duhoare"[1]. Dar o altă mândrie a învingătorilor era aducerea în Ardeal ca prins a lui Hasan cel de la Târgovişte, confundat cu însuşi fiul lui Mahommed Socoli şi fostul comandant la Dunăre, cu acel Hasan în care se vedea moştenitorul aproape nonagenarului Sinan: prinsul ar fi oferit o sută de mii de galbeni ca să fie răscumpărat[2].

Dar cei care biruiseră cu aşa de puţine silinţe nu îndrăzniră să facă aceea ce făcuse, cu câteva luni înainte, Mihai el singur. Se dădu ordinul întoarcerii înapoi, şi la 3 novembre erau cu toţii în tristul Bucureşti al jafului şi al ruinei[3]. La 21 Sigismund părăsea Ţara Românească, luându-şi partea din pradă, în care şi cinzeci de tunuri[4]. După plecarea lui se recăpătă şi Brăila[5].

Din parte-i, Sinan alcătui un raport în care se dă vina neizbândei, totale, pe vremea nepotrivită, cu ploaie în şes şi ninsoare în munte, pe lipsa de hrană, pe dezertările dese, pe lipsa tătarilor, – întârziaţi de aşezarea polonilor în Moldova –, pe reaua voinţă a ienicerilor, care n-au voit, de pildă, să se întoarcă pentru a-şi apăra tovarăşii la Târgovişte şi au refuzat să rămâie de pază în Bucureşti, pe care l-au prădat şi ars cu tot ce mai rămăsese din vechiul oraş şi chiar cu fortificaţiile turceşti ridicate cu atâta sforţare. „Blăstămaţii" ar merita o pedeapsă de învăţătură[6].

În acest moment şi tătarii, care arseseră Orheiul şi Lăpuşna[7], părăsiseră Moldova unde stătuseră, cu beglerbegul turc nou-numit, aşa de puţină vreme. Căci situaţia se lămurise.

---

[1] *Ibid.*, p. 207.

[2] *Ibid.*, p. 208.

[3] Povestirea toscană citată (rezumat, Veress, *L.c.*, pp. 322–[32]3); scrisoarea lui Sigismund către Marele Duce de Toscana cu numele italienilor, *ibid.*, pp. 301–[30]2, nr. 164; o alta, de mulţămită, *ibid.*, pp. 305–[30]8. V. şi Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 148–[1]50, nr. CCXXV; pp. 153–[15]4, nr. CCXXVIII. Foarte multe ştiri, cu o introducere, în care editorul dă vina retragerii pe „Mihai-Vodă", care nu s-a ţinut de promisiunea de a da provizii, în Veress, *Campania creştinilor*, p. 101 şi urm. (rapoarte italiene ale lui Silvio de' Piccolomini şi Filippo Pigafetta).

[4] *Ibid.*, Cf. cele două cronici de ţară, precum şi lămurirea din Iorga, *Istoria armatei.*

[5] Veress, *L.c.*, pp. 314, 318.

[6] Hurmuzaki, III, p. 492 şi urm.; Veress, *L.c.*, p. 297 şi urm., nr.162.

[7] Isopescu, în *Diplomatarium*, p. 413, nr. XXIV.

Deşi Hanul poruncise „cânelui bătrân" de Zamoyski, care intrase în ţară, să se dea în lături şi beglerbegul Moldovei îi ceruse să vie să se închine Împăratului tătăresc[1], la Ţuţora[2], unde Jijia dă în Prut, nu se dădu nicio adevărată luptă între dânşii, veniţi şi ca să ceară tributul polon zăbovit de patru ani, şi hatmanul regatului. După o harţă cu descărcări de archebuze şi un zadarnic asalt al lui Feti-Ghirai, frate cu „Împăratul" din Crimeia, şi mai ales după „ieşirea soldaţilor" în zale ai lagărului, Hanul şi nepotul său, Ahmed – care, găsind o oaste destul de însemnată şi mai ales un mândru comandant, hotărât să reziste cu toate mijloacele unei tactice superioare (pierduseră pe alţi doi nepoţi) – preferară să evacueze, în trei zile, Moldova, făgăduind şi pace bună cu Polonia (19–23 octombre)[3].

După ce sangeacul, „Paşă al Moldovei", se obrăznicise într-atâta, încât poruncise boierilor şi lui Ieremia să se prezinte „unuia din fiii Hanului", căruia îi sunt „daţi", căci cancelariul e împresurat şi nu-i poate ajuta, ameninţând cu prinderea soţiilor şi tăierea fiilor[4], acum, printr-o scrisoare umilă către regele Poloniei, „fratele său", Gazi-Ghirai, învinuind pe rebelul Aron şi pe „trădătorul şi mai rău" care a fost Răzvan, arăta în ce chip s-a înţeles cu „fratele" Zamoyski, care apucase a pedepsi pe acest al doilea trădător şi pe aderenţii lui, gonind pe aceşti „tâlhari" şi acum, rugându-se să fie recunoscut Ieremia, făgăduia şi plata tributului întârziat, îndatorindu-se chiar a ţinea în frâu pe cazaci; de aceea „s-a îngrijit ca oastea să nu atace pe dumnealui

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 120, nr. CXCIII.

[2] Zamoyski era acolo de la 17; *Ibid.*, p. 120, nota 1.

[3] V. mai ales scrisoarea sangeacului, în Isopescu, *Diplomatarium*, p. 427, nr. XLI. Răspunsul, nefiind scriitori de turceşte, *se dă în româneşte*; *ibid.*, p. 428, nr. XLI; corespondenţa cu el, *ibid.*, p. 432; V. I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], n[ume]rele CLXXVIII, CLXXX şi urm., CLXXXV; raportul Hatmanului şi scrisoarea ungurului Ştefan Kolosváry, din Ţuţora, 24 octombre, *ibid.*, pp. 132–[13]3, nr. CCIV; Zamoyski în Isopescu, *Diplomatarium*, pp. 441–[44]4, nr. LIV. Cf. Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 134–[13]5, nr. CCVII; p. 213 şi urm.; scrisoarea aceluiaşi Zamoyski către Sinan, Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 146; tratatul însuşi, *ibid.*, p. 147; scrisoarea regelui Poloniei către Papa; Iorga în Hurmuzaki, XII, pp. 196–[19]7, nr. CCCIII, şi pp. 218–[2]20. Pentru soarta lui Răzvan, Veress, *O.c.*, V. p. 4.

[4] Isopescu, în *Diplomatarium*, p. 438. Şi aceste scrisori par traduse din româneşte. Tot acolo explicaţiile lui Ieremia (30 septembre) către un nunciu; Isopescu, în *Diplomatarium* pp. 440–[44]1, nr. LII.

cancelariul"[1]. Îndată vestea glorioasei întreprinderi, de pus alături cu a lui Sigismund, fu răspândită în toată lumea[2], deşi lui Luca Stroici, venit pentru închinare, i se spusese, împreună cu mustrările cuvenite unui rebel, că, de n-ar fi întăriturile acestea meşteşugite s-ar trece totul sub copitele cailor tătăreşti[3]. Ieremia, asigurat acuma, nu luase nicio parte la aceste demonstraţii războinice[4]. Solul lui, trebui să-şi audă însă din gura Hanului acele cuvinte grele, dar pline de adevăr: „Bogdane, Bogdane, de multe vă cutezaţi. Aveţi Domni de ispravă, dar le sunteţi trădători. Hrăniţi oşti străine, pacea o stricaţi, şi iată că şi acum, aţâţând pe regele Poloniei contra mea, aţi adus oastea lui, pe care aş călca-o în picioarele cailor dacă nu s-ar împotrivi întăriturile cu care s-a îmbrăcat. Mare e îndrăzneala voastră"[5].

Dar, când, la mijlocul lui decembre, Ştefan-Vodă e trimes de Sigismund cu trupe, vreo 2.000, prin secuime, acelaşi Ieremia se încumetă a da o luptă pe care o câştigă poate mai mult prin simpatiile ţării pentru dânsul decât chiar prin valoarea auxiliarului polon, Ioan Potocki, castelanul Cameniţei, cu fraţii, Stanislas Chanski şi Zebrzidowski, care-i fuseseră lăsaţi de Zamoyski la părăsirea ţării. La 10 (nu 12 sau 15) ale lunii, la Areni, înaintea Sucevei, unde-i plăcea mai mult decât la Iaşi să stea celui pus de poloni, puţinii sprijinitori ai fostului Domn nu se împrăştie uşor, ci se aruncă de două ori asupra duşmanului, trebuind ca Ieremia, care, bisericos, nu ieşise în acea duminecă de la slujba bisericească până nu s-a isprăvit cu totul, să dea un asalt ca al lui Mihai la Călugăreni, ţiind în jurul său pe boieri, care ştiau ce-i

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 146–[14]7, nr. CCXXII. A se compara cu expunerea regelui către Împăratul Rudolf, *ibid.*, pp. 147–[14]8, nr. CCXXIII; cf. *ibid.*, pp. 118–[11]9, nr. CXCI.

[2] *Ibid.*, p. 197, nota 1. Foarte interesantă scrisoarea, tradusă din româneşte, a doi robi la tătari către „Durace pârcălabe, Dancute-Ţincule, Nicoară, Jurco" şi „Refren şi Isace" (forma românească e în mare parte păstrată), în care, chemându-se, înainte de Ţutora, ţara la închinare, se spune că va fi beglerbeg şi se vor face cinci cetăţi; Isopescu, în *Diplomatarium*, p. 429, nr. XLII.

[3] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 159. V. îndreptăţirile lui că nu se aşteaptă să afle pe Zamoyski, *ibid.*, pp. 146–[14]7, nr. CCXXII. V. şi Hurmuzaki, III[2], p. 157; I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 409 şi urm.

[4] V. Heidenstein, *L.c.*; Viaţa lui Zamoyski, în Iorga, în Hurmuzaki, XI; Hurmuzaki, III, pp. 244; III[2], p. 412 şi urm.; Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 134–[13]5, 157 şi urm., nr. CCXXXII (povestirea aceasta, a lui Herbort de Fulstein, e cea mai precisă, el fiind însuşi solul la Han).

[5] *Ibid.*, p. 159.

aşteaptă în caz de neizbândă; pierindu-i un cal sub dânsul, el sare îndată, „vitejeşte", pe un altul. Ştefan, găsit în casa preotului din sat, e socotit ca un hoţ, sluţit la nas şi tras în ţapă, după osândă[1], înfigându-i-se capul tăiat într-un par. Fratele fostului domn fu decapitat sub ochii celui care se chinuia de moarte în vârful parului. Mai pieriră logofătul lui Ştefan-Vodă şi acel Calogherà care trădase pe Aron şi acuma-şi primea pedeapsa vânzării[2].

Ştim din procesul făcut în 1598 lui Iojica, înfăţişat ca fiind capul răutăţilor, până la otrăvirea în cetatea Vinţului a lui Aron, că între cei executaţi după lupta de la Suceava a fost şi Tolnay. În Ardeal, sau în Muntenia, dacă „Barina" e Brăila, scăpară puţini dintre ai lui Răzvan, ca logofătul Ştefan şi boierul Dragoş, care încă la începutul anului 1597 aşteptau să fie trimeşi de „Craiul Măria Sa" în ţara lor cu un „Domn bun" şi anunţau prin scrisori de taină moldovenilor. Să nu ţie, scriau ei, cu Ieremia, omul care i-a dat polonilor aşa cum aceştia ţin pe ruşi, cărora li s-a luat totul. Data aceasta nu va mai fi situaţia din 1595: *„Măria Sa Craiul unguresc făgăduieşte că nu va slăbi întru nimic pe Domnul nostru, ci"*, – iarăşi, şi aici, călduroasa dorinţă de neatârnare! – *„cum am fost odată liberi şi cum ne-a fost starea înainte de aceasta, astfel se vor păstra toate de acum înainte neatinse"*. Nu va mai fi nici tribut, ci *numai o alianţă militară*[3].

O scrisoare a ofiţerului polon Chański către Alexandru Ureche arată că în lupta de la 11 decembre au căzut nu mai puţin de 2.500 de oameni, mai ales dintre boieri şi şefii ungurilor; dintre cei 2.500 de haiduci pot fugi abia 400[4]. Din partea lui, Vodă Ieremia arată că înainte de luptă ar fi îndemnat pe cel care-i voia căderea şi moartea să se păstreze pentru cruciadă[5].

---

[1] *Ibid.*, p. 227, nr. CCCXXXIX; p. 237, nr. CCCL. V. şi descrierea precisă din Miron Costin, ed. Kogălniceanu, p. 251.

[2] Heidenstein, p. 323; I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], pp. 371–[37]2, 410; Hurmuzaki, III. p. 505; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 227, nr. CCCCXXXIX şi urm.; p. 194, nr. CCXCVII; Miron Costin, pp. 251–[25]2; Iorga, *Studii şi documente*, VI, pp. 632–[63]3; şi scrisoarea regelui, Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 199–200, nr. CCCIX (se vorbea şi de moartea lui Király), Cf. Iorga, *Istoria armatei*, I, cap. VI.

[3] Isopescu, *Documenti inediti*, p. 67, nr. LXXXI.

[4] Veress, IV, p. 322, nr. 177; Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 125–[12]6.

[5] Isopescu, *Diplomatarium*, p. 488, nr. LXXXIV. O scrisoare a lui Herbort cuprinde şi ea adânca părere de rău pentru vărsarea de sânge creştin; *ibid.*, p. 494, nr. LXXXVIII.

Aproape în acelaşi moment cu biruinţa i se trimeteau lui Ieremia de la Constantinopol însemnele domniei pe care le ceruse şi de la Sinan, căpătând răspunsul că aceasta priveşte pe Han[1].

Isprava de la Călugăreni rămase aproape neştiută, pe când expediţia, de fapt aşa de uşoară pe care o prezidase Sigismund se bucură de toate mijloacele zgomotoase ale unei uriaşe reclame. Prinţul însuşi răspândise din lagăr misive de auto-glorificare, şi către Împăratul Rudolf[2], al cărui steag îl punea lângă al său. Iojica suna de acasă trâmbiţa biruinţelor[3]. Ziarul toscanilor, acela al nunciului episcop de Cervia, Visconti, răspândiră pretutindeni cunoştinţa luptelor glorioase ale aceluia care înainte de marile hotărâri se cumineca, recomanda lui Dumnezeu cauza cruciadei şi se înveşmânta în platoşa eroului. „Prinţul", spune nunciul, „s-a purtat totdeauna cu atâta vitejie, încât va avea o mare izbândă în meşteşugul armelor, puterea lui Dumnezeu dându-i o extraordinară putere a trupului ca să reziste la osteneli, şi prudenţă şi îndrăzneală spre a îndruma şi călăuzi bine întreprinderea"[4]. Participanţii străini, oameni de frunte printre italieni mai ales, Cosma Capponi, contele Alexandru de Carpegna, Girolamo Genga, Piccolomini, Aldobrandino, despre care era vorba să şi rămâie în iernatec la noi[5], erau să ajungă crainicii măreţei acţiuni la care se împărtăşiseră. Se vorbea de minunile care arătaseră o deosebită ocrotire dumnezeiască pentru persoana cavalerului crucii: un vultur se oprise înaintea Târgovişţii asupra cortului unde acesta aştepta mucenicia pentru Iisus Hristos, şi se găsiră destui care să creadă că pasărea de pradă fusese într-adevăr trimisă asupră-i de puteri nevăzute care-i aveau deosebită grijă. Se povestea cum eroul ardelean a căzut de pe cal rănit la braţ, cum a fost văzut luptând în toate şanţurile la Giurgiu[6] şi cum un italian de-ai lui Turloni i-a mântuit viaţa[7], arătând că lipsa tătarilor, opriţi de dânşii, a adus retragerea lui Sinan, iar Sigismund a făcut doar atâta că

[1] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], pp. 371–[37]2, nr. CLXXXIX. Cf. şi alta, n-l următor.

[2] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 127, nr. CXCVI.

[3] *Ibid.*, p. 131, nr. CCIII; pp. 152–[15]3, nr. CCXXXVII.

[4] *Ibid.*, pp. 124–[12]5.

[5] *Ibid.*, pp. 125, 127, nr. CXCV.

[6] *Ibid.*, p. 207.

[7] *Ibid.*, p. 181, nr. CCLXX. Recomandarea lui Sigismund pentru Turloni, *Ibid.*, p. 199, nr. CCCVIII.

a urmărit pe acesta, căruia, pentru că trecuse acum Dunărea, nu i-a putut face alta decât să ia în coada oştirii câteva căruţe de muniţii şi unele tunuri, după care s-a întors la Alba Iulia, de unde a ieşit apoi faima că a tăiat şi înecat vreo 30.000 de soldaţi"[1]. Lui Mihai însuşi, mai târziu, nu i-a plăcut să povestească această campanie, mulţumindu-se a spune că „toată lumea a aflat-o de la mulţi care au fost de faţă, precum şi tot ce am făcut pentru creştinătate"[2].

Se aştepta la Roma – unde Carrillo scrisese că „niciodată Casa lui Osman n-a suferit o mai mare catastrofă[3] – un steag ca semn al biruinţei acestui aşa de bun catolic şi restaurator al catolicismului în ţările sale[4] şi la Viena se celebra un Te-Deum în biserica Sfântului Ştefan pentru adevăratul şi unicul învingător[5]. Polonii singuri respingeau exagerările.

De fapt rolul lui Sigismund fusese de simplă paradă. Niciun plan, nicio intervenţie personală a lui nu se înseamnă de izvoare. Iar, în ce priveşte elementul unguresc al lui, care nu reprezenta nici putinţa unui avânt de călăreţi, nici rezistenţa unor ţărani hotărâţi să moară pe locul ce li s-a stabilit şi nici o pricepere tehnică asemenea cu a italienilor, judecata nunciului din Ardeal, care a fost însuşi de faţă în toată campania şi care nu cruţă nicio laudă prinţului, e aceasta: „Această nobilime ungurească strigă să se întoarcă în oraş deoarece din lipsă de hrană i-au suferit foarte caii şi se teme că, venind ploile cu noroaie în aceste locuri şese, n-ar mai putea să iasă"[6]. Şi aiurea, cu o notă bună pentru luptătorii de rând: „Într-un cuvânt, trebuie să spun că prinţul n-are pe lângă dânsul vreun om de valoare (*huomo alcuno che vaglia*) ori care să ştie meşteşugul războiului, ci numai buni ostaşi de luptă"[7].

---

[1] *Ibid.*, p. 225, nr. CCCXXXVI.

[2] Pernice, *L.c.* Şi Szamosközy (trad. Crăciun, p. 107) combate părerea că aceasta a fost cea mai mare victorie creştină ce se pomeneşte.

[3] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 207.

[4] *Ibid.*, p. 183, nr. CCLXXIII. Undeva se vorbeşte de silinţile pe care le face Logofătul, socrul lui Genga, pentru a câştiga şi pe episcopii ortodocşi.

[5] *Ibid.*, p. 187, nr. CCLXXX şi p. 187, nota 1, – Marele Duce de Toscana felicită pe Împărat; *ibid.*, p. 190, nr. DCLXXXVII.

[6] *Ibid.*, p. 126. Pentru pierderile suferite din lipsa de provizii, mărturia unui participant; *ibid.*, p. 154, nr. CCXXVIII.

[7] *Ibid.*, p. 127, nr. CXCV. A se compara cu încercarea îndrăzneaţă a d-lui Veress – şi aceasta în chiar *Memoriile Academiei Române* – de a înfăţişa campania ca datorită geniului lui Sigismund, pe lângă care acela pe care-l numeşte numai „Mihai-Vodă" se pierdea cu totul.

Ca sfetnici de căpetenie nunciul arată pe Ştefan Bocskai şi Gaşpar Kornis, care-i sunt urâţi şi în calitatea lor de calvini[1].

La ai noştri, din ambele ţări, încrederea era, din potrivă, mai mare decât oricând. Pe când, mândru de fuga lui Sinan, de luarea Lipovei în Banat, – Imperialii cuceream Granul (Strigonia) –, Sigismund, care vorbea şi de putinţa unei întoarceri în Ţara Românească, se credea în stare să ia în curând Timişoara, *Mihai ceru imediat ca tratatul din mai să fie cu totul desfiinţat*, şi Sigismund, care văzuse cu ochii starea de lucruri şi însufleţirea din „provincia" sa, trebui să se învoiască. Cu discreţie o spune şi *Cronica Buzeştilor*, care vorbeşte în cursul expediţiei de „cei trei Domni": „Atuncea Bator Jigmon, dacă văzu pe Mihai-Vodă cu atâta vitejie şi cu atâta înţelepciune, *slobozit-au Ţara Românească, cu tot venitul ei, ca să fie iar pe seama lui Mihai-Vodă*, şi se întunară iarăşi la ţara lui"[2].

Un ragusan bine informat, Paolo Giorgio, afirmă că îndată după plecarea oştirii lui Sinan cete de-ale lui Mihai au trecut Dunărea la Rusciuc şi au înaintat prădând până la Rasgrad, pe un drum pe care am văzut că-l ştiau ai noştri. Nicio împotrivire n-a fost găsită în cale: „ţara era pustie". Şi el adaugă o critică faţă de Sigismund: „*Dacă, atunci când era sub Giurgiu, Alteţa Sa ar fi făcut să treacă de cealaltă parte un număr oarecare de buni archebuzieri, desigur că aţi fi văzut cu ochii voştri*" – se adresează nunciului din Ardeal, – „*pe duşmani fugind până la Muntele Em*". Şi el credea că, recăpătându-şi Moldova, Răzvan ar putea face o raită de iarnă în Deliorman[3].

Iar, în Moldova, până şi cutare informator sas din Baia – sasul Nicolae Kirschner – întrebuinţează pentru Gazi-Ghirai forma românească: „der *Hanul*". [El] putea să scrie astfel, vorbind de o participare, desigur, puţin însemnată, a moldovenilor la harţa din câmpia Ţuţorei: „*oastea noastră, dacă ar fi lăsat-o cancelariul, ar fi învăţat repede pe tiranicul tătar, împreună şi cu sangeacul, de n-ar fi rămas, cum se zice, nici picior dintr-înşii*"[4].

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 127, nr. CXCVI.
[2] P. 284
[3] *Ibid.*, v. 178, nr. CCLXIV.
[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 178, nr. CCLXIV.

CAPITOLUL VII

Defensiva din 1596–[159]7: planul bizantin

Anul 1596 e pentru Mihai unul de singură defensivă, pentru un atac în stil mare contra turcilor lipsindu-i mijloacele necesare, ca unul care n-avea nici sprijinul sincer al boierilor săi, veşnic la pândă ca să-l răstoarne, cum se va vedea îndată, nici acela al lui Sigismund, pe care-l apucase dorinţa de a-şi înfăţişa în Apus meritele pentru creştinătate, cu audienţe şi discursuri de laude, gândindu-se a înainta, de la Praga, unde era în iarnă încă, şi până la Roma şi la Loreto[1]. Şi, în sfârşit, la spate Mihai avea acum o Moldovă duşmană, al cărei domn, legat de altă politică, de pace cu turcii[2], va dori în curând, din propria ambiţie, dar îndemnat şi de Zamoyski, să aşeze în Muntenia pe fratele său, Simion, precum, servind aceeaşi politică polonă, găzduia la Iaşi (februar) pe Ştefan Báthory din Şimlău, din care se căuta, de mult, a se face un prinţ al Ardealului[3]. *În ţară chiar era nemulţumire contra Domnului vitejiilor necontenite şi scump plătite, care punea pentru aceasta dări nesuferite*: de aceea un număr de olteni se şi răscoală şi, cum se trimiseseră contra lor trei sute din cazacii domneşti, pomeniţi şi

---

[1] Veress, *O.c.*, V, p. 1.

[2] Zamoyski fusese aspru criticat în dietă şi pentru întrarea în Moldova; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 142.

[3] Veress, *L.c.*, pp. 12–[1]3, nr. 6; pp. 87–[8]8, nr. 14. turcii numiseră pentru Ardeal pe un bătrân arian, Abraham; *ibid.*, pp. 15–[1]6, nr. 19.

de Walter, se cheamă contra acestora turcii de la Vidinul guvernat de fostul Domn Mihnea[1].

Pe când Sigismund, pregătindu-se de acea călătorie, cu Iojica, cu Szinnyei, cu Kornis şi cu Carrillo[2], la Praga, unde judecară pe acest tânăr de douăzeci şi trei de ani[3], ca „turc", tiranic la înfăţişare[4], punea, în cererile sale de ajutor bănesc de la Imperiali, în aceeaşi linie pe „valahi" şi pe „bulgari"[5], în solia sa la poloni, Sultanul, care anunţă ca are de gând să plece în fruntea oştilor sale ca să atace Viena însăşi, adăugea că a numit pe Radu Mihnea ca domn în Muntenia şi că regele ar trebui să ajute aşezarea acestuia, de a cărui sosire la Ragusa se interesa iubitorul tată[6]. Marele vizir Lalà-Mohammed, fost preceptor al Sultanului, care primise locul liber prin mazilia lui Sinan, cel orânduit a plăti cu 100.000 de sultanini tunurile şi muniţiile pierdute[7], murise, şi tot lui Sinan i-ar fi revenit sarcina unei noi expediţii.

După o ştire de la Constantinopol se făcu chiar încercarea serioasă de a înlătura pe Mihai.

În iarnă chiar, pe la sfârşitul lui ianuar, tătarii ar fi venit în Muntenia, împreună cu Hasan Socoli, doritor de a-şi răzbuna. Dar în lupta de lângă Târgovişte, până unde pătrunseseră războinicii deşertului, şi tătarii şi turcii ar fi fost zdrobiţi şi scoşi din ţară. Pentru a ascunde această neizbândă se născociră la Poartă soli de la Mihai cerând pace, ceea ce Sinan ar fi refuzat[8]. Se spunea chiar că ar fi oferit întoarcerea prăzii din 1595, creştere de tribut de 200.000 de scuzi şi nepotul, desigur, Marcu, fiul lui Petru Cercel, ca ostatec[9].

Ştiri moldoveneşti sigure arată însă că lucrurile s-au petrecut cu totul altfel. Radu trece în Moldova şi, ca să-şi răzbune, Mihai, şi cu unele noi trupe ardelene[10], atacă această ţară, sileşte pe răul vecin să

---

[1] Veress, *L.c.*, p. 17.

[2] *Ibid.*, p. 14, nr. 7.

[3] Capătă vărsat la Praga; Veress, *L.c.*, p. 14, nr. 7; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 238, nr. CCCCL. Revine în mart; *ibid.*, pp. 239–[2]40, nr. CCCLIII.

[4] Hurmuzaki, III, p. 262.

[5] *Ibid.*, pp. 209–[2]10. nr. CCCXVII.

[6] Iorga, *Contribuţiuni la istoria Munteniei*, p. 106; *Studii şi documente*, III, p. LII şi urm.; în Hurmuzaki, XII, p. 215, nr. CCCXXII.

[7] Hurmuzaki, IV[2], p. 208, nr. CCXXI; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 220, nr. CCCXXVII; I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 410.

[8] Hurmuzaki, IV[2], pp. 216–[21]7, nr. CLXXX.

[9] Veress, *L.c.*, p. 15. Un ceauş la Mihai în februar, *ibid.*, p. 17.

[10] *Ibid.*, pp. 22–[2]3, nr. 12.

fugă şi taie pe boierii care vor fi fost, desigur, dintre pribegii lui (mart)[1]. Alte ştiri însă-l arătau fortificând Bucureştii[2]; Brăila fusese ocupată în treacăt de turci, şi el o reia imediat[3].

Dar marele scop al turcilor în acest an trecea şi peste grija acestor ţări dunărene de unde nu venea hrana de atâta vreme. Era să iasă pentru prima oară în război Sultanul însuşi, şi ţinta-i era cucerirea cetăţii Erlau. Sigismund se înţelese la Praga pentru o acţiune alături de arhiducele Maximilian, odată rege ales al Poloniei, ca să împiedece cu puteri reunite această acţiune[4].

Odată cu primăvara, oastea împărătească începu să se adune. În mart se scrie din Suceava, unde se temeau de legătura Imperialilor cu cazacul Lobodă că din nou Radu, feciorul lui Mihnea, a fost numit domn[5]. La 11 iunie Mihnea-Mehemmed, tot cu gândul la domnia fiului său, acum în vrâstă de unsprezece, doisprezece ani[6], pe când el însuşi, recomandat de Patriarhul din Constantinopol chiar, ca unul care ar putea să fie adus în ţările Împăratului şi întors la legea veche[7], scria mătuşii de la Murano, lângă Veneţia, care îngrijea de acest drag copil: „Aici toată lumea e în picioare, şi de la Stambul până la Vidin" – unde era el ca Paşă – „drumurile şi câmpii sunt toţi plini de oşti", şi adăuga: „ne temem să nu ajungă lucrurile la un sfârşit rău"[8].

În sfârşit, apăru între ostaşii săi Sultanul tânăr şi blând cu oricine, „un om gras, întunecat la faţă, ca capul mare, nemişcat, cu barba lungă neagră"[9], şi steagurile împărăteşti se îndreptară spre cetăţile ungureşti de graniţă.

Îndată ce Hasan se porni spre Apus, o incursiune românească în

---

[1] A se compara Hurmuzaki, III, pp. 502–[50]5; IV^2, pp. 215–[21]7 (pentru războiul din Moldova; ştiri ale biruitorilor); Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 258, nota 1; I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II^1, pp. 377–[37]8, 410.

[2] Hurmuzaki, IV^2, pp. 217–[21]8. Cf., pentru reluare de el a liniei Dunării, *ibid.*, p. 220, nr. CLXXXII.

[3] Veress, *L.c.*, p. 17.

[4] Pleca de la Praga la 4 mart; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 234.

[5] Hurmuzaki, III, p. 508, nr. LXVI.

[6] *Ibid.*, IV^2, p. 215.

[7] El e „Iohannes Milisy, ein Son Alexanders Weyvoden ihn der Walachey und Befreundter des Peter Waywoden", Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 235, nr. CCCXLVIII. – Asupra stării malului drept al Dunării, Hurmuzaki, III, p. 274.

[8] Iorga, *Studii şi documente*, III, pp. XLIX-L.

[9] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 234.

Balcani e adeverită, de altfel, prin chiar mărturia, pe larg, a lui Mihai însuşi: „Când am bătut pe Sinan-Paşa şi am luat Giurgiul, Sinan s-a dus la Constantinopol, şi a lăsat în locul său pe un anume Hasan-Paşa, care era beglerbeg la Grecia, şi l-a lăsat la hotarele Ţării Româneşti, care şi el fusese în acel razboi cu Sinan-Paşa şi văzuse ruşinea lui Sinan.

Şi, deci, el se plecă atunci cu pace către mine, şi mi-a trimes oamenii săi pentru împăcare. Apoi s-a ridicat de acolo Hasan şi a mers să afle pe Împăratul la Sofia, atunci când Împăratul mergea la Erlau, şi a lăsat în locul lui alt paşă. Ceea ce aflând şi ştiind eu pe unde avea să treacă şi prin ce munţi, ca să se întâmpine cu Împăratul la Sofia, am trimes atunci pe Baba-Novac...[1], care a mers cu haiducii lui de a trecut Dunărea, şi a înaintat până la munţi [Balcani] să-l aştepte pe Hasan-Paşa, la locul ce-i poruncisem. Şi, voind acel paşă să treacă prin munţii aceia, atunci Baba-Novac căzu asupra lui, pe care l-a bătut şi l-a pus pe fugă, tăind în bucăţi pe mulţi dintre dânşii, luând căruţele şi caii, armele şi toată comoara ce aveau. Care apoi se întoarse cu acea biruinţă în Ţara Românească, îndurând Hasan-Paşa această ruşine de la Baba-Novac".

E vorba de acea campanie din mai care ajunse, după *Cronica lui Teodosie*, până la Plevna, unde fu prinsă familia bogatului Mohammed Mihalogli, din neamul cu care se luptase şi Ştefan cel Mare. Întoarcerea pe la Nicopole nu se făcu fără o ciocnire cu turcii de acolo[2]. Mihai cerea atunci şi ajutor de la poloni, în dietă[3].

Legăturile acestea peste Dunăre le adeveresc şi alte izvoare, în care e vorba de uciderea creştinilor în 1595 din ordinul Paşei din Vidin[4]. Luptele de la 1598 sunt povestite, deci, şi de cronica sârbească. Paşa, înşelat cu tributul, e gonit, răpindu-i-se calul şi averea. Prădând Nicopole, Rahova şi Vidin, afară de cetate, i se dau lui Mihai „optzeci de cară cu avere" ca să nu o prade şi pe aceasta; o mulţime de oameni sunt luaţi peste Dunăre[5].

De fapt, cum turcii erau departe, la Erlau, în iulie, Farcaş Aga, un

[1] Deli-Marcu servea acum pe Sigismund prin părţile Timişoarei. Veress, *L.c.*, p. 17.
[2] Walter, p. 37; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 258, nr. CCCLXXIII; p. 179. Era vremea când Borbély era atacat de turci la Lipova; *ibid.*, p. 255, nr. CCCLXXI.
[3] *Ibid.*, p. 256.
[4] Iorga, *Studii şi doc.*, III, p. 4.
[5] Iorga, *Studii şi doc.*, III, pp. 5–6. E pomenit şi Paşa de Caramania.

vechi luptător, încercă, poate fără ordin, o lovitură, care nu reuşi, la Cladova şi Vidin. Prin august, întrebuinţând aceeaşi lipsă a forţelor principale turceşti, Mihai trimete pe o rudă a vistierului Calogherà, Francisc, la Babadag şi în alte părţi dobrogene[1]. Alt izvor, cel de ţară, vorbeşte de apariţia haiducilor sârbului Velicïco în acest oraş sfânt al Musulmanilor dobrogeni, dar întreaga ceată a fost distrusă. Toate acestea acţiuni de jaf, pe care Mihai le va fi îngăduit mai mult decât comandat, iar, dacă le-a făcut, era ca să poată îndreptăţi cererile sale de ajutor ca apărător al creştinătăţii[2]. Totuşi *Cronica Buzeştilor* pretinde că fusese scopul de a cuceri Vidinul[3].

Întreprinderi fără mare folos, dar care împuţinau numărul, şi aşa restrâns, al puterilor de care dispunea Domnul[4]. De aceea *Cronica Buzeştilor* spune: „Mihai-Vodă, dacă pierdu atâţia voinici, el fu scârbit, şi începu a trimete prin toate ţările streine, ca să strângă voinici viteji; şi aduse leaşi şi cazaci şi de tot fealiul de oameni, care erau de folos"[5]. Încă din mart el ceruse, de altfel, regelui Poloniei să i se îngăduie a tocmi ostaşi de acolo[6].

După ce la 18 iulie[7], Sultanul îşi făcuse solemna ieşire[8], vizirii Hasan şi Ahmed fiind acum la Razgrad, apoi la Plevna, în august tătarii apar la hotar. Un spion arată că s-a comunicat venirea logofătului Dumitru, vornicului cu acelaşi nume: acesta şi Chisar, dintre solii închinării din mai, pregăteau răsturnarea domnului lor[9]. Ieremia făcuse şase poduri la Orhei ca să-i poată veni în ajutor poloni şi cazaci, el însuşi ieşind în tabără lângă Iaşi[10]. O scrisoare a lui Mihai însuşi

---

[1] *Cronica Buzeştilor*, p. 285; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 258, nota 1. Să nu fie întreprinderea lui Farcaş, pusă de Walter (pp. 25–[2]6), în 1595, aceasta?

[2] Hurmuzaki, IV[2], p. 221, nr. LXXXIII.

[3] Cf. *Cronica Buzeştilor*, p. 285; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 276, nr. CCCCII. E vorba de o sută cincizeci de care cu pradă, care, în retragere, ca şi altă dată, se ard, şi se ucid robii. Şi o răpire de provizii şi muniţii pe Dunăre. V. şi nr. următor.

[4] P. 285.

[5] P. 286.

[6] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], pp. 379–[3]80, nr. CXCIII. Cf. *ibid.*, p. 384.

[7] La 6 după Ieremia; I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 396, nr. CCIII.

[8] Iorga în Hurmuzaki, XII, p. 269, nr. CCCXCI.

[9] Walter, pp. 38–[3]9.

[10] Iorga, în Hurmuzaki, III, pp. 275–[27]6, nr. CCVII. V. şi n[umere]le următoare. Cf. *ibid.*, pp. 276–[27]7, 279, nr. CCCCX; pp. 280 şi urm. 410,428.

către Pangratie Sennyei îi semnalase la Oceacov[1] (Ozù sau Vozia) pe Nipru; el se teme de fulgerătoarea înaintare a acestui sprinten vrăjmaş[2].

Tătarii, opriţi de cearta Hanului cu fratele, mergeau în Ungaria. Ei putură prăda cetăţile timp de opt zile[3], însă o singură ceată, mare, putu fi total distrusă, la Dunăre[4] (octombre). La întoarcere se luă calea Moldovei, prin Tecuciu şi Cetatea Albă". Ieremia semnala[5] gândul turcilor de a trece prin foc ţara de la munţi până la Bucureşti[6].

Lucrurile păreau a lua o altă direcţie odată cu încetarea noului vizirat al lui Sinan, pornit, ca totdeauna, contra creştinilor şi neputând să uite ruşinea, paguba şi primejdia din 1595. Dar, numit în locul netrebnicului Lalà-Mohammed, care murise la 22 novembre, el întră în mormânt încă de la începutul lui april, făcând loc lui Ibrahim, prietenul Sultanului şi îngrijitorul petrecerilor lui.

Acesta, care guvernează până la 27 octombre[7], pentru ca făcând loc, un moment, lui Sinan Cigala, să revie în novembre, se adresează imediat lui Mihai pentru a-i propune pace. Câtva timp după aceasta, Hasan Socoli, pomenind bunele legături ale tatălui său cu Ardealul, se îndrepta, ca generalisim, lui Sigismund cu cele mai ispititoare oferte, a doua zi după ce, în lupta contra armatei Sultanului, ardeleanul şi

[1] De unde „Vozy" în document; *ibid.*, p. 269, nr. CCCXCI

[2] *Ibid.*, p. 269, nr. CCCXCI. V. şi scrisoarea din 9 a lui Ieremia, despre înaintarea tătarilor; *ibid.*, pp. 279–[2]80, CCCXCI.

[3] Walter, pp. 39–41.

[4] Hurmuzaki, III[2], p. 219, nr. CCXLV; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 280, nr. CCCCXIII; p. 282, nr. CCCCXVII; p. 280, nr. CCCCXIII.

[5] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 391, nr. CXCIX; pp. 394 şi urm., p. 399, nr. CCIV; pp. 404–[40]5, nr. CCVII; pp. 407, nr. CCIX ; Cf. Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 278, nr. CCCCVI; p. 279, nu. CCCCX; pp. 280–[28]1, nr. CCCCXIV; p. 282, nr. CCCCXVI-CCCCXVIII; p. 283, nr. CCCCXXI; p. 285, nota 1; p. 363, nr. DLXVII; Veress, *L.c.*, pp. 41–[4]2, nr. 24; pp. 47–[4]8, nr. 30. Scrisoarea despre tătari din I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], pp. 342–[34]3, datată 1-iu iulie 1595, e din acest an, 1596.

Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 278, nr. CCCCVI; p. 279, nu. CCCCX; pp. 280–[28]1, nr. CCCCXIV; p. 282, nr. CCCCXVI-CCCCXVIII; p. 283, nr. CCCCXXI; p. 285, nota 1; p. 363, nr. DLXVII; Veress, *L.c.*, pp. 41–[4]2, nr. 24; pp. 47–[4]8, nr. 30. Scrisoarea despre tătari din I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], pp. 342–[34]3, datată 1-iu iulie 1595, e din acest an, 1596.

[6] *Ibid*, p. 400, nr. CCIV.

[7] Tablele lui Hammer.

Maximilian pierduseră lupta pe care aşa de bogat şi de pe larg o ştie zugrăvi cronica boierilor munteni. El cere să se revie la bunele timpuri ale marelui Soliman. I se aminteşte că Sultanul, cu toată arderea Timişoarei, n-a ordonat un atac contra Ardealului[1].

După ce Mihai, în octombre, izbutea a-şi căpăta astfel liniştea prin trimeterea tributului, căpătând şi steagul, ba, mai mult decât atâta, şi mazilirea Hanului pentru prada făcută în Ţara Românească[2], o incursi[un]e la Dunăre, făcută de un beglerbeg, aduce, totuşi, expediţie nouă de la Nicopol[3] cu privire la care şi Domnul şi cronica Logofătului au ştiri sigure şi bogate[4].

Expediţia era în legătură cu oferte ale grecilor, prin Patriarhul de Constantinopol, care, cum am văzut, stăruise pentru recreştinarea lui Mihnea, şi prin cel de Ierusalim, şi cu ofertele recente ale bulgarilor către Sigismund, căruia-i cereau, vorbindu-i de planul turcesc asupra Vienei şi „a toată Germania", să le trimeată „un căpitan de frunte, cu un număr de ostaşi", ceea ce s-ar putea face uşor, în această părăsire a locurilor dunărene, prin august, la Nicopol nefiind, atunci, decât 1.500 de oameni[5].

Mihai se rosteşte astfel asupra isprăvii de la Nicopol în *Memoriul* său: „Pe vremea aceea venea tătarul cu foarte mare putere, cu turci, tătari şi mare mulţime de moldoveni cu ei, care venea ca să treacă prin Ţara Românească Dunărea spre a fi de ajutor Împăratului sub Agria. Ceea ce văzând eu, am mers către dânsul. Care n-a voit să mă aştepte, ci se întoarse înapoi cu multă ruşine. Pe care l-am urmărit şi l-am gonit afară din ţară". Aceasta se raportă la împrejurările din septembre. „*Şi apoi am mers de la un capăt al ţării la celălalt capăt, spre a bate un Turn ce era în faţa Nicopo[l]ii. Pe care l-am luat. Şi, văzând turcul câtă pagubă-i făceam mi-a trimes steagul, pentru că dorea să mă poată pleca la ascultarea lui. Şi în acea vreme eu am luat cetatea, şi am primit şi steagul, şi pe câţi turci i-am aflat în cetate, pe atâţia i-am trecut prin ascuţişul săbiei*"[6]. Să adăugim că pentru Han trimeterea

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 274–[27]5, nr. CCCXCIX.
[2] I. Bogdan, în Huruzaki, *Supl.* II[1], p. 408, nr. CCIX (scrisoare a Hanului către Ieremia).
[3] Hurmuzaki, IV[2], p. 222, nr. CLXXXI.
[4] Cf. Walter, pp. 44–[4]5; *Cronica Buzeştilor*, p. 288.
[5] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 269–[2]70, nr. CCCXCII.
[6] Pernice, *L.c.*

steagului era numai un mijloc pentru a opri în iarnă năvălirile lui Mihai[1].

Expediția s-a făcut în novembre, după ziua de Sf. Mihai. Logofătul și traducătorul lui vorbesc de o armată de 12.000 de oameni care s-ar fi luptat la 20 decembre și ar fi ajuns să dărâme o parte din cetatea temută, dar nu și cetățuia, din care sangeacul se răscumpără cu daruri de veșminte și de cai. La întoarcere, Domnul scapă de o cursă care i se întinsese[2].

Cu acest prilej ca și cu altele mai înainte, Mihai putu să vadă, cum o spune și *Cronica Buzeștilor*, pe ce temei slab se sprijină în ce privește oastea, totuși adevărată rațiune de existență a politicei pe care o inaugurase la 1594. Întâi lăsase boierimea să zburde și dăduse căpitanilor unguri voie de jaf. Pe urmă avuse la îndemână trupe ungurești oarecum disciplinate, deprinse măcar să asculte de șefii lor de acasă, cu care veniseră. Nu trecu mult și se putu înțelege primejdia unei astfel de forțe străine și în ce privește compunerea și în ce privește scopul. Când mai interveni și tratatul de „scădere" din mai, acești șefi ajunseră a se crede, nu subordonați lui Mihai, ci coordonați cu dânsul: am arătat ce neajunsuri capitale a produs această dualilate în bătălia de la Călugăreni. Neapărat că odată cu aruncarea odiosului act de la Alba Iulia, Mihai căută să se scuture de astfel de pretenționși auxiliari. Îi vedem recurgând la oameni de felul lui Velișco, Baba-Novac și Calogherà; boierii nu mai joacă pe lângă aceștia niciun rol: epopeea Buzeștilor și tovarășilor lor s-a încheiat. Dar țara săracă și tot mai sărăcită de năvălirii tătărești n-are cu ce plăti lefile, care în Moldova, deși cu mult mai mici, provoacă, precum am văzut, o răscoală, ca și, ceva înainte, a oltenilor contra împlinirii prin cazacii ajunși la mare trecere.

În loc de plată, acești ostași, culeși de oriunde, azi la el, mâini la Sigismund, sunt îndrumați spre o nouă pradă nemiloasă dincolo de Dunăre. Cum asemenea raiduri nu erau însă fără riscuri și primejdii și luptătorii se împuținau, Domnul recurse încă din acest an la căutarea unor ostași deprinși. Dar salariile acestora, ca ale polonilor, raiterilor, haiducilor, erau mai ridicate, și banii nu se puteau avea decât prin

[1] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II², p. 407.
[2] Pp. 43–[4]5.

subsidii. Iar cine le dădea ajungea stăpânul politicii româneşti. Începea o întreagă tragedie a aşteptărilor zadarnice de pe urma unor făgăduieli mincinoase. Şi astfel acela care afirmase şi prin strălucitele-i dovezi de vitejie independenţa, de la început dorită, a ţării sale, a ajuns la noi închinări, care trebuiau să-i taie adevărate răni în suflet, în acelaşi timp când îl duceau spre catastrofa finală, de neînlăturat.

Cum, pe de altă parte, Sigismund, care pierduse săptămâni întregi la Timişoara fără să poată cuceri cetatea, se întoarse descurajat, – şi aceasta adăugă la vechea sa psihosă, care se observase şi la Praga, îngrijorând pe acei care ar fi dorit să-l vadă în adevăr fixat –, era nevoie de o lămurire politică, pe lângă aceea asupra acţiunilor de întreprins de acum înainte şi a mijloacelor de întrebuinţat pentru aceasta. *Cronica Buzeştilor* înseamnă şi aceea că vizitele turceşti la Mihai stârniseră bănuieli în ce priveşte şi statornicia acestuia, pe un timp când Hasan, reluându-şi stăruinţele de împăcare, asigura, din Belgrad, la 7 ianuar 1597, că Sultanul „a uitat toate câte le-a greşit Mihai-Vodă, şi steagul i-a fost trimes pe loc de către puternicul Împărat, aşa că atât el, cât şi toată Ţara Românească, se găsesc în pace bună"[1], aşa încât explicaţii se cereau şi în această privinţă. De aici ideea unei călătorii în Ardeal, care putea să soluţioneze şi alte chestii, ca aceea a posesiunilor ardelene ale lui Mihai, pentru care, în acest an, 1596 chiar, se dăduseră ordine în satele dăruite lui: Badoc, Mujerd, Chidea şi Derje, în comitatul Dobocăi[2].

Încă de la sfârşitul lui decembre, chemat ca să dea informaţii, tot ca o urmare a stării de spirit [pe] care [o] adusese tratatul din 1595, Mihai se crezu destul de tare, şi de necesar, ca să înfrunte riscurile acestei călătorii la Alba Iulia, deşi, cum spune *Cronica boierească*, „el se temu de înşelăciune şi de pâri mincinoase", şi avea exemplul lui Aron înaintea ochilor. În tovărăşia numai a Banului Mihalcea, a lui Radu Buzescu şi a altor câtorva boieri, de toţi vreo cinzeci[3], el se îndreptă spre reşedinţa lui Sigismund, care-i trimese înainte pe Sennyei cu patruzeci de trăsuri, de „cocii", cum, după ungureşte, li

[1] Veress, *L.c.*, pp. 52–[5]4, nr. 34. Pentru boierul a cărui misiune e legată cu aducerea steagului, *ibid.*, p. 51.

[2] *Ibid.*, pp. 28–[2]9, nr. 15. Cf. o scrisoare a lui Nicolae Pătraşcu-Vodă relativ la una din aceste moşii; *ibid.*, pp. 73–[7]4, nr. 48.

[3] Raport din 6 ianuar, în Iorga, *Acte şi fragmente*, I, pp. 153–[15]4.

se zicea atunci. Întâlnirea avu loc la 9/19 decembre[1]. Zece zile domnul român fu oaspetele aceluia cu care făcuse campania contra lui Sinan[2]. În acest timp, el căpătă şi favoarea de a ridica o biserică în Alba Iulia pentru Vlădica Ioan, ocrotit de dânsul[3]. La plecare, cei doi tovarăşi de cruciadă îşi fac scumpe daruri, nişte tunuri turceşti viind pe urmă[4].

Totodată, în acele lungi sfaturi, se vorbi de neapărata nevoie a ajutorului de la Rudolf al II-lea, a cărui autoritate supremă era recunoscută de amândoi. Se chibzuiră ce ar fi de făcut pentru ca în Ungaria ca şi la Dunărea-de-Jos să fie în anul acesta trupe destoinice contra turcilor[5]. Sigismund era să plece din nou la Praga, şi Mihai trimese acolo, din partea sa, pe Mihalcea, dându-i ca tălmaci şi sfătuitor pe un prieten sas, Marcu Schonkebonk din Braşov[6]. Misiunea încredinţată lor din Alba Iulia, la 5 ianuar 1597, era aceea de a cere ajutoarele indispensabile de care domnul vorbise solului polon în ajunul Călugărenilor: „*În slujba noastră pentru creştinătate şi din pricina luptei noastre împotriva păgânilor, ne-am cheltuit toată averea, şi astfel nu mai avem cu ce ţinea oşti ca să putem face faţă păgânilor*". Sigismund introducea dorinţa lui Mihai, care e acum numai „Mihail Voievodul muntean" – nu „al nostru" –, de a se da măcar 6.000 de taleri, socotindu-se la cinci florini pe lună leafa unui călăreţ[7]. Se va ajunge şi la mai mult, la hotărârea de a se trimete în Ţara Românească 2.000 de pedeştri şi 2.000 de călări germani[8].

Sigismund părăsise de fapt cruciada după neizbânda din Banat[9]. El mersese aşa de departe în dorinţa de a păstra pacea cu turcii, încât le adresă, tot în 1597, la începutul anului, o scrisoare în care prezinta lupta sa de până acuma ca datorită numai prigonirilor la care fusese

---

[1] De Anul Nou, Mihai asistă lângă Sigismund la serviciul catolic. Un ceauş e primit de amândoi. V. şi Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 289, nr. CCCCXXXI.

[2] *Cronica Buzeştilor*, pp. 286–[28]7.

[3] V. Iorga, Sate şi preoţi din Ardeal.

[4] Iorga, *L.c.*, V. şi *ibid.*, p. 154 şi urm.

[5] Hurmuzaki, III, pp. 508–[50]9, nr. LXIX.

[6] Veress, *L.c.*, pp. 51–[5]2. nr. 33; Iorga, *Acte şi fragmente*, I, pp. 155–[15]6.

[7] Veress, *L.c.*, pp. 57.

[8] *Ibid.*, p. 63, V. şi însemnările lui Schonkebonk, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, VI, pp. 2–7.

[9] Banul Mihalcea la el în ianuar 1597; Meteş, *Domni şi boieri din ţările noastre în oraşul Cluj*, p. 7.

supus din partea lui Sinan: „Sinan-Paşa a fost vinovat că de o bucată de vreme m-am răzleţit de Constantinopol; dacă Sinan-Paşa, cu supuşii săi viziri, begi şi alţii, n-ar fi lucrat contra poruncilor otomane, nici eu nu m-aş fi gătit contra maiestăţii sale. Căci acei de mai sus au stricat şi prădat în ţara mea întărituri, târguri şi sate şi au luat ce au putut găsi, şi, când am vrut să mă îndrept către maiestatea sa pentru paguba ce am suferit, au fost, de către unii, lucrurile aşa de mult oprite şi trecute sub tăcere, încât maiestatea sa n-a fost lămurită sau înştiinţată, şi de aceea nu s-a făcut nicio punere la cale. De aceea am fost silit să ajung aici"[1]. La 28 februar, nu numai Ibrahim şi Mohammed, al doilea vizir, dar Sultanul însuşi, după ce ascultaseră pe ceauşul Alì, acordau pacea care nu displăcea lui Sigismund[2].

Mihai a ştiut şi el de oferta turcească şi de acest răspuns, redactat de Iojica, pe care-l găsim de faţă la audienţa ceauşului. Cum de nicăiri nu-i venise niciun ajutor după această alunecare a Ardealului, care totuşi îndrăznea să-l cheme la dietă ca pe un vasal – şi el se scuză –, domnul român trebuia să se prefacă a primi semnele de cinste şi asigurările ce-i veneau de la paşnicul vizir Ibrahim. Vestea schimbării lui de atitudine începuse a se şi răspândi încă înainte de părăsirea Albei Iulii, şi agentul ragusan la Fiume al lui Rudolf al II-lea scria la 20 ianuar: „Pe calea Veneţiei aflu că Mihail Voievod a făcut pace cu Sultanul, cu condiţia ca turcii să nu treacă prin Ţara Românească. Nu pot s-o cred, neavând ştire de la Belgrad, nici de la Ragusa; dar, dacă va fi bine tratat de Măria Sa Împăratul şi, prin autoritatea lui, de prinţul ardelean şi va fi asigurat de gradul şi demnitatea lui, nu cred că se va lega de un tiran perfid, puindu-se în pericol de a nu fi sigur, nici ziua, nici noaptea, de viaţa lui"[3].

La 20 mai Mihai el însuşi arăta lui Zamoyski, cerându-i să îngăduie un comerţ polon care i-ar da sobolii, necesari pentru a întovărăşi tributul, că „e acum în pace cu păgânii[4]. Cancelarul polon ştia de la dânsul, în vară, că, „dacă e credincios, nici turcii, nici tătarii nu vor întra în Ţara Românească"[5].

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 288, nr. CCCCXIX.

[2] *Ibid.*, p. 290, nota 2.

[3] *Ibid.*, p. 289, nr. CCCCXXXII.

[4] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[2], p. 419, nr. CCXVI.

[5] *Ibid.*, p. 421. Dar el nu se îndoia că Mihai trebuie să aibă „o înţelegere secretă cu creştinii". Pentru legăturile lui Mihai cu Hanul în acest moment (august), *ibid.*, p. 423–[42]4, nr. CCXX.

Ceva trebuia să oprească pe Mihai, chiar dacă ar fi voit să strângă mâna acelora împotriva cărora nu numai că din toată inima luptase, dar sufletul întreg, de la început, îi fusese îndreptat contra lor. Şi anume *atitudinea creştinilor din Balcani*.

Aceştia, care frământau de mult, până în Albania Ducaşinilor, erau hotărâţi să facă orice jertfe pentru a-şi recăpăta libertatea. Nu era o întetire din partea nimănui, nici conştiinţa unei slăbiri a Împărăţiei turceşti, care tocmai, în aceşti ani 1596–[159]8, dădea dovadă de energie sub conducerea noului sultan, râvnind de gloria lui Soliman, câştigată până şi sub zidurile Vienei[1]. Unii ragusani, ca Paolo Giorgio, necontenit în legături ca negustori, cu Apusul, scormoniseră în sufletele lor încă de la începutul luptei dunărene, şi ei chemaseră pe Sigismund ca izbăvitor[2]. Era vechiul instinct războinic, vechea mândrie de neatârnare creştină, luptătoare, care se păstra prin cântecele populare. Şi în fruntea acelora care visau de o altă viaţă, în care puterea şi faima să nu trebuiască a fi căutate pe calea de ruşine a renegării religioase, a contopirii în islam. Era acea lume de sus grecească, dominată de marile familii istorice, în care înviase bizantinismul imperial[3].

Reprezentantul de căpetenie al acestor tendinţe îndrăzneţe era un membru al familiei Ralî, înrudită cu Cantacuzinii, dar şi cu ragusani din familia Gagliano, bancheri, care avuseră strânse legături cu ţările noastre sub Mirceşti[4], şi care credea că are dreptul de a se intitula şi Paleolog: Dionisie, care ajunsese a fi Mitropolit de Târnova, deşi probabil nu-şi avea acolo, ci în Constantinopol, pe care, de altfel, se grăbi să-l părăsească pentru totdeauna, reşedinţa obişnuită. El câştigase şi pe un bogat bulgar din Nicopol, Teodor Ballina[5], pe Vlădica Ieremia de Cerven, de cei de Şumla, de Lovcea, Teofan şi pe un Metodie din Rumelia, pe mulţi preoţi şi mireni din Târnova; planul era măcelărirea minorităţii turceşti, unul la zece, până la Adrianopol[6].

---

[1] Din nou acest scop de expediţie la începutul lui 1597; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 288, nr. CCCCXXV.

[2] *Ibid.*, pp. 283–[2]90, nr. CCCCXXXIII.

[3] V. Iorga, Byzance après Byzance, passim.

[4] Cf. Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 290, nr. CCCCXXXIII, şi Iorga, *Contribuţii, passim.*

[5] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 290, nr. CCCCXXXIII.

[6] V. şi Hurmuzaki, III, 279–[2]80, nr. CCXII; III[2], pp. 233, 236–[23]8.

Încă din iarna 1596–[159]7, Dionisie se adresă de-a dreptul Împăratului, trimeţând soli bulgari la Praga[5], ca să propuie un plan de răscoală. Răspunsul, la 13 mart, era foarte favorabil: Ralì Paleologul era trimes la dieta ardeleană, în care şi Împăratul, gata să ajute pe Sigismund şi Mihai, va avea un reprezentant, şi se arăta dorinţa unei legături creştine între noii luptători ce se anunţau şi aceia care până atunci serviseră cruciada la Dunăre[1].

Pe când armele se odihneau la Dunărea munteană, înteţirile de la acela care se intitula „cap al tuturor bulgarilor şi altora"[2] urmau tot mai ispititoare, şi ele îndreptau acuma către sufletul, menit să fie veşnic fără odihnă şi doritor de lucruri mari şi înalte, al lui Mihai. Dintr-o localitate lângă Nicopol, care-i văzuse de curând furtuna războinică – şi poate ea însăşi fusese provocată de aceste seducătoare chemări –, Dionisie amintea domnului român că el le-a spus să fie gata de răscoală. Urmând acestui îndemn, cheltuise bani mulţi pentru arme şi pregătise provizii pentru războiul împreună. Mitropolitul de Adrianopol venise şi el. Dar mântuitorul tot n-a sosit până la această apropiere a primăverii, 12 mart st. v. O bănuială se strecoară în sufletul Mitropolitului: „Poate vreţi să vă împăcaţi cu păgânii: pentru Dumnezeu, Te rugăm pe Măria Ta să nu crezi nimic vorbelor frumoase ale turcului, nici Măria Ta, nici Craiul Ardealului". Mai curând să se lege, pentru opera cea mare, cu „Împăratul muscalilor". „Aici toată creştinătatea", spune altă scrisoare a lui Dionisie, „e aplecată către Măria Ta, cum o va dovedi şi la judecata cea de pe urmă". Învinuit că n-a făcut nimic, el se explică, aducând înainte şi grâul ascuns în „casa Dediului". „Suntem creştini şi gata să trăim cu Patriarhul de Constantinopol după datina creştină": pe acel moştenitor religios al Împăraţilor creştini din Bizanţ l-au şi chemat să vie – şi va veni. „Nu scriu aceste Măriei Tale pentru aceea ca Măria Ta să-mi trimiteţi bani sau alte daruri, ci conştiinţa mea mă sileşte la aceasta, ca să servesc de acum înainte Măriei Tale; şi nu cer nimic de la Măria Ta decât să aibă inimă bună faţă de mine". Şi acum zvonul de pace cu

[1] Veress, *L.c.*, pp. 59–60, nr. 37. Solii bulgari, *ibid.*, p. nr. 35 p. 60, nr. 37.

[2] *Ibid.*, p. 68, nr. 45. Aşa se privea şi Nectarie, patriarhul de Ohrida, care stătu un an la Ieremla (I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 478) înainte de a trece la Moscova. Mihai era în legături cu Patriarhul de Constantinopol şi cerea regelui Poloniei liberarea lui Nichifor Dascălul (*ibid.*, p. 483), care era să fie ucis acolo (Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 443 şi nota 1).

turcii e pomenit cu îngrijorare, dar i se pune în față altul: acela că se va face în sfârșit, și cu polonii și cu muscalul, acea imposibilă ligă creștină pentru care se zbăteau în nesfârșite corespondențe, pline de o diplomație neobosită, dar zădarnică, nuncii din Ardeal, Polonia și Imperiul[1].

Și alte scrisori se adaugă, dând veşti de pregătiri ale turcilor la Silistra, al cărui pașă va fi serdar, și mai ales la Nicopol, unde se va face podul contra lui Mihai. Căci iertarea acestuia de turci e numai aparentă. „Un turc de samă îmi spune: Mihai-Vodă se preface cu noi și ne ține cu vorbe dulci; dar, de ne va cădea în mâini, o să lămurim noi prietenia dintre noi"[2]. „Ei, turcii, din toate puterile se trudesc numai la aceea: cum, și sub ce formă, să te poată prinde pe Măria Ta". De aceea, și „ca să aibă fiul Măriei Tale viață lungă", Mihai e rugat să se ție de jurământul făcut creștinilor de peste Dunăre. „Să fie inima Măriei Tale către mine, cum e a mea față de Măria Ta." Altfel, primejdie de viață le va cădea pe grumaz acelora care au pregătit ridicarea în arme[3].

Mihai fu adânc înrâurit de această fierbere. În mintea fiului femeii de neam grecesc se trezeau mari închipuri împărătești: nu fuseseră oare, fără împotrivire, ostașii lui în fața Adrianopolei? Se vedea, cum îl vedeau și alții, care vorbesc de putința unei astfel de realizări[4], moștenitor al împăraților „încununați de Dumnezeu" în acel Constantinopol unde petrecuse ca un creștin disprețuit, miluit și amenințat atâta timp din tinerețile lui. Scriind lui Iojica, ajuns acuma un prieten de încredere de când cu vizita la Bălgrad, – era vorba și de o căsătorie: ori între fiul lui Mihai și sora Cancelarului ori între fata lui Mihai și fratele acestuia[5] –, el îl asigură că *pregătirile turcești țintesc la Dunăre și au în vedere Ardealul însuși*. Sigismund să se gătească, deci, de

[1] *Ibid.*, pp. 291–[29]2, nr. CCCCXXXIV.

[2] *Ibid.*, p. 292, nr. CCCCXXXV.

[3] V. Hurmuzaki, III[2], p. 242; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 292. Scrisoarea lui Mihai către Iojica în legătură cu aceste știri; Hurmuzaki, III, p. 244, nr. CCLXXVI. Altul e, firește, Patriarhul bulgar (de Ohrida), Atanasie Risea, care vine și la Mihai; *ibid.*, III[2], p. 307.

[4] V. Iorga, în *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, XVII (1931), p 14 și urm., după un document tipărit de d. Mesrobian, în *Cercetările Istorice* ale d-lui Minea, IV[1] (1929), p. 86.

[5] Szamosközy, trad. Crăciun, p. 109.

apărare, „căci, dacă-i vom aştepta pe dânşii, care-şi gătesc calea, atunci va fi fără vreme râvna noastră. ...Socot că dumneata ştii foarte bine cât suntem de slabi şi lipsiţi de mijloace, ca şi de întăriturі şi de bani. *Cât mă priveşte pe mine, ori de voi trăi ori de voi muri, în toate cele începute de mine mă voi strădui zi şi noapte*", – şi la împiedecarea podului peste Dunăre. „*Dar, dacă nu mi-ar lipsi nici ostaşii, nici banii, n-aş face numai atâta, ci aş încerca şi lucruri mai mari*". „Să se ia toate măsurile sau, de unde nu, la altele să ne gândim" (*aliam rei rationem habendam*)[1].

Dar, tot în mart, arhiducele Maximilian se scuza faţă de Mihai că nu s-a putut face nimic în ce priveşte ajutoarele făgăduite[2]. Domnul român încercă şi în Polonia[3]. Într-un moment când şi Imperialii se gândeau la pacea cu turcii[4], sosirea contingentului german era mai puţin aşteptată decât oricând, deşi se căuta, în april, un şef pentru soldaţii ce ar fi să se trimeată la Dunăre[5]. Dar, pentru moment, Rudolf îl mustra pe Sigismund, la care fuseseră trimeşi doi comisari, episcopul Martin de Oradea şi Adam Gall Poppel, pentru gândul de a părăsi, după îndemnul, de mult stăruitor, al ambasadorului englez, cauza creştină: prinţul însuşi se arăta aşa de ameninţat, încât, promiţând sprijin, cerea şi unul pentru dânsul[6]. Era vremea când judele din Rodna, primind ştiri despre turci şi tătari din Moldova, spunea că se crede la Constantinopol într-o hotărâre definitivă care stă să cadă asupra Ardealului său: „ori să fie prinţul împărat în Turcia, ori Împăratul Crai în Ardeal".

De fapt, la Constantinopol nu erau gata de nicio expediţie şi silinţi mari se cheltuiau pentru pace. Se spânzura în haine domneşti, de Paşti, Alexandru-cel-Rău pretendent continuu la domnia pe care o pierduse; se vorbea de un Ştefan-Vodă „ars într-un tun", de un alt Ştefan pus la închisoare; Bogdan Sasul, de care se interesau veneţienii pentru sora lui măritată la Veneţia şi pentru planul lui de căsătorie acolo, se ţinea ascuns ca să nu aibă aceeaşi soartă. Murind Patriarhul de Constantinopol, se căuta aşezarea în Scaun a lui Meletie Pigas de la Alexandria, care avea corespondenţă în ţările noastre, pentru ca el să adauge

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 292–[29]3.
[2] *Ibid.*, p. 294, nr. CCCCXXXVI; p. 312, nr. CCCCLXVII.
[3] *Ibid.*, pp. 295–[29]6, nr. CCCCXXXIX.
[4] *Ibid.*, p. 295, nr. CCCCXXXIX.
[5] *Ibid.*, p. 296, nr. CCCCXLI.
[6] *Ibid.*, p. 297, nr. CCCCXLIII.

stăruințele sale în vederea acelei împăcări cu Mihai și Sigismund, așa de mult dorită din cauza împrejurărilor. Și, de fapt, o scrisoare în acest sens pleca la 23 mai catre domnul muntean[1].

Către vechiul îndemnător Paolo Giorgi Mitropolitul Târnovei se adresa, „cu toți episcopii, preoții, diaconii și creștinii" din Târnova chiar, în acest mai, vorbind și de recomandația ragusanului de a se adresa și Papei. Încă o dată sună accentul unei dureroase deziluzii pentru părăsirea întreprinderii eroice: „Să știți că mare pierdere ați pierdut, și mari bogății ați pierdut, pentru că, anul trecut, n-ați venit, cum ne pregătiserăți și, dacă și preaînălțatul prinț (Sigismund) mi-ar fi trimes 20.000 de oameni, niciodată vreun lucru n-ar fi avut un sfârșit mai bun și mai desăvârșit decât acesta; dar ce să facem: așa a fost voia lui Dumnezeu"[2].

Dar la Curtea lui Mihai era liniște în această vară de așteptări ale rosturilor bizantine. Doamna Stanca scria nemeșului ungur Keserü cu privire la moștenirea din țară a acestuia după domnița Zamfira, fiica lui Moise Voievod; Nicolae Petrașcu, fiul domnesc, se ocupa de o moșie din Ardeal, scriind aceluiași[3]. Explicația neacțiunii complecte se găsește, nu în lipsa tragerii de inimă a celui totdeauna gata de o nouă fulgerare a spadei, *ci în neputința, dovedită de atâtea ori și care se va mai dovedi în chipul cel mai tragic, de a avea o armată care să fie în adevăr a lui.* În adevăr, ungurii, 3.000, plătiți de Rudolf, care se aflau la Târgoviște sub Matthias Perussith, se răscoală, cu altă gloată de mercenari de toate națiile. Optsprezece steaguri se îndreaptă spre palatul lui Mihai-Vodă, cerându-și cu amenințări o soldă care încă nu venise și pe care el n-o putea scoate dintr-o țară în care turcii și tătarii răpuseseră până la 200.000 de suflete. Și aceasta în momentul când Mihai, temându-se de o năvălire a tătarilor, susținuți de Ieremia, care era socotit ca un dușman ce trebuie înlăturat[4], se răpezea, cu ungurii săi nesiguri, până la Buzău[5]. El rămânea însă în suflet ce fusese, și

[1] *Ibid.*, p. 299, nr. CCCCXLVII și nota 2; *Mem. Ac. Rom.*, III, pp. 34–[3]5.

[2] Veress, *L.c.*, pp. 68–9, nr. 45. Și la Praga se mai considera, de nunciu, ca posibilă întreprinderea transdanubiană; *ibid.*, p. 71.

[3] *Ibid.*, pp. 72–4, n-le 47–8. Și o scrisoare a Logofătului Teodosie, *ibid.*, nr. 49.

[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 304–[30]5, nr. CCCCLII.

[5] Veress, *L.c.*, p. 78 și urm. Și Sigismund lua măsuri pentru aceasta la sfârșitul lui iunie; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 306, nr. CCCCLV. Zamoyski se temea să nu se atace Moldova; *ibid.*, p. 307, nr. CCCCLVIII. Știri de la Iojica despre cete tătărești la Nistru și la Chilia, *ibid.*, p. 309, nr. CCCCLXII.

dregătorul imperial, Lassota, trimes cu plata, îl caracteriza aşa: „e un om liber, viteaz, fără frică, cu poftă de a lucra... Se arată foarte aplecat să servească Maiestăţii Voastre Împărăteşti şi creştineşti; o arată şi prin aceea că nu se lasă prins în nicio statornică negociere cu turcii, deşi turcul se ocupă foarte mult de dânsul (*sich mit ihm lavirt*) şi-i face mari propuneri", doi ceauşi luându-şi de curând drumul spre tătari pe la dânsul şi un nou steag sosindu-i „îndată după Paşti", pe lângă prezenţa, în cursul altei călătorii, a vechiului prieten polon Taranowski, care oferea să se ia în soldă 2–3.000 de poloni[1]. „Îndată însă ce va vedea prilej, el se oferă să îndeplinească ceva, de va avea, binevoitor, plăcere Maiestatea Voastră Imperială"[2].

În acest moment însă *boala sufletească a lui Sigismund Báthory*, care era deznădăjduit că nu poate săvârşi de fapt căsătoria sa cu buna şi pioasa Maria-Cristina, pe care o învinuia că şi-a găsit mângâierea cu un Hossuthóti[3], *punea pe neaşteptate chestia Ardealului*[4].

Încă din mai un italian în serviciul Ardealului, Sigismondo della Torre, putea să scrie că e vorba de o retragere a prinţului, *care ar lăsa lui Mihai, susţinut de ruda sa în aşteptare Iojica, moştenirea ardeleană*: „Am auzit de la cancelariu că voievodul Ţării Româneşti ar putea trata cu prinţul ca să rămâie la cârmuirea Ardealului, deoarece prinţul e hotărât să părăsească ţara. Voievodul acela e rudă cu cancelariul şi ocrotit şi ajutat de dânsul". Se adaugă că tot Iojica e în fundul planului de întrare în Balcani[5]. Deocamdată, în acel moment de primă şovăire a bietului tânăr din Ardeal, Mihai îi scrisese, plângându-se din nou că nu-i vine niciun fel de ajutoare: *el ameninţa că, dacă se urmează aşa, va fi silit să plece dintr-o ţară pe care nu mai are cu ce s-o apere*[6].

Italianul, de la care avem această preţioasă ştire, într-o scrisoare de taină către Împăratul, arătând că gândul uşor al aceluia care era încă

[1] V. şi *ibid.*, p. 317, nr. CCCCLXXVII.

[2] Veress, *Lc.*

[3] *Ibid.*, p. 77, nr. 51.

[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 308–[30]9, nr. CCCCLXI. Pentru solii ai lui Mihai la Împăratul în februar şi în toamnă, Meteş, *Domni şi boieri din ţările române în oraşul Cluj*, p. 7.

[5] Veress, *Lc.*, pp. 67–[6]8, nr. 44.

[6] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 308–[30]9, nr. CCCCLXI. Sigismund della Torre credea că ar fi trebuit trimese în Ţara Românească trupe apusene importante, sub un general ca Ferrante Gonzaga.

prinţ, dar nu-i mai ardea de vitejie şi nu mai urmărea fantoma gloriei, era să plece în lume „cu câţiva italieni de temperamentul său" (*di suo humore*), reproduce chiar strigătul în care se cuprinde dorinţa nenorocitului în ce priveşte moştenirea lui: „Nu văd ceasul în care Maiestatea Sa s-ar hotărî asupra acestei provincii"[1]. Dar în acelaşi timp ceauşului nou venit de la turci, el răspundea cu un sol extraordinar de bine primit la Poartă[2].

Avem însă şi părerea lui Iojica, bucuros că la tătari a izbucnit, oprindu-i pe loc, lupta între Han şi fratele lui, cu măceluri de rude şi fugă la muscali[3]. Nimic la 20 iulie încă, despre această problemă, totuşi definitiv deschisă, şi cu atât mai puţin de o aşezare a lui Mihai în Alba Iulia. *El trebuie să meargă pe drumul* bizantin: *„Munteanul să prade, cu foc şi pârjol Bulgaria şi ce mai este până la muntele Em şi astfel se va găti o pieire de necrezut oştirii duşmanilor şi pagubă, groază imensă constantinopolitanilor şi Greciei întregi, ba chiar şi Asiei"*[4].

Deocamdată Mihai scăpa de grija tătarilor. Hanul îi trimetea în septembre, cu un ceauş turc, o scrisoare ca unui „bun prieten", în care-i povestea vechile relaţii, fără care va fi silit să treacă din nou prin Ţara Românească. El e, de fapt, stăpânul „celor trei ţări", a căror linişte atârnă de dânsul. Dacă până acuma Mihai nu l-a cercetat „ori din grosolănie, ori pentru că tinereţea l-a îndemnat la aceasta, ori că n-a avut sfetnici înţelepţi care să-i aducă înainte astfel de lucruri", are acum prilejul, când îl cercetează solul tătăresc, Mustafă, de a trimete un boier cu daruri. Lui Sigismund, de altfel, i s-a adresat aceeaşi cerere[5].

Comunicând aceasta prinţului ardelean, domnul Ţării Româneşti arăta *ce bun lucru s-ar fi putut face în acest an fără pereche, în care turcii nu pornesc la nicio graniţă şi tătarii sunt paralizaţi prin discordiile lor interioare* (*Sigismund reţinuse banii trimeşi lui Mihai*[6]).

---

[1] Ibid.

[2] *Ibid.*, p. 314, nota 1.

[3] V. şi ştirile din Moldova, *ibid.*, pp. 313–[31]4, nr. CCCCLXX.

[4] *Ibid.*, p. 310. A fost vorba de regenţa princesei până la venirea unui arhiduce; *ibid.*, p. 323, nota 2.

[5] *Ibid.*, pp. 286–[28]7, nr. CCCCXXVIII.

[6] Veress, *L.c.*, p. 71. Mihai îi trimete în octombre 1598 un steag; Meteş, *Domni şi boieri din ţările române în oraşul Cluj*, p. 8.

Oricum, fiindcă tătarii sunt din fire nesiguri, ar fi bine ca Senniey să se ţie gata pentru a-l ajuta la nevoie[1]. Împăratului îi trimetea pe ragusanul Lucian, fost vameş moldovenesc, pentru acelaşi concurs militar[2]. Prin scrisoarea de la 4 octombre, el măgulea pe Rudolf spunând că tătarul a fost oprit de oştire, că vor fi la Dunăre 12.000 de oameni împărăteşti gata să-i taie năvălirea: e bine ca aceia să rămâie şi iarna în ţara lui, fiindcă altfel Hanul va încerca atuncea lovitura pe care a întârziat-o numai; lui Maximilian, odată ales rege al Poloniei şi purtând încă acest titlu, i se recomanda să încerce, împreună cu Sigismund, câştigarea prin arme a acestei ţări[3]. De altfel Senniey rămăsese în secuime, la Dipşa, gata să intervie, dacă s-ar adeveri ştirile, menite să sperie, ale lui Ieremia-Vodă despre aceiaşi tătari[4].

Până mai târziu Mihai stătu, trecând în revistă şi caii, în număr de 5–600, pe care boierii erau datori să i-i dea pe trei luni, în aşteptarea împrejurărilor de la Răsărit, care nu i se părea încă pe deplin lămurit şi aşezat, deşi trimesese Hanului cai şi cocii, oprindu-se, deci, de la *ce avea de gând să facă peste Dunăre, după însăşi mărturisirea sa pe la jumătatea lui septembre*. Gândul îi mergea încă într-acolo, fiind şi necontenit cerut de acei creştini deznădăjduiţi: *„Creştinii din Bulgaria şi de aiurea dincolo de Dunăre îl aşteaptă cu cerere mare şi-l îndeamnă zilnic, ba-i trimet şi scrisori de blăstăm* (lettere di maledictione) *că zăboveşte atâta şi spun că i-a adus pe gheaţă şi, dacă acum ar voi să întreprindă ceva pe sama lor şi n-ar izbuti şi aceasta ar fi spre paguba lor, a soţiilor şi copiilor lor, acesta ar cădea pe sufletul şi conştiinţa lui"*.[5] La 30 septembre Domnul era în tabăra de la Stăteştii Buzăului, de unde ea trece spre apa Nişcovului[6], şi la Buzău chiar[7], gata să se mute spre Moldova, dar fără dânsul, care va merge să primească la Târgovişte doi capugii[8], veniţi la el la Micşuneşti. Şi din nou planul dunărean apare. Dacă i se dau 2.000 de oameni de la Împăratul pe

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 315, nr. CCCCLXXIV. Mihai cerea şi un trimes al lui Sigismund pentru unele împărtăşiri; n-l următor.
[2] *Ibid.*, pp. 315–[31]7, nr. CCCCLXXXVII. Cf. şi *ibid.*, p. 318, nr. CCCCXXVIII.
[3] *Ibid.*, pp. 321–[32]2, nr. CCCCLXXXIV.
[4] *Ibid.*, pp. 321–[32]3, n-le CCCCLXXXIII.
[5] Veress, *L.c.*, pp. 95–6, nr. 60.
[6] *Ibid.*, pp. 101–[10]2.
[7] *Ibid.*, pp. 108–[10]9, nr. 65.
[8] V. pentru întorsul lor Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 334, nr. D.

iarnă, el, care-şi *„are înţelegere cu Mitropolitul din Bulgaria, şi acesta, după cât anunţă el Domnului, ţine la el 30.000 de oameni gata, ar voi, când va îngheţa Dunărea, să treacă acolo, în speranţa de a dobândi, cu concursul locuitorilor, acea ţară până în munte*", dar îngrijindu-se întâi să vadă ce e cu adevărat în aceste părţi, ca să nu fie înşelat şi trădat şi luând bulgarilor un jurământ[1]. În oaste el avea sârbi şi albanezi[2].

Toamna înaintase, când, la sfârşitul lui novembre, Mihai, răspunzând la cele aduse de Schonkebonk, asigura pe Împărat că şi mai departe e gata a se strădui întru „pieirea păgânului": dacă i se dă ajutor, e gata ca *„în această iarnă, cu toată puterea mea să trec Dunărea, să prad ţara turcilor, să iau cetăţile şi să le prad*". Cu 4.000 de ostaşi buni, turcii ar crede că sunt 400.000, şi *„cu ajutorul lui Dumnezeu aş încerca un lucru mare contra duşmanului: să-i prăd, să le stric ţara şi să merg până la Constantinopol"*[3]. Dar, îndată, el ajunge a anunţa că va fi silit să dea drumul secuilor, neplătiţi, ai lui Moise Székely, rămânând numai cu vechii săi sârbi şi cazaci[4]. Dar, la plecarea lui Moise, i se spusese *să stea gata pentru ca, la îngheţarea Dunării, să poată alerga pentru o nouă lovitură peste Dunăre*[5]. Trimeterea lui Gheorghe Raţ, cu Bernardffy, la tătari, a unui frate al lui Dimo Celebi[6], capuchehaiaua lui Mihai la Constantinopol, făceau parte din obişnuitele mijloace de înşelare[7].

Se strângeau necontenit bulgari de peste Dunăre în jurul steagului dezrobirilor şi, când Mihai merse la Craiova pentru nunta banului Mihalcea, turcilor din Vidin li se părea acum că vine asupra lor cu

---

[1] Veress, *L.c.*, p. 99. Cf. *ibid.*, pp. 96–100, nr. 61. Acesta ar fi fost, zice acelaşi Lassota, şi gândul lui Sigismund, care se apropiase cu şase trăsuri de graniţa munteană; *ibid.*, pp. 102–[10]3. Socoteli ale lui Lassota. *Ibid.*, p. 104 şi urm., 112 şi urm.

[2] *Ibid.*, p. 114, nr. 69.

[3] *Ibid.*, p. 118.

[4] *Ibid.*, p. 121. Părerea Consiliului de Război e să i se dea bani, dar să i se ceară isprăvă; *ibid.*, pp. 124–[12]6, nr. 76. Şi alte rapoarte asupra plăţii soldaţilor lui, *ibid.*, p. 126 şi urm. În acest sens îi scrie, la 11 ianuar 1598, Împăratul; *ibid.*, pp. 130–[13]1, nr. 80. Cf. *ibid.*, pp. 133–[13]4, nr. 83; pp. 137–[13]8 (instrucţiile către Szuhay şi Pezzen).

[5] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 330–[33]1, nr. CCCCXCIX.

[6] V. şi *ibid.*, p. 334, nr. CCCCXCIX.

[7] *Ibid.*, p. 331.

40.000 de oameni. Cazaci se aduc din Ardeal şi din Moldova, trecând peste străjile lui Ieremia, şi din Polonia, de la marele senior ortodox, Vasile, cneazul din Ostrov[1]. Domnul, întorcându-se din Oltenia, se opri la Caracal, dar topirea zăpezilor înlătură orice putinţă de trecere în Balcani.

Rezumând tot ce se făcuse în această privinţă, îndemnătorul Paul Giorgi ragusanul, descria mizeria creştinilor cărora în vreo douăzeci de ani li s-a împătrit birul şi-şi arăta speranţa că măcar Împăratul va face ceva pentru ei[2]. La 11 mai îl vedem amintindu-şi meritele şi arătând că Mihai îşi caută acum de pacea cu turcii[3].

---

[1] *Ibid.*, pp. 332–[33]3, 340, nr. DX.
[2] V. Isopescu, în *Ephemeris*, 1929, p.94 şi urm.; Veress, *L.c.*, p. 150 şi urm.
[3] *Ibid.*, pp. 159–[1]61, nr. 97.

CAPITOLUL VIII

Problema Ardealului

Încă din octombre 1597 chestia moştenirii Ardealului era destul de coaptă pentru ca arhiducele Maximilian să recomande fratelui său, Împăratul, imediata acceptare a provinciei, luându-se şi măsurile potrivite pentru a o asigura[1]. Şi astfel Consiliul de Război, prezidat de Maximilian, hotărî, la 22, primirea cu aceste condiţii: Sigismund, divorţat de soţie, restituindu-i-se moşiile date la nuntă şi întărindu-i-se orice donaţii, va păstra titlul de prinţ al Imperiului şi ocrotirea Casei de Austria; i se va da un ducat silezian şi ce mai trebuie pentru un venit de 100.000 de ughi; se va cere pentru dânsul purpura de cardinal. Iar în Ardealul pe care Imperialii îl vor ocupa şi guverna nu se va aşeza nimenea altul cu titlul de principe[2].

Acela care trebuia, după capitulaţiile iscălite de Ştefan Bocskai, trimesul lui Sigismund – şi el nu se gândea că va fi cândva el însuşi, nu numai principe ardelean, dar rege al Ungariei[3] –, să fie şeful Ardealului, fu arhiducele Maximilian, pe care Rudolf îl invita la 12 novembre să-şi ia provincia în stăpânire. Dar el va obiecta că-i trebuie o misiune formală din partea Împăratului, cu sumele trebuitoare ca să nu se facă de râs, şi unirea, necesară din punct de vedere militar, cu Ungaria Superioară. Numai aşa el va părăsi acea zădărnicie care era

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 323, nota 2.
[2] Ibid.
[3] *Ibid.*, p. 329, nota 1.

coroana Poloniei, – ceea ce se făcu fără îndeplinirea acestor condiții la 2 decembre[1].

Dar la 23 octombre Ibrahim era mazilit pentru că pierduse un an degeaba, precum o arătase Hanul, care se plângea că în urma ordinelor acestui mare vizir el rămăsese cu lipsa obișnuitului său venit din pradă. I se aducea învinuirea că Mihai, împăcat numai de formă, nu-și trimesese tributul așteptat și că nici pacea cu Ardealul nu era proclamată[2].

Cu succesorul lui, Mihai avu legături, dar mai ales în legătură cu tătarii, prin Meletie Pigas, care spunea, cu privire la tribut, mai bisericește decât creștinește, „să dea lui Dumnezeu ce e al lui Dumnezeu și Chesarului", fie și păgân, „ce e al Chesarului"[3]: acesta cerea însă și cetățile: Brăila, Giurgiu și un „Bapalè" care se pare a fi „calè", Turnul[4] și isprăvi prin a-i opri și chinui solul cu tributul[5].

Mihai se găsea, deci, într-o situație nouă. Sigismund îi va lipsi ca razim, neștiindu-se, în lipsa de bani și de hotărâre a Imperialilor, la care erau multe capete, cine va veni în loc, și noul vizir, Hadâm-Hasan, conducătorul de la Dunăre în 1595, *având, foarte probabil, să se întoarcă pe linia războiului.*

Îi rămânea un singur drum: acela de la Praga. Într-acolo se pornise din nou sasul Schonkebonk (25 octombre) ca să arate mulțămirea pentru trimeterea celor 4.000 de oameni „în cele mai mari nevoi, cu care ajutor, din mila lui Dumnezeu, Domnul meu a stat vara aceasta împotriva tătarului, care avea de gând să năvălească și sosise acum cu oaste mare până pe la Cetatea Albă, dar, aflând că Domnul meu, cu

---

[1] *Ibid.*, p. 327, nota 1. Intervențiile pentru divorț și pălăria de cardinal, *ibid.*, p. 328, nota 1.

[2] *Ibid.*, pp. 325–[32]6, nr. CCCCXCI.

[3] Scrisoarea lui Meletie, în Hurmuzaki, III, pp. 518–[51]9, nr. LXXV; răspuns, *ibid.*, pp. 519–[5]20, nr. LXXVI. Negocierile se fac prin Dimo Celebi și fratele lui, „Chender Bali"; v. și altă scrisoare a lui Mihai *ibid.*, p. 212, nr. CXXIX. E pomenit și omul lui, Anghelachi.

[4] L. ult. cit.

[5] *Ibid.*, p. 523, nr. LXXXII. Cf. relații cu Papa, care, la 16 august, declară că n-are cum îl ajuta, *ibid.*, VIII, p. 199, nr. CCXCI. Ar vrea ca el să treacă la catolicism, n[umăru]l următor, 12 octombre. Relații cu Sf. Scaun vor avea loc și în 1599–1600; *ibid.*, pp. 202–[20]3, n[umere]le CCXCV-[CCXCVI]; p. 204. După Szamosközy, p. 75, Mihai ar fi apărat ortodoxia într-o formă jignitoare pentru Papa. Cf. I. Lupaș, în *Revista Istorică*, VII, p. 135 și nota 3. Cu Veneția în 1600, mart; Iorga, în Hurmuzaki, XII, 203, nr. CCXCVII.

ajutorul Măriei Voastre Împărăteşti, e cu totul hotărât a i se împotrivi şi socotind apoi că ajutorul Măriei Voastre Împărăteşti e mult mai mare, s-a întors înapoi". Dacă şi în anul ce vine va fi acest ajutor, „nădăjduieşte Domnul meu să aducă folos mare întregii creştinătăţi, ca unul care *şi acuma era gata să treacă Dunărea şi să supuie Bulgaria creştinilor şi să facă orice-i va porunci Măria Voastră Împărătească*". L-a împiedecat însă faptul că lefile pe trei luni au întârziat şi el a trebuit să ia din veniturile sale proprii. E sărac şi, dacă se va retrage în posesiunile Împăratului, unde ar fi să i se dea un adăpost, – trimesul se gândeşte la cele din vremea lui Ştefan cel Mare şi la Skt. Georg şi Pösing, lângă Pojon – pe vreo moşie, să nu-l supere nimeni cu datoriile. Vechea groază a acestora către turci se trezise din nou în sufletul aceluia care nu scăpase de dânsele decât ucigându-şi creditorii: „Pe vremea Împăratului turcesc, aşa stăteau lucrurile în Ţara Românească, încât orice domnie venea, trebuia să spuie Împăratului şi să dea şi în scris ca va plăti toate datoriile cu care erau împovăraţi domnii de mai înaintea lui şi să dea şi fiecărui creditor de la sine sineturi noi, – ceea ce şi Domnul meu a trebuit să primească, şi de aceea să dea de la el multe sineturi, şi la creştini, care la un loc fac o sumă aşa de mare de abia face ţara întreagă atâta". Oricum, solul se întoarse cu 30.000 de florini, aceeaşi sumă trebuind să fie adausă în vara următoare ca ajutor lunar. Arhiducele Maximilian, recunoscând „ce a dat Mihai până atunci", stăruise pentru acest rezultat, menit să-i insufle strâmtoratului domn român încredere în acest mai puternic sprijinitor[1].

În acest timp, mulţămită lui Mihai, care şi povesteşte aceste negocieri în *Memoriul* său[2], un secretar ardelean, Bernardffy, mergea să se înţeleagă cu Hanul, în credinţa, veche-n Apus şi naivă, că el ar putea fi smomit de la legătura cu turcii. Sigismund era hotărât să treacă la altă politică, de vreme ce nu se îndeplinesc faţă de dânsul hotărârile, citate, ale Consiliului de Război. El vorbea astfel nunciului de Cervia, în decembre: „Oricum, până la sfârşitul lui ianuar afacerea trebuie să fie, nu numai încheiată, dar şi executată; altfel înţelege să fie liber a lua altă hotărâre în lucrurile sale, adică să facă pace, a cărei negociere,

[1] Însemnările lui Schonkebonk, în *Quellen*, VI, V, şi scrisoarea însăşi a lui Mihai, Veress, *L.c.*, pp. 110–[11]1, nr. 67. Cf. *ibid.*, p. 113, nr. 69; pp. 132–[13]3, nr. 82; p. 140, nr. 85; pp. 155–[15]6.

[2] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 327, nr. CCCCXCIII. Pernice, p. 42. Mihai adaugă că a vrut să dea ajutor la Orade, atacată de Paşa Satârgi-Mohammed, dar l-a oprit Sigismund.

şi prin scrisorile ce aduc capugii..., şi printr-un secretar care se trimete Hanului tătarilor, se menţine în picioare"[1].

Primind tratatul deplin încheiat, Sigisimund stăruie şi la sfârşitul lui ianuar 1598 pentru execuţia lui, fără care nobilimea ardeleană se va tulbura: se aştepta mai de mult sosirea unui diplomat imperial de mult amestecat în rosturile răsăritene, şi ca fost trimes la Constantinopol, dr. Pezzen: cu el se trimetea episcopul Ştefan Szuhay, preşedinte al Camerei ungare[2]. În Ardeal însă era, la cei ce ştiau ce se pregăteşte, o mare nemulţămire, şi Iojica îi dă rostire, spunând lămurit nunciului că ţara nu primeşte pe Maximilian sau vreun alt frate al Împăratului, că după plecarea lui Sigismund va fi o răscoală şi un măcel, căutându-se unirea cu turcii, pe care şi acesta a căutat-o şi o caută. Nu se poate altfel decât aducerea tratatului în dietă, unde să se aleagă: liber un prinţ, dacă se poate, unul „naţional", admiţându-se la nevoie şi prinţesa cu un Sfat şi un general din Ardeal, iar Împăratul s-ar învoi a da 12.000 de taleri pe an şi plata a 500 de călăreţi şi 500 de pedeştri[3]. La aceasta Împăratul a răspuns arătând că şi Maximilian poate fi privit ca „indigen"[4].

Sprijinul imperial devenea îndoielnic pentru Mihai, pe care, măcar în parte, îl va fi înştiinţat prietenul Iojica despre cele ce stau să se petreacă. El se îngriji despre latura cealaltă, scriind lui Meletie Pigas că e aplecat la pace, acesta ca şi Barton grăbindu-l să ajungă neapărat la încheiarea ei[5].

Sigismund Báthory se hotărâse, în sfârşit, să plece. El vestea prin Sarmasagy[6] lui Mihai, spuindu-i că, de fapt, el se duce numai în acele părţi ale Apusului ca să intereseze lumea la cruciadă şi că, îndeplinind

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 327, nr. CCCCXCIV. În acest timp, exilată la Chioar, biata arhiducesă tinerică se plângea că-i e urât, trăind aşa „ca o pasăre în aer"; *ibid.*, p. 327, nota 3. Şi ea, crescută în munţii Stiriei, scrie aceste rânduri frumoase despre singura distracţie ce poate avea: „Acum, când e zăpadă, umblă cerbii sălbatec aşa de aproape că le poţi arunca pietre; de la fereastră îi poţi împuşca. Ieri mi-au adus un mistreţ; e foarte mare; fiind eu vânător, îl socot a fi de un an; nu l-au putut prinde altfel decât împuşcându-l. Am văzut şi un căprior: e grozav de frumos". Cf. Reissenberger, *Maria-Cristina von Inner-Österreich*, în *Mitteilungen des historischen Vereins für Steiermark*, XXX (1882).

[2] Veress, *L.c.*, p. 133 şi urm., nr. 83.

[3] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 329, nota 1.

[4] Veress, *L.c.*, p. 136.

[5] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 329, nr. CCCCXCVII.

[6] Szamosközy, tr. Crăciun, p. 110.

această sarcină, aşa de folositoare, se va întoarce. Dacă nu, la întors, va încheia pacea[1].

La 30 mart comisarii pentru predarea Ardealului erau la Alba Iulia[2], şi îndată acelaşi Iojica, românul din Caransebeş, care se numea pe sine cu mândrie „prinţul fără titlu"[3], *era arestat, pus sub judecată, trebuind să isprăvească, din ordinul primit al căpitanului Mihai Székely, de securea călăului turc, la Sătmar*[4], *deşi judecătorii improvizaţi lăsaseră sentinţa în voia Împăratului. Cu aceasta lui Mihai îi lipsea, dacă nu un prieten sigur, măcar un sfătuitor de zile grele şi un asociat de interese,* deşi s-a spus, atunci, că Iojica ar fi voit să-i pregătească soarta lui Aron[5].

Lui Mihai nu-i rămânea decât să se lege sincer şi statornic de noul stăpân al provinciei, Împăratul. De mult el îşi arătase bucuria că va avea de acum înainte oameni de frunte cu care să poată discuta[7]. Teama de o nouă invazie a lui Hasan Socoli, pe la Giurgiu şi Vidin, îl făcea să-i dorească şi mai mult. Dar acuma nu mai era vorba de atacul peste Dunăre, ci de izgonirea, îndată ce vor veni cei 5.000 de cazaci, a lui Ieremia.

Plângerile pentru bani însă urmau: „M-am băgat", spunea el, „în mare danţ, şi alţii stau în pace, ca ardelenii, şi eu răspund la toate, cu mâinile goale"[6].

Dar nici comisarii, recomandaţi, încă din ianuar, şi lui Ieremia[7], pe care în april îl salutau amical[8], adăugindu-se şi scrisori imperiale[9], nu voiau războiul. Ei se vor adresa mai târziu Hanului, spunându-i că Împăratul, „care e căpetenia tuturor creştinilor ce sunt pe lume", „a scos din ţară" pe Sigismund, dându-i ceva mai bun „lângă Marea Albă, aproape de Italia", iar în loc va veni arhiducele Maximilian. Ei se vor

[1] Veress, *L.c.*, pp. 156–[15]8, nr. 95.
[2] *Ibid.*, p. 180.
[3] *Ibid.*, p. 179 şi urm.; Anonimul din Alba Iulia, la Şincai, II, pp. 419–[4]20. Procesul lui Iojica aduce înainte toată politica ardeleană faţă de Moldova; Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 382–[38]4, nr. DLXXXVIII. Se vorbeşte şi de tăierea capului lui Tolnay, de uciderea răsplătitoare a lui Calogherà.
[4] *Ibid.*, p. 384.
[5] *Ibid.*, pp. 332–[33]3.
[6] *Ibid.* O scrisoare către Împărat (16 mart), *ibid.*, p. 358, nr. DV.
[7] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], pp. 443–[44]4, nr. CCXXXIII.
[8] *Ibid.*, p. 448.
[9] *Ibid.*, p. 454.

coborî ca să întâlnească în Ţara Românească pe Hasan-Celebi, care a sosit acolo[1]. Bernardffy fu păstrat de dânşii ca agent la tătari[2]. *Mihai promise, deci, turcilor tributul de 5.000 de galbeni şi primi pe negustorii turci în ţară*[3].

Soli ai lui Mihai[4] veniseră în mart la dieta ardeleană[5]. Puţin după aceea „nu departe de Braşov, într-un castel", adică la Bran, comisarii erau să aibă o întâlnire cu Mihai, în cariera căruia era să aducă apoi atâta încurcătură, pregătindu-i pieirea[6]. Cum era în post şi Mihai rănit la vânat, se simţea ţinut să meargă la biserică, trebui ca el să fie căutat în ţara lui chiar[7]. Întâlnirea se tot zăboveşte de-a lungul acestei luni april, Domnul plângându-se de dureri mari, aşa că abia a putut veni de la Bucureşti la Târgovişte. Aşa spun Radu Comisul Buzescu şi Logofătul Teodosie, care merseră înaintea lui Pezzen. Se trimeseră, deci, la el Schonkebonk şi tezaurariul Hödl, bine cunoscut în ţară, rămâind ca, după ce ei vor fi căpătat toate asigurările, *jurământul lui Mihai să fie luat în însăşi ţara lui, deci ca Domn independent şi nu ca membru al Ardealului*[8], aceasta o şi voise el cu zăbăvile sale, cerând pe Pezzen sau, măcar, pe episcopul Istvanffy, colegul lui. *Unii începeau a-l bănui că vrea Ardealul pentru dânsul, cu îngăduinţa turcilor*[9].

De fapt era altceva. Nu-i convenea regimul mixt, cu principesa austriacă şi comisarii care nu puteau spune pe cine reprezintă. Prin judele Braşovului, Valentin Hirschel, el răspunse neted la începutul lunii mai: *să vie Maximilian, şi aceluia el îi va jura*[10].

Deocamdată centrul politicii creştine în Răsărit se mutase în reşedinţa Domnului. Acolo veniră în mai, întorşi de la tătari,

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p.335. În anexă, unul din actele negocierilor lui Sigismund cu turcii (p. 335, nr. DI). Ajutorul lui la negocierile cu tătarii; *Ibid.*, p. 337, nota 2. V. şi *ibid.*, p.345, n[umere]le DXX, pp. 348–[34]9. nr. DXXV. Bernardffy la el; *ibid.*, p. 351, nr. DXXXIII.

[2] *Ibid.*, pp. 336–[33]7, nr. DII.

[3] *Ibid.*, p. 337, nr. DIV.

[4] Petru armeanul şi secuiul Kakuczy; Anonim, la Şincai, II, pp. 422–[42]3.

[5] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 339, nr. DVII şi p. 339, nota 1.

[6] *Ibid.*, p. 340, nr. DXI; p. 341, nr. DXIII.

[7] *Ibid.*, p. 341, n[umere]le DXIV-V.

[8] Pp. 324–4, nr. DXVII. Cf. *ibid.*, p. 349, nr. DXXVI.

[9] *Ibid.*, p. 345, nr. DXIX.

[10] *Ibid.*, p. 350, nr. DXXX.

Bernardffy şi imbrohorul Hanului[1]. Din Gherghiţa scrie cel dintâi comisarilor care-l aşteptau, ca să afle de la dânsul vestea bună că nicio primejdie de la tătari nu ameninţa în anul acesta, că nimic nu făcea să se prevadă o nouă expediţie a turcilor în Ungaria. Imbrohorul şi cei care-l întovărăşeau declarau că nu pot să între în Ardeal decât dacă domnul muntean, un om de cuvânt, îi asigură că nimic rău nu se va întâmpla. Dacă o garanţie nu se poate da de comisari şi de regenţă, să se lase lui Mihai sarcina răspunsului. Bernardffy arată scopurile trimeterii lui între altele intervenţia Hanului pentru ca să se cedeze Ardealului tot ţinutul până la Tisa, cu Timişoara şi Ghiula, dar era vorba, cum s-a spus, şi de o alianţă cu tătarii contra Sultanului, şi în această privinţă solul ungur e de părere că Mihai ar ajunge pentru a se continua negocierile, ca unul care „ştie bine şi pricepe temeiul şi începutul acestor lucruri, ca şi toată treaba şi împrejurările turcilor şi tătarilor". El, Mihai, e în stare să lămurească tătarilor plecarea lui Sigismund – şi ea s-a făcut cum am arătat mai sus – şi să-i îndulcească, dându-le o sumă ce s-ar trimete de la Împăratul[2].

Mihai s-a arătat pe urmă foarte mândru de rezultatul acestor negocieri începute şi conduse de dânsul, arătând „ce mare serviciu a adus creştinătăţii făcând să se plece un tiran, un păgân, Hanul cel prea-mare şi prea-puternic al Ţării Tătăreşti, şi 1-a făcut să vie la supunerea prea-neînvinsului Împărat al Romanilor, necruţând nici cheltuieli, nici bani, sperând totuşi că va fi răsplătit de creştinătate, şi că i se vor întoarce cheltuielile mai mult ca îndoit"[3].

Episcopul Szuhay enumera în acelaşi moment (26 mai) ce e în stare să facă domnul muntean: „a izgoni, cu toate ofertele lui de prietenie[4], pe Ieremia Movilă, adus ca intrus de către poloni, din Moldova, care e în orice prilej potrivită contra turcilor, şi a aşeza pe altul pe care-l va porunci Maiestatea Voastră...; ajutat de Constantin Vasile, ducele de Ostrog, şi întărit cu o numeroasă mulţime de cazaci, ar potoli pe duşmanul moldovean care i se obrăzniceşte în coastă şi, tătarii cerând acum, precum sperăm, prietenia noastră, poate să zădărnicească formările protivnice ale polonilor şi să le oprească prin

[1] *Ibid.*, p. 351, nr. DXXXIII.
[2] *Ibid.*, pp. 352–[35]3, nr. DXXXV. Cf. *ibid.*, p. 353, n[umere]le DXXXVI-DXXXVII; p. 354, nr. DXXXVII.
[3] Pernice, p. 42.
[4] Hurmuzaki, III, pp. 285–[28]6, n[umere]le CCCXVIII-CCCXXII.

mişcările şi năvălirile tătarilor, şi astfel apoi să treacă Dunărea şi până la Constantinopol să devasteze tot ce va găsi în cale cu fier şi foc şi astfel să constrângă pe turc la ce va voi Maiestatea Sa"[1].

Niciodată până atunci purtarea lui Mihai nu fusese atât de deplin recunoscută şi rolul ce i se atribuie aşa de însemnat.

La sfârşitul lunii mai comisarii se hotărâră să meargă amândoi, împreună cu cei mai buni cunoscători ai lucrurilor de acolo, Komis şi Senniey, în Ţara Românească, mai ales pentru acea afacere a tătarilor, pe care, deci, nu înţelegeau s-o lase întreagă în sama domnului românesc[2].

Îndată ura, invidia nemeşilor ardeleni, care alcătuiau Sfatul ţării, se vădeşte. Ei declarară că e imposibil să se lase provincia numai în sama Mariei-Cristinei, dar mai ales „ar fi o scădere pentru reputaţia Împăratului ca *doi comisari împărăteşti aşa de aleşi să se ducă la un supus*". Aceasta pe lângă situaţia generală aşa de rea, de la Oradea până în Polonia, şi pe lângă primejdiile ce ar putea răsări în cale, românii nefiind demni de încredere. Cum episcopul şi-a menţinut părerea cu hotărâre, adăugând că s-a şi comunicat lucrul Împăratului, oligarhia aceasta netrebnică şi veşnic agitată s-a arătat foarte jignită: odată ce poruncile se iau de la Praga, de ce mai sunt şi ei întrebaţi[3]?

Mihai şi Bernardffy zoreau sosirea reprezentanţilor Împăratului. Domnul Ţării Româneşti, care se afla la 7 iunie în satul Ploeştilor, înştiinţa pe cei doi oaspeţi că are de gând să atace Moldova, cum îi spusese şi lui Sigismund fără să fi avut aprobarea acestuia. Aceasta fiindcă e de nevoie „să se aleagă odată neghina din grâu"[4]. El stăruia şi pentru bani, pe care aceştia declaraseră că nu-i au la îndemâna, căci „nu mai poate ţinea cu vorba pe ostaşi", într-un moment când turcii aşteaptă numai să treacă bairamul ca să înceapă o nouă acţiune[5].

Ajungând la Târgovişte, Pezzen şi Szuhay, întâmpinaţi, nu de Mihai, care pretexta tot reaua lui stare de sănătate, ci de fiul lui, cu o

---

[1] Să i se dea 10.000 de taleri, dar să se păstreze ca garanţie fiul şi o parte din tezaur; *ibid.*, pp. 354–[35]5, nr. DXL.

[2] *Ibid.*, p. 355, nr. DXLI.

[3] *Ibid.*, p. 356, nr. DXLII.

[4] *Ibid.*, pp. 356–[35]7, nr. DXLIII-[DXL]V. Cf. ştiri îngrijorătoare din Moldova transmise de Senniey, care era tot de pază, la Varhégy; *ibid.*, p. 357, nr. DXLVI.

[5] *Ibid.*, pp. 358–[35]9, nr. DXLVIII; Hurmuzaki, III, p. 287, nr. CCXXI, cu adresa greşită.

întreagă oaste de peste trei mii de oameni[1], fură duşi la biserica din Deal, unde se odihnea, împreună cu câteva rude, bătrânul Radu ctitorul şi tatăl lui Mihai, Petraşcu cel Bun. Aici trebuia să se facă jurământul de Mihai şi de acele căpetenii ale ţării care o legaseră odinioară, în aşa de umilitoare condiţii, cu Sigismund Báthory, deci: Mitropolitul Eftimie, Vornicul Dumitru, Clucerul Radu, Logofătul Teodosie şi, pe lângă dânşii, membri mai noi ai Sfatului sau de aceia care nu participaseră la negociaţiile din 1595: Mihalcea, Andronic Cantacuzino, Negre Spătarul, logofătul Miroslav, banul Calotă. În forma dintâi, jurământul era şi către Mihai. *Dar încă o dată se amestecă sfatul unguresc, şi de două ori cuvintele care-l cuprindeau fură şterse.* Domnul însuşi, recunoscând legătura ţării sale de *Ungaria imperială, nu de Ardeal – aici era marea schimbare* –, primea, cu scutire de orice tribut, dar în schimb se prevedeau daruri anuale, asigurări pentru moştenirea fiului său şi, în caz de stângere a neamului, a unui om de ţară, ales de dânsa, pentru plata a 5.000 de ostaşi, şi pentru o adăpostire în vreme de nevoie pe pământul Împăratului[2].

În grădina curţilor domneşti se discutaseră între Mihai, ajutat de interpretul său, Ioan Raţ, şi comisari toate chestiunile pe care le atinseseră până atunci scrisorile; într-o zi de duminecă, la Mitropolie, se ascultase solul tătăresc, care asigură că stăpânul său aprobă, ba întăreşte şi cu jurământ tot ceea ce va spune Domnul român; cum Sultanul a stârnit duşmăniile în dinastia tătărească şi susţine acum pe fratele mai mic al Hanului, Rudolf e sfătuit să nu se încreadă în ofertele constantinopolitane, care nu sunt decât numai o înşelare. Pentru aşa de frumoase cuvinte, li se dau, şi ca din partea lui Mihai, 10.000 de galbeni, destinaţi celui care i-a trimes; cu această sumă pleacă Ioan din Pojon, socotitorul de lefi Hödl şi priceputul Gheorghe Raţ.

Mihai, căruia i se dăduseră pentru ostaşi 10.000 de galbeni, stăruia să mai capete plată pentru 5.000 de mercenari, sau aceştia să fie trimeşi şi întreţinuţi de Împărat.

---

[1] Anonim, la Şincai, II, p. 424. O primă întâmpinare, de boieri, fusese la graniţă. V. descrierea oficială a călătoriei, Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 360–[36]2, nr. DL.

[2] Pray, *Dissertationes*, pp. 287–[28]8; Hurmuzaki, III, p. 287 şi urm. (şi despre negocierile cu tătarii. V. şi *ibid.*, p. 298 şi urm., nr. CCXXI–[CCXX]II: instrucţiile lui Bernardffy. Cf. şi n[umere]le următoare; pp. 323–[32]5 şi urm. (Hanul către Maximilian); Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 359, nr. DXLIX; Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. I, nr. 1, *Studii şi documente*, V, p. 2, nr. II.

În caz de război din partea turcilor, el poate „trece Dunărea" sau trimete o parte din trupele sale la Orşova. *El spune, şi e adevărat, căci o avem şi de la alţii, că, dacă el, Voievodul, va trece Dunărea cu cinsprezece sau douăzeci de mii, toate naţiile acelea până la Constantinopol, scârbite de robia turcească, cum sunt bulgarii, sârbii, albanezii, raţii, legaţi religios de dânsul, vor înlătura pe orice turc din mijlocul lor; pentru care scop el păstrează la dânsul ca zălog şi chezăşie pe copiii celor mai de samă din aceste neamuri*". Altfel, mai bine să plece, dacă i se dă undeva un culcuş[1].

Dar acum intervine, întâi sub forma unei firești dorinți de răzbunare contra lui Ieremia, „şiretul, trădătorul, omul fără nicio credinţă", care-i spionează şi-i denunţă toate acţiunile, ideea *cealaltă, pornită din instinctul celui care se simţea legat de toate elementele, risipite, ale aceluiaşi neam, fără ca aceasta să fie încă pentru dânsul o politică: urmărirea legării într-un singur stat a acestor fragmente de viaţă românească*. Deocamdată, e vorba de Moldova: cât ar dori s-o atace, s-o ia, s-o închine Împăratului, cum a închinat propria sa moşiei! *Nu-i pasă de poloni, în a căror ţară sunt domni mari gata să-l ajute.* Deci „i-ar fi foarte uşor să aibă pe Ieremia legat şi stăpânirea Moldovei", dar ce-l interesează nu e atâta ţara, cât Ieremia, pe care nu vrea să-l cruţe. Cum, la întors, comisarii aflară de rele intenţii polone, ei înşii îi cerură ca, la un atac moldo-tătăresc, el să intervie cu armata[2]. În ce priveşte Ardealul, spune atâta: *„a fost îndemnat de Iojica să-l ajute a căpăta principatul ardelean*".

Dar ura contra acelora care-l dispreţuiseră şi-l înjosiseră în tristele zile ale lui Sigismund nu şi-o ascunde. *Ea merge până acolo, încât au trebuit mari stăruinţe pentru a-l face să jure, legându-se din nou cu aceia care nu-i recunoscuseră neatârnarea.* Mânie răsuflă din cuvintele sale. „Se plânge ca prin ei a fost oprit de la orice ispravă strălucită..., ca unii care pretutindeni caută trufia lor; *ei l-au lipsit* de ţara lui şi cu cea mai mare înjosire, i-au dat numai lefile pentru două sute de călăreţi, şi multe alte lucruri foarte absurde; *dar pe urmă a fost restabilit în toate drepturile sale* (*postea tamen in integrum fuerat restitutus*); se teme să nu se repete asemenea lucruri". Felul, plin de rezerve, cu care episcopul Napragy vorbeşte de cele petrecute, subli-

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 361.
[2] *Ibid.*, p. 364, nr. DLIV.

niind că Mihai n-a ieşit înaintea omenilor împărăteşti, îndreptăţeşte şi el această judecată[1].

Comisarii plecară foarte mulţămiţi de ţara dăruită cu toate binefacerile lui Dumnezeu – pe la Craiova se secera orzul – şi având şi clădiri frumoase, în fruntea cărora – curioasă cunoştinţă! – e mănăstirea de la Argeş. Păcat că prada lui Sinan a luat 5.000 de locuitori birnici. Ei cred că trebuie să dea şi un portret fizic şi moral al lui Mihai: „înalt, cu părul şi barba negre, şi faţa oacheşă, aspră; crunt, doritor de glorie, inimos" (*sinister, reputativus, animosus*)[2].

Peste câtva timp, Mihai putea să aibă bucuria scrisorii împărăteşti de la 10 iulie[3], prin care, după recomandaţia lui Pezzen întors la Praga, se lăuda purtarea lui, în aşteptarea conlucrării apropiate cu Maximilian şi i se da sfatul să nu atace Moldova.

Îndată se semnalară mari mişcări ale turcilor. Satârgì-Mohammed era la Belgrad; Hafiz-Ahmed îşi întinsese corturile la Vidin; la Rusciuc comanda chehaia gebegiilor şi aga ienicerilor; Silistra aşteapta un corp de oaste cu paşa Ahmed; acestea afară de soldaţii care se tot adunau la răscrucea de drum de la Plevna, cunoscută lui Mihai, care din lagărul său de la satul Datco înştiinţează pe comisari la 29 iunie. O parte din turci va ataca Ardealul, alţii, cei de la Rusciuc şi Silistra, unindu-se şi cu Hanul, în care, pentru o sumă ca aceea ce i s-a dat, nu e de pus încredere, vor întra în Ţara Românească. Dacă, spune domnul muntean, îi vin cazacii, pe care-i aşteaptă el şi se vor trimete bani, nu va aştepta să-i vie cineva în ţară, ci se va arunca el asupra duşmanilor. E de nevoie, adaugă dânsul – şi câţi alţii stăruiau în acelaşi sens pe lângă bolnăvicioasa nehotărâre habsburgică! – ca arhiducele Maximilian să vie în ţara care-l aşteaptă[4]. Ceva mai târziu, Mihai, căruia nu i se putuse da un ban, îşi arată temerea ca nu cumva însuşi Sultanul, după bairam, să se arate la Dunăre[5].

Până în iulie cererile disperate se repetă. La 6 iulie, din Ploeşti, Domnul arată că 10.000 de tătari vreau să treacă la Smil: *oastea,*

[1] Veress, *L.c.*, pp, 466–[46]7, nr. 102.

[2] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 362, nr. DL. Cf. şi n-l următor.

[3] Cred că trebuia cetit aşa, în loc de iunie; Veress, *L.c.*, pp. 164.

[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 364–[36]7, nr. DLVI. În altă scrisoare a comisarilor e vorba de pornirea lui Mihai contra lui Ieremia (*ibid.*, pp. 368–[36]9, nr. DLVIII), care anunţa apropierea tătarilor (*ibid.*, pp. 367–[36]8, nr. DLVII). Szuhay repetă, la 30 iunie, ştirile de la Mihai; *ibid.*, p. 369, nr. DLXI.

[5] *Ibid.*, pp. 369–[3]70, nr. DLX.

neplătită, nu ascultă de dânsul şi rătăcind, pradă; se gândeşte să-şi trimeată familia în Ardeal, să plece şi el[1]. La 11 iulie era la Târgovişte şi asigura, după raportul banului de Buzău şi Brăila, că, de fapt, tătarii sunt la Obluciţa, iar alţii la Vadul-lui-Jora (*Deligiura*). Lumea, şi în Moldova şi la el, fuge spre munţi. Pregătindu-se a pleca spre Gherghiţa, el cere să i se trimeată Moise Szekély şi să se ţie gata Senniey cu călărimea[2].

Emisarii, repede învăţaţi cu lucrurile de la noi, căutau să câştige pe tătari, de la care veniră ştiri mai bune, şi pe Ieremia, care trimetea scrisori de reverenţioasă politeţă[3]. *„Ce bine ar fi dacă aceşti doi antagonişti români s-ar putea uni contra duşmanilor!"*: toate cetăţile ocupate de turci în Moldova ar cădea[4].

Dar gândul lor, care se linişti numai pe la jumătatea lui iulie în ce priveşte primejdia anunţată, merge, îndrăzneţ, mai departe. Fantoma bizantină ispiteşte şi pe diplomat şi pe episcop. Ei se gândesc la atacul contra Bizanţului (*ad Bizantium petere*)[5]. Au legături cu Dionisie Ralî, care nu-şi părăsise idealul cu care se credea dator faţă de religia ca şi faţă de rasa sa, faţă de marea seminţie din care i se cobora familia: „am lucrat cu arhiepiscopul Mitropolit de Târnova, Dionisie grecul, căruia i-am trimes apoi o scrisoare grecească, pentru ca atunci când se vor vedea steagurile Maiestăţii Voastre dincolo de Dunăre în Bulgaria, sub conducerea lui Mihai Voievod sau unui altuia, care se va părea potrivit Maiestăţii Voastre, toată Macedonia şi chiar Grecia să scuture jugul tiranului. Ceea ce de la ei înşii o pregătesc şi făgăduiesc cu sfinţenie, şi zic că în puţine zile vor fi la număr 200.000 şi că pot face greutăţi şi Bizanţului însuşi[6].

Atitudinea turcilor era provocată poale de credinţa că, odată Imperialii aşezaţi în Ardeal şi având la îndemână un om ca Mihai-Vodă, ei vor încerca ofensiva balcanică despre care am văzut că în două rânduri vorbesc comisarii. Deodată, la sfârşitul lui iulie, situaţia se lămureşte, după ce se trimesese la dânşii de două ori Gheorghe Raţ. Hafiz-Ahmed de la Vidin asigură că nu va trece Dunărea[7], iar Hanul

[1] *Ibid.*, p. 371, nr. DLXIV. Altă scrisoare, din 7, Veress, *L.c.*, p. 171.
[2] *Ibid.*, p. 273, nr. DLXVIII.
[3] Veress, *L.c.*, p. 164, nr. 99.
[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 374–[37]5, nr. DLXXI.
[5] *Ibid.*, p. 374, nr. DLXXI.
[6] *Ibid.*, p. 370, nr. DLXII.
[7] *Ibid.*, p. 377, nr. DLXXVI.

dezminte prin solul său Alexandru Paleologul intenţiile de a năvăli care i se atribuiau[1].

În mult mai mare măsură această situaţie se încurcă însă prin neaşteptata sosire îndărăt a lui Sigismund Báthory.

Încă de la 28 iunie şefii oligarhiei nobiliare din Ardeal, episcopul Dimitrie Napragy, Ştefan Bocskai, Komis şi Sennyei, Cristofor Keresztesy, Gheorghe Ravazdy, Baltazar Bornemissa şi Ştefan Tholdy, înştiinţaseră pe Împărat că e cu neputinţă ca provincia să reziste duşmanilor aşa fără stăpân, fără bani şi fără oaste cum a rămas după încheierea unei convenţii cu privire la care ei nu fuseseră întrebaţi. Ardealul e „o ţară mică şi, precum un izvor mic, de la care se tot ia apă, se usucă, astfel a fost şi ea stoarsă şi slăbită prin atâtea cheltuieli pe care, aprins de iubirea creştinătăţii, prea-luminatul prinţ Sigismund, împreună cu noi, le-a răspândit"[2]. La Lugoj, Andrei Barcsai dădea război în toată forma turcilor[3]. Peste câteva zile Napragy zorea şi el pe Maximilian să vie[4]. De multă vreme, cei doi Báthoreşti din Polonia, Ştefan, adăpostit în Moldova, şi cardinalul Andrei, se pregătiseră de o lovitură[5].

Sigismund va fi aflat de aceste uneltiri în castelul său silezian din Oppeln, în care, aşteptând purpura de cardinal, care l-ar fi chemat la Roma, el, repede dezgustat, îşi blăstămase ceasul când părăsise Curtea ardeleană, cu nobilii deprinşi a servi o dinastie naţională de glorioase amintiri, cu soliile strălucitoare de la „vasali" şi de la foştii stăpâni turci, cu posibilităţile de întreprinderi menite să-i aducă laude de la întreaga lume catolică. Oppeln, reşedinţa lui, era „un loc prost, ruinat, fără îngrijire şi podoabe"; silezieniii şi-au râs de el, zugrăvindu-l cu picioarele în sus"; era tratat de prost[6].

La 20 august, după negocieri care rămâseseră cu totul necunoscute comisarilor, dintre care Pezzen şi plecase înapoi la Praga ca să-şi facă

---

[1] *Ibid.*, p. 379, nr. DLXXI. Ei sunt trimeşi cu Gheorghe Raţ la Maximilian; *ibid.*, nr. DLXXXII. Cf. *ibid.*, pp. 377–[37]8, nr. DLXXVII. (Scrisoarea, în legături cu solia lui Hasan-Aga şi cu sosirea tătarilor la Silistra, e mai veche decât data ce i-am atribuit.) Observaţia se cuprindea, de altfel, *ibid.*, p. 378, nota 1.

[2] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 364, nr. DLV.

[3] Veress, *L.c.*, p. 170.

[4] *Ibid.*, pp. 167–[16]8, nr. 103.

[5] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 145–[14]8, 162–[16]3, 334, nota 4, 339, nota 1; Veress, *L.c.*, pp. 164–[16]5, nr. 100.

[6] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 400, nota 1.

raportul, uşuratecul Sigismund, care se strecurase prin Cracovia[1], apărea în mijlocul acelor despre care aşa de greşit se credea că „mai curând ar vrea să-şi mănânce copiii decât să se întoarcă sub jugul Báthoreştilor"[2]. Soţia divorţată îl primi bucuroasă, deşi Iojica asigura că el a stat s-o împuşte ori s-o otrăvească[3]. Napragy fu aruncat la închisoare, ca şi noul cancelar în locul lui Iojica, pe care nu-l putuse scăpa Sigismund, şi comisarii.

Repede vestea se răspândi în tot Ardealul, stârnind la foarte mulţi, mai ales dintre aceia care nu vedeau bucuros aşezându-se în locul unei domnii cu trecut şi tradiţii neputinţa nemţească, o sinceră bucurie. La 30, Sennyei, din Cetatea de Baltă, o arată lui Ieremia Movilă: „Pe milostivul nostru Domn vrednic de închinare, pe prinţul nostru l-a adus Dumnezeu, pe care acum ni l-au ales din nou ca principe, şi astăzi e împreună cu noi... Puţini ar fi putut nădăjdui ca acest lucru să se întâmple aşa, dar cred că e din marea milostivire a lui Dumnezeu, şi a orânduit-o Măria Sa Sfântă pentru dăinuirea acestei ţări"[4]. După retragerea marii armate turceşti de la Alba-Regală, Oradea fiind atacată, pe neprevestite, de turci, se aştepta ajutorul celui abia întors la ai săi[5]. Tătarii, întorcându-se, prădau în părţile Crişurilor şi în Banat, Cenadul era luat, Aradul ameninţat[6].

În momentul sosirii în fuga calului a lui Sigismund, relaţiile lui Mihai cu Praga erau cele mai bune. Ioan de- Marini Poli, care se afla atunci acolo, asigura pe domn că Împăratul a dat ordin printr-un bancher vienez cu legături la Cluj să i se dea imediat 50.000 de taleri; trăsura şi cei doisprezece cai ceruţi se vor trimete. În ce priveşte schimbarea din Ardeal, Sigismund s-ar putea înţelege cu Rudolf, care-i e rudă. Dar lui Maximilian ragusanul îi sugera, faţă de „enormul esces", cum s-ar putea cotorosi de acest „băieţandru desfrânat, călcător de credinţă", care „îşi bate joc de toată creştinătatea şi de Măria Sa, şi anume ridicând împotriva lui pe secuii, cărora Báthoreştii le-ar fi răpit libertatea şi care ard de dorinţa de a o recâştiga. *Mihai, având secui în*

[1] Veress, *Lc.*, p. 191.
[2] Scrisoare a rezidentului toscan la Curte, *ibid.*, p. 165, nr. 100.
[3] Veress, *Lc.*, p. 187, nr. 115.
[4] *Ibid.*, pp. 178–[17]9, nr. 112.
[5] *Ibid.*, p. 197.
[6] Ibid.

oastea lui, fiind vecin cu secuimea şi dispunând în ţara sa de franciscanii din Ciuc, ar fi cel mai potrivit pentru a pune la cale răsturnarea[1]. E, din cercurile imperiale, *cea dintâi îndreptare a lui către Ardeal.* Şi vechiul prieten al Mirceştilor precizează: saşii nu vor jura credinţă celui întors contra Împăratului. Ar fi uşor, deci, ca el „să fie atacat de Miximilian de o parte şi *de Mihail Voievod de altă prte, iar secuii în ţara însăşi, care ar avea înţelegere cu Mihai.* Ragusanul merge aşa de departe, încât, sprijinindu-se pe vechi conflicte moldo-transilvane, pe întinderea moldovenilor în Ardeal, crede că Ieremia însuşi ar putea fi câştigat pentru Casa de Austria[2].

Din partea lui, arhiducele, care se afla la Caşovia, căuta, scăzând însemnătatea restaurării lui Sigismund, să se asigure de credinţa lui Mihai[3]. Îi făgăduia bani, îi punea înaintea exemplul celor din Oradea, care s-au ţinut credincioşi, îi vestea înaintarea oştilor împărăteşti, care au cucerit mai multe castele în drumul lor, către Buda[4]. Se aştepta acum la Caşovia solia tătărească, întovărăşită de oamenii lui Mihai[5], cu Gheorghe Raţ în frunte[6]. Consiliul de Război împărătesc era şi el de părere că trebuie făcut orice pentru a păstra pe Mihai[7], care trimetea tocmai atunci un nou sol, din tabăra de la Dunăre, pe Ştefan Petneházy[8]. I se spunea lămurit ardeleanului că, dacă vrea să-şi facă pacea cu turcii, este Mihai care-i poate strica toată afacerea (*ipsum Valachum id irritum factorum*)[9].

Dar Sigismund, ajutat şi de arhiducesă[10], făcea tot ce-i era în putinţă ca să fie iertat şi tolerat la locul lui. Se arăta acelaşi bun creştin, cu aceleaşi sentimente faţă de Casa de Austria. Cerea ajutor ca să nu cucerească turcii Oradea, fiindcă, în lipsa lui comisarii n-au luat nicio măsură de apărare. Aceştia, de altfel, erau câştigaţi de dânsul până într-atâta, încât, şi de frica lui, fiind reţinuţi ca prizonieri de stat, serveau la Curte argumentele prinţului ardelean, stăruind să i se dea

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 381, nr. DLXXXVI.
[2] *Ibid.*, p. 382, nr. DLXXXVI.
[3] *Ibid.*, p. 382, nr. DLXXXVII.
[4] *Ibid.*, p. 388, nr. DXCI.
[5] *Ibid.*, nr. DXCII; p. 389, nr. DXCIII.
[6] *Ibid.*, pp. 390–[39]1, n[umere]le DXCVII-[DXC]VIII.
[7] *Ibid.*, p. 389, nr. DXCV.
[8] *Ibid.*, pp. 388–[38]9, nr. DXCVI.
[9] *Ibid.*, P. 387, nr. CXC.
[10] *Ibid.*, p. 491.

Oradea, garnizonată acum de Imperiali, şi toată vechea graniţă, căci tot e mai bine decât ca turcii să ajungă a se aşeza acolo[1].

Din partea lui, Mihai se gândea, desigur, încă din acel moment că ar putea fi el stăpânul acestui Ardeal pe care se vedea bine că n-are cine-l apăra. Prin Gheorghe Raţ, cerea, e drept, îngăduire pentru Sigismimd, care ar putea să se îndrepte, el însuşi fiind gata să-l ajute la aceasta. „Dar, de unde nu, el va rămânea până la moarte cu trupul şi puterea sa statornic pe lângă Împărat, şi aşteaptă numai porunca Măriei Sale pentru a o îndeplini, şi, *dacă s-ar ajunge la o extremitate, şi ardeleanul s-ar desface de Măria Sa, îi va pune împotrivă, pe ce cale ar porunci Măria Sa, puterea lui, şi crede că va găsi la saşi şi la secui o bună legătură*"[2].

Mulţămind lui Maximiilian pentru scrisoarea trimeasă[3], el declara prin Petneházy că la un lucru ţine, neapărat: *independenţa sa aşa de mult râvnită, cu atâta durere, părăsită un moment: „Dacă Maiestatea Voastră s-ar înţelege cu ardeleanul aşa ca să rămâie în ţară, el nu vrea să fie sub el, nici să-l recunoască* de Domn (das aber nicht unter ihm sein, noch für seinen Herrn erkennen wolte)". De altfel, rămas credincios Împăratului, el e gata *să meargă deopotrivă şi contra turcului şi contra lui Sigismund, şi are 4.000 de cazaci buni,* care *ştiu bine toate drumurile şi cărările în Ardeal. E înţeles cu secuii şi crede că saşii sunt gata de răscoală. Pe cei dintâi e gata să-i caute în chiar ţară lor, trecând Dunărea pentru „un puternic iureş". Acolo, pe lângă cei 30–40.000 de oameni ai lui – cea mai puternică oaste pe care a ţinut-o vreodată, – va avea pe bulgari, care-l ajută foarte, să treacă Dunărea şi să năvălească asupra duşmanului*[4]. Răspunsul fu, cum era de aşteptat, moale: da, să se atace turcii, da, să se păstreze legătura cu secuii; restul, chestia însăşi a Ardealului, priveşte pe Împărat[5]. Scrisoarea însăşi, datată 26 septembre, era aşa încât să nu se poată prinde dintr-însa nici un gând lămurit, să nu se întrevadă nicio hotărâre[6].

---

[1] *Ibid.*, p. 338, nota 1.

[2] *Ibid.*, pp. 390–[39]2, nr. DXCVII.

[3] *Ibid.*, p. 392, nr. DXCIX.

[4] *Ibid.*, pp. 392–[39]3, nr. DC.

[5] *Ibid.*, pp. 393–[39]4, nr. DCI.

[6] *Ibid.*, p. 394, nr. DCI. Comisarii se rugau să nu se dea încă drumul lui Petneházy; *ibid.*, nr. DCIII. Să fie din acest timp, cum credeam, planul de a se lua Moldova, „prin tratate şi căsătorii", dându-se şi lista polonilor prieteni (*ibid.*, nr. DCIV)?

Sigismund trimesese, însă, la Poartă pe Ştefan Ováry. Atunci Mihai, care îndreptă spre Praga pe armeanul său credincios, zbucneşte de aprigă mâinie contra „trădătorului" care „vrea să-l nenorocească pe el şi ţara lui". Dacă face aşa, atunci el îi va fi ‚păgân şi turc", deşi-i trimesese în ajutor la Lugoj 8.000 de oameni[1]. Aşa să-i spuie Petru Armeanul lui Sigismund, cerându-i şi liberarea comisarilor. Când ardeleanul voi să oprească pe acest sol, care se făcea că merge să înroleze cazaci, Mihai trimese răspunsul că va face lucruri de să fie „paguba ambelor ţări". Pe Bodony expediat de vecin n-a vrut să-l primească. Lui Maximilian îi repeta că are pe secui în mână. Pacea cu ardeleanul nu trebuie făcută cu niciun preţ.

Şi gândul lui Mihai se ridică foarte sus. Toată puterea sufletului său se vădeşte în mari planuri de viitor. Vrea Moldova, dar ea nu-i ajunge. S-a înţeles cu Voievodul de Chiev, căpetenia ortodocşilor din Polonia, de care atârnă „toată Rusia, Polonia, Volinia şi Lituania". Şi, *„când, deci, Ardealul, Ţara Românească şi Moldova ar fi împreună, cum el are mulţi prieteni în Polonia..., cine poate şti ce ar mai trimete Dumnezeu, mai ales că regele*[2] *nu e în ţară*". Poate că s-ar putea aşeza din nou Maximilian[3].

Răspunsul fu rece, admiţând legăturile cu secuii şi saşii şi înlăturând cu totul planurile cele mari, acum când alte chestii „bat la uşă". Nici măcar în chestia Ardealului nu se poate lua o hotărâre, când primejdia atacului turcesc e în spate[4].

Dar Mihai continuă să vorbească de necesitatea de a ieşi din strâmtorarea de toate părţile în care se găsea, pentru a merge până la aducerea în Polonia a lui Maximilian, şi el vorbeşte iarăşi de legăturile cu secuii „şi alţii în Ardeal". Aliaţii săi „se oferă lui Mihail Voievod ca să i se unească şi, *la nevoie, să gonească pe prinţul Sigismund din Ardeal*", adăugând că acesta a trimes soli la Zamoyski şi la vărul său, Andrei, ca să-l ajute pentru pacea cu turcii. Încă o dată se subliniază punctul că „dacă rămâne prinţul Sigismund în Ardeal..., *Mihai nu*

[1] *Ibid.*, p. 397.

[2] Armeanul spunea însă că acesta, în 1597, a oferit lui Mihai sate în Lituania, dacă se leagă cu regatul.

[3] *Ibid.*, pp. 295–[29]7, nr. DCVII.

[4] *Ibid.*, pp. 398–400, nr. DCVIII. Tot aşa, la 5 octombre, prin Grigorovici; *ibid.*, pp. 407–[40]8, nr. DCXIX ; v şi n-l următor.

înţelege să atârne, nici să asculte de alţii decât de Maiestatea Sa sau de cine va fi trimes de acesta"[1].

Cererea din 12 novembre, prin Grigore Bálogh şi Marcu Iovan Ragusanul[2], ca Sigismund, aşa de meritos în trecut, aşa de util în viitor, pentru ca să nu se mai repete nenorociri ca prada Ţinutului Orăzii[3], să fie iertat, nu era decât o acoperire a adevăratelor intenţii[4]. Maximilian trimetea (12 decembre) hotărârea la Împăratul[5], care nu se arăta deloc dispus la concesii, ci apăsa asupra pactului din iunie[6].

Acestea au fost, deci, de la început, raporturile dintre Mihai, care-şi avea atunci la Praga un sol, pe cipriotul Hector Vorsi, fost, în 1597, pentru el la Roma[7], şi Sigismund reaşezat în Scaunul lui. În memoriul adresat de domnul român Marelui Duce de Toscana se trece asupra acestui moment gingaş. *Cronica Buzeştilor* pomeneşte de apariţia marelui vizir Gerah-Mehmed, aceala care, în cursul acestui an, fiind numit la 8 april, însufleţise armatele demoralizate ale Sultanului, înaintea Orăzii: „deaci unii bătea' cetatea, iar alţii prăda' ţara". El trece apoi, astfel, la reluarea legăturilor între Mihai şi Sigismund: „Şi trimese la Mihai-Vodă pentru cea prietenie şi credinţă dintâi, ca să fie iar unul cu altul, şi trimese la Mihai-Vodă să-i dea oşti ajutoriu, să se apere de vrăjmaşi, şi-i deade 3.500 de voinici, şi le puse cap pe aga Leca"[8].

Dar Mihai se simţi dator, nu faţă de cel pe care vom vedea cum îl judeca, dar faţă de creştinătate, în acele zile care păreau hotărâtoare pentru cauza creştină, să dea mai mult decât un asemenea contingent. Cum turcii călcaseră în picioare toate făgăduielile de atâta vreme răspândite între foştii lor tributari, el se hotărî să dea o mare lovitură,

---

[1] *Ibid.*, pp. 400–[40]1, nr. DCIX. Pentru ajutoare de la Maximlian, n-l următor şi pp. 403–[40]4, nr. DCXVI. V. şi *ibid.*, p. 405; pp. 421–[42]2, nr. DCXLI.

[2] Hurmuzaki, III, p. 311: credenţiale din 8 novembre.

[3] Scrisoarea lui Mihai din 12 novembre (*ibid.*, pp. 312–[31]3). Tot aşa instrucţiile, *ibid.*, pp. 315–[31]7, nr. CCXLV.

[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 418, nr. DCXXXIV.

[5] *Ibid.*, p. 421, nr. DCXL. Gheorghe Raţ se întorcea atunci de la Praga; *ibid.*, pp. 422–[42]3, nr. DCXLIV; pp. 424–[42]5, nr. DCXLVII. Pentru Raţ şi tătari, şi Hurmuzaki, III, p. 314, nr. CCXLI.

[6] Scrisoarea din 26 novembre *ibid.*, p. 317, nr. CCXLV.

[7] *Ibid.*, VIII, pp. 199–200, nr. CCXCII; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p, 380, nr. DCXXXV.

[8] P. 289.

nu lui Hafiz-Ahmed, care-l purtase cu vorba, ci noului paşă eunuc, care fusese trimes la Vidin şi, îndată după aşezarea sa, îndemnase pe paşa de Silistra, Mehmed, să treacă Dunărea, încercare repede împiedecată de Dumitru Vornicul, luându-se şi două steaguri. Din partea lui, Mihai, care stătea în lagăr la Caracal, atăcă pe Paşa „Diului" mai sus de Nicopole, care, împroşcat de tunurile româneşti, în ziua de 10/20 septembre, putu să se apere. De aici Mihai se întoarse asupra Vidinului şi avu luptă lungă şi grea cu sangeacii din aceste părţi, Domnul însuşi fiind împuns adânc în pântece de sulița unui turc. Logofătul Buzeştilor e bucuros să poată spune că aceia care alergară la strigătele lui, luând cu sabia capul turcului, au fost tot vechii tovarăşi de luptă, fraţii Buzeşti, Preda şi Stroe, de care de mult nu se mai vorbea. Zece zile încă, prada acestui ţinut urmă, nemiloasă, şi trebui să se aştepte trecerea unui cumplit vifor pentru ca să se poată întoarce oastea pe la Orşova, expediţia fiind isprăvită la 15 novembre[1].

În *Memoriul* lui Mihai e vorba tot de Hafiz, dar şi de un paşă de Caramania, care poate fi „Hadâmbul" de dincolo. „Am făcut să se adune atunci oastea mea, cu care am mers spre părţile Dunării, cu toată puterea mea, şi m-am aşezat în lagăr în faţa lagărului lor. Dar, când ne-au văzut acolo, au ieşit viteje şte contra noastră cu armata lor. Aşa că eu, chemând în ajutor pe Dumnezeu, am pornit lupta cu dânşii. Şi s-a făcut acolo o ispravă foarte frumoasă şi vrednică de pomenire şi, cu ajutorul lui Dumnezeu, deşi mi-a fost ucis calul sub mine şi am fost rănit într-o spată, am câştigat asupra lor biruinţa, cu foarte multă ucidere, în care Caraiman-Paşa a fost ucis, cu nesfârşite ale lor căpetenii, şi Hafiz-Paşa cu greu a scăpat în cetatea Nicopolei. Şi, după ce Dumnezeu mi-a dat biruinţa asupra lor, am poruncit să se înceapă a bate cetatea şi, pe de altă parte, am trimes oştile mele prin locurile vecine, ca să ardă şi să nimicească orice lucru, ucigând pe câţi păgâni ar găsi. Şi, pe când se bătea acea cetate, mi-a lipsit praful, pentru că nu adusesem destul şi de aceea am oprit bătaia.

Şi aşa cu toată oastea m-am dus spre Vidin, călătorind zece popasuri, începând de la Dunăre până la acesta şi din nou de la munte până la Dunăre, distrugând toată ţara duşmanului şi ucigând câţi inimici se puteau găsi, şi, câţi creştini am găsit, i-am făcut să treacă toţi în Ţara Românească, împreună cu ale lor familii, averi şi animale. Când, apoi, am ajuns la Vidin, atunci găsiiu pe sangeacul de Vidin, cu

[1] Pp. 290–[29]1. Cf şi Hurmuzaki, III, p. 324. nr. LXXXIII.

alţi sangeaci împreună şi alţi turci de prin împrejur şi încă şi de la Sofia, toţi foarte viteji, care stăteau inimos să ne aştepte; cu care, fără zăbavă, ne-am încăierat şi, cu toate că vitejeşte au început a se împotrivi şi a se lupta, totuşi, noi, cu ajutorul lui Dumnezeu, i-am învins, care au fost foarte rău trataţi, şi nesfârşiţi dintre dânşii tăiaţi. Şi eu, în această luptă, am primit de la un turc o suliţă în piept, pe care am scos-o şi am rupt-o cu mâinile mele. Le-am luat tunurile şi tot ce aveau în lagăr.

După această ispravă am mers la Cladova, şi aceea cetate a turcilor, unde am găsit că sangeacul de acolo cu mulţi turci ne aştepta, cu multă oaste. Cu care m-am luat la luptă şi, ei neputându-se împotrivi, au fost puşi pe fugă; dintre care o bună parte, din mila lui Dumnezeu, a fost ucişi, şi alţii fugiră, dar tousi au fost urmăriţi de ai noştri prin acele câmpii, şi nesfârşit de mulţi dintre ai lor prinşi şi morţi. Apoi m-am mai ţinut în ţara turcului şase săptămâni, unde am voit ca toată ţara aceea să fie arsă şi nimicită, şi câţi creştini se aflară, pe toţi i-am făcu să treacă în Ţara Românească, cu toate ale lor".

Vestea falsă, de la „trădătorii ardeleni", că s-a luat Oradea face pe Mihai să se întoarcă. Şi el notează că pentru neisprava Vizirului, acesta a fost scos şi sugrumat. Nu poate lipsi să însemne *ridicarea din nou, la 8 decembre, a omului păcii, Ibrahim.*

Povestirea se încheie aşa: „Acum oricine va putea cunoaşte câtă pagubă am făcut duşmanului şi câtă slujbă creştinătăţii, distrugând atâtea ţări, de la hotarele Ardealului până unde se varsă Dunărea în Marea cea Mare, ostenindu-mă zi şi noapte fără să fi avut pace sau odihnă, nici vara, nici iarna, necruţând cheltuială, nici altele, nici primejdie de orice fel"[1].

Încă de la 20 octombre, Napragy, liberat, menţionează luptele de la Nicopol şi Vidin şi mutarea ţăranilor creştini[2]. Soli ai lui Mihai la Praga aduc două steaguri[3].

Ştiri din Constantinopol adaugă că Mihai înşelase cu vorbe bune pe cei doi paşi, care se puteau crede pe deplin asiguraţi, şi că a căzut asupra lor ca un fulger, în mijlocul nopţii. A scăpat numai unul din paşi: cel „de Serbia", al Silistrei rămâind prins; s-ar fi luat o sută douăzeci de tunuri de câmp şi douăzeci şi opt de cele mari. A urmat

[1] Pernice, pp. 42–[4]4.

[2] Veress, *L.c.*, pp. 199–200, nr. 124.

[3] *Ibid.*, pp. 201–[20]3, n-le 126–[12]7; p. 206, nr. 130; pp. 206–[20]7, nr. 131.

apoi luarea Nicopolei[1]. Mihai s-ar fi plâns la Poartă că el a fost cel atacat, după ce plătise tributul şi îngăduise negoţul[2].

De fapt, Ahmed de Silistra trecuse în ţară, prădând un sat la vreme de nuntă şi Mihai trimesese pe un Paleolog dintre boierii lui, care-l dădu uşor afară[3]. Alte veşti noua se cuprind în cronica versificată a lui Stavrinos, care avu şi o traducere contemporană rusească: acolo se atribuie un rol şi boierului Udrea. „Şi Hafiz-Paşa", continuă ştirea de la Mihai-Vodă însuşi, „fugi la Târnova doar cu un cal şi cu două slugi, căci se temea, fiindcă bulgarii şi sârbii erau în înţelegere cu Mihai. Şi a doua zi sosi şi Mihai la Nicopol şi dete lupte şi aprinse oraşul, şi-l pustii, şi acolo i s-a închinat toată bulgărimea"[4]. Din toate părţile vin, de la participanţi, veşti de victorie[5]. Şi la Sibiu se ştia că „Mihai-Vodă al nostru (!) e dincolo de Dunăre şi a luat Nicopole şi merge înainte; toată Bulgaria i s-a supus[6]. Un Syrmay, plecat de la Dunăre, vorbea de prada a o mie de cai. În Balcani, Domnul biruitor ar avea 12.000 bulgari revoltaţi, care ţin drumurile[7]. Mihai el însuşi, care trimete Împăratului steagurile celor trei paşi[8], socoate la 13.000 de turci pe adversari: sub cei doi paşi erau doisprezece sangeaci. În Nicopol au ars 6.000 de case, în Vidin 12.000. *Au avut aceeaşi soartă, a arderii depline, toate locurile vecine: Rahova, Florentinul, Plevna şi Vraţa*[9], *sub Balcani.* „Până la Sofia am ars peste 2.000 de sate, şi pe cei de acolo, care erau creştini sau bulgari, mari şi mici, după socoteala mea peste 16.000 de suflete[10], cu toată averea lor, i-am dus peste Dunăre, şi celor mai săraci pretutindeni în ţărişoara mea, unde s-a putut, le-am dat

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 395, nr. DCV.

[2] *Ibid.*, nr. DCVI. Pentru luarea Cladovei cu cazaci şi ajutorul sârbilor, *ibid.*, p. 397. Textul grec, *L.c.*; cel rusesc, de d. Mihai Ştefănescu, în *Rev. Ist. Rom.*, IV, p. 170.

[3] V. şi Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 426, nr. DCXLIX.

[4] *Ibid.*, p. 401, nr. DCIX (aceeaşi ştire din Constantinopol, *ibid.*, p. 431, nr. DCLIX). V. şi *ibid.*, pp. 414–[41]5, nr. DCXXIX. Ştiri din Constantinopol, *ibid.*, pp. 402–[40]3, nr. DCXIV.

[5] V. *Ibid.*, pp. 408–[4]10, nr. DCXXI.

[6] *Ibid.*, p. 404, nr. DCXVII.

[7] *Ibid.*, pp. 405–[40]7, nr. DCXVIII.

[8] *Ibid.*, p. 409.

[9] Dar castelele se ţin. Pentru Plevna, *ibid.*, p. 417, nr. DCXXXII.

[10] Din Veneţia se vorbeşte de 60.000 de bulgari, dintre care 15.000 ar fi buni de oaste; *ibid.*, p. 420, nr. DCXXXIX „Patriarhul Bulgariei" pentru milă în Apus; *ibid.*, p. 420, nota 1. E vorba de Atanisie de Ohrida. V. pentru el şi *ibid.*, p. 424, nota.

atâta loc ca să-şi capete hrană". Şi nu-i ajunge atât: *„acuma am de gând să trec Dunărea prin alt loc şi să ard şi să pustiesc toată Dobrogea până la Cetatea Albă sau până la Mare"*[1]. Ungurul Ştefan Toldy vorbea de 40.000 de „greci şi bulgari" strămutaţi pe malul stâng[2].

În altă scrisoare, Mihai afirmă că *Sigismund a căutat să împiedece expediţia sa – ceea ce era firesc, din moment ce el începuse negocierile cu turcii,* – şi adaugă, cu mândrie, că, *„dacă ar fi avut tunuri, ar fi luat Vidinul, Silistra şi Nicopol. Dar, voind să treacă mai departe, cu gândul de a străbate până la Adrianopol" – cel mai îndrăzneţ din planurile lui! – „a fost împiedecat de prinţul Sigismund, care, fiind în lagăr, îl ameninţa să între în ţara lui şi s-o cucerească. Aşa încât, fără voia sa a fost silit să se întoarcă îndărăt"*[3].

Planurile lui Mihai nu se opresc aici. El va cere de la Împărat 4–5.000 de archebuze şi arme albe pentru călăreţii săi şi generali deprinşi cu tactica occidentală: unul pentru cavalerie[4], sau chiar patru; ar fi preferat nişte săraci, dar credincioşi croaţi[5]. Îi trebuiau şi meşteri de mine[6]. Un Ghiuzelgi-Mahmud fusese trimies să păzească, în cursul iernii, Dunărea[7].

La începutul lui 1599 se întâlnea la Praga o solie nouă a lui Mihai cu una a lui Sigismund[8]. Acesta se gândise din nou la soarta sa; neputându-se înţelege singur cu turcii, necrezând că ar putea-o duce cu polonii, el refuză ofertele de schimb în Polonia cu cardinalul Andrei şi încheie un nou act de cesiune cu Împăratul la 6 april, rămâind ca acesta să-i dea un alt adăpost şi să-i găsească un loc între şefii Bisericii romane[9]. Maximilian era grăbit de Rudolf să meargă în Ardeal, fiindcă

---

[1] *Ibid.*, pp. 411–2, nr. DCXXII. Maximilian stăruia ca Mihai să fie ajutat. Corespondenţa cu el şi despre el, *ibid.*, pp. 412–[41]3, nr. DCXXIV-[DCXX]VII.

[2] *Ibid.*, p. 414, nr. DCVXXVIII. O menţiune Împăratului şi la 12 novembre, *ibid.*, pp. 418–[41]9, nr. DCXXXVI. Cf. şi nr. următor.

[3] *Ibid.*, pp. 400–401, nr. DCIX.

[4] *Ibid.*, p. 409.

[5] *Ibid.*, p. 415, nr. DCXXIX.

[6] *Ibid.*, pp. 427–[42]8, nr. DCLII; pp. 428–[42]9, nr. DCLIV (scrisoarea din 8 april a lui Rudolf) şi n-le următoare.

[7] *Ibid.*, pp. 415–[41]6, nr. DCXXX.

[8] *Ibid.*, p. 425, nota 2; cf. Veress, *L.c.*, pp. 209–[2]10, nr. 134; n-le 135–[13]6; p. 215, nr. 138, pp. 232–[23]3, nr. 153; pp. 237–[23]9, nr. 155. Cf. răspunsul dat lui Gheorghe Raţ *ibid.*, pp. 136–[13]7.

[9] *Ibid.*, pp. 425, nota 2; Veress, *L.c.*, p. 214, nr. 136.

– prevederea era întemeiată – s-ar putea ca nobilimea să-şi aleagă un alt prinţ[1].

În schimb, o altă lovitură de teatru se produse în Ardeal. Cardinalul Andrei, alt băieţandru, cu şi mai puţină pregătire şi înţelegere politică decât Sigismund, chemat de acesta, veni la Cluj, de unde merse, prin Sibiu şi Braşov, la dieta din Mediaş, şi aceasta-l proclama prinţ, lăsându-se vărului său, pentru venituri, „vidicul" Bistriţei şi două cetăţi (29 mart)[2].

Nicio judecată nu e mai potrivită pentru acest act fără socoteală – care venea însă din ambiţia lui Zamoyski de a înfăptui acea graniţă a Dunării, de care visase regele Ştefan Báthory – decât aceea, în ton patriarhal aşa de înţelept, a cronicii muntene, singura pentru această vreme: „Prea aceaia vreame Bator Jigmon Craiul iar intrase în multe gânduri, care nu i-au fost nici de un folos, nici lui, nici ţării, cum zice că omul înţelept află calea şi pe unde n-au umblat, iar, deacă-şi pierde mintea, rătăceşte şi pe unde au umblat. Ca şi Bator Jigmon Craiul; încă nu i-au ajuns cât întâiu îşi închină ţara la Împăratul nemţesc, ci apoi lăsă şi credinţa ce făcuse cu Împăratul, năpustind cetatea Epuliei, şi veni iar la Ardeal şi se apucă cu Mihai-Vodă de cea prietenie d-întâiu. Apoi el nici aşa nu se aşeză, şi iar lăsă gând rău ca să se despartă de Mihai-Vodă şi să închine Ardealul turcilor, ci altminterea n-au avut cum face pentru cel jurământ rău şi greu ce au făcut cu Mihai-Vodă, cum, pân' va fi el Craiu, în Ardeal turcii să n-aibă treabă[3]. Deci, făcu Bator Jigmon svat hiclean şi trimese în Ţeara Leşească, la văru-său Bator Andreiaş, cum să vie să fie Crai în locul lui, şi el să facă tocmeală cu turcii, ca să înşeale pe Mihai-Vodă. Şi veni Bator Andreiaş în cetatea Mediaşului: acolo se împreună cu Bator Jigmon, şi se strânseră toţi voivozii şi neamişii, jurând toţi cu Bator Andreiaş"[4].

Andrei îşi luă titlul pe care-l purtase vărul său, *ca pomenirea Moldovei şi a Ţării Româneşti ca stăpâniri ale sale*. Îndată el anunţa lui Satârgi-Mohammed că înţelege a trăi în bune relaţii paşnice cu Sultanul[5]. În zădar Papa-i trimesese pe nunciul Malaspina ca să-l

[1] Ibid.
[2] *Anonimul Ardelean*, la Şincai, II, p. 427.
[3] Exact această motivare şi în ştiri din Constantinopol; v. nota penultimă.
[4] Pp. 291–[29]2.
[5] Veress, *L.c.*, p. 225, nr. 146.

împiedece de la aceasta[1], în zădar alerga în Ardeal priceputul iezuit Alfons Carrillo[2], ocupându-se de divorțul acelui care se voia cardinal[3] și în zădar îndemnuri de a imita pe unchiul său regele Ștefan îi veneau de la cercuri catolice[4]. La 29 mai, câteva săptămâni după ce la Dunăre pașa Mahmud prădase satele muntene[5], un ceauș venea în Ardeal, și cardinalul îl primea solemn la Turda în cocie cu șase cai, în același timp când apărea și un sol de la Ieremia, care stăruise pentru această împăcare. Li se dădu audiență în condițiile cele mai onorabile, Andrei ieșind înaintea turcului până în a patra odaie. „Ați căpătat un turc", îi spunea lui Gașpar Kornis, cu totul nemulțămit de ce se întâmplase, un emisariu al lui Mihai Székely, căpitanul imperial de la Sătmar. Între secui, desfăcându-se de trabanții lui Sigismund, noul prinț se putea crede asigurat, nebănuind ce se pregătește în țară și afară împotriva îndrăzneței lui nevinovății politice[6]. Un Nicolae Gávay era imediat trimes la turci cu Francisc Buday[7], cunoscut negociator la păgâni, Ștefan Ováry îndreptându-se spre Hanul tătarilor[8].

Mihai, căruia i se dăduse un domeniu în Silezia, Künigsberg[9], fu invitat prin solia lui Gheorghe Ravadzdy și Gabriel Haller[10], să se închine noului prinț și să-l întovărășească în supușenia turcească pe cale de a se înfăptui. El răspunse încă din iunie cu oferta de a da afară pe omul care venise pentru a desăvârși înconjurarea lui din toate părțile[11]. Dar lui Andrei îi comunică întâi că, fiind legat de Împăratul nu poate face nimic fără a-l fi întrebat pe acesta[12].

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 430, nota 1.

[2] *Ibid.*, p. 437, nota 1.

[3] *Ibid.*, p. 440, nota 1.

[4] *Ibid.*, p. 430, nota 1.

[5] Hurmuzaki, IV^2, p. 230. Pentru negocierile lui cu Mihai, *ibid.*, pp. 236 și urm., 242–[24]3.

[6] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 434, nr. DCLXVI.

[7] Știri de la Ieremia; I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II^1, pp. 533–[53]4, nr. CCLXXIX.

[8] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 435, nr. DCLXVII.

[9] Veress, *L.c.*, p. 229.

[10] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 431, nr. DCLVII. O scrisoare a lui Rudolf către Mihai în acel moment (8 april) pentru ajutor, Szádeczky, *Erdely és Mihály Vajda*, pp. 295–[29]6, nr. XVIII. V. asupra primelor relații și I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II^1, pp. 530–[53]l, nr. CCLXXXVII.

[11] Veress, *L.c.*, p. 232, nr. 151.

[12] Cf. *ibid.*, pp. 231–[23]5, nr. 154. Scrisoarea în care spune că n-a primit steagul de la turci, fiindcă așa l-a sfătuit Andrei, e în adevăr falsă (*ibid.*, pp. 236–[23]7).

Îndată după lovitura de stat, Pezzen se înțelegea la Sâmbăta Mare (Târnavia) cu ardelenii nemulțămiți, și informatorul obișnuit al arhiducelui Maximilian putea să anunțe la sfârșitul lui april că Mihai ar fi gata să între în Ardeal pentru opera de executare contra cardinalului. Aceasta însă în tovărășie cu acela pe care de curând, anume pentru rosturile ardelene, arhiducele-l adusese din Țările-de-Jos, anume Gheorghe Basta, albanez din Italia-de-Sud, om priceput în ale războaielor după acele maxime ale antichității pe care le știa așa de bine, în Polonia, Zamoyski, și, pe lângă aceasta, bogat, și în ce privește politica, de experiența câștigată în acele locuri de conspirație și represiune, de trădări și acțiuni ascunse de o parte și de alta, care era teritoriul unde luptase până atunci[1].

Pentru ca lovitura, acum hotărâtă în anumite cercuri, să reușească, *Andrei trebuia înșelat până în clipa din urmă*, și tot așa turcii, care, sub noul vizir Ibrahim, întors la cârmă în decembre, păreau hotărâți să atace[2], oastea ieșind din Constatinopol la 15 mai. De aceea, Mihai, părând a-și aduce aminte de ce făcuse odinioară fratele său, Petru Cercel, se arătă gata a-și părăsi țara pentru a se retrage, dar cu o întreagă oaste în posesiunile Împăratului, unde, cum am văzut, i se găsise un culcuș[3]. La 11 iunie, Împăratul îi trimetea pe ragusanul Aloisiu Radibrati cu o misiune secretă[4]. Deși prințul ardelean expediase la Praga un informator, altă scrisoare, tot așa de scurtă și de misterioasă, se adresa lui Mihai de la acela pe care el și-l recunoștea, fiindcă era Împăratul creștin, după tradiție, sprijinită pe amintirea de două ori milenare ale neamului său, ca singur stăpân[5].

Andrei, înștiințat de ai săi, se încredea, totuși, așa de puțin în dispozițiile vecinului de care ar fi dorit de mult să scape prin orice fel de mijloace, încât își trimetea prin Moldova, nu pe calea munteană obișnuită, solii la turci[6]: Ieremia-i devenise cu atât mai prieten, cu cât era vorba ca o fiică a lui să ia în căsătorie pe consilierul cardinalului, Ioan Iffiu[7]. Scrisoarea de îndatorire a acestuia căzu în mâinile lui Mihai, și vedem pe dânsa o însemnare românească în acest cuprins:

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 430, nr. DCLVI. Pentru solia la Han, *ibid.*, p. 438, nr. DCLXXV. Cf. și *ibid.*, p. 432, nr. DCLXII.

[2] *Ibid.*, p. 433, nr. DCLXIV; p. 434, nr. DCLXV.

[3] *Ibid.*, p. 431 și urm. Din Moldova se vorbea de intenția lui de a trece la muscali; *ibid.*, p. 434, nr. DCLXV; p. 436, nr. DCLXX.

[4] *Ibid.*, p. 435, nr. DCLXVIII.

[5] *Ibid.*, p. 436, nr. DCLXXI.

[6] *Ibid.*, p. 437, nr. DCLXXII.

[7] *Ibid.*, p. 437, nr. DCLXXIII.

„au făcut Ieremia tocmeală"[1]. Andrei adăugia la 3 iulie o scrisoare cu acelaşi scop[2]. Rudolf nu voia să-i dea deocamdată niciun răspuns: să se explice, şi atunci numai se va lua o hotărâre, „cum se potriveşte cu noi şi cu sângele nostru"[3].

Meşteşugul lui Mihai merse aşa de departe, încât el se supuse somaţiei, adusă prin Ravazdy şi prin Nicolae Vitéz, şpan de Turda, vecinului, care-l considera ca un dregător al lui ce şi-a zăbovit îndeplinirea unei neapărate datorii, şi consimţi să presteze la 26 iunie un jurământ ca acela pe care-l făcuse odată lui Sigismund[4]. Sub acest act, dat şi în calitatea de simplu „consilier" ardelean, pe lângă aceea de „Domn al Ţării Româneşti" (*dominus*), dar fidel al prea-luminatului prinţ al Ardealului, Moldovei, Ţării Româneşti ş. a.", se iscăleau, cu bună credinţă, ca unii care nu ştiau ce se pregăteşte, şi Mitropolitul şi boierii: vornicul Dimitrie, Teodosie, banul Mihalcea, logofătul Miroslav, banul Calotă, Radu Clucerul şi Preda postelnicul, Stroe Stolnicul, – Buzeştii –, Radu Comisul, Vistierul Andronic – care iscăleşte greceşte –, Şerban Păharnicul, viitor Domn sub numele de Radu-Vodă, Aga Leca, luptătorul de la Orade şi de la Lugoj, un alt grec, iscălind pe jumătate greceşte, Pană Vistierul şi, în sfârşit, Armaşul Sava. Prin aceasta, Mihai căpătă voia de a-şi trimete noi soli, la Praga[5], de a trece 2.600 de puşti de care avea nevoie[6] şi o scrisoare, vădit nesinceră, către Ieremia, căruia i se spunea să cruţe pe Mihai cu care, el, Andrei, s-a înţeles pe deplin (2 iulie)[7].

---

[1] Ibid.

[2] *Ibid.*, p. 437, nr. DCLXXIV.

[3] *Ibid.*, p. 437, nota1.

[4] Hurmuzaki, III, pp. 329–[3]32, n-le CCLV-[CCL]VII.

[5] Pentru soli şi Veress, *O.c.*, p. 247, nr. 164; pp. 249–[2]50, n-le 166–[16]8; p. 252, nr. 170; pp. 253–[25]4, n-le 172–[17]3. Tot acolo dania către Mihai a moşiei sileziene Künigsperg; *ibid.*, pp. 255–[25]6, nr. 174.

[6] *Ibid.*, la această dată.

[7] *Ibid.*, pp. 244–[24]6, nr. 162. Şi totuşi d. Veress înalţă frumosul sentiment creştin al lui Andrei, Mihai rămânând un mincinos şi un trădător; *ibid.*, p. XIII. Aceasta pentru că rezidentul toscan a văzut de la un „ministru de frunte al lui Matthias că Mihai a promis să dea „capul cardinalului Báthory"; *ibid.*, p. 246, nr. 163. Dar lasă la o parte *asigurarea nunciului din Varşovia că Andrei a cerut lui Ieremia (septembre) să-l ajute a izgoni pe Mihai, ibid.*, pp. 256–[25]7, nr. 175. Şi la 10 novembre acesta era tot în tabăra de la Roman; *ibid.*, pp. 274–[27]5, nr. 189. *Un căpitan polon aşteptase toată vara pe turci stând să atace, pe la Buzău şi Râmnic. Simion trebuie să fie instalat; ibid.*, pp. 333–[33]4, nr. 232. Şi solii din ianuar 1600 la Praga ai lui Mihai vorbesc de somaţia prin Csumortány (Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 606).

Lui Ibrahim vizirul îi spunea, cu aceeaşi sinceritate, că e gata să facă pace cu Sultanul[1].

Gândul adevărat al lui Mihai, care, scrâşnind din dinţi, va fi iscălit *această nouă jignire ce i se aducea prin revenirea la vechea situaţie de căpitan al Ardealului*, cum o şi subliniau boierii, dintre care unii erau chiar vinovaţii pentru actul trădător din 1595, se vede din ştirea pe care, îndată după aceasta, o dă unul din credincioşii lui Maximilian, despre cererile unei noi solii a lui Mihai la Praga, unde totuşi se căuta pacea cu turcii[2]: „e statornic, se roagă numai să se atace Ardealul; e hotărât să-i cadă în spate pe la Braşov; are 8.000 de cai şi 12.000 de pedeştri plătiţi, afară de oastea de ţară"[3]. Petru Armeanul putea să anunţe la 22 iulie că Mihai nu numai că e credincios, dar *„va încerca atâta de se va auzi şi vedea în Ardeal peste câteva zile o bună veste, chiar de ar fi să-şi piardă întru aceasta trupul şi* viaţa"[4]. Iar, pe când Împăratul continua cu asigurările obişnuite[5], Basta scria din Caşovia că *Mihai îl zoreşte să între în Ardeal*[6]. Împăratul, căruia Mihai îi spunea cu nerăbdare că afacerea nu se poate zăbovi[7] printr-o misivă de acelaşi tip, recomanda generalului său să se îndrepte după ce-i va spune negociatorul întregii afaceri, Pezzen (26 iulie)[8].

N-avem nicio ştire de-a dreptul cu privire la unele solii ale lui Andrei care s-ar fi perindat în timpul verii. Mihai vorbeşte de un trimes ardelean în Moldova, Toma „Ciomârtan" sau Csomortány, nemeş, de origine, cum se vede, românească, pentru a se pune la cale o năvălire în Ţara Românească, împreună cu turcii lui Ghiuzelgi-Mahmud, vizirul, – erau acolo şi pribegi, ca bătrânul vistier Dan şi Vintilă Clucerul, care cereau să fie liberaţi de Mihai „care e mai rău ca un turc"[9], – de sosirea la dânsul a unui ceauş Husein, împreună cu un mare căpitan din Banat, de obârşie sârb: Gheorghe Palatici. Cso-

[1] *Ibid.*, p. 443, nr. DCLXXXVI, V. şi n-l următor.
[2] *Ibid.*, p. 439, nr. DCLXXXVIII. Cf. şi *ibid.*, pp. 439–[4]40, nr. LXIXX.
[3] *Ibid.*, p. 438, nr. DCLXXVI.
[4] *Ibid.*, p. 441.
[5] *Ibid.*, p. 442, nr. DCLXXXII.
[6] *Ibid.*, nr. DCLXXXIII.
[7] *Ibid.*, p. 444, nr. DCLXXXVIII.
[8] *Ibid.*, p. 444, nr. DCLXXXVII.
[9] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], pp. 487–[48]8. La 1-iu octombre Ieremia scria lui Zamoyski despre intervenţia boierilor munteni, care merg, cu „suferinţile" lor şi în Polonia, *ibid.*, p. 551. Îngroparea reginei Poloniei, de care e vorba, este în octombre; *ibid.*, p. 554.

mortány vine apoi la Domnul român cu îndemnul de a părăsi ţara, căci nici Sultanul, nici vecinii nu-l mai sufăr[1]. Invitaţia de a părăsi ţara o adevereşte şi căpitanul polon de la graniţă: „În această vreme Ieremia-Vodă trimese un om la Mihai-Vodă ca să-i dea Ţara Românească pe sama fratelui său. *Ieremia a avut oastea gata*, tot aşa ca şi Andrei Báthory; şi acesta trimese un om la Mihai-Vodă ca să-i cedeze Ţara Românească" – dar poate că e vorba de jurământ, căci urmează: „ca să-i facă jurământ de supuşenie şi să înceteze de a lupta contra turcilor"[2].

Din partea lui, Mihai îşi urmase vechile legături cu Ibrahim, acum, precum s-a spus, din nou mare-vizir, şi, nu numai că izbutise a se asigura că nu va fi atacat de trupele Sultanului, dar, arătând, de bună samă, pe cardinal ca omul polonilor, făcu să nu i să trimeată steagul de întărire pe care-l cerea de mult pentru a-şi asigura stăpânirea[3]. Se pare chiar că *Ibrahim era gata să dea lui Mihai însuşi acest steag ardelean*: acesta e înţelesul unei părţi din Memoriul lui către Marele Duce de Toscana („Ebraim voler primo mander o standardo a me che al cardinale")[4].

În Memoriul acesta, care-i vădeşte aşa de credincios, potrivit cu însăşi realitatea lucrurilor, puternicul suflet de aprigă sinceritate, Mihai asigură că, trimes de Împăratul pentru orice hotărâre la Basta, – *dat, adică, în sama acestuia, care, el, şi în numele Împăratului, şi nu „Valahul", pentru sine, trebuia să atace pe Andrei şi să ia Ardealul* –, el se înţelesese deplin cu generalul imperial, aşa de necunoscut lui ca fire şi scopuri şi în care era să descopere un spirit egoist, neîncrezător şi gata de toate uneltirile şi trădările. Înţelegerea s-ar fi făcut, spune el, aşa „ca la cutare zi eu să fiu cu oastea în Bârsa, loc din Ardeal, şi tot în ziua aceea el să fie la Cluj"[5]. Şi, de fapt, avem scrisoarea lui Basta din 2 august, în înţelegere cu solul lui Mihai: *„către sfârşitul lunii august el se va găsi cu 6.000 de pedeştri şi 3.000 de călări la hotarele Ardealului, cu douăsprezece tunuri. Şi în acelaşi timp Voievodul însuşi va intra cu 10.000 de pedeştri şi tot atâţia călări" – deci asupra lui cădea greutatea întreprinderii* - *„şi va atrage la sine pe secui, cu care*

[1] Pernice, pp. 44–5. De fapt Csomortány era în ţară în momentul năvălirii lui Mihai şi fugi în Moldova (I. Bogdan, în Hurmuzaki, *supl.* II[1], p. 555).
[2] Veress, *L.c.*, p. 338.
[3] Ibid.
[4] Pernice, p. 45.
[5] Ibid.

el a tratat întâi"[1]. Şi un informator al lui Maximilian era sigur, cam la aceeaşi dată - şi alţii, spune el, fiind de această părere, - că „Basta împreună cu Mihai-Vodă va supune pe ardeleni"[2]. Altul, vorbind de „porunca secretă către Basta de a se uni cu Valahul şi a supune Ardealul cu puterea", arată că acesta are, pe lângă grupul său din Ţările-de-Jos, 2.000 de silezieni. 2.000 de trupe plătite de Pezzen şi 500 de haiduci, pe lângă 1.500 de raiteri din Silezia, ostaşi locali din Ungaria Superioară şi 600 de cazaci, cu tunuri şi maşini de război[3].

Atacul *în acel moment* era absolut necesar pentru Mihai, a cărui situaţie, în ciuda legăturilor cu turcii, care cu aceeaşi lipsă de sinceritate se făceau şi se desfăceau, devenea din ce în ce mai ameninţată. Ştiri sigure din Constantinopol asigură atunci că, şi din cauza prădăciunilor care se făceau necontenit pe Dunăre, cu prindere de vase, de către haiducii lui Vodă, care opreau luntrile expediţiei proiectate, în afară de haiduci care jefuiau până la Sofia[4], Ibrahim voia să trimeată, odată cu steagul pentru Andrei, *un altul pentru Simion Movilă, care să înlocuiască pe Mihai*[5] *şi se semnala şi adunarea de trupe în Moldova, Ieremia aflându-se spre toamnă la Roman, în fruntea lor.* Capuchehaiaua Domnului Moldovei spunea unui confident că în acelaşi timp când serdarul Mahmud aştepta la Rasgrad, cu 15.000 de oameni, contra lui Mihai „moldoveanul, îndată ce va fi primit steagul, va face o demonstraţie asupra Ţării Româneşti", Andrei fiind şi el gata de năvălire[6].

Avem, de altfel, şi scrisoarea din 17 august, către Ibrahim, a lui Andrei, care primea atunci pe noul ceauş Mustafa[7]. Voia să aibă de la turci şi Inăul şi Lipova, cuiburi de pradă pentru Banatul său, dar mai ales *să nu se recunoască existenţa politică deosebită a Ţării Româneşti, pe care o considera ca reunită cu Ardealul său într-o măsură*

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 416, nr. DCXCIV.

[2] *Ibid.*, p. 447, nr. DCXCVI.

[3] *Ibid.*, p. 448, nr. DCXCVIII.

[4] *Ibid.*, p. 448, n-le DCXCIX, DCC.

[5] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* I[2], p. 556. O ştia şi nunciul Malaspina; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 453, nr. DCCXI, 5.000 de oameni erau gata în octombre, pe lângă straja de la Focşani; *ibid.*, p. 469, nr. DCCXLII.

[6] *Ibid.*, p. 447, nr. DCXCVII.

[7] Pentru negocierile lui la Poartă, şi cu Ieremia, Veress, *L.c.*, pp. 263–[26]4, nr. 180. Încă din iunie un sol al Domnului Moldovei venea la Cluj cu ceaşul. V. Meteş, *Domni şi boieri din ţările române în oraşul Cluj*, p. v.

mai mare decât chiar Sigismund în zilele cele mai trufaşe ale tristei sale domnii. Lui Mihiai să nu i se dea măcar steagul, care ar însemna, cum spune el, o „osebire", şi el nu vrea s-o admită. Cuvintele întrebuinţate sunt perfect clare: „Ce răspuns am de la Mihai-Vodă *din* Ţara Românească" – nu: *al* Ţării Româneşti" – „îţi va aduce înainte ceaşul Husein; dar, cum am aflat de la Francisc Buday, dumneata vrei să osebeşti (*absondern*) ţara lui de a noastră; însă Mihai-Vodă a devenit *una cu noi* (*eins worden*), ca pe vremea prinţului care a fost înaintea noastră. Pe lângă aceasta am aflat că i-ai trimes un steag şi un buzdugan. Dintr-aceasta pot băga de samă că vrei să-l osebeşti de noi... Mă rog încă o dată să nu osebeşti Ţara Românească, pentru că, dacă Valahul se apucă de ceva, mă rog să fiu scuzat, căci suntem totdeauna supuşi şi ascultători puternicului Împărat. Şi nădăjduim să căpătăm în aceste afaceri un bun răspuns"[1]. Prin solul trimes cu ceaşul cel vechi, Husein, cardinalul cerea nu numai Lipova şi iertarea sau zăbovirea tributului în restanţă pe mai mulţi ani, oferind garanţia regelui Poloniei, dar şi aceea că, dacă ar fi să fie scos Mihai, el, Andrei, sau urmaşii lui, să aibă dreptul de a alege pe cine vor voi[2]. Totuşi Mihai avu steagul, şi el cerea să se reînceapă comerţul cu ţara sa[3].

Petru Grigorovici[4] vorbea la Praga de scrisori primite nu numai de la Sultan, ci de la mama lui şi de la Ibrahim, de darurile Sultanei, de caftanul pentru copilul Pătraşcu, – dar ceaşii au fost reţinuţi de Mihai, care-i va trimete, împreună cu scrisorile lui Andrei către turci la Praga, alte scrisori, prin care aga Leca umbla după Domnie, fiind tot atunci descoperite. Domnul porunci să se arate Împăratului că el a răspuns Sultanului aşa: e gata să se împace cu el, ba chiar *să-i supuie Ardealul rebel*, că altfel, *cu „unguri, nemţi şi spanioli", va arde totul până la Constantinopol*, că e dispus a mijloci pacea cu Împăratul[5]. În relaţiile cu turcii el se arăta mândru şi dârz şi, cum în acest moment al sosirii steagului, unii turci prădaseră în Oltenia, el strigă ceaşului că atunci nu se mai supune Sultanului[6].

---

[1] *Ibid.*, pp. 448–[44]9, nr. DCCI.
[2] *Ibid.*, p. 452, nr. DCCX.
[3] Ibid.
[4] Scrisorile de recomandaţie ale lui Mihai pentru el, fără dată, *ibid.*, pp. 480–[48]1, nr. DCCLXIV.
[5] *Ibid.*, pp. 477–[47]8, nr. DCCVIII. Reţinerea ceaşilor şi *ibid.*, p. 481, nr. DCCLXV; pp. 488–[48]9, nr. DCCLXXX.
[6] *Ibid.*, p. 480, nr. DCCLXIII.

În acelaşi timp se producea pe lângă Basta o intervenţie ardeleană pentru a-l opri în loc. Mihai o înseamnă în expunerea sa, aşa de veridică, în stare să fie controlată în orice punct cu documentele contemporane: „Cardinalul a trimes pe Gaşpar Kornis la Gheorghe Basta – sau la Giurgiu", cum îi zicea el –, nu ştim în ce chip, nici cu ce scop, nici ce au tratat între ei, dar ştiu bine că Basta n-a vrut să vie în ziua hotărâtă, nici să-şi ţie făgăduiala, şi sper că de aceasta va da socoteală înaintea lui Dumnezeu, pentru că m-a părăsit fără să mă ajute într-o întreprindere ca aceasta, cu riscul de a mă pierde, pe mine şi familia mea"[1]. De fapt, cum o arată însuşi castelanul de Caşovia, Nicolae Fagina, Kornis a găsit pe Basta la Tokaj şi i-a arătat de ce s-a aşezat Andrei în scaun, de ce, în aşteptarea nunciului, a zăbovit să-şi arate sentimentele bune, ale sale şi ale ţării, faţă de Împărat. Acum, însă, când „a băgat de samă că Împăratul ar putea porni cu război asupra lui", o face, asigurând că în negocierile cu turcii a vrut numai să-i oprească pe loc[2]. Şi regele Poloniei, care, totuşi, în mai, ceruse Sultanului să dea Ardealul „unui om creştin care ar fi aprobat de noi şi de urmaşii noştri", fu adus, la 24 august, să intervie, în interesul Ardealului şi al creştinătăţii, pentru iertarea de către Imperiu a aceluia a cărui instalare a socotit-o însuşi „de mirare şi neaşteptată"[3]. Dar totodată solul polon la Praga, Gostomski, vorbind de gândul ambiţiosului cardinal de a uni Ardealul cu regatul Poloniei, observă glumeţ că el ar dori mai mult unirea Poloniei înseşi - la care-şi credea drepturi după marele său unchi – cu Ardealul[4]. Condiţii se prezintau Împăratului, în septembre, prin care se prevedea recunoaşterea supunerii către Ardeal a ţărilor noastre şi cedarea graniţei vestice[5]. Era vremea când nunciul din Ardeal făcea cele mai mari sforţări, nu fără a pune în vedere plecarea sa – „mai curând decât să văd primindu-se de un cardinal steagul turcesc, eram hotărât să plec"[6] - şi răzbunarea Împăratului, pentru a desface pe cardinal de turci[7].

---

[1] Pernice, p. 46.

[2] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 449, nota 1.

[3] *Ibid.*, p. 450, DCCIV. Răspunsul Împăratului fu că la generalităţi răspunde şi el cu generalităţi; *ibid.*, p. 456, nr. DCCXVI.

[4] *Ibid.*, p. 451, nr. DCCVI.

[5] *Ibid.*, pp. 463–[46]4, na. DCCXXXIV. Îndreptăţiri pentru el; p. 464, nr. DCCXXXV.

[6] *Ibid.*, p. 454, nr. DCCXI.

[7] *Ibid.*, pp. 453–[45]4, nr. DCCXI.

Deodată, la 7 septembre, când nunciul credea că „s-a rupt țesătura polonilor"[1], Basta credea că poate să anunțe lui Pezzen că Mihai a și întrat în Ardeal. *De fapt acesta întrebuințase o stratagemă pentru a sili pe Basta să între*[2]. Generalul imperial, care trimesese o avangardă la Careii Mari, era de părere că, deși silezienii lui nu merg bucuros împreună cu ardelenii[3], – în curând i s-a luat și o parte din trupe, între care raiterii silezieni pentru apărarea Granului[4] –, să se facă întrarea, chiar de ar fi să se opuie turcii, pe care, unit cu Mihai, i-ar bate[5]. Și Pezzen era de părere că s-ar putea produce intervenția militară[6]. Dar la Praga, unde se căuta a se face mult cu mijloace puține, se temeau ca nu cumva războiul în Ardeal să lase Ungaria Superioară descoperită[7]. De altfel, „de mila supușilor", la 24 septembre, *se dădeau patentele imperiale pentru negocierea păcii cu turcii*[8]. Îndată se și numeau negociatorii de ambele părți[9]. Se punea între primele condiții ca Ardealul și Țara Românească să treacă la Imperiu[10] sau să fie cuprinse în pace, rămâind neutralizate[11].

Nehotărâtă, *Curtea din Viena* –, căreia i se plângea Mihai de această nemișcare[12] – *refuză să-i dea lui Basta orice instrucții clare*: poate face el ce i se pare mai potrivit[13]. Dar Mihai nu plecase încă, deși toate măsurile erau luate, deși cardinalul îi sechestrase posesiunile din Ardeal și oprise pe armean, care venea de la Praga, luându-i scrisorile[14].

De fapt, zăbava cuceririi Ardealului de Mihai și de Imperiali

---

[1] *Ibid.*, p. 454, nr. DCCXI.
[2] *Ibid.*, p. 454, nr. DCCXI.
[3] V. și *ibid.*, p. 458, nr. DCCXXI.
[4] *Ibid.*, p. 457, nr. DCCXIX; p. 460.
[5] *Ibid.*, nr. DCCXII.
[6] *Ibid.*. p. 454, nota 2.
[7] *Ibid.*, p. 457, nr. DCCXX.
[8] *Ibid.*, p. 458, nr. DCXXII.
[9] *Ibid.*, p. 158, nota 2; p. 459, nr. DCCXXVIII și nota 1. V și *ibid.*, p. 464 și urm. Se negocia și cu tătarii, prin Alexandru Paleologul; *ibid.*, p. 460, nota 1.
[10] *Ibid.*, p. 459, nr. DCCXXVII.
[11] *Ibid.*, p. 461, nr. DCCXXXI. V. și *ibid.*, nota 1;p. 462, nr. DCCXXXII.
[12] Veress, *L.c.*, pp. 260–[26]1, nr. 177.
[13] *Ibid.*, p. 451. nr. DCCVII.
[14] *Ibid.*, pp. 451–[45]2, nr. DCCVIII.

împreună a fost determinată de rugăminţile lui Malaspina, reprezentantul politicii pontificale de înţelegere între creştini. La 7 septembre el asigura pe Basta că s-a înţeles cu cardinalul, care, deci, nu mai trebuie atacat[1]. La 10, Andrei însuşi, trimeţând pe Ştefan Kakas, şi cu oferte de a lua în căsătorie pe Maria Cristina[2], arată Împăratului că venise în Ardeal numai ca să colaboreze cu Sigismund, că, ajuns prinţ, e totuşi mai bun decât altul, că se consideră ca legat de Împărat, că s-a supus ordinului Papei şi n-a încheiat [nici o înţelegere] cu turcii[3]. Şi din nou, la 15, nunciul se ruga să nu se facă războiul[4].

Dar peste două zile un nou sol al lui Mihai era la Sătmar, şi Basta, care căzuse rău bolnav[5], ştia acuma că graniţa n-a fost trecută[6]. Dispoziţiile celor de la Praga erau contra Domnului, aflându-se că el a făcut înţelegere – dar era cea din iunie! – cu cardinalul şi că a dat ştiri false despre invazia sa[7]. Şi Basta, care primise doi soli de la Mihai, cu veşti disperate[8], se arăta convins că prietenia cu „Valahul", jurat cardinalului, e pierdută şi afacerea nu poate, deci, să continue[9]. Trebui sosirea armeanului pentru ca Împăratul să afle că în gândul lui Mihai nimic nu fusese schimbat[10]. El izbutise atâta: a se asigura că nu va fi atacat de turci[11].

Imperialii nu mai aveau însă acuma grija lui. La Praga gândul de căpetenie era pacea cu turcii. În ce priveşte afacerile ardelene, consilierii lui Rudolf nu mai aveau încredere în nimeni: nici în Basta nici în nunciu[12]. Cardinalul, care cunoştea foarte bine ce se tratează cu turcii, prezinta acuma, fără să se mai ferească de nimeni, condiţiile sale. Capuchehaiaua Moldovei, aga Caraiman, le rezuma astfel: *„să i se dea Ţara Românească şi unele părţi către Timişoara, cu cedarea drepturilor asupra Lipovei şi Inăului"*. Odată ce se va ajunge la pace,

---

[1] *Ibid.*, p. 455, nr. DCCXIV.
[2] Veress, *L.c.*, pp. 265–[26]7, nr. 182; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 479, nr. DCCXI.
[3] *Ibid.*, p. 455, nota 2.
[4] Ibid.
[5] *Ibid.*, p. 458, nr. DCCXXIV.
[6] *Ibid.*, p. 456, nr. DCCXVI.
[7] *Ibid.*, nr. DCCXVIII.
[8] *Ibid.*, p. 461, nr. DCCXXX.
[9] *Ibid.*, p. 459, nr. DCCXXVI.
[10] *Ibid.*, p. 460.
[11] *Ibid.*, pp. 462–[46]3, nr. DCCXXXIII.
[12] *Ibid.*, pp. 465–[46]6, n[umere]le DCCXXXVII-[DCCCXXX]VIII.

„el se va osteni împreună cu moldoveanul să prindă pe Mihai Voievod şi să-l trimeată aici la Poartă, dar cu învoială ca acea Ţară Românească să nu fie recunoscută altora decât fratelui moldoveanului, cum i-a mai fost promisă, cu plata tributului anual, adică de 5–6.000 de ţechini de aur, cum se plătea în vremea veche, şi tot aşa şi Ardealul"[1]. La 22 octombre se răspundea din Polonia Sultanului, care anunţase încheierea păcii cu cardinalul[2].

În locul dorinţii de răzbunare a Curţii din Praga[3] era însă acuma, pentru a pune din nou pe tapet chestia invaziei, altceva şi decât pânda lui Mihai, care nu se oprise decât până se va produce obişnuita retragere a turcilor, de Sfântul Dumitru, în cartierele de iarnă.

De la început, fusese contra lui Andrei o puternică opoziţie ardeleană, duşmană în genere a Báthoreştilor. O reprezentau partizanii sinceri ai politicii creştine, ca Gaşpar Kornis, ca Napragy, dar şi alţii, ca Ştefan Bocskai, care dorea coroana pentru dânsul[4]. La 24 octombre, acesta din urmă recomanda Imperialilor să nu piardă prilejul contra lui Andrei, căci, „dacă lupul va căpăta mai multe puteri şi mai multă măduvă, fără îndoială va îngădui mai greu vulturului să-i ia pielea"[5].

De la Sătmar, deci, Mihai Székely, care era sigur că Mihai va da lovitura, înainta spre hotarul Ardealului, cu ce trupe avea la îndemână[6]. Ieremia Movilă era, din parte-i, la Roman, în ziua de 26 octombre şi trimetea scrisori de taină[7]. Şi Mihai însuşi spune, precum am făcut pomenire ceva mai sus, că, puţin mai nainte, prin Csomortány, care, cum am văzut, rămăsese în ţară, Andrei îi arătase cum că, deoarece nu-l vreau turcii, el nu-l mai poate ţinea, ci să plece, ceea ce el ar fi simulat că vrea, cerând numai un adăpost în Ardeal: „să părăsesc ţara mea, pentru că nici ei (ardelenii), nici moldovenii, nici, încă mai puţin, turcii nu erau mulţămiţi şi nu voiau să admită ca eu să rămân în Ţara Românească; aşa că, văzând că eram înconjurat din

[1] *Ibid.*, p. 469, nr. DCCXLII.
[2] *Ibid.*, pp. 470–[47]1, nr. DCCXLV.
[3] Pentru bani lui Mihai, *ibid.*, p. 473, nr. DCCXLVIII, şi Veress, *L.c.*, la această dată.
[4] *Ibid.*, p. 449, nr. DCLII şi nota 1.
[5] *Ibid.*, p. 471, nr. DCCXLV.
[6] *Ibid.*, pp. 473–[47]4, nr. DCCL.
[7] *Ibid.*, p. 472, nr. DCCXLVII.

toate părţile de duşmani, cum am ştiut mai bine am trimes îndărăt pe Ciomârtan, cu un răspuns plăcut, şi l-am ruga ca în numele meu să stăruie de cardinal a-mi da în Ardeal vreun loc unde să pot locui cu familia mea"[1]. Întocmai aşa spune şi *Cronica românească* a ţării. „Atuncea Ierimia-Vodă, domnul Moldovei, dacă se aşeză Bator Andreiaş de crăie, iar el trimise cărţi la Bator Andreiaş cum să fie amândoi una şi să scoată pe Mihai-Vodă din mijlocul lor şi, de nu va ieşi de voie, ei să ridice oşti asupra lui, să-l prinză şi să-l dea turcilor", – afirmaţie adeverită, cum iarăşi am văzut, pe deplin prin izvoare străine. „Şi Bator Andreiaş fu bucuros acelui sfat rău şi trimise sol la Mihai-Vodă pe un neamiş, anume Ciomârtan Tamaş, cum să iasă Mihai-Vodă din ţară cu pace, că apoi va încăpea în mânile turcilor"[2]. În sfârşit, nişte scrisori prinse în ultimul moment, după ce Mihai va trece munţii, arată că Andrei, care trimesese totuşi la Mihai pe Palatici cu o solie prietenească de asigurare, ştia despre venirea lui Ieremia, pe la Oituz, contra acelui „necredincios şi călcător de jurământ" Mihai, pe care „Dumnezeu îl va pedepsi cum i se cade"[3].

Nu se mai putea aştepta. „*Nimenea nu vrea de Ardeal, îl iau eu*", aceasta-i era hotărârea[4].

---

[1] Pernice, p. 45.

[2] P. 292.

[3] Hurmuzaki, III, p. 424. Cf. raportul, iscălit, a lui Ioan Darahi, *ibid.*, pp. 427–[42]9.

[4] Mehr hab ich von den Sibenbürgern gehört das der Weyda in des Wallachey vermeldt haben soli, dlewell sich umb Sibenbürgen Niemandts annehmen will, so will er sich gleich darumben annehmen; *ibid.*, p. 475. nr. DCCLIII.

ISTORIA

LUI

MIHAI VITEAZUL

VOL. II

CAPITOLUL I

Cucerirea Ardealului

Se adunase, spuneau apoi solii lui Mihai la Praga[1], o oaste de 60.000 de oameni cu plată, la care se adauseră şi vreo 40.000 oaste de ţară. Erau acolo 1.100 de unguri călări, 1000 pe jos, mulţi sârbi, cazaci şi moldoveni: de toţi, 23.000 de oameni cu lefi. Apoi 8.000 de haiduci, roşii lui cei frumoşi, o mie de „măciuci", de-ai boierilor, călări. Străinii se arătau gata să lupte şi „contra ţării lor"[2]. „Oştile Craiovei şi ale Jiului şi cu ale Mehedinţilor" – interesantă osebire, cu bază, fără îndoială, foarte veche –, se strânseseră deosebit, sub banul Udrea şi Radu Buzescu[3]. La Ploeşti[4] se formară trei corpuri: unul de 18.000 pentru atacul la Sibiu, al doilea, de 8.000 de haiduci şi 2.000 de călări, pentru cel la Braşov. Mihai el însuşi, cu ceilalţi şi cu optzeci de guri de foc, porni, ducându-şi fiul[5], spre pasul Buzăului: el trimetea prin Damian vistierul şi apoi prin Mihalcea şi Gheorghe Raţ, veste lui Andrei că se duce la Împăratul[6]. La 26 octombre toate trele grupele erau la Timiş.

Aici Mihai se opri, cerând braşovenilor jurământul pentru Împă-

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 475 şi urm.

[2] Hurmuzaki, III, p. 431.

[3] Cronica ţării, p. 293.

[4] Se venea de la Gherghiţa; Szamosközy, trad. Crăciun, p. 118.

[5] Nu ştiu pe ce temei d. Veress susţine, *O.c.*, VII, p. 97, că el a învăţat înainte de aceasta latineşte la iezuiţii din Cluj. Pentru pânza din Cluj a aşternutului Stancăi, Meteş, *Domni şi boieri din ţările române în oraşul Cluj*, p. 8.

[6] Szamosközy, trad. Crăciun, p. 121; Cronica lui, II, pp. 274–[27]5.

rat. Dorind să aştepte rezultatul luptei, ce stătea să se deie, ei trimeseră pe cineva aşa de legat şi până atunci cu Ţara Românească, Valentin Hirscher, ruda lui Luca, patronul cărţilor româno-slavone, şi pe un Chiril Greissing. Nereuşind aceştia, merseră doi juraţi, Ioan Hirscher şi Matthias Fronius, împreună cu medicul vestit Paul Kertz, care-l făcură să primească o simplă făgăduială[1].

Braşovul, care va fi avut şi înainte de aceasta oarecare înţelegere cu Mihai, îi trimese daruri. Dar trupele străine, cu greu de ţinut în frâu, chiar când ar fi fost plătite, prădară, arzând, în toate satele vecine[2]. Poate că atunci s-a produs singura manifestaţie românească pe care o cunoaştem prin scris în legătură cu ceea ce putea să fie privit ca un dumnezeiesc dar de izbăvire. *Cronica Şcheilor*, unde era biserica făcută de Petru-Vodă, fratele lui Mihai, dăruită acum în urmă de aliatul lui, Aron-Vodă, înseamnă atâta: „S-au sculat Mihai-Vodă din Ţara Muntenească de au trecut muntele şi au aprins satele. Atunci au mers domnul Ţeviş şi judeţul din Braşov cu protopopul Mihai şi au făcut pace şi legătură cu Mihai-Vodă să nu strice ţinutul"[3].

Negustorii, care veneau la bâlci, fură prădaţi în pădure şi cărăuşii ucişi. Casa lui Béldy, despre care se zicea că era un bastard al lui Mihnea-Vodă, fu şi ea distrusă de flăcări. Cazacii, odată în serviciul lui Andrei, care alergau spre Apus se deosebiră prin furia lor distrugătoare la Feldioara şi în satele vecine spre Sibiu: ei jupoiră şi arseră pe cutare pastor săsesc[4].

După un raport al lui Ioan de' Marini Poli, totdeauna bine informat, Mihai ar fi trimes lui Andrei, „bolnav de burtă şi cufundat în petreceri"[5], o scrisoare în care-l invita să părăsească ţara, care i se cuvine Împăratului şi nu cui negociază cu turcii; i s-ar fi răspuns că nu o va face pentru că-i porunceşte „un cioban care nu ştie să se bată".

Peste câteva zile oştile erau în faţa Sibiului, unde aştepta, cu oastea strânsă în cea mai mare grabă[6], Andrei.

---

[1] *Cronica lui Massa şi Fuchs*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV, p. 183; V, p. 284. Kertz moare în octombre 1600; *ibid.*, p. 101. Se recunoaşte că, dacă ai lui în cete pradă, Mihai „nu supără pe nimeni" în cale; *ibid.*, p. 284.

[2] *Album ottardianum*, în Trauschenfels, *O.c.*, p. 62.

[3] Sterie Stinghe, *Istoriia besearecei Şcheailor Braşovului*, 1899, p. 5. V. Iorga, în Buletinul Comisiunii Istorice, 1933, p. 59 şi urm.

[4] Simon Czanek, în Trauschenfels, *O.c.*, p. 118. V. şi Petru Banffi, *ibid.*, p. 248.

[5] Hurmuzaki, III, p. 357, nr. CCCXXVIII.

[6] Weiss, în Trauschenfels, *O.c.*, p. 151.

În marginea oraşului îi ieşi înainte, cu un pretins ordin de la Împăratul, nunciul, întovărăşit de Moise Székely, vechi ajutător şi prieten, foarte preţuit, al lui Mihai, şi Menihert Bogáthy[1].

Avem raportul lui Malaspina[2], care arată cât de departe au putut merge iluziile filantropiei pontificale, căutând să potolească patimile cele mai cumplite şi să împace interesele cele mai divergente. Atrăgând el atenţia cardinalului asupra valorii inamicului care-i răsărea în faţă, acesta izbucni în strigăte care, potrivite cu o vrâstă aşa de tânără, vădeau şi ereditara ură a nemeşului maghiar din Ardeal faţă de „Valah" şi trufia polonă învăţată: „Nebunul acesta se gândeşte la fugă, eu nu voi îngădui, şi nu mă îndoiesc că voi distruge (*devorturum*) pe cânele acesta": „dacă nu e un fiu de muiere stricată, să iasă la bătălie cu dânsul sau să primească lupta în doi" Părea vechiul Carol-Robert făgăduind cu tot atâta încredere, în ajunul unei bătălii fatale, că va scoate pe ciobanul Băsărabă din bârlogul lui. În harţe, ai lui Andrei avură oarecare succese, şi aceasta aprinse încă dorinţa de încăierare a cardinalului[3].

Dar, când veniră ştiri mai sigure, când sosiră cetele secuilor, pline de ură contra Báthoreştilor[4], cardinalul-prinţ, prin trecerea de la o hotărâre la alta caracteristică degeneraţilor, începu a vorbi de pace, rugând pe nunciu să încerce a îndupleca pe năvălitor. Suindu-se în trăsura acestuia, Malaspina-i pomeni de creştinătate, de soarta comună a celor două ţări, care sunt chemate a lupta şi mai departe contra turcilor sub ocrotirea Împăratului apusean. La acestea, domnul român răspunse hotărât, dar şi duios, cu acea sinceritate de expresie care, mergând până la provocări nesocotite şi la periculoase sfidări, l-au deosebit totdeauna, că „nu de pofta stăpânirii, nici de setea ce ar avea să verse sângele creştin a ieşit, fiind el numai cu gândul de a vărsa al turcilor, şi că-i era de-ajuns să poată trăi sigur în a sa Ţară Românească, în care cu o singură arătură, răspândind sămânţa, se naşte grâul, ceea ce nu se întâmplă în Ardeal; dar Împăratul creştinilor cu patrusprezece scrisori l-a îndemnat şi împins să răzbune jignirile pe care Maiestatea Sa le primise de la cardinal şi de la această naţie".

---

[1] Povestirea solilor lui Mihai, în Iorga, Hurmuzaki, XII, p. 475 nr. DCCLII.

[2] Şi în Hurmuzaki, III, p. 54 şi urm.

[3] Sennyei fusese trimes totuşi la Ploeşti cu o nouă solie şi se întorsese asigurat; Darahi, *ibid.*, p. 428.

[4] Privilegiul acordat lor, la 3 novembre, de Mihai în numele Împăratului, Veress, *L.c.*, pp. 268–[2]70, nr. 184.

Aducând înainte acţiunea Papei şi învoiala încheiată cu Andrei, clericul catolic ceru să i se arate scrisorile împărăteşti pe care Mihai spunea că le are în sine, fără ca ele să fie scoase. În schimb i se făcu jurământ că aşa este şi că el, Mihai, are scrisori prinse, de la Andrei, de la Ieremia şi Zamoyski, care arată ce se pregătea contra lui. *Până şi turcii l-au îndemnat să între în Ardeal, căci altfel ei ar fi căzut asupra ţării lui, rămasă acum fără apărare.* De la începutul noii domnii ardelene, i s-a spus lui Andrei să plece din această ţară de ruşine, fiindcă nu-l îngăduie turcul. El, Mihai, rămâne totuşi mare duşman al păgânilor şi, dacă i s-ar fi dat ajutor de către Împăratul în vară, s-ar fi văzut ce ar fi fost în stare să facă. E hotărât să spargă liga pe care cancelarul polon a vrut s-o facă, aşteptând pe o aşa de largă bază ieşirea războiului din Ungaria: *se va arunca deci asupra Moldovei.* Deocamdată, dacă se vrea pacea şi cruţarea vieţilor creştine, nu e altă cale decât aceasta – şi simţim în expunerea lui Malaspina înseşi cuvintele lui Mihai –: Andrei, care „a despoiat pe Chesar de averea lui", „să se întoarcă a-şi păstori Biserica".

Erau aceleaşi lucruri pe care el le va spune, puţin după aceea, ragusanului Aloisiu Radibrati, trimes de unul dintre arhiduci în Ţara Românească şi care găsi pe Mihai în Ardeal: vorbind cu acesta, Domnul adăuga doar că în ultimul moment Andrei fusese încurajat printr-o misterioasă misiune de la Praga a unui anume Ieronim Slatarich, care ar fi destăinuit secretul negocierilor lui cu Împăratul[1]. El va descoperi că se daseră ordinul pentru ca după o victorie ardeleană să se închidă pasurile şi toţi năvălitorii să fie măcelăriţi[2].

Se putu face, deci, numai un armistiţiu de câteva ceasuri, Mihai renunţând la ce-i putea da surprinderea prin ieşirea din pădurea vecină a 6.000 de archebuseri, şi, a doua zi, la 28 octombre, când fu vorba să se urmeze, de nunciu, care fu oprit lângă fiul Domnului[3], cu negocierile, Domnul declară că e sub demnitatea sa s-o facă altfel decât cu toate puterile sale aşezate în linie de bătaie, ca să se vadă ce are şi ce poate. Andrei răspunse făcând să se tragă asupra acestei oştiri a cărei înfăţişare nu păruse a-l impresiona nici pe dânsul, nici, cum zice nunciul, pe „tinerii lui sfătuitori".

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 518–[51]9, nr. DCCCXXXIV. Slatarich, un ragusan, fu apoi închis; *ibid.*, p. 521, nr. DCCCXXXIV.

[2] *Ibid.*, p. 572, nr. CMXXI.

[3] Povestirea solilor lui Mihai, în Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 475, nr. DCCLIII.

Un căpitan polon care stătuse toată vara la graniţa munteană descrie singur aşezarea trupelor: polonii călări la flancuri; la spate, unguri şi roşii, curtenii lui Mihai, cu tunuri; ca al patrulea grup, câteva mii de haiduci cu sulițe, iar la urmă 2.500 de români, căptuşiţi cu secui. După datina turcească, în jurul Domnului şi al familiei erau 3.000 de pedeştri de elită şi 2.000 de călăreţi.

În prima ciocnire, la Şelimbăr se întâmplă întocmai ca la Călugăreni, adică: armata păru învinsă şi porni într-o retragere dezordonată, până şi la tunuri şi la bagaje[1]. *Ca la Călugăreni, ceea ce restabili lupta a fost intervenirea personală, tot aşa de vijelioasă, a „viteazului" însuşi.* Cu cei 3.200 de cazaci – comandantul lor, Valavschi, vorbeşte numai de 700 de „călăreţi, cazaci, poloni"[2] –, şi apoi, aceştia chiar fiind respinşi, cu suliţaşii săi, Mihai intervine şi, neizbutind, aleargă la alţi cazaci – nu cei poloni, ci cei cu Branițchi, cu care-i izbândeşte asaltul – şi, cu secuii, care nu întraseră încă în foc, se dădu un mare iuruş în cursul căruia Kornis, generalul Ardealului, fu prins, şi steagurile căzură în mâna biruitorului (28 octombre st. n. 1599).

Cardinalul nu era om care să poată opune acestei lovituri eroice o alta. El se retrase spre zidurile Sibiului, scoţând o perdea de tunuri în faţă, dar din oraş nu i se dădu, cum era de aşteptat, ştiindu-se dispoziţiile locuitorilor, niciun concurs. Peste puţin el lua ca fugar drumul spre secuime, adică spre adăpostul de ocrotire polonă, al Moldovei. A doua zi, nunciul, care spera încă oarecare succes al negocierilor începute, nu-l mai găsi, şi învingătorul îi arătă că învinsul şi-a căutat în fugă scăparea. Era să fie găsit, peste câteva zile, cu capul spart de securea ţăranilor vecini în care se încrezuse[3], şi Mihai, căinând tinereţea lui secerată aşa de repede –: *Săracule popă* –, îl va duce la locul de îngropare al Báthoreştilor, în vechea biserică medievală din Alba Iulia[4].

Rămasă fără conducere, armata de strânsură, care a fost socotită

---

[1] Atacul prim ar fi fost dat de Baba-Novac cu sârbii, dintre care unii trecură la Andrei, după Szamosközy, trad. Căciun, p. 117.

[2] Veress, *L.c.*, p. 339.

[3] Pentru moarte, ştiri bogate în Veress, *L.c.*, pp. 357–[35]9.

[4] Nunciul, despre a cărui duşmănoasă atitudine vom vorbi mai departe, pretinde că această ţinută pioasă i-a fost impusă lui Mihai de dânsul; Hurmuzaki, III, p. 515. O intervenţie pentru Andrei, dacă ar fi viu, la Împăratul; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 479, nr. DCCLX.

de nunciu numai la 15–16.000 de oameni, dar la 25.000 de Mihai însuşi, însemnând, apoi, precis, 2.027 de morţi şi 1.000 de prinşi, pe când nunciul afirma că mai toţi morţii erau români, şi, prinzându-se şi patruzeci şi cinci de tunuri, fu cruţată, după intervenţia ambasadorului pontifical, de acela *căruia-i stătea în mână s-o nimicească*: „de trei ori", spune Mihai, „am dăruit Sfinţiei Sale sângele ardelean"[1]. El vru să salveze în cocia sa însăşi, îmbrăcându-l în hainele sale, pe Ravasdy[2], îndeosebi urât de secui, dar aceştia îl scoaseră de acolo şi-l făcură bucăţi, căutând şi pe alţi nobili din părţile lor ca să-i facă a plăti astfel vechile lor uzurpări şi nedreptăţi.

În ciuda nunciului, care, cum se va arăta, căută să păstreze cetăţile Împăratului, Clujul s-a supus îndată, primind de comandant pe banul Mihalcea şi în margine aşezându-se un lagăr de 3.000 de oameni. Gherla veni pe urma la rând[3]. Aşa făcu apoi şi Chioara[4]. Banatul fu şi el ocupat. Numai cetăţile mărginaşe ale Maramureşului şi Crişurilor, unde erau ofiţeri imperiali de naţie ungurească sau pe care aceşti ofiţeri putură să le ia grabnic în stăpânire, îi scăpară lui Mihai. De altfel, îndată după luptă, direct şi prin Kornis, el trimetea scrisori la comitatele exterioare ca să nu „se înstrăineze de la Împăratul"[5].

Intrarea Domnului învingător în capitala pe care dinastia Báthory o pregătise Ardealului, vechiul Bălgrad, „Cetatea Albă" a Mureşului, devenită pentru oamenii Renaşterii o Alba Iulie[6], fu strălucită. Contemporanii ne-au descris-o, cu binecuvântarea clerului catolic, – episcopul Naprágy trimeţând cheile cetăţii[7], – cu alaiul nobilimii, cu lunga defilare a ostaşilor, în sunetul de vioare al lăutarilor care ziceau pentru întâia oară în aceste locuri seculare cântece bătrâneşti de la curtea voievozilor. Se poate zice că, în deosebire de Báthoreşti şi de toţi

[1] V. observaţiile mai târzii ale judelui Sibiului, care a îngropat doar 500 de morţi şi ale lui Ungnad, despre lipsa de socoteală ce ar fi fost de ambele părţi; *ibid.*, pp. 804–[80]5, nr. MCLXVIII.

[2] Paleografic aşa se explică „Rascoschi"=Ravasdy din raportul nunciului, *ibid.*, p. 513. De altfel, Ravasdy e arătat de români ca „tăiat în bucăţi", *ibid.*, p. 475, nr. DCCLUIII.

[3] *Ibid.*, p. 476, nr. DCCIII.

[4] *Ibid.*, p. 497, nr. DCCXCVIII.

[5] Hurmuzaki, III, p. 430. V. şi declaraţiile lui, *ibid.*, p. 432.

[6] Scrisori ale lui Andrei, de altfel inofensive, aflate acolo, Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 482–[48]3, nr. DCCLXVIII. Alte scrisori, *ibid.*, p. 493, nr. DCCLXXXIX; p. 494, nr. DCCXC.

[7] Hurmuzaki, III, p. 357, nr. CCXXXVIII.

ceilalţi „crai" unguri, care stăteau prin castele ca Gilăul şi abia se deprinseseră cu ideea unei capitale, el, Mihai, deprins a sta în „cetate de Scaun, păzită de Dumnezeu", după milenara tradiţie bizantină, *a dat Ardealului o capitală statornică, pe* care, de altfel, urmaşii lui de alt neam n-o ştiură păstra. Imediat ce se aşează „în Scaun", el îşi făcu un Sfat, care, la mart 1600, era compus din Dumitru (zis aici: Petru) Naprágy ca „mare castelan", Teodosie, rămas mare logofăt, „Sechil Mojiş", ca „mare ghinărareş", Mihalcea şi Calotă, banii de Craiova, şi de Buzău, desigur, Preda Buzeseu postelnic, Bărcan, de la Bărcăneştii Prahovei, mare vistier, Leca, mare comis, Stoica, mare postelnic[1]. Mai târziu se adause Kornis, fără dregătorie[2].

Ajuns stăpân al Ardealului, el trebui să se gândească la rostul pe care înţelegea să-l păstreze acolo şi la temeiurile, felurite, pe care, întrebuinţând toată dibăcia, îl putea sprijini. Încă de la 18 novembre, un ragusan care i s-a vădit apoi ca ireductibil duşman, Paolo Giorgi, observă că, în ce priveşte această direcţie în jurul învingătorului părerile erau deosebite: *„boierii munteni, şi mai ales Buzeştii, nu sunt* (hanno per male) *ca Voievodul să rămână în această ţară şi s-o ocupe pentru sine, dar boierii sârbi şi greci sunt foarte protivnici părerii lor"*[3].

Factorii politici pe care-i avea el înainte erau de multe feluri.

Întâi autoritatea pontificală, întinsă asupra prinţului catolic şi cardinalului care pierise[4].

Nunciul încearcă să strice rezultatul biruinţii „monstruoase" câştigate de acest om, care-i părea un schismatic şi un barbar. Vorbea omului nesfârşit superior c-a inteligenţă, voinţă şi naştere, de „sistemul de guvernare turcesc sau valah", care „ar fi un lucru cu totul odios"[5]. Dorea să se scoată de imperiali de la dânsul „ce se poate", dându-i-se doar undeva prin Germania, cu vorbe măgulitoare, vreo compensaţie. Să se păstreze Naprágy în calitate de cancelar, ca să nu vie vreun schismatic, şi să fie oprit de a pleca din scaunul lui, de frică să nu se instaleze acolo un altul de legea lui Mihai, Papa trebuind să facă toate formele pentru episcopat şi pentru iezuiţi. Cu dispreţ privea clericul

[1] I. Bogdan, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, p. 160.

[2] *Ibid.*, pp. 164–[16]5. Cei ce lipsesc erau pe aiurea.

[3] Hurmuzaki, III, p. 352, nr. CCLXXIV.

[4] O lungă expunere a lui, în Veress, *L.c.*, p. 204 şi urm.

[5] Raportul lui citat, în Hurmuzaki, III, p. 514–[51]5.

roman pe acest „om fără învățătură (*senza lettere*), încât abia poate să scrie în felul său" – și ce frumoasă, ce nobilă, ce „artistică" e, nu numai în iscălitură, scrisoarea aceluia care era înconjurat de boieri cărturari, scriitori de cronici, ca Teodosie și autorul *Cronicei Buzeștilor*, și excelenți caligrafi, ca acei iscăliți sub cele două acte de jurământ! –, „nici nu știe altă limbă decât românește și turcește" – grecește sigur că știa, și încă foarte bine –, „dar e foarte șiret și plin de foarte multe meșteșuguri (*artifitiosissimo*) și ilegal (*illegitimo*), nestatornic din fire, crud, libidinos, fără frică de Dumnezeu" (*timorato*) (*!*) (*d-lddio*)". Ar fi meritat, deci, spune Ioan de' Marini, să i se vorbească de cel necontenit calomniat astfel: „Tu, care ai scris lui Gheorghe Basta și la Curtea Împărătească că eu sunt trădător și necredincios Măriei Sale Împăratului, ocrotitorul meu prea-îndurător, și că am făcut pace cu turcii și cu cardinalul Andrei, acuma vezi ce pagubă mi-ai făcut și că eu sunt credincios Măriei Sale și a toată creștinătatea? Și, dacă nu m-aș gândi la anume considerații, m-aș purta altfel cu d-ta, fiind informat de tot ce ai făcut în paguba creștinătății și a Măriei Sale Împăratului în Polonia"[1].

Trimesul, așa de mediocru, al Papei încercă apoi să joace rolul de regent al Ardealului fără stăpân.

Adună la Sibiu pe nobilii iertați de Mihai cu atâta mărinimie, ca și pe căpeteniile sașilor și magistrații orășenești, cerându-le să-i păstreze Împăratului cetățile țării. „Ar fi rușine", spunea blândul pacificator în numele creștinătății, „ca un valah să stăpânească o țară așa de nobilă ca aceasta". *N-ar trebui să facă jurământul lui Mihai.*

El se făcu totuși, dar nu ca unui nou prinț, ci ca unui „căpitan", cum își zisese însuși de la intrarea în Ardeal, și, prin forța lucrurilor, „locțiitor" al Împăratului.

Mihai primi și așa. Refuzând scrisorile de asigurare cerute de nobili și înfățișând ca garanție pe nunțiul însuși, care se declară foarte onorat de acest rol, el alcătui îndată acel *Consiliu în care învinșii erau reprezentați în cea mai mare parte, greșeală din punctul nostru de vedere, măsură cu totul indispensabilă din al lui, cel care n-avea altă calitate decât aceea pe care i-o dădeau, împreună cu victoria, desăvârșită, jurământul luat de la secui și condițiile în care-l primiseră sașii*[2]. Am văzul că el cuprindea pe Naprágy, considerat ca om al Împăratului, pe Kornis, care era socotit că trădase, pe vechea cu-

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 489–[4]91, nr. DCCLXXXI.
[2] *Ibid.*, p. 476, nr. DCCLIV.

noştinţă, secuiul de sânge Moise. De o parte rămase numai Ştefan Bocskai, care se bucura că, „din bunătatea lui Dumnezeu", Andrei a fost ucis, plătindu-şi păcatele, şi care se grăbi să alerge spre Ardeal cu ce prieteni avea sub mână.

Despre aceşti unguri, Mihai vorbea cu solul imperial Carlo Mango în ianuar 1600, arătând că de hatârul Împăratului şi Papei a iertat pe Naprágy şi că un Ştefan Csáki meritä iertare; solul, căruia Kornis îi plânsese cu lacrimi, era de părere ca acesta, cu Naprágy, cu Bodony, să fie trimeşi ca ambasadori la dieta ungurească şi acolo Împăratul să-i facă a-şi plăti păcatele[1].

Din marea nobilime ungurească singur acel Ştefan Bocskai, care se lăuda că el face prinţii şi că va isprăvi făcându-se pe sine însuşi, ajunsese cu trupe până la Cluj. Chemat la dânsul de Mihai, el se hotărî să vie ca la unul de sama lui sau poate şi sub dânsul. Dorea să vadă pe Ungnad înconjurat de oaste germană. „Am venit", scrie el lui Basta, „numai la cererea lui, în puterea credinţei faţă de Maiestatea Sa Împăratul"[2].

El, care voise să între cu oaste, „după cererea lui Mihai", pretinzând că toată ungurimea nobilă ar fi alergat „la dânsul sub steagul Maiestăţii Sale", şi fusese chemat de Domn la Alba Iulia, acuma, arătând cunoscutele îndreptăţiri ale lui Mihai, îl pâra pentru graba jurământului şi faţă de dânsul şi de fiu, pentru trimeterea peste munţi a lui Sennyei, Sibrik, Bodony, Moisc Székely, Francisc Nagy şi alţi nemeşi, pentru liberarea prinşilor turci, pentru ţinerea unui ceauş, căruia-i spune că turcilor le-a câştigat Ardealul[3], dar mai ales pentru planurile asupra comitatelor exterioare, ca unul care a convocat la dietă şi pe nobilii din Crasna, pe care de fapt îi trecea la catastif, ca şi pe cei din Solnocul-de-Mijloc[4], şi a scris şi căpitanului de Chioara, scrisori iscălite şi de Sfat, dar fără ca el, Csáki, să fi vrut să puie semnătura lui. Fireşte, se plângea mai ales că nu i s-au restituit posesiunile: pe „oricine altul" decât pe uzurpatorul român, pe care-l privea,

---

[1] *Ibid.*, p. 571. Un Ioan Zelestei (din Sălişte) se oferă cu 500 de călări lui Mihai; *ibid.* Îl vom mai întâlni. Marini denunţa pe Naprágy ca înţeles cu Báthoreştii şi cu polonii; *ibid.*, p. 574.

[2] *Ibid.*, p. 493, nr. DCCLXXXVII. Mihai cerea la Praga să i se reia donaţiile de la Sigismund; *ibid.*, p. 609, nr. CMLXVI.

[3] De fapt Mihai înştiinţa pe Împărat la 29 novembre că urmează negocierile cu turcii pentru pacea comună; Hurmuzaki, III, pp. 363–[36]4, nr. CCLXXXIII.

[4] *Ibid.*, pp. 370–[37]1.

şi el, cu invidie şi ură, nobilimea l-ar primi, fiind trimes de Împărat. Se prezenta ca vorbind şi în numele nunciului[1]. Era în veşnic neastâmpăr, şi, în loc să se ia măsuri contra aceluia care de mult vâna coroana Ardealului, primul trimes al Împăratului, croatul David Ungnad, al cărui rol îl vom arăta îndată, nu ştie cum să-i vorbească mai frumos[2].

Sigismund Forgách, trimes de Basta, dădea ştiri în acelaşi sens: Mihai e un tiran legat cu turcii, care stoarce ţara şi terorizează pe nobili, chinuind şi pe Palatici, aţâţând pe ţărani contra lor[3]. Pe Zelestey şi pe Sennyei Mihai îi cerea anume de la Împărat[4]. Şi Gheorghe Zriny era de părere că lui Mihai e a i se plăti cheltuielile şi a i se da un dar, fără nimic alta[5]. Altfel gândea numai Mihai Székely, pe care-l vom întâlni, aşa de des pe urmă. El scria: *„Nu cunosc pe nimeni mai potrivit pentru a guverna decât el, căci e sever şi-şi riscă gâtul"*; Pătraşcu ar fi de crescut şi însurat la Curte[6]. Paul Niary, care comanda la Oradea, se supăra că Mihai atrage la el pe nemeşii din Crasna şi Solnoc[7].

De altfel, Ungnad însuşi îi caracteriza astfel pe toţi: *„totul e turcism la dânşii, bastard şi adulterat; nicio credinţă, sau şi aceea minţită, nicio pietate, şi Sigismund Báthori le stă încă în măduvă; trebuie să li se taie coarnele, de să nu le mai crească în veşnicie. Voievodul Mihai a făcut ce nu s-a mai văzut de o sută de ani. E o pedeapsă de mânie a lui Dumnezeu"*[8].

Pe când nici boierimea munteană mutată în Ardeal nu era cu totul la înălţimea unei aşa de delicate situaţii, căci Mihalcea, socotit şi de Mihai Székely ca un rău sfătuitor[9], se certa cu Petru Armeanul[10], pe

---

[1] *Ibid.*, pp. 352–[35]3, nr. CCLXXIV, 16 novembre. Acelaşi către consilierul Barvitius, cu aceeaşi dată; *ibid.*, pp. 355–[35]6, nr. CCLXXVI. El arată ca intimi ai lui Mihai pe Kornis, Sennyei şi Alardy. Pârile lui şi la 23; *ibid.*, p. 401, nr. CCCXXIV.

[2] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 635, nr. CMXCIV.

[3] Hurmuzaki, III, pp. 357–[35]9, nr. CCLXXIX. Aceleaşi către Pálffy, *ibid.*, pp. 359–61, nr. CCLXXIX.

[4] *Ibid.*, p. 369.

[5] *Ibid.*, pp. 380–[38]1, nr. CCCIV.

[6] V. *ibid.*, pp. 381–[38]2, nr. CCCV; pp. 403–[40]4, nr. CCCXXVII.

[7] *Ibid.*, pp. 591–3, nr. CMXLVIII. Pentru ambii, *ibid.*, pp. 595–[59]7, n[umere]le CMLIII-CMLIV.

[8] *Ibid.*, p. 651, nr. MX.

[9] *Ibid.*, pp. 619–[6]20, nr. CMLXXVIII.

[10] *Ibid.*, p. 598.

care Carlo Magno-l credea că doreşte să fie al doilea stăpân al ţării(!)[1], colaborarea cu ungurii mergea rău, şi încă din ianuar Naprágy[2] şi Kornis, care, scos ca „trădător", în dietă, din „generalat", încredinţat lui Moise Székely[3], se dădea bine pe lângă imperiali, erau foarte mult sub bănuială, Csáki părând că li se substituie ca favorit[4], deşi cel dintâi izbuti să se dezvinovăţească. Gheorghe Borbély, un bun ostaş, ajunse şi el în favoare[5].

Din partea lor, saşii se simţiră greu împovăraţi de dările pe care, de la început, cel care avea în sama lui atâta oaste neplătită, trebui să le arunce asupra lor[6]. Necredinţa dovedită a judelui din Cluj, Petru Huszár, aduse nu numai înlăturarea, ci şi uciderea lui şi cel care-l înlocui fu un român, Andrei Stâncel, – caz unic de întrebuinţare de către Mihai într-un astfel de rost a unui om de neamul lui[7].

Şi în tot acest timp Sigismund n-avuse odihnă. Îl găsim pe la Marea Baltică, gata să treacă în Anglia, apoi umblă prin Polonia, vizitând pe rege, pe Zamoyski, întreţinând o necontenită corespondenţă cu amicii ascunşi din Ardeal, între alţii cu Bocskai, cu Paul Niary, cu toată aristocraţia ungurească din Ardealul însuşi şi din cetăţile vecine[8]. Anume fire ale unei conspiraţii foarte întinse fură prinse încă din ianuar[9].

Oricum, nimic nu fu schimbat de Mihai în viaţa internă a Ardealului, care rămânea o ţară de „Ordine", de „State", ale cării legi şi chiar măsuri de administraţie se hotărau, ca în adâncul ev mediu, prin diete, care „aruncau" dări pe porţi, contribuţii extraordinare, şi de provizii şi articole de îmbrăcăminte asupra comitatelor şi cetăţilor.

---

[1] *Ibid.*, p. 618, nr. CMLXXVII.

[2] Se găsesc pâri ale lui contra lui Mihai.

[3] Hurmuzaki, III, p. 407. V. şi *ibid.*, p. 412 şi urm.: procesul în dietă.

[4] *Ibid.*, p. 629. S-ar fi tăiat un Mihail Katonal, care fusese trimes cu Nicolae Pătraşcu în Ţara Românească. De fapt, îl uciseseră ţărani români; *ibid.*, pp. 630–[63]1; cf. p. 631, nr. CMXCI; p. 646, nr. MVI.

[5] *Ibid.*, p. 657.

[6] Şi asupra clujenilor; Meteş, Domni şi boieri din ţările române în oraşul Cluj, p. IX.

[7] *Ibid.*, p. IX şi nota 3.

[8] V., de exemplu, Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 636–[63]8, nr. CMXCVI-[CMXC]VII.

[9] V. *ibid.*, p. 636 şi urm.

Deci, prima măsură a lui Mihai a fost, cum făcuseră la instalare şi Báthoreştii, *convocarea dietei*, pe ziua de 3 novembre. Ea se făcu, după o formă germană meşteşugită, „pentru că, din deosebita voie şi bunăvoinţă a atotputernicului, Dumnezeul cel drept a ales şi orânduit pe Maiestatea Sa Împăratul peste această ţara a Ardealului ca patron". El le porunceşte în numele Mărie Sale Împăratului, domnul nostru prea-îndurător", să alerge la locul unde se vor arăta credincioşi şi ascultători" Chesarului[1]. În textul latin se spunea *astfel*: „deoarece, cu voia lui Dumnezeu, guvernarea acestei provincii, după Maiestatea Sa Regele şi Împăratul, a trecut la noi" (*ad nos translata*), şi nu se pomenea nimic de acea demonstraţie de credinţă supremei autorităţi[2].

Încă înainte de aceasta însă, nevoia de bani pentru mercenari grăbindu-l – marea lui nenorocire până la capăt –, Mihai cerea bani de la oraşe, arătându-le că „Dumnezeu l-a adus întâi aceasta şi l-a făcut *stăpânitor*"[3].

Chemată întâi la Cluj, dieta fu strămutată la Alba Iulia[4]. Adunarea se ţinu în linişte, cu o largă participare, şi în ea Mihai jură credinţă Împăratului, în numele său şi al fiului, înainte de a se vota sumele necesare pentru armată.

Era evident însă, cu toată această păstrare a trecutului, şi din prudenţă *faţă de o nobilime pe care ar fi putut s-o distrugă fără să se ivească de la nimeni o protestare*[5] – şi nu s-a atins nimeni măcar de intrigantul Ştefan Báthory, care, arestat poate un moment la Şimlău[6], s-ar fi salvat la Hust[7], pe care-l dă imperialilor[8] –, şi din consideraţie faţă de Împăratul pe care până la capăt şi-l va recunoaşte ca stăpân, dar *nu de la o naţie la alta, ci pentru că el, creştin, trebuie să asculte de la sine pe acela care este „Împăratul creştinilor", cum îi zicea el*, era evident că Mihai se simţea domn, domn întreg, cu neputinţă de a fi dezrădăcinat altfel decât prin răscoală şi război în acest Ardeal în care se înfipsese cu sabia. *Părăsirea în mâinile fiului în vrâstă de*

[1] *Ibid.*, pp. 483–[48]4, nr. DCCLXIX.
[2] *Ibid.*, n-l următor.
[3] *Ibid.*, p. 485, nr. DCLXXIV. Cf. şi n[umărul]l următor. Tot bistriţenilor le scrie pentru familia lui Kornis; *ibid.*, p. 487, nr. DCLXXVIII.
[4] *Ibid.*, p. 504, nr. DCCCVIII.
[5] Se confiscă numai averea nobililor fugari, *ibid.*, p. 496, nr. DCCXCVI.
[6] Hurmuzaki, III, p. 515.
[7] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 491.
[8] *Ibid.*, p. 492, nr. DCCLXXXVI.

doisprezece, treisprezece ani[1], *ca domn deplin, a Ţării Româneşti* era o dovadă. Un act de la dânsul[2] îl arată în această calitate, *cu boierii, formând un Stat deosebit, fără nicio legătură cu al Ardealului*, deşi Mihai introduse în pecetea sa şi armele ardelene fără a părăsi pe sfinţii ocrotitori ai Ţării Româneşti.

Malaspina observa de la început această hotărâre, care va rămânea nezguduită, oricât egoismul viclean al Casei de Austria va căuta să mursice şi să împuţineze calitatea formală a acestei stăpâniri: „Din negocieri", spune nunciul, „am descoperit că el doreşte cu tot dinadinsul să fie domn al acestei ţări, pentru că, în afară de convocarea Dietei, împarte posesiuni cui îi place dintre români şi exercită toate acele acte de jurisdicţie pe care le poate exercita un stăpân desăvârşit".

De la început încă pârile începeau la Curte. Mihai ţine corespondenţă cu turcii, primeşte ceauşi, păstrează robi turci la el, ia de la oraşe bani şi postav pentru soldaţi şi pentru tezaurul său de acasă. El face să i se jure numai lui şi nu îngăduie ostaşi veniţi în cetăţi, singur e Şimlăul şi Hustul având o garnizoană imperială. El vrea sau să se aşeze ca domn sau să cedeze ţara stoarsă turcilor[3]. Dar avem dovadă că pretutindeni el cerea jurământul întâi pentru Împărat şi pe urmă pentru dânsul[4]. Chiar acei care aveau sentimente pentru dânsul, temându-se că va rămânea în Ardeal, socoteau că *nemeşii de acolo nu-l vor suferi niciodată*, cum îşi închipuiau că pe imperiali i-ar suferi[5]. Ioan de' Marini se arăta duşman al dăinuirii lui Mihai în Ardeal şi, însemnând toate excesele soldatescei, el apăsa asupra faptului că Ardealul n-ar fi fost de fapt cucerit, ci că oligarhia nobililor s-ar fi supus de bună voia ei Împăratului[6]. Şi Consiliul de Război din Viena se arăta continuu duşman domnului român[7].

Influenţa acestor continue învinuiri fu aşa de mare, încât oamenii care fuseseră de părere că i s-ar putea lăsa Ardealul lui Mihai cu titlul vechi de voievod căutau acum în ce condiţii s-ar putea da provinciei o

[1] Hurmuzaki, III, p. 515. Pleacă „opt sau zece zile" după 14 novembre, *ibid.* După Malaspina ia cu dânsul şi doi sfetnici ardeleni catolici, pe care nu-i aflăm în actele lui.
[2] Iorga, în *Mem. Ac. Rom.* pe 1935.
[3] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 487–[48]8, nr. DCCLXXIX.
[4] *Ibid.*, pp. 517–[51]8, nr. DCCCXXXIV.
[5] *Ibid.*, p. 520.
[6] *Ibid.*, p. 526, nr. DCCCXLI.
[7] *Ibid.*, p. 531, nr. DCCCXLIX.

nouă aşezare: astfel arhiepiscopul de Gran el însuşi[1]. Şi totuşi cei care vorbeau de un arhiduce, adăugind că Mihai s-a băgat ca „un păduche în blană", îşi dădeau sama că nu-l vor putea căpăta în Ardeal[2].

Singur arhiducele Matthias îşi dădea samă de necesităţile situaţiei aşa de grele a aceluia căruia nu i se arăta recunoştinţa pe care acest spirit nobil şi-o socotea datorită. El credea că în adevăr Mihai e credincios şi că are un singur adevărat duşman, turcul. Şi arhiducele cerea îndepărtarea lui Basta: care „nu e iubit, respectat, temut sau ascultat de nimeni"[3]. Matthias mergea aşa de departe, încât spunea că, dacă Mihai nu vrea să plece, să i se lase lui, şi chiar fiului, *Ardealul cu titlul ce şi l-a luat, de guvernator şi locţiitor, dar cu comisari şi gardă germană*[4].

Şi cineva care-l cunoscuse pe Mihai în ţara lui, Nicolae Istvánffy, socotea că pentru moment nu poate fi vorba de a scoate pe cuceritor din cucerirea sa, deşi-i va fi greu să ţie amândouă ţările al căror domn este[5]. De aceeaşi părere e şi episcopul Szuhay[6]. *Se înţelegea la Viena că atmosfera de bănuială e creată de „domnii ungureşti"*[7]. În Ardeal chiar, Ioan de' Marini, spre sfârşitul lui decembre, ascultând cuvintele de protestare ale lui Mihai, îşi schimba cu totul părerea despre dânsul[8]. Un ungur loaial, Sebastian Thököly, asigura că Mihai e credincios aceluia căruia-i jurase. I se părea natural că acel care nu numai a cucerit, dar a pacificat Ardealul nu vrea să-l cedeze decât numai unui arhiduce; îl lovea însă şi pe dânsul greutatea de a ţinea cele două ţări şi

---

[1] *Ibid.*, pp. 532–[53]3, nr. DCCCLI.

[2] *Ibid.*, p. 536, nr. DCCCLVI.

[3] *Ibid.*, pp. 536–[53]8, nr. DCCCLVII. Şi contra lui Malaspina, care-i pare rău dispus faţă de Împărat. Părerea Consiliului de Război despre răspunsul către arhiduce; *ibid.*, p. 561, nr. CMIX. Urmează, p. 538 şi urm., o serie întreagă de păreri, *toate înlăturând păstrarea lui Mihai.* Şi la Roma, unde nu revenise încă Malaspina, cardinalul Paravicini era de părere să nu se lase ca Mihai „să se înamoreze" de Ardeal; *ibid.*, p. 541, nr. DCCCLXVI. Papa era pornit contra Domnului din cauza ştirilor de la nunciu; *ibid.*, p. 547. V. şi *ibid.*, p. 556, nr. DCCCXCVII.

[4] Scrisoare a lui Matthias către Mihai, 16 novembre, Veress, *L.c.*, pp. 281–[28]2, nr. 195.

[5] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 544–[54]5, nr. DCCCXXIH.

[6] *Monumenta comitialia Transylvaniae*, IV, pp. 463–[64]4, nr. XXVIII; cf. Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 558, nr. CMIII.

[7] *Ibid.*, p. 551, nr. DCCCLXXXVIII.

[8] *Ibid.*, p. 55i, nr. DCCCLXXXVI.

mai ales aceea de a face şi mai departe o acţiune de ofensivă, singura de folos[1].

Încotro era să se îndrepte Mihai? Către ai săi? Ei erau mulţi, dar, fără valoare politică, fără situaţie constituţională, fără arme, iar el era înainte de toate domn creştin, jurat „Chesarului".

Desigur bătălia avu un răsunet pe care Mihai nu-l prevăzuse şi pe care, în orice caz, nu l-a voit, ci, din potrivă, a căutat să-l înăbuşe. Cete de ţărani începură să prade[2]. Banul Mihalcea trebui să ia măsuri contra acestor excese, care făceau ca mulţi nemeşi sa părăsească ţara. El porunci, deci, *„cu putere, din partea Măriei Sale Împăratului Romanilor*, să se strige în toate locurile unde se adună lumea ca tot omul să mântuie cu astfel de hoţii şi să se astâmpere", aşa ca „nobilimea să vină-n siguranţă în ţară" (15 novembre)[3]. Erau ţărani de neamul lui, faţă de care avea sentimente de creştin şi o instinctivă aplecare de român, îngrijindu-se de preoţii lor, dar mai ales de organizarea bisericească pe baza aşezământului din 1595, care-i lega de Târgovişte. Ioan, călugărul din Prslop, care era episcop în suburbia românească a Bălgradului, deveni, prin voinţa lui, Vlădică a tot Ardealul, şi va veni o vreme când în Maramureş, la Muncaciu, se va aşeza, în legătură cu acest scaun metropolitan pentru toate ţinuturile ardelene, un călugăr cărturar, adus din mănăstirea Tismanei, Serghie[4].

Mai sus, în ce priveşte o adevărată conştiinţă naţională, nu se ridica el deocamdată, în vijelia de grijă căzută năprasnic asupra lui. Şi totuşi, acest simţ că toţi românii, de aceeaşi fire, trebuie să fie împreună, era în unele spirite. Aga Caraiman din Constantinopol, omul lui Ieremia, simpatiza vădit cu Mihai, cum se vede din mărturisirile lui[5]. Iar pribegii munteni în Moldova scriau tocmai atunci, în cererea lor către Zamoyski, aceste memorabile cuvinte că: *„vor să fie în comunitate şi unire cu Moldova, pentru că toţi suntem de o limbă şi de o lege şi, în vremea veche, era aşa că Domnul moldovenesc ajungea Domn al Ţării Româneşti şi Domnul românesc Domn al Moldovei"*[6].

---

[1] *Ibid.*, pp. 553–[55]5, nr. DCCCXCI. Şi altă părere, din Praga, a unui ungur, despre calomniile contra lui Mihai; *ibid.*. p. 567, nr. DCCCXCIX.

[2] V. şi plângerea lui Ştefan Bocskai, *ibid.*, p. 493, nr. DCCLXXXVII.

[3] *Ibid.*, pp. 500–[50]1, nr. DCCC.

[4] Iorga, Sate şi preoţi; Istoria Bisericii româneşti, ed. a 2-a, I.

[5] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 469, nr. 742.

[6] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supi.* II1, p. 488. Era o amintire a lui Petru Şchiopul în Moldova şi a Lăpuşneanului Alexandru şi a lui Ştefan Surdul în Ţara Românească.

Dar pentru *Mihai rostul creştin al românilor era asigurat*, şi aceasta-i ajungea.

Creştinătatea, creştinătatea lui ortodoxă, era mai largă, şi aceasta n-o putea uita, iar, dacă ar fi fost ispitit la aşa ceva, era cine să i-o amintească, acela care de mult se înstăpânise pe sufletul lui.

Cum, fireşte, în sufletul aruncat de soartă într-o astfel de situaţie se zbăteau mai multe tendinţe, unele venind din vechiul fond românesc, altele din obişnuinţa luptei pentru cruce, din îmbierile în Balcani, din fulgerările ispititoare de deasupra Sfintei Sofii. Dionisie Ralî sta neclintit lângă Mihai, aducându-i aminte de ce făgăduise, vrăjindu-i în faţă năluca lucrurilor, mult mai mari, pe un glorios teritoriu istoric, ce s-ar putea îndeplini. Necurmat, zi de zi, amenin-ţându-l şi cu afurisanie[1], el îi suflă în urechi sfatul de a lăsa acest pământ spre care-şi ascut dinţii atâţia câni pentru a merge pe marea cale glorioasă a Împăraţilor bizantini. Adresându-se către Rudolf, la 22 decembre, el spune că Mihai ar fi gata, cum va sosi Pezzen, să-i încredinţeze cucerirea sa. Căci *„tot gândul său e să meargă în Turcia şi să-şi facă reşedinţa în Sofia"*[2].

Visând de acele locuri îndepărtate, Mihai nu se gândea serios în acel moment la vecina Moldovă în care orice acţiune a lui era urmărită de Ieremia cu ochi de ură, dar unde ştia că locuitorii îl vor[3]. Totuşi, cum el vorbise de o expediţie într-acolo, Consiliul de Război din Viena, invocând posibilitatea unirii creştine, era împotriva acestei idei[4]. Ca răspuns, Mihai trimetea prin Anghelachi, apoi printr-un medic Andrei şi un „Pallan Bagi" rugăminte să fie lăsat a pedepsi pe acel rău vecin, în locul căruia ar admite pe duşmanul său din 1595, Bogdan Sasul[5]. Era pârât lui Zamoyski, gata să răspândească astfel de

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 569, nr. CMXXI.

[2] *Ibid.*, pp. 552–[55]3, nr. DCCCLXXXIX.

[3] Hurmuzaki, IV, p. 17. Fiind vorba de cedarea Caşoviei şi de pâri contra lui, pare a fi mai târzie decât ianuar, data la care e pusă scrisoarea.

[4] 17 ianuar; *ibid.*, p. 15, nr. IX. Mihai lua masuri la graniţa polonă; scrisoarea lui din 21 către Mihai Székcly, *ibid.*, p. 16, nr. X. Interzicerea expediţiei de către Împărat, 22 decembre, *ibid.*, III, p. 397, nr. CCCXX; la 24, *ibid.*, p. 403, nr. CCCXXVI.

[5] *Ibid.*, IV2, p. 23, nr. XIV. Scrisoarea către Anghelachi, 23 april st. v. Către Darahi Mihai spune că în patrusprezece zile ar putea lua Moldova, *ibid.*, III, p. 433, nr. CCCXL.

odioase calomnii, că a întrat în Ardeal ca un tâlhar, că a chinuit nobilimea de acolo, că de la dânsul e porunca de a se ridica ţăranii împotriva domnilor care-i ţineau sub un aşa de greu călcâi de fier şi de a-i ucide cu nevestele şi copiii, că moşiile, confiscate, se împart secuilor şi că aşa au de gând să facă şi în Moldova, ba contra oricui îl va împiedeca în „acţiunea lui contra păgânilor". Cancelarul polon se temea ca nu cumva şi ţăranii de la el, tot aşa de rău trataţi, să înceapă un asemenea atac[1] împotriva seniorilor[2] şi regele era dispus să ajute cu armele pe tânguitorul moldovean, mai ales după ce i s-a spus că Nicolae-Vodă Pătraşcu şi tutorul său Sibrik au fast trimeşi acasă cu trupe, care ar putea să ia o ofensivă spre Răsărit[3].

De la Mihai veni atunci asigurarea, în parte numai sinceră, că nu poartă gând rău vecinului şi n-are de gând să-l atace; din potrivă, Moldova e locul unor foarte vechi intrigi (4 februar şi 11 mart)[4].

De fapt, polonii, pe lângă care Ieremia stăruia ca să aşeze Domn muntean pe fratele său, Simion, ţineau la dânşii pe acel fiu grecizat al lui Cercel, Dumitraşcu, biet om simplu, de vreo patruzeci de ani, ajuns apoi, părăsit şi sărac, redus a cerşi, într-o închisoare din Prusia, care, intitulându-se „Dimitrie Despot", făcea, în februar, o vizită nunciului, şi, declarându-se catolic, îşi arăta drepturile asupra Ţării Româneşti[5]. Şi, de fapt, nu numai că Sigismund fu oploşit acolo, dar Domnul Moldovei cerea ca regele Poloniei să-l şi ajute cu bani „ca să-şi facă datoria"[6].

Cu practicele de înşelare pe care le întrebuinţa Mihai ca şi ceilalţi,

---

[1] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II, pp. 555–[55]8, n[umere]le CCXCIV-V; pp. 561–[56]2, nr. CCXCVII.

[2] *Ibid.*, p. 561, nr. CCXCVII.

[3] *Ibid.*, pp. 562–[56]3, nr. CCXCVIII; pp. 569–[5]70, nr. CCCIII. Mulţămiri ale lui Ieremia, *ibid.*, p. 571, nr. CCCIV. Noi pâri contra lui Mihai (19 februar), *ibid.*, pp. 579–[5]80, nr. CCCVIII.

[4] *Ibid.*, pp. 577–[57]8, nr. CECVII. Se amintesc şi asigurările aduse regelui de Petru Armeanul. A doua scrisoare a lui Mihai, *ibid.*, pp. 583–[58]5, nr. CCCXI. Acuma fusese la Mihai Andrei Taranowski, despre ale cărui pipăiri de teren v. însă mai departe.

[5] Nicolae Buta, *J paesi romeni in una serie di „Avvisi" del settecento (sic)*, în *Diplomatarium italicum*, II, p. 131. Se va vedea că era vorba de însurarea în Moldova a lui Nicolae-Vodă Pătraşcu, deşi se avea în vedere şi aceea cu *„o fată a ducelui de Prusia", un Hohenzollern*; *ibid.*, p. 133, nr. CXXXIX. Pentru Dumitraşcu v. N Iorga, în *Lui Titu Maiorescu*.

[6] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 490–[49]1, nr. CCCXIV.

el discuta în decembre 1599 foarte sincer un plan de căsătorie între fiul său şi o domniţă a lui Ieremia, pe care-l invita să vie alături de dânsul la lupta pentru cruce[1].

Se credea şi mai departe la Viena că Mihai vrea „să-şi mâne caii la păşune la Adrianopol, împingându-i spre Constantinopol"[2]. Era, de altfel, vremea când *Marele-Duce moscovit începea să-şi trimită la noi călugării ca să arate că pe aici ar vrea să-şi facă el intrarea în „Grecia"*[3]. Şi Ungnad credea că trupele ce se tot adunau la Mihai ar avea în vedere „trecerea peste Dunăre şi întreprinderea în Bulgaria şi Serbia"[4], care ar putea fi uşor cucerită, nefiind cetăţi în cale[5]. Soli de la „Ţarul bătrân" şi de la „Ţarul tânăr" veneau la Praga şi ofereau o ligă contra păgânilor[6]. Boris Gudunov, căci de el e vorba, arăta că dispune de Şah, de georgieni, de gruzini, de „bactrieni", de „siberieni" şi „alte popoare vecine"; e gata să atace pe tătari şi să-i trimită lui Rudolf în Ungaria 10.000 de arcaşi. Lucrul de căpetenie era însă pâra contra polonilor, pe care e gata să-i atace pentru a le relua ce uzurpaseră: aceasta, fireşte, încântă pe Maximilian[7].

Prin trimesul său la Praga, a cărui misiune o vom vedea, Petru Armeanul, Domnul român avu şi el legături cu acest potentat din locuri aşa de depărtate al cărui sol se lăuda că i-a dat bani şi icoane. La 20 novembre 1599, în oraşul boem Pilsen, Atanase Vlasiev, solul muscălesc, primi vizita Armeanului, care se făcu că are misiunea anume de a-i comunica în ce fel Mihai a cucerit Ardealul, pe lângă că a pătruns în ţara turcească *„drum de trei zile, aproape până la Constantinopol"*[8]. Nu fără trufie-i veni răspunsul că „aşa a vrut Dumnezeu ca Mihai-Vodă să biruie pe vasalul turco-litvan Andrei Báthory şi să cucerească Ardealul"; e bucuros şi el ca legătura cu împăratul să ajute pe Domn în lupta deschisă cu turcii. Şi nu se uita amintirea darurilor trimese din Moscova la Bucureşti.

---

[1] Hurmuzaki, III, p. 396.

[2] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 581, nr. CMXXXI.

[3] *Ibid.*, p. 562, nr. CMXI. O intervenţie a lui Paolo Giorgio pentru un ajutor ce s-ar da acestui cleric meritos, care a suferit atâta pe la turci, pierzându-şi averea pentru a se răscumpăra; *ibid.*, p. 565, nr. CMXVI.

[4] *Ibid.*, p. 567.

[5] *Ibid.*, p. 568, nr. CMXIX.

[6] *Ibid.*, p. 566, nr. CMXVIII. Era vorba şi de o căsătorie; v. şi *ibid.*, nota 1.

[7] *Ibid.*, pp. 568–[56]9, nr. CMXX; p. 587, nr. CMXXXIX.

[8] Traducerea textului original la Hasdeu, *Arhiva Istorică*, II, pp. 47–[4]8.

Trebuia însă, în aşteptarea ceasului în care Mihai va merge să libereze Orientul ortodox, pază mare faţă de cine-l stăpânea încă.

Astfel, în ce priveşte pe turci, care-i îngăduiseră cucerirea, imposibilă fără aceasta, şi nu făcuseră nicio mişcare pentru a tulbura ţara cea veche, ceaşul ce se afla în Ţara Românească fu ţinut în Ardeal, şi aici i s-ar fi ţinut acest limbaj: „Iată că aceea ce Împăratul a dorit de atâta vreme, ca eu sub auspiciile lui să iau în stăpânire Ardealul, eu am şi făcut-o"[1]. Dar el ţinea şi mai departe pe aceşti ceauşi veniţi cu steagul şi anunţa că-i va trimete la Împăratul[2].

Pe când se credea la Poartă că acestea erau relaţiile cu Domnul muntean şi se pregătea de plecare un nou ceauş, Soliman, pentru Andrei, Mihai cerând prin soli anume şi scrisori către Sultana Validé să se înceapă negoţul cu ţara sa, se află, la 9 novembre, de la comandantul trupelor dunărene, Mahmud, plecarea spre Ardeal a lui Mihai, „fuga" lui, cu 15.000 de oameni şi patruzeci de tunuri, prada făcută peste munţi. Un sfat de viziri se gândea, cu toată lipsa de pregătire şi de bani, la un răspuns cu armele, dar Hafiz-Mehmed, învinsul din 1598, arătă primejdiile unei expediţii improvizate. Îndată se primea o scrisoare sârbească de la Mihai, care anunţa că a lăsat ţara lui Pătraşcu, că a trecut munţii, că şi-a tăiat duşmanii şi „s-a făcut prinţ în Ardeal", şi, „dacă Sultanul are în gând să facă pace, s-o facă atunci cu dânsul, şi nu cu alţii"[3]. Toate acestea erau însă sau zvonuri sau simple demonstraţii, precum demonstraţii era ce făcea Mihai însuşi, scriind prieteneşte lui Ghiuzelgì-Mehmed de Silistra, poate şi plătit de dânsul, lui Ibrahim şi Hanului[4]. Ceea ce nu-l împiedeca pe vornicul Dumitru, pus pe lângă fiul său, să ia măsuri serioase de pază la Dunăre[5], unde întrară crezând locul gol, – se spune că până la Bucureşti – 6.000 de turci, cu un nou Domn „paşnic", purtând arhaicul nume de Basarab; Mihai ar fi fost bucuros că astfel i se dă prilejul de a reîncepe războiul[6]. Se văzu însă repede cât de neîntemeiat era acest zvon, care merse însă până foarte departe. Se admise la Braşov că era

[1] Aserţiunea lui Malaspina, Hurmuzaki, III, pp. 514–[51]5. Mihai recunoaştea că în oastea lui erau 3.000 de turci şi tătari creştinaţi, care-şi lăsaseră familia în Ţara Românească; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 476, nr. DCCIII.

[2] *Ibid.*, p. 491, nr. DCCLXXXII.

[3] *Ibid.*, p. 499. Şi aici povestea cu Leca aga, care ar fi fost ucis de Mihai. Cf. şi *ibid.*, p. 500, nr. DCCXCIX.

[4] *Ibid.*, p. 519.

[5] *Ibid.*, p. 520.

[6] *Ibid.*, p. 520.

vorba numai de o ceată de negustori de miere şi unt, strânşi şi armaţi ca o mică oaste numai de teama cazacilor lui Mihai; pentru orice împrejurare însă o mie de călări fură expediaţi în ţara veche[1]. Dar relaţiile paşnice continuau cu sprijinitorul cel mare al lui, care era Ibrahim[2]. De fapt, Mihai lucra la turci cu o armă nebiruită, trimeţându-le bani, lui Ibrahim ca şi Sultanului însuşi[3]. Ştia bine că ei nu pot face război, că politica vizirului e sprijinită pe pace, înlocuind pe aceea, care adusese numai pierderi, a lui Sinan.

El se grăbi să explice la Poartă cum a fost ispitit de unguri să se desfacă de Împărăţie, aşa încât, de la o vreme, silit şi de pârele lor, nu s-a mai putut răbda, ci, pentru a servi şi pe Sultanul, a întrat, cu învoială de la dânsul, în Ardeal. După lupte de „trei zile şi trei nopţi", a cucerit ţara. În acel moment, veşnicul pârâtor Ieremia era gata să-i între în ţară, – el, acest adevărat trădător, cu moşii, ba chiar „cetăţi şi oraşe" în Polonia, urmând politica lui Petru cel fugar, cum şi însuşi, de altfel, va isprăvi prin fugă. Mihai e gata să înlocuiască pe acest om fără credinţă şi aşteaptă „ordin" şi pentru această nouă cucerire[4]. Pe temeiul acestor asigurări, nu numai că Sultanul admise a se trimete cele două steaguri, către Mihai şi fiul său, dar ceru regelui Poloniei să nu tulbure pe acest învingător „pocăit"[5].

Domnul avu, deci, în ianuar 1.600, soli de la vizir, de la Ghiuzelgì-Mahmud, cu urări pentru biruinţă. Se adăuga, aducând vechile asigurări, un trimes al Hanului, cu care Mihai înţelegea să negocieze şi mai departe, cu participarea unui sol imperial. Pentru a păstra bunele legături cu aceia care oricând se puteau năpusti asupra Ţării Româneşti, el ceru Împăratului liberarea lui Alì-Paşa, fostul comandant de Târgovişte, care era închis la Hust[6]. În acelaşi timp el stăruie pe lângă

---

[1] Cronica lui Massa şi Fuchs, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, V, p. 286. Aceşti ostaşi sunt alţii decât cei care, cu Sennyei în frunte, duseră în Scaun pe Nicolae-Vodă Pătraşcu; v. şi *ibid.*

[2] *Ibid.*, p. 574. Scrisoarea lui Mihai către Împărat, 3 ianuar; Hurmuzaki, IV, p. 3, nr. II.

[3] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 532, nr. DCCCL. Zvonul despre domnul cel nou la munteni şi *ibid.*, p. 540. nr. DCCCLXIII.

[4] Ilie Corfus, Corespondenţă inedită asupra relaţiunilor între Mihai Viteazul şi poloni, Cernăuţi 1935, pp. 27–[2]9. Cf. Nistor, în Mem. Ac. Rom., 1935.

[5] *Ibid.*, pp. 31–[3]2. Răspunsul, fără niciun angajament, al regelui, datat numai din luna lui mai, *ibid.*, pp. 41–[4]2, nr. VIII.

[6] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 577, nr. CMXXV. În acest timp el cerea steagul, pentru fiul său; *ibid.*, p. 597, nr. CMLV.

Rudolf să se trimită soli la Han pentru a-l opri de la colaborarea cu turcii[1].

Se pare însă că lucrurile nu mergeau pe această latură așa de ușor cum voia el. În adevăr, știri foarte serioase din Veneția arată, încă în ianuar, că pe când Mihai aștepta două steaguri, însemnele Domniei se dădeau din nou tânărului Radu, fiul lui Mihnea, cu ordin de a fi ajutat la Dunăre; regele Poloniei era rugat să nu mai îngăduie trecerea de cazaci la Mihai[2]. El reuși să împiedice însă această numire, și greci, ca Anghelachi și Andronachi, trecând de la Alba Iulia la Constantinopol, se ocupau de căpătarea steagurilor dorite[3].

În genere, pentru a se judeca drept aceste negocieri, trebuie să ne îndreptăm către Mihai însuși, care zicea în novembre 1599: „Nu pe altă cale Împăratul turcesc a luat toată lumea decât că a făcut tratat cu unul din dușmanii săi, și a bătut pe altul, pentru ca, după biruință, să-și întoarcă arma la cei dintâi"[4].

În ce privește pe imperiali, o figură de dușmănie-i răsări înainte, de la început, lui Mihai: Basta.

O socoteală oarecum privată, de la om la om, era de făcut cu acesta. În 31 octombre el scria împăratului, din Cașovia, că la 2 novembre va pleca „să deie ajutor Valahului", care n-avea nicio nevoie de așa ceva[5]. Se vorbea de trecerea lui peste Tisa[6]. Ceva mai târziu, când se părea ca Ștefan Bocskai ar vrea să joace el rolul de comandant al trupelor imperiale în Ardeal, generalul din Ungaria Superioară primea ordin să îndeplinească aceste funcții[7].

Pe la sfârșitul aceleiași luni, Basta, pe care și imperialii îl criticau pentru jafurile trupelor sale[8], era la Crasna. Făcând știut aceasta lui Mihai, el ar fi primit răspunsul că altă dată un astfel de ajutor era de

---

[1] *Ibid.*, pp. 578–[57]9, nr. CMXXVIII. Se explica năvălirea turcilor la București cu aceea că se credea Mihai mort: răpede au plecat; *ibid.*, pp. 608–[60]9, nr. CMLXVI.

[2] *Ibid.*, p. 645, nr. MIV.

[3] *Ibid.*, pp. 676–[67]7, nr. MXLIV. Nu lipsesc amenințări ale Hanului; Hurmuzaki, III, pp. 421–[42]2.

[4] *Ibid.*, p. 433, nr. CCXLI.

[5] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 476–[47]7, nr. DCCLVI. Pentru plecarea lui de fapt, *ibid.*, p. 482, nr. DCCLXV. V. și *ibid.*, pp. 484–[48]5, nr. DCCLXXIII.

[6] *Ibid.*, p. 489, nr. DCCLXXX. Cf. *ibid.*, p. 493, nr. DCCLXXXVIII.

[7] *Ibid.*, p. 507, nr. DCCCXIII.

[8] Hurmuzaki, IV, p. 10.

nevoie, iar acuma, nu[1]. Aflând că el stăruie să între, să se amestece în ce nu era cucerirea lui, Domnul, din ce în ce mai dispus să rupă punțile prin ieșiri violente, ar fi strigat: „Așa cinste îmi face Împăratul cu generalul său? Desigur, desigur, dacă Împăratul vrea să lucreze așa cu mine, pentru binefacerile mele, eu voi ataca atunci cu turcii și voi veni să păgubesc pe Împărat; apoi că am făcut rău ocupând pentru el Ardealul"[2]. Un sol al lui Mihai spunea la Viena că zăbava generalului Ungariei Superioare venise din aceea că primise bani de la Andrei[3] și se prezentau și scrisori în legătură cu misiunea lui Komis, acuma consilier al lui Mihai; protestul lui Basta e desigur al unui militar onest[4]. Dar albanezul, jignit, stătea plin de ură la Șimlău și-și aștepta ceasul răzbunării[5].

E drept că, la un moment, Basta putu judeca obiectiv situația din Ardeal, și avem foarte importante și cuminții le lui propuneri despre organizarea viitoare a provinciei, cu un „guvernator sau voievod" care nu poate fi decât Mihai: sfat de doisprezece, jurați și ei Împăratului, ținerea cetăților pe sama lui, tribut anual prin soli, păstrarea privilegiilor, cu Făgărașul pentru Maria-Cristina, moneda și minele imperiale, banii ce ar fi de bătut fiind cu chipul și titlul lui Rudolf, renunțarea la comitatele exterioare, înțelegere cu turcii, așa ca să se ocrotească interesele Împăratului[6].

Încă din ianuar 1600, Ungnad se temea ca Mihai și Basta să nu se apuce de păr[7]. Dar a doua zi după ce se plânse că Basta i-a întrat cu

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 516, nr. DCCCXXIX. Cf. *Ibid.*, p. 517, nr. DCCCXXXII.

[2] *Ibid.*, pp. 520-[52]l, nr. UCCCXXXIX. V, și *ibid.*, p. 522, nr. DCCCXXXV.

[3] Scrisoare a lui Ungnad către Basta, 29 decembre; *ibid.*, p. 559, nr. CMIV; alta, p. 577, nr. CMXXVI; a treia n[umăru]l următor; pp. 580–[58]1, n[umere]le CMXXIX-[CM]XXX; pp. 587–[58]8, n[umere]le CMXXXIII-[CMXXX]IV; p. 584, nr. CMXXXV; p. 586, nr. CMXXXVII; p. 588, nr. CMXLI; p. 589, nr. CMXLIV; pp. 610–[61]1, n[umere]le CMLXIX-[CML]XX; p. 613, nr. CMLXXI; pp. 639–[6]40, nr. CMXCVII; p. 643. Cf. și *ibid.*, p. 557, nr. DCCCXCIX. Anume explicații ale lui Mihai; *ibid.*, p. 550, nr. DCCCLXXXIII.

[4] *Ibid.*, p. 560, nr. CMVIII. Ungnad se scuză că nu el a iscodit pâra; *ibid.*, p. 568, nr. CMXIX. Și *ibid.*, pp. 572–[57]3. nr. CMXXII. Și relații ale lui Basta cu Ștefan Báthory; *ibid.*, p. 576, nr. CMXXIV. Cf. Veress, *L.c.*, pp. 360–[36]1, nr. 246, și Corespondența lui Basta, publicată deosebit de d. Veress.

[5] *Ibid.*, p. 535, nr. DCCCLV.

[6] Hurmuzaki, III, pp. 366–[36]7, nr. CCLXXXV.

[7] *Ibid.*, IV, p. 14.

Csáki fără voie în țară, dar n-a vrut să-l ajute când cu intrarea turcilor în Țara Românească[1], și după ce Basta-l pâra că, luând Chioara, umblă și după Hust[2], Mihai, care avea mânii și nu ură, se gândea la posibilitatea unei acțiuni comune contra Moldovei[3].

Cum începea acuma o operă politică de o delicateță extremă, Mihai caută să fixeze întâi baza sa externă și față de imperiali, și față de turci și, dacă se poate, chiar față de poloni, al căror sol, Andrei Taranowski, îl aștepta, cu știrea arhiducelui Matthias, ca prieten[4].

Împăratului, în numele căruia alergase îndată după bătălie, dar fără scrisori de acreditare, croatul, purtat pe la Constantinopol, David Ungnad[5], îi trimese doi soli[6], între care Petru Armeanul, îndată după biruință[7].

Avem în românește însemnarea întrebărilor și a celor „10 răspunsuri la Mihai Voievod". El cerea un ajutor de soldați: 2.000 de pedeștri și 2.000 de călări, recunoașterea lui și a fiului în calitatea de „crai" ai Ardealului, căsătoria lui Pătrașcu-Vodă cu o rudă imperială, „și să-l facă fecior al Împăratului și să fie al Împăratului; să se ceară ajutor în Franța, în Spania, la Papa. Răspunsul zicea: să fie Mihai „ispravnic peste toate" în numele Împăratului, cu comisar lângă dânsul sau lângă fiul lui, dar să nu atace în acel moment Moldova.

Întrebările și răspunsurile, cu toate iscăliturile lui Mihai și a lui Carlo Magno și însemnarea: „Ce-au dus Carlo Mango", sunt mai mult dorința intimă a Domnului, îmbrăcată într-o forma naivă și așa de confuză, încât abia se poate deslușí ce vrea să cuprindă, decât un act diplomatic. Astfel, când se recunoaște lui Mihai calitatea, actuală sau viitoare, de „al doilea Alexandru", când el e „să fie frate de în cei 4 frați, drag și iubit" al Împăratului. E însă ceva adevărat în conversațiile avute atunci – sau și mai târziu – când e vorba de specialiști din Impe-

[1] *Ibid.*, III, pp. 391–[39]2, nr. CCCXVI. Plângeri contra lui Mihai și lui Ungnad în chestia tratării cu Kornis; *ibid.*, p. 406 (31 decembre). V. și *ibid.*, p. 452, nr. CCCXXII.

[2] Scrisoare din 23 decembre, *ibid.*, pp. 401–[40]2, nr. CCCXXV. O scrisoare din jurul lui, *ibid.*, III2, pp. 338–[3]40, nr. CCCCVIII.

[3] *Ibid.*, IV, p. 17; cf. *ibid.*, III2, pp. 341–[34]3, nr. CCCCXI.

[4] *Ibid.*, IV, p. 11, nr. VI.

[5] *Ibid.*, III, p. 515. Recomandația Împăratului mai târzie, și fără credențiale, Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 482, nr. DCCLXVI; p. 506, n-le DCCCX.

[6] Pentru care v. și Veress, *L.c.*, p. 275, nr. 189; p. 277, nr. 191.

[7] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 492, nr. DCCLXXXV.

riu pentru minele de aur şi de fier, de distrugerea în Ardeal a calvinilor şi arienilor, de garnizonarea cu câte doi, trei soldaţi a clujenilor, „că sunt răi", de oferta ruşilor, cu căsătoria unei fete a Marelui Duce după Maximilian[1]. Misiunea solilor era, de fapt, să arate numai cum s-a cucerit Ardealul [2].

Ea era cunoscută, când, încă de la 16 novembre, Consiliul de Război se ocupa de chestiunea deschisă prin cucerirea lui Mihai: el recomanda trimeterea lui Basta pentru ca întreg Ardealul să fie cucerit, înlăturându-se planurile unui Ştefan Báthory. Evident că Mihai trebuie trimes acasă pentru a se împotrivi lui Ibrahim-Paşa, iar locul de guvernator să se ofere iarăşi arhiducelui Maximilian[3]; Maximilian era întrebat dacă vrea să primească o sarcină aşa de gingaşă[4] şi în acelaşi timp, Basta era îndreptat serios spre Ardeal[5]. Lui Ungnad, a cărui situaţie nu era însă cu totul lămurită, i se adăugau, dar fără ca ei să se mişte, Mihai Székely şi Paul Niary[6].

Solii lui Mihai păreau a spune că el „*nu cere nimic pentru sine şi nu vrea şi nu poate primi, că hrăneşte un singur gând*": acela ca, întors în ţara sa, el „*să treacă Dunărea*", cu trupele ce are, între care 20.000 de „cazaci aleşi" – având şi pedeştri germani, archebuzieri, husari, – „*şi să cerceteze pe Împăratul turcesc la Constantinopol*"[7]. În acelaşi sens vorbea el însuşi, cam în acelaşi timp, ragusanului Aloisio Radibrati, unul din puţinii care-l stimau în adevăr şi-i dădeau dreptate: „Până acum am dat în mâna Maiestăţii Sale Ţara Românească şi Ardealul; tot aşa, cu ajutorul lui Dumnezeu, nu voi lipsi să-i dau şi Moldova, iar mai pe urmă şi o *bună parte din Turcia*": nu e nevoie să

---

[1] Iorga, *Documente noi, în parte româneşti, relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, în *Analele Academiei Române*, seria II, XX (1898), pp. 22–[2]5, cu complectare după un text german, ieşit din redacţiunea lui Carlo Magno, lăsată lui Mihai la 13 februar, prefăcută de Stoica în sârbeşte la 6 mart, la Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 699–700, nr. MLXI.

[2] Cifra de 2.927 morţi ardeleni, Hurmuzaki, III, pp. 364–[36]6, nr. CCLXXXIV. În răspunsul său, Împăratul cere o solie cu condiţiile, cum s-a promis; *ibid.*, p. 368, nr. CCLXXXVII.

[3] *Ibid.*, p. 502. Cf. şi *ibid.*, pp. 503–[50]4, nr. DCCCV.

[4] *Ibid.*, p. 504, nr. DCCCVI.

[5] *Ibid.*, pp. 505–[50]6, nr. DCCCIX.

[6] *Ibid.*, p. 506, n[umere]le DCCCXI-[DCCCX]II. Se aşteptau încă solii; *ibid.*, p. 507, nr. DCCCXIV; p. 508, nr. MDCCCXVII.

[7] *Ibid.*, p. 509, nr. DCCCXVIII. Cf. *ibid.*, p. 510, nr. DCCCXX; p. 514, nr. DCCCXXIV.

se mai bată, deci, Împăratul; el, Mihai, o va face în numele lui[1]. Răspunsul de la 3 februar al lui Rudolf evită orice angajament[2].

Alți doi soli, aceştia oameni de mare cinste, Mihalcea, care vorbea greceşte, şi vistierul Stoica, plecară la Praga înainte de sfârşitul lui novembre 1599[3]. Ca şi predecesorii, ei aveau să arate că Domnul aşteaptă un comisar pentru a-i oferi ţara, că el vrea Moldova[4], şi cum va îngheța Dunărea, *să năvălească în Ţara turcească şi să prade până la Adrianopol*[5]. Ceilalți ambasadori, care, plecând din Viena la 13 erau la 24 în Pilsen, unde se afla Rudolf, cereau ca *locotenența imperială pe care Mihai şi-o luase însuşi, să-i fie păstrată lui*[6].

Solia celor doi boieri sosi cu alai mare, plină de daruri, între care calul de paradă al cardinalului şi şapte steaguri, la Viena, în ziua de 21 decembre[7]. Ei avură însă audiența numai pe la 10 ianuar 1600, când acum stăpânul lor declara lui Carlo Magno că nu reține nimic din ce comunica printr-înşii.

Avem expunerea lor, care începe printr-o lungă povestire istorică, legându-se şi de misiunea lui Stoica pentru a cere voie de a se ataca Ardealul, învârtindu-se asupra motivelor zăbăvirii lui Basta în acel moment, cu adăugirea prădăciunilor făcute în Apus de soldații acestuia şi ai lui Bocskai şi a refuzului în ce priveşte Solnocul. Cereau bani, înfățişând şi în scris sòcoteala oştilor. Dar ce e mai important e cererea formală a lui Mihai de *„a fi întărit şi menținut în starea în care se află, după felul cum Împăratul a obişnuit a face cu alți senatori ai săi, lăsându-l în aceste ţări, ba chiar întregindu-le, cu înapoierea şi adausul cetăților Hust, Şimlău, Baia Mare, Orade şi alte locuri ce se ţin de ele*". În ce priveşte *titlul, „poate fi cât mai mare, de prinț, de duce, sau chiar de rege*", căci cu atât mai mare poate fi folosul Împăratului

---

[1] *Ibid.*, p. 519.

[2] Hurmuzaki, IV, p. 18, nr. XII. Şi scrisoarea arhiducelui Carol; n-l următor.

[3] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 520. Instrucție la 20; Hurmuzaki, III, pp. 356–[35]7, nr. CCLXXXVII. Mihai îi pomeneşte în scrisoarea de la 15 decembre; *ibid.*, pp. 383–[38]4, nr. CCCVII. La 21 el, care nu primise încă pe Armean, îl recomandă din nou; *ibid.*, p. 393, nr. CCCXVIII.

[4] Temeri ale regelui Poloniei; *ibid.*, pp. 513–[51]4, nr. DCCCXXIII; p. 524, nota 1.

[5] Pentru solul precedent v. Veress, *L.c.*, pp. 315–[31]6; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 522, nr. DCCCXXXV; *ibid.*, nr. DCCCXXXVI. O hotărâre a Consiliului de Război, 30 novembre, *ibid.*, pp. 522–[52]4. nr. DCCCXXXVII.

[6] *Ibid.*, p. 525.

[7] *Ibid.*, pp. 550-[55]l, nr. DCCCLXXXV. Cf. şi *ibid.*, pp. 559–[5]60, n[umere]le CMV-[CM]VI.

însuşi. Ce nu s-a dat lui Sigismund, ca să iasă lucrurile cum au ieşit? Orice ar mai cuceri el, tot împărătesc va fi. De altfel, e dispus a primi un comisar, fie la Caşovia, fie la Sătmar, fie chiar la Alba Iulia. Cerea şi o gardă personală de 2.000 nemţi şi 2.000 unguri călări[1].

Încă de la 10 decembre Mihai vorbise unui ragusan în raporturi cu Pezzen, Aloisiu Radibrati. Poate ca să-l cerce, spunea că nu ştie ce va fi cu dânsul. Să trimită Împăratul un om al lui „pentru că el vrea să meargă aiurea", cerând doar bani pentru aceasta[2]. Gândul lui e să se aşeze în scaunul din Sofia[3]. Un altul, Ioan de' Marini Poli, credea şi el că, ajutând şi Dionisie Rali, pe care Domnul ar vrea să-l trimită la Papa şi la regele Spaniei, – şi el scria cu asigurări că Mihai e credincios, că se cere aiurea[4], – se vor birui relele sfaturi ale altora din sfetnici: acum de curând Domnul a fost încercat în zădar de un agent francez, probabil un evreu, „doctorul Isepo", fost şi la Sigismund, care-l îndemna să nu se încreadă în Casa de Austria[5]. Un al treilea ragusan, trimes şi de Mihai la Praga, Ioan de Marco, arăta, aproape în acelaşi moment, că Mihai doreşte, că „arde de dorinţă", să cedeze Ardealul[6].

Pentru a se şti ce este în adevăr cu dânsul, Împăratul trimetea în Ardeal, la 11 decembre, după un Gaşpar Mallickh, cu scrisori binevoitoare, cu colanul şi veşmântul de ceremonie[7], pe un simplu curier şi informator. Milanezul, cunoscut pentru o afacere de interes privat cu Bocskai[8], dar mai ales printr-o solie în Ţara Românească, la 1595, Carlo Magno[9]. Acest sol de mai puţină importanţă, dar priceput, era la Alba Iulia încă de la sfârşitul lui decembre.

La început Mihai îi răspunse cu prudenţă că el are soli la Împăratul şi de la aceştia aşteaptă răspunsul[10]. Apoi, sub influenţa lui Dionisie Ralî, cu el – şi cu Marini – de faţă, făcând întâi să fie binecuvântat, de Anul Nou, de către Mitropolitul său sau de Ioan al

---

[1] *Ibid.*, pp. 605–[60]9, nr. CMLXVI. De mai multe ori Mihai a declarat că dezaprobă pe Mihalcea; v. *ibid.*, p. 656. Cf. şi ce spune Ungnad, *ibid.*, pp. 659, nr. MXIX, şi pp, 659–[6]60, nr. MXX (condiţiile solilor comunicate lui Maximilian).

[2] Hurmuzaki, III, pp. 377–[37]8. Aici şi vestea despre ce a fost cu Vodă-Basarab.

[3] Altă scrisoare, din 22 decembre, *ibid.*, pp. 398–[39]9, nr. CCCXXI.

[4] *Ibid.*, p. 400, nr. CCCXXIII.

[5] *Ibid.*, pp. 394–[39]6, nr. CCCXIX.

[6] *Ibid.*, pp. 397–[39]8, nr. CCCXXX.

[7] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 551, nr. DCCCLXXXVI. Cf. *ibid.*, p. 559, nr. CMV.

[8] Veress, *L.c.*, pp. 250–[25]1, nr. 169.

[9] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 549, nr. DCCCLXXXI.

[10] *Ibid.*, p. 569 şi urm., nr. CMXXI.

Ardealului, el vorbi aşa, „în numele lui Dumnezeu şi al Sfintei Treimi": „deoarece Maiestatea Sa mă vrea, cu fiul meu, să fie cinstit cu titlul de prinţ al Sacrului Imperiu Roman şi să-mi facă danie şi să-mi procure mijlocul de a face războiul şi să mă recomande Sanctităţii Sale şi regelui Spaniei şi altor prinţi străini, mă hotărăsc a anula ce au negociat solii miei cu Maiestatea Sa" – va trimete om pentru a-i opri – „şi mă pun la dispoziţia Sa. Şi, ca mai bună chezăşie, vreau să afirm totul sub numele şi cu pecetea mea, cerând numai de la Maiestatea Sa să binevoiască a nu lăsa să se schimbe garnizoanele acuma, ca să pot mai bine înşela pe turci, poloni şi moldoveni, ţinându-i încă în veşnica nădejde că sunt sub ascultarea turcului şi întreţinând corespondenţa cu Ibrahim." *Punctul de vedere al lui Dionisie biruia.* Când va da drumul nemţilor în cetăţi, atunci, lăsând pază la Braşov, Bistriţa şi Cluj, el *„va trece Dunărea, deoarece bulgarii şi sârbii*[1] *îl aşteaptă cu dor mare*". Dar şi Moldova o avea în cap şi, zâmbind, spunea că „speră a se întâlni cu Maximilian în Polonia", dându-i în samă pe fiul său, deşi trimite soli la aceia care sunt „mai nevrednici de încredere decât turcul". Doreşte apoi să meargă cu fiul la Praga, unde trimete portretul lor şi o pictură înfăţişându-i victoria[2].

Carlo Magno văzu, dus personal de Mihai, cu o mie de archebuzieri, cum la Arsenal, *unde se comandaseră şaizeci de tunuri noi*, se turna unul cu numele împăratului.

Vodă îşi simţea acum sufletul uşor: voia să meargă pentru post la Făgăraş lângă soţie[3].

După vizita lui Carlo Magno un nou sol trebuia, deci, neapărat să fie trimes la Împăratul, şi pentru această misiune se alese bătrânul emisar experient care era Gheorghe Raţ. El sosea la Viena în opt zile. Nu spunea însă, din gură, ceea ce spunea Mihai curierului imperial, ci stăruia asupra aceluiaşi punct ca şi prima misiune: *„Domnul său, voievodul, a luat Ardealul cu sabia şi nu se gândeşte deloc a fi gonit de acolo, ci-şi va căuta norocul şi în Moldova, ca voia Împăratului sau fără". Acum ideea de cruciadă se confunda însă cu cealaltă. „Când va fi adus în puterea sa cele trei ţări, atunci cu adevărat va apuca pe turc de barbă şi va aduce cu atât mai mult serviciu*

[1] E vorba şi de un „rege al Bosniei" prizoner la Mihai; *ibid.*, p. 571.

[2] *Ibid.*, pp. 570–[57]1. Va trimete şi pe Comisul său cu cinci cai şi daruri. Pentru trimeterea unui nepot al lui Andrei, şi *ibid.*, p. 589, nr. CMXLIII.

[3] *Ibid.*, p. 572, nr. CMXXI. Despre ceasornicul lui Andrei, pe care-l aducea Carlo Magno, Hurmuzaki, III2, p. 349, nr. CCCCXIX.

creştinătăţii". Oricum, Împăratul ar face mai bine să-i dea lui cârmuirea Ardealului[1].

Din potrivă, Carlo Magno, primit la sfârşitul lunii ianuar de Mihai, asigura că acesta păstrează cele mai bune dispoziţii[2]. Dar în audienţa de la 23, Domnul arăta foarte supărat pentru bănuielile de necredinţă ce cad asupra lui, refuzând să dezaprobe pe solii lui la Praga. „Maiestatea Sa Împăratul se încrede mai mult şi dă mai multă ascultare celor ce o trădează şi-i păgubesc ţările decât celor care i-au câştigat ţări", numind pe Basta, pe Bocskai, pe cei doi Báthory[3]. Şi din nou el scotea înainte vechea dorinţă de luptă în Răsărit: *„nu vrea să aştepte ca duşmanul să meargă sub Viena, ci va merge el să-l întâmpine până la Adrianopol, unde obişnuieşte să-şi adune trupele, şi-şi va rupe capul cu dânsul*". Iar, câteva zile pe urmă: *„Aş vrea cât mai iute să trec Dunărea, spre a păgubi pe duşman, mergând de-a dreptul la Adrianopol*"[4]. Şi trimesul adăuga că are de gând poate „să lovească în porţile Constantinopolei". *Cu ce oaste are, ar putea trece şi mai departe de Constantinopol*[5]. Şi încă o dată se semnala opera lui Dionisie Ralì, care trimetea Împăratului icoana Maicii Domnului ce ar fi fost a lui Constantin cel Mare[6]. Mihai vorbea aşa de convingător, încât milanezul spunea că i-ar fi ajuns la inimă şi „dacă ar avea zece paveze pe piept". Vodă se arunca şi asupra Armeanului, care, în materie de ajutoare, l-a minţit. „Să nu pierdem", spunea Carlo Magno, „a treia oară Ardealul şi prietenia Valahului pe deasupra"[7].

Sosind la Praga, Gheorghe Raţ, pe care învăţatul Ungnad îl va trece, cu Petru Armeanul şi cu cei doi boieri, în categoria „quadrumvirilor" „idioţi", care mână pe „Voievod" la înţelegerea cu ungurii sigismundişti, ba chiar cu ungurii din afară[8], la desfacerea de

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 610. Din contra, pictorul Mila, trimes la Veneţia, spune că gândul lui Mihai e spre Moldova, pentru a se asigura că-şi poate urma apoi cruciada în Balcani; *ibid.*, p. 628. O scrisoare a lui Mihai către Papa, 2 februar în Veress, *O.c.*, VI, pp. 26–[2]7, nr. 27.

[2] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 646, nr. MVI.

[3] *Ibid.*, pp. 648–[64]9.

[4] *Ibid.*, p. 649.

[5] *Ibid.*, p. 653, nr. MXIV.

[6] *Ibid.* Tot aşa în raportul lui, *ibid.*, p. 655 şi urm., şi în scrisoarea către Maximilian, *ibid.*, pp. 661–[66]2, nr. MXXII.

[7] *Ibid.*, p. 650, nr. MIX. Cf. *ibid.*, p. 652. nr. MXIII.

[8] Cum i-ar fi spus-o Gheorghe Raţ; Hurmuzaki, IV, p. 26.

Împărat şi la propria lui pieire[1], vorbi mai ales de grozava nevoie de bani a lui Mihai[2], *lăsându-se celelalte chestii*, deci, pentru un alt prilej. În materie de politică, se cerea însă, stăruitor, voia de a întra în Moldova. Ardealul îi e numai un cuib, dar el tot „pasăre în văzduh" a rămas. Arhiducelui Maximilian îi va da el Polonia. Îl iritase nevenirea în Ardeal a lui Taranowski, pe care-l aşteptase[3] şi descoperirea că solul polon şi cel moldovean, oameni de rând, erau spioni, veniţi cu scrisori de trădare[4]. În obişnuitul stil oriental de înşelare el spunea begului celui nou de Tighinea că, după ce a biruit pe „cânele nebun" din Ardeal, va ataca Moldova şi Polonia, sperând şi ajutor tătăresc. „*Am în gând să fiu rege în Polonia*"[5]; în Ardeal îşi va pune fiul, „ţările noastre lăsându-le beglerbegilor" (*sic*). Iar după aceea *va trece Dunărea, şi, cum îl vor vedea bulgarii şi sârbii „se vor ridica toţi şi vor veni la el": îl vor vedea sub zidurile Constantinopolului*[6].

---

[1] *Ibid.*, p. 25. Cu el era şi Zelestey; *ibid.*, III, pp. 386–[38]7, nr. CCCXI. Dionisie Ralì, devenit un confident contra „impiului" Mihai, e exceptat din tovărăşie; *ibid.*, p. 26.

[2] Cererea lui către Pezzen, 1-îi februar; *ibid.*, pp. 164–[16]5, nr. MXXVIII. V. şi raportul comisarilor, Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 667.

[3] Scrisoarea lui Mihai către arhiducele Matthias, anunţând vizita, 7 ianuar; Hurmuzaki, IV, p. 11, nr. VI.

[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 664, nr. MXXVII; *ibid.*, pp. 674–[67]5, nr. MXLI. Cf. Veress, *L.c.*, pp. 40–[4]1, nr. 44. Îndată, la începutul lui februar, se iau măsuri militare la graniţa Moldovei; *Ibid.* La această dată Ieremia arată bistriţenilor că şi el păzeşte, din partea sa; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 669, nr. MXXXIII.

[5] *Ibid.*, p. 663, nr. MXXV.

[6] *Ibid.*, pp. 662–[66]3, nr. MXXV.

CAPITOLUL II

Lupta cu oamenii Împăratului

Până atunci, la Alba Iulia, Mihai trăia regal, cu un simţ înnăscut de imperială demnitate bizantină. Se făcuse de Bobotează stropirea cu agheasmă a cailor, Dionisie Ralî îndeplinind funcţiunea Mitropolitului[1]. În jurul lui nu erau numai ostaşi, ci şi câte un cleric cărturar şi chiar pictori, ca Petru Armeanul însuşi, care avea şi un frate la Iaşi, şi cretanul, contemporan al marelui El Greco, Nicolae Grecul, care-i dădu, desigur, ideea trimeterii la Veneţia a acelui Mila „pretor" care e poate şi el un *pictor*[2].

Întreaga atitudine a lui Mihai, hotărârile lui de viitor, ca şi siguranţa pe care o va putea avea şi prestigiul de care se va bucura în Ardeal atârnau de la oamenii, numiţi încă de la decembre[3] numai ca să discute delicat organizarea ţării şi paza cetăţilor, chestia prăzii şi a donaţiilor, cu care va avea să discute necontenit de atunci, din noiembre, până la catastrofa finală: comisarii imperiali. Afară de bunul şi asprul ostaş, totuşi aprig cu „trădătorii", cum o dovedise în cazul bietului Iojica, Mihail Székely, ei fură bănuitori sub orice pretext de nimica şi vărsară astfel încetul pe încetul otrava într-un suflet care, cu toate greşelile de temperament şi acelea pe care le adăugise mediul oriental, era totuşi aşa de generos şi de sincer.

---

[1] *Ibid.*, p. 629.

[2] Meteş, *Domni şi boieri din ţările române în oraşul Cluj*, pp. XII-III, 16. V. şi aici, p. 38, nota1. Inele de argint pe spada vistierului Bărcan, Meteş, *O.c.*, pp. 16–[1]7.

[3] Hurmuzaki, III, pp. 371–[37]2. Instrucţiile, *ibid.*, pp. 374–[37]5.

De la început Ungnad, care se afla la începutul lui ianuar 1600 la Sătmar, ocupat de chestii financiare[1], nu se încrede.

Primit bine, împreună cu Sigismund Forgách, de Mihai, ospătat până într-atâta încât toată lumea a trebuit trimisă acasă cu trăsura, pentru ca a doua zi să prezinte Domnului român medalia cu diamante şi rubine trimisă de Rudolf – şi Mihai îi dă o stofă şi un covor turcesc –, el nu fu admis să prezideze, cum i-ar fi fost dorinţa, dieta[2]. Ţine, deci, de rău pe Mihai pentru că, pe lângă jurământul făcut de ardeleni Împăratului, a adaus numele lui şi al fiului, că n-a îngăduit împărţirea rezultatului trudei şi riscului lui cu Basta, care nu făcuse nimic pentru răsturnarea lui Andrei[3]. Pezzen se lăsa câştigat de aceste pâri şi de ale lui Basta: Mihai, scrie el la 7 decembre 1599, vrea Ardealul pentru sine; el cere şi Hustul şi nu suferă nicăieri garnizoane germane, deşi tot Pezzen spune că „Voievodul" a cerut trupe ungureşti şi germane pentru aceleaşi cetăţi.

Ungnad se ocupă mai ales de alcătuirea marii oştiri a lui Mihai, care vrea să mai aducă turci, de cheltuielile pentru dânsa, care se ridică la sute de mii de taleri pe lună[4]. Dar până la începutul anului nou solul e tot la Sătmar[5].

Mai departe, ambasadorul Pezzen, căruia îi scrie pentru arme Mihai la 20 decembre 1599[6], în loc să se coboare în Ardeal, aduna toate zvonurile şi se învenina cu toate bănuielile[7]. Nemulţămit de Mihai, el întinse nemulţămirea sa asupra tuturor agenţilor imperiali, care nu-şi cunosc singura şi adevărata lor datorie: Ungnad, trimes ca să se ocupe de garnizoane şi de *felul de a guverna al lui Mihai, nu al lui însuşi*, Carlo Magno, ca să culeagă informaţii asupra voinţei Domnului. Pentru politică, ar fi să se trimită un om de autoritatea lui Páffy[8].

---

[1] *Ibid.*, IV, p. 4 şi urm. De la început el se teme ca sfetnicii lui Mihai să nu-l îndemne la rău; *ibid.*, p. 6.

[2] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 536, nr. DCCCLVI.

[3] *Ibid.*, p. 534, nr. DCCCLIII. Un om al lui Maximillan credea că acesta e un mijloc de a strica la Praga situaţia lui Mihai tocmai când îi vin acolo solii.

[4] *Ibid.*, p. 567.

[5] Papa era contra întrebuinţării acestui eretic şi declara că, dacă nu e scos din Ardeal, nu mai dă bani; *ibid.*, p. 576, nr. CMXXIV.

[6] Hurmuzaki, III, pp. 389–[3]90, nr. CCCXV.

[7] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 633, nr. CMXCI.

[8] *Ibid.*, pp. 565–[56]6, nr. CMXVII. Alte propunerii Schönberg, Ferrante Rosso, Ferrante Gonzaga; *ibid.*, p. 632, nota.

Singurul care înțelegea situația și o rezuma limpede și hotărât era căpitanul de Sătmar. „Se vorbește prea mult și se scrie prea mult", spune Mihai Székely[1]. *„Dacă păstrăm pe Mihai-Vodă, căpătăm ceva care niciodată n-a avut vreun Împărat roman"*; cei ce vorbesc contra lui Mihai sunt „ereticii", dușmanii Casei de Austria, prietenii turcilor, care nu-l iartă. Dar trebuie bani, și știm că Mihai cu invitări la masă și cadouri putea măguli doar câțiva căpitani, pe când gloata, ca de obicei, striga după lefi[2]. A se opri la bani e o rușine pentru Împărat[3]. Pe când Ungnad se ducea prin Maramureș, cu misiunea lui specială privitoare la cetăți și relua cearta cu Basta pentru excesele comise de soldații lui[4], bătrânul căpitan își mârâia și mai departe, într-o nemțească îngrozitoare, îndemnurile și prevestirile: „Să vă aduceți aminte de vorba mea: *Va veni vremea când va fi nevoie de el, cum e și acum, și s-ar pune încredere în el –, numai dacă ar mai fi*"[5].

La 5 ianuar 1600[6] Ungnad și Székely erau să plece din Sătmar către Ardeal[7]. Primul lua drumul prin Muncaciu[8], unde comanda Sigismund Rákóczy, pentru a se întâlni la Baia Mare cu cellalt[9], dar jumătatea lunii se trecu și căpitanul de Sătmar era încă acasă[10]. Cei doi nu se înțelegeau deloc[11], cum nici Basta, furios pe „Valah", cu Rákóczy[12].

Acuma sosea, îndreptat spre Ardeal, Carlo Magno, cu Armeanul[13]. Pe când Basta acuza pe „Valah" că trimete preoți pe la el și agenți de recrutare, pe care voia să-i aresteze[14], Mihai, pe care acum, nici

---

[1] *Ibid.*, p. 585.
[2] *Ibid.* Cf. și *ibid.*, p. 588, nr. CMXLI.
[3] *Ibid.*, p. 599, nr. CMLVII; pp. 600–[60]2, n[umere]le CMLX-[CM]LXI; pp. 604–[60]5, n[umere]le CMLXIV-[CMLX]V.
[4] *Ibid.*, pp. 600–[60]2, n[umere]le CMLIX-[CM]LXI; pp. 604–[60]5, nr. CMLXIV-[CMLX]V.
[5] *Ibid.*, p. 633, nr. CMXCI.
[6] La 15 decembre încă Împăratul scria lui Matthias pentru trimeterea lui Pezzen; Hurmuzaki, III, p. 383, nr. CECVI.
[7] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 610.
[8] De la Muncaciu, croatul mergea la Sătmar; Hurmuzaki, IV1, p. 18, nr. XI.
[9] *Ibid.*, pp. 611–[61]2, nr. CMLXX.
[10] *Ibid.*, pp. 619–[6]20, nr. CMLXXVIII.
[11] *Ibid.*, p. 620, n-l citat.
[12] *Ibid.*, p. 622. Basta contra lui Mihai, *ibid.*, pp. 625–[62]6, nr. CMLXXXV.
[13] *Ibid.*, p. 620, nr. CMLXXX.
[14] *Ibid.*, p. 629.

Maximilian nu-l bănuia[1], era nerăbdător: comisarii aceştia, cu banii, vor veni doar „când va creşte iarba"[2]. Iar Ungnad era sigur că, dacă Mihai vrea Ardealul, e numai fiindcă au interes la aceasta solii trimeşi la Praga, şi mai ales Mihalcea, care a căpătat cetatea Gherlei[3]. El se îngrijora aflând că un trimes muntean, acel Mila „Praetor", adică „pictor", merge la Veneţia, deşi ştim că scopurile acestuia nu erau deloc politice[4]. „Să vie comisarii", acesta era răspunsul lui Mihai la toate încercările de a-l capta: comisarii, adică banii pentru plata unei oştiri de 20.000 sau chiar 36.000[5] de oameni, de care erau pline toate casele din Ardeal[6]. Sigur că a fost înţeles şi preţuit de imperiali, el îi speria *cerând ca un dar marea cetate Caşovia.*

Abia la 2 februar[7] Ungnad şi Székely, care nu cunoşteau încă cererile lui Stoica şi Mihalcea[8], erau la Baia Mare[9]. Ei veneau cu credinţa că boierii cei doi au fost dezaprobaţi, că, dându-se banii ceruţi[10], se poate pretinde ieşirea lui Mihai din Ardeal[11].

La 3 se dădea solilor români răspunsul imperial la Praga. El nu cuprindea decât goale fraze de laudă[12]; la 4 Mihai saluta pe oaspeţii mult aşteptaţi[13].

Comisarii trecuseră, în inspecţia lor pe la Dej[14]. La 6 ei erau la Cluj[15]. Ungnad, care ţinea condeiul, era tot aşa de plin de bănuieli ca şi până atunci[16]. El se îngrijora de ce a chemat Mihai pe câţiva notabili la

---

[1] *Ibid.*, p. 621, nr. CMLXXXI.
[2] *Ibid.*, p. 616, nr. CMLXXV.
[3] *Ibid.*, p. 623.
[4] *Ibid.*, p. 655, nr. MXVI.
[5] *Ibid.*, p. 661. Şi 56.000 [sic!] de secui; *ibid.*
[6] *Ibid.*, p. 625, nr. CMLXXXIV. Cf. *ibid.*, p. 621, nr. CMLXII; p. 628. Şi Veress, *L.c.*, p. 5, nr. 5.
[7] Cf. *ibid.*, pp. 24–[2]6, nr. 27.
[8] Cf. Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 672, nr. MXXXVI; p. 674, nr. MXL.
[9] *Ibid.*, p. 669 şi urm.
[10] Mihai cerea ajutor şi în Boemia; Veress, *L.c.*, pp. 28–[2]9, nr. 29.
[11] Ultima scrisoare a lui Carlo Magno, cu menţiunea portretului, *ibid.*, p. 671, nr. MXXXV.
[12] Hurmuzaki, IV1, p. 18, nr. XII.
[13] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 672, nr. MXXXVII. Cf. *ibid.*, p. 673, nr. MXXXIX.
[14] *Ibid.*, pp. 677–[67]8, nr. MXLIV. Au văzut în cale pe Stoica.
[15] *Ibid*, p. 678 şi urm, nr. MXLV.
[16] Ei descriu şi pe tânărul ungur, Antonio Castel din Oradea, trimes de Mihai la dieta Ungariei; *ibid.*, p. 683, nr. MXLV. Să-l cerceteze la băutură ce vrea; *ibid.*, p. 683, nr. MXLVII.

Turda – de fapt în adevăr pentru mărunţişuri de administraţie – de ce şi-a adus nevasta, condusă de fiu, care se întorcea însă în ţară, la Făgăraş; se indigna de prada cazacilor, care fură şi femei[1]. Numai Mihail Székely îşi păstra aceeaşi părere despre domnul român[2]. Călătoria urmă prin Turda şi Aiud. Carlo Magno şi Ioan de' Marini întâmpinau pe oaspeţii de cinste.

Primirea la Alba Iulia în ziua de 9 fu deosebit de ceremonioasă. Îi întâmpinară, din ordinul stăpânului, Naprágy, Csáki, Kornis, Bornemisza, Moise Székely, boierii, cu o gardă de 400 de oameni. Discursul îl ţinu episcopul-cancelar: ne închipuim ce a răspuns Ungnad: de Mihai n-a fost vorba aproape deloc. În trăsură cu şase cai, înconjuraţi de călăreţi care se jucau de-a războiul, de la poarta cetăţii ei trecură printr-un gard de pedeştri. În casa unde fură găzduiţi, Mihai îi făcu să fie salutaţi de vornicul său şi de Petru Armeanul. Cu o zi înainte de aceea în care Vodă era primit de Rudolf în clientela regatului Ungariei, cu toţi urmaşii săi, dar numindu-l numai „Transalpinae Vaivodă", fără un cuvânt despre Ardeal sau despre victoria lui măcar, comisarii aveau audienţa lor solemnă, care *putea fi hotărâtoare, pentru chestiunile rămase în suspensie*[3].

În audienţa solemnă de la 10, pentru care Csáki şi Marini merseră să găsească pe comisari, Mihai lua măsura ca înaintea sfetnicilor unguri Naprágy, Kornis, Moise Székely, Bornemisza şi alţii, să nu se facă altceva decât formele de ceremonie, ceea ce arată cât de puţină era încrederea pe care Domnul o punea în aceia ale căror relaţii ascunse nu-i erau străine, dar el stăruia să se vorbească, şi cât mai tare, despre cei care au înţelegeri cu Sigismund Báthory. Aşa se şi făcu, Mihai ieşind înaintea trimeşilor împărăteşti până în a treia odaie.

Scrisoarea împărătească, arătată tuturora, ca să crească încrederea, fu sărutată de Mihai şi dusă după obiceiul turcesc, la frunte. În discurs n-a lipsit dorita pomenire a „perfidiei Báthoreştilor" şi a „nenumăratelor călcări de jurământ", părându-i-se atunci lui Ungnad că Gaşpar Kornis a simţit nevoie de a se scărpina în cap. Voievodul, spunea diplomatul imperial, va fi ajutat şi la alţi prinţi creştini, şi onoruri îi vor răsplăti isprava şi credinţa. Naprágy repetă fără sinceritate lecţia ce i se făcuse, vorbind de legătura stăpânului, pe

[1] *Ibid.*, pp. 682–[68]3, nr. MXLVIII.
[2] *Ibid.*, pp. 683–[68]4.
[3] *Ibid.*, p. 690 şi urm.

care-l iubea aşa de puţin, cu creştinătatea, de marile jertfe ce a făcut şi de puţinul sprijin de care s-a învrednicit, şi de când – ce mult îl va fi durut s-o spuie! –, „cu ajutorul lui Dumnezeu şi cu sabia a ocupat această provincie perfidă", răzbunând jignirile aduse Casei de Austria şi dăruindu-i ţara. „Dacă i se dă ce s-a promis", cuceritorul va face şi lucruri mai mari.

În tot acest timp, strașnicii ochi ai eroului se opreau asupra consilierilor unguri, foarte încurcaţi. El avea de gând să trimită pe Naprágy şi Kornis, cu Bodony şi Sibrikh la dieta Ungariei, pentru ca de acolo Împăratul să-i ia în primire. În puţine cuvinte, el a mulţămit aducătorilor de veşti bune.

În audienţa secretă, spre seară, Mihai a arătat apoi dubioasa scrisoare a trimeşilor moldo-poloni, pe care n-are de gând să-i ţie până la sosirea, de mult anunţată, a lui Taranowski şi a cerut părerea comisarilor, care vor fi ştiut că mai de mult încă (la 22 decembre) Rudolf asigurase pe regele Poloniei că nu va permite un atac în Moldova al vasalului său, dar şi vecinul regal să puie frâu pregătirilor, care se cunosc, ale voievodului moldovean[1]. Se pare că scrisoarea regală neiscălită, pe care Mihai a prezentat-o oaspeţilor e aceea în care i se recomanda în chip imperativ până la insolenţă, spunându-i-se „să-şi deschidă mintea întru aceasta", o atitudine paşnică faţă de Moldova[2]. Din parte-i, Domnul a răspuns, cum era de aşteptat, cu asigurări pe care Ungnad are tot dreptul să le creadă îndrăzneţ de înşelătoare[3]. El ştia că şi căpitanul de Hust şi şpanul român de Maramureş, Jurj Pogan, au legături cu Ieremia[4].

De la început, Mihai făcea o deosebire netedă între reprezentanţii Împăratului: plecând la Făgăraş, pe Székely îl va aşeza în cetate, ba chiar în cămările lui, ca locţiitor, iar pe Ungnad îl va lua ca sfătuitor al său în chestia, ventilată de imperiali şi privită cu îngrijorare, a cetăţilor, cu sine. Avea toată dreptatea să ţie sub ochi pe acest spion, care denunţa încă de atunci că Vodă, deşi spune că e dezgustat de aceşti trădători care-i vreau moartea, nu are de gând să plece, şi el nu voia măcar ca Domnul să păstreze comanda trupelor în cucerirea sa,

[1] Corfus, *O.c.*, pp. 25–[2]6, nr. II.

[2] *Ibid.*, pp. 32–[3]3, nr. IV.

[3] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 692. În Moldova se luau măsuri de apărare; *ibid.*, pp. 694–[69]5, nr. MLIX.

[4] *Ibid.*, p. 701, nr. MLXII; p. 702, nr. MLXIII. Basta stăruia să fie iertat Ştefan Báthory; *ibid.*, p. 705, nr. MLXVI.

dacă nu dă cetăţile[1], şi să poată da Doamnei Făgăraşul[2]. Dar croatul fricos se bucura că „ardelenii tremură şi se tem şi de umbra lui".

El reveni la domn, cu cinstitul tovarăş, care rămânea la vechea sa părere, ca să hotărască, deşi nu era în instrucţiile sale, felul în care va fi guvernată provincia. Mihai îşi pierdu atunci răbdarea, întrebând nervos: „ce vreau de la dânsul"? Dar cu ajutorul lui Marini şi al lui Petru Armeanul, se putu căpăta de la el răspunsul că şi-a pus oamenii în cetăţi pentru asigurare.

În ce priveşte cârmuirea, doar a avut atâţia ani în samă Ţara Românească, unde n-a fost lipsă de nimica! Oastea o are el în samă. Pentru formele de dreptate se va lua sfatul lor. Dacă e vorba de „duşmanii din lăuntru", el îi are în samă: „când stăpânul e credincios, trebuie să fie şi supuşii" – şi imediat Ungnad observă că „stăpânul" e Împăratul şi el, „Voievodul", trebuie să facă ordine într-o ţară încă fără rânduială; dar Mihai îi tăie cuvântul: dacă Împăratul vrea să fie pace, pace să fie; şi, dacă vrea ca el să lupte undeva, să-i dea mijloacele! De aceea credea că au venit la dânsul. I se făgădui că prin venirea lui Pezzen va fi mulţămit.

Apoi, revenind la starea ţării, acelaşi meşter în intrigi arăta că nu s-ar putea lucra cu sfetnicii trădători pe care Mihai îi ţinea încă. Şi din nou vorba mânioasă a acestuia căzu peste aceste insinuări al căror scop era să se dea comisarilor de fapt toată administraţia şi soldaţilor imperiali cetăţile, Mihai plecând, cu complimente nemţeşti în traistă, Dumnezeu ştie unde. Glasul lui îl auzim tare şi mânios: *„el vrea să fie guvernator în această ţară, el a fost aşezat în acest Scaun după Împăratul şi ei i-au fost daţi ca sfetnici"*[3]. Va aştepta pe Pezzen şi, de altfel, a şi dat voia sa în scris lui Carlo Magno.

Acesta s-ar fi apărat că n-are nimic în această privinţă, – ceea ce, precum dovedeşte actul românesc citat mai sus, purtând şi pecetea lui, era fals. Pe cât Ungnad căuta să-l întunece şi înlăture, pe atâta Székely îl acoperise de laude, fără să adauge nicio bănuială în ce priveşte pe Mihai[4].

Plecând, *Carlo Magno* – sau, cum îi zicea Mihai după forma „Carolus Magnus" pronunţată ungureşte: „Caroş Magloş" – *ducea cu dânsul actul românesc pe care-l cunoaştem şi în care se cuprindea*

[1] Ar fi vrut, în caz de plecare, să-şi puie fiul ca regent.
[2] *Ibid.*, p. 707. Pentru Chioara ca loc de retragere; *ibid.*
[3] V. *ibid.*, pp. 690–[69]3, nr. MV.
[4] *Ibid.*, pp. 698–[69]9, nr. MLX.

dorința formală de a păstra, cu titlu ereditar, Ardealul sub suzeranitatea Împăratului. În același timp o scrisoare din 26 ianuar st. v. (5 februar) către ambasadorii români ce se aflau încă la Praga, arătându-le că se trimet noi puncte de discutat: „ce veți vedea porunca Împăratului și făgăduiala cum ne-au scris, și veți vedea și pohta noastră ce-am pohtit, de la cinstitul Împărat; ce, de veți fi făcut voi vreo tocmeală cu Împăratul mai înainte până va veni această poruncă, aceea le voi, iar voi să căutați pe această pohtă ce-am pohtit noi; că va fi bine cu tocmeala ce-ați făcut întru chip, voi să lăsați să fie cum ați tocmit, iar, vi să va părea că este mai bună ceastă tocmeală ce-am trimes acum și pohtă ce-am pohtit, iar voi să cunoașteți să grăiți Împăratului că faceți tocmeală pe această pohtă și tocmeală ce-am trimes acum la voi". Va lămuri că schimbarea s-a făcut, pentru că peste dânșii a fost trimes Carlo Magno cu alte cereri împărătești.

Frumoasele instrucții nouă, trimese printr-un logofăt grec, Pantazi, unul din această diplomație românească în formațiune, încep cu arătarea elocventă a tuturor sacrificiilor făcute de Mihai și a însemnătății rezultatului câștigat prin sabia lui: „Împăratul Măria Lui și Țara Ungurească să caute bine aceasta că Mihail Voievod Domnia Lui s-au gândit cu aceasta că are-a fi el în gura turcilor și în loc de pieire în Țara Românească, ce, toată frica lăsând înapoi, ispitit-au striște mare; n-au gândit de paguba țării într-atâția ani și de chelciugul lui, ce în toate strișțile au ispitit în basăul turcilor. Ardealul încă, ce sunt 74 ani de când au fost lepădat de sub cununa Țării ungurești și au fost închinat turcilor, iar Mihail Voievod, cu tocmeala lui și cu pieire a mulți voinici, au luat Ardealul de l-au închinat cinstitului Împărat, și de acum înainte se făgăduiește domnealui, până va fi viu, cu mare credință va sluji Împăratului și Țării Ungurești și toată creștinătatea". Dar să i se lase Ardealul: „ce se roagă Împăratului și Țării Ungurești să-i socotească pentru aceasta slujba și nevoința ce se-au nevoit, să-i lase Țara Românească și țara Ardealului să-i fie moșie lui, și cine se va ține din feciorii lui, să le fie moșie". Și, anume, ca în primele puncte ale lui Mihalcea și Stoica, Ardealul întreg, după pacea încheiată de Împăratul Maximilian cu Ioan Sigismund Zápolya: cu Oradea și Bihorul, cu Hustul și Maramureșul, cu părțile de Apus: „Ținutul Crasnei și ale Sonocului și ale Sărandului și Nagbaia cu Baia-de-Sus și toate ținuturile lor". El va avea dreptul de a face donații. Tot ce a fost odată al Țării Românești și al Adealului, recâștigându-se, acolo se va întoarce. Va păstra jurisdicția complectă: „ce vom judeca noi să fie judecat și să nu mai aibă voie a căutarea leage într-altă țară". Să aibă

titlul lui Sigismund. Să i se dea lefi soldaţilor până la 12 mart şi ajutor de trupe noi, pentru că „Ardealul şi Ţara Românească, în ce loc sunt, tot norocul creştinătăţii este aruncat pe aceste 2 ţări, carele sunt baştele, ce se cheamă strejile şi apărătură a toată creştinătatea; că, Dumnezeu să ferească, de-ar apuca turcul aceste 2 ţări, ar fi pieire a toată creştinătatea, cum Dumnezeu să ferească de aceea". Totuşi, de ar fi să se întâmple o astfel de nenorocire, el şi urmaşii să aibă ca loc de retragere moşii cu venit de 100.000 de taleri pe an. În caz de ar fi prins, Împăratul să-l răscumpere[1].

Tot aşa se spunea şi solilor la dieta ungurească, Naprágy, Kornis şi Bornemissa: Ardealul complect şi ereditar, cu ce se va mai cuceri, titlul lui Sigismund, ajutoare, adăpost[2]. Şi tot fără înconjur o spunea Stoica lui Ungnad[3]. Mihai însuşi scrisese lui Pezzen în acelaşi sens şi o misiune a lui Marini la Praga trebuia să grăbească lucrul. El ar fi avut şi o scrisoare faţă de Papa[4].

Pe când Mihai îşi rostea astfel fără niciun fel de ascunsuri prin scris voinţa, trădătorii tuturora, nemeşii unguri, răspândeau zvonul că el va pleca, lăsând Ardealul nu ştiu cărui marchiz de Burgau, despre care Maximilian credea că ar fi „un şarpe în sân"[5], iar el, „din lipsă de provizii, va deveni un ostaş rătăcitor trăind cu nevasta la Făgăraş"[6]....

Dar Stoica sau, cum îi zice Mihail Székely, Stoichiţă, revine pe neaşteptate. El aducea cu dânsul cel mai ofensator răspuns.

Consiliul de Război scuza pe Basta, califica biruinţa lui Mihai ca un simplu hazard, căci el venise doar ca un fugar care-şi căuta scăparea. Basta are dreptul de a garnizona cetăţi care nu aparţin Ardealului şi care nu-i pot fi cedate voievodului. Nici Ardealul, promis de mult lui Maximilian, nu poate să-i rămâie. Cel mult, dacă nimeni nu

---

[1] Iorga, *Documente noi*, *L.c.*, pp. 42–[4]4. Această formă e pentru Mihalcea şi Stoica; o alta, cu ordinea condiţiilor schimbată, a fost încredinţată lui Pantazi însuşi; *ibid.*, pp. 46–[4]7. V. şi Hurmuzaki, IV 1, a 17 ianuar; hotărârea de la 19, în Iorga, Hurmuzaki, XII, p. 748, nota 1. V. şi *Monumenta Comitialia Transylvaniae*, IV, pp. 501–[50]4. V. pentru solie şi Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 719, nr. MLXXXIII.

[2] *Ibid.*, p. 709.

[3] *Ibid.*, p. 728.

[4] *Ibid.*, pp. 732–[73]3, nr. MXC.VII.

[5] *Ibid.*, p. 705, nr. MLXIX.

[6] *Ibid.*, p. 702, nr. MLXIV.

vrea să ia provincia, ar putea fi lăsat fiul lui Mihai, cu doi comisari, „germani sau unguri". Cu turcii s-o isprăvească odată[1].

Iar Împăratul, ascultând pe aceşti sfetnici aroganţi, începea, la 3 februar, cu laude pentru cele săvârşite de Mihai. Ce a fost cu cardinalul s-a isprăvit prin moartea lui. Purtarea lui Basta, în ce priveşte negocierile cu Andrei, era îndreptăţită prin dorinţa de a se rezolvi chestia fără vărsarea sângelui creştin, iar purtările lui din urmă faţă de locuitori vor fi cercetate. Ajutor se va da, deşi cuceritorul a putut culege mijloace din prada de război. Se vorbea şi de atitudinea faţă de nemeşii înşii. Se făgăduia cuprinderea în pacea ce ar fi să se încheie cu turcii, dar, mai ales, gândul să fie la război cu ei, şi Mihai să se ţie de aceasta. Amănunte urmau în acest domeniu şi în ce priveşte pe tătari. *În* ce *priveşte însă ce-l ardea la inimă pe Mihai, se lăsa totul în sama comisarilor şi a trimeşilor viitori*[2].

Şi, atunci, la 16, Mihai, care primise răspunsul imperial, are, cum prevăzuse Ungnad[3], o nouă explicaţie, furioasă, cu comisarii, una aşa de straşnică, încât căpitanul din Sătmar ar fi vrut, mai bine decât s-o audă, „să piardă o sută de capete". Împăratul, zicea cel aşa de jignit, e „un trădător", care „vrea să-l gonească din Ardeal ca pe o femeie stricată", aşa cum Maria-Cristina a fast gonită de Sigismund. „Eu am câştigat pentru Împăratul Ardealul, am riscat pentru aceasta trupul meu şi viaţa mea, am luat cu mine nevasta mea şi fiul meu: de s-ar fi întâmplat o nenorocire, am fi rămas acolo eu, nevasta mea şi fiul meu şi ai mei. Am nădăjduit că Măria Sa Împăratul, nu numai că mă va cinsti cu însemnate daruri, ci mă va întări cu steaguri împărăteşti, cu scrisoare şi pecete. Şi acum vrea să mă gonească din Ardeal ca pe o femeie stricată. Aşa ceva nu va vrea Dumnezeu: *nu mă voi lăsa gonit, şi de mi-aş pune capul, căci l-am luat cu sabia*". El nu serveşte de frică, ci de bună voie. Aşa a făcut cu Sultanul, aşa cu cestălalt Împărat. Cel dintâi, „căruia o bucată de vreme i-a făcut toate ruşinile şi batjocurile ce-şi poate închipui cineva", îi trimete steag, sabie, buzdugan, un cal frumos, un surguci, 25.000 de galbeni, iar Împăratul... *„acela îmi trimete ca dar trei coli de hârtie pline de otravă, ruşine şi batjocură, şi vrea să mă gonească.* Mi s-a spus mie să nu mă încred în nemţi, căci voi avea proastă răsplată a slujbei mele credincioase, cum a şi urmat! Voi trimete pretutindeni scrisoarea Maiestăţii Sale, ca să

[1] *Ibid.*, p. 814.
[2] În româneşte, la Iorga, *Documente noi*, pp. 484–[48]7.
[3] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 710.

vadă toată lumea bucuria şi marea nerecunoştinţă pentru slujba mea cea credincioasă". „Ein brusko Audientz", spunea Székely în limbajul lui poliglot, aşa de expresiv[1]. Ca o urmare, solii la dietă fură rechemaţi[2]. Şi sufletul onest al acestui ostaş, recunoştea că acel care striga astfel avea dreptate[3].

În schimb, Ungnad, nu numai că era duşman făţiş al celui cu care era trimes să lucreze, dar se înţelegea cu acei unguri a căror pedeapsă o dorise aşa de aprig cu câteva zile în urmă; sta la masă cu Naprágy, Kornis şi Rákóczy, asculta criticile primului, întindea urechea către cel de-al doilea, care, tot scărpinându-se în cap, îi şoptea latineşte: „dacă aveţi urechi de auzit, auziţi; dacă aveţi ochi de văzut, vedeţi" şi, poftit la masă, grămădea învinuirile contra lui Mihai, trădând şi instrucţiile către trimişii la dieta din Ungaria-de-Sus şi făgăduind să comunice tot felul de ştiri secrete prin Sennyei care-i va lua provizoriu locul în Consiliul lui Mihai[4]. Şi Pezzen, gata de drum, implora pe Maximilian să vie în Ardeal, ca singur mijloc de a goni pe „Valah"[5].

Călătoria lui Mihai la Făgăraş fu, deci, zăbovită şi se dădu o mare strălucire primirii, de mult aşteptate, a lui Taranowski[6].

Dar Mihai se căi repede de ieşirea sa. La 19 februar el lămurea că n-a avut în vedere pe Împăratul însuşi, ci pe miniştrii lui şi mai ales pe nesuferitul Basta, fără să afirme însă că el a luat bani de la Kornis. Se arăta, trebuie să o recunoască şi Ungnad, blând şi respectuos, „plin de

---

[1] *Ibid.*, p. 722, nr. MLXXXVI. Cf. *ibid.*, p. 730, nr. MXCIV.

[2] *Ibid.*, pp. 724–[72]5, nr. MLXXXVIII. Ştiri de la Naprágy, pe care Mihai îl bănuia, scuturându-i şi crucea de la gât, trimese Imperialilor, n-l următor.

[3] *Ibid.*, pp. 703–[70]4, nr. MLXVI; formă germană, trimeasă de Mihalcea lui Pezzen, *ibid.*, pp. 747–[74]8, nr. MCXV. Cf. *ibid.*, p. 764, nr. MCXXXIII. Şi *ibid.*, pp. 789–[7]90 (examinare cu Rali). În acel moment Dionisie, care scrie Împăratului (*ibid.*, pp. 705–[70]6, nr. MLXX), pare să nu mai fi avut influenţă. Într-o convorbire cu Ungnad, la 23 februar, el califica pe Mihai de „om fără Dumnezeu" şi denunţa ce i-a spus Radu Buzescu despre gândul Domnului faţa de Imperiali. El recomandă lui Pezzen să nu vie decât aşa că să se teamă Mihai de dânsul; *ibid.*, pp. 700–[70]1. Cf. şi *ibid.*, p. 789.

[4] *Ibid.*, pp. 706–[7]11, nr. MLXXII. Împunare a lui Csáki cu Împăratul; *ibid.*, p. 714, nr. MLXXIV.

[5] *Ibid.*, p. 712. nr. MLXXVI. Refuz al lui Pálffy; *ibid.*, p. 714, nr. MLXXVIII. Dar condiţii ale lui, *ibid.*, p. 751, nr. MCXVII. Maximilian se oferă; *ibid.*, p. 758, nr. MCXXIV.

[6] *Ibid.*, pp. 717–[71]9, nr. MLXXXIII.

politeţă, cum e obiceiul valah" cu căciula în mână, dar tot cu gândul ca Pezzen să-i aducă întărirea în Ardeal.

Câtă deosebire, şi acum cu judecata lui Mihai Székely! „Mihai-Vodă", scria el la 20, „e un om mândru (*hochtragner*): caută locuri înalte"; n-a mai avut a face cu un astfel de suflet; vrea titlu mare, căsătorie nobilă pentru fiu şi fiică": aşa trebuie luat, iar nu cu imputări; toată cealaltă lume astfel procedează[1]. Prin Stoichiţă, cu care vorbi croaţeşte, lui Mihai făcea să-i ajungă perspectiva unei coroane ce i-ar da-o Apusul.

Vodă lăsa în cetate pe Radu Buzescu şi pe Sibrik şi pleca, de fapt, la 20, spre Făgăraş şi Braşov, unde lua cu dânsul şi pe Taranowski. Acesta, veche cunoştinţă, de un sfert de veac, a lui Ungnad, avea o misiune politică, dar se făcea a fi venit într-o afacere privată, la un prinţ de mult timp prieten, pe care-l înfăţişa însă ca nestatornic, având mai ales grijă că va aduce „steag turcesc" în Moldova, care este ţară polonă[2]. De fapt i se aduceau puternicului vecin propuneri de a trece sub suzeranitatea regală[3].

Făcându-se a crede în ofertele lui Mihai de a se pune sub protecţia sa, regele se declara gata a-l primi întru cât are dreptul de a o face fără a întreba dieta. Se va interveni pe lângă Ieremia pentru a se păstra buna vecinătate. Pe Sigismund, care a fost în Polonia, nu-l va îngădui în Moldova, şi trecerea solilor muscăleşti n-o poate admite. Dar, bineînţeles, cum Taranowski n-a venit cu solie, nici acest răspuns n-are calitate oficială[4]. Mihai răspundea că el vrea să aibă Moldova, fiul său fiind agregat la nobilimea polono-lituaniană, chiar înainte de jurămintele de schimbat între el şi rege, dintre care al regelui să fie cel dintâi. Dăruit cu averi în regat, Mihai ar lăsa moştenirea tuturor celor trei ţări fiului, care, împreună cu urmaşii lui, va fi şi el vasal al Coroanei polone, Mihai el însuşi făgăduind un contingent de 3.500 de oameni în războaiele Poloniei. Toate ţările formează o unitate, la care vor fi să se adauge raialele, şi până la Oceacov[5].

---

[1] *Ibid.*, pp. 720–[72]1, nr. MLXXXIV; pp. 721–[72]2, n[umere]le MLXXXV-[MLXXX]VI.

[2] *Ibid.*, p. 723. Cf. raportul din 23 al lui Ungnad; *ibid.*, pp. 727–[72]9, nr. MXCII.

[3] V. ştiri despre Polonia, *ibid.*, p. 742 şi urm. Cf. şi *ibid.*, p. 757, nr. MCVVI.

[4] Corfus, *O.c.*, pp. 35–[3]8, nr. VII. Acolo, p. 5, nota 1, şi o bibliografie polonă pe care n-am avut-o la îndemână.

[5] *Ibid.*, pp. 38–41, nr. VII.

Scrisori de curtenie fură schimbate de pe urma acestei misiuni semioficiale între Mihai şi regele Poloniei, în mart-april. Astfel, până în mai, când Ieremia ţipă din nou după ajutor[1], linişte pare că domneşte la acest hotar pe care Mihai era hotărât cu orice preţ să-l calce şi, cum Ieremia adăpostea pe Sigismund, încă un motiv se adăuga la cele vechi şi grele.

Comisarii plecară numai câteva zile mai târziu. În drum până la Sighişoara şi după aceea, Ungnad aduna tot ce putea fi contra lui Mihai: dorul saşilor după „Crăiasa" germană, greutatea sarcinilor, mizeria, care toate vor aduce în curând, vădit, pedeapsa lui Dumnezeu"[2]. La 3 mart ei erau în Braşov, şi Ungnad, bolnav, începea să se gândească la posibilitatea unei „conferinţi" cu cel care hotărât nu vrea să plece[3].

Dar căpitanul de Sătmar fu primit singur în audienţă la 4 mart, fiind de faţă o mare parte din Consiliu. Mihai se plânse că nu vine nici hotărârea imperială, nici banii, nici Pezzen. Şi el are o ameninţare turcească serioasă în faţă; soldaţii neplătiţi mănâncă ţara, şi pentru dânsul e o jale. Din nou Székely laudă pe acela care e „fericit în război, iute, bun de sfat (*rattschlegig*), sincer (*redlich*), şi ale cărui planuri izbutesc"[4]. Iar, de partea cealaltă, Ungnad se temea că Vodă vrea să-i dea în mâna turcilor[5].

Pe când nimic, absolut nimic nu venea din locurile încremenite ale Pragei şi Vienei, un bătrân agă turc, Husein, sosea prin Sibiu[6]. La 9 el era la Braşov, unde sosise şi Nicolae-Vodă Pătraşcu[7]. Aducea două steaguri, şi Mihai se grăbea ca prin scrisori către Mihalcea şi Gheorghe Raţ să liniştească pe imperialii îngrijoraţi asupra intenţiilor sale[8].

---

[1] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II1, pp. 583–[58]5, nr. CCCXI; pp. 591–[59]2, nr. CCCXV; *ibid.*, pp. 595–[59]6, nr. CCCXVIII; pp. 597–[59]8, nr. CCCXIX. Cf. şi n-l următor.

[2] *Ibid.*, p. 735, nota 1; op. 735–[73]6, nr. MCII; Szádeczky, *O.c.*, la 26 februar.

[3] *Ibid.*, pp. 749–[7]50, nr. MCXVI.

[4] *Ibid.*, p. 759. V. şi *ibid.*, p. 761, nr. MCXXVIII. Sau despre vanitatea lui; *ibid.*, p. 762, nr. MCXXIX.

[5] *Ibid.*, p. 760, nr. MCXXVIII.

[6] *Ibid.*, p. 764, nr. MCXXXII.

[7] *Ibid.*, p. 768, nr. MCXXXVI. Cf. *ibid.*, p. 770, nr. MCXLI. Comisarii îl văd la tatăl său, voind să-i facă o vizită; *ibid.*, pp. 774–[77]5, nr. MCXLII. E un tânăr „foarte fin"; *ibid.*

[8] *Ibid.*, p. 771.

Cu o zi înainte, la 16 mart, trimisul turcesc îşi făcuse întrarea, Mihai aşezând pe agă la stânga sa, loc de onoare în Răsăritul musulman. Tabulhanaua, sunând din alămuri, întovărăşea pe purtătorii steagului trimes de Sultan.

Bătrânului Husein-Aga, Domnul îi ieşise deci înainte, coborându-se de pe cal, cu o adevărată oaste de 4.000 de oameni, trabanţii albi şi roşii făcând, sub conducerea lui Moise Székely, gard de la locuinţa Domnului până la poarta oraşului. Tunurile bubuiau de pe ziduri. Solul aducea o sabie minunat bătută cu pietre scumpe şi un surguci cu o sută de pene negre de cocor, precum şi cele două steaguri pentru Voievodul însuşi şi pentru fiul său, cai de pradă, un şoim[1]. Totul era însă, de ambele părţi, „politică" şi demonstraţie.

Naprágy şi Kornis merseseră călări înaintea Domnului. Consilierii unguri fură întrebaţi ce cred cu privire la pacea cu turcii, şi Naprágy pretindea că a fost cu toată hotărârea contra ei, aducând şi exemple din trecutul ţării sale. Acuma însă, relaţiile tainice între acest periculos agent al lui Sigismuind şi Ungnad erau un lucru de toate zilele[2]. Se zvonea însă că turcii ar cere să li se dea cetăţile bănăţene, împreună cu Brăila şi Giurgiul[3].

Taranowski plecase, şi din nou Mihai scotea înainte nevoia de a se ataca Moldova[4].

Îndată după aceasta se ţinea o dietă pentru subsidii, cu aceeaşi durere a lui Ungnad că nu i se cere sfatul întru nimic[5]. El se mulţămea să asculte plângeri săseşti pentru purtările soldaţilor[6] sau mărturisirea judelui din Braşov că Mihai nu i-a îngăduit să facă o vizită oamenilor împărăteşti[7].

---

[1] Cronica lui Massa şi Fuchs, în *Quellen zur Geschichte der Stat Brassó*, V, p. 287 (şi pentru toată şederea în Braşov a lui Mihai); Veress, *Lc.*, pp. 54–[5]6, nr. 55.

[2] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 784.

[3] V. şi *ibid.*, pp. 790–[79]l, nr. MCLII.

[4] *Ibid.*, pp. 772–[77]3. Pentru scrisoarea Sultanului către regele Poloniei v. *ibid.*, pp. 773–[77]4 şi mai sus. Cf. şi *ibid.*, p. 800, nr. MCLXIII; p. 8l7, nr. MCLXXX. Mihail Székely auzise de la şeful iezuiţilor, secuiul Grigore Vasarhély, că prin Taranowski Mihai s-a înţeles să lase Ardealul lui Sigismund; *ibid.*, pp. 801–[80]2, nr. MCXCVII.

[5] *Ibid.*, p. 776, nr. MCXLV.

[6] *Ibid.*, p. 778. Şi Hoffkirchen, unul din comandanţii de la hotare, aduna toate zvonurile contra lui Mihai; *ibid.*, pp. 779–[7]81, nr. MCXLVI. La Constantinopol s-ar pregăti „o coroană pentru a-l încorona rege al Ungariei".

[7] *Ibid.*, p. 785, nr. MCLXIX; pp. 791–[79]2, nr. MCLIII.

Pe când Mihai se îndrepta, la 16, spre Sibiu[1], iar comisarii, cu boierul călăuz, erau trimeşi deosebit, pe altă cale, Gheorghe Raţ sosea, în sfârşit, la 15 mart, cu întâiul lucru real trimes de la imperiali lui Mihai, cu săbii şi 2.000 de puşti; el arăta că a fost foarte bine primit de arhiducele Matthias la Viena. Domnul simţi mare bucurie şi ceru să i se dea ceva din aceste arme ca să le cerceteze însuşi. Dar se afirmă că sibienii făceau să i se suie după obicei tot sângele în faţă fiindcă refuzaseră o patentă a lui ca fiind contrară privilegiilor oraşului[2]; clujenii refuzaseră mai de mult, să primească o garnizoană românească.

Şi Basta cerea acum Împăratului să-l îngăduie a goni el pe „Valahul insolent", a cărui atitudine nu mai e de suferit: a primit steag de la turci, a stârnit ura ardelenilor. Cu 13.000 de oameni, între care haiduci de-ai lui Pálffy şi valonii şi francezii săi, dacă i-ar putea strânge, se simte în stare să dea afară pe „barbar". El, care protesta că n-a avut cine ştie ce raporturi cu Kornis, spunea acuma făţiş că l-a îndemnat „să ţie cu speranţe pe aceia care doresc libertatea şi să-i asigure că Maiestatea Sa n-a impus niciodată Valahului să se poarte cu cruzime şi aşa cum a făcut pe mulţi dintre ai lor să creadă"[3]. Se spunea că şi Marini, trimis de Mihai la Împăratul (20 mart), îşi vorbeşte de rău stăpânul[4]. Paolo Giorgio îşi urma pârile lui înveninate[5]. Singur Carlo Magno, ajuns, în sfârşit, acasă, dădea ştiri liniştitoare în sensul pe care-l cunoaştem[6].

Ce-l chinuia pe Mihai, care se afla pe pragul unor noi acţiuni militare, era nehotărârea despre Împărat. La 31 mart el se plângea comisarilor, chemaţi anume pentru aceasta, că fiecare sol aduce alt răspuns, iar ajutor nu-i vine de nici un fel. „*Împăratul*", spunea el, „*are şi fără aceasta graniţe întinse şi destul de lucru cu ele; de ce nu vrea să-i încredinţezi spre cârmuire această ţară, ci caută a-l goni dintr-însa? Dacă s-ar recunoaşte neîndestulător şi nedestoinic, el*

[1] Cronica braşoveană citată, p. 288.

[2] *Ibid.*, pp. 792–[79]3, nr. MCLIII.

[3] *Ibid.*, pp. 794–[79]5, nr. MCLVI. El garnisonează cetăţile; *ibid.*, pp. 811–[81]2, nr. MCXXVI. Expunerea pârilor contra lui, *ibid.*, pp. 815–[81]6, nr. MCLXXIX. Mihai ar fi îndreptat trupe către Apus contra lui; *ibid.*, p. 821. Cf. *ibid.*, pp. 823–[82]4, nr. MCXCI. Cu un adaus în care se spune că a vrut să taie pe Kornis; *Ibid.*, pp. 798–[79]9, nr. MCLI; p. 798, nr. MCLX.

[4] *Ibid.*, p. 794, nr. MCLV.

[5] *Ibid.*, p. 797. Dar dezminţire, *ibid.*, pp. 801–[80]2, nr. MCLXV.

[6] *Ibid.*, pp. 795–[79]6, nr. MCLVII.

însuşi ar pleca de acolo, dar crede că-i poate servi aşa încât Măria Sa şi creştinătatea să se mulţămească"[1]. *N-a cedat Ardealul niciodată, cum se zice, prin ianuar*, iar ce scriu ragusanii nu-l priveşte[2]. Se ţine de ce spun solii lui, de ce a adus Carlo Magno. *Ardealul l-a luat cu sabia. „În această ţară şi-a făcut cuib, nu numai pentru el, ci pentru fiul său şi urmaşii săi, precum şi unul dintre noi îşi cumpără o moşie sau stăpânire, nu numai pentru sine, ci pentru copii, copiii copiilor şi urmaşi*". Dacă Împăratul, care l-a ţinut în Ţara Românească şase ani cu vorba, aşteaptă, cu zăbăvile lui, să i se risipească oastea, nu va aştepta şi el aceasta: „fiecăruia-i e drag binele şi viaţa lui". Dar, dacă i se dă dreptatea, *„el face praf pe turci până la Constantinopol*". Ori, dacă Împăratul nu poate face nimic, atunci mai bine pacea cu turcii! Să-l lase măcar a-şi trece soldaţii pe la Oradea, prin Crasna şi Maramureş, unde s-a cuibărit de la sine Basta şi care sunt vechile hotare ale Ardealului[3].

Întoarcerea lui Mihalcea cu veştile rele nu putea decât să îndârjească şi mai mult pe acela care era în pragul unor grele hotărâri. Stoica aducea înainte că şi în dietă chestia comitatelor a fost hotărâtă aşa cum spune stăpânul său.

La 3 april, după Paşti, Mihai repeta plângerea, că e ţinut în drum. „Ce-aţi spune", adăuga el „dacă vi s-ar pretinde să ieşiţi din casa voastră, iar nu să rămâneţi şi să fiţi credincioşi?". Totul pe baza unei scrisori a lui Pezzen, care cerea şi pe Pătraşcu zălog, – „şi atunci cine rămâne în Ţara Românească"? *„Nu lasă ce a câştigat cu sabia fără ajutorul şi plata Împăratului, nici nu îngăduie altuia să-şi întindă graniţile*"[4].

Abia scrisorile împărăteşti din 20 mart îl îndulcira pe mâniosul Domn: din nou el asigură pe Împărat de credinţă şi desfăşură larg şi planul moldo-polon şi cel bizantin, deşi turcii îi dau cele trei ţări şi ar fi gata să-l puie în fruntea oştilor lor, plângându-se numai de Basta, ale cărui scrisori de pără ar trebui „să i se bată în frunte"[5].

---

[1] Hurmuzaki, IV, p. 30. Ungnad se plânge că Domnul vorbeşte prea repede, pătimaş, abrupt, că traducerea se face prost şi necredincios, că e mai rău decât cu turcii.

[2] Pezzen, anunţând moartea lui Ioan de' Marini, asigura că Mihalcea l-a otrăvit la un prânz; *ibid.*, p. 41.

[3] Ibid., pp. 29–33; e cea mai importantă şi mai curagios sinceră declaraţie a lui Mihai.

[4] *Ibid.*, pp. 34–[3]6.

[5] *Ibid.*, pp. 37–40, nr. XXI. Scrisoare, la 28, către arhiducele Matthias; *ibid.*, pp. 44–[4]5, nr. XXV.

Turcul era cu Mihai, care se îndrepta acum spre Cluj fără a trimete la Poartă solia care se anunţase[1]. Ai lui prădau în voie la Panciova[2]. Nerăbdător, la sfârşitul lui mart, Domnul pretindea să-i vie Pezzen[3].

Acesta era, la începutul lui april, încă în Viena şi semnala de acolo, cu bănuieli, solia lui Marini şi plecarea, ca pe fugă, de frica unor unguri contra lui, a lui Mihalcea[4]. Aflând din scrisori imperiale că mult aşteptatul ambasador sta să pice, Mihai mulţămea foarte călduros că stau să-i vie cele aşteptate.[5]

S-ar fi bucurat şi mai mult dacă ar fi ştiut că în aceeaşi zi Împăratul oferise marchizului de Burgau locul lui Basta, ca unuia care „ar fi mai acceptabil pentru Valah"[6]. Basta, cu nestânsa-i ură, prezenta pe Mihai tocmai atunci ca pe unul care va încerca să ia prin surprindere cetăţile comitatelor exterioare[7].

Vodă era în apele lui cu atât mai mult, cu cât era sigur că-l atacă Ieremia şi cerea să i se trimită din Tirol frumosul, plăpândul copilaş bălan al lui Petru Şchiopul pentru a-l aşeza în Scaun[8].

Toată lumea părea, deci, bucuroasă, şi Ungnad scrie că boierii, cu Mitropolitul cu tot, s-au pus pe băutură[9]. Dar comisarii ştiau că Pezzen vine – cu mâna goală[10]. Şi totuşi îl chemau (6 april), în termeni disperaţi, la 11 ale lunii[11]. Ba Mihai însuşi spunea: să vie şi fără bani[12]! De fapt el ţinea gata o oaste de 30–35.000 de oameni pe care n-avea cu ce s-o plătească[13].

Pezzen, căruia Mihai îi scria, la 28 april, şi în chestia tătarilor[14],

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 802–[80]3, nr. MCLXVI.

[2] *Ibid.*, pp. 809–[8]10, nr. MCLXXIV. Atac turcesc la Lipova; *ibid.*, p. 827, nr. MCXCV. Ceauşul cu steag la munteni, *ibid.*

[3] *Ibid.*, pp. 813–[81]4, nr. MCLXVII.

[4] *Ibid.*, pp. 817–[81]8, nr. MCLXXXI.

[5] *Ibid.*, pp. 819–[8]20, nr. MCLXXXVI. Şi către Pezzen, n-l următor.

[6] *Ibid.*, pp. 822–[82]3, nr. MCLXXXIX. Pentru „reformarea valonilor" o scrisoare a lui Pezzen, *ibid.*, p. 823, nr. MCXC. Primirea de acesta, p. 847, nr. MCCXI.

[7] *Ibid.*, pp. 847–[84]8, nr. MCCXIII.

[8] *Ibid.*, pp. 824–[82]5, nr. MCXCIII; p. 824, n. I; pp. 825–[82]7, nr. MCXCIV; p. 830, nr. MCXCVI; p. 834, nr. MCC.

[9] *Ibid.*, p. 826.

[10] *Ibid.*, pp. 820–[82]2, nr. MCLXXXVIII.

[11] *Ibid.*, p. 834, nr. MCC.

[12] *Ibid.*, p. 836, nr. MCCIV.

[13] *Ibid.*, pp. 838–[83]9, nr. MCCVII. Cf., pentru număr, *ibid.*, p. 831.

[14] Hurmuzaki, IV, pp. 43–[4]4, nr. XXIV.

nu era să vie însă aşa de curând: săptămâni întregi la Caşovia, căutând banii care-i lipseau, iar în acest timp Mihai întreba pe comisari dacă nu s-ar pune garanţi pentru sume împrumutate în ţară[1]. Şi aceasta o făcea când vroia să meargă în Moldova...

De două ori el a rostit cu patimă aceste cuvinte: „în Moldova". Era aşa de aprins, încât smulgea cuvinte de recunoaştere şi lui Ungnad: „se vede în adevăr la el că e din fire potrivit pentru război şi, în multe privinţi, mai ales contra acestui duşman, a cărui situaţie locală, viclenie şi stratageme, când trebuie atacat cu folos la momentul cel bun, le cunoaşte bine şi le-a încercat, e admirabil de potrivit, şi în ţările acestea nu-şi află pereche". E acuma, când stă să dea lovitura, „zelos, curagios, vesel, de pare că abia poate aştepta ceasul pornirii contra inamicului... Pentru războiul de aici împotriva turcilor e un general mai mare decât oricine"[2].

Pe când Komis îndrăznea să strecoare comisarilor că Vodă 1-a întrebat sincer şi serios cu cine să meargă: cu Împăratul sau cu turcii – şi Mihai cerceta arsenalul cu ceauşul care-i călărea înainte – şi Bornemisza, altul din necredincioşii consilieri unguri, recomanda să fie scos acest străin, dându-i-se undeva vreo despăgubire şi asigurând că, la întrarea unei trupe de 5.000 de oameni, ţara ar aclama pe Împărat[3] – iar ei i-ar fi dat sfatul să nu se ridice contra Casei de Austria[4], Domnul declara încă o dată că el a luat Ardealul pentru Împăratul, dar nu suferă pe altul ca guvernator, deşi ca stăpânire, îi ajung Ţara Românească şi Moldova, pe care se arată sigur că o va lua[5]. Înainte însă de a călca Moldova, unde se află Sigismund, „cel mai rău duşman", el vrea să aibă părerea comisarilor.

Feriţi, ca de obicei, aceştia-i răspunseră că ar fi bine să arate întâi Împăratului că a fost el însuşi ameninţat, pentru ca Rudolf să poată explica lucrul regelui Poloniei. Dar ei continuau a-i vorbi ca unuia care şovăieşte încă între două politici opuse.

Afirmând încă o dată că e nedespărţit legat de creştinătate şi de

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 840.

[2] *Ibid.*, p. 843.

[3] *Ibid.*, p. 857, nr. MCCXVIII. Şi mai departe Komis pâria: Mihai vrea să trimeată, cu vechile cereri, la Praga pe un Nicolae Vitéz, om rău şi necredincios, în locul lui Petru Armeanul; *ibid.*, pp. 859–[8]60, nr. MCCXIX.

[4] *Ibid.*, p. 848 şi urm., nr. MCCXV.

[5] *Ibid.*, p. 845.

Împărat, Mihai era adânc mişcat, şi cu lacrămile în ochi vorbea ca şi cum, în biserică, înaintea altarului, ar fi fost să presteze solemn şi foarte devotat un scump jurământ lui Dumnezeu şi Împăratului. Cei doi oameni bătrâni, şi unul din ei aşa de neîncrezător, aşa de rău dispus faţă de dânsul, fură, cum o spune Ungnad însuşi, „mişcaţi în inimă". S-a ridicat în picioare atunci, arătând că el pleacă la o nouă încercare, menită să-i arate cugetul curat; ar dori ca Împăratul însuşi să fie acolo, şi el să-i cadă la picioare şi să-i mărturisească taina pe care n-o poate vădi nimănui altuia pe lume. Se arăta adânc impresionat; el căruia-i plăceau ospeţele şi care trăia public cu odrasla de român Velica, soţia lui Fabio Genga, el care-şi schimba adesea luxoasele veşminte, apărea acuma singuratec şi plin de reculegere, într-o haină oarecare ca înaintea unui act religios[1].

La 24 april Mihai pleca în trăsură, cu puţini, spre Miercurea[2] şi Făgăraş, de unde adresa un ultim apel către Pezzen[3], cerându-i grăbirea şi de la Împăratul[4], pe când bătrânul diplomat vorbea de încă o zăbavă de două săptămâni[5]. Lăsa cu logofătul Teodosie, aşezat ca regent, pe comisari, fricoşi de ce s-ar fi putut întâmpla şi foarte jigniţi că nu merg şi ei cu oastea. De acum înainte ei nu vor face alta decât să adune totdeauna cu o notă de duşmănie, toate zvonurile care circulau[6]. Mihail Székely cerea hotărât ca acestea să nu i se puie lui în samă[7].

Afară de Naprágy, bolnav fals şi mare trădător, consilierii ardeleni fură siliţi să ia parte la expediţia care se pregătea[8]. Nicolae-Vodă Pătraşcu îi adusese pe muntenii săi[9].

---

[1] *Ibid.*, pp. 851–[85]6, nr. MCCXVI. Pentru Velica, v. Iorga, *Femeile în trecutul românesc*, ed. a 2-a.

[2] *Ibid.*, p. 864, nr. MCCXXII. Cf. *ibid.*, p. 869, nr. MCCXXIV.

[3] *Ibid.*, p. 872, nr. MCCXXXVI.

[4] *Ibid.*, p. 873, nr. DCCXXVIII.

[5] *Ibid.*, p. 874, nr. MCCXXX.

[6] Şi sosirea unui Stadnicki, duşman al Cancelarului polon; *ibid.*, p. 866. A unui sol mic tătăresc; *ibid.*, pp. 866–[86]7.

[7] *Ibid.*, p. 879, nr. MCCXXXII.

[8] *Ibid.*, p. 871. El trimete de la Gilău scrisori de intrigi, *ibid.*, p. 876. Recomanda ca Pezzen să nu aducă bani; *ibid.*, Se oferea să mijlocească predarea Clujului; *ibid.*, p. 876. Alte pâri; *ibid.*, p. 884, nr. MCCXXXVI.

[9] *Ibid.*, p. 881.

CAPITOLUL III

Cucerirea Moldovei

În lipsa lui Mihai, Teodosie trebui, din cauza lui Ungnad, care avea relații cu toți ungurii uneltitori, să oprească pe comisari de a părăsi Alba Iulia, mai ales pentru acel Cluj care fierbea de dorința răscoalei[1], dar le îngădui să treacă la Mediaș. Când aflară apoi de apropierea lui Pezzen, ei putură merge și la Cluj, dar observați de aproape, – deși Mihai mustrase pe Teodosie, prin Mihalcea, care califica pe tovarășul său „un bivol" –, ceea ce făcea pe Ungnad să spumege: în șase ani de solie la turci n-a pățit așa rușine[2], – dar nicio purtare așa de mizerabilă ca aceea pe care o continua de atâtea luni n-o avuse acolo.

În acest timp, de la Prejmer[3], Mihai trecea înainte, lăsând 3.000 de roșii, care prădară și uciseră[4]. Plecând a doua zi el se afla în ziua de 8 la Vașarheiu („Kys-Vasarheli"), „lângă munți"[5], de unde grăbea încă o dată pe Pezzen[6]. Mihalcea și Farkás Kornis, rămâneau să administreze Ardealul[7]. Oștile treceau apoi în Moldova pe la Trotuș.

Erau vreo 30.000 de oameni, de foarte bună calitate.

---

[1] *Ibid.*, p. 885 și urm.
[2] *Ibid.*, p. 913, nr. MDCLXXI.
[3] *Ibid.*, pp. 886–7, nr. MCCXXXIX.
[4] Cronica lui Massa și Fuchs, L.c., pp. 288–9.
[5] Scrisoare inedită menționată *ibid.*, p. 897, nota 1. Cf. *ibid.*, p. 898, nr. MCCLI.
[6] Hurmuzaki, IV 2, pp. 46–[4]7, nr. XXVIII. Către comisari, n[umăru]l următor. Într-aceeași zi Stoica dorea pe Ștefan din Tirol; *ibid.*, p. 48, nr. XXX.
[7] *Ibid.*, pp. 45–[4]6, n[umere]le XXVI-[XX]VII.

O socoteală românească pentru vistierul Dumitrachi înşiră pe cazacii lui Valaoschi, cel din lupta de la Şelimber, ai lui Braniţchi, care n-avea legăturile cu Polonia, ai lui Ocesalschi şi ai românului Rostopcea: 2.917 cai; cazaci pedeştri, în mic număr: mia de unguri ai lui Grigore Makó; moldovenii lui Mârzea, cu numele tătăresc de război, ai lui Anghelachi, pe care l-am găsit amestecat şi în negociaţii, ai hotnogului Lupu: 1.452; sârbii lui Petcu şi Necula: 1.608; cei câţiva beşlii de acelaşi neam ai hotnogului Marco, probabil altul decât Deli-Marcu cu bandele de pradă; trabanţii sau dărăbanţii ne-unguri, mai mult ai lui Jivco Roşul, ai lui Mirda Ianoş, ai lui Nedelco şi Radu, români: 4.000; trabanţi ai lui Francisco Thùry: 200; „dărăbanii de la poartă" şi „tunarii lui Voievod"; trupa lui Gaşpar Sibrik şi a lui Ivan Brancovici, din Banat: 120[1]. Pe lângă aceasta elemente mai puţin costisitoare, dar şi mai puţin bune de luptă: contingentele oraşelor, legiunile secuilor, călărimea nobililor, contribuţia curat românească a ţării de origine. O socoteală ardeleană dă sume corespunzătoare: 2.000 de cazaci, 1.200 de moldoveni, 1.300 de sârbi, 1.200 de trabanţi[2]. Am arătat mai sus suma probabilă a totalului[3]: mulţi cazaci, neplătiţi, preferără să rămâie în Ardeal, ca să prade[4].

Se pare că Ieremia fu atacat din două părţi, un alt grup de năvălitori viind pe la Câmpulung. La 11 mai, după un drum greu prin munţi, Mihai era la Roman, de unde fugise, de la început, moldoveanul[5]. Peste cinci zile, el dădea ordine din Suceava, unde va aşeza ca păzitori ai cetăţii munteni de-ai săi credincioşi: un ban Udrea (Băleanu), un Negre[6]. Buletinul de victorie către oraşele săseşti era acesta, scurt şi cuprinzător: „Vă înştiinţez ce bun noroc ne-a dat Dumnezeu, spre binele creştinătăţii şi spre folosul Împăratului, am luat ţara aceasta cu ajutorul lui Dumnezeu. Mai mare duşman decât acesta n-am avut: Dumnezeu ne-a dat ţara în mână. Deci, să fiţi veseli şi bucuroşi. Nimic

[1] Iorga, *Contribuţiuni nouă*, pp. 34–[3]5 (= 468–[46]9). În note, *ibid.*, de la pagina 37 înainte, lămuriri biografice. Cf. şi Veress, *L.c.*, p. 115.

[2] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 780. Cf. pentru Deli-Marcu şi alt căpitan sârb, Baba-Novac, precum şi pentru cei 3.000 de sârbi şi 1.500 de moldoveni, *ibid.*, pp. 741, 788.

[3] Pentru socoteala, fantastică, de 150.000, şi *ibid.*, p. 905, nr. MDCUX.

[4] *Ibid.*, pp. 902–[90]3, nr. MCCLVIII.

[5] Hurmuzaki, IV 2, p. 24, nr. XVI: a se ceti: Ienacachi.

[6] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 900, nr. MCCLIV; p. 909, n[umere]le MCCLXII-[KCCLX]III.

alta de la noi să nu aşteptaţi, ci peste puţin să ne adăstaţi şi pe noi acasă cu noroc bun"[1]. Iar, în altă misivă: „Moldova, care a fost răzvrătită de un timp încoace faţă de creştinătatea întreagă, am luat-o, slavă Domnului, astăzi sub stăpânirea noastră. Pe domnul ei, Ieremia-Vodă, cu toată oastea lui, l-am gonit până la Nistru, bătutu-l-am şi, trecând în Polonia, cea mai bună parte din oastea lui s-a înecat în apă. Cu care era şi prinţul Sigismund, dar şi el, noaptea, cu toată primejdia ce ameninţa pe mulţi, a fugit dincolo de râu. Care izbândă s-a câştigat pentru Dumnezeu, pentru creştinătate şi pentru noi, şi dumneavoastră încă să vă bucuraţi, să mulţămiţi lui Dumnezeu. Vă dăm de ştire că, rânduind oştile la hotarele ţării, fără nicio zăbavă şi noi vom veni în mijlocul vostru"[2]. Asigura pe comisari că i s-a predat o armată de 25.000 de oameni[3].

Din partea lui, Mihalcea descria comisarilor astfel fulgerătoarea biruinţă: „Din partea îndurătorului meu stăpân Voievodul, vă scriu dumneavoastră că bunul Dumnezeu, după aşteptarea Măriei Sale Împăratului, ne-a dat în mână toată Moldova şi toată ţara s-a predat; Voievodul de acolo însă a fugit, şi Voievodul, Domnul nostru îl urmăreşte cu husarii şi călărimea până la Hotin, iar pedestrimea a lăsato în tabără lângă Iaşi"[4].

Mihai scrie din Hotin la 20 ale lunii[5]. Ieremia însuşi recunoaşte, la 18 mai, că a fost bătut în retragerea sa grăbită spre acel adăpost[6]. Şi dintr-o informaţie polonă ştim că domnul Moldovei a fost silit să dea lupta, dar că ai lui au trecut la Mihai[7].

---

[1] *Ibid.*, p. 809, nr. MCCLXIII.

[2] *Ibid.*, pp. 913–[91]4, nr. MCCLXXIII. Cf. scrisoarea către Împărat şi cea către Matthias, Suceava, 23, Veress, *L.c.*, pp. 106–[10]8, n[umere]le 101–[10]2.

[3] Hurmuzaki, IV2, p. 50, nr. XXXIII. E falsă cea următoare, care vorbeşte de biruinţa fără sânge, de frica întoarcerii învinsului. Şi alte scrisori de biruinţă autentice, una din 20, de sub Hotin; pp. 51–[5]2, nr. XXXV.

[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 912, nr. MCCLXX.

[5] *Ibid.*, p. 913, nr. MCCLXXII.

[6] *Ibid.*, p. 931, nota.

[7] *Ibid.*, p. 930. Informatorul pretinde că Ieremia nu era pregătit, de vreme ce Mihai îi oferise până şi căsătoria uneia din fiicele moldoveanului cu Nicolae-Vodă Pătraşcu. Un altul vorbeşte de reţinerea lui Ieremia la o nuntă; Hurmuzaki, IV2, p. 49. Miron Costin a auzit de o bătălie la Verbia, pe Jijia, „unde sta o movilă mare preste trupuri, de Ieremia-Vodă apoi făcută"; p. 255. El ştie şi de urmele gloanţelor lui Mihai în piatra Hotinului; *ibid*, – Descriere şi în Palamede, ed. Legrand, pp. 211–[21]3.

Voievodul Rusiei, cunoscutul Nicolae Herburt de Fulsztyn, putea să scrie că „Mihai a risipit ruşinos pe ai noştri... Nici ai noştri nu se mândresc: au trecut în fugă peste Nistru, şi nu puţini dintre ei au sosit azi la Cameniţa pe la oarele douăzeci şi două, într-o goană şi frică ce nu mai înceta"[1].

Se credea că, în Polonia însăşi, voievodul de Chiev şi cel de Cracovia nu aşteaptă decât apariţia trupelor învingătorului[2]. S-ar putea lua Rusia şi Lituania, care sunt de legea lui[3].

Şi importanţa acestei biruinţi, pe care cu atâta patimă o vor contesta şi nobilii unguri din Ardeal şi chiar comisarii Împăratului se poate prinde din circulara de la 20 a regelui Poloniei: „E uşor de văzut că, dacă acestui vrăjmaş îi va merge după gândul lui şi va ocupa Moldova, va întreprinde lucruri şi mai mari. Deci, e vorba aproape de existenţa noastră, căci, dacă nu va fi alungat acel duşman din Moldova cât de curând, va trebui să ne apărăm să nu ia jumătate din Coroana Poloniei... E vorba de însăşi ţara noastră şi de Coroana Poloniei[4]. Regele nu voia să creadă că o astfel de biruinţă s-a putut câştiga fără concursul soldaţilor Împăratului"[5].

Mihai s-a grăbit a trimete lui Sigismund al III-lea ambasadori ca Stroe Buzescu şi Gheorghe Raţ, cu scuze că n-a vrut să-l jignească ori să-i aducă pagubă; ei vor fi însă reţinuţi pe la Muncaci îndată ce izbucni revolta Ardealului[6].

Cât priveşte influenţa asupra ungurilor în genere, furioşi de această nouă izbândă a celui pe care-l urau atâta, Kornis, despre care se spunea că a fost tăiat de Domn[7], îşi schimbase atitudinea în vârtejul

---

[1] Veress, *L.c.*, pp. 103–[10]4, nr. 99.

[2] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II1, pp. 599–600, nr. CCCXXI.

[3] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 936, nr. MCCCXI.

[4] Veress, *L.c.*, pp. 109–[1]11, nr. 104. Se dădea vina pe trădarea lui Taranowski; *ibid.*, p. 113, nr. 107. Mihai îl apără; *ibid.*, pp. 151–[15]2, nr. 144. Se cer ajutoare şi în Prusia; *ibid.*, pp. 116–[11]7; nr. 101. Regele către senatori, 26 iunie, *ibid.*, pp. 133–[13]6, nr. 129. A urmat o corespondenţă între rege şi Han, ca să nu ajute pe Mihai; *ibid.*, pp. 141–[14]3, nr. 135; Corfus, *O.c.*, p. 45 şi urm. Măsuri de adunare a trupelor din partea lui Zamoyski, Veress, *L.c.*, pp. 118–[1]20, nr. 111. – Şi totuşi scrisoare a lui Mihai către rege (3 iulie), *ibid.*, pp. 138–[13]9, nr. 132, Sol al lui; *ibid.*, p. 154, nr. 147.

[5] *Ibid.*, pp. 914–[91]5, nr. MCCLXXIV.

[6] Szamosközy, trad. Crăciun, p. 133. Aici şi despre relaţiile cu Chievul. V. şi *ibid.*, pp. 137–[13]8.

[7] *Ibid.*, p. 924, nr. MCCXCII.

victoriei. El scrie din Suceava la 26 mai, astfel: „Slavă Domnului, noi pe aici am umblat cu noroc, şi e vesel şi Vodă"[1]. Şi Csáki însuşi scria, tot din Suceava, la 27, lui Naprágy despre „voia lui Dumnezeu" şi „norocul Dumisale Voievodului": vechea capitală a Moldovei s-a dat fără a trage un tun"[2], şi în curând Mihai va chema la Iaşi adunarea Moldovei[3].

De fapt, Mihai era acolo la 4 iunie[4] şi la 10[5]. El dădea din Iaşi, la 11, explicaţii regelui Poloniei[6]. Numai la 21 iunie el se afla la Roman[7]. La 24 scria din Oşorheiu[8], la 26 din Prejmăr[9]; la 27 era la Braşov[10].

Ce s-a petrecut până atunci în Ardeal şi la hotarele lui din partea imperialilor e una din cele mai mizerabile acţiuni de clevetire şi subminare a unui om vrednic care-şi pune din nou în risc persoana şi ţara pentru a îndeplini ceea ce era pentru Mihai un serviciu creştinătăţii. Tot ce invidia, laşitatea, vanitatea rănită, furia neputincioasă ascunzând cu îndărătnicie adevărul, pot să facă pentru a înnegri şi primejdui pe un om a fost pus la cale, şi fără intervenţia lui Basta, complect compromis pentru desăvârşita lui lipsă de autoritate şi de energie, de cei trei oameni prin care Domnul român putea să-şi aibă legăturile cu acea Curte a Împăratului şi a celor „şapte herţegi", în care-şi pusese aşa de naiv toată încrederea şi speranţa.

Trei sunt aceia care au colaborat veninos şi prosteşte la această operă, care trebuia de altfel să se întoarcă repede împotriva lor chiar:

---

[1] *Ibid.*, p. 921, nr. MCCLXXXVI.

[2] *Ibid.*, p. 923, nr. MCCXC.

[3] La 24 mai st. v. Negrea era hatman şi pârcălab de Suceava; Iorga, în Hurmuzaki, XV, p. 763, nr. MDXIV. Un moldovean prins, Cocrişel, *ibid.*, p. 773, nr. MDXCIV.

[4] *Ibid.*, XII, p. 935, nr. MCCCVIII.

[5] *Ibid.*, pp. 939–[9]40, nr. MCCCXVII.

[6] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II 1, pp. 600–[60]2, nr. CCCXXII. Data de 21 trebuie să fie după stilul nou. Şi o scrisoare din „22" tot de la Suceava; n[umăru]l următor. Pentru retragerea de acolo a asediatorilor, 2.000 de pedeştri şi 2.000 de călări, *ibid.*, pp. 605–[60]5, nr. CCCXXV.V. şi n[umăru]l următor. Prada mănăstirilor şi bisericilor; *ibid.*, pp. 608–[60]9, nr. CCCXXVII.

[7] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 946–[94]7, nr. MCCCXXXI.

[8] *Ibid.*, pp. 948–[94]9, nr. MCCCXXXVI.

[9] *Ibid.*, p. 950, nr. MCCCXLI.

[10] Cronica lui Massa şi Fuchs, *l.c.*, p. 290.

Naprágy, marele uneltitor, îmbătrânitul diplomat Ungnad şi acel Pezzen, cu aceeaşi experienţă în aceleaşi locuri, care, pus în fruntea afacerii „valahe" se dovedi, şi în ce priveşte caracterul şi mai ales în ce priveşte inteligenţa, aşa de inferior misiunii sale.

Episcopul se vădeşte duşman neîmpăcat al aceluia care-l introdusese în tainele guvernării lui. Puse la cale cu Ungnad condiţiile în care, după înfrângerea lui Mihai, pentru care înfrângere se roagă şi pe care, o răspândeşte, ar fi să se primească [domnia] Sigismund, de care cu toată inima rămăsese legat[1]. Îl ajuta Ştefan Báthory, reconciliat cu imperialii, care-şi revarsă toată ura în acelaşi domeniu al ştirilor false. Iezuiţii din Cluj adaugă la veştile menite să arate că s-a sfârşit cu Mihai, biruit în Moldova[2].

Ungnad, continuând a iscăli şi pe neştiutorul său tovarăş, care nu mai vorbeşte deosebit şi nu se mai scutură de răspundere, lucrează în acelaşi sens. E acela care încă din februar sugerase ideea că un mic număr de germani apărut la Zălau ar ajunge; pentru a provoca împotriva lui Mihai răscoala generală a Ardealului stors de întreţinerea oştilor prădalnice[3]. Când se văzu că Mihai nu e la Braşov, că nu s-a produs o răscoală a Ardealului care să şi-l fi prăbuşit, că el se află în Moldova şi a biruit – ce trăsnitoare biruinţă!, – comisarul imperial se face a se îndoi că această victorie va continua. Oastea lui e aşa de rău aprovizionată, încât a trebuit să culeagă frunzele din pomi pentru a se hrăni[4]. Ungnad va ajunge să adune cele mai nemernice insulte ca să le arunce în capul cui nu făcea decât să lupte pentru acel Împărat pe care-l serveau şi unul şi altul: „om barbar, impiu, pripit, înşelător, pe felurite căi nereal şi nesincer, ci procedând fraudulos şi duşmăneşte faţă de Împărat"[5]. La 31 mai, el trebuia să constate că inimile amicilor săi, nemeşii, au plâns la bubuiturile de tunuri anunţând biruinţa stăpânului lor[6]. Şi încheierea era aceasta: „Omul acesta se va prăbuşi însuşi, căci procedarea lui nu poate dura, nici aici, nici în Moldova"[7]. El spunea

[1] *Ibid.*, pp. 916–[91]7, nr. MCCLXXVII; p. 918, nr. MCCLXXVIII.
[2] *Ibid.*, p. 919, nr. MCCLXXXI.
[3] *Ibid.*, p. 729, nr. MXCII.
[4] *Ibid.*, p. 920, nr. MCCLXXXIII.
[5] *Ibid.*, p. 919, nr. MCCLXXIX.
[6] *Ibid.*, p. 928. Sfătuia să nu se trimeată tânărul Domn Ştefan din Tirol; *ibid.*
[7] *Ibid.*, p. 944, nr. MCCCXXVIII. Şi acuma, în a doua parte a lui iunie, ei afirmau că luptele din Moldova n-au fost decât o harţă şi adăugau că Mihai a fost silit să se întoarcă acolo; *ibid.*, p. 946, nr. MCCCXXXI.

limpede lui Mihalcea că Pezzen n-a venit pentru ca sa aducă bani, ci pentru ca să primească Ardealul în numele Împăratului[1].

În ce priveşte acum pe Pezzen, chemat de Mihai şi din Suceava, la 23[2], la 26[3], din Iaşi la 2, la 15, la 17 iunie[4], făgăduind isprăvi la Timişoara şi până la Constantinopol[5], el avea un gând. Deşi venea fără un ban, căutând să capete prin împrumut sau altfel, oarecare sume, mai mult de îndulcire decât de ajutor, de la ungurii puternici din Ungaria Supierioară, un Debó, un Rákóczy, etc., care cereau însă garanţii serioase, el avea de gând să înceapă prin a spune lui Mihai să părăsească acest Ardeal, care e al Împăratului şi nu al lui, aşa cum se oferise, odinioară; pentru rest, situaţie, ajutoare, se poate vorbi pe urmă, şi numai atunci. „Nu e bine", scria el de la început, „a mai lasă pe Voievod în Ardeal"[6]. E sigur că „Valahul nu va pleca de bună voie"[7]. Ajuns, în sfârşit, aşa cu mâinile goale, la Oradea, unde va încremeni mai multă vreme, el anunţa comisarilor programul său, unic: Mihai să predea Ardealul Împăratului[8]. O dietă ardeleană să fie convocată anume pentru aceasta, lucrul trebuind să fie solemn şi legal, pentru mai marea glorie şi mai multul folos al Casei de Austria[9]. Întreaga politică a lui Mihai, singura posibilă în situaţia lui, e mânjită cu bănuieli culese oriunde: a primit pe ceauş, s-a legat cu turcii, n-are niciun sentiment pentru Împăratul; pe dânsul, Pezzen, îl socoate numai ca pe omul care aduce, care trebuie să aducă, bani[10].

Şi, cu cinism, ajuns în sfârşit cu chiu, cu vai, la Sătmar, Pezzen declară că va zăbovi înadins, că va căuta să piardă vremea, aşteptând probabil şi rezultatul campaniei din Moldova, de al cărei pretins insucces se bucura din toată inima acest servitor al austriecilor, duşmanii seculari ai Poloniei[11].

---

[1] *Ibid.*, p. 952, nr. MCCCXLIII.
[2] Hurmuzaki, IV, p. 54, nr. XXXVIII.
[3] *Ibid.*, p. 60, nr. XLIV.
[4] *Ibid.*, p. 66, nr. LI; v. şi n-l următor. Apoi *ibid.*, pp. 67–[6]8, nr. LIII; p. 74, nr. LXI. Şi către comisari, la 17; *ibid.*, pp. 75–[7]6, nr. LXIII. Către Pezzen, 17; *ibid.*, p. 76, nr. LXIII. Către comisari, Iaşi, 24, *ibid.*, pp. 79–80, nr. LXVII.
[5] *Ibid.*, pp. 65–[6]6, nr. L.
[6] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 736, nr. MCCIII. Cf. *ibid.*, nr. MXCV.
[7] *Ibid.*, p. 901, nr. MCCLIV.
[8] *Ibid.*, p. 910, nr. MCCLXVI.
[9] *Ibid.*, p. 911, nr. MCCLXVII.
[10] *Ibid.*, p. 915, nr. MCCLXXV.
[11] Ibid.

În sfârşit, la 31 mai, în scrisoarea, de o extraordinară violenţă, cu desăvârşire neîndreptăţită, către banul Mihalcea, el îşi da drumul fără nicio rezervă. Ce nu se aduce împotriva omului pe care era trimes să-l îndemne, să-l ajute, şi, întâmplător, sfătuindu-l, să-l îndrepte? Vrea să fie „domn absolut" în Ardealul luat pe numele Împăratului, a convocat de la sine dieta, a impus ţării sarcini grele, a făcut donaţii după plac, a răpit proprietăţi ale Mariei-Cristinei, a maltratat pe comisarii imperiali, nu i-a amestecat în niciuna din hotărârile sale samavolnice, a primit pe omul Sultanului cu atâta cinste, a închis pasurile către Ungaria, a ameninţat cetăţile de acolo[1].

Ungnad, atâta vreme amărât, şi pentru pretinsa-i arestare, putea să asigure, mergând în calea lui Pezzen la 5 iulie, că, în ciuda asigurării trimeşilor unguri că *Mihai va ceda Ardealul, dacă e lăsat guvernator şi i se dau comitatele exterioare*, lucrurile nu vor merge aşa de uşor[2]. Comisarii nu uitau să noteze nici lăudăroşia lui Mihalcea că, de nu se ajunge la o înţelegere, „se va vedea unde vor ajunge Caşovia, Viena şi Praga[3].

În această nespusă şi neînţeleasă ură, „doctorul", vechiul diplomat, nu dispreţuia să culeagă bârfeli ca aceea că Mihai s-a lăudat cu aşezarea sa la Caşovia, cu vizita ce ar putea-o face Împăratului însuşi în Pilsen, micul oraş boem, unde acesta se găsea mai bine decât în cele două mari, vechi şi frumoase capitale ale lui, Viena şi Praga. Ar fi comandat la Cluj scumpa coroană, cu care din mila Sultanului se va încununa rege al Ungariei. Până atunci – ceea ce e fals – el dă chitanţe ca „prinţ al Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti", iar măgulitorii săi ardeleni îi zic la banchete, spre marea lui bucurie „Craiu", – titlu care, cum se ştie, se dădea la noi tuturor stăpânitorilor Ardealului[4]. Să-i vie, unde se află el, Pezzen, comisarii – şi ce disperat era Ungnad la gândul unei asemenea călătorii! – şi doi boieri de la Vodă.

Când, printr-o scrisoare a lui Mihai, se află de biruinţa deplină, tonul rapoartelor lui Pezzen, data aceasta către arhiducele Matthias, se schimbă. I-ar părea bine să aibă banii care se aşteaptă de la dânsul[5], pe

[1] *Ibid.*, pp. 926–[92]7, nr. MCCXCVIII. Cf. *ibid.*, p. 924, nr. MCCXCII.
[2] Hurmuzaki, IV, pp. 84–[8]6, nr. LXXII.
[3] *Ibid.*, p. 87.
[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 931–[93]2, nr. MCCCIII.
[5] *Ibid.*, pp. 932–[93]3, nr. MCCCIV.

când Ungnad continuă şi după aceasta clevetirile[1]. Să se aştepte luarea Sucevei şi a Hotinului, căci, altfel, cum a intrat de uşor Mihai, aşa de uşor îl pot goni polonii; ba e înfăţişat şi ca un aliat în taină al lui Sigismund[2], căruia i-ar ceda Ardealul, fără Ţara Bârsei şi Făgăraş[3]; şi el admiră pe bunul ostaş care s-a dovedit a fi Vodă încă o dată[4]. Dar victoria nu l-a făcut pe Mihai decât şi mai trufaş şi mai insolent[5]. Şi ea nu e completă: asediatorii Hotinului fug, armata e distrusă[6].

Pezzen aştepta încă la 6 iunie banii care trebuiau să-i sosească de la Viena[7]. Dar el ar fi dorit cu totul altceva decât bani pentru nevoile strigătoare, în necontenită creştere, ale aceluia pe care-l considera ca pe un duşman. Ar fi voit să aibă 4–5.000 de oameni, cu care ar fi făcut cu totul altă ispravă[8]. Peste o lună, stând acum cu cei doi comisari mai vechi, el se gândea la o nouă soluţie: *un marş spre Cluj ca să aducă răscoala ţării*[9].

În colţul său de pândă, Basta, tolerat cu toată incapacitatea dovedită, iertat şi măgulit de Maximilian[10], aştepta. El îşi strecura şi mai departe calomniile, având însă aerul că nu face decât să recomande cele mai bune mijloace pentru apărarea acestor graniţe de Apus[11]. De la Praga îi soseau insinuările pline de ură ale ragusanului Paul Giorgio, jignit cumva în interesele lui materiale[12].

Comisarii afirmă că încă din iunie Mihai, îngrijorat de răspunsul polon la atacul său, – şi de fapt regele-i cerea, la 8 iulie, să evacueze Moldova[13], – ar fi scris lui Pezzen, cerând colaborarea lui Basta; de

---

[1] V. *ibid.*, p. 933, nr. MCCCV.
[2] *Ibid.*, n-l următor.
[3] *Ibid.*, p. 937, nr. MCCCXI.
[4] *Ibid.*, p. 940, nr. MCCCXVIII.
[5] *Ibid.*, p. 934, nr. MCCCVII.
[6] *Ibid.*, p. 940, nr. MCCCXIX. Cf. şi *ibid.*, p. 942, nr. MCCCXXIII.
[7] *Ibid.*, p. 935, nr. MCCCX.
[8] *Ibid.*, p. 948, nr. MCCCXXXV.
[9] Hurmuzaki, IV, p. 85.
[10] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 737–[73]8, nr. MCVI. El se gândea să vie în Ardeal; *ibid.*, n-l următor. Cf. Hurmuzaki, IV, nr. XXXIX, p. 56.
[11] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 888–[88]9, n-le MCCXL-I.
[12] *Ibid.*, pp. 895–[89]6, nr. MCCXLVIII.
[13] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], pp. 618–[6]21, nr. CCCXXX; *ibid.*, pp. 626–8, nr. CCCXXXIV. Cf. o scrisoare a lui Mihai, *ibid.*, p. 624, nr. CCCXXXII. Zamoyski aflase scrisoarea lui Mihai către turci cu planul polon şi beglerbegii în ţările noastre; *ibid.*, pp. 624–[62]5, nr. CCCXXXIII.

fapt, el va fi recomandat apărarea de un atac al lui Zamoyski a Ungariei Supierioare[1]. Generalul albanez părea împăcat, şi la 25 iulie el se arăta gata să colaboreze cu „prea-ilustrul domn Voievod" în apărarea contra lui Zamoyski[2]. Ar fi fost vorba şi de trimeterea lui Kornis la Curte[3]. Un ordin ciudat prevedea formarea, în iulie, a unei noi tabere la Orăştie[4]. Lui Mihalcea, dezgustat de Ardeal şi doritor de a reveni la zecile sale de domenii de acasă[5], i se părea că stăpânul său a primit înştiinţare că s-ar putea ca imperialii să încerce o lovitură prin părţile apusene[6]. Se făceau întăriturі la Chioara[7], unde aga Leca începea totuşi să se arate nesigur într-o credinţă odinioară aşa de greu bănuită[8].

De fapt, *Moldova nu mai avea să fie legată de Imperiu.* Jurământul dregătorilor, ca al lui Kaptury, – „Căpluri" al lui Mihai –, pârcălabul ungur al Sucevei, era numai acesta: „Mă jur pe Dumnezeu şi pe sfânt fiul său Iisus Hristos că voi fi drept şi cu credinţă Domnului meu, stăpânitorului şi Domnului Ardealului, Ţării Româneşti şi Moldovei. Măriei Sale lui Mihai-Vodă şi fiului Măriei Sale, lui Petru-Vodă" – se revenea, deci, la vechiul nume al lui Pătraşcu –; „tot aşa îi voi fi drept şi în credinţă şi voi ţinea pentru măriile lor cetatea ce mi-a fost încredinţată mie, după priceperea mea, până-mi va sta capul; şi, la vremea când vor porunci măriile lor şi vor dori, prin vreun om sau prin scrisori, în orice ceas ar dori şi porunci măriile lor, în acela voi da cetatea în mâna cui vor porunci măriile lor. Aşa să-mi ajute Dumnezeu"![9].

Ţara cucerită, ai cărei boieri se închinară la Iaşi în ziua de 2 iunie[10], fu lăsată şi ea în vechile ei rosturi. Era vorba ca Ştefan de la

[1] *Ibid.*, p. 943, nr. MCCCXXXV.
[2] *Ibid.*, p. 972, nr. MCCCLXXIV.
[3] *Ibid.*, p, 944, nr. MCCCXXVI.
[4] *Ibid.*, pp. 944–[94]5, nr. MCCXXVIII.
[5] *Ibid.*, p. 943, nr. MCCCXXV. Fiica lui era soţia lui Radu Buzescu; *ibid.*, p. 949, nr. MCCCXXXVII.
[6] *Ibid.*, p. 945, nr. MCCCXXX.
[7] Ibid.
[8] *Ibid.*, p. 948, nr. MCCCXXXV.
[9] *Ibid.*, p. 951, nota 1.
[10] Hurmuzaki, IV, p. 72, nr. LIX. Şi solii turci erau de faţă; *ibid.*, p. 73.

Innsbruck să se aşeze în Suceava, apoi Nicolae-Vodă Pătraşcu să fie mutat acolo, dar Mihacea spune că nu-l lăsa maică-sa[1].

Această strămutare devenise imposibilă, de altfel, şi fără această duioasă grijă pentru tânărul încă aşa de plăpând. Unul din rarile documente de la Nicolae-Vodă – se scrie şi „Necolae" şi „Neculae", – „cu mila lui Dumnezeu voievod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei, fiul marelui şi prea-bunului Io Mihail Voievod", adaugă la data de 17 iunie, în chip cu totul neobişnuit, ca o plângere şi o protestare: „după prădarea procleţilor de agareni, când au prădat şi robit Ţara Românească", – deci e vorba de însăşi arderea Târgoviştii[2]. Cu o zi înainte, alt act nu cuprinde o astfel de pomenire a atacului turcesc, pe care Mihai însuşi l-a ştiut ascunde sub o desăvârşită tăcere.

Şi de o parte şi de alta, vedem care erau boierii lăsaţi în jurul acestui „cocon" încă aşa de străin şi de arme şi de rosturile cârmuirii: Dumitru şi Miroslav, vechi boieri de Sfat, Andronic vistierul Stroe şi Radu Buzeştii, Şerban, viitorul Radu-Vodă, plus un Badea spătar[3]. Apoi Mihai lăsă grija noii cuceriri nu numai lui Udrea[4], ci şi lui Andronic vistierul, lui Sava armaşul şi spătarului Negrea[5]. Iar la capăt s-a gândit la nepotul său Marcu-Vodă, cu numele de erou balcanic, care era să se dovedească ca un straşnic ostaş, şi-l trimese chiar cu Preda Buzescu[6].

Două măsuri înseamnă scurta dominaţie a lui Mihai în această-laltă Ţară Românească. Episcopii lui Ieremia, cu Agafton, Teodosie Barbovschi şi Ioan, cu fratele acestuia, Mitropolitul Gheorghe, plecaseră cu Domnul lor la Hotin. În zădar trimese în Polonia cuceritorul pe protopopul Teodor ca să-i recheme; ei, în unire cu Domnul lor, „n-au

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 951, nr. MCCCXLIII, Cf. *ibid.*, p. 949, nr. MCCCXXZVII.

[2] Gr. G. Tocilescu, în Revista pentru istorie, archeologie şi filologie, II, 1884, p. 211.

[3] Ghibănescu, în revista *Teodor Codrescu*, III, nr. 6; de acolo Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, III, XVI, 6, pp. 76–[7]7.

[4] O scrisoare, tot din Suceava, a acestuia şi la 17 iulie; Iorga, *Studii şi documente*, IX, p. 27, nota 2.

[5] Cronica Buzeştilor, p. 297.

[6] *Ibid.*, p. 298, şi *Cronica lui Massa şi Fuchs*, *L.c.*, p. 290 (ar fi domnit numai cinci zile). Pentru „Ştefan Despot" (Bogdan Sasul) şi planul de căsătorie cu „fiica unei surori a răposatului Petru Voievod al Ţării Româneşti", la Veneţia v. Buta, *L.c.*, p. 180, nr. CCXXXIII.

încetat de a se gândi iarăşi lucruri rele şi de a pricinui scandelă, ci voiesc să ridice război împotriva evlaviosului Mihail Voievod şi se sârguiesc a-l scoate din Scaunul Moldovei". Mihai făcu să se adune un sinod prezidat de Dionisie Ralì şi, cu participarea unui Patriarh de Ohrida vagabond, Nectarie, unui Mitropolit de Cesareia-lui-Filip, Gherman, unui episcop de Vodena, în Macedonia, Teofan, a fostului Mitropolit al Moldovei, unchi al lui Aron-Vodă, Nichifor, a episcopului de Muncaciu, Petronie, a unuia din depărtatul Hebron palestinian, el orândui să se aşeze, Mitropolitul de Târnava rămânând ca locţiitor al păstoririi ţării, alţi vlădici: Filotei la Roman şi Anastasie la Rădăuţi, locul de la Huşi rămânând deocamdată liber (12 şi 29 iunie)[1].

Biserica Moldovei, pe care Dionisie Ralì n-avu vreme s-o cârmuiască, trecuse în ultimul timp prin împrejurări puţin obişnuite. Dascălul Nichifor, exarhul patriarhal, care fu martor al năvălirii lui Sinan-Paşa în Ţara Românească şi sperase să capete încrederea lui Ieremia Movilă, ca şi a lui Aron, pe care-l sprijinise, şi a lui Ştefan Răzvan, prezidase, în august 1595, un mic sinod din Iaşi, cu participarea vlădicilor Agafton de Roman şi Amfilohie de Rădăuţi, lui Luca de Buzău şi Partenie de Râmnic, poate cu voia celor doi episcopi ruteni, duşmani ai actului de Unire de la Brzesk: cel de Liov, cel de Przemysl şi cu a mitropoliţilor: Mihail, al Ţării Româneşti, unde totuşi întâlnim şi mai departe pe Eftimie, şi Macarie, al Moldovei, avându-se în vedere, de fapt, nu înseşi Bisericile româneşti, ci ale rutenilor, care erau îndemnate la unirea cu Roma[2].

Pe de altă parte, trimeţând pe Deli-Marcu să ardă raiaua[3], *Mihai restabilea vechile hotare moldoveneşti, închizând în ele teritoriul răpit de turci.* Patru ţinuturi nouă, cu Tighinea, Chilia şi Cetatea Albă, probabil şi Smilul fură astfel create şi locuitorii lor cruţaţi de orice dare pe mai mulţi ani de zile[4].

Pentru apărarea ţării, Mihalcea asigura că sunt patru tabere în patru locuri deosebite[5]. Moise Székely avea comanda supremă[6].

---

[1] V. Iorga, *Studii şi documente*, IX, pp. 26–37.

[2] V. Engel, *Geschichte der Kosaken*, pp. 76–[7]7; cf. Iorga, *Nichifor Dascălul*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXVII (1905), p. 189 şi urm; Petruşevici, *Acti otnosoştievia că istorii zapadnoi Rusi 1568 goda*, pp. 127–[12]8; Melchisedec, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, pp. 28–[2]9; Iorga, *Ist. Bisericii româneşti*, I, partea II, III şi adausul.

[3] Hurmuzaki, IV, p. 72, nr. LIX.

[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 951, nr. MCCCXLIII.

[5] *Ibid.*, p. 951. nr. MCCCXLUI.

[6] *Ibid.*, p. 969, nr. MCCCLXIX.

Ideea unei singure domnii peste toate cele trei ţări se înfipse atunci în mintea lui Mihai, şi el o trecu şi pe noua sa pecete. Părea sigur de viitor: când regele Poloniei îi scrise cu invitaţie de a se întoarce în vechea lui ţară, el făcu să se cetească scrisoarea în plin sfat acolo, în Moldova, strigând că „e destul de tare şi pentru cânii de poloni"[1].

Această ideee nu era sprijinită însă de cea mai mare parte a boierilor lui munteni. Cu Buzeştii în frunte, dintre care Radu se purtase mult peste graniţă, unde era cunoscut ca „boierul ce stăpâneşte aproape o treime din pământul Ţării Româneşti", trăind între unguri, le era prieten, ca „aprod şi stolnicel" al lui Ştefan Báthory, prinţ şi rege, ei erau, îndată după cucerirea Ardealului, oarecum *în opoziţie cu planurile dincolo de legătura austriacă.* Aceasta o arată şi *Cronica Buzeştilor*, în cuvinte limpezi şi tari. „A fi dajnic Împăratului" încă ar fi primit, nu însă o Domnie oarecum liberă. Sunt sfetnici răi, deci, acei care „îi plecară mintea lui Mihai-Vodă a nu se pleca celui mai mare", zicându-i „că nu va avea nevoie de Împăratul, ci-l va lăsa de va ţinea Ardealul". Din moment ce nu i se îngăduie, el se întoarce spre „Sultan Mehmet Împăratul", care-i „trimete steagul". Ar fi făcut pace şi cu polonii, „dar nu se putură tocmi, ci umblară cu cuvinte deşerte". I se pare scriitorului că Împăratul avea dreptul de a se apăra. „Iar Împăratul Rudolful nemţesc, dacă văzu pe Mihai-Vodă că se împacă cu turcii şi se împrieteneşte cu streinii, şi se desparte de el, foarte se îngriji şi rosti cum că-i va face scădere de Împărăţie dacă s-au închinat turcilor, şi socoti Împăratul cum va face cu putere şi cu armă să sară şi să scoată pe Mihai-Vodă din Ardeal".

Dacă se face expediţia din Moldova, spune aceeaşi *Cronică*, e pentru că „nu-şi mai aduce aminte (Mihai) de cea de apoi, cum că nu-şi va lăsa Împăratul nemţesc cuvântul să stea în deşert, ci-şi înalţă svatul şi mintea de om înţelept."

După orânduirea Moldovei, continuă povestirea, Împăratul intervine din nou, „cerşind ţara Ardealului, să fie a lui, şi să-şi ţie Mihai-Vodă Ţara Moldovei şi Ţara Românească că-i va ajunge. Iar *Mihai-Vodă nu se îndura de Ardeal*, ci se silea să-şi tocmească de către Împăratul ca să ţie Ardealul", – ceea ce, cronica o ştie –, se face, cu oferta de a ataca Timişoara, de solia nouă, a lui Kornis şi Teodosie[2].

[1] *Ibid.*, p 952, nr. MCCCXLIV.
[2] *Cronica Buzeştilor*, pp. 295–[29]8.

Negocierile cu Mihai ar fi vrut poate Pezzen să le facă fără ca el, din Sătmarul său, să fi binevoit a se coborî în Ardealul căruia n-avea nimic să-i aducă; dar Mihai stărui să-l vadă acasă la el.

Cum războiul din Moldova se isprăvise – şi el avea ordin de la Împăratul să nu se mişte din Ungaria-de-Sus, cât vor ţinea luptele[1] –, Pezzen pleca, lăsând pe comisari la Sătmar, spre Alba Iulia, la 5 iulie[2]. La 11 ale lunii el era primit cu cele mai mari onoruri, fiind întâmpinat de o adevărată oştire: 500 de călări, 4.000 de trabanţi, de toţi boierii de acolo, dar, *dintre unguri, numai Sennyei*. Ajuns la gazdă, el luă masa, cu muzică, în tovărăşia acestuia, ca şi a lui Kornis şi a logofătului Teodosie. La 21 fu audienţă solemnă, în care, după cuvenitul discurs, colanul cu vulturul habsburgic fu prins de gâtul aceluia pe care trimesul ar fi dorit aşa de mult să-l frângă. Şi, imediat după ce anunţă acordarea acestei distincţii, „doctorul" adaugă că e sigură hotărârea Voievodului de a nu ceda Ardealul. *Ar fi dat ordin să se bată monedă cu chipul lui şi titlul de prinţ*[3]. Întrebat de răspuns la propunerile imperiale, el se referi la consilierii lui şi zăbovi. Deocamdată declara – şi ajungea atâta – că, *„dacă se va putea înţelege cu Maiestatea Sa, cată să facă lucruri mari, dorind în orice chip să trăiască şi să moară cu creştinii, dar Ardealul îl vrea pentru el"*, plângându-se chiar că, pe când turcii sunt gata a-i da orice, Curtea Împărătească se împotriveşte[4].

Împăratul îi cerea lui Mihai să se declare, ca şi cum el n-ar fi vorbit destul, şi nu numai o dată, înainte de aceasta. El voia să se ia o hotărâre cu privire la cetăţi şi să se schimbe administraţia de până atunci, care era socotită de rea.

Răspunsul nu putu să fie, mai ales în starea de spirit pe care o produsese izbânda din Moldova, decât tot cei vechi: Mihai vrea Ardealul ca şi Ţara Românească, iar, acum, şi Moldova, unde am văzut că *nu se făcuse jurământ Împăratului*. Vrea comitatele exterioare. Vrea întregirea prin cucerire a posesiunilor sale. Vrea titlul lui Sigismund şi intrarea în rândul membrilor imperiului. Vrea dreptul de judecată fără apel şi acela de a face donaţii. Vrea adăpostul cu venitul pe care-l mai arătase. Vrea subsidii pentru oaste. Şi se adaugă dorinţa de a nu se încheia pacea cu turcii fără voia lui, cele trei ţări

[1] V. scrisoarea, din 15 iulie, a împăratului către rege, Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 965, nr. MCCCLX. Cf, şi n-l următor şi p. 967, nr. MCCCLXIII.

[2] *Ibid.*, p. 963, nr. MCCCLIV.

[3] Cheltuiala pentru colan, Veress, *Lc.*, p. 170, nr. 166.

[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 363–[36]4, nr. citat.

urmând a fi cuprinse în ea; altfel, să i se dea tot ce trebuie ca să-şi urmeze cruciada.

La acestea se răspunse că numai vechea moşie din Ţara Românească i se poate lăsa, aiurea situaţia lui neputând fi decât doar a unui guvernator. Nu poate fi vorba de comitate, iar cuceririle ce s-ar face, acelea se leagă, firește, de regatul Ungariei. Asupra titlului se poate discuta. Ajutorul de oaste nu se poate creşte, dar Voievodul ar fi sprijinit la nevoie cu trupele din Ungaria-de-Jos şi chiar cea de Sus.

Acum Mihai era dispus să cedeze, cum şi lăsase Mihalcea a se înţelege în discuţiile cu comisarii la Cluj. În două forme, una şi românește, avem acest minimum de condiţii. Da, să fie „gobrănator", dar cu dreptul de moştenire, „fir pe firul lui", Ardealul rămânând cu totul Împăratului, numai când „să va svrăşi firul feciorilor Domnii Lui". Va guverna şi comitatele: „să se rumpă aicea către Ardeal, cu cetăţile şi cu ţinuturile, cum au fost mai dinainte vreme". În caz de cucerire, ale lui vor fi, ca „Moşie, fir pe fir şi pe frate", Timişoara, Felnocul, Ceanadul, Becicherecul, Panciova şi Besinul. Va păstra dreptul de donaţii. Va avea titlul şi ajutorul ca Sigismund, întrând între membrii Imperiului. În ce priveşte domnia, adevărata domnie, tot ereditară în Ţara Românească şi Moldova, după stângerea eventuală a neamului său să aibă voie locuitorii „să-şi puie domn cine le va plăcea lor din ţările lor, şi să ia steag de la cinstitul Împărat şi să slujească împăraţii Romei", cu deplin drept de judecată şi *cu păstrarea legii româneşti*: „călugării şi popii şi mânăstirile din legea lor şi din obiceiul lor nimea să nu-i scoată". Din Ardeal, ca stăpânire personală, reversibilă şi asupra fetelor, el cere „Gherghinul şi Ghelăul şi Veciul şi Făgăraşul", la care s-ar adăuga din Ungaria Hustul şi Chioarul. Se adaugă şi alte puncte nouă: mine se pot face în Ardeal, dar cine le va exploata poate fi schimbat de Mihai. Căpitanul din Caşovia – Basta! – să fie la dispoziţia lui în caz de nevoie fără să trebuiască a se mai întreba la Împăratul. Pentru cele ce sunt de făcut acuma chiar, să se delege un „sol", numai unul, care să aibă grija oştilor şi a „hotarilor ce se vor face de spre păgâni", dar fără amestec în judecăţi: „să n-aibă a judecarea, nici a darea, cu svatul ţării". Iar Mihai să-şi ţie la Curte un reprezentant înconjurat cu toată cinstea[1].

Când comisarii aflară că s-a încheiat o înţelegere pe această bază,

[1] Iorga, *Documente nouă*, pp. 49–50. Celelalte în Hurmuzaki, IV, PP. 214–[21]6, în Szádeczky, *O.c.*, p. 347 şi urm., n-le CIV-[C]VI; în Iorga, Hurmuzaki, XII, p. 955 şi urm. nr. MCCCLI.

Ungnad, care primise şi un nou ordin imperial, de caracter personal, către Pezzen şi-l transmisese, fu peste măsură de furios: cum se poate ca Mihai să fie admis ca guvernator fără o nouă întrebare a Suveranului şi fără a-i fi consultat şi pe ceilalţi comisari, instrucţiile fiind comune[1]?! Primirea unei scrisori de la „doctor", în care acesta, chiar înainte de a fi văzut pe Mihai, se arăta sigur că Domnul n-a făcut pace cu turcii şi că *„se jură că, în caz de duşmanul atacă Buda, el va pleca îndată spre Bălgrad şi de acolo va prăda toată ţara până la Constantinopol"*, întări pe vanitosul comisar în temerile sale[2]. El striga că a face pe Mihai guvernator, această înseamnă să i se dea voie să se considere ca prinţ[3], că dieta-l va şi recunoaşte în această calitate.

Şi Kornis era furios: se pregătesc lucruri rele. El scria şi lui Naprágy, ascuns acuma la Careii Mari, în apropierea graniţei imperialilor şi pretinzând că are voie de la Domn să meargă la Roma pentru a fi întărit ca episcop, dar prefera să meargă la Caşovia, recomandându-i să fugă cât mai repede. Năcazul tuturora era şi mai mare pentru că sosise la Sătmar un nunciu pentru Ardeal, Querini, care era convins însă că Mihai a cedat unui arhiduce: ori Matthias ori Maximilian[4].

Pezzen era din nou la Sătmar înainte de sfârşitul lunii. El considera înţelegerea cu Mihai ca o „speranţă" numai şi-l ponegrea, în raportul, iscălit şi de ceilalţi doi comisari, ca pe un om „schimbător, mincinos (*unworhafftig*), tiran. În acest timp, prin banul Mihalcea, Domnul îşi arăta dorinţa să-şi poată lua rămas-bun de la vechii comisari, şi se ajungea, în discuţia dintre cei trei reprezentanţi imperiali, la ideea ca un rost de rezidenţă pe lângă dânsul să fie atribuit... cui era mai puţin potrivit pentru aceasta [lui] Ungnad. Acesta era de părere că, la nevoie, în Ardeal ar fi mai bun Csáki[5].

Deocamdată, şi până la plecarea noii solii a lui Mihai la Împăratul – reunind simplicitatea lui Teodosie cu trădarea lui Kornis[6], pentru ca

---

[1] *Ibid.*, p. 967, nr. MCCCLXIV. La 4 august condiţiile se cunoşteau perfect la Frankfurt; *ibid.*, p. 989, nr. DCCCLIX.

[2] *Ibid.*, p. 968, nr. MCCCLXVI.

[3] *Ibid.*, nr. MCCCLXVII.

[4] *Ibid.*, pp. 968–[96]9, nr. MCCCLXVI.

[5] *Ibid.*, pp. 972–[97]4, nr. MCCCLXXVI.

[6] *Ibid.*, p. 975, nr. MCCCLXXVII. Ei îşi iau banii de drum de la oraşul Cluj. V. Meteş, *Domni şi boieri din ţările române în oraşul Cluj*, p. X. Bărcan vistierul strângea veniturile acolo; *ibid.*, pp. X-XI.

apoi el să fie înlocuit prin Bornemisza şi Bogáthy[1] şi, la urmă de tot, nu prin singuri cei doi români siguri: Mihalcea şi acelaşi Logofăt[2], ci prin acesta şi Kornis, care nu socotea înţelegerea cu Pezzen ca definitivă[3] –, i se transmiteau Domnului, cu un Thoraconimus şi cu Radibrati care trebuia să meargă la tătari[4], ceva din banii promişi[5] şi daruri, care-l încântau mai puţin de cum credea Pezzen[6], iar ceauşul turc era retrimis în Banat, cu daruri pentru Ibrahim, prin Dimo Celebì şi Bernardffy: „cinci şoimi, doi dulăi de vânătoare, patru samuri şi un ceasornic[7]". Muzicile sunau, cea românească, cea ţigănească şi cea turcească, iar Mihai ar fi fost aşa de mişcat de „ar fi trebuit să-l ia cu sila de acolo"[8]. El se arăta gata, totuşi, să atace în părţile de la Apus, pe la Tuşnad, pe turci, dacă şi oştile împărăteşti ar opera în acele locuri[9]. Dacă însă nu va fi ajutat, „să-l sloboadă de jurământ": atâta lucru cere[10]. Şi ragusanul scria: „Eu nu ştiu ce are în inima lui, dar, din gură, toate cuvintele-i sunt sfinte şi mai dulci decât mierea"[11].

Prin slavul Barilovich, Mihai trimetea acum noi cereri Împăratului, în vederea unui atac posibil despre partea polonilor: ce păcat că n-a fost ajutat la timp, căci acuma ar fi în Scaun la Cracovia şi ar fi putut aşeza acolo ca stăpân şi pe „un pui de ţigan" ce i sar fi trimes de Împăratul[12]! El atrăgea atenţia asupra pregătirii turcilor contra Strigoniului (Esztergom)[13].

---

[1] *Ibid.*, p. 981, nr. MCCCXCII; p. 990, nr. MCCCCXI.

[2] *Ibid.*, p. 992, nr. MCCCCXV. În altă ştire se vorbeşte de Teodosie, de Kornis şi de un ragusan, Lucian, fost vameş în Moldova; *ibid.*, p. 994, nr. MCCCCXVIII.

[3] *Ibid.*, p. 996, nr. MCCCXXXIV.

[4] Raportul lui din 31 iulie, *ibid.*, p. 982 şi urm., nr. MCCCXCV.

[5] *Ibid.*, p. 977, nr. MCCCLXXXIII; p. 980, nr. MCCCXCI.

[6] Mihai spunea lui Radibrati că nu „şase pahare goale" îi vor permite să se bată cu turcii; *ibid.*, p. 983.

[7] *Ibid.*, p. 981, nr. MCCCXCII; p. 983.

[8] *Ibid.*, p. 991.

[9] *Ibid.*, p. 983.

[10] *Ibid.*, p. 984.

[11] Ibid.

[12] *Ibid.*, p. 991. Ştiri despre Polonia de la vice-şpanul Jurj Pogan; *ibid.*, p. 996, nr. MCCCCXXIII; p. 1.002, nr. MCCCCXXXIV; p. 1.012, nr. MCCCCLV; cf. *ibid.*, p. 1.014, nr. MCCCCLVIII. Răspunsul, amical, al regelui către Rudolf (15 august), *ibid.*, pp. 1.000–[1.00]1, nr. MCCCCXXX.

[13] Hurmuzaki, IV, p. 89, nr. LXXVI (26 iulie). Şi o scrisoare către Mihai Székely; *ibid.*, p. 90, nr. LXXVII. Şi măsuri contra polonilor, la 28; *ibid.*, pp. 91–[9]2, n-le LXXVIII-IX. Să se îndemne şi „generalul din Caşovia"; *ibid.* Mihai către

Acuma, prin noua solie, care aducea, *fiind primită regal, „ca ambasadorul regelui Franciei*", un cal „foarte frumos la vedere, dar unic la alergat", cumpărat cu o mie de taleri[1], Mihai admitea ca administrația sa să fie făcută nu numai cu un consilier imperial, ci și cu doisprezece din Ardeal, și el cerea ca neapărat să i se puie la dispoziție Basta cu ai lui[2]. Căci regele Poloniei la care el trimetea soli, îl poftise să părăsească Moldova, imediat[3].

---

comisari, 2 august; *ibid.*, p. 94. Thoraconimus e martor al pregătirilor lui Mihai; *ibid.*, pp. 92–[9]3, nr. LXXX.

[1] Buta, *L.c.*, p. 167, nr. CCIV. Cf. *ibid.*, p. 170, nr. CCVII; p. 171. Se aștepta expedierea lui cu confirmarea ca guvernator a stăpânului, dar ea va zăbovi. V. *ibid.*, p. 168, nr. CCIV.

[2] *Ibid.*, pp. 996–[99]8, nr. MCCCCXXIV.

[3] *Ibid.*, p. 1.004, nr. MCCCCXXXIX. Cf. *ibid.*, p. 1.004, nota 1.

CAPITOLUL IV

Răscoala nobilimii ardelene

Încă de la 12 iulie Mihai, conservând titlul care-l lega de Împărat, convoca dieta la Alba Iulia pentru ziua de 20[1]. Înainte de această dată el putu să afle ciocnirea de la Huedin, dintre trabanții săi și locuitori[2]. Dieta se adună numai pentru chestii de impozite[3]. O nouă sesiune era anunțată pentru jumătatea lui august la Sas-Sebeș[4].

În cursul chiar al campaniei moldovene, cei nemulțămiți cu stăpânirea lui Mihai avuseră înțelegeri secrete. Se vorbea de un conciliabul care s-ar fi ținut la 24 iunie[5]. Oamenii pe care Domnul credea că-i poate întrebuința în misiuni importante, ca Alardy și Barcsai, trimeși la Pezzen, spuneau că expediția din Moldova e încă „o prostie" și un lucru neisprăvit, că Mihai va rămânea prins de dânsa. Naprágy, la Gilău, aștepta vizita lui Barcsai, și ne putem închipui care va fi fost conversația între dânșii[6]. Spre nemulțămirea lui Mihai, Moise Székely se întorcea pe neprevestite din Moldova, lăsând acolo pe Ioan Zelestey[7].

---

[1] *Ibid.*, p. 964, nr. MCCCLVII.
[2] *Ibid.*, pp. 970–[97]l, nr. MCCCLXX.
[3] V. *Mon. Com. Transylvaniae*, IV. Cf. Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 977, nr. MCCCLXXXIII; p. 980, nr. MCCCXCI; p. 988, nr. MCCCIV.
[4] *Ibid.*, p. 981, nr. MCCCXCII.
[5] *Ibid.*, p. 947, nr. MCCXXXII. Dar scrisoarea e din 21.
[6] *Ibid.*, p. 953, nr. MCCCXLVI.
[7] *Ibid.*, p. 1.011, nr. MCCCCLI.

La sfârşitul lui iulie, Aloisio Radibrati era sigur că toată lumea e pentru Sigismund: „ar muri toţi pentru dânsul"[1]. Mihai însuşi denunţa ca şefi ai conspiraţiei pe cei doi Báthory, de Şimlău şi de Ecséd, şi pe Csáki, cel măgulit aşa de prosteşte de imperiali[2]; nu trecea mult, şi el se refugia la Zalău[3]; Sibrik îi urmă. Încă de la 13 august Thoraconimus avea o întâlnire cu Bornemiza şi alţi magnaţi şi afla că, sub pretextul pedepsei contra ungurilor din Huiedin, care uciseseră patruzeci de trabanţi ai lui Mihai, ţara stă să se răscoale[4]. La 18 aga Leca era sigur de trădare[5].

„Viperele" hrănite în sânul Voievodului îşi şuierau acum limbile asupra lui, şi Ungnad avu neruşinarea să spuie că el e acela care a sfătuit pe Mihai contra lor[6]. Nu va zăbovi nici „sperjurul şi infamul"[7] Csáki, căruia Mihai îi făcuse încă la 19 iulie donaţii pentru serviciile de război[8].

Komis fusese acela care, măcar acum credincios, vădi planul lui Moise Székely de a prinde sau ucide pe Mihai, care-l trimese imediat cu vestea la Împăratul[9]. În acel moment Domnul asigura că era să plece, contra paşei de Timişoara, care făgăduise a da cetatea, dacă i se acordă un adăpost ardelean, 15.000 de ţechini şi întreţinerea unei cete de o sută de oameni[10].

„Conspiraţia unor ardeleni contra lui era semnalată de Mihai, în adevăr strâns din toate părţile, arhiducelui Maximilian, într-o scri-

---

[1] *Ibid.*, p. 984.

[2] Ibid.

[3] *Ibid.*, pp. 1.006–[1.00]7, nr. MCCCCXLIII şi n-l următor.

[4] Hurmuzaki, IV, pp. 103–[10]4, nr. XCII.

[5] *Ibid.*, pp. 106–[10]7, nr. XCV. Şi Armeanul, din Turda; n-l următor. Dar Luca, despre apărarea contra polonilor, *ibid.*, p. 112, nr. CII.

[6] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.010, nr. MCCCCXLVIII; p. 1.014, nr. MCCCCLVII.

[7] Memoriul lui Mihai, Pernice, *O.c.*, p. 47.

[8] Veress, *L.c.*, pp. 145–[14]7, nr. 139.

[9] Pernice, *L.c.*

[10] *Ibid.* Aşa afirmă şi *Cronica Buzeştilor*: „Iar Mihai-Vodă nu ştia nimic de aceaste svaturi hicleane, ci se gătia să-şi strângă oştiie să meargă la Timişoara, şi trimise iar la Împăratul nemţesc să-i dea ajutoriu. Şi îndată găti pre Basta Giurgiu cu o seamă de oşti împărăteşti, şi purcease ca să se întâmpine cu Mihai-Vodă, să meargă amândoi la Timişoara" (p. 298). Matthias îi pusese la dispoziţie, după cerere, pe Basta, care făgăduia să vie la Tuşnad, şi pe Gyulaffi; *ibid.*, p. 48.

soare de alarmă, înfăţişând creştinătatea însăşi în primejdie, la 23 august"[1]. Sabia lui căzuse asupra câtorva nobili mai mărunţi, dar şi asupra lui Farkás Kornis[2]. Proclamaţia de răscoală, chemând statele ardelene, nu la adunarea din Sas-Sebeş a lui Mihai, ci la aceea a rebelilor, *purta şi iscălitura lui Csáki*, nehotărât încă la 21, ca unul ce avuse sarcina dietei din Turda[3], dar care-şi credea, în sfârşit, ceasul sosit[4].

Se vorbea de „libertatea veche" încălcată, de legile neţinute în samă, de dăjdile grele, de nesuferitele sarcini şi mai ales – cu aceasta se puteau recruta aderenţi – de „hotărârea straşnică, zdruncinătoare ca să taie pe nemeşi de la mic până la mare, tot aşa şi pe slujitorii lor ungureşti cu plată... şi locuitorii de frunte din oraşe", „rupându-se de la credinţa înălţimii Sale Împăratului Romei". Ei înţeleg ca, adunaţi în câmpul Cristişului, lângă Turda, să rămâie credincioşi adevăraţi" ai Coroanei imperiale. Erau siguri de „o bună parte din oastea de călăreţi unguri a Voievodului" şi de secui, mai ales de cei din Scaunul Arieşului.

În ce priveşte pe Basta, proclamaţia adăuga atât: „generalul din Caşovia al Înălţimii Sale a sosit cu o oaste mare aici, la hotar" (2 septembre)[5]. Nu treceau două zile şi lui Basta i se cerea ca, „lăsând la o parte toate zăbăvile, cât mai repede să se grăbească în ajutorul nostru", căci, altfel, vor fi scuzaţi dacă „alţii mai tari vor năvăli în ţară", – „mai tari", adică Sigismund cu polonii[6].

Un cronicar ungur, Szamosközy, arată în ce calde şi înduioşătoare cuvinte s-a îndreptat Mihai prin solii săi, sasul Luca Trausner, preoţii unguri Ioan Ungvári şi Grigore din Vaşarheiu şi dalmatinul Zlatarich, către cei care-l trădaseră, ca şi către aceea a căror credinţă-i apărea îndoielnică. Le-a amintit celor dintâi că avea dreptul să-i taie şi n-a făcut-o, că şi-a stăpânit ostaşii – la Braşov, după o ceartă pentru cireşe,

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.119, nr. MCCCCXLVII.

[2] Hurmuzaki, IV, p. 103, scrisoare a lui Ştefan Báthory din Şimlău.

[3] *Ibid.*, pp. 115–[11]6, n-le CV-[C]VI. V. şi n[umere]le următoare. Cf. Csáki către secui, *ibid.*, p. 122. Trădează şi Alardi; *ibid.*, p. 124.

[4] V. Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.010, nr. MCCCCXLIX.

[5] *Ibid.*, p. 1.019, nr. MCCCCLXIV. Cf. Szádeczky, *O.c.*, pp. 357–[35]8, nr. CXVIII. Lista completă a trupelor răsculate, Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 1.021–[1.02]2, nr. MCCCCLXVIII. Clujenii se fac a cere sfat la Ungnad; *ibid.*, p. 1.023.

[6] *Ibid.*, pp. 1.021–[1.02]2, nr. MCCCCLXVIII.

terminată cu sânge, el executase în iunie, trei dintre ostaşii români[1] – şi le-a pus în vedere că „Dumnezeu ajută totdeauna dreptatea". Celorlalţi ostaşi le-a scos înainte la ce rang şi la ce bogăţie i-a ridicat: „eu însumi am rămas aproape sărac, numai să vă pot îmbogăţi". I-au fost ca nişte copii; n-au ei simţul onoarei faţă de cine i-a dus la glorie[2]? Liberând pe toţi prizonierii la plecarea din Alba Iulia, le-a cerut să se roage pentru biruinţa lui[3].

Încă de la 2 septembre se cercaseră şi cetăţile săseşti. Braşovenii refuză de două ori să asculte ispita. Dar, când sibienii se hotărâră pentru desfacerea de Mihai, nu numai că se luă şi la Braşov, unanim, aceeaşi hotărâre, dar se uciseră oameni de-ai Domnului, căutându-i şi prin păduri cu o cumplită ură, şi ridicându-se spânzurătoarea: se reţinură ca prinşi fratele banului Mihalcea, Iorga, şi un vistier[4]. Nişte ostaşi veniţi, cu şeful lor, aga, de la Rucăr nu fură nici ei cruţaţi în acest sălbatec măcel[5], care e desigur o pată pentru trecutul oraşului aşa de folosit din legăturile cu Ţara Românească; în orice întâlnire următoare toţi românii câţi ajunseră în mâinile saşilor de acolo fură imediat omorâţi. Se luau măsuri de a cădea pe neprevestite şi asupra celor ce se aşteptau să vie de la Oituz; câţiva unguri veniră să-i ajute contra acestora. În zădar armaşul Sava, care comanda aceste trupe, încercă să intre în legătură cu Sfatul pentru a-şi salva soţia. Dar secuii tot trecură, familiile boierilor fiind considerate ca ostateci – şi erau vreo şase sute de femei, adăpostite în Şcheii Braşovului. Crezând că ele au fost ucise, alţi soldaţi ai lui Mihai venind din ţară căutară a pedepsi pe orăşeni prin dări de foc, la 18 septembre. Atunci bietele jupânese sunt închise în cetate pentru a primi ele pedeapsa faptelor ce s-ar săvârşi de ai lor.

Clujenii zăboviră o bucată de vreme, până ce solii lor, care cereau de la Mihai un sat – şi acesta promitea „şi o sută, numai să rămâie credincioşi" – fură închişi şi maltrataţi în temniţă[6].

---

[1] Czanki, în Trauschenfels, *O.c.*, p. 119. Însuşi Szamosközy recunoaşte că pedeapsa celor care uciseseră şi îngropaseră de vii pe trabanţi s-a făcut cu judecată, nu ca sub Basta; trad. Crăciun, p. 135.

[2] *Ibid.*, p. 136.

[3] *Ibid.*, p. 141.

[4] *Cronica lui Massa şi Fuchs*, *L.c.*, p. 291: „Vistherus Vistelius" (*sic*).

[5] *Ibid.*, pp. 291–[29]3.

[6] După Istoria Clujului în ungureşte de Jakob Elek, Domni şi boieri din ţările române în oraşul Cluj, p. IX.

Prin Bogáthy şi un vistier, Mihai se adresă îndată, cum ava dreptul, lui Basta, la care se dusese, pentru a-l sfătui, Mihail Székely[1]. „Domnul Basta", scria el comisarilor, „să facă tabără cu oastea sa lângă Tuşnad şi să fie întru atâta gata ca, în ce ceas s-ar cere, îndată să ne poată veni în ajutor; în aşa chip însă, încât ajutorul acesta să nu fie numai prin scris, ceea ce nu ne trebuie nouă, ci să fie ajutor adevărat, ca să putem apăra hotarele"[2]. Şi el, gândindu-se la ce fusese între dânşii, credea că trebuie să adauge: „cât priveşte năcazul nostru pe Măria Sa, noi nici înainte de aceasta n-am fost năcăjiţi pe dumnealui, nici acuma nu suntem, cu toate că la dumnealui ne-am pierdut trecerea; numai dumnealui să fie gata pentru ajutorul nostru, aşa ca, atât Creştinătăţii, cât şi Înălţimii Sale, să le putem sluji cu credinţă şi cu folos"[3].

Într-altă scrisoare, din 2 august, către acelaşi, *când era vorba numai de paza de către poloni*, Mihai amintise totuşi un supărător trecut, rugând pe Basta „să-şi părăsească vechea zăbavă şi să creadă că toate stau numai în răpeziciune, şi nu în scrisori, cum s-a făcut cu comisarii, ci în faptă şi cu fiinţa de faţă să se săvârşească lucrul"[4].

O întâlnire între Ungnad, solicitat de clujeni să le deie sfatul său, şi Basta avu loc la Szántó, lângă Tuşnad, şi se luă împreună hotărârea, absurdă, fiindcă *era vorba de o răscoală contra omului împărătesc, înţeles complect cu Pezzen şi având nevoie doar de confirmarea convenţiei şi de diplomă*, şi aceasta fără să aştepte încă „trei-patru zile"[5] până se va vedea cine e mai tare în Ardeal, care *nu putea să fie reprezentat printr-un număr de rebeli adunat într-o pseudo-dietă*. Loaial până la capăt, Mihail Székely considera pe ai lui Csáki ca pe

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.015, nr. MCCCCLVIII.

[2] *Ibid.*, p. 1.016, nota 2.

[3] Szádeczky, *O.c.*, p. 580, nr. 27. Cf. *ibid.*, p. 565, nr. 238; traducere în Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.016, nota 2.

[4] Hurmuzaki, IV, p. 95, nr. LXXXII. Şi scrisoarea din 4 august e în această singură direcţie; *ibid.*, p. 97, nr. LXXXIV. Şi la 8, pentru *acelaşi concurs în Ungaria-de-Sus*; *ibid.*, p. 98. nr. LXXXVI. Cf. şi n-l următor, către comisari. Răspunsul lor, de la 10, *ibid.*, pp. 99–100. nr. LXXXVIII. Şi o scrisoare din 13 a lui Thoraconimus; *ibid.*, pp. 101–[10]2, nr. LXXIX. Mihai se plângea că polonii vreau să-i momească pe cazaci (13 august; şi către Basta); *ibid.*, pp. 102–[10]3, nr. XC-[XC]I. În vechiul sens stăruia Mihai, orbit, şi la 14; *ibid.*, p. 105 (şi către Basta); n-l următor. Cf. şi *ibid.*, pp. 108–[10]9, 110–[11]l, nr. CI (după scrisoarea lui Mihai din 19); *ibid.*, p. 110, nr. XCIX.

[5] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.023.

nişte „oameni fără credinţă, ascunşi şi vicleni", dar, supus milităreşte generalului Ungariei Superioare, el se decise a se duce în lagărul acestuia[1]. Ungnad voia să meargă însă, chiar fără să aibă o misiune oficială, la rebeli, la „State", spre Cluj, ca să le dea... bune sfaturi de credinţă faţă de Împăratul singur. La masa lui Basta, Ştefan Báthory de Şimlău spunea limpede că lumea e cu Sigismund, şi până bătrânul croat ajungea să înţeleagă că e vorba de a alege între fostul prinţ, care era la Siretiu, cu polonii[2], şi între Csáki[3]. Şi acesta din urmă, gândindu-se la perspectivele ce i se deschideau, lua măsuri, la 8 septembre, ca drumurile de spre Moldova să fie bine păzite[4].

Lui Basta, care arăta, la 4, că Mihai vrea să-i desfacă trupele prin cererile de ajutor[5], i se prezentau condiţii, mai ales în ce priveşte toleranţa religioasă[6], pe care fără preget el îşi însuşi dreptul, ca stăpân de fapt al situaţiei, de a le primi. La Maitin lângă Sătmar i se făcu de State jurământul pe care-l voia[7]. La 7, el primea în satul Szantó solii clujenilor[8]. Totodată el accepta şi transmitea la Curte toate pârele lor contra lui Mihai[9], până la aceea că el a chemat pe turci la asediul Orăzii; mai târziu, el va fi înfăţişat în legătură cu paşa din Timişoara[10]. La 9, Basta comunica bietului Ungnad că hotărârea e luată: „Am trimes pe Tököly cu oamenii săi cât mai iute la Turda, pentru a se uni cu confederaţii" – el adusese din Ţările-de-Jos acest titlu – „ca să le dea curaj şi siguranţă despre venirea noastră... Dacă nu mă înşel, vom avea partea noastră în afacere"[11].

La 10 septembre acei care se întitulau „nobilii, magnaţii şi celelalte stări şi ordine ale Universităţii nobililor ţării Ardealului şi celelalte", primind, pentru bani, până şi pe sârbi şi 2.000 de români din oastea lui Mihai[12], puteau să spuie că „şi oastea Măriei Sale

---

[1] *Ibid.*, p. 1.024.
[2] Scrisoarea lui, *ibid.*, pp. 1.034–[1.03]5, nr. MCCCC.
[3] Ibid.
[4] *Ibid.*, pp. 1.025–[1.02]6, nr. MCCCCLXXIII.
[5] Hurmuzaki, III[2], p. 365, nr. CCCCXLI.
[6] V. şi *ibid.*, p. 1.031, nr. MCCCCLXXXIII: Ungnad le găseşte grele.
[7] Ciro Spontoni, *Storia della Transilvania*, p. 103.
[8] Hurmuzaki, p. 126.
[9] *Ibid.*, III[2], pp. 364–[36]5.
[10] *Ibid.*, IV, p. 132.
[11] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.026, nr. MCCCCLXXIV.
[12] *Ibid.*, p. 1.028, nr. MCCCCLXKVIII. Condiţiile făcute călărilor unguri, Veress, *L.c.*, pp. 173–[1]80, n[umere]le 173–[17]4; către Leca, n-l următor; v. şi *ibid.*, pp. 186–[18]7, nr. 180.

Împăratului va fi cu noi"[1]. Chiar şi aga Leca trecuse la duşmanii stăpânului, care, pentru vechile lui intrigi îl iertase[2]. La 14, Basta anunţa arhiducelui Matthias că el, care ştie că Mihai s-a înţeles cu paşa din Timişoara pe care-l îndeamnă la atac contra imperialilor la Kanizsa, va merge, contra celui de la care „nu e de aşteptat nimic bun", ca să-l „silească la retragere", să-l facă „a-şi lua tălpăşiţa" (*sich packen*)[3]. Unirea celor două oştiri se făcu la Turda în ziua de 14[4].

Basta izbutise, deci, să prefacă o ceartă personală într-un articol de politică a Împăratului căruia-i scria. În zădar venea curierul imperial care aducea comisarilor *cu totul alte instrucţii*[5].

La 18 septembre în pasurile ce duc spre ieşirea din Ardeal pe Mureş Mihai era bătut de Basta.

Cu vreo 18.000 de oameni rămaşi credincioşi[6] – duşmanii nu erau mai mulţi – Mihai se retrăsese din capitala sa prin trecătorile unde credea să se poată apăra mai bine. Locul era, acolo, la satul Mirăslău, sau între Mirăslău şi Teaca[7], aproape ca, odată, la Călugăreni: de o parte apa, de alta o înălţime împădurită.

Duşmanii sosiră: ardeleni în revoltă şi steagurile Habsburgilor, ceea ce impresionă adânc pe Mihai, demoralizându-l. În faţa lui era nu numai Basta, pe care nu-l mai văzuse, dar ambii comisari, aşa de cunoscuţi lui. Straja de cazaci putu fi uşor împrăştiată. Urmă un duel

---

[1] *Ibid.*, p. 1.029, nr. MCCCCLXXIX.

[2] Hurmuzaki, IV, p. 128 şi urm.; Veress, *L.c.*, pp. 130–[13]1, nr. CXX.

[3] Hurmuzaki, IV, p. 132, nr. CXXI. V. şi *ibid.*, pp. 132–[13]4, nr. CXXV Ungnad se înţelegea bine cu secuiul şef al iezuiţilor, care-i dădea informaţii, deşi Mihai făcuse greşeala de a-l trimete la State ca prim negociator; *ibid.*, p. 146, nr. CXXX.

[4] Veress, *L.c.*, p. 205.

[5] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.030, nr. MCCCCLXXXI. Csáki-i oferea lui Ungnad cea mai bună gazdă în Cluj; *ibid.*, p. 1.033, nr. MCCCCLXXXVIII. Braşovenii, în corespondenţă cu Zelestey, erau nesiguri; *ibid.*, pp. 1.032–[1.03]3, nr. MCCCCLXXXVIII. Dar ei atacară trupele muntene ce veneau în ajutorul lui Mihai; *ibid.*, pp. 1.035–[1.03]6, nr. MCCCCXCI. Mihai scrie sibienilor; *ibid.*, pp. 1.033–[1.03]4, nr. MCCCCXXXIX.

[6] Tomaso Cavriolo, unul din căpitanii lui Basta, îi dă lui Mihai 12.000 de călări şi 20.000 de pedeştri; Veress, *L.c.*, p. 205. Alt izvor înseamnă aceleaşi cifre; *ibid.*, p. 210.

[7] Scrisoarea Statelor, la Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.040, nr. MCCCCXCV.

de artilerie, Mihai având douăsprezece tunuri bune. În acest moment Petru Armeanul, un aşa de vechi credincios, trimes, totuşi, în solie[1], fu prins sau se lăsă prins de ai lui Basta[2].

Era prea târziu pentru lupta pregătită foarte îngrijit de un general aşa de experient ca fostul comandant în Ţările-de-Jos.

A doua zi, cazacii zburătăciră peste apă. În dosul lor Mihai îşi întărise poziţia, despre partea pădurii. Îngustul pas de munte era ca trecătoarea din Vlaşca la 1595. I se păru lui Basta, în mijlocul ghiulelelor ce se schimbau ca în ziua precedentă, că poziţia trebuie schimbată. Şi bagajele lui, cu o parte din trupe, se puseră, deci, în mişcare.

Domnul român crezu că e fuga la care se aştepta. I se păru că a venit momentul în care el însuşi era chemat să fulgere eroic. Nu-şi dădea sama că aici nu mai era, faţă de imperiali, ca faţă de mizerabila adunătură a rebelilor şi a mărfii omeneşti cumpărate de dânşii, o chestie de temperament, obişnuită la răsăriteni, ci că un rece ochi deprins urmăreşte şi socoate fiecare clintire.

El se aruncă, deci, luând şi şapte tunuri cu el. Astfel făcu în goană drum de jumătate de milă până se ajunse la luminiş, adică la *descoperirea complectă a mijloacelor fiecăruia.* Aici cazacii, poate şi smomiţi cu bani, pierdură bătălia, iar cealaltă oaste a lui Mihai slăbi la contra-atacul chiurasierilor, raiterilor germani, al muschetarilor valoni şi francezi ai lui Basta. Când se începu îngrămădirea îndărăt, pasul nu mai putu cuprinde gloata amestecată, care se aruncă deznădăjduita în Mureş. Pedestrimea, solidă, buni ostaşi, se lăsă ucisă pe loc de armele de foc ale regimentelor împărăteşti: cu puţine pierderi, uneltele superioare ca şi sângele rece al comandei aduseră pieirea a 4.000 de oameni[3].

Mai târziu, Mihai caută să arate motivul sufletesc care l-a dus la înfrângere.

---

[1] Spontoni, *O.c.*, p. 111.

[2] Cererea lui de răsplată, Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 1.408–[1.40]9, nr. MDXI.

[3] Descrierea oficială a biruitorilor în Veress, *L.c.*, pp. 192–[19]4, nr. 183. Descrierea lui Cavriolo, citată, *ibid.*, pp. 204–[20]9, nr. 295. O altă descriere italiană, *ibid.*, pp. 209–[2]14, nr. 196. E memoriul lui Tarducci; v. Hurmuzaki, IV^2, p. 577 şi urm.; cf. Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 1.037–[1.0]40, nr. MCCCCXCIV. Descrierea lui Ciro Spontoni, *Storia della Transilvania.* Contingentul saşilor la Basta fusese numai de câteva sute de oameni: socoteala exactă, pe oraşe, în *Album Oltardinum*, la Trauschenfels, *O.c.*, p. 34.

„Eu, fiind creştin, care nu eram obişnuit să mă arunc cu bucurie asupra creştinilor, silit acum de nevoie, nu m-am luptat aşa cum obişnuiam s-o fac cu duşmanul meu firesc, aprinzând cu cuvintele şi pilda mea însăşi la luptă şi înfruntând, cel dintâi asalt duşman, ci, văzând oaste creştină, mişcat de milă şi ca să nu se verse, din pricina nestatorniciei câtorva ticăloşi, sângele creştin, n-am stat după obicei în faţa întâii loviri, ci m-am retras; nu doar ca n-aveam atâta putere sau că-mi pierise inima, ci fiindcă-mi era groază să mânjesc cu sânge creştin sabia care băuse odată din bielşug sângele vrăjmăşesc. Şi, cum ostaşii mei, în fruntea căror am mers totdeauna în luptă, nu m-au văzut de faţă în această luptă, zguduiţi, nu de vreo spaimă, ci socotind din lipsa mea că s-a întâmplat ceva rău, au fugit".

Şi, pentru părăsirea rezistenţei ulterioare, explicaţia e aceeaşi: „nu se cuvenea să mergem contra domnului meu"[1].

La 20, Basta şi acelaşi Ungnad intrau în Alba Iulia, groaznic prădată de haiduci, distrugându-se, cum am văzut, şi *„frumoasa biserică românească nouă"*: în cetate palatul era lăsat neatins de Domn; se aşează o strajă de cazaci şi se făcură arestări[2].

Ce a urmat după această înfrângere o spune însuşi Mihai, în *Memoriul către Marele Duce de Toscana*: „Apoi ei au venit la Alba Iulia, unde pe câţi i-au găsit: italieni, greci, români şi sârbi, cu familiile lor", – căci pe sârbi, aici şi aiurea, Mihai îi *coloniza*, – „până şi pe pruncii de lapte, pe toţi i-au trecut sub sabie. Tot aşa au mers la spital şi au făcut acelaşi loc. Încă şi *în biserica mea, pe care eu o clădisem mai înainte, au intrat şi au dezgropat oasele lui Aron Voievod, care de atâta vreme era înmormântat, şi ale unor boieri* – cum se ştie, ale tatălui lui Matei Basarab – *„şi le-au aruncat afară*: o aşa neomenie n-a fost făcută nici de păgâni"[3].

Mihai, care dăduse o raită prin Alba Iulia ca să-şi ia tezaurul[4], se retrăgea spre pasurile muntene, unde-l aşteptau *trupele, adevărat şi exclusiv româneşti*, ale fiului său, care încercaseră a alerga spre Mureş şi avuseră şi unele ciocniri cu sibienii, care voiau să i se împo-

[1] Pernice, *O.c.*, p. 49.
[2] Hurmuzaki, IV, pp. 136–[13]7.
[3] Pernice, *O.c.*, p. 49.
[4] Hurmuzaki, IV, p. 137.

trivească[1]. Repede, din aceia care luptaseră multă vreme sub steagurile lui se făcu din nou, la Râşnov[2], o armată, cu sârbii lui Deli-Marcu şi ai lui Baba-Novac, cu muntenii lui Sava şi Radu Buzescu, cu 1.000 de moldoveni[3]. Se credea că, sprijinit şi de secui, rămaşi credincioşi, el va da o nouă bătălie între Sighişoara şi Mediaş şi se va răzbuna crunt[4].

[1] O scrisoare retorică adresată ungurilor, Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 1.043–[1.04]5, nr. MDII, e desigur un fals.
[2] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 639.
[3] Hurmuzaki, IV, p. 138.
[4] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.046, nr. MDV.

CAPITOLUL V

Pierderea Țării Românești

De o întoarcere a situației atât de adânc primejduită prin alianța imperialilor cu nemeșii ardeleni nu putea să mai fie vorba. În adevăr, Zamoyski cobora din Moldova spre vechea vatră a lui Mihai, ca să așeze acolo pe fratele său Simion.

Îndată ce se află de răscoala ardelenilor, și fără să-i aștepte rezultatul, polonul, lacom de răzbunare, trecea Nistrul[1], evita pădurile, de rău augur pentru poloni, ale Bucovinei, pline și acum de români, căutând cât mai iute vadul Prutului. Ajuns, în drumul spre Suceava, la satul Cordăreni, el primea vreo 800 de unguri veniți așa de departe la Sigismund și se pregătea de o invazie în Ardeal, dacă lucrurile merg bine acolo[2]. Din tabăra de lângă Prut, fostul principe însuși îndrepta către regele Poloniei o lungă scrisoare de îndreptățire și rugăminte (16 septembre)[3].

Le 19, Cancelarul-hatman, ajuns pe malul Sucevei, știa acum că răscoala din Ardeal se întețește și scriind vechiului auxiliar al lui Mihai, căpitanul Samuil Koszka, și zaporojenilor lui, le cerea concursul pentru o intervenție a sa în această provincie[4]. Peste două zile el

---

[1] Era dincolo de râu la 6 septembre; I. Bogdan, în Hurmuzaki, II[1], p. 635, nr. CCCXL.

[2] Veress, *L.c.*, pp. 184–[18]5, 178.

[3] *Ibid.*, pp. 188–[1]91, nr. 181.

[4] *Ibid.*, pp. 155–[15]6, nr. 185. Koszka fu apoi arestat pentru trădare față de Mihai; Veress, *L.c.*, p. 243. În loc e Havrilco. Pentru moartea la Mirăslău a lui Banițchi, *ibid.*, p. 244.

silea pe apărătorii Sucevei, pomenitul ungur Kaptury şi un Nicolae Farcaş, să-i dea cetatea[1]. Unul din cei doi Potocki întră imediat în secuime[2]. Plecat la 21 din Suceava[3], Zamoyski, care, trecând pe la Neamţ, primise la Roman vestea bătălii pierdute de Mihai[4], era lângă Bacău[5] la 28 septembre şi mergea, deşi Ieremia refuzase *un nou şi greu jurământ de complectă unire a Moldovei cu Polonia*[6], spre Ţara Românească, unde ştia bine că va întâlni o împotrivire din cele mai îndărătnice[7]. La 6 octombre se trecea graniţa la Focşani[8]. *El nu avea de gând însă a năvăli în Ţara Românească, ci gându-i mergea să pătrundă prin secuime în Braşov şi să se impuie în Ardeal*[9].

Din partea lor, biruitorii, care la 22 erau în lagăr la Miercurea, nu se puteau gândi – cu Basta ca supraveghetor (acesta, calculator rece, ar fi fost bucuros să conlucreze cu Mihai contra polonilor, cărora, dacă ar ataca Ardealul, e gata a le oferi bătălie[10]) – şi cu Csáki ca şef, să cheme pe Sigismund. Într-o îndurerată scrisoare către Iemnia-Vodă i se comunica această hotărâre nezguduită[11] şi se luau măsuri pentru a se închide pasurile către Moldova[12]. Moise Székely, care se cobora de la Hust, părea că ajută singur cauza fostului său stăpân[13]. El fu împiedecat prin măsuri grabnice, şi, relevându-le, Csáki, care nu putuse avea mai mult, cerea discret Împăratului o răsplătire în castele[14].

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 297–[29]8, nr. 187. Pentru predare Veress, *L.c.*, pp. 243, 246.

[2] Hurmuzaki, IV, p. 135, nr. CXXIII.

[3] Veress, *L.c.*, p. 242, nr. 222.

[4] *Ibid.*, p. 243.

[5] „Low Weiki" e Lunca Mare, *ibid.*

[6] *Ibid.*, pp. 242–[24]3, nr. 222.

[7] *Ibid.*, pp. 201–[20]2, nr. 191.

[8] *Ibid.*, p. 221, nr. 203. Satul „La Nerest" e de înţeles: „la Neruja"; *ibid.*, p. 244.

[9] *Ibid.* Cf. şi *ibid.*, p. 245. V. şi declaraţia lui Zamoyski, *ibid.*, p. 299.

[10] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 1.057–[1.05]8, nr. MDXXVI. V. şi observaţiile speriate ale lui Ungnad; n-l următor. Cf. şi *ibid.*, pp. 1.061–[1.06]2, nr. MDXXXI.

[11] *Ibid.*, pp. 1.042–[1.04]3, nr. MD.

[12] *Ibid.*, p. 1.043, nr. MDI; p. 1.045, nr. MDIII; pp. 1.047–[1.04]8, nr. MDVIII.

[13] V., între altele, *ibid.*, pp. 1.046–7, n-le MDVI-[MD]VII.

[14] *Ibid.*, pp. 1.050-[1.05]l, nr. MDXIII. V. Veress, *L.c.*, pp. 254–[25]6, nr. 218.

La Mihai însă alergaseră şi secuii[1]. Se ajunse astfel, din partea lui, ameninţat să piardă şi Ţara Românească, şi din partea acelora care voiau să-l izgonească, dar păstrând, de frica imperialilor, acum stăpâni, speranţa că l-ar mai putea întrebuinţa, la o înţelegere, care nu putea fi decât cea mai adâncă umilinţă pentru Domn[2].

Ei trimese întâi la tabăra din faţă, unde-i era pus la preţ capul pentru o moşie cu cinci sute de iobagi şi de unde i se smomeau soldaţii şi mai departe pe credinciosul Zelestei, cu doi boieri, pentru a încheia un armistiţiu, şi i se ceru, în schimb, să-şi dea, în câteva zile, familia ca zălog[3]. Basta cerea ca Domnul să renunţe la Ardeal şi atunci i-ar găsi el o întrebuinţare contra turcilor: pe la dânsul, prin Ungaria-de-Sus, unde Mihai visase odată aşezarea ca stăpân în Caşovia însăşi; îşi va da însă tezaurul şi familia. Mihai răspunse prin Radu Buzescu că mai bucuros ar trece pe la Giurgiul vechilor sale lupte, acum atacat de turci, în Balcani, dar încă mai bine ar vrea să se îndreptăţească întâi faţă de domnul său Împăratul[4]. Cere însă din lagărul de la Sibiu lui Basta, care-i aruncase în faţă tirania şi necredinţa (25)[5], ca familia să nu fie dată pe mâna saşilor din Sibiu, ci să fie ţinută onorabil la Făgăraş. Aceluiaşi Basta-i spunea în particular că se crede înţeles prin Pezzen cu Împăratul, dar, din Ardealul la care a renunţat, vrea cetăţile Gurghiu, Jeciu şi Făgăraş[6].

Tot lui Basta-i cerea amnistie pentru secui şi, pentru el, trei locuri de retragere dacă ar fi să piardă totul[7].

În chiar aceste zile Împăratul primea condiţiile aduse de Kornis şi de Stoica. Dar Mihai nu ştia că în puterea acestei

---

[1] Hurmuzaki, IV, p. 138.

[2] *Ibid.*, pp. 148–[14]9, nr. CXXXII. Aceasta la 14 octombre, *după înţelegere*. La 4, tabăra era la Vlădeni; *ibid.*, p. 151, nr. CXXXV.

[3] Mai târziu, în memoriul său către Împăratul, Mihai va scrie că trimesului i s-au frânt mânile şi picioarele.

[4] Hurmuzaki, IV, pp. 140–[14]5.

[5] *Ibid.*, p. 140.

[6] *Ibid.*, pp. 21–[2]2, nr. XV; pusă la loc greşit. Însemnarea românească a lui Mihai e: „Pohta (nu Paşa) ce-a[m] trimes la Bastea". Cf. *ibid.*, p. 147 şi urm. Şi acum Ungnad îl clevetea, aşteaptă pe turci şi tătari, ar vrea să deie asalt Braşovului; *ibid.*, pp. 142–[14]4 nr. CXXVIII. În aceeaşi formă, Statele; *ibid.*, p. 141. V şi *ibid.*, p 145.

[7] *Ibid.*, p. 21.

diplome din 22 septembre – tragedie a sorții – el era acuma guvernatorul Ardealului[1].

Se spunea în acest act, smuls prin atâtea stăruințe, că, deși rosturile de guvernare, – *la care singure se ținea deci și acum*, – se dau numai pe un oarecare timp și la turci chiar, *Mihai va păstra pe viață cârmuirea Ardealului. Pe fiu îl va avea în vedere Împăratul, dar nu numai la așa ceva, ci și la altele*, – deci rezervă în ce privește putința de a-l înlătura. Țara Românească însă – de Moldova niciun cuvânt – îi va rămânea „Voievodului" – fără alt titlu – cu drept de moștenire și chiar pentru fete.

I se ceru de dușmanii care-i stăteau în față, nerăbdători să-l distrugă, să facă lui Rudolf, dar și Ardealului ca atare, deci Statelor, jurământul pe care-l făcuse pe rând lui Sigismund, Împăratului și lui Andrei. Cu un delegat imperial, Sebastian Tököly, un, prieten, întovărășit de nemeșii Nicolae Vitéz și Martin Bányay, se trimeteau la el, din lagărul de lângă Voila Făgărașului, asemenea propuneri. Dând ca ostateci pe Stoica, pe Udrea, pe Preda Buzescu și pe Sava și rămânând să fie păstrată în această calitate toată familia Domnului, mama, soția, fata, cărora nu li se poate da adăpost la Făgăraș, proprietatea Mariei-Cristinei, ci la Gilău, Mihai avea să se întoarcă la dânsul acasă, cu mângâierea că, dacă va voi să lupte cu turcii, se va interveni la Curte – de cine? – ca el să fie ajutat[2].

El trebui să se plece, suprem sacrificiu, pentru a-și scăpa țara cea veche[3]. La 7 octombre era în munții Buzăului[4]. Recomandându-și familia vechiului prieten, Mihail Székely, el pleca de acolo peste câteva zile[5].

Jurământul se făcu, solemn, la 3 novembre[6]. Îndată, la 9 octombre, *Csáki tăia calea lui Zamoyski*[7], arătând că n-are ce căuta în Ardeal, deoarece sunt trei zile de când Mihai, cu totul bătut, a trecut munții[8].

---

[1] Hurmuzaki, III[2], pp. 364–[36]6; IV, p. 132; *Fragmente*, III, p. 11; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.056, nr. MDXXV; pp. 1.057–[1.05]8, nr. MDXXVI.

[2] Veress, *Lc.*, pp. 216–[21]9, nr. 198.

[3] Liberarea lui Teodosie, în drum cu Kornis, *ibid.*, p. 220, nr. 201.

[4] Hurmuzaki, IV, pp. 155–[15]6, nr. CXXXVIII. V. și rapoartele lui Ungnad; *ibid.*, p. 157 și urm., CXXXIX-[C]XL.

[5] Pp. 155–[15]6.

[6] *Ibid.*, pp. 149–[1]50.

[7] Mihai trimesese și el o importantă strajă la Oituz; *ibid.*, p. 150, nr. CXXXIV.

[8] Veress, *Lc.*, pp. 223–[22]4, nr. 205.

Nu-i mai rămânea mândrului Cancelar, pentru care toţi aceşti nemeşi însemnau aşa de puţin, decât să meargă la munteni să instaleze pe bunul şi bietul Simion-Vodă[1]. Moise Székely se reunise, de altfel, în lagăr cu ai săi, şi scria şi el lui Zamoyski că nu e nimic de făcut; Potocki el însuşi trecuse graniţa în Moldova[2].

Pentru aşezarea lui Simion în Ţara Românească se puseră condiţii pe care fraţii Movilă nu puteau decât să le primească: plată de 40.000 de galbeni pentru fiecare, întreţinerea la ei a 3.000 de soldaţi poloni cu comandanţi poloni şi pârcălabi de cetăţi juraţi regelui; plata imediată a 80.000 de florini lefuri[3].

O expunere polonă amănunţită ne arată ce s-a făcut pas cu pas în lupta înverşunată pe care Mihai a dat-o ca să-şi apere scumpul pământ de moştenire, de care de atâtea luni de zile, urmărind scopuri mai mari şi umblând după visuri mai înalte, se despărţise. Mihai trecuse, cu abia 2.500 de oameni[4], prin acel pas al Buzăului prin care intrase cu vreun an înainte în Ardeal. El trimesese înaintea polonilor, care veneau de la Buzău, pe Delì-Marcu, care-i întâlni la Năieni, sub muntele Slonului, unde încercă o surprindere, şi din munţi, fiind el încă la trecătoare, o altă ceată se coborî asupra acestei oştiri bine disciplinate, după sistemul apusean, care înainta, ca şi a lui Basta, cu chibzuială. Un asalt al cazacilor poloni izbuti fără greutate să-i respingă. Străjile sămănate de Mihai în drumul spre Apus nu fură mai fericite (16 octombre).

Din aceste zile de mare restrişte e scrisoarea, aşa de preţioasă, de pe malurile Teleajenului, prin care Mihai arată lui Basta şi unora din jurul lui care-l înştiinţau că Zamoyski abia porneşte asupra Ţării Româneşti şi ca să fie cu luare aminte, că n-a primit niciun răspuns la patru solii, cu un Ştirbei, un Castruţ un Cristea, un Radu, cum înainte de Goroslău iarăşi i se opriseră toate scrisorile, că n-are nicio ştire despre fiul său, după care trimesese. Luptele s-au şi început cu harţe, dar el s-a retras. Duşmanul merge spre Târgovişte. Două zile mai poate aştepta el ajutor ardelean. „Pe urmă, fie cum va vrea Dumnezeu!" Să

[1] Mihai credea că se aduce nepotul său Dumitraşcu, fiul lui Cercel, asupra căruia v. N. Iorga, în *Omagiul Maiorescu*; cf. Hurmuzaki, IV, p. 161. De fapt fusese vorba de fratele acestuia, Marcu.

[2] *Ibid.*, pp. 226–[26]7, nr. 209.

[3] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], pp. 642–[64]3.

[4] Hurmuzaki, IV, p. 161. La 13 cere 2.000 nemţi; *ibid.*, p. 164, nr. CXLV.

fie însă germani sau unguri de la Împărăţie, nu cumva ardeleni, căci Cancelarul e înţeles, o ştie bine, cu Sigisimund. „Am aflat că ardelenii nu se încred în noi; nici noi nu ne încredem într-înşii; nici soţia n-am cutezat să le-o trimetem, aşa cum se poartă ei cu oamenii noştri": doar lui Moise Székely i-ar încredinţa-o. În zădar se vorbeşte de a încerca pacea cu Zamoyski; dacă acesta-şi va încheia pacea cu turcii, va veni şi asupra lui Basta, – de aceasta el asigură[1].

La apa Cricovului Mihai încercă din nou sistemul său, moştenit de la Ştefan cel Mare: cursa din pădure, cu mlaştini şi şanţuri, unde pusese infanterie cu tunuri. Şi aici el fu părăsit de noroc (20). Cazacii învingătorii aduseră nouăzeci de steaguri; dezerţiunile ostaşilor străini se înmulţeau[2].

În zădar Mihai, care dădea acte din „gura Teleajenului" la 8 octombre, la 12, la 13, la 14[3], vorbind de „limbile viclene"[4], ceru de cinci ori imperialilor, de care era din nou legat prin jurământ, să-l ajute. În zădar îşi trimese, cu Stoica, fiul, care vorbi cu lacrimi de porunca părintească, – deşi el n-are nici duşmănie nici vină, pe care trebuie, s-o asculte[5]. Basta chiar promisese braşovenilor, la sfârşitul lui septembre,

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. LXXXVII-[L]IX. Scrisoarea a fost prinsă de Zamoyski şi e astăzi la Varşovia. O expunere largă, după izvoare polone, la Miron Costin, p. 256 şi urm.

[2] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 639 şi urm.; Veress, *L.c.*, pp. 248–[24]9. Se îngroapă „4.000" de morţi, pp. 248–[24]9.

[3] Hurmuzaki, IV, pp. 161–[16]2, nr. CXLII; pp. 164–[16]5, nr. CXLIV pp. 167–[16]8, nr. CXLVI. Două alte scrisori cusute la raportul din 18–22, *ibid.*, pp. 194–[19]6, n[umere]le CLXVII-VIII.

[4] I. Bogdan, în *Prinos lui D. A. Sturza*, 1903.

[5] Hurmuzai, IV, p. 171. Avea patrusprezece ani. Ungnad anunţă, grosolan, că acuma vin şi „femeile". La Gilău fiul va sta sub mare pază, oprit şi de a se juca; *ibid.*, p. 247. Doamnele sosiră la 21; *ibid.*, p. 178, nr. CLIV. Soţia lui Mihai era „foarte obosită"; *ibid.*, p. 181, nr. CLVI. Venise pe la Turnu Roşu; *ibid.*, p. 181, nr. CLVII. Arată „umilă şi modestă". Cu optsprezece cai după dânsa, stătea, îmbrăcată în damasc roşu, într-o trăsură, cu o bătrână în faţă, poate soacra; *ibid.*, p. 182, nr. CLVIII. Pentru aceasta v. şi Czanell, în Trauschenfels, *O.c.*, p. 120; *Cronica lui Massa şi Fuchs*, *L.c.*, pp. 297–[29]8. Sărmana Doamnă stătu la Braşov o noapte, „într-un loc umil", şi-şi căuta fiul, cu teama să nu-i fi fost ucis. Petru Armeanul pârâse pe Mihai că voia să măcelărească pe saşi. Pe Mihai aceştia îl porecleau: „Mălaiu-Vodă"; *ibid.* Socotelile Clujului pentru Nicolae şi Doamnă, în Meteş, *Domni şi boieri din ţările române în oraşul Cluj*, pp. 20–[2]1. Şi domniţa Florica soseşte în decembre, mergând spre Gilău; *ibid.*, p. 21.

că e gata „să-i libereze de tirania lui Mihai"[1]. Şi Ungnad declara că, neavând cum, el va purta cu vorba pe acela care mai bine ar fi şi murit la Mirăslău[2]. Atâta numai că scrisori iscălite de Basta şi de cei doi comisari reveniţi la vechiul lor rost sigur rugau pe Zamoyski să se oprească de la înaintarea într-o ţară care e acuma supusă din nou Împăratului[3].

La 21 Zamoyski era la Ploeşti[4]. În ziua când se trimetea a doua misivă, el ajunsese la Bucovel, pe Teleajen, încântat de felul cum merge o campanie ale cărei greutăţi şi deci a cării glorie le exagera aşa de mult[5]. Cum se făcea această înaintare, cu ce suferinţi pentru ţară se poate vedea după plângerea unui aşa de vechi prieten din Moldova supusă polonilor, Luca Stroici, căruia i se jefuiseră zece moşii[6].

Şi la Bucovel împotrivirea lui Mihai fu zdrobită[7]. Îndată armata de invazie pătrundea până la Argeş în sus, unde se făcu o ultimă încercare de a o ţinea pe loc, cu vreo „9.000 de oameni"; la 25 novembre[8], Simion, aşezat în Scaun, primea şi steagul de la turci, care aşteptau de mult o astfel de războire[9]. Banul Udrea, prins i se supunea[10]. La 10 decembre Zamoyski se lăuda că a isprăvit cu Mihai. Cerea, la 23, ardelenilor să i-l dea în mână, dacă aleargă la ei[11].

Cu puţini lângă dânsul, o biată ceată de pribegie, o strajă abia

---

[1] Cronica lui Massa şi Fuchs, L.c., p. 295.

[2] Hurmuzaki, IV, pp. 164–[16]9, 187. Împăratul intervine la 6, la 10 novembre pentru el; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.078, nr. MDLVIII; p. 1.080, nr. MDLVI. Şi plângerea la regele Poloniei, *ibid.*, p. 1.085, nr. MDLXVI.

[3] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 648.

[4] Veress, *L.c.*, pp. 236–[23]7, nr. 219. Vorbeşte de năcazul turcilor că în atâţia ani n-au putut birui „un om aşa de mic". Îndemnul unui polon de a se supune; Hurmuzaki, IV, pp. 170–[17]l, nr. CXLIX. V. şi scrisoarea de la Teleajen, *ibid.*, III[2], pp. 371–[37]2, nr. CCCCLI. Şi *ibid.*, p. 462 şi urm.

[5] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 649.

[6] *Ibid.*, pp. 650–[65]l, nr. CCCXLVI; Hurmuzaki, IV, pp. 200–[20]l, nr. CLXXII.

[7] Veress, *L.c.*, pp. 238–[2]40, nr. 221: raportul amănunţit al lui Zamoyski. Cf. şi raportul unui anonim polon, *ibid.*, p. 242 şi urm.

[8] Scrisoarea lui Potocki din Piteşti; *ibid.*, p. 275, nr. 251.

[9] Corfus, *O.c.*, pp. 50–[5]4. O scrisoare anterioară a Sultanului către rege; Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 1.053–[1.05]4, nr. MDXX; alta, n-l următor.

[10] Veress, *L.c.*, pp. 257–[25]8, nr. 231.

[11] O sută şase steaguri fură trimese în Polonia; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.119, nr. MDCXXII.

capabilă de a-i apăra viaţa, învinsul s-a dus însă unde nu ştie nimeni[1].

Cum a arătat-o mai târziu şi Împăratului, fiind pus înaintea „polonilor şi moldovenilor şi tătarilor şi turcilor"[2], Mihai, care se strecurase sub munte până la Craiova, n-a părăsit ţara fără să facă o ultimă silinţă contra turcilor care trecuseră Dunărea, la 1-iu octombre[3], începând a întări Giurgiul şi mergând până la Gherghiţa[4] – se zicea că el a tăiat pentru trădare nişte boieri la Craiova[5] –, în acelaşi timp când, lovind şi măcelărind ariergarda[6], apărea, cu o trupă de unguri, şi Moise Székely. Turcii mergeau la 24 octombre drept spre Bucureşti[7], cu copilul, abia de şaisprezece ani, al lui Mihnea-Mohammed[8], şi trebui o solie a cunoscutului Anghelachi ca să-i reţină un moment[9]. Contra năvălitorilor din Oltenia, conduşi de beii de la Vidin şi de la Nicopol, Mihai trimise pe banul Craiovei, care-i birui, luându-le şi steagurile[10].

Un „hronograf", desigur românesc, pe care l-a avut Miron Costin, vorbeşte de aceste ultime lupte. Udrea având „strajă" de 4.000 de oameni, Simion venea, pe căi ştiute de boierii trecuţi la dânsul, către însăşi vechea cetate de Scaun din munte a domnilor. În patru ciocniri

[1] I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[1]. pp. 651–[65]2, nr. CCCXLVII. V. studiul colonelului Zagoriţ, *Treisprezece zile din viaţa militară a lui Mihai Viteazul, 7–20 Octomvrie 1600, Luptele cu polonii*, 1908. Cf. şi I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[2], nr. I. La 11 ianuar 1601 Simion-Vodă mulţămeşte din Târgovişte acelora care l-au pus în Scaun; el trimete la dieta polonă pe Dan, fiul lui Dan Vistierul; *ibid.*, pp. 5–6, nr. IV. V. şi *ibid.*, n[umere]le următoare. Ideea ciudată că Zamoyski vrea să aşeze pe Marcu-Vodă în Muntenia, la Ungnad, în Iorga, Hurmuzaki, XII, p. 1061, nr. MDXXXI. Corespondenţă turco-polonă cu privire la Mihai, *ibid.*, pp. 1.062–[1.06]4, n[umere]le MDXXXII-III (octombre 1599).

[2] I. Bogdan, în *Prinos lui D. A Sturza*, p. 469. Astfel scrie el la 8 octombre din gura Teleajenului. Era în aşa stare, încât n-avea un boier ca ispravnic, şi de aceea spune: „ispravnic a fost însăşi vorba Domniei Mele".

[3] Hurmuzaki, IV[2], pp. 29–30, nr. XXIII.

[4] *Ibid.*, p. 167, nr. CXLVI.

[5] *Ibid.*, p. 209, nr. CLXXX.

[6] Pernice, p. 49, Memoriul lui Mihai.

[7] Veress, *L.c.*, pp. 249–[2]50.

[8] Hurmuzaki, IV[2], p. 31.

[9] Ei ar fi cerut pe Pătraşcu ca ostatec; *ibid.*, p. 30.

[10] Papiu Ilarian, *O.c.*, p. 268. Veşti triumfale despre înfrângere le trimete Csáki lui Basta; Hurmuzaki, IV, pp. 177–[17]8, n-le CLII-IV.

această avangardă se împrăştie, Udrea chiar părăsindu-şi Domnul, şi atunci Mihai nu mai încercă o ultimă încleştare, ce i se păru zadarnică[1].

În *memoriul către Marele Duce de Toscana*, Domnul însuşi arată cum, în această teribilă situaţie, atacat din trei părţi, el a fost silit a-şi licenţia mai toată oastea: „M-am găsit înconjurat din toate părţile de duşmani: de o parte, de poloni, moldoveni şi tătari, de alta de turci, de care era plină ţara, şi cu toţi de multe ori am ajuns să mă încaier. Dar apoi, la sfârşit, văzând că nu mă pot împotrivi faţă de o aşa de covârşitoare mulţime (*a tanta piena*), am trimes toată artileria ce o aveam lui Moise Székely, ca s-o încredinţeze lui Giurgiu (Basta), pe care de bună voie am dat-o în mâinile vrăjmaşilor. La capăt, am dat drumul soldaţilor mei, neavând cu ce să-i mai ţin, şi am ales cu mine însumi 10.000 de călări".

„Şi aşa am mers cu dânşii spre Ţara-de-Jos, călătorind şi până la Dunăre, unde am găsit pe sangeacul de Vidin cu 4.000 de turci, care se întorcea cu mulţi robi şi vite ca să treacă în ţara turcească, *asupra căruia căzând, mai dornic să mor decât să învinş, a vrut Dumnezeu să-i tai în bucăţi, de n-a scăpat unul, şi a rămas acolo şi sangeacul*, al cărui steag l-am dus cu mine la Împăratul"[2] – când, cu 7.000 de oameni, el a pornit ca un căpitan ca să se mântuie, ca un simplu pribeag.

Se vedea bine acuma câtă seriozitate era în înţelegerea lui Mihai cu turcii: capuchehaiaua lui de mulţi ani, Dimo Celebì, avu nasul şi urechile tăiate; el fu aruncat în cârlige şi împuşcat de milă[3], tovarăşii lui, un ardelean, rudă cu Csáki, şi un român, fiind liberaţi cu daruri[4]. Dus la Conslantinopol, Delì-Marcu spuse dârz turcilor că nu trebuiau să dea o ţară „unui ţăran furios" ca Mihai, şi el pieri de sabie, sfidând[5].

Mihai se dusese la dreptatea Împăratului creştin, pricină a întregii lui nenorociri.

---

[1] P. 258. Tot de acolo ştirea că în retragerea sa Mihai a fost întovărăşit de „căpitanii lui cei crezuţi, Mârza, Geşta şi Race" (Geszty şi Rácz).

[2] Pernice, p. 50.

[3] Hurmuzaki, IV[2], pp. 32–[3]3, nr. XXV.

[4] *Ibid.*, pp. 33–[3]4, nr. XXVI: „Casistano" e Csáky Istvan. Aceleaşi acte şi *ibid.*, p. 252 şi urm.

[5] *Ibid.*, pp. 34–[3]5, nr. XXVII. Pentru partea lui în luptele din octombre, *Cronica lui Massa şi Fuchs*, *L.c.*, pp. 294–[29]5.

Trecerea prin Ardeal fu deosebit de primejdioasă. Acei care încheiaseră legătura jurată cu dânsul făcură tot ce se putea ca să-l ucidă. Din Deva, de pe deal se trase cu tunul asupra lui, înecându-i o parte din ostaşi în Mureş. La Baia de Criş era ordin să-l oprească. La Lipova, la Inău de asemenea[1].

La 6 decembre Mihai era spre Beiuş, la Hălmagiu, de unde scria lui Paul Niary, vechi prieten ungur. Merge la Împăratul potrivit cu făgăduiala veche că, dacă ar pierde şi Ţara Românească, să afle adăpost la dânsul. În urma lui ardelenii îi ucid oamenii, oriunde pot să dea de dânşii. De unde l-a aruncat soarta va merge acolo, la Beiuş, în ţinut credincios Casei de Austria. Să se înştiinţeze toată această lume că n-au de ce să se teamă de dânsul, care e înconjurat de câţiva oşteni credincioşi, căci „le doreşte tot binele" la cei din drum, „şi vrea numai să călătorească la acela cu care se legase prin jurământ". Atâta lucru ţinea să se ştie: că, fără măsuri repezi, Ardealul va cădea cu siguranţă în mâna turcilor[2].

Umbra eroică trecea de aici la Orade[a] (11 octombre), de unde scria Împăratului şi arhiducelui Matthias[3]. Niary-i opri cea mai mare parte din suită; se îndreptăţea chiar că nu l-a „arestat"[4]. De aici pribeagul mergea, prin Dobriţin[5], la Tokaj[6]. Pârile nerodului de Ungnad îl precedau la Curte: cu ce obraz va veni acolo acela care a jignit aşa de greu pe Împăratul? El a prăpădit ţara, el a pregătit prin purtările sale răscoala; n-ar putea trece printr-o judecată dreaptă; să nu aducă scrisori fabricate, aşa cum le făcea în Ardeal Petru Armeanul[7]. Basta era mult mai blând în socotinţa sa asupra acestei călătorii: credea că s-ar putea descoperi prin Mihai unele lucruri în dauna lui Moise

[1] Papiu Iarian, *O.c.*, p. 268.

[2] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 1.105–[1.10]6, nr. MDXCVIII. Raportul despre aceasta al lui Niary către Maximilian; *ibid.*, pp. 1.107–[1.10]8, nr. MDCII. Ar vrea 2.000 de oameni.

[3] Hurmuzaki, IV, p. 203; Veress, *L.c.*, pp. 278–[2]80, nr. 259. Pecetea, în tot acest timp, e cea mică munteană, cu inscripţia cirilică.

[4] Hurmuzaki, IV, p. 204.

[5] Scrisoare de acolo, de la 14 decembre, *ibid.*, p. 207, nr. CLXXVIII.

[6] *Ibid.*, pp. 201–[20]2, nr. CLXXIII. Scrisoarea e din „decembre", nu 10 decembre. Avea 300 de călări. Sennyei intervenise ca să fie lăsat să treacă. Cf. *ibid.*, pp. 205–[20]6.

[7] Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 1110–[1.1]12, nr. DDCVII. Şi îndemnuri de la Ibrahim să nu fie primit; *ibid.*, p. 1.151, nr. MDCXLVII.

Székely, pe care el nu-l putea suferi[1]. Îl îndemna la aceasta şi gelozia faţă de Csáki, pe care-l credea înţeles cu Stoica şi Radu Buzescu, liberaţi din închisoare şi pe care ar vrea să-i întrebuinţeze pentru a câştiga sprijinul turcilor[2].

Prezicerile că va veni vremea când se va căuta un astfel de om ca Mihai şi nu se va găsi, prindeau să se adeverească. Călduros vorbea pentru dânsul Sebastian Thököly, care observa că, fiind în fruntea unei oştiri mai mari decât a lui Basta şi a rebelilor, Vodă ar fi putut da o nouă luptă, dar a preferat, „pentru binele creştinătăţii", să primească acele condiţii aşa de grele pentru dânsul, care, totuşi, nu i-au putut salva situaţia[3].

Curtea din Praga se arăta, deci, defavorabilă acelui care venea fără să fi fost invitat şi fără să fi cerut voie nimănui, putând provoca încurcături nouă pe lângă cele care se îngrămădeau zi de zi în acele însângerate şi neliniştite părţi răsăritene. Se dădu ordin să nu se ofere acelui care era socotit, nu ca un prinţ, ci ca un pribeag oarecare, cele necesare pentru samavolnica lui călătorie. Se găsiră, însă, pe lângă atâţia care se mărgineau a-l sfătui să se întoarcă unde era nevoie de dânsul, căci de la Împăratul, incapabil până acum şi, se zice mort, nu e nimic de aşteptat, suflete nobile, ca episcopul de Gran, la Târnava, ca acela de Erlau, la Pojon, care primiră cu cinste pe luptătorul fără preget pentru creştinătate, şi cel din urmă-l întovărăşi pe Mihai până la Viena.

La 2 ianuar 1601, micul grup de patruzeci de persoane sosea în această reşedinţă a înţelegătorului arhiduce Matthias, personalitatea cea mai distinsă şi mai capabilă dintre Habsburgi, şi se făcu pentru cel ce adusese atâtea servicii Casei domnitoare ceva din ce i s-ar fi cuvenit. Se dădu obositului şi tristului călător locuinţă la Cerbul de Aur[4], unde fu condus cu o suită de douăzeci de muschetari – acel care spunea că ar fi redus să-şi vândă inelul din deget.

El spusese acum episcopului care-i e durerea şi care-i e speranţa.

---

[1] *Ibid.*, p. 1.113, nr. MDCXI; Hurmuzaki, IV, p. 205. Arhiducele Matthias despre călătorie, Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.115, nr. MDCXIV. Cf. *ibid.*, p. 1.077, nr. MDLVI.

[2] *Ibid.*, p. 1.117, nr. MDCXVIII.

[3] *Ibid.*, p. 1.118, nr. MDCXX.

[4] *Ibid.*, p. 1.124, nr. MDCXXXI. Cf. Veress, *L.c.*, p. 286 şi urm. Unverzagt şi Rabuss, oamenii arhiducelui Maximilian, dau pentru sosire – deci cea publică – data de 12; *ibid.*, p. 1.132, nr. MDCXXXIX; p. 1.139, nr. MDCLXIX.

Asupra Ardealului imperialii se înşeală; solii trimeşi de confederaţi, Naprágy şi Bocskai, sunt cei mai mari trădători, şi e gata să le-o spuie lor în faţă; se lucrează pentru Sigismund, adică pentru poloni şi pentru turci, care au acum şi Ţara Românească. Ungnad, – pe care acum Dumnezeu îl iertase, căci murise la Caşovia[1], – a minţit cu pârile lui contra cui a fost totdeauna credincios Împăratului şi care, acum, e gata să-şi puie zălog iarăşi familia. Basta stă „sub aceeaşi plapomă" cu nemeşii duşmani ai Împăratului. Mihai vrea, deci, să fie primit de stăpânul legiuit al creştinătăţii ca să-şi arate deplin şi luminos dreptatea[2]. Arhiducele Maximilian era rugat să binevoiască a-l ajuta[3].

Nu trecură însă multe zile şi se primi la Curie pâra ardelenilor, plină de cea mai sălbatecă ură împotriva „barbarului", a jăfuitorului, a duşmanului acestei nepreţuite nobilimi; ar fi fost în stare ca în turbarea lui să primejduiască întreaga creştinătate. Martur e Pezzen şi martur, mai ales, Kornis, care le ştie toate. Acuma fugarul, fără să întrebe pe Basta şi pe aceiaşi nobili, „s-a strecurat fugind până la locurile înalte, unde are de gând să încerce o curăţire a sa cu minciuni şi foarte false învinuiri". Să nu fie crezut, deci, acela care „e făcut întreg numai din viclenii şi din tâlhării". Ceea ce se cuvine e ca „acel om foarte pervers Mihail, prea setos de sângele creştinilor nevinovaţi, fiind pus în lanţuri, să le fie dat lor şi aici, unde a săvârşit nenumărate fărădelegi contra lui Dumnezeu şi a oamenilor, să sufere acea pedeapsă care se poate cere cu dreptate de la omul cel mai criminal". Sau măcar să fie adus ca pârât înaintea dietei Ungariei-de-Sus, care stă să se adune la Pojon[4].

Cei care sosiră întâi la Praga, deşi Mihai se ruga şi de Carlo Magno să fie primul ascultat[5], fură trimeşii ardelenilor[6]. Mihai n-avea încă voie să se prezinte, căci Împăratul e „încărcat cu însemnate afaceri ale Impieriului şi ale ţării". Abia la 15 ianuar, el fu primit de

[1] *Ibid.*, p. 1.127, nr. MCXXXIV.

[2] *Ibid.*, pp. 1.124–[1.12]5, nr. MDCXXXI; p. 1132, nr. MDCXXXIX.

[3] *Ibid.*, p. 1.135, nr. MCXLII. Scrisoare către Matthias, Veress, *L.c.*, pp. 296–[29]7, nr. 281.

[4] *Ibid.*, pp. 1.126–[1.12]7, nr. MDCXXXIII. Mihai cere să fie primit el cel dintâi; Hurmuzaki, IV, pp. 225–6, nr. CXC-[CXC]I. V. şi n-le următoare.

[5] *Ibid.*, pp. 225–[22]6, n-le CXC-I; pp. 227–[22]8 nr. CXCIII.

[6] *Ibid.*, Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.136, nr. MDCXLV. Împăratul scria Statelor, la 16 decembre, ca unor „credinceoşi iubiţi"; Hurmuzaki, IV, p. 299, nr. CLXXX. Un informator obişnuit al lui Maximilian credea că Mihai va merge mai curând – la Veneţia; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.127, nr. MDCXXXIV.

binevoitorul arhiduce Matthias. Se scuza că vine înaintea unui astfel de domn, dintr-o Casă pe care înţelege a o servi şi mai departe, numai cu mâinile goale ca un pribeag fără mijloace, redus să ceară el însuşi ajutor. Părea „speriat şi plin de griji", şi se ferea să-l vadă lumea. „Un om voinic, nalt, căruia-i scânteia din ochi tirania", scrie cineva care l-a văzut în acea zi a audienţei de un sfert de ceas, fără nicio distincţie şi cinste aproape, ca a unui nobil de rând, unui curtean venit să asculte ordine[1].

Primit astfel, Mihai crezu că trebuie să prezinte în scris plângerile şi propunerile sale.

Lui Matthias, care continua să-l creadă un om de folos, ca prieten, şi, ca duşman, primejdios[2], îi vorbea numai de primejdia în care i se află familia, de lipsa soldaţilor credincioşi care i-au rămas pe drum la Oradea, la Caşovia şi aiurea, de marea sa strâmtorare, de nevoia de a nu mai fi ţinut aşa fără răspuns, când vremea grăbeşte şi se prezintă primejdie de spre partea turcilor[3]. Se ucid secuii ca pedeapsă pentru statornica lor credinţa. Ce au făcut ardelenii o poate spune Istvánffy, care ar fi bine să fie chemat ca martor sigur înaintea Împăratului.

Acestuia îi scrisese Mihai la 12, cu grijă de familia sa; cum i s-au cerut ştiri despre Ţara Românească, e gata să le dea personal[4]. Şi, pentru a-l pregăti, el făcu să se alcătuiască, după însăşi dictarea lui, strălucita expunere în care-şi înfăţişa pe deplin toată viaţa de străduinţi şi de jertfe.

Se arată ca acela care *el a avut ideea contra turcilor. El a îndemnat pe „voievozii"* – şi Sigismund intră în aceeaşi categorie, iar nu ca prinţ şi ca suzeran – *„Ardealului şi Moldovei"* ca să se lege cu Împăratul, Aron rămânând, până la răsturnarea şi otrăvirea lui, credincios acestuia. Biruinţa din 1595 e *a lui*, şi nu a celor care s-au mândrit cu dânsa. Toate le-am făcut nu de, silă, ci de bună voie, de mare dragoste faţă de creştinătate. „Ţara Românească nu e mai departe decât cinci zile de Scaunul tiranului turcesc, Constantinopolul, în care ţară aş fi putut trăi liniştit şi sigur fără nicio temere, dacă nu m-ar fi chemat credinţa mea către Maiestatea Voastră şi toată Creştinătatea".

A avut, însă, totdeauna ca duşmani neîmpăcaţi, stricându-i toate

[1] *Ibid.*, p. 1.139, nr. MDCXLIX.
[2] *Ibid.*, pp. 1.137–[1.13]8, nr. MDCXLVI.
[3] *Ibid.*, pp. 1.139–[1.1]40, nr. MDCLI.
[4] Hurmuzaki, IV, pp. 226–[22]7, nr. CXCII.

rosturile, pe ardeleni, ceea ce înseamnă nemeşii din acea provincie. Cu câtă bucurie, după retragerea dintâi a lui Sigismund, a aşteptat pe Maximilian! Când Sigismund s-a întors şi a fost iertat, a întrebuinţat şi ameninţarea faţă de dânsul ca să nu alunece la turci, pe care i-a atacat el, Mihai, ajutând şi Oradea. Când, la a doua plecare a prinţului, a venit cardinalul, el a rămas statornic, iar, când s-au văzut legăturile lui Andrei cu turcii, sfătuit fiind de chiar acei care în acest moment la Praga reprezintă Ardealul – Csáki şi Kornis -, el a răzbunat pe Împărat prin cucerirea provinciei, şi aceasta deşi Basta nu s-a supus ordinului imperial de a lucra împreună cu dânsul.

În Ardeal a fost, şi a rămas, omul Împăratului, mărginindu-se a înşela pe turci cu „vorbe bune", pe când nobilii voiau pacea, pacea adevărată, uneltind ei de-a dreptul cu trimesul turcesc, în folosul lui Sigismund.

Moldova a fost silit să o ia, de vreme ce ea găzduia în Suceava pe Sigismund, care-şi pregătea năvălirea. Iar Moise Székely, Sibrik şi Makó l-au vândut, ducându-se în taină „peste Siretiu", la acelaşi Sigismund, şi cu plan de a-l ucide, de glonţul lui Mako însuşi, pe Mihai. Székely a şi fugit, când şi-a văzut descoperit planul.

Răsculându-se nemeşii, Basta a venit la aceştia, care l-au chemat numai din lipsa lui Sigismund, şi nu la dânsul, omul Împăratului. El, Mihai, a rămas cu Banatul şi Hunedoara. Somat să iasă din Ardeal, fără să i se arate un ordin de la Împăratul, a trebuit sa dea lupta, dar în ce stare de suflet! Deşi avea acum pe munteni cu Petru Huszár, pe moldoveni cu Zelestei, pe care apoi, deşi sol, l-au zdrobit ardelenii, care urlau după răzbunare, el n-a vrut să ducă mai departe războiul, ci a cerut o înţelegere. A trecut în Muntenia, a jurat, şi-a pus zălog familia, care acum suferă, a înştiinţat pe Basta de scopurile polonilor, dar n-a primit niciun ajutor ca să-şi poată apăra ţara. Avea în faţă şi pe poloni şi pe turci şi pe Moise Székely, întrat şi el acolo. În retragere, la Craiova încă, a mai îndreptat o cerere de ajutor către acei cărora le făcuse jurământ. Aşa s-a pierdut prilejul noului atac contra turcilor, aşa s-au pierdut toate cele trei ţări, şi turco-polonii, stăpâni pe dânsele, vor putea să ameninţe şi Ungaria Supierioară.

Împăratul n-a putut afla adevărul pentru că i-au fost opriţi ultimii soli la dânsul: Ioan Raţ, Nicolae Vaida şi Martin Horváth. Acuma acest adevăr întreg i se aduce, liniştit şi fără rezerve, înainte[1].

[1] Papiu Ilarian, *O.c.*, pp. 253–[2]70; Hurmuzaki, IV, p. 234 şi urm.

În acest timp guvernarea Ardealului era mizerabilă. Ungnad începea din nou să strecoare pârile sale. Csáki se uita în jurul său ca să vadă cine l-ar putea împiedeca să-şi atingă scopul de atâta timp ascuns. Basta guverna cu de la sine putere, având pe Kornis singur alături şi dispunea de cei doi comisari în aşa fel încât diplomatul croat, totdeauna chinuit de gelozie, începu să-l trateze ca până atuncea pe Mihai[1], declarând formal că nu poate lucra cu un astfel de om[2]. Basta, din partea lui, se lăuda că totul e paşnic în ţară şi că în curând o solie a Statelor va veni la Curte, cu cereri pe care nu se poate opri de a le găsi „cam grele şi aspre", dar se va găsi mijlocul de a le reduce[3]. Fiecare din mişcările lui Sigismund, care sta la pândă, era urmărită de atâţia dintre nemeşi cu călduroasa dorinţă de a-l avea din nou în ţară. Căci gândul conducătorilor, de fapt, ai Impieriului, nebunia lui Rudolf fiind acuma cunoscută, alerga, în ce priveşte cârmuirea provinciei, de la Maximilian la anonimul său tânăr din Graz, la marchizul de Burgau, la ducele de Mercoeur, la Carol de Lichtenstein, la cardinalul de San-Giorgio[4], şi, când era vorba de consilieri locali, puteau ieşi la iveală nume ca ale lui Naprágy şi Kornis[5]. Până atunci Basta stătea în cetate la Alba Iulia, nu invita pe nimeni la masă, dar mergea singur să cumpere, în târg[6]. El nu putuse opri nici sălbateca scenă a chinuirii, arderii şi tragerii în ţeapă la Cluj (5 februar) a lui Baba-Novac, „legat cu lanţ de fier", şi a „preotului" său român, pentru că ar fi chemat pe turci în Banat[7].

Hotărâri ca aceea, luată în dieta de la Leczfalva, de a dezarma pe

---

[1] V. Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 1.083–[1.08]4, nr. MDLXV; pp. 1.086–[1,08]8, nr. MDLXVIII.

[2] V. şi *ibid.*, p. 1.098, nr. MDLXXXVIII.

[3] *Ibid.*, pp. 1.088–[1.08]9, nr. MDLXXII. Plecarea solilor, cu Bornemisza în frunte, *ibid.*, p. 1.091, nr. MDLXXV (22 novembre).

[4] *Ibid.*, p. 1.117, nota 1.

[5] *Ibid.*, pp. 1.075–[1.07]6, n[umere]le MDLIII-IV; p. 1.077, nr. MDLVI; pp. 1.082–[1.08]3, nr. MDLXIV; p. 1.088, nr. MDLXIX; p. 1.092. nr. MDLXXIX; pp. 1.093–[1.09]4, n[umere]le MDLXXX-I; pp. 1.094–[1.09]5, n[umere]le MDLXXXIV-[MDLXXX]V; p. 1.096 şi urm.; p. 1.103, nr. MDXCV.

[6] *Ibid.*, p. 1.108, nr. MDCIII.

[7] V. Szamosközy, trad. Crăciun, p. 143 şi urm. Cf. Filimon, *Arderea pe rug a lui Baba-Novac*, în ziarul *Patria* din 25 decembre 1932, şi Meteş, *Domni şi boieri din ţările române în oraşul Cluj*, pp. XI, 22–[2]3. Şi mai târziu român tras în ţeapă, *ibid.*, p. 27.

secui arătau numai prea bine ce fierbeau nemeşii deveniţi stăpânii ţării[1].

Priceputul Herberstein înştiinţa din vreme ce se pregăteşte. Nobilii sunt toţi pentru Sigismund, şi Moise Székely, Csomiortány se află în fruntea celor ce lucrează pentru dânsul. Ioan Kornis şi Sennyei pot fi socotiţi ca loaiali, Csáki – şi formează partidul deosebit. Iar Basta s-a înfipt cu de la sine putere ca guvernator. „El nu vrea să plece din Scaunul de principe decât doar dacă l-ar scoate mort din cetate[2]".

Începuseră a înţelege şi cei din Praga, şi de aceea stăruinţile grăbite ale lui Rudolf către Maximilian ca să primească guvernarea Ardealului, pentru care e asigurat că va avea mijloacele militare de nevoie: erau însă destul de naivi acolo la Curte ca să creadă că aceasta o doresc şi o reclamă oameni ca fruntaşii nobilimii, Csáki şi Kornis.

Răspunsul arhiducelui fu negativ: e plin de datorii pe care nu le poate plăti, şi situaţia în Imperiu e aşa de grea, încât el nu poate părăsi ţările austriece[3]. Revenind la 12, el insista asupra nevoii de a avea ce trebuie ca să se poată rezista uneltirilor, neapărate, ale lui Sigismund. Vede situaţia nespus de grea, cu duşmanii din toate părţile şi cu starea de spirit atât de îngrijitoare a nestatornicei nobilimii din provincie. Nu trebuie, cum cere Kornis şi Csáki, persoana guvernatorului, ci o adevărată putere de oaste, iar nu bieţii 1.500 de oameni ce i se oferă, pentru a stăpâni intrigile[4].

Dar nu mai era nevoie acum de nicio discuţie. Nemeşii îşi aduseseră înapoi pe acela care trăise aşa de bine cu dânşii şi de care se simţeau nedespărţiţi în suflet. La 11 februar 1601, Basta, căzut din slăvile măririi sale aşa de încrezătoare, trebuia să anunţe, foarte încurcat, noua revoluţie. Dă toată vina pe Csáki care căutase, firește, înţelegerea cu aşa de credincioşii Kornis şi Sennyei pentru a se face el prinţ, trecând apoi şi dânsul în tabăra lui Sigismund. Cum sosi, la 2 februar, un boier moldovean cu scrisori de la Sultanul, se proclamă noua Domnie a celui de două ori fugar. Măgulind pe Csáki cu posesiunea Făgăraşului, Bogáthy e trimes să aducă pe omul aşa de mult dorit, pe când bietul Kakas mergea să „explice" lucrul la Praga,

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.111. nr. MDCVII.

[2] *Ibid.*, p. 1.120, nr. MDCXXIV.

[3] *Ibid.*, pp. 1.130–[1.13]2, nr. MDCXXXVIII.

[4] Solii ardeleni stăruie, de toamnă, pentru venirea lui; *ibid.*, pp. 1.153–[1.15]4, nr. MDCLXXV.

prin nevoia de a asculta de ordinul turcesc[1]. Familia lui Mihai era imediat arestată. Am văzut că Baba-Novac, pe care imperialii îl întrebuinţaseră, în Banat, fu ars, cu un preot, în piaţa Clujului la 5 februar[2]. Pe Basta, la 7, „îl lăsă să plece". Stă deocamdată la Dej şi *se face ca şi cum cele ce s-au petrecut nu l-ar supăra*[3].

La 16 februar mintea pătrunzătoare a lui Matthias judeca însă altfel. Să se trimită trupe, să se întărească garnizoanele, să se păstreze puţinii credincioşi şi „să se întrebuinţeze acolo Voievodul, *căruia să i dea însă ajutor de bani şi ostaşi*", căci, „*după cât asigură, el va căpăta poate credincioşi în ţara Românească şi în Ardeal*"[4].

Fără a fi aflat vestea care trebuia să-i umple inima de bucurie, Mihai strecurase şi alte cereri la Curte. Nu vrea decât cele două ţări româneşti, iar în Ardeal să fie Maximilian, nu însă fără putere şi ca un prizonier, ci puternic şi respectat[5].

Până una alta, solii ardeleni fură arestaţi[6], şi ca să se capete liberarea Doamnei şi a copiilor lui Mihai[7]. Acuma el putea să fie primit, cum ceruse încă din 6 februar[8]. Îl aşteptau pe ziua de 21. Sosea două zile mai târziu, *dar acum domneşte*, în nouă trăsuri, cu treizeci şi cinci de oameni în suită, ca oaspete împărătesc[9], deşi stând la o ospătărie, a „Omului Sălbatec"[10]. Primit în audienţă la 14 mart[11], *n-avea decât un sfat: să se lucreze repede, până la Paşti, cu dânsul împreună*. Nu cerea decât locurile de refugiu în Ungaria-de-Sus: Skt.-Georg şi Pösing, un adăpost ardelean. Nemeşii însă să fie aduşi în robie, numai secuii rămânând liberi, pentru meritele lor[12].

---

[1] *Ibid.*, p. 1.174, nr. MDCCII.

[2] *Ibid.*, p. 1.153, nr. MDCLXXII.

[3] *Ibid.*, pp. 1.148–[1.14]9, nr. MDCLXIV. Relaţii ale lui Csáki cu Moldova; n-l următor.

[4] *Ibid.*, p. 1.150, nr. MDCLXV. Pentru ajurtorul bănesc al lui Mihai, Veress, *L.c.*, p. 204 şi urm.

[5] Hurmuzaki, IV, pp. 228–[22]9, nr. CXCIV.

[6] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.150, nr. MDCLXV.

[7] *Ibid.*, p. 1.152, nr. MDCLXXI.

[8] Hurmuzaki, IV, p. 241. Îşi recomandă familia la 10; *ibid.*, p. 243, nr. CCIII.

[9] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.153, n[umere]le MDCLXXIII-[MDCLXX]IV.

[10] Buta, *L.c.*, p. 194, nr. CCLXIV. Pe patru din ai săi îi „bate cahla" şi mor asfixiaţi, *ibid.*

[11] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.157, nr. MDCLXXVIII.

[12] *Ibid.*, pp. 1.143–[1.14]5, nr. CDCLXVI. Exact aşa, în acest din urmă punct, judeca şi Carlo Magno; *ibid.*, pp. 1.155–[1.15]7, nr. MDCLXXVII. El stăruia tare să fie ajutat Mihai a-şi relua ţara; *ibid.*

La 7 mart, cu încredere, Mihai scria, din Praga, lui Maximilian[1]. Sigismund, puţin surprins, scăpând de sub paza polonilor, îngrijoraţi, sosise la Botoşani în ziua de 15 mart[2]. Tholdy, Vitéz şi doi alţi nemeşi alergau să-l întâmpine[3]. La 1-iu april, înconjurat de prieteni şi de ajutorul moldovenesc, el poruncea din Cluj[4]. La 14 o dietă trebuia să-l ridice iar în Scaun[5].

Soli se trimeteau la Poartă, cu Tholdy şi Gévay[6], apoi şi Budai[7].

Plecarea spre Ungaria Supierioară a celui care trebuia să înceapă prin împăcarea cu Basta, izgonit formal din Ardealul unde se visase un fel de prinţ permanent, avu loc la 3 april. *Mergea la Viena să-şi ia banii pentru a tocmi o armată care nu va putea fi niciodată a lui*[8]. Pleca de acolo la 29, bucuros şi pentru că nu-şi dădea seama că acei care voiau să se folosească de dânsul îi păstrau aceleaşi sentimente. Dacă Ungnad nu mai era, un Pezzen vorbea doar de misia pe care o are „Valahul" ca să-şi ispăşească prin „mai multă ascultare", „crimele de mai înainte"[9]!

Dimpotrivă, şchiopul Ferrante Gonzaga fu faţa de dânsul de o aleasă politeţă. În ziua de 11 mai[10], când Mihai ajunse la Caşovia, el fu întâmpinat la distanţă de o milă, cu patru companii de călăreţi şi nobilii unguri de acolo. El se aruncă de pe cal spre generalul împărătesc şi-i întinse mâna cu câteva cuvinte româneşti de salutare. Apoi ambii călări, cu Domnul la locul de cinste, pe care-l refuzase la început, mergeau spre gazdă, unde îndată începură discuţiile cu privire la planul de campanie[11]. Se observa însă la el, în aşteptarea lui Basta, o

[1] *Ibid.*, pp. 1.158–[1.15]9, nr. MDCLXXX. Cf. *ibid.*, p. 1.164, nr. MDCXII; p. 1.175, nr. MDCCIV.
[2] *Ibid.*, p. 1.161, nr. MDCLXXXVII.
[3] *Ibid.*, p. 1.162, nr. MDCLXXXIV. Cf. şi *ibid.*, pp. 1.164–[1.16]5, nr. MDCXCVI; pp. 1.173–[1.17]4, nr. MDCCI.
[4] *Ibid.*, p. 1.176, nr. MDCCVI.
[5] *Ibid.*, p. 1.178, nr. MDCCXIII.
[6] *Ibid.*, p. 1.179, nr. MDCCXIV.
[7] *Ibid.*, p. 1.196, nota 2.
[8] *Ibid.*, p. 1.176, nr. MDCCVII.
[9] *Ibid.*, p. 1.177, nr. MDCCX.
[10] *Ibid.*, p. 1.180, nr. MDCCXVIII.
[11] La 5 Gonzaga-l înştiinţa că-l va primi cu cinste; Hurmuzaki, IV, p. 251.

neliniște fizică, o mișcare în ochi, în mâni și în picioare, care arăta multa suferință și multa înfrângere de sine[1].

Sosit la 18, Basta așteptă două zile acea întâlnire și împăcare cu unul pe care-l ura și voia să și-l ia dinainte pentru satisfacerea unei ambiții care, cu toată trista expierienţă recentă, nu capitulase. Basta vorbi întâi, și numai pe urmă Mihai arătă că, având în vedere serviciul ce stau să-l facă împreună Împăratului, uită ce-a fost în trecut[2]; bun în fundul inimii el poate că iertase trădarea și toate jignirile ce urmaseră. Din parte-i, Basta vorbea lui Matthias despre „dibăcia" (*destrezza*) ce întrebuințase și făgăduia conlucrarea „numai dacă din partea lui n-ar interveni vreo lipsă"[3]. Apoi el plecă la Sătmar, pe când Mihai mergea să-și adune haiduci la Dobrițin[4]. Se mai întâlniră de câteva ori, și cu Gonzaga, înainte de a hotărî o fulgerătoare ofensivă.

La 12 iunie Basta era la Sătmar[5], – lângă Mihai Székely –, gata de atac, după ce se părăsise ideea unei înțelegeri pașnice cu Sigismund, care să se întoarcă în Silezia. Generalul împărătesc însuși primise o scrisoare destul de arogantă, prin care prințul restaurat își arăta mirarea pentru războiul ce se gătește asupra lui[6].

Sigismund încercă să oprească furtuna printr-o nouă și grozavă pâră contra lui Mihai. Știind, cum se știa de mulți, la Cașovia chiar, că Mihai încearcă a opri pe turci, mijlocind chiar, precum începuse și în anul trecut, o pace între ei și Împăratul, el făcu așa ca un moldovean să alcătuiască scrisori de trădare către Ibrahim-Paşa, prin care el se ruga de iertare, făgăduind lupta contra nemților, numai să i se dea Cașovia, precum și alte scrisori către ai săi din Țara Românească, Udrea, Negre, care au fost uciși tocmai în acest timp, din ordinul lui Simion-Vodă[7], și Stoica sau Stoichiță, prin care se recomanda aceeași politică, alături de

[1] Veress, *L.c.*, pp. 365–[36]6, nr. 347. V. și n-l următor. Era vorba de a se trimete cu Mihai un anume Girolamo Dentici în calitate de comisar; *ibid.*, pp. 368–[36]9, nr. 351.

[2] *Ibid.*, pp. 371–[37]2, nr. 354.

[3] Veress, Epistolae Georgii Bastae, I, p. 548.

[4] Veress, *Documente*, VII, pp. 371–[37]2, nr. 354. V. și Hurmuzaki, VIII, pp. 211, 215–[21]6, 218, 381, nr. 361; p. 382, nr. 362; Spontoni, *L.c.*, p. 136 și urm.

[5] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.193, nr. MDCCXLV.

[6] Veress, *l. ult. c.*, pp. 387–[38]8, nr. 269.

[7] Capul lui Udrea e trimes la Poartă, Hurmuzaki, IV[2], p. 31.

turci, batjocurând pe Împăratul „cu minte puțină", ca și frații[1], „sașii fără omenie", pe „afemeiații" de la Praga și Viena. Pe lângă alte dovezi care arată falsificația, se adaugă aceea că data însăși, de Cașovia, 1-iu mai, e nepotrivită, dacă nu se admite întrebuințarea stilului vechi – și Mihai nu s-ar fi apucat a scrie în chiar ziua sosirii sale – și mai ales faptul că în așa-zisul original slavon iscălitura lui Mihai e vădit falsificată[2]. De la început, arhiducele Matthias, căruia Gonzaga-i comunicase scrisorile, cerând originalele, amintea că Mihai prevăzuse asemenea intrigi, rugând să nu fie ținute în samă[3], și la Viena se spunea de la început că documentele sunt false[4]. Basta însuși, care le trimete totuși, se îndoiește dacă „vin de la Mihai însuși"[5].

Înlocuit la Cașovia cu Ferrante Gonzaga[6], dar păstrat pentru operațiile militare în Ardeal, acesta câștiga, împreună cu Mihai, la 3 august, marea biruință de la Goroslău.

Mihai avea cu dânsul mulți haiduci, mercenari la îndemâna oricui, care prădară la bâlciul de la Beiuș, unde Domnul avea legături[7]. Se

---

[1] Că aceasta era părerea lui Mihai, nu e îndoială: el râdea de bufonul lui îmbrăcat nemțește și spunând cuvinte nemțești; Szamosközy, trad. Crăciun, p. 129. Povestea că întreba pe comisarii îmbătați dacă Rudolf e „femeie sau fată", *ibid.*, p. 130.

[2] Veress, *L.c.*, p. 390, nr. 371.

[3] Hurmuzaki, IV, pp. 249–[2]50, nr. CCXI; pp. 255, 278–[27]9; Szádeczky, *O.c.*, pp. 412–[41]4; Lascaris, în *Revue historique du Sud-Est européen*, IV, p. 203 și urm.; Iorga, *Basta și Mihai Viteazul*, pp. 53–[5]5, înainte de găsirea formei slavone; același, *Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul?*, în *Mem. Ac. Rom.*, XI. Pentru cunoștința la Cașovia a scrisorii către Ibrahim și Veress, *L.c.*, pp. 384–[38]5, nr. 365. Traducătorul scrisorilor fusese românul Ștefan Boer, făgărășean; Szamosközy, trad. Crăciun, p. 160. El a și mărturisit lui Basta contra lui Mihai. Cf. și Veress, în *Revista istorică română*, II.

[4] Veress, *L.c.*, p. 391, nr. 372. În acest moment, situația lui Simion Movilă, contra căruia turcii numiseră pe Radu Mihnea, era deosebit de grea; *ibid.*, pp. 391–[39]2, nr. 373. Mihalcea, care trimete salutări lui Radu Buzescu și lui Drăghici, e prezintat ca autorul scrisorilor. I s-ar fi smuls declarații în acest sens; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.220. Pentru solii munteni veniți în iulie ca să ceară de la Basta un domn, Meteș, *Domni și boieri români în orașul Cluj*, pp. 26–[2]7.

[5] Hurmuzaki, IV, p. 257, nr. CCXV. Nu știe „dacă sunt lucruri născocite de ardeleni ori ba; n-l următor. Scrisorile și la Szamosközy, trad. Crăciun, pp. 149–[1]50. Cronicarul crede că la început nu le-a știut Basta.

[6] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.194, nr. MDCCXLVIII.

[7] Hurmuzaki, IV, pp. 244–[24]6, nr. CCV.

puteau aştepta trupe din Muntenia, unde Simion fugise spre Buzău, turcii pregătindu-se a-l înlocui cu Radu Mihnea[1]. Mihalcea alergase la el cu vreo 800 de oameni[2].

Secuii însă-i lipseau. Era aşa de cumplită ura saşilor din Braşov faţă de dânşii, încât, fără să le mai pese de Împărat, ei proclamaseră, mai ales ţinând samă de fuga lui Simion-Vodă, că oricine va trece la Mihai va fi ucis cu toţi ai familiei sale şi casa i se va arde sau dărâma[3]. Se aştepta acolo o catastrofă a lui Mihai, grămădit cu puţini într-un colţ mlăştinos, şi înconjurat de turci[4]. Şi biruinţa se va atribui de saşi, nu meritelor lui Mihai, ci scrisorilor false de pace cu Sigismund, prin care s-ar fi oprit sosirea unui contingent turcesc mai însemnat[5]. Ba victoria ar fi fost datorită unei simple surprinderi de noapte[6].

La Moftin, lângă Sătmar, Vodă unise aceste trupe, bune pentru o singură bătălie, iar nu pentru o întreagă campanie, şi mai ales nu pentru paza devotată a conducătorului lor, cu miliţia germană a asociatului său. Această unire într-o singură armată nu corespundea dorinţii nici a unuia, nici a altuia din cei asociaţi, peste tot ce-i despărţea şi trebuia să-i despartă, prin puterea împrejurărilor, ci era *ordinul formal, foarte cuminte, al arhiducelui Matthias*[7].

După îndeplinirea acestei intimaţii, Mihai scria acestuia, la 17 iulie, arătând că Sigismund şi-a înaintat lagărul până la Girot, de unde au început ciocnirile de străji[8]. Era vesel şi încrezător, mai ales că-i veniseră de acasă ştirile despre gonirea lui Simion-Movilă, tocmai în momentul când solii ambilor fraţi aduseseră la dieta din Varşovia darul de trei sute de cai şi boi şi o sută de vaci[9]. Îndemna la 19 pe secui să se

[1] Sau cu un fiu al lui Cercel, *ibid.*, IV[2], p. 39, nr. XXXV. V. şi n-l următor. E vorba de Marcu; Buta, *L.c.*, p. 249, nr. CCCLI. Mihai ar fi vrut să-i dea pe fiica sa; V. Giovanni Beduccino, în Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, XII, p. 98.

[2] Veress, *L.c.*, p. 389, nr. 370.

[3] Cronica lui Massa şi Fuchs, *L.c.*, p. 305.

[4] *Ibid.*, p. 306.

[5] *Ibid.*, p. 307.

[6] *Ibid.*, pp. 307–[30]8.

[7] Veress, *L.c.*, p. 393. V. În acelaşi sens ordinul imperial din 8 august, Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 1.213–[1.21]4, nr. MDCCLXXXIV.

[8] Veress, *L.c.*, pp. 395–[39]6, nr. 376.

[9] Buta, *L.c.*, p. 201, nr. CCLXXXUI. V. vestea dată de Ieremia că i-a fost bătut fratele (5 iulie); I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II[2], PP. 47–[4]9, nr. XXVIII; pp. 52–[5]4, nr. XXXI (26 Iulie).

ridice, măcelărind pe nobili, şi trimetea prin ei scrisori către Radu Clucerul şi Stoichiţă pentru trimetere de trupe[1].

O retragere a lui Sigismund părea menită să atragă, cu turcii şi moldovenii lui, armata duşmană în pasurile înguste ale Munţilor Apuseni[2]; se credea că i-au fost îndemn la aceasta şi dezerţiunile din armata lui şi lipsa ajutorului turcesc pe care-l aşteptase[3]. Din partea sa, Basta aştepta pe raiterii silezieni ai lui Rottal fără care nici Domnul român nu voia să rişte bătălia ce trebuia să fie decisivă[4].

Deşi Sigimund domina de pe un deal câmpul de luptă – un atac al polonilor, admirabilă oaste experientă şi sigură, aduse un prim succes de avangardă – tunurile, aşezate prea sus, ale prinţului ardelean, băteau deasupra capetelor armatei vrăjmaşe. Când Mihai atacă de-o parte şi Basta de alta, marea oaste, compusă în parte din moldoveni, turci şi tătari, o luă la fugă[5]. Domnul trădat de nemeşi se arăta nemilos faţă de dânşii, şi, Kornis căzându-i în mână, puse să-l execute[6]. Din Pojon, episcopul Szuhay interveni pentru cruţarea nobililor înşii[7]. Csáky urmase pe Sigismund, fugind până în Moldova[8].

Báthory scăpă schimbat de haine şi, urmărit la Tuşnad, trebui să se apere cu sabia în mână[9].

La 4, din tabără, Mihai anunţa lui Matthias că şi-a făcut datoria. Cu toţi moldovenii, turcii şi tătarii lui, prinţul ardelean fusese cu totul bătut, luându-i-se tunuri şi steaguri; se speră că Sigismund va avea aceeaşi soartă ca vărul lui, Andrei. Domnul cerea pentru el artileria, având în vedere şi alte întreprinderi. Nu trecea cu vederea participarea la victorie a lui Basta, dar pomenea pe „răuvoitorii săi, care-i doresc

[1] Iorga, în Hurmuraki, XII, pp. 1.205–[1.20]6, nr. MDCCLXXI.

[2] Veress, pp. 402–[40]4, nr. 383.

[3] V. şi Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 1.299–[1.]300, nr. MDCCLXXVI: ştiri din Cluj despre primele harţe.

[4] Veress, *L.c.*, pp. 407–[40]9, nr. 387.

[5] Hurmuzaki, VIII, pp. 222–[22]4, nr. CCCXXV; Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 1.211–[1.21]2, nr. MDCCLXXX; Spontoni, *L.c.*, p. 150 şi urm; v. şi Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.225, nota 1. turcii atribuie lui Mihai biruinţa; v. *ibid.*, p. 1.212, nr. MDCCLXXXI. Cf. şi scrisoarea lui Becteş-Paşa de Erlau, *ibid.*, p. 1.213, nr. MDCCLXXXII. V. şi n-l următor.

[6] *Ibid.*, p. 1.218.

[7] Veress, *L.c.*, pp. 416–[41]8, nr. 396.

[8] Scrisoarea lui din Iaşi, 13 august.

[9] *Album oltardinum*, la Trauschenfels, *O.c.*, p. 35.

pieirea şi care nu trebuie crezuţi"[1]. Scrisoarea e adresată, cum am spus, către Matthias, dar postscriptul, către Rudolf însuşi, spune ce face scrisoarea însăşi: *„Rog pe Maiestatea Voastră să binevoiască a mă avea în vedere cum se cuvine (condignam mei rationem habere) şi să-şi recheme în amintire că a treia oară mi-am vărsat sângele pentru recăpătarea ţării Ardealului* şi că mi-am pierdut toată averea, numai să fiu slugă de folos a Maiestăţii Voastre şi a toată creştinătatea, şi nu voi înceta cât voi trăi, ci cu toată virtutea şi truda (*industria*) mea vom căta să fac a înainta lucrurile Maiestăţii Voastre şi ale creştinătăţii". *Pare a cere o altă bază decât a vechii sale moşii*: „Iar Ţara Românească, total pustiită de tătari şi de turci, nu mai are decât munţii şi apele; să binevoiască a mă îngriji şi ajuta cu vreo milă din dărnicia Sa înnăscută, ca să am cum să mă ţin şi să rămân sub aripile Maiestăţii Voastre"[2].

Răspunsul imperial fu foarte măgulitor. *Mihai e tratat ca un şef de armată independent, ca un prinţ, care-şi poate urma calea.* I se recomandă numai să nu atace Moldova, ca să nu provoace pe poloni; *pentru reluarea Ţării Româneşti, s-a dat ordin lui Basta să ajute cu oaste şi cu tunuri, îndată ce va fi supus tot Ardealul, care-i e evident lăsat în samă numai lui. Deci, nu se mai păstra nimic din hotărârea care făcea pe Mihai guvernator.* Lui Basta nu i se fixa niciun alt program decât acela de a reduce pe ardeleni, adăugând şi menţiunea lui Mihai ca ajutător, dar numai în treacăt[3]. El pretinsese ca steagurile, şaptezeci şi două, luate la Goroslău, să-i fie încredinţate, şi Vodă, protestând la început, acceptase[4].

Basta plecă înainte spre Cluj, unde ajunse la 9. Stătu acolo şapte zile, orânduind[5]. La 5, Mihai era singur la Zalău, de unde scrie nunciului de la Praga şi ambasadorului spaniol de acolo[6]. E sigur că el voia să-şi îndeplinească întâi datoriile faţă de bieţii ai săi, de atâta vreme părăsiţi, în mijlocul celor mai cumplite primejdii, la Făgăraş,

[1] Veress, *L.c.*, pp. 410–[41]1, nr. 389; Hurmuzaki, IV, pp. 265–[26]6, nr. CCXXIII.
[2] *Ibid.*, pp. 265–[26]6, nr. CCXXIV. Cf. *Mon. Com. Trans.*, V, pp. 98–[9]9.
[3] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.217, n-le MDCCXCI-[MDCCXC]II.
[4] Szamosközy, trad. Crăciun, pp. 160–[16]1. Mihai le trimete prin Radibrati şi Toma Cavriolo. S-a crezut că cearta a fost pentru tunuri; Czanek, în Trauschenfeis, *L.c.*, p. 121; dar v. şi pentru Ieremia Movilă. I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Sup.* II[2], p. 61.
[5] De la 11 la 16; v. Meteş, Domni şi boieri din ţările române în oraşul Cluj, pp. XII, 27.
[6] Veress, *L.c.*, pp. 412–[41]3, nr. 392.

acum cetatea lui Csáki. Nimic însă nu ne spune ce s-a petrecut cu dânsul până la *noua întâlnire, pe care n-o ceruse şi n-avea de ce s-o ceară, cu Basta, şef al altei armate.*

Îndată, la 16, Basta veni cu întreaga lui oaste de la Cluj la Turda[1], aşteptând pe Bornemisza şi alţi nobili credincioşi, care se aflau încă la Gurghiu[2]; de aici ţintea la Deva[3]. Mihai trimete un ragusan cu scrisoare[4].

El, care-şi împinse tunurile – şi cele luate de la Şimlău – înainte, ajunse la Turda înaintea lui Basta.

Încă a doua zi după plecarea din Cluj, generalul imperial era hotărât să rezolve vechea rivalitate a lui cu Mihai prin îndrăzneala unei crime. Scria lui Gonzaga că „avea gânduri grele", ca unul care „descoperise, după bătălie şi luarea Clujului, în Mihai planuri foarte noi contra serviciului Maiestăţii Sale şi al arhiducelui Matthias"[5].

La sosirea lui Basta, Domnul merse să-l întrebe pentru ce poposeşte acolo. Duşmanii lui au povestit pe urmă că o ceartă ar fi izbucnit cu acest prilej. Basta s-ar fi plâns că ai lui Mihai pradă ţara Împăratului – ceea ce nu se putea împiedeca, Gheorghe Raţ jefuind din propriul său impuls bisericile din Alba Iulia[6], iar Vodă i-ar fi răspuns că ţara e a aceluia numai care o poate ţinea, dar Împăratul mai are şi altele.

A doua zi, la 19, Mihai trebuia să apuce drumul său, alt drum, acela la care avea tot dreptul, căci *în toate înţelegerile cu imperialii fusese vorba de recuperarea Ţării Româneşti, făcută mai uşoară prin revolta contra omului polonilor*[7]. Basta i-ar fi obiectat în ajun că e lucru greu şi el are oaste puţină; dacă a vorbit aşa, *nici una, nici alta nu era adevărat.* Se pare însă că o mare parte din trupe şi plecase. Aşa o spune şi *Cronica Buzeştilor*: „iar Basta făcu meşteşug viclean, că zise lui Mihai-Vodă ca să-şi trimită toate oştile înainte la Făgăraş, numai să rămână el cu Curtea lui şi, trecând câteva zile, îi va da ajutor".

---

[1] *Ibid.*, p. 442, nr. 415; Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.229, nr. MDCCCVIII.
[2] *Ibid.*, p. 1.219, nr. MDCCXCIV.
[3] *Ibid.*, p. 1.220. Întâmpinat cu tunul aici, va merge la Sibiiu şi Făgăraş.
[4] Cf. Hurmuzaki, VIII, p. 221; Spontoni, *O.c.*, pp. 162–[16]3.
[5] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.226, nr. MDCCCII.
[6] *Ibid.*, p. 1.220.
[7] *Ibid.*, p. 1.219, nr. DDCCXCIV.

Se ţinu atunci în tabăra vecină un consiliu cu colonelul Mihai Székely, cel mai important din ofiţerii imperiali. S-ar fi amintit atunci cuvântul aruncat de Mihai la Moftin, că lui nu-i trebuie Ţara Românească, – şi totuşi într-acolo ardea să se ducă. Se aminti ce ar fi spus, că „Împăratul n-are nevoie de această ţară, având multe altele"[1]. Se decise convocarea lui la un nou consiliu prin fratele lui Pezzen, colonel în oastea lui Basta: odată venit, ar fi să-l aresteze şi să-l ducă la Sătmar[2].

Mihai nu refuză chemarea, dar lui Basta-i fu frică, văzând că este o mişcare în oastea vechiului său rival[3]. Se hotărî, deci, ca arestarea să se facă în chiar cortul Domnului, spre care se trimese un oarecare Sliferstein sau Scharfeneck, cu germanii lui, şi un grup de valoni credincioşi, care pricepeau asemenea meşteşuguri, sub comanda lui Beauri şi lui Mortagne[4]. *Aveau voie să-l ucidă, dacă se opune. Aceasta însemna însă ordinul de a o face*, şi oamenii erau dintre aceea care-l puteau înţelege.

Nici atunci Mihai, în jurul căruia se produsese deodată un gol[5], nu pare să fi făcut acel gest ofensiv sub care el a rămas în amintirea acelora ce din veac în veac îi condamnă asasinatul. „Nu ştiuse", scrie *Cronica ţării*, acuma împăcată cu cel „bun şi viteaz", „nici se prilejise sabia lui cea iute în mâna lui cea viteză[6]. Apucase doar a spune, în clipa de uimire şi indignare, un singur cuvânt: *ba*[7]. Voi să se retragă, spune cel mai amănunţit şi mai sigur izvor, şi să puie mâna pe spadă. Dar căpitanul Rosini (vreun Raucigny), valon, nu-i dete vreme, lovindu-l cu halebarda, şi el muri îndată[8].

Bestiile-i tăiară capul cu însăşi sabia lui[9] şi zvârliră trupul cânilor

[1] Hurmuzaki, IV, p 266, nr. CCXXIV.

[2] Beduccini, *L.c.*, p. 6.

[3] *Ibid.* La sârbi şi români.

[4] Se vorbeşte şi de un „Rotonet", tot valon (v. şi mai jos: „Rosini"), *ibid.*, p. 7. De un Verlin, *ibid.*

[5] Ibid.

[6] P. 300.

[7] Szamosközy, trad. Crăciun, p. 158.

[8] Ucigaşul ar fi fost Beauri, după Beduccini, *L.c.*, p. 8. Se pradă imediat cortul, deşi Basta oprise aceasta; *ibid.*

[9] Szamosközy, trad. Crăciun, p. 155. Tot acolo se spune că Basta ar fi fost jignit de steagul ridicat de Mihai la Cluj pe locul chinuirii lui Baba-Novac, *ibid.*, p. 157. Trausner l-ar fi pârât că Ioan Raţ l-a criticat pe Basta pentru că acolo, la Cluj, nevoile lui se îndeplinesc cele dintâi. Ar fi fost aduse înainte şi răzbunările cu dare de foc încercate de ai lui Mihai la Turda şi la Aiud; *ibid.*

din tabără, unde rămase trei zile până l-au înmormântat pe furiş nişte sârbi[1].

Gloata năimită tăcu. Numai după acele zile de cele mai barbare profanări, soţia unuia dintre căpitanii lui putu să fure frumosul cap, până atunci pus pe un cal mort[2], pentru a-l strecura la mânăstirea Dealului, unde, până la monumentul ce i l-am dat noi după ce l-am răzbunat, el zăcea sub lespedea mică purtând această simplă însemnare în limba lui de acasă:

„Aice zace cinstitul şi răposatul capul creştinului Mhail Marele Voievod, *ce au fost Domn Ţării Româneşti şi Ardealului şi Moldovei*; cinstitul trup zace în cîmpii Tordei, şi, când l-au ucis neamţii, ani au fost 7109, în luna lui Avg. 8 zile. Această piatră o-u pus jupan Radul Buzescu şi jupăniţa ego Preda"[3].

Vreo şaisprezece ostaşi întovărăşiră în moarte pe domnul lor. Unul dintre boieri se lăudase spunând: „Am pierdut Ardealul pe câmpia Turdei, tot aici voim să-l redobândimi"[4].

Schingiuit, bătrânul ban Mihalcea „a fost aruncat la Bălgrad într-o groapă de unde scoteau piatră, în câmpia unde a fost bătaia, în

[1] Szamosközy, trad. Crăciun, p. 158.

[2] Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 1.219 şi urm., nr. MDCCXCIV; IV^2, p. 4 şi urm. Petru Banffi din Braşov, în Trauschenfels, *L.c.*, p. 248, spune că după zece zile e îngropat numai, şi pe urmă dezgropat şi mâncat de câini: „wird doch von den Hunden auss geschoren und ghefresen". Despre „calul crăpat" vorbeşte şi Ieremia-Vodă, I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Supl.* II^2, II, p. 61. Cf. şi povestirea lui Palmed, ed. Legrand, cu elemente de fantazie, dar cu multă simţire, pp. 225–[22]9.

[3] Iorga, *Inscripţii*, I, cap. *Dealu*. Rece, Basta anunţă Împăratului, la 23 abia, că el a dat ordinul arestării şi, în caz de rezistenţă, a suprimării; Hurmuzaki, IV, pp. 266–[26]7, nr. CCXXV. Carlo Magno, prietenul de pe vremuri, nu vorbeşte decât de spolille lui şi de un tezaur ascuns. – Rudolf trimese un italian în cercetare, dar fără rezultat, iar Maximilian declara cuiva care credea că Mihai a murit nevinovat, că nu păstrează năcaz lui Basta, *non succensemus*; Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 1.242–[1.24]3, nr. MDCCCXXXIII. Până şi biserica românească trebuia răpită românilor, ea fiind o ofensă pentru palatul din faţă, şi periculoasă ţării; Hurmuzaki, IV, p. 287. Cronica inedită a lui Gheorghe Brancovici greşeşte spuind că acolo s-a îngropat trupul (comunicaţie a păr. Şt. Meteş).

În Polonia, fireşte că, vestea omorului fu privită cu „bucurie generală", *universale alegrezza*; Buta, *L.c.*, p. 245, nr. CCCXLV. „Şi-a meritat moartea", scrie un sas din Braşov; Czanek, în Trauschenfels, *O.c.*, p. 121, şi în *Quellen*, V. Şi mai aspră *Cronica lui Massa şi Fuchs*, *L.c.*, p. 310, nota 2.

[4] Szamosközy, trad. Crăciun, p. 159.

locul Târgului Vechi, lângă cetate, de unde l-au scos cânii şi l-au mâncai"[1].

De atunci au trecut trei secole şi jumătate.

Ne găsim azi, ca împotriviri şi primejdii, acolo unde erau înaintaşii noştri atunci.

Aşezaţi în drepturile noastre, prin acţiunea României libere, asupra ţinuturilor stăpânite până mai ieri de străini, ne găsim înăuntru săpaţi în fiecare clipă de beneficiarii situaţiei nedrepte care s-a înlăturat printr-un război cinstit cu jertfe aşa de însemnate şi puind în primejdie însăşi existenţa statului român.

Clasa dominantă maghiară nu suferă prezenţa noastră ca stăpâni ai Ardealului şi părţilor vecine şi, ca la 1599-1601, umple lumea de clevetiri cu privire la ceea ce facem, înfăţişându-ne ca pe nişte barbari călcători de drepturi şi distrugători de civilizaţie. Ca şi Csáki Moise Székely, ea e gata să se lege cu oricine numai să ne dea afară din ceea ce i se pare o cucerire trecătoare.

Saşii şi alte elemente germane, faţă de care atitudinea noastră a fost a celei mai depline preţuiri şi a celei mai sincere prietenii, nu ne acceptă de fapt decât dacă între noi şi marea naţie căreia-i aparţin ar fi legături care pe vremea lui Mihai Viteazul erau posibile cu Împăratul Romanilor, şef al creştinătăţii, dar nu sunt posibile azi cu un pangermanism agresiv, care înţelege a lua în stăpânire lumea.

În afară, orice alianţe am avea, românul e acelaşi luptător pentru cauze străine, căruia i se drămăluiesc ca şi lui Vodă-Mihai mijloacele de a purta lupta.

Dar avem ceea ce nu aveam pe atuncea, când românii însemnau, pe lângă darul providenţial al lui Mihai, doar o masă de boieri în cele două Domnii: *avem un popor românesc care din ce în ce mai mult ştie ce vrea şi-şi dă samă de ce poate.*

---

[1] *Ibid.* Ar fi fost gătuit într-o pivniţă; Cronică din Prejmer, *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó,* V, p. 434. O întreagă biografie a lui, plină de lucruri nouă, o dă Beduccini, *L.c.*, pp. 8-10.

ANEXE

I

Politica lui Mihai Viteazul

Conferință ținută în Iași, la 8 novembre 1918[1], înaintea Regelui, Reginei, prinților, membrilor corpului diplomatic și misiunilor militare.

Sire,
Doamnă,
Altețe regale sau, după un vechi cuvânt,
scump inimilor noastre: somnițe,
Tinere Prinț,
doamnelor și domnilor,

Care e sensul politic și valoarea politică a operei pe care a îndeplinit-o, în așa de scurt timp și pentru o așa de trecătoare trecere de vreme, Domnul înaintea singurei rămășițe trupești a căruia se adunau astăzi dimineață Regele, Regina, Familia Regală, reprezentanții tuturor stratelor populației românești și aceea ai națiunilor care au luptat alături de noi, sprijinind dreptul nostru care, acum, ajunge la biruință? A spune aceasta e singurul scop al conferinței de astăzi, din care sperăm a face să reiasă existența încă din acele depărtate timpuri a unei tradiții politice românești, care n-a fost uitată niciodată, spre care ne-au întors împrejurările și care nu va putea fi părăsită de acum înainte.

Întâi, ce a îndemnat pe Mihai Viteazul să înceapă răscoala sa

[1] Publicată, în limba românească și franceză, la această dată.

împotriva turcilor la 1594, de acord cu vecinul său moldovean şi alipindu-se amândoi la o nouă mişcare de cruciată?

Desigur că şi greutăţile mari ale situaţiei lui. Primit de turci, instalat de dânşii, înconjurat de o gardă turcească, făţişă sau ascunsă, păzit şi de mulţimea unor creditori turci, degeneraţi ieniceri speculanţi, care-şi permiteau orice faţă de o ţară fără apărare, dator pe mulţi ani faţă de Poartă cu toate veniturile ţării sale, fiindcă datoriile domnilor izgoniţi, fugari, morţi, treceau toate asupra domnului viu şi în scaun, el era silit, fără îndoială, să facă din gestul disperării sale un act de eliberare.

Dar nu era numai aceasta. Atâtea popoare sufăr şi robii mai apăsătoare. În Impieriul otoman însuşi erau alţii care, lipsiţi şi de autonomia noastră, largă uneori cât şi cea mai deplină independenţă, o duceau mai rău decât românii, şi totuşi au stat liniştiţi sau aproape liniştiţi în generalitatea lor. Un popor judecă doar ce este intolerabil după conştiinţa ce o are de sine, de trecutul ca şi de misiunea sa.

Şi Mihai Viteazul avea conştiinţa că situaţia pe care turcii o impuseseră, *de un veac mai ales şi nu mai mult, ţării sale, este atât de ilegală, pe cât de umilitoare şi dezastroasă.*

Se înfăţişează principatul lui – deopotrivă cu principatul moldovean – ca o provincie de vasalitate a împăratului otoman, potrivit cu vechi învoieli din vremea lui Mircea-cel-Bătrân, care s-au şi citat şi publicat, învoieli a căror legitimitate ar fi fost recunoscută de ai noştri.

Cercetând mai bine împrejurările, trebuie să ajungă cineva la rezultat. Cunoaştem atâtea aspecte ale vasalităţii faţă de turci şi câteva legături cu dânşii în afară de vasalitate. Ni se arată de izvoare împăraţi şi prinţi bizantini mergând în fruntea contingentelor pe care erau datori a le da Sultanilor în orice expediţie a lor, din orice loc. Aceeaşi e soarta prinţilor sârbi din veacurile al XIV-lea şi al XV-lea, şi, câtva timp, şefii Bulgariei în decadenţă erau supuşi la aceeaşi îndatorire. Iar locuitorii ţărilor cucerite cu sabia, ocupate şi administrate direct, plăteau haraciul de răscumpărare. Pe de altă parte însă, Veneţia dădea Sultanului un tribut, destul de însemnat, pentru acele teritorii albaneze asupra cărora turcii ei inşii ridicau pretenţii, şi, pentru părţile din Ungaria cucerită întreagă de Soliman cel Măreţ, plăteau un tribut analog, mai târziu, şefii din Viena ai Casei de Austria.

Aceeaşi era situaţia iniţială a noastră faţă de turci. Mircea cel Bătrân n-a comandat niciodată contingente de vasalitate în armata otomană; nici el, nici urmaşii lui până după 1500 n-au mers să sărute poala „Împăratului" păgân, şi, dacă mai pe urmă s-a introdus acest

obicei, dacă, abia de pe la 1560, s-a ajuns la destituirea domnilor, întrebuinţându-se forma chemării la Constantinopole pentru omagiu şi reţinerea din cauza plângerilor făcute de supuşi, acesta era unul din abuzurile contra cărora se încorda instinctul ţării. Dar Mircea, care avea Chilia Veche, insulară, deci toată raza ei dobrogeană, şi al cărui bunic adusese din Vicina, pe malul drept, de la dânsul, deci, întâiul Mitropolit al Ţării Româneşti, obţinuse, amestecându-se în moştenirea Sultanului Baiazid cu candidaţii săi proprii, cetăţile (unchiul său avuse şi Vidinul). *Pentru acele cetăţi el a plătit un tribut, analog cu acel veneţian, ori cu acel austriac.* Mai apoi numai i s-a schimbat, acelui tribut, în chip înjositor, caracterul.

Liberă se simţea astfel o ţară care la începuturile sale chiar, în loc să urmărească fantasme imperiale, romane, bizantine, ca ale bulgarilor şi sârbilor, se întemeiase ca *Ţară Românească*, după tradiţiile romane ale poporului, cu Domnul (*dominus*)-Împărat în frunte, *pe o bază absolut modernă, teritorială şi naţională, nu ideologică, una de prezent şi viitor, nu de trecut.*

Liberă faţa de turci – şi această conştiinţă a dus la lupta biruitoare de la Călugăreni –, *având toată tăria dreptului, ţara era, de fapt, tot aşa de liberă şi faţă de vecinul creştin de la Nord, ungurul întâi, apoi ardeleanul de tradiţie regală ungurească.*

Abia pe la 1100 regii unguri pătrund în Ardeal, pe cursul Mureşului, prinzând rădăcini în Alba Iulia. Până atunci, precum fusese în Panonia, voievodat slav – şi întâii şefi unguri se zic şi ei: voievozi –, în Ardeal, care n-avea încă acest nume, de obârşie maghiară, era *unul din voievodatele Ţării Româneşti, întinsă cât şi hotarele neamului.*

Această „ţară" s-a îngustat necontenit după progresele maghiare, dar partea rămasă liberă era totdeauna, şi la începutul veacului al XIII-lea, tot *Ţara Românească*, „terra Blacorum", *în sensul politic, ca şi în cel etnografic.*

Când unul din voievozii de dincoace de munţi, pe la 1300, a fundat un stat, el s-a numit „Domn a *toată* Ţara Românească" – şi a celei de peste munţi, ocupată şi colonizată de străini numai în ultimul timp: Haţegul, satele sibiiene, Făgăraşul. Pentru că însă aceste ţinuturi căzuseră sub Coroana ungară, s-a făcut *în numele lor singur* o legătură pe care dreptul politic unguresc a privit-o cu vasalitate. Dar, de vreme ce nu era nici omagiul personal în ţara suzeranului, nici acordarea de contingent militar, – cum, pentru ca să aibă Pocuţia, au fost siliţi a face

domnii Moldovei vecine –, nici vreun altul din caracterele deosebitoare ale regimului feudal, trebuie să se recunoască şi aici, nu numai libertatea *iniţială* a Domniei româneşti dintre Carpaţi şi Dunăre, dar şi menţinerea principalelor ei elemente şi în vremurile când primejdia turcească impunea mai mult sprijinirea pe unguri.

La 1526 regatul Ungariei cade în lupta cu turcii, la Mohács; cade cu *toate drepturile sale, medievale*, pe care creaţiunea austriacă din vremea lui Eugeniu de Savoia nu le poate reclama nici într-un chip. Şi istoriografia maghiară prezintă imediat o Transilvanie naţională, adăpostind tradiţiile şi speranţele statului desfiinţat.

E o profundă eroare. Transilvania, vasală turcilor, pe care o creează, neputând avea Ungaria toată, „maghiarul" de sânge slav, de la hotarele polone, Ioan Zápolya, prin anii 1530, nu e o creaţiune *cu* ungurii şi *pentru* unguri. Pe locul vechiului voievodat românesc, deasupra privilegiilor istorice ale Bisericii catolice, ale deosebitelor familii nobiliare, ale saşilor de la Rin colonizaţi aici, de pe la 1100, de vechii regi, se aşterne *o putere princiară care nu face decât să prezideze republica acestor privilegii, ce n-au în ele nimic naţional, şi, departe de a putea sprijini o dezvoltare naţională, sunt mai în curând în stare s-o împiedece.* „Voievodul Ioan" însuşi nu doreşte nimic mai mult decât să iasă din acest Ardeal îngust pentru a reface vechea Ungarie. Fiul său urmăreşte, după puterea sa slăbănoagă, acelaşi vis. *Nici sub unul, nici sub cellalt, Transilvania nu poate căpăta o individualitate politică modernă, ci ea rămâne cu necontenitul şi tragicul conflict dintre corpuri privilegiate care nu pot da o naţiune şi dintre o naţiune, cea românească, pe care o împiedică în dezvoltarea ei corpurile privilegiate.*

Când Báthoreştii moştenesc dinastia Zápolya, *ei, care nu pot avea Ungaria, tind spre Polonia, Ardealul având pentru dânşii, nu caracterul sacru al unei vetre naţionale, ci numai acela, provizoriu, al unui punct de sprijin.* Ştefan Báthory ajunge regele Poloniei, singurul ei rege modern. Nepotul lui, Sigismund, îşi are, ca şi vărul său Andrei, cardinal polon, nu ardelean, toate legăturile acolo. Mai târziu, pe la 1610, Gabriel Báthory, ultimul din familie, nu visează decât această coroană polonă.

Dar Sigismund Báthory, botezat aşa după împăratul Sigismund de la începutul veacului al XV-lea, şi crescut în tradiţii de glorie iezuite, visează un moment să refacă Ungaria cea moartă la Mohács, cu toate dependenţele ei feudale dincoace de munţi. Şi, prins întâi într-o cruciată creştină, pe care n-o poate servi singur şi pentru sine, el revine

la turcofilia tradiţională a dinastiei sale, şi prin legăturile cu Polonia, care, de teama impietărilor Casei de Austria, cultiva prietenie cu Sultanul. După o experienţă cu imperialii, el lasă Ardealul creaturii polone care era cardinalul Andrei. Jignit de pretenţii pe care nu le putea suporta, şi *pentru că ele nu corespundeau adevăratei situaţii de drept a ţării sale, sensului politic iniţial al acesteia*, şi ameninţat de o recădere prin acest ardelean în vechea situaţie a exploatării de către turci, Mihai cucereşte Ardealul la 1599, dintr-o singură lovitură.

Îl cucereşte ca Domn liber al unei ţări libere. Adevărat că avuse înţelegeri cu imperialii Casei de Austria, că în actele transilvane noul stăpân se intitulează *locotenent* al Împăratului Rudolf al II-lea. Dar cugetarea lui adevărată şi intimă se vede în actele şi scrisele slavone şi româneşti în care, fără a se marca vreo deosebire de situaţie, el ia titlul de „Domn al Ţării Româneşti, al Moldovei şi al Ardealului". Nu că i-am presupune teorii naţionaliste ca acelea moderne, *dar acelaşi instinct popular care adusese la 1300, fără teorie, creaţiunea principatului a toată Ţara Românească silea pe Mihai Viteazul să considere tot aşa, unitar românesc, caracterul întregii stăpâniri, de moştenire şi cucerire, pe care i-o dăduse o soartă în care vedea numai o consacrare de drept.*

Acest împărat, de altfel, nu reprezenta pentru el *un popor*. Nu-i plăcea lui Mihai de nemţi, în care vedea „saşi fără omenie", ca aceia pe care, întrebuinţându-i atunci când stăteau culcaţi la picioarele măririi lui, îi găsise în Ardeal. Şi, *prin „închinarea" lui din 1598, pe care n-a făcut-o el la Viena sau la Praga, ci trimeşi imperiali au luat-o, ca un simplu jurământ de alianţă subordonată, în aceeaşi biserică de lângă Târgovişte, unde era să se aducă peste trei ani capul lui tăiat de aceiaşi nemţi, el nu înţelegea să se supuie vreunui stat german.*

Imperiul lui Rudolf era însă, precum a şi rămas, măcar până în zilele Mariei-Terezei şi [ale] lui Iosif al II-lea, creatorii unei monarhii austriece, tot vechiul „Sfânt Imperiu roman de naţie germanică" al lui Carol cel Mare, care înţelegea a face din el *un instrument de cruciată*, şi nimic mai mult, cum, iarăşi, nimic mai puţin. Împăratul stătea între cehi la Praga. Curtea lui avea sfetnici de toate neamurile din ţările austriece, dar şi mulţi străini din Austria ca şi de Germania, din Apus. În fruntea armatelor erau generali de origine occidentală, care făceau să se prevadă vremea când Austria era să fie dusă la lupta contra turcului de un de Souches, un Montecuccoli, un Eugeniu de Savoia, un Veterani şi un Marsili.

Dar, mai presus de toate, acel Imperiu, care bătea, pe vremea lui Mihai, la porţile Orientului creştin, căutând alianţe şi urmărind planuri de coaliţie durabilă şi de supremaţie, era numai, potrivit cu caracterul străvechi pe care Carol cel Mare îl dăduse fundaţiunii sale, *în funcţiune de acea cruciadă, la care Domnul român se ralia în momentul când încheia legătura sa cu Împăratul, ca Împărat creştin, nu ca şef al naţiei germane.* Papa Clement pornise din nou războiul sfânt şi în fruntea lui, potrivit cu tradiţia, era dator să puie pe Împărat, căruia-i dădea bani şi trupe în acelaşi timp când îi împrumuta, cu puterea sa de urmaş al lui Grigorie al VII-lea şi al lui Urban al II-lea, o autoritate pe care altfel n-ar fi avut-o.

Astfel Mihai prin actul său din 1598, prin situaţia internaţională pe care înaintea Europei o accepta în 1599–1601, nu făcea altceva decât, pe de o parte, să puie la dispoziţia cruciatei occidentale, pornită pe distrugerea Imperiului otoman, pe refacerea libertăţii creştine în Orient, puterile sale *şi ale întregii sale rase, unite sub comanda sa, cum odinioară, tot pentru opere de cruciate eliberatoare, forţele româneşti fuseseră unite, din Ardeal, de Ioan Corvinul de Hunyadi şi, din Moldova, de Ştefan cel Mare, şi să reia în acelaşi timp, în singura formă posibilă – când Franţa, Anglia nu pătrundeau mai deloc în aceste părţi ca mari factori de influenţă şi Italia, îmbucătită, uitase tradiţiile glorioase ale republicilor Veneţiei şi Genevei, ale Neapolei angevine – legătura cu Occidentul de unde venea, nu numai originea neamului său, dar şi tradiţia lui politică, aşa cum se păstra de o mie de ani în stratele populare.*

Că, în calea lui, el, care se credea legat de Europa creştină, de cruciata liberatoare, de generozitatea unei mişcări idealiste, de sfinţenia unui vis mare, a întâlnit egoismul austriac, zgârcit de bani, incapabil de luptă, rezervat în concesii, capabil de crime pentru a-şi apăra interesul şi că a căzut înaintea coaliţiei acestuia cu neastâmpărul, setos de veşnice schimbări, al aristocraţiei maghiare din Ardeal, rămasă medievală în suflet şi incapabilă de a înţelege viaţa de stat, naţională sau nenaţională, nu e desigur vina lui.

În acest Ardeal, el a găsit şi mulţi străini, dar mai ales multe privilegii străine, din acele vechi timpuri ale Evului Mediu, din care el însuşi, în pronunţatul său simţ de realităţi, în furtunosul său avânt către faptă, în neputinţa sa de a înţelege şi de a admite ceea ce nu se putea dovedi prin puterea dreptului activ, nu făcea desigur parte.

Atâta i s-a cerut în Ardeal de naţiile care nu erau ale lui, să respecte privilegiile, şi aceste privilegii, deocamdată, le-a respectat. Se

poate zice chiar că niciodată privilegiile ardelene n-au fost mai deplin, mai strict respectate decât în zilele lui Mihai Valahul, ale Voievodului care, aşa de mult adulat în vremea scurtă a puterii sale, n-a fost insultat în trupul său însuşi, ca şi în memoria sa, decât după clipa tragică a căderii şi a morţii.

Şi, o dată ce n-a voit să se atingă de privilegii – ridicând, ceea ce nu putuseră face un Sigismund şi un Andrei Báthory, mai presus de ele numai o autoritate personală pe care niciun pergament pecetluit n-ar fi fost în stare s-o împiedece ori s-o împuţineze, – *el a avut de fapt pe toată lumea la îndemână*, felicitându-se chiar fiecare că sub noul regim este, în acelaşi timp cu o puternică armată apărătoare şi cu un cumplit şef al ei, o disciplină de fier, necruţătoare, cum nu se mai cunoscuse prin aceste părţi.

Astfel nobilii unguri, cu episcopul catolic Naprágy în frunte, au făcut parte – şi au fost mândri de aceasta – din Sfatul lui. Căpitani unguri au condus cete ungureşti sub steagurile lui. Administratori de seminţie ungurească au strâns, alături de dregătorii lui români, venituri pentru acest mărinimos stăpân. Şi, chiar când majoritatea privilegiaţilor, cu sprijinul, singur hotărâtor, al imperialilor lui Basta, i-au adus căderea, s-au găsit oameni dintre maghiari care s-au închinat înaintea măreţiei dispărute şi au recunoscut, cu adâncă pietate, toată deosebirea ce exista între acest teribil om şi homunculii cu care erau deprinşi până la dânsul.

Sa mai vorbim de saşi? Ei rămăseseră legaţi de Casa de Austria, şi Mihai *vorbea în numele Împăratului*. Şi fără aceasta însă aceşti fricoşi gospodari, gândindu-se numai la agonisita lor, s-ar fi împăcat definitiv, ei care de veacuri se îmbogăţiseră bătând drumurile de negoţ ale Ţării Româneşti şi ale Moldovei, cu un voievod al cărui cuvânt avea o netăgăduită valoare, *a cărui putere, în deosebire de a principilor ardeleni nu se răzima numai pe izvoarele de venituri ale Ardealului şi ale cărui planuri victorioase erau în stare a smulge şi din ţările cucerite izvoare de putere pentru sine şi fundaţiunea sa politică*.

Rămân secuii, unguri, şi totuşi *altfel* de unguri. Veche strajă în Carpaţi, desfăcută pe la 1200 din masa maghiară, ei şi-au asimilat pe românii din muntele lor, nu numai ca material etnic, ci şi în cultura lor economică şi sufletească, oferind azi aşa de mari asemănări cu ai noştri, încât ele nu se pot explica altfel decât prin *comunitatea de sânge*.

Ţărani liberi, ostaşi privilegiaţi, ei au văzut în domnii unguri şi în prinţii aleşi şi susţinuţi de dânşii, duşmanii lor ereditari, iar în

Domniile ţărăneşti de la noi sprijinul unei libertăţi de care numai murind s-ar fi putut despărţi. De aceea s-au luptat la Vasluiu în oastea lui Ştefan cel Mare, fără să-i fi trimes regele Ungariei, de aceea au susţinut pe Petru Rareş, fiul lui Ştefan. Mihai le-a promis înnoirea privilegiilor şi ei l-au chemat în ţară; el s-a ţinut de cuvânt şi ei au luptat pentru dânsul, iar după moarte l-au plâns ca pe căpitanul lor iubit.

Acestea sunt *fapte*.

S-a crezut mult timp că între Mihai şi între majoritatea, zdrobitoare, a românilor din Ardeal şi părţile anexe până la Tisa n-a existat altă relaţie decât avântul furtunos cu care aceşti iobagi, aceşti şerbi au salutat ivirea liberatoare a lui Vodă, – căci, de fapt, mii şi mii dintre aceşti oameni nenorociţi s-au aruncat, într-o nouă jacquerie, după tradiţii încă proaspete, *nu asupra oraşelor săseşti*, ci asupra singurelor castele ale nobilimii.

S-a văzut însă pe urmă marea operă de consolidare pe care Mihai a îndeplinit-o acolo în favoarea neamului său. Acest neam, aşa de apăsat tocmai pentru că era mai vechi decât privilegiaţii colonizării, pentru că reprezenta rasa indigenă cu dreptul ei primar, indestructibil, îşi croise o singură formă legală de existenţă, a Bisericii. Încă de pe când era numai aliatul lui Sigismaind Báthory, Mihai căpătase de la acesta dreptul de a face pentru ai lui la Bălgrad, *Alba Iulia*, capitala provinciei, o biserică de piatră, care a durat până la creaţiunea, la începutul secolului al XVIII-lea, a *Karlsburgului* austriac. Un biet Vlădică românesc vegeta în suburbii; el l-a luat de l-a aşezat în cetate. Două alte episcopii trăiau, cu întreruperi, în Nord-Estul ţării, la Vad, pe vechiul pământ cedat ca feudă Domnului Moldovei, şi în ţinutul muntos de deasupra Ardealului, în Maramureş, la Muncaciu. El a făcut din ei sufraganţii Vlădicăi din Bălgrad, care devenea astfel un Mitropolit. Şi acest Mitropolit însuşi trebuia să fie de acum înainte, canoniceşte, nu numai uzual, legat de Scaunul muntean al Târgoviştii. Veacuri întregi, unitatea culturală a neamului era să decurgă din această faptă.

Domnia a toată Ţara Românească, Marele Voievodat cu caracter regal, imperial, de la 1300 învia astfel prin acţiunea lui Mihai după alte trei secole.

Gândul lui mergea însă şi mai departe, *fără ca totuşi stăpânitorul de stat modern să fi pierdut vreodată din vedere importanţa hotărâtoare a unităţii româneşti, care-i servea şi de bază şi de legitimare.*

La 1600 el înţelegea să refacă, în calitatea lui de perpetuu căpitan de cruciadă, care ar fi lăsat această moştenire şi urmaşilor săi, opera Corvinului, care, pe la 1440–[14]56, liberase Serbia, străbătuse Bulgaria şi căutase pe la Varna, unde l-a oprit marea catastrofă din partea turcilor, drumul spre Constantinopol unde încă nu pătrunseseră turcii otomani. O tradiţie românească din Ardeal, pe care, el, care o aducea şi din Ţara Românească însăşi, înţelegea s-o servească din toate puterile sale, făcând din ea, nu numai marele său titlu de glorie, dar şi o legitimare pentru existenţa politică a neamului său.

Înrudit cu grecii din cele mai mari familii, având probabil sânge imperial în vinele sale, trăit un timp la Constantinopol, cunoscător al speranţelor de libertate ce se iveau din nou în mijlocul grecismului cucerit, Mihai s-a privit pe sine, – şi a fost privit de reprezentanţii acestuia – ca *şeful revanşei şi refacerii bizantine.* A legat mai strâns, canonic, toate Bisericile ţărilor supuse lui de Patriarhul constantinopolitan, *fiindcă vedea în acestea un instrument de stăpânire pentru dânsul.* Greci au luptat sub steagurile lui, şi grecul Stavrinos ca şi grecul Gheorghe Palamed au cântat isprăvile Voievodului, nu ca pe ale unui străin, ci ca pe ale înfăţişătorului chemat al dreptului creştinătăţii în Orient.

De mult scriitorii de anale slave în Balcani, pornind de la împăraţii romani şi bizantini şi trecând pe la ţarii bulgari şi sârbi, ajungeau la domnii români ca la continuatorii autorităţii lor. Supuşi unor prelaţi greci, ca Dionisie Ralî al Târnovei, din care Mihai făcu capelanul său în Ardeal şi în Moldova, reorganizatorul canonic al Bisericii locale, bulgarii cerură prin aceştia, prin *tot soborul* acestor şefi religioşi ai lor, libertatea de la Mihai. Iar sârbii, care, o clipă, crezuseră în Sigismund, proclamându-l ca rege al lor, pentru a-l vedea părăsind, ruşinos, asediul, îndelungat şi zădarnic, al Timişoarei turceşti, puseră bandele lor, sub Baba-Novac, ars apoi de unguri pentru cauza, învinsă, a lui Mihai, şi sub atâţia alţii, în serviciul eroului, *care era şi al lor*, alături cu ţăranii şi boierii munteni şi moldoveni care înconjurau pe şeful firesc al rasei lor.

Valoarea politică a lui Mihai Viteazul, după tot ce s-a găsit în timpul din urmă cu privire la spusele şi faptele lui, nu mai poate fi tăgăduită. Ea face dintr-însul, biet bastard domnesc, lăsat fără instrucţie, crescut prin străini, desţărat ani de zile, ajuns întâmplător Domn al unei ţări fără tezaur, fără armată, fără alianţe ca şi fără mijloace de acţiune, una din marile personalităţi ale veacului al XVI-

lea. Acela pe care, pentru vitejia şi martiriul său, ai săi îl consideră – cum s-a văzut şi azi, când mulţimile populare sărutau crucea de lângă osul său ca pe aceea pusă deasupra unei relicvei de sfânt canonizat – drept un sfânt şi mucenic, se ridică astfel şi în stima cercetătorului străin al politicii universale.

Maiestăţii Voastre, Sire, care, şi cu ajutorul aliaţilor săi, calcă pe urmele lui, şi prin imperioasa voinţă a împrejurărilor, el, vechiul viteaz român, i-a lăsat o *tradiţie politică*, un îndreptar de *politică naţională*, pe care tot veacul al XVII-lea l-a ştiut şi numai epoca fanariotă a putut să-l uite pentru ca el să apară din nou o dată cu Renaşterea noastră, – Franţa luând acuma locul pe care, în îndreptarea spre Occident, îl avuse pe vremea lui Mihai, ca formaţiune internaţională de cruciade, Imperiul.

Această tradiţie, pe care Ştefan cel Mare, prin politica sa munteană şi ardeleană, prin legătura cu Papa şi cu republicile italiene, prin misiunea sa de cruciadă contra turcilor, a reprezentat-o, împărăteşte, cuprinde în ea trei elemente: *necesitatea unităţii etnice ca popor modern, legăturile cu Apusul originii şi civilizaţiei noastre populare şi prezidarea frăţească, nepărtinitoare, a libertăţii creştine în Orient.*

Războiul s-a încheiat.

Pacea ce va fi iscălită va crea o nouă bază de drept. Cei care au contribuit aşa de sincer, ca diplomaţi şi ostaşi, la victoria dreptului nostru ne vor părăsi. Îi asigurăm că vor lăsa în urmă, nu numai neştearsa amintire a tot ce au făcut pentru noi, ci şi un popor unit, care, prin conştiinţa de misiunea sa şi prin puterile pe care şi le simte, va fi şi mai departe unul din elementele cele mai sigure ale ordinii morale în umanitate.

Comemorarea lui Mihai Viteazul la Academia Română[1]

Dacă s-a spus că prin paginile istoriei trecutul este învățătorul, călăuza, îndreptătorul prezentului, cu tot atâta temei se poate spune că trecutul el însuși trăiește, nu numai în prezent, ca tradiție, pe de o parte, ca incomensurabile și a tot puternice forțe misterioase lucrând în noi înșine, pe de alta, dar că el se impregnează de viața timpurilor ce au venit dintr-însul și printr-însul, că se înalță și cade, se luminează și se întunecă în anumite părți ale lui după cum răsar vremile nouă, fiecare cu lumina ei. Și mai ales că unele părți, care erau și înainte, dar nu se vedeau, fiindcă nu trebuia, *nu se cereau* să se vadă, se ivesc deodată limpezi și impresionante, pentru că acea lumină a altei vremi, umblând destăinuitoare, s-a oprit, în sfârșit, și asupra lor.

De aici nevoia pentru istoric de a fi cât de mult amestecat în lucrurile vremii sale, amestecat, nu numai ca martor care vede „obiectiv" și notează rece pe hârtia lui, considerată ca vechile table de aramă ale lui Clio, ci ca factor însuși, după puterile lui, în viața care se zbate, fierbe, spumegă, stropește și murdărește, dar înviorează în jurul ei și se duce, după mult zbucium, drept înainte, sigură, către o lume mai bună și mai fericită. Din experiențele și din isprăvile, din suferințele și din izbânzile lui, el ajunge a cunoaște mai bine însăși materia studiilor sale, pe care, fără a falsifica de obicei, prezentul o interpretează necontenit.

Așa este cu epocile, și tot așa cu personajele conducătoare, care, și când par a crea ceva de la dânsele contra timpului lor, nu fac decât să personifice și să personalizeze puterile din mijlocul cărora se desfac

[1] „În fața parlamentarilor din provinciile dezrobite." Tiparită la 1918.

ori, printr-o putere misterioasă, să prejudece asupra anilor care se scurg, asupra veacurilor, uneori, care vor veni, să atragă spre sine şi să răsfrângă prin sine, ca un cristal care fură lumina depărtată şi o aruncă minunat în mijlocul umbrelor, lucrurile pe care viitorul le ţine încă în nesfârşitele lui vistierii.

Mihai Viteazul – acela pe care noi, cei de aici, care puteam, ne-am obişnuit a-l aminti, nu numai la data biruinţilor lui, care sunt mai multe, dar niciuna aşa de cuprinzătoare, de expresivă şi de simbolică, încât în ea să-l putem închide cu ce-a fost mai mare şi mai înalt în fapta şi cugetul lui, ci, după vechiul obicei creştinesc, la ziua numelui său, la hram, cum facem cu noi înşine – a fost, fără îndoială, în anii de tragică întrebare a soartei şi de jertfire nediscutată şi nemărginită înaintea ei, un dătător de direcţie şi un călăuz de oaste.

El a trăit astfel între noi, a lucrat cu noi, ne-a chemat înapoi de la drumuri greşite, iar pe cei care s-au îndărătnicit în ele i-a osândit pentru totdeauna; ne-a aruncat în primejdie, ne-a sprijinit în nenorocire, ne-a ţinut la locul nostru, în clipele supremului dezastru, ne-a pus înainte ca un exemplu însăşi mucenicia sa. A fost, împăcând astfel pretenţiile generalilor rivali şi dând poate unora din ei şi o lecţie de modestie, – căci, de fapt, în ce facem, e aşa de puţin al nostru, şi acel puţin va fi, din clipa săvârşirii chiar, al tuturora –, nu numai marele bărbat politic, al „idealului naţional" şi al tuturor speţelor de „rezistenţă", când au fost în adevăr „naţionale", dar şi generalul suprem, ducele, Voievodul – decât care altul nu ne-a trebuit decât doar ca meritos auxiliar tehnic şi organizator vrednic de recunoştinţă. Şi a fost mai bine aşa, căci, pe cât se ceartă între ei oamenii când un om viu vrea să-i comande pentru binele lor, pe atât de admirabil se supun ei unei discipline care nu-i îndatoreşte la nimic, pe nimeni dintre ei, când puterea desfăcută de trup şi liberată de egoismul conştiinţei individuale îi conduce cât de imperios şi de neapelabil.

Dar, în schimb, el însuşi, marele îndreptător şi deschizător de cale, marele îndemnător şi purtător de mângâiere, foloseşte din fapta pe care a ajutat-o. Foloseşte din fiecare episod al ei, şi cu atât mai mult din marea biruinţă finală.

Foloseşte întâi *fiindcă i se recunoaşte dreptatea*. Ce lucru greu e şi acesta faţă de oamenii care au apucat cât de puţin înaintea celorlalţi! În ce caricatură meschină prefac sufletele mici silinţele uriaşe ale acelora către un scop pe care mărimea lor însăşi îl apropie! Ce tragică desfigurare, ca o schimă, a figurii nobile, în care muşchii se încoardă

de energia supremei silinţi fără să dispară totuşi nobila lumină a siguranţei că lucrul care se face e necesar, neapărat, neînlăturabil!

Istoricul critic trebuie să intervie ca să afirme încă o dată că acest lucru n-a stat în conştiinţa lui Mihai cu claritatea ce ar avea-o în mintea unui om politic contimporan, care a ascultat lecţii şi a cetit cărţi despre istoria românilor şi istoria universală, care a trecut examene de filosofia dreptului şi a fost învăţat a înţelege teoretic care sunt nevoile de viaţă ale unui neam.

El n-a fost călăuzit de o lungă dezvoltare culturală urmărind un scop precis şi neschimbat, pe care cugetătorii să-l afirme şi poeţii să-l cânte. Nu i-a spus zilnic gazeta de dimineaţă şi gazeta de seară că se aşteaptă un om pentru a îndeplini această operă, şi nu i s-a făgăduit de nici un publicist cotidian venirea şi rămânerea la putere pentru această operă, iar pe urmă recunoştinţa naţională cu ce drepturi de moştenire poate aduce cu dânsa.

Întruniri publice nu i-au strigat de jur împrejur să dea lovitura, chiar dacă ar fi ca istovit să cadă înaintea minunii săvârşite. Dezbateri parlamentare, pasionate, cum e firesc, nu l-au făcut să priceapă toate tainele misiunii, care i-ar fi fost astfel impusă.

Şi nici n-a avut într-însul însuşirile de rostitor al gândului său însuşi, care deosebesc pe atâţia dintre Domnii noştri, şi nu totdeauna din cei mai mari.

Acesta era un suflet sumbru şi mut, care avea cu dânsul singur lungi discuţii, semnificative interviuri în care aducea concizia torturată a cugetării fără şcoală, pornirile elementare ale sentimentelor needucate. Nu doar că ar fi fost în urma vremii sale ca învăţătură: între Domnii care nu se puteau iscăli şi care nu ştiau uneori nicio altă limbă, el, care vorbea greceşte şi înţelegea, desigur, turceşte, are în scrisoarea sa crestată ca din vârf de sabie, în rotunde învârtiri de condei răzleţe, o netăgăduită distincţie. Din când în când fraza, totdeauna ruptă, are licăriri care dau deodată lumina pe care alţii, incapabili de asemenea fulgerării, o întind normal în luciri permanente de candelă domestică.

Dar sufletul lui a rămas cetate cu porţi ferecate, în care numai iureşuri furtunoase arătau ce putere de oaste se ascunde. Cetate însă care stă pe vârf de munte şi din care, ori de voieşte ori de nu voieşte cel din lăuntru, ori de pândeşte cu ştiinţă ori de priveşte numai în zări, – *se vede*.

A fost un splendid, un genial instinctiv. Dar aceasta nu este o scădere.

Instinctul nu e numai moştenire, şi aceasta încă ar fi mare lucru,

căci şirul nesfârşit al înaintaşilor vorbeşte atunci şi lucrează prin el, cu atâta putere şi siguranţă, încât nu mai e nevoie de ipotezele, silogismele şi verificările noastre lămuritoare şi şovăielnice. Ci e, în acelaşi timp, şi *creator*, misterios şi admirabil creator. Precum, prin ce-şi aduce aminte, el rezumă trecutul, prin ce pregăteşte, el rezumă un viitor întreg. E uriaşul acumulator al forţelor ce s-au îngrămădit, dar e şi pregătitorul prin încercarea cu propriul său zbucium, – şi el o mare forţă pe lume, una din cele mai mari, – al izbucnirii unei acţiuni în care idee, conştiinţă, critică se pierd într-o singură unitate făcătoare de minuni.

Nu e unitatea haosului primordial, ci unitatea ordinii finale definitiv armonizate într-o strălucire singură şi un singur gest. Detaliştii raţiunii critice şi ai acţiunilor ponderate vin pe urmă, şi ei îşi pot câştiga o reputaţie cât de bună, fiindcă e şi atât de mare capitalul pe care instinctivul, dezinteresat cum este, li l-a pregătit pa sama lor!

Asemenea naturi rare, în unitatea lor elementară, ca unitatea marilor fenomene ale naturii pe care trebuie să le primim şi să le îndurăm, şi când nu le înţelegem şi nu le putem aprecia, sunt preţioase şi prin aceea că, instinctive ele înseşi, cu acelaşi dar al puterilor necuprinse, mulţimile omeneşti le urmează, nu numai printr-o smulgere vijelioasă de la viaţa lor obişnuită pentru a le face capabile să înfrunte toate primejdiile, dar şi printr-o firească potrivire, printr-o ascultare, nu totdeauna plină de iubire, dar ridicându-se până la cel mai nebun devotament.

E sigur că până nu se iveşte un om de această speţă, ele, surde la cele mai frumoase îndemnuri, neîncrezătoare la cele mai sigure dovezi, *nu se mişcă*.

Cu ce dovedise că poate face, Mihai avea multe drumuri deschise în faţa lui. Putea să-şi puie acea unică putere războinică în serviciul ideii creştine, ortodoxe, imperialiste, bizantine, pe care un veac şi jumătate numai de stăpânire turcească – nu trebuie să se piardă din vedere scurtimea acestui termen – nu fusese în stare a o nimici în Balcani, unde ea se înrădăcinase indestructibil printr-o permanenţă romană de un mileniu şi jumătate. Ar fi înaintat, cu ajutorul tuturor celor robiţi de Sultani şi care nu sufereau liniştit robia, pe calea către Sfânta Sofia şi mormintele împăraţilor bine-credincioşi şi de Dumnezeu păziţi. Putea fi ceva mai măgulitor pentru o ambiţie omenească? Pentru un om crescut în ţara unde acea idee imperială se refugiase şi trăise la adăpost, unde Domnii puneau pe hrisoavele lor o

monogramă de purpură, ţeseau vulturul de aur pe veşminte şi se înfăţişau încununaţi împărăteşte pe zidurile bisericilor? Pentru un coborâtor prin mama sa al grecilor deposedaţi de coroană şi sceptru?

Putea să se prezinte Împăratului creştin, neamţului din Praga, chesar al romanilor, ca un ostaş gata de orice ispravă pentru folosul Maiestăţii Sale. Ce Wallenstein falnic ar fi răsărit dintr-însul, care aducea, cu darul vitejiei care nu caută spiţa neamului, tot ce poate aduce însăşi rasa, acel tainic şi superior factor în alcătuirea fiinţelor omeneşti! La câtă glorie nu l-ar fi ridicat autorii de apoteoze şi zugrăvitorii de aureole, de care era plină Curtea imperială!

Mitteleuropa...

Aventuros cum era, vrăjit de poveştile minunate ale isprăvilor lui Alexandru Machedon, văzând înaintea sa veşnic descinse drumurile din fabula eroică în care au crezut milioanele de oameni ale Evului Mediu, el putea să deie frâu slobod forţelor ce gâlgâiau nerăbdătoare în genunea sufletului său. Ce mare figură de legendă ar fi rămas el dacă, asemenea lui Alexandru al poporului, el n-ar fi căutat în adevăr decât numai fapte de vitejie!

Şi totuşi s-a oprit din drumul către cetatea lui Constantin, a jertfit favoarea lui Rudolf Împăratul, şi a fost Machedon cel viteaz numai în amănuntele unei lupte pe care instinctul său a închis-o în marginile pământului şi dreptului românesc.

Împrejurările din urmă, – prezent luminând neaşteptat şi uimitor trecutul – fac să se vadă încă mai bine în politica lui Mihai Viteazul valoarea altui element, odată ignorat şi pe urmă prea puţin ţinut în samă: *dispoziţia de a risca orice pentru a se duce la capăt o hotărâre, pentru a se atinge un scop.*

O problemă românească exista de multă vreme faţă de marile schimbări petrecute la toate hotarele neamului. După o jumătate de veac plină de cele mai mari silinţe şi de cele mai frumoase fapte de eroism bine condus, Ştefan cel Mare o lăsase urmaşilor săi. O lăsase sub îndoitul aspect al legăturilor cu vecinii mai puternici şi al legăturilor dintre cele două ţării înseşi care închideau în hotare deosebite viaţa naţională.

Pentru a o rezolvi sau, măcar, pentru a o împiedeca de a tulbura orice viaţă paşnică, normală, aceşti domni din veacul al XVI-lea întrebuinţaseră în general –, afară de un Ioan-Vodă cel Cumplit, ispitit, totuşi, de norocul cazacilor răsăriţi în preajma lui, – mijloacele de zăbavă, de lâncedă împăciuire, de curtenire servilă, de prietenie

cerşită, care nu duc la nimic. Prin aceste metode situaţia ţărilor noastre se coborâse tot mai adânc în umilinţă ca şi în sărăcie.

Nu se poate zice, totuşi, că aceşti stăpânitori de o clipă, „drepţi moştenitori" sau falsificatori ai titlurilor ereditare, n-aveau şi calităţile lor personale, ori, în instinctul superior al rasei lor, tendinţa, aşa de firească de a se ajunge iarăşi la vechea neatârnare garantată prin arme şi de a da printr-un mai strâns nex între cele două ţări o mai largă bază politică neamului. Îndată ce izvoarele ne îngăduie a pătrunde în intimitatea lor, şi de la cei care ar putea fi socotiţi mai puţin capabili de aceasta se ivesc mărturisirile care ne fac să vedem până în misteriosul adânc al sufletului lor. Afară de câte un beteag ca Petru, căruia de aceea, deşi nu şchiopăta de fapt, i s-a zis: Petru Şchiopul, toţi păstrează ceva din datina războinică, ştiu să încalece, se bucură de freamătul armelor, caută lacomi cu ochii un steag. Orice agent străin, vorbind despre interesele creştinătăţii, îi află gata de a răspunde prin călduroase vorbe tainic şoptite cu ochii în toate părţile la îndemnurile lui. Tratate care nu trebuiau ştiute de stăpânii temuţi sunt cunoscute, şi poate se vor mai descoperi. Dar, când e vorba de a se lua deciziunea supremă, de a-i da curs fără şovăire, intervine piedica slăbiciunii sufleteşti care se crede foarte tare atunci când mijloacele dibăciei isteţe înlătură primejdia loviturilor drepte.

Mihai n-a făcut aşa. Putea să nu participe la liga creştină din 1594, ai cărei trimeşi, ignorând însăşi fiinţa lui, n-au venit să-l caute. Trecând peste această jignire, el s-a oferit de la sine. Între el şi turci prin măcelul din septembre al acelui an el lasă să se petreacă iremediabilul. După aceea nu o dată cei aşa de adânc jigniţi şi păgubiţi de dânsul îl caută cu ofertele cele mai ispititoare: el se ţine de drumul odată apucat. Până la sfârşit înfruntă Împărăţia turcească, iar anume gesturi şi atitudini ale lui sunt capabile de interpretarea pe care o vom înfăţişa îndată.

Vrea Ardealul. I se pare că nu se poate menţinea la Bucureşti atâta vreme cât acolo fierb, la ambiţioşi, pe care mărimea lui reală îi supără, intrigile contra lui. Vede neputinţa austriecilor de a se înstăpâni în frumoasa provincie pe care de aproape un secol o râvneau şi care acuma în chip minunat le-a căzut în mână. Constată o situaţie şovăielnică de la care duc numai două ieşiri: sau către reinstalarea turcilor sau către cucerirea lui proprie. Pe aceasta o încearcă, orice ar fi să fie: *în ruptul capului.*

Era îndestul de pregătit; putea el să aibă certitudinea victoriei? În turci nu se putea încrede, cu toate că încercase a-i momi cu vestea că el

a fugit din țară și că aceasta a primit în locu-i pe inofensivul, blândușul și plăpândul lui fiu. De poloni putea fi sigur că nu-l vor vedea cu plăcere în acea moștenire a Báthoreștilor pe care o voiau pentru dânșii: oricum, de aici și mai puțină asigurare decât de peste Dunăre. Putea fi încredințat că ungurimea nu-l va îngădui nici într-un chip, nici într-o formă, cu nicio calitate; pe sași îi cunoaște îndeajuns ca să știe că ei nu pot fi temelia noului său stat. Dușmănia invidioasă a lui Basta, generalul imperial din Ungaria Supierioară, care se voia el guvernator în Ardeal, putea să și-o aștepte. Asupra Împăratului creștin avea iluzii, dar, îndrăznim a crede, nu prea mari, egoismul austriac fiind o fabulă în tot Răsăritul. Pe înșiși boierii săi nu se putea sprijini decât în tovărășia biruinții. Țăranii nu mai erau de oaste decât ca ajutători. Mercenarii, principalul său razim, cereau bani pe care el nu-i avea.

Și totuși *a cercat*. Și a izbutit măcar pentru câtva timp. Într-un sens a izbândit definitiv – ceea ce nu vedem decât acuma –, pentru că e indiferent din punct de vedere mai general dacă o acțiune ajunge la capăt în momentul chiar când se încearcă ori dacă-i trebuie, cu dezvoltarea înceată a stării de spirit odată create, veacuri pentru a birui.

Da, Mihai Viteazul a făcut bine prin acest suprem risc, cum, iarăși, prin acceptarea noului risc pentru Moldova, a făcut bine, *căci asemenea deciziuni sunt creatoare de forțe nouă prin aceea că răscolesc adâncurile incalculabile ale sufletelor omenești, care nu dau tot ce pot da decât sub cremenea izbirii eroice și miraculoase. Suma ce se constată la sfârșit e totdeauna cu mult mai mare decât a tuturor elementelor calculabile*. Puterile de zeu care zac și în cel mai umil dintre oameni se dezlănțuiesc la chemările celor ce nu se tem de nimic, nici de înfrângere, odată ce la mijloc a fost o luptă, și nicio nenorocire nu poate anula ceea ce s-a trezit printr-însa și de la sine își va face drumul, peste zile, peste ani, peste veacuri. Nicio diplomație nu-și poate târî cumințenia după măreața înaintare a unor asemenea elementare forțe.

Se poate vorbi de *sinceritatea* politicii lui Mihai Viteazul, după ce, trecându-se peste părerea mai veche a *naivității* lui, s-a ajuns, pe temeiul cunoașterii mai adânci a negociațiilor purtate de dânsul, la convingerea că el n-a fost, totuși, un veșnic înșelat în mijlocul cine știe căror cumințî? Se poate admite că un om trăit în mijlocul unei boierimi uneltitoare, deprinsă a-și trăda domnii pe rând, a și-i face și desface ca o jucărie, un om purtat pe la praguri constantinopolitane, unde se

răzbătea numai cu cea mai rafinată minciună asiatică, în sfârşit că unul care avea înaintea ochilor şi la megieşii creştini numai diplomaţie de apucături machiavelice, că un astfel de om, zic, a trecut peste metodele pe care le cunoştea şi era în stare să le practice, pentru a se înălţa la *acea sinceritate superioară şi absolută, fără care în istorie nu se îndeplinesc faptele mari*?

Din practica banală a vechilor artificii bizantine, din meşteşugul respingător al minciunilor de Stambul, din monotonia stearpă a „combinaţiunilor" în spiritul Renaşterii italiene, l-a mântuit acea calitate a sufletelor distinse care, ca şi instinctul, nu poate fi înţeleasă, totdeauna şi oricum, nu poate fi urmărită până în fundul tuturor izvoarelor ei, care sunt uneori de o insondabilă adâncime, prin păturile, acumulate de veacuri, ale descendenţei genealogice: *temperamentul*.

Acest temperament, de vitejie – mai ales –, de mânioase ieşiri, de pocăinţi răscolitoare, de duioase, impresionante păreri de rău şi ce i-a asigurat o popularitate care, fără a fi aşa de generală, de vastă ca a lui Ştefan cel Mare, e mai mişcată decât dânsa, şi aceasta chiar în afară de motivul tragic al jertfirii lui în condiţii de sălbătăcie cum nu le-a cunoscut nici veacul acela care executa pe Egmont şi Horn în piaţa publică şi măcelărea pe hughenoţi în casele lor, dar nu tăia capetele jertfelor însângerate şi nu batjocorea cadavrele rămase fără apărare.

Cei care au ochi să vadă astăzi vor recunoaşte că, după alte trei veacuri de încercare cu tot ce diplomaţia are mai disimulat şi mai trădător, convingerea se impune totuşi că numai acela sau aceea care nu contează cu uşoarele rezultate ale înşelării, într-un mediu în stare să-i prindă imediat de veste, numai cine în sprijinul unei energii superioare aduce mărturisirea dreaptă a scopurilor ce urmăreşte, numai acela e capabil de lucrurile care se impun şi rămân.

Astfel dezvoltarea în ultima ei fază a istoriei neamului nostru, scoţând mai mult la iveală însuşirile aceluia care a arătat prin fapte că el poate fi întreg laolaltă, dovedeşte că pagina celei mai mari glorii poate fi şi a unei înalte moralităţi politice, de la care putem lua exemplu şi, dacă nu voim a primejdui rezultatele câştigate, trebuie să-l luăm.

Soarta faimei lui Mihai Viteazul
(Conferință ținută de ziua lui la 22 novembre 1919[1].)

Conferința de astă seară – căci este o conferință, și nu o cuvântare – are ca scop să arate o parte care n-a fost luminată până acum din soarta, tragică la început și rămasă totdeauna impresionantă, a eroului a cărui amintire se comemorează astăzi în împrejurări cu totul extraordinare, a doua zi după deschiderea Parlamentului care este o Adunare Națională, fiind reprezentați într-însul români de pretutindeni, și în cel dintâi moment în care hramul lui Mihai Viteazul se serbează în Țara Românească liberă și în Țara Românească deplină.

Partea care a fost cercetată din viața lui Mihai Viteazul este cunoscută tuturor: de la Bălcescu încoace și chiar înainte s-a cercetat cu cea mai mare luare aminte, adeseori s-a spus cu foarte mare talent, tot ceea ce privește luptele lui, și e o bună bucată de vreme de când izvoarele s-au înmulțit și în tot ce privește acțiunea diplomatică, așa de interesantă și sub raportul dramatic, a marelui Voievod.

Dacă luptele lui sunt impresionante, cum este oricare luptă, acțiunea lui diplomatică, acele chinuri de conștiință de care vorbeam cu câteva ceasuri înainte la Academia Română, înaintea unui auditoriu alcătuit în parte dintre acei care mi-au făcut onoarea de a fi față și la această conferință, dacă, zic, luptele lui sunt impresionante, ca oricare luptă, negociațiile diplomatice, care oglindesc starea lui de spirit, chinuită de mustrări de cuget, torturată cu privire la lucrurile grozave pe care pare că le simțea că se vor îndeplini în dauna situației lui și în

[1] Apărută în broșură, cu acest titlu, în același an.

paguba vieții lui înseși în care se întâlnesc, pe lângă aceasta, clipă cu clipă, momente sufletești de o importanță cu desăvârșire extraordinară, luminoase pentru conștiința lui, partea aceasta este mult mai bine cunoscută de la o bucată de vreme prin marele, deosebit de marele număr de acte diplomatice ieșite la iveală. Fiind Mihai Viteazul în legătură, la toate hotarele, cu atâtea state, cu interesele atâtor neamuri, firește că în arhivele tuturor acestor state, în actele istorice privitoare la toate aceste neamuri se cuprinde și o parte din povestea lui.

Prin urmare, luptele lui le cunoaștem de la Bălcescu și puțin înainte chiar de Bălcescu; cunoaștem acțiunea lui diplomatică prin această năvală de acte diplomatice pe care cercetătorii de arhive le-au scos la iveală; este însă o parte, care mi se pare că este cu deosebire interesantă în soarta lui și care nu a fost scoasă la iveală până în clipa de față, anume: *cum s-a oglindit Mihai Viteazul în conștiința deosebitelor generații românești care s-au succedat.*

În sine, problema aceasta: cum privește un popor, cum privesc oamenii dintr-o epocă pe oamenii dintr-altă epocă, și oamenii cu o stare de conștiință pe cei cu altă stare de conștiință, este, fără îndoială, interesantă, dar ea mai are în sine și una colaterală, și anume: oricât am vorbi de nedreptatea lumii, de prejudecăți care împiedică recunoașterea unui om, oricât am invoca atâtea și atâtea piedeci care se pun în calea datoriei de recunoștință a unui popor, oricum, între felul cum a fost cineva și între felul cum se oglindește în mintea deosebiților oameni din deosebite timpuri este o strânsă legătură. Nu e un lucru așa de zadarnic cum se crede popularitatea. Aceasta o poate ști și cine o are și cine râvnește la dânsa. Și o pot simți și acei care nici nu o au, nici nu râvnesc la dânsa. Nu e așa de zadarnic să cunoști felul cum această popularitate pătrunde în conștiința neamului, cum neamul privește pe fiecare în legătură cu interesele sale de viață și cu sentimentele sale dominante.

Și e mai interesant felul acesta la noi decât la alte popoare. Poporul nostru este un popor adânc înțelegător, mai ales în ce privește psihologiile. Sunt popoare care, sub alte raporturi, pot să aibă o înțelegere mai mare decât a noastră, și pentru că au o experiență istorică mai lungă, pentru că s-au împărtășit de o cultură mai intensă, mai veche, mai solidă; dar cred că rar se poate găsi unul care să înțeleagă pe om mai limpede de cum îl înțelege poporul nostru. Este un chip

fulgerător de recunoaştere a omului din ochi. Chiar cred că expresiunea „a cunoaşte pe cineva din ochi" nu se întâlneşte în altă limbă. A înşela pe românul care n-ar avea deloc cultură şi pe care nu l-ai fi văzut niciodată, cu care n-ai avut nimic a face, e totuşi unul din lucrurile cele mai grele de pe lume.

Se va zice: atunci de ce atâtea lucruri au ieşit rău în viaţa poporului nostru? Această nu fiindcă acei care au făcut răul n-au fost recunoscuţi, ci din cauza că răul pe care-l făceau corespundea unor anume interese, nu interesului mare al naţiei şi al ţării.

Poporul nostru cunoaşte foarte bine oamenii, şi, astfel, chipul cum se oglindeşte fiecine în sufletul acestui popor nu e niciodată indiferent. Mai ales la două categorii de oameni: una foarte vastă, cealaltă mai restrânsă, dar stând foarte sus faţă de cealaltă.

Sunt două categorii de oameni faţă de care felul de a fi înţeles are o importanţă deosebită: este vorba întâi de masele adânci ale poporului, care ne-au dat poezia populară, ne-au dat legenda istorică legată de cutare sau cutare personagiu, cum au dat întregul tezaur nescris, care a început să fie pus pe hârtie în timpul mai apropiat, al gândirii şi simţirii acestui popor. Şi, pe lângă aceasta, pe lângă faptul că masa aceasta, constituind o parte aşa de vastă a neamului românesc este interesantă prin felul său de judecată asupra personalităţilor istorice, mai este cineva a cărui judecată are, la orice popor, şi prin urmare şi la al nostru, o deosebită însemnătate. Este vorba de cărturari, şi anume de aceia care au darul superior, dumnezeiesc, aş zice, fiindcă orice creaţiune, orice poezie – în greceşte poezie şi creaţiune este acelaşi lucru – este ceva dumnezeiesc, ceva care adaugă la ceea ce există şi sporeşte fiinţa lumii.

La acei cărturari care sunt poeţi, felul cum se oglindeşte o personalitate istorică este fără îndoială deosebit de interesant pentru înţelegerea mai bine a înseşi acestei personalităţi.

Dar, tot înainte de a intra în cercetarea soartei de care s-a învrednicit Mihai de-a lungul veacurilor, mai este un lucru asupra căruia ţin să atrag atenţia d[umnea]voastră. Nu numai din punctul de vedere al eroului, al omului superior, al viteazului, al bărbatului politic şi înţeleptului socotitor al rostirilor unei ţări, nu numai din acest punct de vedere este interesantă judecata pe care lumea o rosteşte asupra lui şi o păstrează în adâncurile ei sau o înfăţişează în scris la suprafaţă, ci

generațiile înseși, care se succedă, își dau valoarea lor proprie după felul cum apreciază figurile reprezentative ale unui popor. Astfel putem judeca valoarea unei generații din poporul nostru, între altele, și nu într-un rând inferior, ci într-unul superior, după felul cum figurile vrednice de respect, vrednice de recunoștință, acelea care trebuie să trăiască în sufletele fiecăruia, sporind vitalitatea acestui suflet, după cum aceste figuri, zic, se oglindesc în sufletul acestei generații.

De aici rezultă și o învățătura, arătând cum deosebitele generații au înțeles și cinstit pe acei care au stat în frunte, care au stat cu drept și folos în fruntea neamului nostru. Învățăm astfel și generațiile care vor veni la lucru, în primul rând generația care se formează astăzi și pe umerii căreia se va sprijini o sarcină de care nu-și dau sama nici aceia dintre dânșii care sunt mai înaintați cu înțelegerea, care au depășit vrâsta lor prin prevestirea rolului care le revine. Totdeauna ara o valoare educativă să arăți cum s-au judecat oamenii mari ai unei generații de acelea care au urmat, dar nici într-un moment mai mult ca în momentul de față, când generația care va sprijini România pe care noi acum o înjghebăm și o închegăm, nu trebuie lăsată cu morala străzii și a localurilor de petrecere, cu morala gazetelor corupte și cu aceea a unor teatre care s-au deprins a nu înțelege însemnătatea pe care trebuie s-o aibă în educația poporului nostru. Această generație trebuie smulsă și de la stradă, și de la presa infamă, și de la calomnia politică, și de la injuria care circulă liberă, și de la teatrul așa-numit modern, care e cu atât mai modern, cu cât e mai stricător de moravuri, pentru a fi adusă la adevărata cultură, care singură poate să întemeieze opera pe care ostașul a îndeplinit-o.

Dacă vom lăsa pe copiii noștri să fie în marea lor majoritate ca stricații pe care-i văd pe stradă la București sau în alte orașe, toată truda celor care au vărsat atâta sânge și au cheltuit atâta muncă, toată ar fi cu desăvârșire pierdută. Și e dator să lucreze întru aceasta, nu numai educatorul de meserie, îndemnat de stat și pus de stat să îndeplinească această misiune, fiind răsplătit pentru silințele lui, ci fiecare din noi e dator să se prefacă în profesorul fiului, fratelui, aproapelui său mai tânăr, pentru a-l ridica prin orice mijloace și, între altele, printr-unul cum este comemorarea eroilor, la înălțimea misiunii care-l așteaptă.

Acestea spuse, venim la însăși faima eroului a cărui amintire o cinstim astăzi.

În cuvântarea de la Academie am atras atenţia asupra unui lucru, a unui lucru de altminteri foarte bine cunoscut, dar care nu strică să fie relevat din când în când, fiindcă el cuprinde şi puţină morală prezentă, puţină învăţătură contemporană.

Mihai Viteazul n-a fost în vremea lui un om extraordinar de popular la propriul său popor: boierimea era deprinsă de foarte multă vreme să nu se mai lupte şi găsea avantaj să trăiască astfel; culegea roade bogate după cellalt fel de a trăi decât felul vitejiei. Evident, boierimea românească, deşi i-a dat lui Mihai pe Buzeşti, pe Calomfirescu şi atâţia viteji trecuţi în legendă, nu era în faza cea mai strălucitoare a ei. Năravuri rele, venite de aiurea, decadenţa dinăuntru contribuiseră să facă din această boierime oameni nu tocmai vrednici de marii înaintaşi din secolul precedent, al XV-lea. Oricum, Mihai Viteazul a căzut greu celor dintr-o vreme cu dânsul: lua pe boieri de la răgazul lor, de la intrigile şi uneltirile împotriva Domnului, de la planurile lor de a se substitui Domnului sau de a ajuta pe altul care voia să i se substituie. Îi lua şi-i trimetea într-o mobilizare permanentă, – şi se ştie că, precum în timpul nostru sunt persoane foarte doritoare, pentru scopurile cele mai patriotice, de a demobiliza armata română, luându-şi evident sarcina de a demobiliza în acelaşi timp şi pe unguri, şi pe ai lui Denichin şi pe bolşevici şi poate şi pe Petliura, ori chiar şi pe bulgari, plus alţi vecini pe care ni i-am făcut duşmani fără să fi fost nevoite, chiar dacă avem ceva de împărţit cu dânşii, precum, zic, în timpul nostru sunt atâţia care văd salvarea patriei în demobilizarea generală numai a noastră, după care, din motive de filantropie, vom fi urmaţi în demobilizare de toţi vecinii noştri, care ne iubesc aşa de mult, tot aşa erau persoane care cereau „demobilizarea generală" şi pe vremea lui Mihai Viteazul. Boierii nu erau numai mari proprietari de pământ, erau şi crescători de vite şi negustori. Negoţul cel mare îl făcea şi Vodă, dar în foarte multe cazuri îl făceau boierii. Banii cei mulţi erau în mâna acestei aristocraţii, şi ţăranii au căzut în robie, cum am explicat aiurea, tocmai din faptul că n-aveau bani.

Domnul datora bani pentru tributul turcilor, şi Poarta nu primea să-i dea altceva în loc de bani; bani aveau numai boierii, care făceau negoţ cu Ardealul, cu Polonia şi, prin urmare, ţăranul, când era strâns să dea bani, el, care era bogat, dar nu în monedă, se ducea la boier şi-i dădea o moşie pe un pumn de aspri cu care să se satisfacă nevoile băneşti ale Domnului, pentru tributul datorat Porţii.

Prin urmare, boierii aceştia nu erau bucuroşi de războaie. Foarte îndemânateci în a unelti, foarte ambiţioşi, pentru dânşii sau pentru alţii, realizând câştiguri în jurul chestiunilor politice pe care nu totdeauna le rezolveau cu „mâni curate", – pentru a întrebuinţa formula cea mai recentă, – boierii aceştia, care erau, pe lângă toate, şi mânuitori de bani şi sporitori de bani prin negoţ, ar fi dorit să fie pace. Pacifismul boierimii nu se împăca deloc cu politica lungilor sforţări, marilor perspective şi grelelor jertfe ale lui Mihai. Aceasta e sigur. L-ar fi vrut împăcat odată cu vecinii lui, dând voie ţării să trăiască mult mai liniştită. Erau doritori, nu ca urmaşii lor, peste trei veacuri, să se folosească de sacrificiul lor, ci ca ei să tragă acum toate foloasele.

Iar, în ce priveşte ţărănimea, această ţărănime într-un moment, din cauza legăturilor lui Mihai Viteazul cu Sigismund Báthory, principele Ardealului, fusese strămutată din libertatea ei anterioară într-o situaţie de şerbie, de legătură cu pământul, în sensul că omul nu se putea desface de acest pământ, fiindcă aşa era în Ardeal pentru ţăranii, români în cea mai mare parte, care formau şerbii ungurilor. La o nevoie mare a lui Mihai Viteazul, în 1595, după Călugăreni, când Giurgiul era stăpânit de turci şi Bucureştii ocupaţi, când cetele de călăreţi ai Sultanului mergeau până în văile Carpaţilor, Mihai Viteazul fusese silit, cerând ajutorul lui Sigismund, să-i făgăduiască că va face din ţara sa „una" cu Ardealul. Izvoarele contimporane spun că Báthory se considera ca rege al celor trei provincii reunite într-o Dacie care n-ar fi fost românească, ci tocmai împotriva ideii naţionale româneşti, o Dacie care, dacă ar fi rămas, Dacia noastră nu s-ar mai fi ivit; niciodată n-am fi trăit s-o vedem cum este acuma. Sigismund a impus lui Mihai condiţii foarte grele, şi boierii le-au primit bucuros: era o favoare pentru dânşii ca Domnul să nu-i judece, ci să aştepte hotărârea cea din urmă de la principele Ardealului; şi, în ce priveşte pe ţărani, boierii aveau tot folosul ca aceştia să nu se mai mişte de pe locurile lor, să nu mai fie, ziceau ei, îmbulzeală şi învălmăşeală, ci şi în Ţara Românească să fie rânduială, rânduiala de robi a Ardealului unguresc.

Astfel, ţăranul ajungând să piardă libertatea de odinioară, pentru a fi înrădăcinat cu de-a sila în pământul care nu mai era al lui, căci de multă vreme boierii îl cumpăraseră pentru pumnul de aspri datorat Sultanului, natural, el nu purta simpatie politicii lui Mihai Viteazul.

Mihai deci nu s-a coborât de-a dreptul în legendă în zilele chiar ale vieţii sale. Acesta este un adevăr, şi trebuie să-l recunoaştem, dacă

n-ar fi pentru altceva, măcar pentru ca să se învețe alte vremuri să nu judece oamenii cei mai folositori și mai capabili ai epocii lor după foloasele pe care le pot avea de la dânșii, după foloasele imediate pe care le poate avea fiecare, ci după foloasele mai depărtate pe care le poate avea națiunea întreagă cine știe când. Căci niciodată fapta mare și omul mare nu rămân fără folos pentru o țară, numai cât, pentru ca sămânța cea bună să poată rodi, ea nu trebuie aruncată astfel ca să o poată mânca păsările lacome, ci trebuie ca în brazda adâncă sămânța, căzând de sus, să se coboare până acolo, în pământul de hrană, încât să nu o poată scormoni nici vietățile cele mai lacome.

Prin urmare, nepopular a fost Mihai Viteazul; n-au plâns mulți când a fost dus în mormântul lui din mânăstirea părintească și a strămoșilor, la Dealu. A rămas foarte multă vreme neplâns în acest mormânt al lui. I s-a adus capul pe furiș, – nici nu se știe precis de cine, căci descoperirile mai nouă par a arăta pe un altul decât pe acela dintre Buzești în sama căruia se pune fapta, așa cum spune piatra ce stătea odată deasupra capului smuls profanatorilor. Și a zăcut acolo multă vreme aproape neștiut; nu s-a așezat deasupra mormântului vreo piatră mare ca pentru un Domn, la dreapta bisericii. Lespedea aceasta domnească am pus-o abia noi, cei de acum, și cu prilejul hramului de astăzi trebuiau coborâte moaștele sub dânsa, în frumosul mormânt de la mânăstirea Dealului, care așteaptă de la 1913. Pe inscripția, pe care o dictasem atunci, stă scris: „și așteaptă îndeplinirea Scripturilor". Scripturile s-au îndeplinit, și liniștea și-ar fi putut-o câștiga definitiv Voievodul, de n-ar fi intervenit în ultimul moment motive, desigur foarte bune, foarte oneste și foarte admisibile: grija de o solemnitate mai mare, cum mi s-a spus, a făcut ca în ultimul moment strămutarea capului lui Mihai Viteazul de la Mitropolia din Iași, unde a fost puțin cam uitat, la mânăstirea Dealului, să se oprească. Ea va fi, deci, când va fi; nu știu când, o dată ce nu am puterea de a hotărî și o dată ce peste hotărârea luată s-a trecut, din acele motive foarte bune și foarte practice, dar eu rămân la părerea că era foarte frumos ca astăzi, în loc să vorbim de aici, să fi vorbit la Târgoviște, după ce s-ar fi sfârșit măreția ceremoniei asupra capului lui Mihai Viteazul trecut prin Moldova, Bucovina și Ardeal, străbătând tot pământul românesc, la cea dintâi aniversare a isprăvii mari pe care a îndeplinit-o generația noastră, pentru ca apoi rămășițele Domnului viteaz să odihnească

lângă părinții și strămoșii care au fost. Nu acuz pe nimeni, și aștept și eu hotărâri care nu depind de mine.

Închizând această paranteză, zic încă o dată: Mihai Viteazul n-a fost popular pe vremea lui, mormântul lui n-a fost plâns, locu-i de odihnă n-a fost înconjurat de recunoștință. Un partid în legătură cu politica lui a existat, un partid creștin în contra turcilor. Din acesta s-a ridicat la tron Radu Șerban, care a câștigai cele două strălucite biruințe de la Brașov, una dintr-însele aducând moartea lui Moise Szekély, prințul Ardealului, cealaltă punând în primejdie de moarte pe succesorul lui, Gabriel Báthory. Partidul acesta, continuat, mai târziu, ca partid creștin, ca partid dușman al robiei față de turci, a ridicat pe tron pe olteanul Matei Basarab. Politica lui Matei Basarab a trecut pe urmă asupra lui Constantin Brâncoveanu, și politica aceasta a fost înecată în sânge numai în ziua cumplită când, la Constantinopol, a fost tăiat Brâncoveanu cu copiii săi, – o întreagă dinastie de aspiranți către independență națională, către o viață mai liberă, mai măreață.

Dar una este să moștenești politica de la cineva și altceva este să trăiești sufletește în amintirea însăși a omului care a îndeplinit fapta.

Cred însă că în momentana lipsă de popularitate a lui Mihai Viteazul, în acea secetă de iubire care a înconjurat mormântul jertfirii sale, mai este un motiv: Mihai Viteazul a avut multe din însușirile românului, dar a avut și calități care nu erau ale rasei noastre. Sângele lui nu era întreg românesc; mama lui era greacă, și astfel o îndrăzneală meridională, un avânt sudic, o căldură care la noi se înfățișează mai discret, mai astâmpărat, se întâlnește în personalitatea lui. Dacă boierii puteau să-i înțeleagă temperamentul și dacă numai interesul îi împiedeca să aprecieze acest temperament, în ceea ce privește mulțimea, poporul de jos, care ținea așa de mult la Ștefan cel Mare fiindcă-i semăna, el a ținut mai puțin la Mihai Viteazul, pentru părțile în care nu-i semăna. Poporul acesta, răbdător, îndelung socotit, poporul acesta sfios de obicei, ceea ce nu exclude mari hotărâri în ceasuri grele, poporul acesta care din generație în generație pare că desăvârșește, fără învățătură, o cumințenie moștenită de la străbuni – și aceasta face că aventura la dânsul n-a prins niciodată, cum nu poate prinde nici în timpul nostru, prin această superioară filosofie morală a lui -, poporul românesc pare că a ținut de rău, într-un moment care a durat decenii întregi, pe Mihai Viteazul tocmai pentru cutezanța lui,

pentru mâniosul lui avânt, pentru setea lui de biruință, pentru lăcomia lui la cuceriri, pentru dorința lui de a îndeplini imediat gândul care-i fulgera în minte, – el obișnuit să poarte îndelung gânduri din care nu toate se îndeplineau. Aceasta nu înseamnă că poporul nostru era superior lui Mihai Viteazul, dar numai că o nepotrivire a existat. L-au admirat pe Mihai fără îndoială voinicii lui, ostașii lui, dar masa mare a națiunii, chiar când l-a înțeles, a avut rezerve față de dânsul.

E foarte interesant să caute cineva în însеși izvoarele timpului felul cum se oglindește el în mintea contimporanilor.

Pentru a-i povesti isprăvile, un boier în serviciul fraților Buzești, cei mai însemnați sprijinitori ai Domnului, un logofăt – o spun ca să nu-și facă cineva ideee exagerată despre boieria scriitorului – a povestit în românește – și este cel mai vechi document narativ al limbii românești – cariera lui Mihai Viteazul. Această povestire s-a cuprins pe urmă într-o cronică mai întinsă, redactată în a doua jumătate a veacului al XVII-lea. Este o cronică foarte frumoasă, pe înțelesul oricui, din care am dat două ediții populare. În intențiile mele, „populare", și nu în realitatea lucrului. Ca să fi dat o ediție cu adevărat „populară" ar fi însemnat ca ea să fi pătruns foarte adânc în popor, și pentru aceasta trebuia să fie trasă în sute de mii de exemplare, dar această înseamnă că ar fi fost cumpărători pentru așa ceva sau oameni bogați care să fi zis: iau eu, pentru Liga Culturală, 100.000 de exemplare din Viața lui Mihai Viteazul. Nu-și poate închipui cineva câtă recoltă de vitejie și ispravă vine din răspândirea unei cărți bune în mijlocul poporului care o așteaptă nesățios, cu sete nesăturată de carte bună. Dar nu s-a întâmplat. Cronica va trebui însă, fără îndoială, să fie retipărită pentru o adevărată răspândire în popor. E scurtă, e caldă, e cuminte și sănătoasă. În ce privește pe Mihai Viteazul, cu toate că ea părtenește pe Buzești și face ca faptele lui să nu plece de la dânsul, ci de la boierii care-l înconjurau, în ce privește, zic, pe Mihai, nu o dată prețuirea e cu adevărat mișcată și mișcă, prin urmare, ca toate lucrurile duioase, și sufletul nostru.

Iată în ce cuvinte înseamnă moartea lui Mihai acest cronicar contimporan.

Voi cita eu acest pasagiu din cronică; privitor însă la felul cum Mihai Viteazul se înfățișează în literatura poetică, însușirile mele

nemergând până acolo ca să vă dau o lectură convenabilă, am rugat pe soții Armășescu, care au folosit Ligii și în alte împrejurări, în călătoria prin Basarabia, să fie buni să ne cetească versuri în această seară. Așa încât, atunci când vom ajunge la partea literară, poetică, pentru fiecare bucată vom ruga pe unul sau pe cellalt să recite din Bolintineanu sau din alții bucățile caracteristice. Fiind vorba, însă, de o simplă bucată de cronică, e păcat ca oameni deprinși să cetească frumos să-și piardă silințele, când aceasta o pot face și eu:

„De acolo se ridicară și veniră în luncile Turdei, și deaderă mulțămită lui Dumnezeu, și merse Mihai-Vodă la Basta Giurgiu de se rugă să-i dea câteva oaste ajutor, ca să se ducă la Făgăraș, să scoată de acolo pe Doamnă-sa și pe fiiu-său, Nicolae-Vodă, că era acolo închiși de unguri de câteva vreme; iar Basta Giurgiu, fiind amestecat cu ardelenii, cu multe sfaturi rele și viclene spre Mihai-Vodă, ca să-l omoare, din gură i să făgăduia să-i dea nemții ajutor, iar Basta făcând meșteșug viclean, că zise lui Mihai-Vodă ca să-și trimită toate oștile înainte la Făgăraș, numai să rămâie el cu toată Curtea lui, și, trecând câteva zile, îi va da ajutor. Și după cuvântul lui cel viclean făcu așa. O, bun prilej își făcu Basta spre pierderea bunului și viteazului Mihai-Vodă! Iar, când fu într-o dimineață, văzu Mihai-Vodă oaste nemțească viind către cortul lui, unii călări, alții pedeștri, și socoti Mihai-Vodă că aceștia sunt ajutor lui, și nimica de dânșii nu se temea. Iar ei, procleții, n-au fost ajutor, ci vrăjmași. Și, dacă văzu că sosesc, ieși Mihai-Vodă din cortul său înaintea lor vesel și le zise: Bine ați venit, voinicilor, vitejilor! Iar ei se răpeziră asupra lui ca niște dihănii sălbatece, cu săbiile scoase, ci unul deade cu sulița și-l lovi drept în inimă, iar altul degrabă îi tăie capul. Și căzu trupul lui cel frumos ca un copac, pentru că nu știuse, nici se înprilejise sabia lui cea iute în mâna lui cea viteză. Și-i rămase trupul gol în pulbere aruncat. Că așa a lucrat pisma încă din începutul lumii, că pisma a pierdut pe mulți bărbați fără de vină, ca și acesta. Căci era ajutor creștinilor și sta tare ca un viteaz bun pentru ei, cât făcuse pe turci de tremura de frica lui; iar diavolul, cel ce nu vrea binele neamului creștinesc, nu l-au lăsat. Că iată că cu meșteșugurile lui au întrat prin inima celor răi, vicleni, până-l dederă și morții, și rămaseră creștinii, și mai vârtos Țara Românească, săraci de dânsul. Pentru aceasta dar cade-se să blăstămăm, toți creștinii, pe neamul ungurilor, mai vârtos căci sunt oameni răi și vicleni, încă din

felul lor; aşijderea şi pe Basta Giurgiu, căci au ucis pe Mihai-Vodă, fără de nicio vină. Unii ca acei să fie anatema."

În sfârşit, cronicarul arătând soarta lui Basta, spune, ceea ce nu e adevărat, că a murit ucis şi el.

Voi releva un lucru, că o parte din această povestire e luată dintr-alt izvor contimporan care nu e românesc, ci grecesc. Mihai Viteazul a fost foarte multă vreme nădejdea tuturor neamurilor răsăritene. La Academie am arătat cât de mare i-a fost jertfa pe care a făcut-o pentru noi, cum a sacrificat tot ce iubirea popoarelor pregătea pentru dânsul numai ca să rămâie până la capăt în legătură cu neamul nostru. După moartea lui, când s-au scotocit hârtiile cele mai tainice pe care le păstra, s-au găsit scrisori de la acei creştini care-l chemau ca pe „steaua lor orientală". Şi în oastea lui au fost întrebuinţate elemente creştine care veneau din Balcani. Popoarele acestea din Răsărit l-au pomenit în cântecul lor; sunt cântece populare greceşti care vorbesc de Mihai, şi sunt poeţi culţi, ca vistiernicul Stavrinos, izvorul cronicii Buzeştilor, şi un dascăl de şcoală, Palamed, profesor la Ostrov, care l-au cântat pe Mihai.

Cele dintâi cântece despre Mihai n-au venit, deci, de la noi, ci de la ceilalţi. De ce? O înţelege oricine: fiidcă la ceilalţi era mai multă suferinţă decât la noi, altfel vezi din adâncul robiei, la un veac după supunere, pe acel care vine cu o veste de izbăvire, şi altfel vezi, când tu însuţi n-ai fost rob, pe acel care a vrut gloria, înălţarea, lărgirea hotarelor tale, dar pe care nu-l chema o patimă aşa de cumplită cum e patima celui care a robit atâta vreme la păgâni. Mai mare lucru era, deci, Mihai pentru ceilalţi decât pentru noi.

Şi mai e ceva. De la al tău, ce nu aştepţi! Şi cât eşti de puţin mulţămitor când poate îţi dă şi ceva mai mult! Faţă de străinul însă pe care-l ştii că nu ţi-e dator cu nimic, eşti foarte recunoscător pentru puţinul care cade de la dânsul. Mihai nu era dator grecilor nimic; sângele lui în nici un fel nu-l îndemna pentru politica lor; cine ştie cât amestec era şi în acest sânge grecesc după mamă! Prin urmare, ceilalţi, care nu şi-l ştiau dator cu nimic, erau mai aplecaţi să-l cânte decât ai noştri, pentru care orice ar fi făcut era ceva mai puţin decât datoria lui faţă de ei; căci ce nu datoreşti poporului tău! Este în această privinţă o datorie aşa de absolută, încât nimic nu poate să treacă mai presus decât dânsa.

Deci, la noi, cu privire la Mihai Viteazul, pagini de cronică mai

duioase decât cea pe care v-am citat-o, nu întâlnim. Poezia populară, care l-a luat pe Ştefan cel Mare îndată după moartea lui, care a făcut dintr-însul favoritul ei, poezia populară, zic, a trecut pe lângă Mihai Viteazul, şi nu cunosc în cântecul nostru popular nimic care să-l arate numai pe dânsul şi să se fi păstrat şi într-o formă în care meşteşugul poeţilor de mai târziu să nu se fi amestecat. Ştiţi că poeziile populare „culese" de Alecsandri sunt pe trei sferturi ale lui şi numai pe un sfert, dacă o fi şi acesta, ale poporului însuşi. Pe vremea aceea se credea că ţăranul, cu cântecul lui, trebuie pieptănat, frizat şi parfumat înainte de a-l prezenta în saloanele boierimii; un cântec de ţară, cum să-l prezinţi fără a-l aduce pe o tablă de argint, în mâna unui lacheu înmănuşat?! Aşa încât să nu căutaţi pe Mihai, cum a trăit în poporul românesc, în această fază a poeziei populare, evident prefăcută, literarizată şi aristocratizată de Vasile Alecsandri.

Căci – o spun în treacăt – cântecul nostru popular, din nenorocire, n-a fost strâns când se cuvenea şi unde se cuvenea. Sunt, desigur, atâtea văi, cu totul răzleţe, în care se ascund cântece de te-ai uimi. La noi însă s-a trecut de la artificialitatea de salon la folklor, la filologie, şi, fiindcă ştiinţa ei, care-şi arogă dreptul exclusiv de-a aduna poeziile populare, nu se găseşte pe toate cărările, se poate întâmpla ca până să vie cei cu ştiinţa, singurii în stare să adune „folklorul", să fi dispărut însăşi poezia populară. Cam ceea ce se întâmplă cu pacientul care nu se mulţămeşte cu doctorul din localitatea lui şi aşteaptă să-l curarisească doar o mare celebritate, care trebuie adusă cale de cinci zile de tren: până să sosească celebritatea, se poate întâmpla ca pacientul să „sucombe".

Prin urmare, îmi pare rău că în partea aceasta privitoare la poezia populară nu pot să mă întind mai mult din lipsă de informaţii.

Cronici muntene mai largi, după povestirea lui Stavrinos, un grec, şi a anonimului despre care a fost vorba, logofătul Buzeştilor, nu întâlnim.

Subt raportul cronicilor, ca şi în atâtea alte privinţe, Ţara Românească, mai rău [încurajată]* cultural decât Moldova, a fost mai slăbănoagă: Moldova a avut cronicari importanţi înainte ca principatul muntean să fi putut merge pe urmele moldovenilor. Vremea lui

* În text: „înconjurată" (*n. ed.*).

Brâncoveanu, cu toate aspirațiile lui către mărire, nu era o vreme de vitejie, așa încât foarte mult din înțelegerea pe care o vrâstă de oaste, de vitejie ar fi avut-o pentru Mihai nu mai era, și o cronică scrisă în vremea Brâncoveanului nu putea să dea nota de pricepere a epocii lui Mihai. E o jale să iei cealaltă cronică a Țării Românești, scrisă de Constantin Căpitanul din familia Filipescu, cronică redactată pe vremea lui Șerban-Vodă Cantacuzino, puțin înainte de suirea pe tron a lui Brâncoveanu, și să vezi cum, culegându-se informații de ici și de colo, se vorbește de Mihai. Evident, vitejia lui nu rămâne nerecunoscută nici de celalt cronicar de pe la 1680, dar ce deosebire!

Constantin Căpitanul va spune că nimeni nu cunoaște începuturile lui Mihai, dar el le-a aflat: era o femeie la Piua Petrei, la vărsarea Ialomiței, unde ființa un oraș care s-a dărâmat, și la dânsa ședea în gazdă un gelep din Țarigrad, cumpărător de vite. Acest gelep s-a îndrăgit de femeia aceea, și la plecarea gelepului ea era în așteptarea unui mic gelep. Atunci el a dat femeii o sumă de bani și în același timp un inel, și i-a spus că, dacă micul gelep așteptat era să fie un gelep masculin, să vie să-i arate inelul și în urmă se va îngriji el de soarta copilului. Dacă n-ar fi fost, deci, femeia din Piua Petrei, și suma de bani, și inelul, și îngrijirea gelepului din Țarigrad, fără să mai vorbim de alte lucruri, care nu ne privesc pe noi, desigur că n-ar fi avut neamul românesc pe Mihai Viteazul...

Apoi, la început chiar se spune: „și, luând Domnia, mari vrednicii au făcut, mai vârtos cu vitejiile, de au supus turcii, ungurii, moldovenii, de era și iaste mirare".

Restul arată că avem a face cu un cărturar prost, un compilator savant, dar lipsit de darul originalității și de simțul lucrurilor mari. Cronicarul care scria cu optzeci de ani în urmă vibra altfel la amintirea faptelor lui Mihai. Deși ceea ce spune el e la întâmplare: părțile cele mai frumoase sunt luate din izvorul grecesc de care a fost vorba.

Când se ajunge la moartea lui Mihai, iată tot ce-și poate stoarce scriitorul.

„Dar scurtă bucurie căci Baștia tâlharul, văzând vitejiile lui Mihai-Vodă, și numele cel mare ce-l dobândise, au intrat pizma în inima lui, ca să omoară pe Mihai-Vodă, precum au și făcut. Că au trimes într-o dimineață niște nemți de l-au omorât sub cort, la Turda, neștiind el nimic de aceasta și nefiindu-i oștile lângă dânsul, – că le trimesese la Făgăraș să scoată pe Doamnă-sa și pe coconi, carii îi închisease Ciachi

Iştfan, până a umblat Mihai-Vodă la Beciu. Ci dar acest sfârşit au luat Mihai-Vodă, că cu înşelăciune l-au omorât. Care au supus Domnia lui pe turci, pe moldoveni, pe unguri..."

Şi la urmă, la capătul acestui stil sec de cărturar: „de îi avea ca pe nişte măgari pe toţi"!

Iată, prin urmare, cum epoca liniştită, bogată, înfloritoare sub raportul material a lui Brâncoveanu putea să înţeleagă rostul cuceririi şi stăpânirii lui Mihai.

Dar nu se aflau povestitori ai trecutului românesc numai în Muntenia, ci şi în Moldova, unde am spus că pe atunci cronica era cu mult înainte ca în Ţara Românească. Era în Moldova marele cronicar Miron Costin. Ei bine, nu-şi poate închipui cineva cât de puţin simţ al măririi lui Mihai, al rosturilor lui adevărate, al misiunii pe care a îndeplinit-o se află la cronicarul acesta mare moldovean. Întâi cunoaşte lucrurile aşa de rău, dar nu se sfieşte să le spuie, deşi le cunoaşte rău.

Se încurcă astfel în chip lamentabil toată cariera lui Mihai Viteazul. Miron Costin nu ştie nici cine i-au fost predecesorii, nici împrejurările în care şi-a început domnia, dar, necontenit cu gândul la cuvintele *Scripturii*, îi face morală lui Mihai că s-a apucat de lucruri prea grele şi afirmă că el se putea aştepta să aibă sfârşitul pe care l-a avut. Când e vorba de moartea lui Mihai, nici un cuvânt de părere de rău nu are; scriitorul nu-i înfierează ucigaşul, ci se constată că aşa se întâmplă cu cine a pierdut calea omului smerit la suflet, supus faţă de acei care sunt mai mari şi mai tari decât dânsul.

Şi totuşi Miron Costin a purtat haina de ostaş – aşa era portul boierilor –, deşi ostaş mare în vremea lui n-a fost. Nu ni-l închipuim numaidecât cu călimările 'n brâu, dar merita să le poarte în locul săbiei, dacă de cel mai mare nume de viteaz din toată istoria neamului nostru n-a fost în stare să spuie decât atât.

Şi, dacă Miron Costin îl judecă astfel pe viteaz, ce să mai vorbim de ce puteau spune oamenii din secolul al XVIII-lea, din împrejurimea domnilor fanarioţi, formaţi în scoală grecească, ce avea foarte multe părţi bune, dar pentru care tot ce înseamnă îndrăzneală, cavalerism, jertfă stătea aşa de departe!

Când ne-am ridicat din această toropeală, când renaşterea noastră

a început, în cele dintâi decenii ale veacului al XIX-lea, Mihai Viteazul era pentru Gheorghe Lazăr un nume, un nume frumos pe care, întâmplător, în cuvântările sale de la Sf. Sava, îl putea pomeni.

Un istoric, la începutul veacului, care să se ocupe de trecutul românesc pentru a căuta într-însul elemente de înălțare în prezent, nu era. A venit din Ardeal, din părțile Sibiului, Aaron Florian, om foarte respectuos față de autorități, foarte sârguincios profesor, și când nu era vorba de istoria babilonienilor și asirienilor, pentru care avea o deosebită simpatie, și nu străin întru toate de istoria poporului său. Florian a scris și o istorie a românilor.

S-au găsit atunci, când a scris el *Istoria românilor*, doi oameni care au crezut că trebuie desfăcut capitolul despre Mihai din cartea lui Aaron Florian spre a fi comunicat deosebit poporului nostru. Așa încât, cea dintâi istorie a lui Mihai Viteazul este acest capitol, vreo sută de pagini din istoria lui Florian.

Acest act al celor doi, fără niciun nume, fără nicio importanță altfel, cere o explicație. Cum s-a ajuns că Mihai Viteazul, neînțeles de contimporani, înjosit de acei care au venit după dânsul, uitat un întreg veac, al fanarioților, nesocotit la dânsul acasă și peste hotarele principatului, în celelalte țări românești, cum s-a ajuns că Mihai Viteazul s-a putut împărtăși de o favoare așa de mare la începutul veacului al XIX-lea?

Iată explicația: o oaste nouă românească se întemeiază la începutul epocii Regulamentului Organic. La 1834, când au pornit domniile regulamentare, această oaste exista. Poporul nostru, care păstrase ascuns în el ce avea mai adânc din ființa sa, dorul de vitejie, și care nu-și renegase nobila origine și trecutul așa de glorios, a iubit profund această armată. A fost o sărbătoare pentru toți când pentru întâiași dată ostași români, sub steag românesc, în Bucureștii Munteniei sau în Iașii Moldovei, au trecut înaintea lumii care era obișnuită numai cu alaiul de arnăuți și servitori înarmați pentru paradă al domnilor fanarioți.

Pe de altă parte, o dată cu admirația pentru această armată, a pătruns la noi romantismul, venit din Franța, de la un Lamartine, [de la] un Victor Hugo și, pe de altă parte, din Rusia, unde imitatorii romantismului francez – și e de ajuns să pomenesc pe Pușkin în această privință – și ai romantismului englez s-au pătruns de starea de spirit romantică. Atunci au început să scrie la noi ofițeri ca Vasile Cârlova și Grigore Alexandrescu, iar în Moldova ca Mihail

Kogălniceanu, care a purtat la începutul strălucitei şi multiplei sale cariere uniforma de ofiţer: ca student încă a plecat cu epoleţii lui Mihai-Vodă Sturza şi a ajuns apoi colonel în armata moldovenească. Şi Alexandru Cuza a trecut printr-o situaţie militară de formă până să ajungă pe tronul ţărilor româneşti reunite. Poeţi de felul lui Cârlova şi Alexandrescu, prozatori de felul lui Nicolae Bălcescu, subofiţer acesta, cadet în armata nouă a ţării sale, de la început au fost prinşi faţă de marea amintire a lui Mihai de un sentiment de recunoştinţă. Atunci, sub influenţa, pe de o parte a romantismului, naţional, patriotic, luptător, medieval al Apusului, pe de altă parte sub impresia, sub farmecul armatei, al fluturării unui steag, al zăngănitului unei săbii, care trebuia să fie smulsă din teacă numai pentru scopurile neamului, sub această îndoită influenţă s-a ajuns la popularizarea figurii lui Mihai. S-a văzut atunci, în Bucureşti şi la Târgovişte, la Dealu, spectacolul neaşteptat al lui Gheorghe Bibescu, ales la 1840 domn al Ţării Româneşti, care, îmbrăcat în costumul lui Mihai, cu mândra lui căciulă pe frunte şi încins cu o sabie asemănătoare săbiei lui eroice, mergea să se închine la mormântul eroului.

De atunci vremurile s-au schimbat în dauna reputaţiei lui Bibescu. Au venit pe urmă studenţii din Apus de s-au unit cu ambiţia lui Eliad Rădulescu, care voia să fie dictator civil – nu militar –, şi au făcut revoluţia de la 1848. Bibescu, care era o fire romantică, bolnăvicioasă, el care, cu mari însuşiri şi sentimente foarte nobile, nu era un om pe deplin echilibrat, a abdicat când nu trebuia să abdice, şi a dat impresia că-i e frică: s-a retras la Braşov, părăsind tronul. Oamenii de la 1848, după ce s-au întors din exil, au ajuns, pe vremea lui Cuza-Vodă şi mai ales, după [ani] hotărâtori în viaţa politică a neamului, şi s-au răzbunat pe deplin împotriva învinşilor. O întreagă parte din istoria noastră în secolul al XIX-lea este prezentată, – şi astăzi în cea mai mare parte – conform vederilor revoluţionarilor, „roşilor", deveniţi mai târziu, când s-au spălăcit, partidul naţional-liberal; ea este prezentată aşa cum acest partid „roşu" a avut interes să înfăţişeze pe adversarii săi zdrobiţi. Dar momentul acela, când Bibescu s-a dus în veşmântul lui Mihai Viteazul şi a îngenuncheat la Dealu, este fără îndoială unul foarte mare din cariera de dincolo de moarte a lui Mihai Viteazul prin sufletele noastre şi din ridicarea sentimentalităţii naţionale a poporului nostru în secolul al XIX-lea.

Aş asămăna acest moment cu o serbare îndoită din care o parte a

fost văzută aici, alta la fraţii noştri bucovineni. Când, la 1904, în Bucureşti, s-au pomenit patru sute de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare, am avut deosebita cinste să organizez serbările. Se pare că, totuşi, nu sunt un organizator aşa de nepractic cum au interes unii s-o spuie. Organizarea a mers bine, căci am văzut altele mai rău făcute de oameni care au reputaţia necontestată că sunt practici. Între altele, am reprodus mormântul de la Putna, pe care arhitectul Vladimir Mironescu l-a alcătuit cum trebuia. S-a făcut la acel mormânt slujba dumnezeiască şi a urmat apoi un cortegiu istoric, care înfăţişa pe Ştefan, pe Vlad Ţepeş şi ostaşii lor. În cursul slujbei a fost un moment adânc impresionant, când ceea ce era artificiu, reproducere, imitaţie dispăru cu totul, şi oamenii sau simţit în realitate, a fi la Putna: acela când a îngenuncheat actualul nostru Rege, atunci Prinţul de Coroană, cu fiul său alături, şi s-au rugat pentru veşnica pomenire a lui Ştefan cel Mare şi Sfânt.

În astfel de momente s-a pregătit ce trăim acuma. Şi au mai trecut câţiva ani şi Prinţul Carol s-a dus în Bucovina şi a vărsat adevărate lacrimi, îngenunchind pe lespedea mormântului lui Ştefan.

Ei bine, ceea ce s-a întâmplat la 1840 cu Vodă-Bibescu are, în dezvoltarea conştiinţei noastre despre ce am fost şi în aşteptările despre ce putem să fim, valoarea acestui moment pe care câţiva fericiţi au putut să-l trăiască aşteptând fericirea mai mare de care s-au împărtăşit atât de mulţi, de care ar fi bine să fim vrednici toţi câţi ne-am împărtăşit de dânsa.

Din acel moment, de când Mihai Viteazul învie în istoria românilor, începe o eră nouă pentru dânsa. Bălcescu, când era tânăr, a ascultat lecţiile de istoria românilor ale lui Aaron Florian, şi el ne spune despre acesta că vorbea mai mult de asirieni şi babilonieni însă lecţiile de istoria românilor ale dascălului ardelean, om potolit şi nu lipsit de simţire, le-a ascultat Bălcescu sub impresia poeziei contimporane şi a lecturilor sale literare romantice, dar şi sub impresia spiritului epocii sale. Această atmosferă l-a adus să scrie *Istoria lui Mihai Viteazul*.

Mă simt puţin jenat să vorbesc despre *Istoria lui Mihai Viteazul* a lui Bălcescu, nu pentru că am încercat şi eu o istorie a marelui Domn, care n-a fost continuată, nici aşa de departe cum a fost *Istoria lui Mihai Viteazul* scrisă de d[omnul] Ion Sârbu din Banat, care a tipărit două volume din lucrarea sa, pe când eu n-am dat decât cele dintâi

capitole, din anume împrejurări. Poate că este un fel de fatalitate care a împiedicat să se publice până la capăt istoria lui Mihai Viteazul. Nu mă simt jenat de aceasta, dar mă simt jenat să vorbesc de cartea lui Bălcescu pentru ca el a fost comemorat acum câtăva vreme la Academia Română şi, cum s-au exprimat atunci judecăţi asupra operei lui[1], s-a afirmat că un istoric nu poate să înţeleagă nimic din Bălcescu şi opera lui. Hotărârile acestea fiind implacabile, mă închin şi, prin urmare, nu voi vorbi acum de istoria lui Bălcescu, cu atât mai mult, cu cât am vorbit altă dată despre dânsul, aşa încât datoria mi-am făcut-o. Voi spune numai că opera lui rămâne, fără îndoială, foarte frumoasă, scrisă în stilul romantic de atunci şi cu informaţia de atunci, dar rămâne înainte de toate un factor moral în dezvoltarea conştiinţei româneşti. Nu ştiu dacă s-a spus lucrul acesta la Academia Română, dar o spun eu acum, meritul cel mare al cărţii lui Bălcescu este acela că a fost un factor moral în dezvoltarea conştiinţei neamului nostru în epoca lui contimporană. Să de Dumnezeu ca fiecare să fi făcut în viaţa noastră ceva la un moment dat care să fi fost un factor moral în dezvoltarea conştiinţei poporului nostru! Mai mare lucru nu poate să dorească nimeni. Şi cu aceasta şi-a plătit datoria faţă de poporul care l-a născut.

De aici, după Bălcescu şi alături de Bălcescu, a intrat Mihai Viteazul în literatura poetică.

De partea ce urmează voi vorbi mult mai puţin, căci poeţii pot fi lăsaţi singuri să vorbească.

Acel care a scris mai mult despre Mihai Viteazu în deosebite forme, a fost Dimitrie Bolintineanu. O parte din ceea ce a scris Bolintineanu este în mintea tuturor, dar e o parte care a rămas uitată, şi nu pentru că este partea cea mai rea. Bolintineanu are despre Mihai Viteazul şi o povestire populară, cum, mai târziu, a dat o povestire populară Ispirescu. Însă, o spun de la început, cu toate laudele care se cuvin lui Ispirescu, felul de a trata pe Mihai Viteazul pe care l-a adoptat el, cu cultura pe care putea să o aibă şi cu puterea creatoare poetică, nu mare, de care dispunea meritosul culegător tipograf şi adunător de basme, felul acesta mi se pare, sau se pare generaţiunii noastre, nepotrivit cu eroul ce a fost Mihai.

[1] De d. Ovidiu Densunsianu.

Aceeaşi rezervă aş face-o faţă de o operă mult mai importantă decât aceea pe care a lăsat-o Bolintineanu în ce priveşte felul cum Ştefan cel Mare se înfăţişează în vestita operă dramatică a lui Delavrancea, *Apus de Soare*. Evident, cineva nu este erou de dimineaţă până seara şi în fiecare zi a vieţii sale; este o parte de umanitate comună în noi. Şi, când zic „umanitate comună", nu vorbesc de umanitatea inferioară, ci numai de aceea de care se împărtăşesc toţi în fiecare moment din viaţa noastră. Pot fi momente foarte duioase, deosebit de bune, de blânde în această umanitate comună, dar Ştefan cel Mare a trăit şi trăieşte în conştiinţa noastră într-o anume formă, şi la dânsul trebuie totdeauna scos la iveală caracterul acela de imperială şi senină maiestate. Restul, desigur, a fost – numai cât nu-l păstrăm pe Ştefan în noi pentru rest – ci pentru această imperială şi senină maiestate, care în *Apus de soare* lipseşte, – ceea ce nu înseamnă că opera n-are calităţi, dar această notă lipseşte. Tot aşa *Mihai Viteazul* al lui Ispirescu n-aş zice că este un Mihai Viteazul care pune literele la vingalac, ferească Dumnezeu, dar cu toate acestea fiorul eroic pe care trebuie să-l dai, pentru că e vorba de un erou, nu este.

La Bolintineanu nu e mai mult, dar cartea e una dintre cele mai bune lucrări în proză ale poetului, şi chiar pentru cunoaşterea faptelor n-ar strica, între multele lucrări despre Mihai pe care o să trebuiască să le răspândim în poporul nostru, mai ales în anumite ţinuturi şi în anume straturi, de exemplu în Basarabia, n-ar strica, zic, o nouă ediţie a acestei cărticele, care, pe vremea ei, la 1867–[18]70, a avut două ediţii, ceea ce însemnează că s-a cerut foarte mult.

A doua lucrare, uitată de mult, a lui Bolintineanu despre Mihai Viteazul este în legătură cu povestirea, pe care Constantin Căpitanul Filipescu o spune întâi, nu fără potrivire şi cu izvoarele străine, a călăului care s-ar fi speriat de măreţia banului Mihai, osândit la moarte de Alexandru cel Rău, şi care s-ar fi sfiit a da lovitura, şi Domnul, crezând că în aceasta este o manifestare dumnezeiască, o sortire de sus, ar fi oprit osânda. Legenda aceasta, – căci se pare într-adevăr că în cea mai mare parte este o legendă –, o întrebuinţează dramatic Bolintineanu, care n-avea niciun fel de energie în poezia lui lirică, el, care era făcut pentru acorduri de ghitară sub fereastră într-o parfumată seară de vară –, şi încă în mireasma aceasta, năvălind către iatacul unde se întrevede cine ştie ce albă figură în aşteptare, este mai mult paciuli decât flori de tei.

Bolintineanu a diluat, a diluat necontenit talentul său, ajungând să dea, în loc de poezie adevărată, care zguduie întreaga fiinţă, doar o uşoară, dar încântătoare suflare de vânt pentru o harpă eoliană prinsă în ramurile unei grădini. Cu acest temperament nu poţi vorbi de Mihai Viteazul, şi bietul om, căruia-i trebuia o intrigă de dragoste, introduce o fată de Domn, Domniţa Florica, deşi Mihai n-avea atunci o fată de dragoste şi o fată de măritat. Bolintineanu, zic, introduce pe Domniţa Florica a lui Mihai ca fiind iubită de Alexandru cel Rău însuşi, pe când ea voieşte să ia pe unul din fraţii Buzeşti. Şi între domniţă şi Alexandru cel Rău, care cere dragostea fetei ca să ierte pe tată, se desfăşoară lungi dialoguri de cazuistică amoroasă, care, dat fiind caracterul lui Mihai Viteazul, sunt absolut ridicole. Toată lumea e într-un continuu behăit sentimental, care e absolut repulsiv.

Altfel versurile nu sunt cele mai rele ale lui Bolintineanu; ba se află câteva care pot fi reproduse. Dar avem de înfăţişat lucruri mai caracteristice în ceea ce priveşte pe Bolintineanu.

Partea cealaltă, lirică, cuprinde pe *Andrei*, de o parte, şi, de altă parte, un număr de bucăţi mărunte, episoade din viaţa lui Mihai, căci se pare că Bolintineanu a vrut să ne înfăţişeze în aceste anecdote eroice întreaga viaţă a eroului.

În ce priveşte pe *Andrei*, este acelaşi gen de poezie narativă ca şi în bucata dramatică de care a fost vorba acum: Andrei, unul din căpitanii lui Mihai Viteazul, merge la Nicopole de cucereşte cetatea. Atunci, fiindcă era vreme de iarnă, fug cadânele din haremurile lor. Una dintr-însele, care nu se putea numi decât Biulbiul, privighitoare, sau, cum îi zice Bolintineanu în româneşte: Biulbiula, această Biulbiulă se amorezează de Andriei, şi între dânşii doi este un schimb de şoapte, de susurări de acestea amoroase, tot atât de consistente cum sunt dialogurile din drama de care am vorbit. În ceea ce priveşte stilul, el infuzează părţi de-a dreptul ridicole. Andrei e calificat că „era o rară fiinţă". În ceea ce priveşte aspectele naturii, vă puteţi închipui din subiect: o noapte de ianuarie, o armată năvălitoare, tropotul cailor pe gheaţa Dunării, un oraş care arde, flăcările ce se răsfrâng oglindindu-se în gheaţa fluviului, şi poetul zice, vorbind de tresărirea stelelor într-o noapte cu ger:

Iar stelele parcă îşi dau o mişcare
Ca să se încălzească de frigul cel mare!.

întocmai ca un particular care ar bate din picioare ca să se încălzească de – „frigul cel mare".

E bine să râdem de lucrurile acestea cât mai mult, ca să nu le facem. E bine să nu le facem pentru că nu e estetic şi mai ales nu e pios: este o caricaturizare a figurilor mari. Când poţi să-ţi baţi joc de atâtea alte figuri şi de născociri, de ce să te legi de morţii mari ai unui popor întreg? Este o profanare de templu care se pedepseşte foarte aspru, şi, când profanatorul e un poet, nu e alt mijloc decât ridicolul, care e o armă teribilă.

Mai populare sunt bucăţile cele mici ale lui Bolintineanu, şi venim acuma la dânsele. Avem mai întâi trei care rămân în mintea tuturora încă din anii de scoală, şi anume: *Mihai scăpând stindardul, Cea din urmă noapte a lui Mihai Viteazul* şi *Moartea lui Mihai* – o bucată mai puţin cunoscută. Tot în genul acesta era *Întoarcerea lui Mihai de la Dunăre*, care nu oferă nimic caracteristic, şi o altă bucată, în care se strecoară preocupări de politică contimporană: fiindcă Bolintineanu a fost ministru sub Cuza-Vodă şi a jucat un rol foarte important de publicist, ca şi reprezentant al ţării în Adunarea Naţională de atunci; el a tipărit *Nemesis* şi *Bolintiniadele*, o culegere de satire, în care întrebuinţează arma poeziei împotriva duşmanilor săi, şi el a strecurat şi în cutare din această serie de episoade atacurile contra adversarilor Unirii, şi în acest caz Mihai Viteazul acoperă figura lui Cuza-Vodă. Mă întreb dacă în atitudinea acestuia nu erau reminiscenţe din Mihai Viteazul: în uniforma lui Cuza, în felul de a se adresa către popor, în iubirea lui pentru armată şi în toate speranţele pe care le întrezărea.

Dar prefer acestor bucăţi altele, şi anume: *Mihai la bătălie,* care se sprijină pe o legendă creată de Bolintineanu însuşi şi care nu există în paginile istoriei, pe urmă *Mirăslău,* descriind lupta în care, cum se ştie, Mihai a fost învins de Basta, şi *Mama lui Mihai,* în care Bolintineanu, care a scris şi *Mama lui Ştefan cel Mare*, încearcă să strămute aceeaşi situaţie a legăturii între fiul luptător şi mama care-l aşteaptă îndelung.

Venim acum la felul cum generaţiile de la 1890 încoace au înţeles pe Mihai Viteazul, altul decât cel dulceag, înflorit şi parfumat în care l-a înţeles Bolintineanu.

De la 1890 în istoria literaturii noastre începe un nou capitol. Acei care au participat la alcătuirea acestui capitol n-au nici o pretenţie, nici o trufie cu privire la lucruri care sunt aşa de evidente, încât se impun

de la sine. O nouă stare de spirit a fost creată; poporul nostru a ieşit din romantism. Formalismul sec, care urmase după romantismul născut din imitarea, adesea zadarnică, a literaturilor străine, a făcut loc, pe la 1890, unei conştiinţe noua despre noi înşine, despre ceea ce suntem, despre ceea ce avem şi ceea ce putem. Mulţi vor să întunece mişcarea de la *Sămănătorul*, care n-a fost mărginită numai la această revistă, ci a însemnat un fel de a fi în literatură al acelei întregi generaţii pe care destui ar dori să o vadă îngropată cu totul. Întâmplarea a făcut însă ca, pe lângă aceia pe care soarta i-a luat, să fie şi alţii pe care altă soartă, rea pentru duşmanii lor, îi menţine în viaţă şi care se îndărătnicesc să nu moară.

Se întâmplă chiar să fie unul cu deosebire viu şi care e hotărât să apere, nu numai ceea ce a putut face el, dar ceea ce au făcut cei mai merituoşi decât el, care au stat împrejurul lui, care au colaborat la această faptă de cugetare şi care, fiindu-le gura astupată de pământ astăzi, nu se pot apăra, faţă de epigonii care cred că tăgada mişcării de la *Sămănătorul* creează în locul ei o alta.

Socotind că toate figurile trecutului nostru ne trebuiau pentru a ridica prezentul, n-am umblat romantic, căutând subiecte noua în trecutul românesc, ci, dându-ne sama, dincolo de literatura noastră, dincolo de poezia acelora dintre noi care erau numai poeţi, că toate forţele vii ale neamului nostru trebuie întrebuinţate pentru opera cea mare care sub ochii noştri s-a îndeplinit acum, am ridicat trecutul, nu pentru a pune buchete de flori artificiale pe fereastra întredeschisă a unei iubite sentimentale, ci pentru a face din trecutul acesta ce a fost cu adevărat, în toată vigoarea, în toată măreţia, în toată sublimitatea sa plină de încordare şi jertfe.

În felul acesta, firește, între toţi ceilalţi, Mihai însuşi s-a ridicat înaintea ochilor noştri, şi am avut conştiinţa că a fost, cum a şi fost în realitatea lui chinuită şi dureroasă, un om întreg, crunt, mut, tulburat de grozave patimi, mânat înainte de porunci cărora zadarnic s-ar fi încercat să se împotrivească, ridicând pe umerii săi soarta unui neam întreg, deschizând largi porţile viitorului lui. Ca figură tragică l-am văzut toţi, şi am încercat, fiecare după puterile noastre, să-l redăm. Ce va face simbolismul din figura lui Mihai şi a celorlalţi, Dumnezeu ştie, văzând ce sunt în stare să facă în domenii mai accesibile pretenţioasei lipse de talent; noi însă ne-am încercat, potrivit firii noastre, să facem din el o vedenie de realitate îndemnătoare pentru contimporanii noştri, fie în genul liric, fie în cel dramatic.

Eu însumi am îndrăznit să încerc o dramă despre Mihai Viteazul, pe care poate o veți vedea în întregime după câteva săptămâni, aici, la Teatrul Național.

Voi menționa din opera unui scriitor, din fericire, nu numai în viață, dar încă tânăr, d[omnul] Corneliu Moldovanu, felul cum a înfățișat dânsul lupta de la Mirăslău. Este, într-adevăr, o bucată foarte bună și foarte frumoasă.

Nu voi face să se cetească poezia, atât de frumoasă totuși, a lui Cerna, *Pace*, pentru următorul motiv: este vorba de „însângerata umbră a lui Mihai" într-un vers care face să vibreze sufletul tuturora, dar poezia nu e în rândul întâi pentru Mihai; ea trece prin el pentru ca – printr-o întreagă expunere filosofică, de ordin foarte înalt, dar care nu interesează aici – să ajungă aiurea, și chiar la alt ideal decât la idealul lui Mihai. Noi suntem aici însă pentru a pomeni idealul lui Mihai: nu ne privește viața lui, amestecată pentru a ajunge aiurea, ci tot ce pune în lumină însăși această viață și numai această viață. Prin urmare, să nu se creadă că este o lipsă de iubire față de Cerna, pe care l-am cunoscut, pentru care am avut în vremuri poate sentimente care n-au fost mai puțin duioase decât ale celor care au bătut monedă cu talentul său, neavând aur în propria lor ființă, ci-l lăsăm la o parte numai pentru că locul *Păcii* lui Cerna nu este aici.

Încă un singur lucru înainte de a încheia: fiindcă generația care se ridică acum ne găsește așa de bătrâni, după ce generația precedentă ne găsise așa de tineri, încât se poate zice că noi n-am avut nicio existență, fiind cuprinși între vădita antipatie a predecesorilor și între antipatia nu mai puțin mare a generației de astăzi, foarte grăbită să ne ia succesiunea, ne putem gândi la ce va face ea din figurile simbolice ale istoriei românilor, dintre care în rândul întâi se ridică figura lui Mihai, mai însemnată astăzi de când pe sprijinul faptei sale am făcut fapta noastră. Și vom spune, deci, când se va pregăti această generație să se atingă și de această mare figură a lui Mihai Viteazul, i-aș da un singur sfat: sfatul de a deveni eroică înainte de a atinge eroii.

ADDENDA

O statuie a lui Mihai Viteazul în Craiova

Văd că oltenii se pregătesc să ridice o statuie lui Mihai Viteazul. S-a constituit comitetul şi, cum sunt ei expeditivi, e de crezut că peste câţiva ani un al patrulea monument se va adăugi celor ce împodobesc astăzi sau vor împodobi mâne capitala ţinuturilor oltene.

În această lăudabilă hotărâre este, desigur, acel patriotism local, îndărătnic şi exclusivist, care face puterea României de dincolo de Olt. Mihai Viteazul e oltean şi el, căci doar nu degeaba zice cântecul:

Auzita-ţi de-un oltean,
De-un oltean, de-un craiovean.

Numai cât cântecul e iscodit. Mihai era fiul unui domn, Petraşcu cel Bun, care era oltean doar pentru că a murit la Râmnicu Vâlcii. Se poate să fi fost olteancă mamă-sa, Teodora, dar se poate să nu fi fost, deşi s-a adăpostit la bătrâneţe în nenorocire între călugării de la Cozia. De peste Olt era însă soţia lui, Stanca, care-i aduse moşii în această parte a ţării. Iar că a fost ban de Mehedinţi şi pe urmă şi de Craiova n-are însemnătate locală: aşa au fost olteni o mare parte dintre boierii de frunte ai Ţării Româneşti!

Dar într-o privinţă caracterul oltean al lui Mihai se poate susţinea. El aducea cu dânsul însuşirile lui neobişnuite, de iniţiativă, de îndrăzneală şi vitejie, aducea isteţimea intrigii constantinopolitane învăţată de la meşterii din Ţarigrad, aducea dreptul lui de-a domni.

Şi atât. Tot ce-i adusese ca avere soţia lui, tot ce avea el însuşi din agoniseala lui, era zălog la creditorii prin care-şi căpătase scaunul. Dar, pentru a fi ce dorea el, cu mult mai mult decât robul plecat al

sultanului şi datonicul plin de teamă al ienicerilor, pentru a-şi putea destinde aripile rotindu-se cuceritor peste multe şi largi plaiuri, îi trebuiau ostaşi şi bani, adică ostaşi fără plată şi plată pentru ceilalţi ostaşi.

Buzeştii, trei fraţi cu trei sute de moşii au făcut cu putinţă prefacerea lui Mihai Vodă, fiul lui Petraşcu Vodă în Mihai Viteazul, întemeitor al măririi sale prin învierea energiei războinice româneşti.

Buzeştii erau însă olteni. Moşiile lor erau peste Olt. La Olt le sunt mormintele. Oltenia îşi are, deci, drepturile ei asupra lui Mihai Viteazul şi forma cea mai nobilă în care şi le poate revendica e monumentul ce se plănuieşte astăzi.

Iniţiatorii să se ferească de o simplă imitaţie a statuii de fabricaţie franceză de pe bulevardul Academiei. Tot mai mult cred că va trece timpul statuilor-portrete, reci şi moarte ca bronzul şi marmura din care sunt făcute. Şi nici alegoriile în stil clasic pe care numai un călăuz expert le-ar putea explica, nu-şi au rostul.

Mai ales la noi trebuie *o poezie care să-nveţe*, o lecţie săpată sau turnată, un îndemn pentru simţirile mai grele. Aş vedea un Mihai desfăcându-se de pânzele bătrânelor lui vremi. L-ar înconjura în aceeaşi năvală tovarăşii de odinioară, nelămuriţi cu toţii ca amintire. Şi în faţa lor s-ar ridica, reali, exacţi, întregi, într-o pornire tot aşa de furtunoasă, sărind de pe o treaptă pe alta a piedestalului până sub ochii strămoşului luptătorii de azi, cu arma gata, pentru a îndeplini trainic ceea ce trecător s-a îndeplinit printr-însul. Şi în rândurile lor s-ar zări alţi români care în mişcarea lor întreagă ar spune că de mâinile lor au atârnat lanţuri care acum s-au rupt.

Rog pe domnii iniţiatori să se oprească puţin, la timpul său, şi asupra acestei propuneri.

Aducerea capului lui Mihai Viteazul

Vin de la un drum lung, în care am străbătut de la Iaşi până în Târgovişte ţara întreagă aducând din locul de pribegie ameninţată de duşmani la locul de odihnă asigurată osul sfânt ce ne-a rămas de la acela care în amintirea poporului nostru trăieşte ca Mihai cel Viteaz.

Pretutindeni s-a adus cuvenita cinste acestui cap tăiat de sabia protivnicilor, în care suntem obişnuiţi să vedem moaşte ocrotitoare pentru binele ţării şi naţiei noastre. Au sunat trâmbiţele la trecerea lui, imnul regal s-a cântat înaintea acestei rămăşiţe omeneşti de trei sute şi mai bine de ani; s-au plecat steagurile şi armele s-au prezentat. Cuvintele cele mai alese s-au rostit, şi cele mai frumoase flori s-au pus cu braţul pe cosciugul lui.

Dar ce ne-a mişcat mai mult pe cei care-l însoţeam a fost evlavia celor mici şi smeriţi care, fără să fi citit cărţi şi să fi auzit lecţii despre dânsul, simţeau bine în inima lor adâncă folosul ce a venit de pe urma acestui războinic, grozav în lupta pentru dreptatea creştinătăţii.

La gara din Iaşi hamalii îşi scoteau şăpcile înaintea Domnului de pe vremuri şi-şi făceau cruce. Lângă Ploieşti, Mitropolitul Pimen al Moldovei a văzut sătenii pe câmp care-şi lăsau lucrul ca să se închine cu evlavie marelui mort care în viaţa lui dusese la război pentru neam pe înaintaşii lor. La Târgovişte, femei din mahalale, copii desculţi alergau cu mănunche de flori şi n-aveau bucurie mai mare decât aceea când vedeau că prinosul sărăciei şi umilinţei, dar şi al nevinovăţiei şi bunătăţii lor, se aşează pe sicriu lângă osul alb al capului tăiat de sabie pentru că era al unui român ridicat prin vrednicia lui mai sus decât trufia altor neamuri.

Azi ce a mai rămas din Mihail Voievod stă sub lespedea de

marmură de la Dealu. În mormânt, Regele, desfăcând de la gâtul său crucea care poartă numele Viteazului, a pus-o lângă capul mucenicului. Și această cruce, care stă pe pieptul atâtor fii ai poporului care au călcat pe urmele lui, spre scopurile lui, stă acolo ca o veşnică legătură între ce a făcut el pe vremea lui şi ce a făcut apoi o naţie întreagă pentru nedesfăcuta ei unire.

Un om de sinceritate: Mihai Viteazul

S-a făcut foarte multă vreme comemorarea lui Mihai Viteazul la Bucureşti ca un fel de datorie obositoare şi neplăcută a Ligii Culturale. Adică în ziua această de 8 noiembrie veneam la biserica lui Mihai Vodă – pe care a reparat-o destul de bine Comisia Monumentelor Istorice, în ceea ce priveşte exteriorul, unde am restabilit vechiul stil, dar în interior, din nenorocire, nu putem face nimic pentru că este acolo o pictură cu desăvârşire stricată şi nu ar fi uşor de redat înfăţişarea de odinioară, – se făcea slujba, destul de lungă, pentru creştinii de faţă, după care venea parastasul şi la urmă o cuvântare care nu avea totdeauna răsunet, fiindcă, din nenorocire, cu scăderea sentimentului religios, publicul care vine la sărbători este alcătuit din persoane de o anumită vârstă care nu înţeleg nimic nici din slujbă, dar care cred că-şi fac o datorie stând înaintea unui preot ale cărui cuvinte rămân neinteligibile pentru dânşii. Erau oameni care aveau un Mihail sau Gavril în familie şi care nu doreau nimic mai mult decât ca discursul să se isprăvească şi ei să se întoarcă acasă. Eu nu mă las iluzionat de publicul dinaintea mea: dacă preţuiesc mult publicul de astăzi, ştiu ce înseamnă acela de la comemorarea lui Mihai Viteazul în Bucureşti, care se face şi acum: vorbeşte d[omnul] Lenguceanu şi-i doresc să aibă alt public decât acela pe care l-am avut eu în curs de vreo treizeci de ani. Uneori am mers la alte biserici; anul trecut, am avut astfel comemorarea la biserica lui Radu Mihnea, mult mai încăpătoare decât cea, de relativă sărăcie, a lui Mihai Viteazul –, clădită şi ea pe altă biserică mai veche.

M-am gândit, anul acesta, la un lucru – şi la Târgovişte facem începutul – dacă n-ar fi bine pentru comemorarea lui Mihai Viteazul,

care este o necesitate sufletească pentru noi, o lecție de energie, un exemplu de întărire a unei societăți gata să înfrunte toate riscurile și mergând în îndeplinirea datoriei până la moarte, lucru care se întâlnește așa de greu în timpurile noastre când fiecare-și drămăluiește datoria după anumite rosturi și profituri pe care le poate da viața, dacă n-ar fi bine ca, în loc să ținem comemorarea tot la București, comitetul central al Ligii Culturale cu președintele ei să meargă în locurile care sunt legate de viața lui Mihai Viteazul.

Și, iată, anul acesta, suntem la Târgoviște. Mărturisesc aș fi dorit, întâi, ca toată Târgoviștea să fie adunată la Dealul și de acolo să ne fi coborât aici, pe când, sus, slujba, foarte frumoasă, a fost făcută de un singur preot, cu elevii de la școală și cu participarea noastră. În anul viitor s-ar putea să se facă această comemorare acolo unde, de curând, s-a cinstit locul unde au fost îngropate rămășițile lui – în afară de capul care a fost adus aici de o pioasă femeie din boierimea de atunci –, iar restul trupului celui mort așa de dureros și batjocorit și după moarte atâta vreme de niște dușmani cu desăvârșire fără suflet și fără cel mai mic sentiment de pietate și respect față de mort, restul s-a amestecat cu pământul de acolo. Oasele lui sunt frământate în țărâna aceea pe care odinioară a stropit-o cu sângele său.

Și, atunci, în acel loc unde, foarte multă vreme, spre rușinea noastră, a fost numai o cruce de lemn, așa cum se așează pentru orice individ răsturnat de un automobil și omorât pe marginea drumului, ba mulți dintre aceștia au o cruce de piatră, pe locul acela unde acum mi se pare că s-a făcut ceva mai convenabil, aș dori să ne întâlnim în anul viitor.

În alt an s-ar putea merge la Călugăreni, unde Comisia Monumentelor Istorice, găsind un monument batjocorit într-un loc de depozit al murdăriilor, s-a îngrijit să se facă aceea ce trebuia să fie de multă vreme. Tot așa ar trebui să mergem în alte locuri unde Mihai Viteazul a dat bătălii, unde l-a ajutat norocul sau unde l-a pândit nenorocirea, și ar fi și un act de expiație pentru urmașii dușmanilor lui de odinioară care ar asista la slujbă. S-ar putea merge la Mirăslău, unde trădarea nobilimii din Ardeal și lipsa de orice simț de camaraderie și de legătură sub stăpânirea aceluiași împărat din partea lui Basta a adus înfrângerea lui Mihai Viteazul. S-ar putea merge la Goroslău, unde Mihai și-a luat revașna, care a făcut să fugă înaintea lui mulțimile acelea învălmășite, fără nicio ordine, fără niciun simț de datorie, fără nici un ideal, pe care le târa Sigismund Báthory, un om care a fost, în fața lui Mihai Viteazul, ca să întrebuințăm cuvântul

cronicarilor de odinioară: „o poznă a firii": a trăit ridicol, a murit ridicol în retragerea sa, plângându-se la toată lumea că e luat în râs, pe când trebuia să caute în el însuşi mijlocul de a nu fi luat în râs de nimeni.

Iată o călătorie care s-ar putea face în curs de mai mulţi ani prin toate locurile pe care s-a întins gloria, suferinţa şi martiriul lui Mihai Viteazul. Iată pentru ce am venit noi, – în afară de Comisia Monumentelor Istorice, reprezentanţii Ligii Culturale. Şi, aveţi aici pe cineva care a comandat în regiunile cele mai primejduite în timpul războiului, generalul Schina, care vine tocmai în momentul când se va vorbi de anumite linii din conduita lui Mihai Viteazul, care corespund cu liniile care au fost urmate în timpul Marelui Război de oamenii care şi-au făcut datoria aşa ca el.

Eu mă simt oarecum obligat să vă vorbesc despre sinceritatea lui. Nu despre faptele lui, cunoscute mai bine sau mai rău, nici despre acţiunea lui diplomatică, ci despre laturea sufletească, intimă a lui, despre acea sinceritate, care este, fără îndoială, o onestitate, dar care nu rămâne înăuntru, ci pe care te simţi dator să o arăţi în afară. O pot urmări mai uşor fiindcă tocmai am isprăvit, fără s-o ştiţi, aşa cum se fac toate lucrurile bune, pe neştiute, am isprăvit acum câteva luni de zile o carte pe care o începusem când eram foarte tânăr: *Istoria lui Mihai Viteazul*. Istoria lui Mihai Viteazul pe care Bălcescu n-a avut norocul s-o ducă la sfârşit. Acum treizeci de ani rămăsesem şi eu în drum, oprindu-mă înainte de suirea lui pe tron, ca să ajung a o isprăvi abia în anul acesta. Zilele patimii Domnului le-am trăit în cunoştinţa patimilor lui Mihai Viteazul, dar ceea ce s-a întâmplat mai târziu cu moştenirea lui poate fi considerat şi ca o înviere a gândului lui, ca o săvârşire a acelui ideal pentru care el s-a luptat şi a muncit. Au fost nişte zile foarte grele pentru mine, pentru că materialul privitor la Mihai s-a îngrămădit enorm; eu însumi am închinat ani întregi din viaţă pentru a-l culege pe toate drumurile, şi, cum tot se alege cineva cu puţină recunoaştere, s-a găsit un cercetător care nu mai este în viaţă, un bănăţean, de altminteri foarte încălzit de amintirea lui Mihai Viteazul, ca să numere toate greşelile de tipar care pot fi în două mii de pagini. Evident am fost foarte recunoscător cui îmi arăta greşelile. Dar poate în opera îndeplinită era şi altceva decât greşeala de tipar ce se poate strecura într-o carte lucrată de foarte multe ori noaptea, către ziuă, când atenţia oboseşte. Era un material enorm de prelucrat, şi acest material un tânăr îl poate prelucra în răgaz: ia notele, le alătură şi

pe baza acestor note alcătuieşte lucrarea –, aşa este când ai douăzeci, treizeci, fie şi patruzeci de ani, dar, când ai trecut, şi de multă vreme, de şaizeci de ani, şi când înainte nu sunt porţile larg deschise ale vieţii, ci alte porţi întunecate pe care le vezi din ce în ce mai aproape, nu-ţi poţi îngădui aceasta. A trebuit, deci, să lucrez nu cu note, ci cu cărţile înaintea mea, necontenit adăugând, schimbând, îndreptând. Din scrisul acestei cărţi am ieşit obosit pe nu ştiu câte luni de zile, aproape bolnav, dar era o jertfă atât de mică faţă de acela care făcuse jertfa aşa de mare, cu toată fiinţa sa, pentru binele acestui popor. Cartea aceasta am început-o când aveam mai puţin de treizeci de ani cu gândul de a povesti numai. Aceasta nu înseamnă că pe vremea aceea nu avea cineva simţ pentru ce a fost Mihai şi idealul pe care l-a reprezentat. Am fost o generaţie de credinţă şi am îndrăznit, noi, tineretul de la 1900, să credem că România aşa de mică şi răzimată pe alianţa cu Austro-Ungaria şi Germania, aşteptând ca în cine ştie ce război viitor să fim şi noi aşa nişte ajutători din coadă, din care cauză nici nu ne-am înarmat cum trebuie, arsenalele germane fiind acelea care trebuiau să ne dea muniţii, că această ţară care, după expresia, din nenorocire adevărată, a omului de treabă care a fost Vodă-Ştirbei, trebuia să fie „veşnic smerită", nu trebuie să rămâie aşa. Pe vremea aceea am îndrăznit să spunem înaintea unei clase sociale foarte legată de acea alianţă a noastră şi nevăzând nimic dincolo de dânsa, foarte îngrijorată să nu supere Berlinul şi, din cauza aceasta, închinându-se la Viena şi făcând curte, de politeţă, şi faţă de Budapesta, în faţa unui om ca Dimitrie Sturza, germanizat până în fundul oaselor sale, şi a normelor apăsătoare de disciplină politică ale unui Petru Carp că suntem o naţiune menită să trăim într-un singur stat, că aceasta trebuie s-o urmărim, că se cere să fim gata pentru momentul când lucrul se poate face şi, atunci, cu întregul risc de a pieri România veche, s-o facem pe aceasta nouă. Aveam sufletul care trebuia ca s-o umplem, şi numai aşa s-a realizat minunea. Unii dintre noi s-au dus, şi avântul tinereţei nu mai e nici la ceilalţi, iar România de astăzi se umple cu foarte puţin suflet de cei care au venit după noi. Am şi o mare îngrijorare în ce priveşte acest tineret, care nu cu deprinderi de danţ şi fotbal poate apăra hotarele primejduite pe care le avem astăzi, – tineret cu muşchi tari şi inimă puţină, care trebuie corectat cu toate mijloacele, fiindcă altfel toată moştenirea noastră se prăbuşeşte.

Dar vin la caracterizarea făgăduită. Când am început a scrie istoria lui Mihai Viteazul, îl vedeam aşa cum îl vedea toată lumea: eroic.

Atunci îl vedeam eroic, acum îl văd tragic; atunci îl vedeam puțintel ca statuia de bronz a „căpitanului" cu paloșul în mână, suit pe calul năzdrăvan și mergând la cucerirea Ardealului. Așa credeau toți, și era imposibil să nu fii influențat de atmosfera de atunci. Pe de altă parte, era și o epocă de erudiție: după romantismul unui Urechia și Tocilescu, care odinioară dăruise capului lui Mihai Viteazul cutia aceea cu împodobiri de carton pe care am înlocuit-o eu cu mormântul de marmoră care este la Dealul, plătit de Nicolae Filipescu, pe atunci ministru de Război, ne-am rupt de la tradiția de fraze mari a lui Urechia și Tocilescu. Aveam un sentiment de adâncă rușine față de frază; toată retorica de odinioară ni se părea o insultă pentru idealul pe care îl servește și pentru oamenii către care se ridică un astfel de omagiu. Noi, veniți de la școlile din străinătate, deprinși cu disciplina strictă a studiilor medievale, culegeam și grămădeam în jurul lui Mihai Viteazul cât mai multe amănunte. Este, de altfel, acum o generație care ne întrece și care vede în scrierea istoriei o operă de cugetare rece, ca și cum s-ar trata un subiect de fizică, de chimie sau de matematică; gata să strige, imediat ce se zbate puțintel suflet în prezentarea istorică; ei nu fac decât să adune praful de deasupra mormintelor, în loc de a face ca din morminte să răsară din nou viața îngropată acolo; generație de cenușari ai studiilor istorice, în loc să fie și ei învietori ai oamenilor de odinioară!

În împrejurările acestea a fost începută, deci, de mine *Istoria lui Mihai Viteazul*. Și, evident, dacă-l urmărește cineva pe Mihai înainte de suirea pe tron, înainte de răscoala împotriva turcilor, el apare ca ostaș și pribeag. Cealaltă figură a lui Mihai Viteazul a răsărit pe urmă, după ce, reluând peste treizeci de ani subiectul, m-am găsit, de data aceasta, înaintea problemelor pe care și le-a pus el, înaintea hotărârilor pe care le-a luat el, și am putut să-mi dau samă de primejdia acestor hotărâri și de nesfârșita credință pe care de la început a cheltuit-o el. Cum a răsărit, într-un chip minunat, la Argeș, trupul lui Basarab Voievod, întemeietorul Principatului muntean, – cine s-ar fi așteptat ca, săpând în cutare loc, să-l vadă pe mortul de pe la 1350 apărând învești mântat în hainele de purpură, purtând, încă în momentul acela, cingătoarea de aur, inelul de aur în deget, foarte ușor de recunoscut, cu trupul cvasi-întreg? –, tot așa a apărut, în alt moment, într-un chip straniu, „spovedania lui Mihai Viteazul", una din revelațiile minunate care vin să lumineze uneori o personalitate istorică.

Prin astfel de lucruri venite mai târziu s-au impus atenției noastre alte explicații. Până atunci nu cred să ne fi gândit de ajuns nici la

împrejurările în care fusese crescut omul şi la sângele pe care-l avea. Mihai Viteazul este, desigur, – pentru noua teorie care-i tăgăduieşte această descendenţă vezi comunicaţia mea la Academia Română în jurul lui Mihai Viteazul, – fiul lui Petraşcu cel Bun. S-au găsit şi de aceia care au vrut să-l dovedească fiu legitim, dar aceasta este greu. El se coboară, fără legitimitate din Petraşcu şi acesta era fiul lui Radu Paisie şi nepotul lui Radu cel Mare, îngropat la Dealu în faţă cu dânsul. Şi corpul lui Radu a fost, mult timp, un obiect de curiozitate, dar acum şi el s-a învrednicit de liniştea pe care o merită prin calităţile şi virtuţile lui.

În ce priveşte pe mama lui, în timpul din urmă cineva, de altminterea un foarte bun cercetător, cu impietate a căutat să o arăte, pe baza unui basm unguresc, ca o cârciumăreasă de la Piua Petrei, la gura Ialomiţei, ca ruda unui epirot oarecare, Iani, care nu era Cantacuzin. Nu era vorba încă de întrebuinţarea întregului aparat ştiinţific, ca de d[omnul] P. P. Panaitescu, pentru aceasta. Nu-i mai puţin adevărat că această Teodora, care s-a făcut călugăriţă şi e îngropată la Cozia într-un mormânt, deschis acum, alături de mormântul lui Mircea cel Vechi, nu era româncă şi, dacă se admite că Iani-i era rudă, în sângele lui Mihai Viteazul era şi ceva înrudit cu al vechilor bizantini.

Dar, grec, bizantin e pentru unii un om care ştie să acopere adevărul, să înşele, să supuie pe alţii prin mijloacele ordinare pe care de obicei le confundăm cu inteligenţa, şi se întemeiază o întreagă carieră de mare bărbat politic pe faptul că ştie cineva să se învârtă în anumite împrejurări, pe când un singur lucru poate fi mare într-un om: sinceritatea, sinceritatea aceea pe care sunt sigur că Miahai Viteazul a avut-o. S-a ridicat unde s-a ridicat, a luptat cu toate puterile sale, a suferit de o suferinţă nobilă şi a murit de o moarte glorioasă pentru că de la început a fost în sinceritate.

Dar se obiectează că a fost boier ca alţii, că a luat în căsătorie o văduvă cu avere mare, că a mers la Constantinopol şi a stat acolo o bucată de vreme, fiind, ca orice fiu de domn, periclitat de aceia care nu voiau ca el să ajungă a se sui pe tron, că, intrând în lumea de afaceri de acolo, el s-a ridicat prin aceşti oameni de afaceri, că l-a susţinut Andronic Cantacuzino, a cărui scrisoare cu privire la domnia lui Mihai s-a păstrat într-un chip minunat, arătând că până atunci tronurile noastre au fost ocupate de tot felul de aventurieri, de cămătari, iar acum un fiu de domn adevărat se aşează în scaun, – foarte interesantă această mărturie a lui Andronic Cantacuzino –, că l-a susţinut şi ambasadorul Angliei la Constantinopole, un anume Barton, care se

ocupa de plasarea de capital şi, desigur, că a căutat să aşeze pe Mihai Viteazul la Bucureşti pentru a avea folos de la dânsul, că banii întrebuinţaţi pentru a cumpăra pe turci, după un obicei care stăpânea şi atunci şi a stăpânit multă vreme Împărăţia turcească, au fost luaţi de la ieniceri, de la greci, de la armeni, altă afacere pentru aceştialalţi care l-au finanţat şi care înţelegeau să fie plătiţi. Se aruncă, astfel, o umbră asupra lui la început.

Pe de altă parte, Mihai a avut a face în Ardeal cu cei mai şireţi şi uneori cu cei mai proşti dintre oameni, şi faţă de omul prost şi rău eşti silit uneori să recurgi la mijloace care samănă cu viclenia, căci e un lucru teribil să aibi a face cu prostul şi să ştii cu siguranţă că nu-l poţi face să iasă din prostia lui.

Între acei pe care a trebuit să se sprijine dominaţia lui în Ardeal era împăratul Rudolf, un nebun, care întreba stelele în ce priveşte ce-l aştepta pe dânsul.

Era vorba să se aşeze în Ardeal arhiducele Maximilian, un fricos, care se prezentase pentru coroana Poloniei şi fusese ales altul, Sigismund de Suedia, şi cele două armate s-au întâlnit, dar, în loc să încerce hotărârea prin arme, el a capitulat, la Bedzin şi după aceea i-a părut rău, iar acum voia să întrebuinţeze pe Mihai ca să câştige Polonia pe care n-o ştiuse el însuşi cuceri: nu zicea niciodată că nu vrea să vie în Ardeal, dar punea condiţii anume pentru ca să nu fie îndeplinite.

Mihai Viteazul era considerat la Praga, la Viena, cele două capitale de atunci ale Habsburgilor ca reprezentantul unui provizorat, care, în momentul când va veni Maximilian, va înceta. Vă puteţi gândi pentru autoritatea unui om ce teribil este să fie considerat ca provizoriu.

La Viena şi Praga, care nu voiau, totuşi, să ia o hotărâre, dorinţa cea mai călduroasă era ca el să plece, deşi nu aveau pe cine pune în loc.

Pe de altă parte, Mihai a trebuit să aibă a face în Ardeal chiar cu nişte oameni de o valoare morală foarte joasă.

Împăratul trimisese acolo doi comisari care nu aveau nici plenipotenţă, nici ban în buzunar, fiind puşi să-l spioneze şi să-l îndemne în fiecare moment a se duce.

Unul era un om foarte simplu, ungur de veche rasă bună, de origine secuiască, Mihail Szekély care a înţeles pe Mihai Viteazul cum un ostaş înţelege pe alt ostaş: e singurul care l-a tratat milităreşte şi căruia i-a părut rău când a văzut că el se prăbuşeşte, şi nu din vina lui.

Alături era însă un croat, Davind Ungnad, pe care Mihai a trebuit

să-l cunoască în toate şovăielile unui spirit dezgustător: vanitos, pretenţios, încurcând pe alţii şi încurcându-se pe dânsul, dar trimeţând rapoarte nesfârşite; a dat Dumnezeu de n-a văzut sfârşitul lui Mihai.

Şi, în afară de ei doi, mai era doctorul Prezzen, cel care trebuia să vină cu bani, dar a zăbovit jumătate de an şi a sosit fără bani ca şi fără hotărâre, – fiindcă hotărârea în ce priveşte pe Mihai a venit, dar după ce el nu mai era în stare să se folosească de această hotărâre.

Împotrivă – un albanez, îmbătrânit în cele mai urâte războaie pomenite de istorie: războaiele religioase din Ţările de Jos, unde se produsese răscoala împotriva lui Filip al II-lea, care continua, şi se trimiteau acolo, anumiţi* diplomaţi şi generali, a căror funcţiune era aceea de a ameninţa şi, dacă se poate, de a omorî. Prin urmare, experienţa pe care şi-o câştigase Basta era aceea din Ţările de Jos, unde se făcuseră atâtea crime pe motiv de credinţă faţă de rege şi de Dumnezeu. Un om amărât, bănuitor, înveninat, nesigur, supărat că nu intrase odată cu Mihai în Ardeal. Mihai dorise să fie împreună de la început, ca buni camarazi, dar, cum Basta n-a avut curajul să înainteze, Mihai a luat singur Ardealul.

Trăind în mijlocul acestor oameni, ar fi trebuit să înşele şi el, să mintă şi el, să se prefacă şi el, apărându-se împotriva acestor mijloace ignobile, dar recurgând deseori şi el la dânsele.

Am întreprins cercetarea din nou a actelor, cât mai multe, privitoare la viaţa lui. Şi nu cu mintea unui profesor de treizeci de ani care nu ştie ce-i viaţa. România părea pe la 1930 că e pe un drum aşa de sigur încât nu credeam că trebuie să facem politică, şi, silit să o fac pe răspunderea mea, cunoscusem personal toată minciuna, toată vânzarea, toată nesinceritatea care se găseşte în viaţa politică pe care o încercasem pe spinarea şi, fără vină, şi pe obrazul meu.

Ştiind acum ce este un prieten fals, ce este un ajutor care te compromite, şi ce este să fii chemat pentru un anume rol şi după câteva săptămâni să ţi se dea a înţelege că trebuie să faci ceea ce făceau şi ceilalţi: să mături mucurile de ţigări ale vieţii politice de la noi; chemat pentru o funcţie eroică, să mi se spuie că nu este cazul de aşa ceva, ci să continui un putred vicariat care să nu supere pe nimeni, aşa am ajuns a fi eu.

Deci, omul de peste şaizeci de ani care a trecut prin aceste umilinţe fără să le fi meritat, şi fără ca el să fi cerut situaţia care le aduce cu sine, omul care a dorit să fie sprijinit în intenţiile sale de a

* În text greşit: „cu anumiţi" (*n. ed.*).

face bine şi n-a găsit în naţiunea sa nici un fel de sprijin, altfel judecă o tragedie umană cum a fost a lui Mihai Viteazul. Dacă nu ar fi fost chiar acea mărturisire de la dânsul, încă îmi ajungea propria încercare pentru a înţelege această carieră aşa cum a mers din lună în lună, din an în an, tot mai sus şi către o primejdie tot mai mare.

Documentele lui Ştefan cel Mare s-au tipărit de multă vreme înainte de război; ar fi bine ca şi scrisorile lui Mihai Viteazul, traduse în româneşte, să se pună alături de Mărturisirea lui, şi vă asigur că ar face bine sufletului oricărui ostaş. Este atâta sinceritate în ele, şi nu este suflet omenesc care să nu fie mişcat de această continuă sinceritate. Trebuie să înlocuim astfel, chipul lui Mihai Viteazul călare pe calul de război, eroul fără contenire şi să punem în locu-i altul, de la început până la sfârşit: martirul neînţelegerii, răutăţii şi prostiei omeneşti.

Cele două mari dovezi pentru dânsul sunt acestea: una expunerea pe care a făcut-o la Praga înaintea Împăratului. Primit la început ca un oaspete indezirabil, trimes la han, abia îmtâmpinat de câţiva oameni, căci nu-i strânsese încă nevoia pe imperiali, până nu a venit vestea că în Ardeal Basta a fost măturat prin acţiunea cancelarului polon Zamoyski, mult mai puternic decât un rege fără autoritate şi iniţiativă, [şi că] Sigismund Báthory se întorsese în Ardeal. Acum a fost căutat Mihai de aceia care, când nu era primejdie, nu ştiuseră să-l întâmpine şi să-l găzduiască.

Acum el putea cere orice: era dreptul şi era datoria lui. Mihai Viteazul n-a ştiut-o, şi de aceea a murit. Trebuia un om pentru lucrul greu, dar el să ştie refuza, să spună: nu merg decât dacă-mi daţi Ardealul. Dar şi fără aceasta, sufletul sincer a mers.

Când, duşmanii au simţit apoi că pe acest Ardeal îl vrea pentru dânsul, ei au recurs la crimă. Mihai a primit, după victorie, în cort, vizita câtorva soldaţi, care îl convocau la Consiliul de război, ce trebuie să decidă ce se va face mai departe. Soldaţii lui Basta, camarazii de luptă, au venit să-l aresteze în numele acelui care nu avea niciun drept pentru că erau, unul lângă altul, comandanţi a două armate deosebite, şi, când a făcut gestul de uimire s-au aruncat bestiile asupra lui şi l-au omorât.

Se împăcase cu Basta, trebuise să se împace cu Basta trecând peste toate resentimentele sale.

Până la sfârşit el declarase Împăratului [şi] Marelui Duce de Toscana că el a fost drept şi loial, credincios, fără ascunsuri, gata să lupte pentru creştinătate, cu tot riscul său.

Voia să ridice creştinătatea răsăriteană unde fusese odinioară. Pe Dunăre îl aclamau bulgarii cu şefii lor, episcopi greci, şi unul dintre aceştia, Rali Paleologul, a stat lângă dânsul până la sfârşit.

A fost o tragedie între direcţia pe care o recomanda acest bizantin şi între aceea spre care îl ducea tot sufletul lui, care se ţinea de Ardeal, tot instinctul lui românesc legat de brazda Ardealului. Vlădica grec îl îndemna spre Adrianopol, spre Constantinopol ca să se încunune ca împărat bizantin. Pe lângă alte elemente de tragică suferinţă necontenită a lui Mihai trebuie să se adaoge şi această rezistenţă faţă de ispita lui Dionisie Rali: splendoarea Constonatinopolului pe care el o părăsea pentru ca să se ţie de pământul acesta de aspră viaţă ţărănească, cu greutatea nobililor unguri, într-o stare de barbarie morală fără pereche, şi cu oraşele săseşti care trăiau o liniştită viaţă îngustă.

Dar în Mărturisirile sale el nu vorbeşte nici de coroana bizantină, nici de dorinţa de a avea Ardealul şi Moldova, ci de un singur lucru: creştinătatea, jertfa lui pentru creştinătate, dorinţa de a face să cadă stăpânirea păgână, de a şterge păcatul acestei profanări. Îl vezi umblând din luptă în luptă, din nenorocire omenească în nenorocire omenească, din nedreptate suferită în altă nedreptate suferită, şi el înseamnă că toate acestea le-a făcut, punând în primejdie persoana sa, familia sa, ţara sa, neamul său pentru a servi creşnităţatea. Şi, la urmă, după ce arată că nimeni nu l-a ajutat, isprăveşte cu strigătul suprem: că şi aşa rămâne în serviciul creştinătăţii.

N-am cunoscut în cercetarea istoriei un mai sincer strigăt decât acesta, cum nici o mai grozavă tragedie decât a lui. Ni-l închipuim prea des făcând să scânteie sabia în dreapta şi stânga şi încântându-se de această strălucire, pe când inima lui plângea şi sângera de pe urma cunoştinţii a ceea ce se putea face, dar şi a netrebniciei oamenilor care îl puteau ajuta întru aceasta şi n-au făcut-o.

În jurul lui Mihai Viteazul

Colegul nostru, membru corespondent, d[omnu]l P. P. Panaitescu, a consacrat o parte din atât de râvnitoarele sale cercetări şi lui Mihai Viteazul, şi lucrările sale, desigur folositoare, au fost prezentate de d[omnu]l general Rosetti cu deosebite laude.

D[omnu]l Panaitescu a publicat întâi o culegere de documente din bogata arhivă din Varşovia a Majoratului Zamoyski şi ziarele care s-au ocupat de volumele d[omniei]sale au vorbit de o descoperire, acuma făcută, a acestui fond. Nu mă veţi ţinea de rău, sper, dacă vă voi destăinui că eu cel dintâi am scos din acest tezaur documente latine şi chiar unul slavon care au îmbogăţit principala culegere de acte privitoare la istoria lui Mihai Viteazul, care figurează, pe peste o mie de pagini, ca volumul XIV din colecţia zisă «Hurmuzaki». În recenzia «documentelor» d[omnu]lui Panaitescu arăt şi aceea că scrisoarea lui Mihai, editată de mine, despre care d[omnia]sa spune că a fost redată cu omisiuni nu are nici o omisiune decât sărirea la tipar a unui rând şi înlăturarea, pe care aveam dreptul s-o fac, a două cuvinte de notă marginală în limba polonă; adaug că în reeditare sunt mai multe greşeli de latineşte pe care le-am semnalat acolo, aşa că nu e nevoie să împovărez această introducere la o discuţie, care mi se pare necesară, cu privire la o anumită interpretare a originii şi rosturilor lui Mihai.

Căci d[omnu]l Panaitescu, care anunţase, la câteva luni după terminarea *Istoriei lui Mihai Viteazul*, pe care, după peste treizeci de ani de cercetări, m-am învrednicit a o duce la capăt, o *Istorie* a eroicului Domn „pe baze noi", a făcut să apară sub titlul, mai curând vag, de *Mihai Viteazul*, ceea ce ar presupune o explicaţie, pe care d[omnia]sa n-ar crede-o necesară, dacă nu s-ar gândi decât să

adune fapte[1], o carte, bine informată şi limpede scrisă, în care, cum singur o spune, se înfăţişează „interpretări".

Şi, cum aceste „interpretări" ating puncte de cea mai mare importanţă din viaţa şi valoarea lui Mihai, care este, o spune de la început, adânc coborât prin noua concepţie, îmi veţi permite să le discut, în speranţa că aş putea să am aprobarea d[umnea]voastră preţioasă.

Întâi, d[omnia]sa socoate, şi o spune cu hotărâre, că Mihai Viteazul *se prefăcea* a fi odrasla lui Petraşcu-cel-Bun, din care face, fără nici un temei, un reprezentant al legitimităţii faţă de „uzurpatorul" Mircea Ciobanul, care avea însă exact acelaşi drept („cel Bun" poate nici nu înseamnă, cum pretinde o cronică indigenă, bunătate, ci numai „cel bătrân", „cel vechi", faţă de Nicolae Petraşcu, fiul lui Mihai: aşa Ştefan cel Mare era „cel Bun" pentru Ureche, deşi numai „bun" n-a fost, iar un document din secolul al XVII-lea îi spune *numai* „cel bun"; ne întrebăm chiar dacă şi „cel Mare" nu are acelaşi sens[2]).

Las să urmeze toate argumentele d[omnu]lui Panaitescu, adăugind la fiecare observaţii care caută să arăte adevărata lor valoare.

Dacă Mihai ar fi fost în adevăr fiul lui Petraşcu, „de mult s-ar fi lăţit vestea despre un urmaş, rămas în ţară, chiar nelegitim, al Domnului a cărui amintire era în mintea tuturor" (p. 12).

Reputaţia lui Petraşcu nu putea fi aşa de mare de să i se caute în orice colţ bastarzii, iar mama lui Mihai n-avea niciun interes să-şi primejduiască fiul destăinuind o naştere care nu era doar de notorietate publică.

A doua afirmaţie: „nimeni nu a ştiut de originea domnească a lui Mihai până la urcarea în scaun" (*ibid.*).

Ea uimeşte. Doar există, la Szamosközy, la Constantin căpitanul şi

---

[1] Dar d[omnu]l Panaitescu apasă în „Introducere": „În ceea ce priveşte tratarea subiectului, ea este, în primul rând, o carte de interpretare şi numai în al doilea rând o povestire a faptelor" (p. 7). Şi, anume „interpretarea sau explicarea acestei epopei a trecutului" (= neamului) „nostru se întemeiază pe metoda de a porni dinăuntru în afară", adică de la condiţiile interne, – ceea ce e, se va recunoaşte, fiind vorba de probleme europene, imposibilă, deşi autorul aşteaptă de aici „explicaţiile adânci" (p. 8).

[2] Petraşcu ar fi fiul lui Radu Paisie, născut în exilul acestuia (p. 7, nota 1), ceea ce pare inadmisibil, şi dată fiind vârsta, care nu putea să fie aşa de tânără, a noului domn. E preţioasă, însă, menţiunea în nota 2 a unei povestiri bulgăreşti asupra epocii, dar mi se pare că a mai fost citată.

chiar la „Anonimul lui Hevenessi" adus înainte de Şincai[1] povestea prigonirii lui Mihai, care căutase la Constantinopol domnia prin unchiul său Iani, de către Alexandru-cel-Rău, mergându-se până la osândirea la moarte şi la scena, popularizată şi prin desemnul lui Papazoglu, a înspăimântării călăului. A doua oară, Mihai ajunge la un „prepus" care nu poate să aibă altă explicaţie. De aici şi fuga la Sigismund Báthory şi intervenţia acestuia, îndemnat şi de vărul Baltazar, pentru ca Mihai să fie făcut domn.

A treia afirmaţie. Mihai nu putea să fie feciorul lui Petraşcu pentru că portretul făcut de Sadeler la Praga în primele luni ale anului 1601 zice: „aetatis XLIII", iar Petraşcu „murise în anul precedent".

Nu înţeleg întâi, socoteala cronologică. „Aetatis XLIII" înseamnă, nu „al patruzeci şi treilea an", ci patruzeci şi trei de ani împliniţi, după care imediat începe al patruzeci şi patrulea an din viaţa lui Mihai, poate de la o dată oarecare din 1600, şi atunic scăderea celui de-al patruzeci şi patrulea an duce la 1557, nu la 1558, când Petraşcu nu mai era în vieaţă.

În afară de aceasta, Mihai venise zdrobit la dreptatea Împăratului. Nu ne putem închipui că, ajuns la Viena sau la Praga, el a căutat imediat un prieten căruia, cum spune d[omnu]l Panaitescu, „i-a pozat". Nici arhiducii sau Împăratul Rudolf, cu gândul la stringenta problemă a Ardealului reocupat de Sigismund Báthory, nu s-ar fi putut gândi a-l face să „pozeze", fie şi pentru colecţia de notorietăţi din Ambras. Sadeler, pentru gravura lui, ca şi Franz Francken, pentru cele două figuri în tablouri de pânză, cu scene bogate, au luat în treacăt o schiţă a neobişnuitului străin. Dar portretul fără indicarea vrâstei putea să pară necomplet şi, deci, artistul va fi întrebat pe vreunul din suita pribeagului. Să se fi pus întrebarea lui Mihai însuşi, poate n-ar fi putut răspunde exact, dată fiind nepreciziunea, adeverită în mii de cazuri, a epocii. Mamă-sa, despre care va fi vorba pe urmă, putea să ştie, – şi poate nici ea.

Deci, avea deplină dreptate colegul nostru păr[intele] I. Lupaş, când, deşi avea înainte legenda portretului, întărea că Mihai s-a născut în ultimul an din viaţa părintelui său.

La tăgada d[omnu]lui Panaitescu se adaugă şi o ironie jignitoare, când, neputând să înlăture ideea unui fiu postum – ca Ladislas zis Postumul în Ungaria, ca Alfons al XIII-lea din Spania, scrie astfel: „Pătraşcu ar fi păcătuit, deci, chiar în ajunul morţii" şi nu uită să

[1] II, p. 386.

adauge că, fiind bolnav multă vreme, el n-ar fi putut să aibă nicio legătură, judecată de caracter medical, asupra căreia-mi va fi iertat să nu insist.

Până acum, după d[omni]sa, „împrejurări turburătoare ale naşterii tainice şi tăinuite a viitorului domn". – „Tainică şi tăinuită" neapărat, ca a tuturor copiilor din flori, dar de ce „turburătoare împrejurări" nu mă pot lămuri.

Dar iată a patra observaţie. De ce Mihai poartă un nume care nu se mai întâmpină de la fiul lui Mircea, pe care de fapt îl chema Mihăilă?

Dar Petraşcu încă tânăr nu se va fi gândit la un viitor domnesc pentru fiul său. E un singur caz, al lui Ştefan, fiul lui Petru Şchiopul, pentru care, la naştere, se încheie un act formal de recunoaştere a originii sale bastarde de către Mitropolit şi boierii din intimitatea Domnului.

A cincea afirmaţie: „Când Mihai a ajuns domn, i-a zis fiului său Nicolae-Pătraşcu, cu nume dublu, lucru straniu şi neobişnuit pe atunci la noi" (p. 13).

Dar Petraşcu e numele de acasă al copilului – însuşi numele bunicului –; acest nume l-a purtat, apoi, în toată viaţa. Nicolae e numele ce i s-a dat numai ca domn, în legătură cu cine ştie ce închinare către un sfânt. Nici vorbă nu poate fi că Petraşcu, care ar fi Nicolae, „s-a sfiit să poarte un nume străin neconsfinţit de taina botezului". E tocmai contraiul: în toată viaţa următoare fiul lui Mihai iscăleşte Petraşcu.

Se poate, oare, trage încheierea că „acest fapt nu tocmai îndemănatec ne face să bănuim şi noi, cu atât mai mult *(sic)*, ceea ce bănuiau oamenii pe vremea lui?" (p. 13).

Că nu în domnie s-a chemat Petraşcu cel care ar fi fost de fapt Nicolae o dovedesc toate mărturiile. La 11 iunie 1598, deci mult înainte de instalarea lui în domnie, comisarii imperiali scriu: „filiolus Michaelis Vaivodae, Petrasco" (Iorga, în Hurmuzaki, XIV, p. 360).

Acesta e un argument de forţă [pentru d[omnu]l P. P. Panaitescu] în asigurarea că Mihai Viteazul era cine ştie ce cules pe drumuri fără tată...

A şasea afirmaţie. Petru Cercel, care a fost prizonier la turci, şi nu ostatec – căci ostatecii se ţineau, nu la Damasc, ci la Constantinopol –, acest pretendent pentru a cărui „legitimitate", afirmată de d[omnu]l Panaitescu, nu e nicio dovadă (p. 13)[1] – nu ţine pe lângă el pe Mihai,

[1] Din lucrările despre Petru (nu «Petre») Cercel autorul nu cunoaşte decât lucrarea din 1906 a d[omni]şoarei Schachmann.

care se află în Divanul aproape contemporan al lui Mihnea. În aceasta d[omnu]l Panaitescu vede dovada că Petru şi Mihai nu erau fraţi.

Dar, în prima domnie a lui Mihnea, Mihai nu apare în Divan. Abia i se dă lui, – dacă Mihai, cum admit în *Istoria lui Mihai Viteazul*, e acela care, cu acest nume, e ispravnic la Tutana –, un foarte mic rost de boierinaş. Atunci va fi fost şi ban de Mehedinţi. Când Petru Cercel ia domnia, fratele său avea abia douăzeci şi trei de ani. La restabilirea lui Mihnea el nu e printre marii sfetnici până la 1587–[15]90. Dacă apoi el apare, câteva luni de zile, ca mare agă şi mare stolnic, e din cauza unchiului Iani, care e ban[1].

Nu Domnul e, deci, „protectorul" lui Mihai (p. 15), *ci acest Iani, care el era stăpânul Domnului.*

Toate aceste lucruri sunt pe larg lămurite în capitolul despre trecutul viitiorului „Viteaz", pe care-l dădeam *Convorbirilor literare* acum peste treizeci de ani şi care formează un capitol întreg din a mea *Istorie a lui Mihai Viteazul*. D[omnu]l Panaitescu nu face decât să întrebuinţeze fără nici un aport personal aceste date.

Nu pot părăsi acest argument fără a observa, ca adaus, că între fiii legitimi şi bastarzi nu era nicio obligaţie de familie şi cu atât mai puţin între bastarzi: Petru Cercel n-a făcut nicio situaţie unui omonim care, după cererea lui, fu căutat în insula Cipru[2].

Tăiarea de Petru Cercel a lui Dobromir Banul, unchiul soţiei lui Mihai, ar fi să se puie şi ea în rândul incompatibilităţilor invocate de autor. Mă întreb, unde s-ar mai opri ele. Altă „imposibilitate morală" ar fi fost slujba pe lângă Mihnea pe care am explicat-o, cred, îndeajuns, mai sus. Ce putea să-i fie lui Mihai un alt fiu din flori, care, *de altfel, îi lua locul, la care avea tot atâta drept*, pe lângă acest „frate" grec al mamei sale de care atârnau toate favorurile şi care, de fapt, i-a procurat toate înaintările? Oricât de ingenioasă ar fi încercarea d[omnu]lui Panaitescu de a vedea în ocrotirea acordată de Mihai, ca domn, fiului lui Cercel, Marcu, nu atât ca o expiaţie, cât ca *un nou mijloc de a înşela*, afirmând printr-o astfel de protecţie legătura cu tatăl ucis al tânărului, nu putem vedea în aceasta decât o întâmplare din cele multe pe care de-a-lungul vremurilor o impun împrejurările, peste o morală de care vorbim cu atât mai mult, cu cât o călcăm mai des. Deci, argumentele cu „familia" au o valoare atât de relativă: doar

[1] V. Iorga, în Hurmuzaki, XI, p. 803 şi urm.

[2] V. Prefaţa mea la Hurmuzaki, şi cartea, necunoscută d[omnu]lui Panaitescu, *Ospiti rumeni in Venezia.*

în istoria contemporană a României Dimitrie Brătianu a votat darea în judecată a fratelui său Ioan.

Iar, cât despre teama ce ar fi putut să aibă Mihnea de fiul de domn care era Mihai, ea nu putea să se producă decât *după ce Mihai ar fi descoperit taina naşterii sale*, şi nimic nu arată că ar fi făcut-o până la această dată.

Ce e mai curios, d[omnu]l Panaitescu vede dovada că Mihai nu era fiul lui Petraşcu în chiar textul scrisorii lui Andronic Cantacuzino, care spune, dimpotrivă, că el nu e ca falşii fii de domni (cum adică au fost Petru Cazacul, Ştefan Surdul, Alexandru-cel-Rău). Redau textul însuşi.

„Am muncit şi m-am străduit şi am făcut domni pe copiii copiilor mei, lucru de care n-aveam nevoie nici să-i ascult pe dânşii, dar totuşi ce să fac? Am tras năcazurile şi suferinţile lor. Până acum ţineam Ţara-Românească pe numele Domniei Tale, dar, văzând cerinţile timpului şi zăbava Domniei Tale şi faima rea şi ticăloasă a lui Alexandru Voievod şi intriga lui, pe care n-am putut s-o rabd, m-am străduit şi eu şi am făcut pe Banul Mihai domn al Ţării-Româneşti; am judecat că el e mai bun decât alţii, beii marghioli, care nu arată niciun semn, nici de la tată, nici de la mamă, numai fireşte caraghioşi şi mincinoşi, şi argaţi şi vrednici în toate lucrurile. Ci prin Banul Mihai s-a mulţumit nenorocita de ţară, şi au făcut rugăciune către Dumnezeu că i-a învrednicit şi le-a dat un astfel de bun păstor, şi creştin, şi iubitor de săraci, şi cu frica lui Dumnezeu, şi au fericit şi pe părinţii mei răposaţi, pentru că au ajutat cu ajutorul prea-bunului Dumnezeu şi cu puterea cinstitului Împărat, Împăratul Împăraţilor, care să trăiască întru mulţi ani, şi l-am făcut domn, de care sunt foarte mulţumit. E vrednic să păstorească un popor; mai bun e el decât alţii"[1].

---

[1] Iorga, în Hurmuzaki, XI, pp. 373–[37]4: Ἐδούλευσα καὶ ἐπαράδερα καὶ ἔκαμα τῶν κοπελίων μον κοπέλια αὐθέντι, ὅτου δὲν ἐχρηαζούμουν κἂν νἀ τοὺς ἀκούσω, πλὴν μετ' αὐτὰ τι νὰ κάμω; Ἔσυρα κόπους καὶ μόχθους του. Ὡς τὴν σήμερον ἐβάυτουν τὴν βλαχίαν διὰ ὄνομα τῆς Αὐθεντίας σου, ὅμως, ἐβλέποντας τοῦ καιροῦ τὰ καλέσματα καὶ τὴν ἀργηταν τῆς Αὐθεντίας σου καὶ τὴν κακὴν γνώμην καὶ μιαρὰν τοῦ Ἀλεξάνδρου Βοεβόνδα καὶ τὴν ἐπιβολήν, ποῖα δὲν ἠμπόρεσα νὰ ὑποφέρω, ἐκουτούρισα καὶ ἐγὼ καὶ ἔκαμα τὸν μπᾶν Μιχάλι Αὐθέντι τῆς Βλαχίας ἐπρέκρινα πῶς εἶναι αὐτὸς καλλίτερος παρὰ τοὺς ἄλλους τοὺς μαργέλους τοὺς μπέϊδες, ὅπου οὔτε κἀνένα σημάδι, οὐδὲ

Dar altă scrisoare, care, după tron, se vede a fi tot a lui Andronic, arată şi ce fel judeca influentul grec pe domnii din vremea lui Mihai, mai puţin îndreptăţiţi decât dânsul, şi *calea însăşi care se urma pentru a se face dovada coborârii din dinastia veche a pretendenţilor.* În ea se spune cum marele-vizir Sinan a chemat „oameni cunoscători ai locului aceluia", (ἀνθρώπους πρακτικοὺς ἐκείνου τοῦ τόπου). Se adună „vreo zece" şi cu mijlocitorul bizantin. Sinan îi întreabă, iar răspunsul lor e acesta: „Să trăieşti întru mulţi ani. Să ştii că pieirea acelei ţări şi starea i-a venit pentru că se schimbă ceas de ceas domnii: unul cioban, altul argat, altul cazac" – Petru Cazacul, care năvălise în Moldova –, „şi nu orânduiesc bani la toate, şi sunt săraci, şi vin şi despoaie lumea, şi pentru dânşii strâng avere şi lucruri şi pietre scumpe, şi nu-şi bat capul pentru lume să vadă, şi *nici domnii nu ştiu ce sunt*[1]". Şi vedem pe Banul Iani care ia cuvântul afirmând – *el căruia i s-a datorat numirea lui Mihai – că trebuie „Domnul care să fie din neam de domn şi tot neamul lui domni şi să stăpânească domnia"*[2].

ἀπὸ πατέρα, οὐδὲ ἀπὸ μητέρα δείχνουσι, μόνον φυσικὰ μαργέλοι, καὶ ψεῦται, καὶ ἐργάται, καὶ ἀνάξιοι ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα. Ὅμως διὰ τὸν μπᾶν Μιχάλι εὐχαριστίτην ὁ κακορίζηκος ὁ τόπος καὶ ἔκαμαν δέησιν πρὸς τὸν Θεὸν πὸς τοὺς ἠξίωσε καὶ τοὺς ἔδοσε τοιοῦτον καλὸν ποιμένα, καὶ χριστιανὸν, καὶ φιλόπτωχον, καὶ φοβούμενον τὸν Θεὸν, καὶ ἐμακάρισαν καὶ τοὺς γονεῖς μου τοὺς μακαρίτας, ὁποῦ ἐβοήθησα μὲ τὴν βοήθεια τοῦ παναγάτου Θεοῦ καὶ μὲ τὴν δύναμιν τοῦ τετιμημένου πολυχρονιμένου βασιλέως, τῶν βασιλευόντων βασιλεὺς, καὶ τὸν ἔκαμα αὐθέντην, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἤμαι πολλὰ εὐχαριστημένος. Εἶναι ἄξιος νὰ ποιμάνῃ λαόν: κάλλιον αὐτὸς παρὰ ἄλλους.

[1] Πολῃχρον[ημένε], γίνουσκε ἐκεῖνον τὸν τόπον ὁ χαλασμὸς καὶ ἡ ἡπόθεσι ἔγινεν ὥραν τὴν ὥρα διὰ νὰ ἀλάζοντε ἡ αὐθεντάδες: ἄλος τζομπάνης, ἄλος ἐργάτης, ἄλος Καζάκης, καὶ διὰ νὰ μὴν ἀποτάζουν ἄσπρα ἡφ' ὅλα, καὶ ἦνε πτοχή, καὶ ἔρχοντε καὶ γιμνόνουν τὸν κόζμο, καὶ διὰ λόγου τον μαζόνουν βήο καὶ πράματα καὶ ληθάρια, καὶ διὰ τὸν κόζμο δὲν τοὺς κόπτη νὰ ἠδοῦν, καὶ μίτε ἡ Αὐθεντάδες δὲν ἠξούρουν τὴ ἦνε; *ibid*, p. 310.

[2] Ὁ πρσηγούμενος ὅπου ἦναι πατρσγονηκό του, ἡ ἡγουμένη καὶ ἡ γενεά του ὅλη ἡγουμένη, καὶ κατέχη καὶ ἀπὸ τὴν ἡγουμεήα; *ibid.*

Pentru legăturile lui cu ţările noastre şi poemul analizat în *Revista istorică*.

Şi iată, deci, pe ce argumentaţie se sprijină injurioasa aserţiune că, deoarece *„descendenţa lui Mihai din Petraşcu-cel-Bun este o imposibilitate morală"* (şi aceasta!), „mai degrabă socotim că Mihai n-a fost fiul lui Pătraşcu, ci a trebuit să răspândească această legendă ca să poată lua domnia", cu îndulcirea că altfel nu se putea pe vremea aceea, care ar fi avut anume prejudecăţi.

Dar i se pare d[omnu]lui Panaitescu că tot n-a dovedit de ajuns. Şi iată-l recurgând la „mărturiile" sau, mai bine, la calomniile contemporanilor. Nu-l miră nici faptul că, pe lângă cronica de ţară, şi saşii au crezut în descendenţa domnească (p. 16, nota 3), nici faptul că după crimă din câmpia Turdei preţiosul cap al celui care pentru istoricul român e un înşelător fără tată a fost adus de Buzeşti şi înmormântat – ceea ce altfel ar fi fost o impietate – lângă rămăşiţile lui Petraşcu-cel-Bun.

Se adună pentru această nouă dovadă ce spune ungurul Szamosközy, care nu e dovedit că *şi pentru aceasta* reproduce spusele lui Petre Grigorovici Armeanul, pictorul şi diplomatul în serviciul lui Mihai, polonul Heidenstein şi încă un acuzator din Polonia. Şi, firește, nu se uită povestea, trecută şi în compilaţia pe care, şi din cauza deosebirilor de stil şi de tendinţe n-o pot atribui, cum a propus, cu dibace argumente, C. Giurescu, a originii umile a mamei lui Mihai.

Ar fi fost, şi după *Istoriile Domnilor Ţării-Româneşti*, o cârciumăreasă de la Floci, care ar fi avut pe Mihai, cel aşa de mult urât, prigonit şi batjocurit, cu un „geleap" grec.

De fapt, iată ce e şi cu această înjosire a femeii care a dat românilor pe cel mai mare luptător.

Târgul de Floci sau Piua Petrei, odată cu două biserici, era un centru de comerţ important. Negustori greci însemnaţi au stat acolo până la sfârşitul secolului al XVII-lea, când unul din ei e îngropat sub o piatră de marmură. Cârciumă şi ospătărie şi negoţ mergeau împreună. Şi boieri mari le ţineau. E cu putinţă ca Iani să fi trecut pe acolo importantul export al oilor de la noi. Sora lui se putea îngriji de aceste afaceri. Alexandru Lăpuşneanu vindea vite în Ardeal şi Duca-Vodă a fost şi domn şi unul din cei mai mari negustori.

Dar numele de Teodora al acestei femei despre care, în nenorocirea ei, se ştiu numai lucruri înduioşător de frumose, nu e unul de rând. Mihai nu s-a sfiit să prezinte ca mamă pe aceea care era sora unui aşa de însemnat stăpân asupra soartei ţărilor noastre. El o intitulează în vileagul tuturor ca pe „cinstita şi din inimă prea-iubita maica Domniei Mele Doamna Teodora" şi-i dăruieşte nu mai puţin de

cinci moşii, cu îndatorirea de a le lăsa fiicei lui din flori, Marula[1]. Pe inelul ei, ea pune titlul de „gospoda"[2]. După moartea lui Mihai, Doamna Stanca ţine pe lângă dânsa această soacră. Ea trece la călugărie ca Teofana, şi e primită cu cinste, cum spune o vestită scrisoare, de o mare înălţime morală, la locul de odihnă al lui Mircea I-îi, la Cozia. Vede cineva cârciumăreasa, „frumoasa rachieriţă" care se ţine cu greci în trecere şi-şi aruncă în vânt bastarzii, cinste pe care i-o face un tânăr istoric român care a declarat în repetite rânduri că vrea să întemeieze o „şcoală nouă"?

Şi, încă o dată, apodictic, fără umbră de îndoială, nepermiţând nimănui s-o aibă, d[omnu]l Panaitescu încheie: „Toate acestea, aşa dar, întăresc cele spuse mai înainte cum *(sic)* că Mihai nu era în adevăr fiul lui Pătraşcu cel Bun" (p. 18). Ca să se adauge apoi că „omul boierimii, exponentul ei", ar fi căpătat de la boieri fabula originii domneşti (p. 21). Şi se înşiră o întreagă listă de false descendenţe – închipuite – care coboară la acelaşi nivel pe Neagoe Basarab şi pe Radu Şerban. Ca să se întărească apoi şi mai mult insulta prin ferocea frază despre fiul celei care „ţinea şi ea o cârciumă" în marginea Bărăganului: *„nu se poate şti cine a fost adevăratul părinte al lui Mihai-Vodă* şi *desigur că nici el n-a ştiut"*. „Necizelat (!) de curţile domneşti", fost „negustor" ca unchiul, purtat prin „vâltoarea porturilor şi bazarurilor, unde se întâlnesc limbi multe din toate colţurile Orientului", vânzând când boi, când juvaiere, când tot ceea ce vreţi (p. 23), Mihai ajunge mai apoi, cu „zbuciumul lui sălbatec", cu ajutorul „cercurilor greceşti", cu „dependenţa de boierimea olteană" – aceasta înseamnă, după autor, care se lasă influenţat de o neaşteptată sentimentalitate: „copilul ţării, din straturile ei adânci"; sufletul lui Mihai poate mulţămi –, domn şi erou. I se pare autorului chiar că astfel, „mai uman şi mai voios el nu e scăzut prin nimic", şi urmează lozinca unei întregi şcoli: „de altfel, lumina adevărului este mai totdeauna" (de ce nu totdeauna?) „mai de preţuit decât cea meşteşugită a legendei" (p. 22).

Legenda noastră mărturisesc că n-o vedem; dar vedem legenda aceastălaltă, împrumutată de la flecăriile străinilor duşmani, – şi ea e calomnioasă.

Banul Iani e înfăţişat, la rândul lui, după lucrarea, recentă, a d[omnu]lui Minea, cum e mai rău. Întâi un atac general contra tuturor grecilor care numai atunci ar fi ajuns în rosturi prin „toate ţările

[1] Stoica Niculaescu, *Documente slavo-române*, p. 297.
[2] Onciul, în Convorbiri literare.

Imperiului Otoman": „nişte nenorociţi"! După ce, potrivit cu aceeaşi metodă, se adună tot ce a putut spune clevetirea faţă de această isteaţă rudă a lui Mihai[1], el e decretat de acela care va fi lăudat într-un foileton din *Epoca* pentru oprirea de la orice părere subiectivă ca „una din acele figuri ale Levantului *(sic)* negustoresc, plin de ambiţii materiale" (p. 19). Dar se caută a-l înfăţişa şi mai urât pe omul care, după Daponte, ar fi un renegat de frică, din cauza răscoalei lui Mihai, devenind «chiuciuc tefterdar», adecă mic secretar, – ce puţin pentru un om aşa de influent şi puternic! –, pe când acest grec din secolul al XVIII-lea spune numai că Ioan Cantacuzino – deci nu Iani – e renegat (v. p. 168 în *Cronicarii greci* ai lui Erbiceanu). După un document publicat de d[omnu]l Stoica Nicolaescu[2], el ar fi avut un fiu turc care ar fi venit la Bucureşti mai târziu, ceaşul Curt Salam, dar pentru aceasta ar trebui ca „Ianiul Banul cel bătrân" să fie ruda lui Mihai[3], ceea ce nu e prin nimic dovedit.

Dar fiul „rachieriţei", omul care singur nu-şi cunoaşte tatăl, ruda „Epirotului Iani", produs comercial al Levantului – toate titluri citate mai sus în textul original –, rămâne să fie prezentat ca un simplu instrument, şi anume: al boierilor, al revoluţiei balcanice, al cruciatei occidentale, al rivalităţii austro-polone (v. şi *Introducerea*).

O expunere nu mult adâncită a situaţiei europene urmează după înfăţişarea originii lui Mihai şi carierei lui înainte de domnie[4].

---

[1] D[omnu]l Panaitescu vede doi Iani pentru că erau două rosturi în cele două ţări. Dar nu-şi dă sama că adesea demnităţile erau pur nominale (v. p. 18, nota 2). Doar d[omnia]sa însuşi spune, câteva rânduri mai jos, că stătea şi în calitate de capuchehaie la Constantinopol şi anume „a ambilor domni români", de altfel rude. – Observ că niciodată Petru Şchiopul n-a stat în „Trentin": Innsbruck şi Bolzano sunt în Tirol, şi una nu e alta (p. 19).

[2] *Loc. cit.*, pp. 297–298.

[3] Că un document ulterior pune la îndoială şi această înrudire, corespunde obişnuitului fel de luptă contra lui Mihai; care „s-au făcut neam jupânului Iane Banul" (Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 292). La d[omnu]l Panaitescu (p. 21, nota 1) s-ar părea că Şt. Greceanu a găsit documentul, atunci când eu l-am dat la lumină.

[4] Nou e câte ceva dintr-o carte recentă a d[omnu]lui Macurek (p. 34). Dar nu de la turci, ci de la imperiali venea situaţia de armistiţiu (p. 35). Expunerea începutului luptei contra Imperiului se poate găsi mai bine aiurea decât în *Istoria lui Mihai* a lui Sârbu. La pagina 37, Komulovic sau Comuleo, nu „Cumulevici". V. şi p. 38. La pagina 39 nu se poate scrie „de Marini Polli", ci de' Marini Poli şi el nu era chiar un „negustor bogat", *ibid.*

D[omnu]l Panaitescu nu se poate opri de a recunoaşte că Mihai ia el, în 1594, „iniţiativa" răscoalei contra turcilor (p. 39). Dar nu uită să însemne că solii trimişi la Sigismund şi la Aron au fot Buzeştii (dar unul din ei, Radu, mai fusese prin Ardeal şi ştia ungureşte), şi se grăbeşte să adauge orice [găseşte] în *Cronica Buzeştilor* sau în izvoare străine [ce] scade libertatea de hotărâre a Domnului. Şi, citând aceste „probe", lăsând la o parte repetata afirmare a lui Mihai că el, de la sine, cu voia sa şi riscul său, a început o acţiune aşa de periculoasă, se şi rosteşte sentinţa: *„Deci, boierii, Buzeştii şi ceilalţi"* – care? – *„îl aveau în mână pe Mihai şi impuseră această hotărâre. Războiul împotriva turcilor a fost hotărât în Ţara-Românească de o adunare de boieri şi a însemnat izbânda politicii boierilor olteni"* – care? –, „din mijlocul cărora se ridicase Mihai Viteazul" (p. 40).

Vine *rândul iniţiativei balcanice*. Se expune un rost revoluţionar al *ragusanilor*, bancheri şi negustori, din care doar de s-au desfăcut câţiva ajutători destul de umili – de altfel arătaţi de mine de mult cu toate amănuntele – ai lui Mihai, şi de trimeşi ai lui. Ca informaţie nouă, două-trei publicaţii iugoslave sprijinite exact pe materialul cunoscut nouă. Am dat cândva o expunere amănunţită a relaţiilor noastre cu cetatea balcanică: pentru d[omnu]l Panaitescu, ea nu există[1]. Un alt paragraf prezintă şi acţiunea *„croaţilor, sârbilor şi albanezilor"*, care n-a putut să aibă nici o influenţă asupra Domnului român[2]. În publicaţia d[omnu]lui Tomić se vede dimpotrivă că, între alţii, şi către Mihai, după ce se ridicase steaua lui, vine o scrisoare de rugăminte a aventurierului politic Lenković (p. 44). Cu privire la mişcarea albanezilor erau de cules şi alte lucruri decât acelea din compilaţia citată a d[omnu]lui Tomić (v. şi *Byzance après Byzance* a mea şi *Geschichte des osmanischen Reiches*), dar mă întreb, iarăşi, ce pot să aibă a face toate aceste lucruri în dovedirea tezei că Mihai a fost minat de astfel de mici revolte şi prădăciuni locale[3]. Ajutorul sârbesc oferit lui Mihai - şi mai ales lui Sigismund – nu e nici o revelaţie.

[1] „Giovanii Raguseo" nu e decât Ioan de' Marini Poli (v. p. 43).

[2] Uscocii nu sunt „o populaţie de marinari croaţi" (p. 43).

[3] Cimara nu e o localitate, ci forma pentru Chimaira. Doar şi aici e o scrisoare de implorare către Mihai (p. 46). Dar interesant e, la bulgari, ivirea ţarului Sişman (după *Istoria Bulgariei* a lui Jireček, trad. slavă, pp. 47–48). Despre simpatiile pentru catolicism ale lui Dionisie Rali, p. 52 şi urm. Asupra lui şi o mai recentă lucrare polonă despre ortodoxia în Polonia. Aceste întregiri sunt, desigur, binevenite. Dar el nu poate fi „Dimitrie, arhiepiscop al bulgarilor şi sârbilor" din 1602 (p. 56). Şi un izvor rusesc, *ibid.*

Foarte pe larg sunt expuse de mine şi raporturile cu bulgarii: şi aici Mihai se răscoală întâi, se bate cu turcii, biruie, se păstrează, şi pe urmă vin îndemnuri de a merge spre Sud, nu din partea bulgarilor chiar, ci a şefului lor Dionisie Ralì (nu Rally), arhiepiscopul de Târnova, aşa de cunoscut.

În ce priveşte pe greci, din partea lor, ca naţie, nu s-a făcut nicio mişcare. Andronic Cantacuzino, care pregătise domnia lui Mihai, n-a avut niciun rol politic, iar Patriarhul de Alexandria, Meletie Pigas, a fost un stăruitor statornic pentru încheierea păcii cu turcii. Cele două partide greceşti din Constantinopol sunt o simplă închipuire. D[omnu]l Victor Papacostea a dat d[omnu]lui Panaitescu cele două note în adevăr preţioase cu privire la unele rosturi din Tesalia, cu episcopul Dionisie de Larisa, în raporturi cu Mihai (pp. 50–51). Dar întreaga acţiune a ducelui de Nevers (nu „Carol de Nevers, solul francez la Roma!"; p. 57), aşa de întinsă şi de importantă (v. studiul meu în *Revue historique du Sud-Est européen*, 1936), e rezumată abia în două rânduri. De o fugă la Împăratul a lui *Andronic* Cantacuzino nici nu poate fi vorba; Cantacuzino cel fugit nu poate fi decât un descendent din provincie al vechii familii (v. pp. 50–51). A face de acolo o conspiraţie a Cantacuzinilor – uniţi cu toţi episcopii greci – e o operă de pură imaginaţie. Rolul călăreţilor lui Stavrinos şi Palamed e extrem de modest (v. p. 57 şi urm.). Ce se spune despre relaţiile lui Mihai cu mânăstirile din Orient e cu totul la o parte. Apare astfel uimitoare concluzia menită a scădea pe Mihai: *„Aşadar, Mihai era în legătură cu o mare conspiraţie a clerului şi a nobilimii greceşti şi capii ei îl puseseră în scaun desigur tocmai în vederea luptei de eliberare împotriva turcilor»* (p. 51)[1]. Şi, cu logica de care e călăuzită întreagă această lucrare, se ajunge, totuşi, aproape pe aceeaşi pagină la „înalta situaţie morală a unui Domn român în Orient", care „este una din paginile cele mai frumoase ale istoriei noastre" (p. 59).

Teza d[omnu]lui Panaitescu n-avea nevoie de capitolul, în care nu lipseşte şi o informaţie inedită, uneori preţioasă, despre armata lui Mihai: nu e nouă afirmaţia (p. 65) că problema plăţii mercenarilor a adus căderea lui Mihai. E o lucrare care ar fi câştigat să fie prezentată separat.

Dar în acel care urmează, despre boieri, nu se face altceva decât

[1] V. şi p. 80: „el venea de la Constantinopol, trimis de acei ce pregăteau marea mişcare ortodoxă împotriva păgânilor".

prezentarea unor fapte cunoscute, din care nu reiese deloc că Domnul ar fi fost un simplu organ de execuţie al lor[1]. Deşi, iarăşi, este o contribuţie importantă la cunoaşterea în amănunte a vieţii şi activităţii marilor familii. Dar *în concluzie se văd boieri olteni formaţi, în nu ştiu ce tovărăşie, care impun lui Mihai să se scuture de greci, ceea ce, de altfel, nu s-a întâmplat* (pp. 79–80). *„Mihai a guvernat cu ei şi prin ei"*: mă întreb cu cine ar fi putut să lucreze el decât cu dânşii? Ei *„consideră pe Mihai ca un instrument al lor"* (p. 80): care e dovada? Şi aceasta s-ar explica prin aceea că *„mulţi dintre boieri erau mai avuţi şi mai diplomaţi decât Mihai, care nu avusese o creştere aleasă... Voinţa boierilor a învins, aproape întotdeauna, politica domniei lui Mihai a fost politica lor"* (*ibid.*). Totul, absolut fără nicio dovadă[2].

Că, în tratatul cu Sigismund, Mihai a fost umilit de trimeşii săi boieri, aceasta nu dovedeşte că era condus de dânşii, ci trădat de aceştia, şi după trecerea primejdiei de la Călugăreni, Domnul a rupt această degradatoare învoială. Că Mihai, ca să-şi apere faţă de imperiali stăpânirea în Ardeal, spunea că nici boierii nu vreau să plece de acolo, nu era decât încă una din dibăciile lui (p. 82). De aceea, apare absurdă concluzie că fără dânşii Mihai ar fi ieşit de acolo (*„o clipă de şovăire, să dea poate Ardealul ca să aibă în spate sprijin puternic în lupta împotriva turcilor pe care voia s-o ducă la capăt"*. *„După ce Mihai Viteazul a cucerit Ardealul, ei (boierii) au fost aceia care i-au impus (!) să oprească această ţară pentru dânşii"*; *ibid.*). Ce spune câte un agent imperial nepriceput nu poate sprijini o astfel de concluzie (v. pp. 83–84). Şi doar tot d[omnu]l Panaitescu arată pe Buzeşti ca duşmani ai politicii de demnitate faţă de Împăratul, dar imediat se recurge la subterfugiul că aceasta era o părere separată (p. 84)!

Trimeterea lui Nicolae Petraşcu ca domn în Ţara-Românească, deşi Mihai se face a fi vrut să-l trimeată ca ostatec la Împăratul, prezintă apoi autorului prilejul de a repeta că *„boierii dădeau directivele politice, hotărau cu sau fără voia stăpânitorului"* (p. 85). Cine ar putea-o admite din cei care văd şi ce se ascunde sub artificiile diplomaţiei?

Nu putea lipsi un capitol, desigur şi acesta bun în el însuşi, despre

[1] De ce şi Divanul „mai bine de jumătate grecesc sub influenţa cercurilor din Constantinopol şi a lui Iane banul" (p. 70)?

[2] Grecii din oastea lui Mihai, la Stavrinos, nu reprezintă un element serios (p. 81).

politica lui Mihai faţă de ţărani. E aici şi o întreagă teorie a boierilor mari şi mici, delimitaţi şi nedelimitaţi, care ar putea fi discutată, dar nu aici[1]. Nemulţămirile ţărăneşti nu dădură loc la adevărate revolte; însuşi raportul toscan din colecţia d[omnu]lui Veress (V, p. 17) n-are o valoare probantă.

Relaţiile bisericeşti ale lui Mihai reprezintă şi ele un *essay* în afară de încercarea generală de explicaţie a rostului domniei[2]. *Cel puţin de aici iese lauda cruciatului* (p. 106 şi urm.) *şi a „celui mai mare oştean ce l-a dat neamul nostru*". Ba i se întâmplă, autorului, într-una din numeroasele contraziceri, să descopere nu numai un om „curat la suflet", dar şi „o puternică personalitate" (p. 108). Aceasta la cel fără tată, la fiul rachieriţei, la fostul negustor, la creatura boierilor şi la cel îndrumat de tumulturi balcanice.

Capitolele despre „luptele cu turcii" n-au nimic în adevăr nou şi cuprind multe elemente dintr-o legendă perimată sau din aserţiuni interesate. Sunt şi multe afirmări neexacte, într-o expunere fără nerv[3]. Fireşte că mai mult se poate lua din capitolele asupra relaţiilor cu polonii: e partea cea mai preţioasă din această culegere de capitole răzleţe. De remarcat paragraful despre Nichifor Dascălul, p. 194 şi urm. Nu tot aşa şi paginile despre cucerirea Ardealului, deşi aici se recunoaşte că „iniţiativa şi ideea cuceririi Ardealului a pornit, nu ca un îndemn austriac, ci ca o propunere a lui Mihai"[4], şi a Moldovei. Mai de folos acela despre administraţia ţării cucerite, dar nu şi grăbitele pagini despre *acele negocieri cu imperialii care sunt la baza însăşi a politicei lui Mihai şi dau prilejul acelor manifestări sufleteşti prin care se*

[1] Se crede în şerbia de la început (p. 86), ceea ce nu se sprijină pe nimic. Consideraţiile asupra şerbiei în Apus, fie şi după părerile d[omnu]lui Rutkowski într-o comunicaţie la Oslo, sunt false (v. p. 89). „Legătura lui Mihai Viteazul" e luată şi aici dincolo de textul clar al convenţiei de asimilare cu Ardealul.

[2] Nu sunt convins de nevoia mutării în august 1594 a sinodului de la Iaşi (v. p. 99, nota 3). E însă. desigur, o chestie de discutat. Vlădica Mihail apare ca mort numai în 1596 (p. 101, nota 3). Dar sunt multe de cules din acest capitol bogat în fapte scoase din inedit.

[3] Nu se poate admite nume turceşti ca următoarele: „Cara Savaş Mohamed bei" şi „Mustafa Savaş" (p. 113). Când se spune că „niciodată de la Mircea cel Bătrân un domn muntean nu cutezase să se atingă de pământul padişahului şi să atace cetăţile lui" (p. 113), se uită Vlad Ţepeş. Cum se poate vorbi la 1595 de „Austria" (p. 116)? Aici Cumulovici devine „Cumulović" (p. 154).

[4] P. 154.

vădeşte mai bine temperamentul cuceritorului: prin ele am ajuns să descoperim adevărata fire, impunătoare ca onestitate, a lui.

În expunerea cauzelor catastrofei lui Mihai e de mirare cum autorul, aşa de pornit la zgomotoase tăgăduiri, ajunge la o înţelegere aşa de dreaptă. E adevărat că aici consimte să nu mai facă acele descoperiri în domeniul „obiectivităţii" care pot jigni şi spiritele cele mai puţin simţitoare, şi se resignează să fie de aceeaşi părere cu predecesorii care se mulţămeau cu mai puţin. Sunt chiar fraze de o sentimentalitate puţin cam întârziată (v. p. 219). Numai „temelia economică" ne face să surâdem (p. 220). Şi e uşuratec să se vadă în „apăsarea fiscală" motivul răscoalei maghiarilor ardeleni, mânaţi de o adâncă ură de rasă (p. 221). La luptele cu polonii în 1601 se uită studiul colonelului Zagoriţ.

*

Precum odinioară am adus aici chestia scrisorilor de trădare ale lui Mihai, m-am simţit dator să vă înfăţişez şi tot ce în experienţa mea de istoric şi în judecata mea de vechi om politic se opune la nişte concluzii îndrăzneţe care coboară o mare figură a neamului nostru şi procură arme contra noastră duşmanilor care, departe de a se împuţina şi potoli după realizarea unităţii noastre naţionale, sunt, dimpotrivă, tot mai numeroşi şi mai înviersunaţi. Unde mai mult decât aici trebuie să se ia apărarea comorii de onoare şi de glorie pe care cercetările mai multor generaţii au pus-o la îndemâna urmaşilor, chemaţi s-o adauge, iar nu s-o scadă!

Originea lui Mihai Viteazul, după o cronică românească

I

Revenind la noile teorii despre Mihai Viteazul, pe care le-am prezentat, cu observațiile mele critice, într-o ședință anterioară, constat cu mirare că încheierile d[omnu]lui P. P. Panaitescu și le însușește în parte d[omnu]l I. Ionașcu, în lucrarea recentă, *Mânăstirea Izvorani* (Buzău, 1936), p. 10, nota 33. D[omnia]sa aduce înainte un act, citat și de d[omnul] Stoica Nicolaescu, în *Gazeta municipală*, prin care Mitropolitul Luca, la data de 11 ianuar 1632, prezintă mărturia județului Pascale din Orașul de Floci și a trei târgoveți, cu alți „oameni buni", prin care, judecând un proces al Floricăi, fiica lui Mihai Viteazul, și al soțului ei, Preda din Greci, se vorbește de niște țigani, care „au fost toți de moșie a lui Mihai Voivoda, câștigați de în slujba lui încă mai nainte vreame, de când au fost neguțătoriu și boiarin".

Documentul, la Arhivele Statului, documentele mânăstirii Mihai-Vodă (pachetul V, 7), e, fără îndoială, autentic. Dar el dovedește un singur lucru: că *Mihai, fără o pomenire a mamei lui, a făcut, ca toți boierii din acel timp*, – și anume *în vremea când era și boier* –, și *negoț*, ca Alexandru Lăpușneanu, ca Duca-Vodă, și *anume în acel vestit târg de lână de la vărsarea Ialomiței în Dunăre*. De aici imaginația populară, trecută și adaptată într-o interpretare dușmană, de cutare unguri, a creat, împodobit și poetizat legenda.

N-am discutat și faptul că în *Istoriile domnilor Țării Românești*, lucrare pe care am atribuit-o și eu lui Constantin Căpitanul Filipescu, se află, cu privire la originea lui Mihai Viteazul, un pasagiu, în care, dacă nu e vorba nici de „rachierița" cu foarte mulți prieteni, de nu

putea Vodă Mihai să-şi descopere tatăl, nici de epirotul Iani, răsărit din opera lui Lampridi, culegător de legende istorice în provincia sa, care e acest Epir însuşi, se arată, totuşi, că din zvon scriitorul a aflat cum că părinţii marelui luptător a fost o „văduvă frumoasă" şi „un gelep, om mare şi bogat den Poarta Împărătească" şi la aceasta se adaugă un roman de dragoste cu inelul care serveşte a se recunoaşte într-un târziu odrasla, legendă în legătură cu ce se iscodise în Ardeal despre legăturile lui Sigismund Împăratul şi rege al Ungariei cu o femeie de la ţară, din această dragoste trebuind să se nască Ioan Hunyadi şi, cum observasem de mult, această temă de peste munţi a trecut şi la noi, într-o povestire a lui Miron Costin[1], ca şi în nişte însăilări de scriere geografico-politică anonimă din Muntenia secolului al XVIII-lea[2].

Care e originea acestor ştiri?

Acum opt ani, într-o lucrare întinsă, de o critică atentă şi plină de inteligenţă[3], d[omnu]l Ioachim Crăciun a pus în faţa acestei povestiri, care pretinde a nu fi luată de la „niciun istoric de ai noştri sau străin", însemnările cronicarului ungur ardelean Szamosközy, în următorul cuprins, dat de trei variante:

„Mihai-Vodă îşi trăgea originea din neamul lui Pătraşcu-Vodă... Dar se ştie că a crescut foarte sărac; fost-a negustor şi făcea negoţ dincolo de Dunăre, în Moldova şi în toată Ţara-Românească. Mamă-sa era vânzătoare de rachiu".

„Baba Novac era din satul Poreci de lângă Dunăre, aproape de Semendria. Novac trăia numai din haiducie; fost-a un timp oarecare turc şi subaşă între aceştia[4]. Era din Cetatea de Floci de lângă Dunăre; se numea că e fiul lui Pătraşcu, de aceea şi-a botezat Mihai-Vodă şi pe fiul său tot Pătraşcu".

„În anul 1600 erau trecuţi opt ani de când a dat Împăratul turcesc lui Mihai-Vodă domnia Ţării-Româneşti. Fost-a hibrid: tatăl său grec,

[1] I. Bogdan, *Cronice inedite*, pp. 191–2.

[2] Iorga, *Studii şi documente*, III, p. 55. Cf. ediţia mea a *Istoriilor*, Bucureşti, 1902, p. 83, nota 1.

[3] Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la români, 1566–1608, Cluj 1928.

[4] Legătură greşită.

mamă-sa româncă. Locul unde s-a născut e Floch sau Floci, pe malul Dunării. Tot la Floci mamă-sa fierbea rachiu; din aceasta trăia".

Pentru d[omnu]l Crăciun rămâne stabilită originea umilă, dacă nu ruşinoasă, a mamei lui Mihai.

Aceste ştiri ar veni dintr-un „memorial" al lui Petru Grigorovici Armeanul, agent statornic al lui Mihai, şi acesta, cum a dovedit-o d[omnu]l Crăciun, întrebuinţa, uneori, şi actele oficiale care-i trecuseră prin mâni"[1].

Din aceste trei versiuni, una de la informatorul armean, prezintă pe Domnul român ca fiu al lui Petraşcu-cel-Bun şi al unei „vânzătoare de rachiu", Mihai începând ca „negustor". Am spus că d[omnu]l Stoica Nicolaescu a citat de curând, în *Gazeta municipală* (mai), un document de la începutul veacului al XVII-lea în care e vorba de vremea când Mihai era „negustor".

A doua versiune spune numai că Mihai era „din Cetatea-de-Floci de lângă Dunăre".

A treia-l prezintă având un tată grec, o mamă româncă, şi aceasta „la Floci fierbea rachiu, trăind din aceasta". Aici s-ar fi şi născut Mihai. Nu s-ar putea afirma că tote trele notiţele au acelaşi izvor[2].

Potrivit cu prezentarea din „Istorii" e în cele mai multe privinţi desăvârşită, şi ea se explică numai prin faptul că *autorul povestirii româneşti a trăit în mediul ardelean în care se ivise şi căpătase răspândire legenda cârciumăresei* sau, cum zice d[omnu]l P. P. Panaitescu, „rachieriţei", fabricante, dar şi vânzătoare, de rachiu, la Piua-Petrei sau Târgul-de-Floci, – pe care, să nu uităm, pretinsul fiu al localităţii l-a ars în luptele sale cu turcii.

Dar această necesitate a legăturilor strânse cu Ardealul ale autorului „Istoriilor" *ne aduce a cerceta cine a putut el să fie*, şi *astfel revine controversa, Constantin Căpitanul-Radu Popescu, asupra autorului „Istoriilor"*.

---

[1] V. *ibid.*, p. 27 şi urm. D[omnu]l Crăciun credea că Mihai „rezumase" pe armean; *ibid.*, p. 24. Argumentele de la p. 35, nota 6, nu pot constitui o dovadă. Se dicta, cum apare şi dintr-unul din documentele recent publicate de d[omnu]l P. P. Panaitescu, de Domn în româneşte, iar secretarul redacta în altă limbă (de aici; în acel document podul „Deligiure" = de la Giurgiu, pe care nu l-a ştiut înţelge editorul).

[2] Cf. şi studiul recent al d[omnu]lui Crăciun Originea lui Mihai Viteazul, în Anuarul Institutului de Istorie Naţionaă, VI (1936).

II

Deschid cartea, pe care, la 25 august 1906, acum treizeci de ani, mi-o trimetea C. Giurescu, cu dedicația: „d[omnu]lui N. Iorga, din partea unuia dintre elevi și admiratori", *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*.

Amintirile pe care le trezea această dedicație însăși, dorința de a nu împiedeca prin nimic dezvoltarea unei cariere care se anunța așa de frumoasă și de fecundă, hotărârea, pe care am păstrat-o o viață întreagă, de a nu sta protivnic în fața foștiloe mei elevi m-au făcut să nu apăr afirmația mea că *Istoriile Domnilor Țării-Românești* e opera lui Constantin Căpitanul Filipescu, a cărui biografie o reluasem în ediția mea de la 1902 (*Istoriile Domnilor Țării-Românești, cuprinzând istoria munteană de la început până la 1688, compilate și alcătuite de Constantin Căpitanul Filipescu*) și să nu combat atribuirea cronicii sau, mai bine, „istoriilor" de către Giurescu lui Radu Popescu, autorul unei cronici a lui Nicolae Mavrocordat. Nerăspunzând decât doar, târziu, printr-o notă în reluarea *Istoriei literaturii românești*, le-a fost ușor cerctătorilor de mai târziu să considere chestia ca terminată în folosul lui Radu Popescu; ba chiar, acuma în urmă, într-un articol din *Epoca*, despre cartea d[omnu]lui Panaitescu *Mihai Viteazul*, să și critice aspru pe cine s-ar aluneca a mai vorbi de „căpitanul" definitiv înlăturat.

Lucrarea întinsă, foarte îngrijit făcută, a lui C. Giurescu, cuprinde întâi argumentele contra posibilității ca un Constantin Căpitanul, pe care Aron Densusianu îl arătase ca un Filipescu, să fie autorul povestirii.

Se înseamnă că în manuscriptul de bază se spune: „Această carte s-au scris de Costandin Căpitanu; Mai 10, lt. 7269". Desigur că această însemnare, care e temeiul atribuției, cuprinde și greutatea ei. Ea ar prezinta pe Căpitan ca pe copist, dintr-o epocă târzie a secolului al XVIII-lea. Se poate observa, însă, că un copist nu se exprimă astfel, ci mult mai pe larg, vorbind de „izvodul" după care s-a luat, și că se putea foarte bine ca autorul acestui rând *să fi pus data când a scris el alături de cunoștința autorului lucrării*, așa cum astăzi a nota cineva: „Poeziile lui Eminescu" și apoi data când și-a coborât însuși condeiul pe hârtie.

Nu se înlătură, însă, prin nimic realitatea lui Constantin Căpitanul

Filipescu, urmărită de mine, pe baza *Socotelilor Braşovului*, în toate rosturile lui de *misionar în Ardeal* – şi vom vedea ce consecinţă iese de acolo –, şi în ctitoria lui de la Cândeşti lângă Buzău, care-l înfăţişează, în fresca păstrată, ca un om de o oarecare vrâstă, pe la începutul domniei Brâncoveanului, – lucru care, iarăşi, nu e fără semnificaţie. Şi nu se explică pentru ce se pomeneşte, fără nici o necesitate, în cronică Marica Filipescu, pe care azi o cunoaştem bine, şi pentru ce apare, cu explicaţia înrudirii cu Grigore Băleanu, de a cărui căsătorie e vorba, însuşi acest Constantin Căpitanul Filipescu, trimes la „Craiul Ardelean".

I se părea lui C. Giurescu că nu s-ar putea ca o cronică împotriva Cantacuzinilor să fie scrisă de o rudă a lor. Şi cu acest prilej, ca şi atunci când un argument asămănător s-a adus pentru a dovedi că Mihai Viteazul nu poate fi feciorul lui Vodă Petraşcu, observ că în toate vremurile, la toate naţiile, în mijlocul tuturor familiilor, au fost astfel de lupte. Dar mai ales, voi aminti că împotriva lui Şerban Cantacuzino s-a ridicat o astfel de duşmănie din partea fraţilor săi înşii, aşa încât Constantin Stolnicul a fost învinuit că şi-ar fi otrăvit fratele pentru că acesta pornise, în legăturile cu străinătatea, pe o linie greşită, care ar fi primejduit interesele ţării. Nici socotelile făcute pentru nunta lui Grigore Băleanu – cineva poate face mici greşeli de cronologie şi în prezentarea lucrurilor pe care le ştie mai bine –, nici cele, atât de ingenioase, cu privire la legăturile cu Moldova, pe care n-avem de unde să le ştim în amănuntele lor, nu cuprind nimic doveditor. Iar un alt Constantin Căpitanul, descoperit de critic, nu se impune atenţiei sub acest raport. Căpitanul, iscălit pe o petiţie contra Cantacuzinilor, poate fi, – în ciuda impresiei deosebite pe care aş fi avut-o cândva, – şi Filipescu[1]. Iar faptul că în manuscris se cuprinde şi o parte din cronica lui Ludescu cade în sarcina copistului de la 1761 şi n-are a face cu autorul însuşi al „cărţii" pe care arată a-l desemna acea notă.

Îndoieli însă pot rămâie, şi ele se impuneau şi înainte de cercetarea aceasta de o admirabilă migală şi de un rar talent de argumentare.

Dar C. Giurescu nu s-a mulţămit a prezinta îndoielile acestea, care au produs o aşa de puternică impresie: dând biografia perfect reconstituită a lui Radu Popescu, cronicarul lui Nicolae Mavrocordat, el vede în acesta, căruia-i tăgăduieşte scrirea, pe care i-o atribuiam în

[1] V. C. Giurescu, *Op. cit.*, p. 32 şi nota 4. Dar în *Istoria literaturii române*, ed. I-îi, I, p. 171, eu nu spun ce mi se atribuie.

Cronicele muntene, a unor interesante memorii de la începutul Domniei lui Brâncoveanu, autorul „Istoriilor".

Pentru a face dovada, arată cum se înfăţişează transmisiunea cronicii mavrocordăteşti a acestuia: singură, în legătură, ca un corp oficial, cerut de Domnie, cu cronica lui Ludescu şi cu a lui Greceanu sau (ms. 537 al Academiei)[1], în continuare cu aceste „Istorii" (se prezintă şi legătura, până atunci inedită). *Sprijinindu-se pe acest din urmă fapt, el vede un raport firesc între aceste două lucrări, care se îmbină la anul* 1688[2]. Pornind pe această cale, criticul caută să arăte că menţiunile personale din „Istorii", începând cu anul 1669, s-ar potrivi şi cu viaţa lui Radu Popescu, care s-ar fi născut pe la 1650 – dar povestea petrecerilor populare de la 1669[3] şi-o putea aminti şi un copil fraged.

Apoi *C. Giurescu nu observă un lucru hotărâtor*: că „Istoriile", *oprindu-se înainte de 1688, sunt scrise de un om în vârstă*, care la descrierea luptei de la Varna, în 1444, pune vina înfrângerii creştinilor pe „sfetnicii tineri" ai regelui Ungariei şi Poloniei Vladislav, de un om cu învăţătură – vom reveni asupra acestui punct la analizarea cuprinsului sufletesc al lucrării –, pe când Radu Popescu, care moare, cum o admite şi criticul, la 1729, şi nu peste măsură de bătrân, căci cu trei ani înainte îşi scria letopiseţul contemporan, şi pe care C. Giurescu îl admite ca născut pe la 1650[4], – ceea ce am spus, e cu mult prea curând, amintirile despre pehlivanul de la 1669 fiind copilăreşti –, n-ar fi avut, fie şi la treizeci şi şapte de ani, nici vrâsta pentru a critica pe tineri, nici, cum se va vedea, cunoştinţile, orizontul şi maturitatea necesară pentru a scrie o operă de acest spirit şi cu această concepţie, nouă şi îndrăzneaţă[5].

Există însă şi un alt, şi decisiv, impediment. Iată care: autorul „Istoriilor" spune limpede că la Alba-Iulia, la Bălgrad, este un Mitropolit, deci unul de aceeaşi credinţă cu scriitorul, un ortodox. Dar îndată după 1688, Mitropolitul era un *episcop*, un episcop *unit*, şi el

[1] Aceasta ar fi legătura lui Radu Popescu însuşi; cea cu Greceanu ar fi datorată după moartea cronicarului lui Nicolae-Vodă, care a dat sarcina lui Radu Lupescu (v. *ibid.*, pp. 112–113). V. şi catalogul Litzica al documentelor greceşti ale Academiei, po. 106.

[2] *Ibid.*, p. 97.

[3] *Ibid.*, p. 98.

[4] Lucrurile de pe la 1620–1621 le ştie „den bătrâni"; pp. 106–107.

[5] Era logofăt de Vistierie, un fel de copist, şi fiul Vistierului Hrizea nu putea să fie la douăzeci şi cinci de ani (v. p. 98) atâta.

şedea *în Făgăraş*. C. Giurescu admite o legătură neoficială între „Istorii" şi *Cronica Mavrocordatească*, scrisă aproape jumătate de veac mai târziu. Atunci, cum *putea autorul ambelor lucrări să lase fără schimbare o aserţiune care nu mai corespundea, şi într-un punct aşa de esenţial, cu situaţia de pe la 1720?* Tot aşa cu Alba-Iulia „Scaun Ardealului", cu „prinţepii" ardeleni. Adăugim şi aceea că acelaşi Bălgrad apare ca „Scaun Ardealului"[1], deci, e înainte de cucerirea austriacă.

Dar criticul, care prezintă argumentele sale, nu în ordinea în care i s-au înfăţişat, ci după orânduirea logică la care s-a oprit pe urmă, rezervă mai pe urmă dovada care i se pare cu neputinţă de respins. Într-o prefaţă care s-a păstrat în manuscripte necercetate de mine, datorite unor copişti din secolul al XVIII-lea, prefaţă către Domnul fanariot ocrotitor, el spune că „a izvodit Istoriile Domnilor şi a altora a Ţării Româneşti până la fericita a doao Domnie a Măriei Tale", adăugind, ceea ce e şi mai ispititor, că „a pus şi ale altora fapte ce s-au întâmplat în părţile din prejurul nostru, câte am putut cuprinde, şi din Evropa şi den Asia", cum e, de fapt, şi în „Istorii", al căror titlu se dă exact şi deplin.

Dar a „izvodi", ca şi „a lua izvod", n-are sensul precis, de a compune, iar adausul, aşa de sărac – ceva din Orient şi din Spania în *Cronica Mavrocordatească*, şi într-o formă vulgară, cu totul inferioară adausului de istorie universală din „Istorii" – putea fi o continuare, şi una rară, necompetentă, necompletă şi trivială, a menţiunilor, de un caracter cu totul deosebit, cum se va arăta, din cronica mult anterioară care se prescrisese înainte de a ajunge la propria redactare.

Dar ceea ce arată că nu se poate admite Radu Popescu ca autor al „Istoriilor" e profunda deosebire, de concepţie, de informaţie, de spirit, de stil între această aşa de remarcabilă lucrare şi ce a fost în stare să dea, cu un spirit simplu, ordinar, pătimaş, Radu Popescu.

Încă din *Istoria literaturii româneşti*, ed. I, p. 171, eu făceam această observaţie:

„Dar între Constantin Căpitanul şi Radu Popescu e o deosebire. Cel dintâi păstrează o proporţie în povestire, scrie o operă analistică, cu pretenţie de istorie, fără să insiste din cale afară asupra acelor

[1] „Casele şi bisearica cea mare au făcut-o în Beligrad, unde şade Mitropolitul acum"; p. 95.

întâmplări la care avuse parte sau care-l puteau privi mai de aproape pe dânsul. E o cronică în adevăratul sens al cuvântului scrierea sa, pe când însemnările lui Popescu nu pot fi numite decât *Memorii*. Sunt mai multe icoane desfăcute din trecut, amintiri coborâte pe hârtie cu tot farmecul lor de lucruri văzute şi trăite, şi nu o prelucrare a acestor amintiri, amestecate cu informaţii luate din dreapta şi în stânga.

Rareori găsim la Radu Popescu menţiuni ca: „zic cei ce au fost acolo" şi alte trimiteri asemănătoare la experienţa altora.

L-aş pune mai curând alături de Neculce, care, totuşi, e mai mult istoric, e mai proporţionat în povestirea sa şi la nevoie recurge pentru timpuri pe care nu le-a apucat, la izvoade, iar pentru acele lucruri ce nu s-au petrecut în raza vederii sale la spusele acelor ce le-au fost martori. Ca şi acesta, Radu Popescu are povestirea bogată, amănunţită a celui chemat să povestească şi ca şi acesta el dă viaţă expunerii sale prin căldura, care-o însufleţeşte, prin elementul sentimental de ironie, de duioşie sau de milă ce se amestecă în scrisul său când vorbeşte de oameni pe cari i-a cunoscut şi de împrejurări pentru care, când s-au petrecut, a simţit bucurie ori s-a întristat".

Am spus[1] că vechiul scriitor e un om de oarecare vrâstă, care, vorbind de lupta de la Varna, pierdută de creştini, învinueşte „tinereţele" şi „tineri sfetnicii lui" Vladislav. Boierii „tineri" sunt apoi acei care aduc nenorocire lui Ştefăniţă Moldoveanul. Şi, la orice alt domn tânăr, el va căuta să arăte că greşelile vin de la lipsa de experienţă.

Dar am văzut şi că Radu Popescu, născut pe la 1650 cel mai curând, era un tânăr la vremea când el ar fi redactat întâia cronică.

Scriitorul e însă şi un „om foarte învăţat la toată filosofia", cum scrie de nenorocitul Sultan Corcud, şi-i pare rău că „la răi şi la cumpliţi nu trec filosofiile şi învăţăturile", ceea ce e o aluzie desigur la apriga fire a lui Ştefan-Vodă Cantacuzino. De aceea, la Radu Mihnea lauda că: „au fost înţelept foarte, şi învăţat, greceşte, latineşte, turceşte; carele la Padova au învăţat... Fiind isteţ la minte, s-au dus la Padova de au învăţat carte den destul"[2].

E un om preocupat de cauze. El vrea să ştie de ce s-a coborât din Ardeal Radu Negru. Poate pentru că, atunci începând întinderea turcilor în Balcani, el şi-a crezut de datorie să treacă munţii spre a forma la Dunăre o avangardă creştină. Poate pentru o ceartă a acestui

[1] P. 23.
[2] P. 107.

„domn al românilor" cu „domnii celorlalte naţii". Nu se linişteşte cu privire la aşezarea Isabelei în Ardeal: vrea, neapărat, să ştie de ce.

Pretutindeni caută mărturiile şi vrea să aibă un sprijin „istoric"[1]. Se indignează de ce puţin am scris: „Ce fel de oameni au fost românii noştri care niciun lucru deplin n-au scris!" Recurge şi la „hrisoave"[2]. Părerile neîntemeiate se resping cu critică. Nu admite pe Ştefan Mailat ca „Domnul românilor", căci altul după „Radu Negru" „nu s-au auzit, nici s-au găsit scris". Ar vrea să ştie unde sunt „Rovinile" lui Mircea.

Se întrebuinţează „hrisoave", ca acelea din care s-ar vedea că Radu Negru „se scrie samodrăjăţ, adică singur stăpânitoriu".

Ca „geografie" se arată ce cuprinde ţara: „mânăstirea frumoasă şi mare" din Câmpulung, „curţile domneşti şi biserica, care şi până astăzi este" – de aici şi părerea că Alexandru-Vodă e Câmpulungean. A văzut şi biserica de la Târşor. „Frumoasă" i pare şi mânăstirea Dealului („den Deal"), unde vede „mormântul carele şi-l gătise el (Radu-Vodă), cioplit în piatră". Mormântul, „precum să veade până în zioua de astăzi", care s-a spart din trăsnet subt Blestemul Sfântului Nifon. Cu câtă patimă laudă el mânăstirea de la Argeş, „care potrivă nu avea în toată lumea, mi se pare, în meşteşugul lucrurilor ce se văd, pe den afară de piatră cioplită preste tot, şi cu flori săpate preste toate pietrele şi toată biserica; ce sânt atâtea sute de flori cât nu se află doao flori să se aseamene una cu alta. În scurte cuvinte, în lume nu se va afla alta ca aceasta: fericit cel ce au făcut-o, fericiţi cei ce au lucrat-o; vrednici sânt de laudă. Dentr-această zidire se cunoaşte acest Neagoe-Vodă că au fost cu frica lui Dumnezeu, că nu şi-au cruţat avuţia, ci o au cheltuit întru slava lui Dumnezeu, făcând această mânăstire cu multă cheltuială". Şi, necrezând că a spus destul, revine: „Alta, se cunoaşte că au fost şi om înţelept şi după lucrul mânăstirii, că toate câte au făcut acolo sânt cu bună rânduială: cine va merge să vază să va mira". Acolo a găsit „icoane den Ţarigrad", cu chipul Mântuitorului şi înţepătura Ovreiului. Până şi fundaţiile moldoveneşti ale lui Petru Rareş se crede dator să le înşire. Nu uită nici ctitoria lui Mihai Viteazul. La biserica Radu-Vodă din Bucureşti se observă că e „mare, întemeiată cu ziduri".

S-au relevat de mult la el mărturiile de istorie universală, care au un caracter serios şi nobil: ştiri despre Bizanţ (şi despre Imperiul latin),

[1] Şi „un istoric leşăesc"; p. 80. „Un istoric Vlădică, anume Maftei de la Mira", p. 97.
[2] P. 96.

mai ales din Phrantzes, despre al cărui rost ştie vorbi. Cum n-are ce spune despre Ţara-Românească la începuturile ei, se înfundă în povestea lucrurilor bizantine.

Ştiri din izvoare ungureşti îi vin pentru luarea Severinului de unguri, pentru presupusa luptă a lui Mihăilă-Vodă cu aceştia, pentru încercările saşilor de a scăpa de sub stăpânirea ungurească.

Uciderea lui Dan de Şişman, „voivodul Sârbilor", e luată dintr-un izvor slav. Tot de acolo – arderea Ravaniţei. Salonicului îi zice şi „Solunul". Şi pomenirea luptei cu turcii a lui „Hersi-ogli" (Herţeg-oglu) e din acelaşi izvor[1].

E mândru de originea romană şi afirmă hotărât că „moşii şi strămoşii românilor venise de la Roma, în zilele lui Traian împăratul Romei". Faţă de unguri nu se admite vasalitate: „pre dânsul (Radu Negru) să-l stăpânească cineva n-au fost". Se răsping şi pretenţiile de superioritate ale principilor ardeleni, care „nu sânt crai, ci prinţepi, adecă domni, ca rumânul, ca moldoveanul". Lupta de la Călugăreni e prezintată cu căldură, şi el se bucură atunci când eroul „apără, fărâmă, robeaşte". Toate epitetele şi exagerările din epopeea lui Stavrinos şi le însuşeşte bucuros. Moldova, unde spune însuşi că a fost[2], îi pare aşa de legată cu ţara sa, încât dezbate chestia începuturilor ei, îndreptându-se la cronica moldovenească. Dar e un sentiment de ură, care, pe vremea lui Şerban Cantacuzino, în luptă cu Cantemir, era firesc; nu însă sub Nicolae Mavrocordat s-ar fi putut scrie că numele moldovenilor, după a lor mărturie, „din câini se trage". Dar crede că, pe vremea lui Mircea, moldovenii şi muntenii s-au bătut cu turcii, „unindu-se". Pe Ştefan-cel-Mare, „carele era om viteaz şi multe războaie au făcut", îl laudă, dar, dacă a biruit, „l-a slujit norocul" şi faţă de Radul cel Frumos a fost „nemulţămitoriu binelui ce au avut": dacă l-a putut izgoni pe acesta, e fiindcă a căzut asupră-i „fără veaste"; se bucură că din fiica Radului şi-a făcut Doamnă, dar şi pentru prada Moldovei de Radu, întors în Scaun. El zice mai departe „Ştefan-cel-Bun" dar aceasta e încă o dovadă despre sensul de „vechiu", „bătrân", ce-l are acest cuvânt. Oricum, asupra marilor lui biruinţi creştine nu se dau decât puţine

[1] Dar Orhan e „iar înţelept şi viteaz". Vorbeşte şi de cuceririle lui. Cronicarul ştie turceşte şi explică pe *ildirim* ca fulger. La domnia lui Ţepeş, turcii sunt „păgânii". Dacă la Mihnea I-ii i se zice Sultanului „Împăratul" e că bucata întreagă e luată de aiurea.

[2] P. 55.

rânduri. Închipuindu-şi că Ştefan, biruind pe Ţepeluş, „au stăpânit ţara pre multă vreme", o spune cu durere.

Îi trebuie şi o biruinţă munteană şi el născoceşte aceea „asupra lui Hadâm-Paşa", care „au pierit şi Paşa şi oastea lui"; e drept că-şi închipuie o reluare a Chiliei şi Cetăţii-Albe[1] de Ştefan, care nu e nicăieri „cel Mare", titlu care şi la moldoveni am spus că însemna tot: „cel vechi". Dacă Vlad Călugărul ajută pe turci contra moldoveanului, nicio mustrare, ci se observă numai că pentru aceasta „Ştefan-Vodă multă părere rea au avut Vlad-Vodă". Când marele războinic moare, atâta-i e pomenirea celui care „a ţinut ţara cu sabia în 46 de ani": „ca un om, au murit". Dar deosebit menţionează când „s-a petrecut" Maria „fata Radului-Vodă, den Ţara-Românească". Dacă Ştefăniţă pradă la munteni, e pentru că Domnul de acolo „nu era gata de oaste", dar, când Doamna se uneşte cu conspiratorii contra lui, aceeaşi patimă locală izbucneşte: „Zău de treabă jupânească moldoveancă, să-şi omoare bărbatul!" Căderea lui Petru Rareş e prezintată cu satisfacţie: „în deşărt i-au rămas socoteala". Încercările de a scăpa de subt turci după aceea sunt „nebunii ale moldoveanilor, şi neaşăzări", şi osândirile la moarte de către Petru-Vodă sunt aprobate: „Dumnezeu plăteşte fieştecăruia după faptele lui"[2]. Cu dreptate e înfierat Ilie Rareş, care „să dezmierda cu şi cu turcoaice tinere", şi aceeaşi condamnare, cu amănunte, turcii tineri, după Ureche, atinge pe fratele lui Ştefan. „Nebunii" sunt şi cele făcute de moldoveni subt Alexandru Lăpuşneanu. Simpatia exclusivă pentru munteni apare şi la povestea luptelor lui Ion-Vodă cel Cumplit cu Petru Şchiopul; răspinge „laudele" moldovenilor cu privire la isprăvile domnului lor.

E de o mare libertate de cuvânt faţă de turci, strămoşul sultanilor, calificat de „Otoman Turcul", fiind zugrăvit ca „fiara cea rea şi cumplită"[3], „ficleanul" care înlătură pe celelalte căpetenii. Numai coborârea din Comneni li dă, „în oare chip", un drept de stăpânire în Europa. Vorbeşte la domnia lui Mircea şi de „obrăznicia turcilor". El

[1] Când spune că au fost întâi turceşti, e vorba de *reluarea* de către turci, mai târziu, arătând pe larg condiţiile.

[2] Dar şi: „adevărat au fost fecior lui Ştefan-Vodă cel Bun, că la toate i-au sămănat, şi bunătăţi multe au făcut, şi războaie multe au bătut". Şi la moarte: „Slăbind de bătrâneaţe şi de multe ostenele, de războaiele ce au făcut, den lumea aceasta s-au petrecut; pre carele toată ţara l-au plâns cu jale mare, pentru că era părinte tuturor milostiv, şi păstor bun turmii sale".

[3] Legături personale cu Moldova şi p. 149.

regretă că Sigismund al Ungariei n-a putut „scoate pe turci din hotarăle creştinilor" şi aceasta numai din a lor „rea chiverniseală". Când e vorba de pretenţiile la domnie ale lui Mehemed-beiu, textul vechii cronici se modifică în sens naţional: „capuchehaelile... au dat de veaste boiarilor ţării de acest lucru ce să face ca să să facă ţării domn turc. Deci, boiarii, auzind aceasta, s-au unit toţ şi s-au împăcat". De la turci vin nenorocirile ţării: „Care, iar, aseamene lor de va fi Domnul, iubitor de bani: rău, cumplit, să le dea den destul, acela poate domni şi mult, iar carii vor să fie buni şi fără lăcomie, turcilor nu pot sluji"[1].

Îi sunt urâţi cronicarului grecii. Vorbind de pretinsa trecere a turcilor la 1444 cu vase greceşti, el strigă: „Vezi minte la greci", dându-le o învăţătură postumă de ce aveau datoria să facă, dar „ei, precum au umblat, aşa au şi păţit mai pre urmă, că au pierdut şi Împărăţia". Dar, simţitor, în cuvinte frumoase îşi arată durerea pentru peirea Bizanţului creştin: „Când ar ceti cineva pre Gheorghe Frenţi istoricul, carele s-au şi întâmplat la luarea Ţarigradului, fiind şi logofăt mare al Împărăţiei, şi au şi scris acestea pre amintire, mi se pare că nu ar fi fără lacrimi, socotind nevoia ce au venit cetăţii şi cetăţenilor acelora, unde vaiete şi ţipete, plânsuri, despărţiri unul de altul, şi altele ca acestea".Şi, vorbind de patriarhul Nifon, el recunoaşte că pe atunci „era românii noştri, atât Vlădicii, episcopii, cât şi popii şi toţi ceilalţi", ceea ce înseamnă la el mândrie pentru învăţătura din vremea sa. Deşi întrebuinţează larg pe Stavrinos şi pe Matei Mitropolitul Mirelor, ambii greci, povestitorul nu uită să pomenească mai târziu, de „mândriia şi răotatea grecilor", aduşi de Radu Mihnea, şi el e pentru cei ce „au făcut răzmiriţă şi turburare pentru răotatea grecilor"[2]. Matei Basarab e prezintat ca un campion contra aceloraşi străini: „Am auzit pre bătrânii noştri mărturisind de aceasta, că ţara iubea pre domn, şi domnul pre ţară; pentru că era linişte în domniia lui: nu să vedea, nici să auzea morţi sau prăzi, precum să făcea şi *să fac* la alţii, ci gândul domnului aceasta era: să plătească ţara de datorie şi să să odihniască toţi pre la moşiile lor".

Ajungând la muscali, el arată de când „toţi stăpânii Moscului se numesc Împăraţi", însă are în vedere începuturile lui Petru-cel-Mare, şi ştie ce titlu şi-au dat, „Imperator" („precum el se numeşte") şi ce titlu li se dă („dux Moscoviae"). E starea de lucruri de pe la 1690.

E şi o continuă notă mişcată la dânsul, ca atunci când vorbeşte de

[1] P. 106.

[2] P. 101. Se poate să scrie aşa ocrotitul lui Nicolae Mavrocordat?

sărăcia şi milosteniile lui Iliaş Alexandru, Domnul Moldovei: „dar cei buni nu trăiesc mult cu norocire: den ce pricină, numai Dumnezeu ştie; iar noi oamenii nu putem da nici o socoteală". La Radu Popescu nu se întâlneşte însă decât, şi cu ieşirile cele mai triviale, patima politică pornită spre clevetire şi distrugere.

E la mai vechiul cronicar şi un spirit laic. Vorbind de neisprava sinodului de la Florenţa, el aruncă o săgeată clerului mânăstiresc – să ne gândim că Radu Popescu a isprăvit ca Rafail călugărul! El scrie: „de acestea au făcut şi fac călugării".

E o înţelegere şi o iubire pentru războaiele care nu se mai făceau sub fanarioţi.

La Mihai Viteazul explicaţia tragediei e dată naţional: „De toate părţile muncea ungurii în tot chipul, ca doar s-ar mântui, să nu le fie crai un român, precum le era"[1]. Basta e „un tâlhariu", care lucrează din „pizmă", „văzând vitejâile lui Mihai-Vodă şi numele cel mare ce-l dobândise". Şi, vulgar, el vede pe Mihai având pe „turci, moldoveni, unguri... ca pre neşte măgari". Ştie şi movila care aminteşte „ruşinea" lui Gabriel Báthory, bătut de Radu Şerban.

În ce priveşte Apusul, nu-i sunt neştiute luptele „vineţenilor" cu turcii, pe care le expune bine la începutul secolului al XV-lea. De altfel, acolo se învârte ca acasă la dânsul. Ştie că Ioan al VII-lea Paleologul avea nevastă de la Lombardia. Soborul de la „Florenţa" îl interesează, şi nu o dată la el e vorba de Papa. Numele Caffei e dat ca la latini, iar nu „Chefea" ca la orientali. Când cetim: „iaste la Beciu un turn foarte iscusit, de pietri cioplite, şi înalt foarte: îl numesc Sfetii Ştefan", vedem pe cineva care a fost acolo şi a observat „alemul" din vârful turnului. E de relevat forma italiană „Poglia" pentru Apulia[2]. Ştie şi raporturile lui Radu Mihnea cu Veneţia. Franţa e „Ţara Frâncească", aşa cum se numea de demult (odată, şi „Franţozia").

Dar nu e deloc străin de Răsăritul unde ne-a aşezat soarta. Pare să fi fost şi pe la Constantinopol, de vreme ce, pentru Galipole, poate spune că acolo „este Marea îngustă, de trec lesne de la Răsărit la Apus şi de la Apus la Răsărit"[3]. Moscheia Sultanului Ahmed, „mecet mare şi foarte frumos..., la care au făcut împrejur 4 minareale, şi 2 în mijloc", care „să veade şi acum în Ţarigrad, atăta iaste de mare cât Aghiia

[1] P. 95.

[2] P. 55. Dar alături, „Curfos", după greceşte şi „Anaplii" (Nauplia).

[3] V. şi: „mecetul carele l-au făcut el (Soliman), carele îl numesc turcii Sulimanè" (p. 70).

Sofia", a văzut-o el[1]. Ştie ce e Uzbecul. Lupta pentru tron a tânărului Sultan Selim e prezintată în pagini de o rară bogăţie şi frumuseţe, ca şi ciocnirile aceluiaşi Selim cu egiptenii, întrebuinţându-se izvoare necunoscute, pretutindeni păzindu-se forma bună a numelor şi a demnităţilor.

Aceste note se potrivesc însă cu epoca lui Constantin Stolnicul, de relaţii occidentale, de denumiri în Europa latină. Nimic în viaţa, acum aşa de bine cunoscută, a lui Radu Popescu, nimic în forma lui, de o inferioritate stilistică manifestă, nu îngăduie a-i atribui asemenea elemente de orizont.

III

Este însă şi o iniţiare adâncă în lucrurile din Ardeal. Scriitorul cunoaşte Făgăraşul[2]. A văzut la Sibiiu „ulicioara strâmtă şi întunecată carea este despre biserica cea mare săsească", şi „turnul cel înalt", de unde a vestit Iacşici uciderea lui Mihnea-Vodă. Ştie că acolo va fi fost cândva un „Domn al ungurilor" şi „un Domn al saşilor". Pe Hunyadi îi numeşte „Ianoş sau, cum zic alţii, Iancul, Domnul Ardealului"; aiurea: „Huniadi Ianoş". Rostul lui de „guvernatoriu Ţării Ungureşti" e exact arătat, dar se adaugă că a fost şi „prinţip Ardealului". Moartea lui e deplânsă: „lăsând mare nume de multe vitejii ce făcuse cu turcii şi cu nemţii". Până şi când vorbeşte de Reforma bisericească, se dă lui Luther o formă unguresc: „Luter Marton".

Aceeaşi grijă o are scriitorul şi pentru fiul lui Iancu: „Huniadi Mateiaş", ştiindu-i şi lupta pentru „coroană" cu Împăratul Frederic. La moartea lui în „Beciu" (Viena) trebuia să fie o minune: „zic că în zioa ce au murit Mateiaş Craiul..., toţi leii ce avea la Buda s-au omorât unul pre altul". Alături de dânsul, el pomeneşte pe ceilalţi şefi ai maghiarimii, ale căror nume sunt bine redate, cu însăşi pronunţia unguresc: „Bator Iştvan" (mai apoi şi „Batăr Criştov", „Batăr Jăcmon", „Chineş Pal", şi cronicarul ştie că lupta acestuia cu turcii a fost „în câmpii ce le zic Chenier", Kenyérmező). Dar nu iubeşte pe aceşti „ardeleni din fire ficleni"[3].Ştie şi că Essekul o „lesne trecătoare cătră Stiriia şi cătră Carintiia şi cătră Carneola". Alba Regală îi e „Sechişfiervar", şi alături găsim pe „Zereni", „Palfi", „Horvat Mihai"

[1] *Ibid.*, p. 103.
[2] „Cetatea Făgăraşul precum să vede până astăzi".
[3] Pp. 63 –64.

şi „Beciş Iştfan", „Baştia Giurgiu", „Sechil Moisi", „Batăr Gabor". Ca localităţi: „Şomliu", „Caşa", „Pojun", „Ecet", Keresztes fiind „Cărăsteş"[1]. Dar pe unguri nu-i iubeşte deloc.

Şi la luptele lui Mihai Viteazul ungurii sunt aceiaşi „ficliani". Şi prădăciunea lui Gabriel Báthory se înfierează, amintind şi proverbul „când ungurii cei răi".

În toată această carte e un spirit pe care-l recunoaştem. Nu cel fanariot, îngust, pedant, ci acel spirit larg al Apusului: *care e reprezintat*, cum o spuneam în câteva rânduri mai sus, *cu cea mai mare strălucire de omul care dă pecetea epocii de la 1670–[16]80 înainte: Constantin Stolnicul Cantacuzino.* Cu gândul la acesta, povestitorul face, împotriva adevărului, pe Radu-Vodă Mihnea să înveţe, nu numai la „Vineţiia", ci şi la „Padova", [denumirea] acestuia, scrisă cu ortografia cunoscută[2].

Din toate cele aduse până aici rezultă că autorul povestirii „istorice", critice, personale, cu întrebuinţarea acelor izvoare de multe feluri pe care le recomandă Constantin Stolnicul, înfăţişat, de altfel, fără nicio simpatie, în legătură şi cu studiile „de spre nemţi şi la Vineţiia"[3], a fost, între altele, şi un perfect cunoscător al Ardealului, pe care l-a străbătut în multe drumuri; mai mult chiar: cred că a stat acolo ani de pribegie, ceea ce, în ipoteza lui Constantin Căpitanul Filipescu, şi fără aceasta purtat prin solii pe acolo, se explică foarte bine, în zilele de pătimire ale tatălui său Pană, rudă şi aliat al Cantacuzinilor luptători din răsputeri pentru căpătarea domniei.

În aceste atingeri cu lumea de peste munţi, şi cu ungurii, a căror limbă părea că o stăpâneşte, el a întâlnit legenda reprodusă de Szamosközy, pe care o dă mai mult sau mai puţin exact, introducând şi noţiuni care erau răspândite în ţara lui însăşi despre rostul turcilor la noi. E posibil să fi împrumutat şi ceva din povestea osândirii lui Mihai de Alexandru cel Rău şi a scăpării lui minunate, deşi o găsim şi în Cronica oficială a Logofătului Teodosie Rudeanu, tradusă latineşte de Walther. Între vremea când scrie Szamosközy[4] şi călătoriile ardelene ale autorului *Istoriilor* nici nu se strecurase multă vreme.

---

[1] P. 107.

[2] Şi cuvântul *ghiuluş, (gyülés)*; p. 105.

[3] P. 164. Şi pribegia lui Grigore-Vodă Ghica acolo; p. 168.

[4] V. Crăciun, *loc. cit.*, p. 12 şi urm.

*

Interesul acestei cercetări stă astfel într-aceea că, în loc să avem două izvoare, unul unguresc, altul românesc chiar, acesta din urmă nu mai reiese decât ca un ecou vag şi încurcat al celui dintâiu.

„Mama lui Mihai Viteazul“

Mă acuz întâi că această conferință a trebuit să fie amânată, dar acum, foarte hotărât, mă gândesc să mă țin de cuvânt şi o țin fiindcă mi se pare că, în ce am avut prilejul să înfățişez până acum cu privire la mama lui Mihai Viteazul, erau anumite lipsuri, erau lucruri care nu fuseseră atinse şi care mi se pare că sunt cu mult prea importante pentru ca să fie lăsate la o parte.

Este o chestiune de lămurit, şi această chestiune n-am deschis-o eu, ci a deschis-o altcineva, căruia poate că în momentul de față îi pare rău pentru consecințele teoriei sale, dar, din moment ce altcineva a deschis discuția şi am luat-o asupra mea, fac ceea ce am făcut totdeauna, adică merg până la capăt. Şi, evident, mai ales pentru cei care mi-au făcut plăcerea de a asita şi la cea dintâi conferință despre originea lui Mihai Viteazul, nu mai este necesar să insist asupra acelei urâte legende care, cum am dovedit acum în urmă la Academia Română, nu este măcar în parte de origine românească, ci este întreagă de origine ungurească, pe baza unor zvonuri, a unor cârteli, a unor clevetiri.

Vă puteți închipui că Mihai Viteazul n-a fost niciodată un om comod, ci tocmai contrariul, şi omul care nu-i comod îl rabdă cineva cât este la putere, dar, după ce nu mai este la putere, după ce a căzut, după ce a murit, şi neavând urmaşi, atunci îşi răzbună cineva pentru tot ce a înghițit în vremea cât omul era viu şi la putere.

Dar originea acestei afirmații, sprijinită pe cârtire, este desigur de dincolo, dintr-un anume mediu unguresc, care, desigur, ura pe Mihai Viteazul cu toată puterea sufletului unei națiuni care are foarte mari calități, dar care se ştie cât de mult poate urî, câtă putere şi stăruință poate avea în ura sa.

Am arătat la Academia Română că mărturisirea aceea, aşa de târzie, de altminteri, la o distanţă de nu ştiu câte decenii, a lui Constantin Căpitanul sau a „aşa-zisului" Constatin Căpitanul, autor de cronică munteană, mărturisirea că Mihai Viteazul s-ar fi născut la Gura Ialomiţei, unde mama sa ar fi avut o situaţie inferioară şi umilă, că aceasta a fost culeasă în Ardeal, unde scriitorul a avut multe misiuni politice şi s-a găsit în mediul unde încetul cu încetul s-a alcătuit această legendă.

Şi, fiindcă s-a spus la Academia Română, şi fiindcă cea mai mare parte dintre ascultători nu erau acolo, trebuie să precizez şi aici ceva care mi se pare hotărâtor: ungurul Szamos Szamosközy, cronicar foarte înzestrat de alminteri, care a scris în latineşte, şi-a alcătuit cronica, pe care n-a dus-o până la capăt, după moartea lui Mihai Viteazul, simţitor după moartea lui, şi ea nu era isprăvită pe vremea unui foarte important prinţ ardelean de origine ungurească, pe vremea lui Bethlen Gabor, care vorbeşte de cronica aceasta în testamentul lui, dorind ca ea să capete o formă definitivă.

Dar „aşa-zisul" Constantin Căpitanul era tânăr şi probabil pribeag în Ardeal, cam pe vremea aceea, pentru că primele amintiri ale lui sunt din momentul când s-a suit pe tron Matei Basarab. Va să zică: 1620 şi ceva, de o parte, şi 1630 şi ceva, de altă parte.

Vedeţi că şi cronologic împrumutul acesta se potriveşte, aşa încât dispare partea cu Teodora rachierita, fabricantă de rachiu, care îşi avea cârciuma şi vindea rachiul făcut la dânsa acasă. Fiindcă nici măcar n-o considera ca moşiereasă, iar noi am găsit explicaţia aceasta că putea să aibă pe moşiile ei tot ceea ce trebuie pentru a da material de vânzare la o cârciumă cum şi azi e plină Calea Victoriei de cârciume purtând nume aristocratice foarte cunoscute, în legătură şi cu tronul ţării, şi care, oricum s-ar intitula, nu sunt mai puţin cârciumi: ori de se vinde cu păharul, ori de se vinde cu sticla, ori de se vinde cu butoiul, este totuşi vânzare de vin şi de vin făcut din produsele moşiei cuiva.

Prin urmare, partea aceasta este închisă. Se ştie de unde a venit zvonul, se ştie cine l-a împodobit, pentru că sunt totdeauna oameni care prind zvonurile şi le împodobesc în sensul intereselor lor; se ştie cum zvonul acela, alcătuit în Ardeal şi necuprins într-o formă definitivă, a fost aflat, nu din rândurile scrise în ungureşte, ci după cuvintele care zboară în vânt, a fost prins de cutare şi mutat la noi. Iată partea lichidată.

Şi tot aşa am lichidat, acum câteva zile, la Academia Română ceva care mi se anunţase. Ştiţi, sunt oameni buni care fac atâta zvon

când este să dea o lovitură, încât o afli cu zile, cu săptămâni, cu luni înainte; se spunea că mi se prepară ceva grozav: dovada că Teodora a fost rachieriță iar Mihai Viteazul el însuși nu era altceva decât, să zicem, un fel de băiat de prăvălie la maică-sa, ștergând paharele și făcând anumite servicii clienților, ceva ca în *Noaptea furturnoasă* a lui Caragiale.

Dar s-a găsit cineva care a luat documentul și l-a și publicat înaintea luptătorului care avea de gând să dea cu aceasta o lovitură de bardă ca să cădem grămadă: rachierița, Mihai Viteazul și eu, umilul lor servitor pentru triumful adevărului.

Ei bine, nu este vorba de altceva decât că Mihai Viteazul a avut țigani acolo la Piua Petrei, țigani cu privire la care a fost o judecată între urmașii lui. El a avut o fată, Florica, din căsătoria cu Stanca, și a avut și o altă fată, Marula, cu o femeie din Târșor: s-a iscat o ceartă din acelea, foarte urâte, dar de care nu poate scăpa cineva totdeauna, într-o familie, mai ales când mamele sunt deosebite, și de aici hotărârea aceasta a județului de acolo, de la Piua Petrei, care, cu un număr de orășeni, spune că Mihai Viteazul a avut țiganii aceștia când era „negustor și boiaren". Aceasta este foarte important; nu e vorba de negustorul care va ajunge pe urmă să fie boier, ci este vorba de un boier care face în același timp negoț, ceea ce e cu totul deosebit. Evident că oamenii din la Piua Petrei, unde se vindea lână nedărăcită, considerau totul din punctul lor de vedere, iar punctul lor de vedere era al negoțului; ei nu erau judecătorii unei stări de boierie, ci ai unei stări de viață orășenească și țigănească și, prin urmare, ei lucrau și vorbeau așa cum lucrează și vorbește cineva în domeniul său. Va să zică și această pretențioasă dovadă, care trebuia să trezească din nou și pe cârciumăriță și pe fiul ei, a căzut. Iarăși un lucru lichidat.

Dacă ar fi fost numai atâta, eu încă aș fi vorbit în acest sens, după obiceiul pe care l-am căpătat de la o bucată de vreme, acela de a aduce și înaintea altora decât a specialiștilor din Secția Istorică a Academiei Române anumite procese care interesează zestrea noastră, comoara noastră istorică. Căci cred și acum că ea nu este de închis într-o Academie, sau de reținut pentru o catedră, sau de păstrat pentru anumite cărți cu șapte peceți de pretenție și uneori cu alte șapte de prostie, încât nimeni să nu poată răsbată până la ce este cuprins în carte, dar părerea mea este că istoria unui neam este un bun public, și, pentru că tot binele sau răul care a fost odinioară este bun public, eu mă adresez la public în înțelesul cel mai larg și bun al cuvântului. Dacă ar fi fost numai atâta, dacă punctul la care s-a ajuns cu privire la

legenda lui Szamosköy, plus Constantin Căpitanul şi ţiganii de la Piua Petrei, – nu Pietrei, pentru că este Petra, proprietara piuei, şi s-ar putea să fie chiar un Petre, cum se zice lui Petru aici, în Muntenia –, va să zică dacă ar fi fost vorba numai de aceasta, eu tot veneam înaintea d[umnea]v[oastră]. Dar mai sunt şi alte probleme, dintre care unele sunt rezolvate, dintre care altele nu se pot rezolva deplin, şi noi avem datoria, fiecare unde ne pricepem, sau avem iluzia că ne pricepem, să aducem şi ceea ce ştim, ceea ce suntem siguri că ştim, ceea ce considerăm ca definitiv, dar, în acelaşi timp, şi anumite întrebări, pentru că lucrurile acestea le judecăm fiecare cu acelaşi fel de minte şi, prin urmare, judecata ascultătorilor este tot aşa cum este şi judecata aceluia care aduce elementele procesului.

Cea dintâi întrebare care se pune, e a originii mamei lui Mihai. Cea de a doua va fi a educaţiei lui Mihai însuşi, cea de a treia a purtării lui faţă de maică-sa şi a patra, a felului cum a fost ea în momentul când, foarte bătrână, stătea să închidă ochii şi când a făcut mărturisirea cea mai frumoasă şi cea mai duioasă a vieţii sale într-un document care este printre cele mai vechi şi mai preţioase urme de limbă românească la începutul secolului al XVII-lea.

Dar deocamdată este o întrebare pe care o să v-o înfăţişez înaintea d[umnea]v[oastră]. Şi, într-un fel, cred şi acum că nu mă veţi ţinea de rău dacă, gândind necontenit asupra aceluiaşi subiect, nu jur totdeauna că punctul meu de vedere va fi acela pe care l-am avut în cutare moment, când gândisem mai puţin asupra lui şi aveam mai puţine mijloace de informaţie; nu s-a spus în zădar că acela care mântuie o carte poate fi profesorul acelui care a început-o. Problema aceasta s-a pus şi înainte. Dar acum au intervenit şi elmente de informaţie noi şi, gândindu-mă mai mult, poate ici şi colo să răsară, dacă nu siguranţa pe care am dori-o cu toţii, şi eu cel dintâi, cel puţin o îndrumare către adevăr.

S-a pus întrebarea aceasta: Teodora, în călugărie Teofana, mama lui Mihai Viteazul, rudă fără niciun fel de tăgadă a unui grec cu foarte mare influenţă, – care, de fapt, grecul a condus toată viaţa amânduror ţărilor noastre de la jumătatea secolului al XVI-lea până la sfârşit, banul Iani, care s-a crezut că era un Cantacuzin şi s-ar fi potrivit în ce priveşte inteligenţa, energia şi un simţ politic foarte dezvoltat, o mândrie care răsare din tot ceea ce a scris, dar este, cred, dovedit, şi aşa cred şi eu care odinioară credeam altfel, că nu era un Cantacuzin – va să zică Teodora sau Teofana, care era fără îndoială ruda lui banul Iani, foarte importantul personagiu care lucra pe dedesubt – şi, cum se

ştie, este un obicei la noi, din cele mai depărtate timpuri, că personagiul cel mai important este acela care lucrează pe dedesubt şi ridică ba pe unul, ba pe altul, dispărând când îi trebuie, apoi se ridică din nou şi are toate avantagiile, stând de o parte fără nicio răspundere şi fără nicio suferinţă, – această Teodoră, mai târziu călugăriţa Teofana, *ce era în ce priveşte legăturile ei cu Petraşcu cel Bun?*

Acel Petraşcu cel Bun care – împotriva părerii d-lui P. P. Panaitescu care îi dădea voie lui Mihai Viteazul să-şi caute tatăl unde voia, şi în Rai, şi în Iad – este fără îndoială tatăl lui Mihai Viteazul. Aşa zice povestirea cea mai serioasă, făcută de logofătul Teodosie Rudeanul, pe care noi n-o avem în forma slavonă, în care a fost scrisă, ci într-o traducere şi armonizare latină de un străin, de un silezian, Walter.

Deci, care au fost legăturile ei cu Petraşcu? Acum unii, mulţi, de ex[emplu] răposatul istoric al lui Mihai Viteazul, un om de o străduinţă minunată, – dacă ar fi ştiut să scrie aşa cum ştia să muncească! –, răposatul Ion Sârbu, au fost de părere că legătura aceasta a fost aceea dintre soţ şi soţie cu cununie. Părerea altora era că a fost doar o legătură de dragoste, care n-a fost binecuvântată de biserică. De părerea aceasta am fost şi eu.

D[omnul] Panaitescu, – începe a-mi fi greu să-l tot aduc înainte, – zice: nu, este mai bine să nu-şi fi ştiut tatăl, să fie un „fiu al poporului", şi se ştie ce capital poate să tragă cineva în zilele acestea de democraţie din faptul că este un fiul al poporului": cu cât este mai puţin pieptănat şi mai rufos, cu atâta se poate ridica în noua aristocraţie a timpului. Ar fi mai bine, deci, aşa decât să fie un copil din flori. Ne gândim că Ştefam cel Mare era netăgăduit fiul Oltei, în călugărie Maria, care nu era nevasta lui Bogdan-Vodă. Prin urmare, copil din flori, după d[omnul] Panaitescu, n-ar fi voie să-l acceptăm, căci astăzi, cum se ştie, noi suntem foarte pudici: dovadă literatura curată a d[omnu]lui Arghezi şi faptul că în Banat avem 54% copii naturali; n-am avut şi statistica celor din Bucureşti.

Cei mai mulţi, totuşi, cred că Mihai era copil din flori. Dar, iată, mi-am pus, chiar acum, pregătind acasă conferinţa, o întrebare, şi cu privire la întrebarea aceasta să-mi daţi voie să recurg şi la oarecare însemnări. Să plecăm întâi de la un lucru dovedit şi să luăm lucrurile pe latura Teodorei; ce a spus ea despre această legătură şi, al doilea, o să venim la mărturiile cu privire la viaţa casnică a lui Petraşcu.

Ea s-a intitulat „Doamnă" în actul acela de către sfârşitul vieţii sale, cu trei ani înainte de a muri, care cuprinde un angajament în ceea

ce priveşte anumite moşii ale ei. Ea pune o pecete cu „gospojda" adică Doamnă („Feofana" este Teofana, cum şi Teodora se poate scrie şi Feodora, ca în ruseşte). Îşi zice: „Doamnă" pe pecetea ei şi aceasta nu este o glumă. Mihai Viteazul, când, la 1597, către sfârşitul anului, dăruieşte maicii sale patru moşii: Studina, Studenița, Frăsinetul şi Cruşovul, o intitulează „Doamna" Teodora. Pe piatra ei de mormânt i se spune de familia lui Mihai Viteazul, de copiii lui, de Nicolae-Vodă Petraşcu şi de Florica, i se spune respectuos: „mama răposatului Mihai Voievod", pe piatra de mormânt care înseamnă fără îndoială un lucru foarte solemn: „A răposat roaba lui Dumnezeu călugărița Teofana, mama răposatului Mihail Voievod, şi fie-sa Doamna Florica şi fiu-său Nicolae-Vodă au nevoit şi au scris în zilele lui Ion Radul Voevod 7114" (1605–[160]6).

După ce am văzut cum era privită ea ca Doamnă, cum ea însăşi se socotea ca Doamnă, cum pecetluia ca Doamnă şi lăsa să i se spună Doamnă, după aceasta o să vedem ce a fost cu căsătoriile lui Petraşcu.

Petraşcu, venind pe tron, după un lung exil, fusese însurat cu o anume Voica, nu ştim de unde, şi avea o fată în vârstă, Maria, sora lui Mihai Viteazul, soră mult mai mare, căreia, în momentul când Petraşcu se aşează în scaun, i se face datul unei moştii (v. a mea *Istoria lui Mihai Viteazul*). Este, deci, o Doamnă a lui Petraşcu, dar de mult, care, Doamna aceasta, avea o fată, poate de vreo douăzeci de ani, la 1553, când a venit Petraşcu. Avem socotelile a două oraşe ardeleneşti care erau în marginea noastră, – păcat că nu le avem pentru vremuri mai vechi şi păcat că socotelile acestea orăşeneşti, de la un timp, oraşele sărăcind, nu mai sunt aşa de largi şi nu mai vorbesc de noi aşa de mult ca odinioară! –, socotelile Braşovului şi ale Sibiului. Saşii de acolo însemnau ce ieşea de la noi şi mai ales cheltuielile pe care le făceau, când găzduiau pe cineva, când trimiteau pe cineva în misiune, arătându-se şi obiectul pentru care venise cineva sau fusese trimis cineva în misiune.

Însemnările de la al doilea an al domniei lui Petraşcu cel Bun, la începutul anului 1555, sunt neclare şi deosebite cu privire la o nuntă. Până la însemnările acestea nu se vorbeşte în ele de doamna lui Petraşcu, lângă dânsul nu este o Domană; trebuie să admitem deci că Voica murise, dar atunci, la începutul anului 1555, sunt însemnările acelea neclare şi contrazicătoare, publicare de mine, în vol. XI din colecția Hurmuzaki. Braşovenii spun că este „o nuntă a lui Vodă" (*ad nupcias Wayvode,* p. 717) şi nu se pomeneşte acolo şi Radu logofătul, a cărui fată să se fi măritat, ci se fac daruri lui Vodă şi „Voievodesei";

prin urmare ar ieşi de acolo că s-a însurat din nou Petraşcu. Dar la Sibiu sunt două însemnări: pe de o parte se vorbeşte de nunta de la Curte, dar e a fetei Voievodului nunta (*ad nuptias filiae Transalpinensis Wayvodaei*, p. 865) şi, pe de altă parte, se vorbeşte de vornicul Socol şi de fata logofătului Radu, care fata aceasta a logofătului ar avea un alt rost *(Radul Lugoffot ad nuptias filiae suae)* nu iese de acolo că ar fi o căsătorie a Domnului. Deosebirea aceasta a fost observată de răposatul Sârbu şi după aceea şi de alte persoane. Dar, cum Voica nu arată să fi fost vie, de la început, cum, până la această dată, saşii, când trimet daruri, nu le trimet şi pentru Doamnă, ci numai pentru Domn, cum până la data aceea nu apare o Doamnă, aveam încă de mult părerea – întrucât se poate avea o părere faţă de lucruri aşa de depărtate şi de neclare – că este *o căsătorie a Domnului.*

Un lucru este sigur, anume lucrul acela că la moartea lui Petraşcu, Doamna, care, de altminteri, ţinuse şi scaunul, ca regentă, după datina de odinioară, a fugit în Ardeal şi s-a purtat pe acolo, prin Ardeal, foarte multă vreme după moartea soţului ei; doisprezece ani de la data morţii, la 1569, încă umbla prin Ardeal „văduva lui Petraşcu". Mă întreb: oare, admiţând o căsătorie a Domnului, persoana cu care s-a căsătorit să nu fi fist chiar Teodora?

Este foarte atrăgător acest fel de a vedea lucrurile, însă dovada nu există. Se pare în adevăr că această văduvă a lui Petraşcu nu este mama lui Mihai Viteazul pe o vreme când Mihai creştea acuma sub o îngrijire al cării sens şi valoare se va putea aprecia îndată.

Dar, cu toate acestea, Teodora îşi zicea „Doamnă", şi Mihai îi zicea „Doamnă" şi o înfăţişa lumii întregi, ţinea totdeauna s-o aibă lângă dânsul. O „rachieriţă" nu se prezintă aşa; oricât de frumos suflet i-am admite lui Mihai Viteazul, dar, cu toate acestea, într-o situaţie oficială nu arată cineva tot ceea ce e acasă la dânsul. Aşa încât *este* un argument fără îndoială în această dragoste, în acest respect al lui Mihai, al nevestei lui, Stanca, văduvă de boier mare, femeie cu multe moşii, având simţul situaţiei şi averii ei; şi atitudinea aceasta a Stancăi faţă de mama lui Mihai Viteazul fără îndoială că spune ceva şi constituie un argument.

Dar iată, astăzi chiar, înainte de a face această conferinţă, mi-a venit în minte ceva pe care vi-l dau aşa cum mi s-a înfăţişat şi care cred că în adevăr merită să fie prezentat. Bigamia este un lucru care se pedepseşte când se descopere şi când nu ştie cineva să scape din dificultate, dar au fost cazuri, de ex[emplu] al lui Frederic-Wilhelm al II-lea, regele Prusiei, care a fost bigam, cerând voie consistoriului

calvin să ia în căsătorie morganatică pe amanta lui, şi teologii aceştia calvini i-au dat voie; trăia regina, iar, privat, morganatic, cu voia Bisericii, era soţul celeilalte. Dar avem la noi cazul unui domn căruia, adevărat că nu-i mai trăia Doamna cunoscută de toată lumea, şi care a încheiat o căsătorie morganatică. E vorba de Petru Şchiopul, Domn al Moldovei, şi, în condiţii pe care le voi explica după aceea, el mărturiseşte legătura, cum veţi auzi, – într-o formă mai gramaticală, pentru că Petru Şchiopul avea un fel al lui de a scrie româneşte; auzea rău şi, cum nu învăţase gramatică, scria aşa cum auzea. Actul acesta care se găsea în Tirol l-am avut şi eu la îndemână şi l-am publicat.

Un act al lui Petru Şchiopul

Iată cuprinsul lui redus la aceeaşi formă gramaticală, desigur cu şchiopătări, dar, fiindcă i se zicea Petru Şchiopul, avea voie să şchiopăte şi în materie de gramatică (Hurmuzaki, XI). „Ai – cum se zice în moldoveneşte pentru ani – 7099 (adică 1591), luna ghenarie 17 zile. „Duminecă seara, trei ceasuri, m-am cununat cu mama lui Ştefan-Vodă, anume Irina botezată. Adevăr am zis, până sunt în ţară, să nu spuie cuiva; să ştie toţi, să fie ascuns, şi, după aceea – mai spune încă o dată: să nu ştie nimerea de casă –, dacă va ieşi în altă ţară, atunci să ştie toţi cum m-am cununat, să ştie toţi".

Această cununie secretă mi se pare foarte interesantă şi este o minune că s-a păstrat între hârtiile lui Petru Şchiopul, care a murit în Tirol. Dar, ca să vedeţi cât de puţin ascunsă era de fapt această căsătorie iată martorii: „Au mărturisit cu adevărat: Mitropolitul Gheorghe al Sucevei şi episcopul Ghedeon de Rădăuţi şi Anasatase egument de Galata mănăstire şi Stroici Logofătul cel Mare şi Ieremia Vornic" (care nu este altul decât Ieremia Movilă, viitorul domn) „şi Andrei Hatmanul şi Gheorghe Hatmanul şi Cămăraşul Hrisoverghi şi Gheorghe Cămăraşul şi Vasile Păharnicul şi alţii mulţi", nu este pus numele lor. „Iar după aceea spune că „a scris cu mâna lui şi a pus pecetea cea mare".

Iată cum se făcea o căsătorie morganatică pe vremea aceea. De ce s-a făcut această căsătorie morganatică? Domnul o spune la început: pentru că Irina botezata, care fusese doica fetei lui, Maria, pe urmă el avuse legături cu dânsa, şi, cum nu avuse cu Doamna Maria un fiu şi era foarte bucuros că are unul şi în felul acesta, când s-a născut Ştefan, el s-a cununat cu mama lui Ştefan, pentru ca mai târziu, să nu se poată ridica împotriva copilului învinuirea că s-a născut dintr-o legătură umilitoare.

Şi atunci vedeţi legătura: oare Petraşcu, care nu avusese un fiu de la Voica, având un fiu de la Teodora, nu s-a simţit obligat, în momentul acela, să încheie o căsătorie morganatică, având o Doamnă sau neavând o Doamnă, fiindcă data naşterii lui Mihai Viteazul pusă pe un portret are o valoare cu totul relativă?

Acum venim la partea cealaltă: cum a considerat Mihai Viteazul pe mama sa? Întâi o observaţie: cronica lui Teodosie, prefăcută în limba latină de Walter, izvor de căpetenie (în Papiu Ilarian, pag. 8–9), laudă pe Mihai spuind că era un om drept, milos faţă de săraci.

Acelaşi lucru pe care îl spune şi unul dintre grecii care l-au ajutat să se suie pe tron care şi el apasă asupra faptului că Mihai avea o deosebită milă faţă de cei nedrep[tăţi]ţi de soartă.

Spune însă pe lângă aceasta încă un lucru: *vorbea foarte frumos, avea o foarte mare înlesnire de a se rosti. (Suavem item prudentemque sine praemeditative; quoties opus erat, effluentem sermonem).*

Era, deci, un orator Mihai Viteazul, şi desigur că, nu o dată în viaţa lui, orator violent, aspru, nemilostiv, nervos, sfărâmând orice în calea lui, dar un om care vorbea adânc, impresionant.

Lucurile acestea pot să vină dintr-un hazard al soartei, dar sunt foarte deseori în legătură şi cu rasa şi cu educaţia.

Dar Mihai Viteazul *scria foarte frumos;* rareori am văzut o chirilică aşa de frumoasă cum este aceea, nu numai din iscăliturile lui, din care avem foarte multe, dar şi din rândurile întregi pe care le scria el pe dosul instrucţiilor date de dânsul ambasadorilor pe care îi trimetea. Şi nu numai atâta; se vede foarte bine că *instrucţiile acestea au fost dictate de dânsul de-a dreptul în româneşte.*

Prin urmare un om care iscăleşte aşa de frumos, care poate face rezumate, relativ aşa de bine stilizate, în dosul documentelor care pleacă de la dânsul şi care poate dicta personal instrucţiile pentru oamenii care se duc la regele Poloniei sau la împăratul Rudolf, acesta înseamnă un om care a avut *o creştere în familie.* Pentru că şcoala pe atunci nu exista, şi Mihai nu făcea parte din slujbaşii Bisericii, care aceia aveau alte mijloace de a învăţa. Tatăl lui murise, şi el nu l-ar fi ţinut lângă dânsul; *de la cine putea deci să capete această învăţătură? Neapărat că de la mama sa.*

Iată, Ştefan cel Mare nu iscălea: el ştia româneşte, ruteneşte, poate şi ceva latineşte, dar atât. Şi mama lui, Oltea-Maria, este îngropată nu în Biserică la Pobrata, ci afară – [a] lui Mihai Viteazul [e] îngropată la

Cozia, lângă Mircea cel Bătrân, înăuntru, în biserică, la locul de cinste, în dreapta, la ctitori şi [nu ca]* mama lui Ştefan.

Oricât ar admite cineva că erau alte vremuri, care judecau altfel, totuşi lucrul nu mi se pare să fie lipsit de însemnătate.

Mihai Viteazul a fost crescut, probabil ajutat şi băneşte, nu de Iani, care era la Constantinopol, ci de *mama lui care era în ţară şi care fără îndoială avea avere*. Ajuns Domn, el a ţinut-o necontenit lângă sine. Acum, când este cineva însurat, când are copii, când vin griji politice, când este amestecat în războaie, când nu se ştie ce aduce ziua de mâne, trebuie să fie foarte puternice legături între dânsul şi mama sa, pentru ca s-o ţină neclintit lângă dânsul, pentru a o înfăţişa lumii întregi.

Dar, pe lângă aceasta, oricare ar fi fost familia banului Iani, care şi el scria greceşte cu ortografie – am tipărit un număr de acte de la dânsul scrise cu mâna lui, frumos, pe o vreme când se scria greceşte oricum, deci cunoştinţa ortografiei, în decăderea culturală a grecilor scăzuse –, oricare ar fi fost originea banului Iani, îşi închipuie cineva că omul acesta, care învârtea toate afacerile politice ale amânduror Ţărilor Româneşti şi că vorbea cu Sinan-Paşa, marele vizir, aşa cum vorbeşte cineva cu un vechi prieten, îşi închipuie cineva că omul acesta ar fi tolerat legătura dintre aceea care era, după cronica Logofătului, sora sa şi care în orice caz era o rudă foarte de aproape, şi Petraşcu cel Bun, dacă această legătură nu ar fi fost recunoscută, fie şi în forma aceasta discretă şi secretă despre care v-am vorbit?

Dar aceasta o spun în treacăt şi mă întorc la relaţiile dintre Mihai Viteazul şi dintre mama lui.

Într-un anume moment Mihai a încercat lovitura cea mare pentru cucerirea Ardealului: el a intrat în Ardeal spunând că este autorizat de Împărat.

El credea că este în stare să câştige biruinţa, însă, oricât ar fi cineva de sigur, când este vorba de război, nu se ştie ce rezervă soarta.

El ar fi putut foarte bine să lase pe mama sa, acasă, aşa cum a crezut Szamosközy, care spunea că, în momentul când Mihai a trecut graniţa prin pasul Buzăului, pe mama lui a aşezat-o la mânăstirea Cozia.

Nu este adevărat, ci el a intrat în Ardeal cu nevasta, cu copiii, cu averea, şi a intrat în Ardeal şi cu mama sa, femeie în vârstă. Pentru ca să se încarce cineva cu nişte bătrâneţe şubrede, cum trebuie să fi fost

* În text: „între" (n. ed.).

ale Teodorei atunci, aceasta presupune o imensă datorie de recunoştinţă, pe lângă tot ceea ce leagă pe cineva de mama sa.

Şi ea a stat în Ardeal necontenit lângă dânsul, a stat lângă dânsul până foarte târziu. Am dovada în această privinţă în două acte, tipărite de mine, din 1600, două acte străine care spun că şi mama sa şi nevasta şi copiii se găseau în ţara Împăratului, prin urmare la discreţia Împăratului, acolo, în Ardeal (a se vedea vol. XI din „Hurmuzaki", locurile arătate în tablă, la numele ei). Este un act despre partea germanilor şi un act despre partea polonilor. Prin urmare prezenţa ei acolo în Ardeal în zilele bune ale lui Mihai Viteazul este netăgăduită. El a lăsat-o la Cozia numai mai târziu, în ceasul celei mai mari nenorociri a lui, când Doamna şi copiii erau la Făgăraş, reţinuţi ca ostateci, iar mama lui s-a putut strecura de acolo pe la Braşov, şi, atunci când Mihai se duce să-şi încerce ultimul noroc, neştiind dacă nu întâlneşte moartea în cale, când ai lui se găseau în sama ungurilor răsculaţi în Ardeal şi a lui Basta, în momentul acela numai, el a aşezat-o la mânăstire. Şi, într-un document care vorbeşte de moşiile lui, se lămureşte lucrul acesta deplin. Iată ce se spune în documentul acesta, sau că adaus la documentul citat de mine, în *Istoria lui Mihai Viteazul:* „Când s-a întâmplat vremea Domnului Mihail-Vodă din domnie a ieşi şi s-a săvârşit în Ţara Ungurească", la 1601, deci, cu puţin timp înainte de pieirea lui, ca să nu o facă părtaşă, încercărilor, ceea ce era o imposibilitate, el mergând călare cu cîţiva oameni, ca să străbată tot şesul Tisei şi să ajungă la Praga, ea a intrat în mânăstire. O mânăstire de călugări, unde era numai găzduită la început, cum era obiceiul pe vremea aceea de putea sta cineva într-o mânăstire fără a fi călugărit; acelaşi lucru se întâmplase cu Mărioara, sora Doamnei Ecaterina, mama lui Mihnea, care s-a turcit: Mărioara aceasta, de origine levantină şi de lege catolică, se măritase cu un genovez, Adorno Vallagra, şi n-a venit în Bucureşti unde sora ei era Doamnă pentru deosebirea de religie (i-a spus Doamna că nu este frumos să vadă lumea că una se duce la o biserică şi cealaltă la altă biserică) şi, ajunsă văduvă, s-a dus la mânăstirea Sfântului Matei din Murano, dar n-a fost niciodată călugăriţă, ci tot *la signora Mariora Vallarga*, trăind numai în mijlocul călugăriţelor. Aşa era obiceiul şi mai târziu în Moldova, unde doamne bătrâne se retrăgeau la mânăstire fără să-şi pună în cap vălul negru care le-ar fi legat de tagma monahicească.

Ultima dorință a mamei lui Mihai

Și, acolo, stând la mânăstire, și aflând moartea lui Mihai Viteazul, simțind și ea că are foarte puțin de trăit, a chemat pe un călugăraș, Gavriil, ca să-i scrie ultima voință. Acum, călugărul trebuia să știe slavonește, ca orice călugăr de pe vremea aceea, mai ales unul cu meșteșug de scriere, dar în actul acesta eu cred că este însăși dictarea ei, căci călugărul, care știa slavonește ar fi scris în această limbă, cum și ar fi fost o mândrie pentru el, fiind atâția frați călugări pe vremea aceea care știau slavonește la Cozia. Dar, pe lângă faptul că se vede *spontaneitatea unei admirabile sincerități*, mai e și altceva: știți în ce ton este scrisă această voință a călugăriței Teofana? *În tonul cântecelor populare*. Este un fragment de epopee: ea gândea și vorbea așa ca în cântecele bătrânești, ceea ce înseamnă că o fi fost rudă cu Iani, soră, știu eu?, dar grecii aceștia erau amestecați în atâtea rosturi, așa că se putea să fie cineva rudă foarte de aproape a unui grec și cu toate acestea așa de frământat de toată viața țării, încât să fie capabil să se exprime în acest fel.

Am făgăduit că nu mai adaug nimic după cuvintele Teofanei. Atât vreau să vă spun înainte de-a deschide cartea, că și în alte țări în anumite momente se simte nevoia unor reparații morale. Iată, acum în urmă, am cetit într-un ziar că, în sălbătăcia spiritelor din Germania – cum Goethe este considerat ca un trădător, fiindcă a avut legături cu Napoleon, care i-a spus: „Monsieur de Goethe, vous êtes un homme" și i-a dat Legiunea de Onoare – s-a găsit unul, care trebuie să fie pe trei sferturi nebun, dar s-au găsit și alții care l-au aprobat, care a scornit că Goethe ar fi stăruit pe lângă marele duce de Weimar să trimită pe doctorul lui la Schiller, care era bolnav, și să-l otrăvească. Toată lumea știe ce legături au fost între Schiller și Goethe: sunt statui care-i înfățișează îmbrățișați, e corespondența lor, admirabilă. Vă puteți închipui că Goethe, la vârsta la care a murit Schiller, fiind tuberculos, din gelozie față de Schiller, s-a înțeles cu suveranul lui ca să trimeată un doctor și să-l otrăvească pe prieten. Dar, imediat, opinia publică din Germania s-a enervat și este o întreagă mișcare a societății „Goethegesellschaft" și a altora, care protesta.

Într-o măsură mai mică față de o calomnie care nu are aceeași gravitate m-am simțit dator cu această conferință.

Acum ascultați în ce fel vorbește Doamna Teofana. Cartea pe care o deschid este din multele cărți ale mele cu care nu și-a bătut capul

nimeni, dar ea era făcută ca să-şi bată capul mai multă lume; se cheamă *Scrisori de femei* şi este şi o însemnare: („poate fi întrebuinţată ca o carte de cetire în liceele de fete").

Actul a mai fost tipărit de Papiu Ilarian l.c., şi de D. Onciul, în *Convorbiri Literare.*

„În numele Tatălui şi-al Fiului şi al Sfântului Duh amin. Eu, roaba Domnului Isus Hristos, călugăriţa Teofana, muma răposatului Mihai Voievod din Ţara Românească, vieţuit-am viaţa ceştii lumii deşeartă, cum şi prea înţeleptul Solomon; deşarta deşartelor, şi de toate deşartă, şi înşelătoare şi furătoare, şi am petrecut lumeşte destul în tot chipul în viaţa mea până ajunşi *(ajunsei)* şi la neputinţa bătrâneţelor mele şi la slăbiciunea mea, în sfânta mânăstire în Cozia, la lăcuita Sfintei Troiţe şi la răpausul răposatului Mircii Voievod şi trăiiu în de ajuns de luăi şi sfântul cin călugăresc drept plângerea păcatelor mele. Aciaşi mă ajunse şi vestea de sfârşirea dragi fiului mieu Mihail Voievod şi de sărăcia Doamnă-sa şi a coconilor Domniei Lui prin ţările străine. Fui de plângere şi de suspine ziua şi noaptea. După aceea, cu vrerea şi cu ajutorul Domnului din cer şi cu rugăciunea cinstiţilor părinţi în zi şi în noapte şi plângerea mea şi suspinele sărăciei lor de ţările străine, doară Sfinţia Lui din înaltul Cerului a auzit şi s-a milostivit de i-a scos din ţările străine în ţara de moştenie, şi mai vârtos au cugetat la sfânta mânăstire din Cozia pentru bătrâna şi jalnica a lor maică. Şi, dacă se adunară unii cu alalţii, mare plângere şi suspine fu între ei de jalea fiu-său Mihail Vodă şi pentru patima lor ce-au păţit prin ţările străine, Doamna Stanca şi Fiu-său, Ion Nicola Voievod, şi fie-sa, Doamna Florica. Fu după aceea întrebare între ele cine cum au petrecut. Grăi Doamna Stanca: „Cum am păţit noi, maică, să nu paţă nime de ruda noastră. Dară Molitva Ta, maică, cum ai petrecut?" Maica zise: „Cu mult foc, de moartea fiu-meu şi de jalea Domniilor Voastre, iar de către sfânta mânăstire am har dragului Domn din Cer şi mulţămesc părinţilor din sfânta mânăstire c-am avut pace, răpaos şi căutare de Molitvele Lor la nevoia mea".

Ziseră Domnia Lor: „Mulţămim şi noi Molitvelor Lor pentru molitva Ta, căci ai avut căutare de ei".

Zise Maica Theofana: „Pentru aceea, fetele mele, am făgăduit sfintei mânăstiri două sate din Romanaţi: Frăsinetul şi Studeniţa, pentru sufletul răposatului Mihai-Vodă şi pentru sănătatea fiu-său Nicolae Vodă, şi pentru pomana noastră şi a tot neamului nostru, să fim pomeniţi la toate sfintele pomelnice şi la dumnezeiasca liturghie în vecie". Domnia Lor ziseră: „Noi bucuroase, cum ţi le-a dat răposatul

Mihail-Vodă, volnică eşti; fie date şi de noi, şi de Nicola Vodă şi de tot neamul nostru în vecie, pentru pomană, ca să aibi Molitva Ta şi de aicea înainte milă şi căutare până la moarte de Molitvele Lor".

„Eu, călugăriţa Theofana, am dat două sate ce-s mai sus scrise în sfânta mânăstire cu toate hotarele pentru pomana mea de vecie, iar cine se va ispiti den ruda mea sau alţii străini să strice pomana de la sfânta mănăstire, ce-am dat eu de bună voie,a ceia să fie blăstămaţi de 318 oteţi (= părinţi) ce-au fost în Nicheia. Şi iar zic: cine se va afla din părinţi cine sunt acum, ori se vor premeni până la moartea mea, ori din părinţi egumeni, ori din alţi fraţi şi vor începe a nu mă căuta şi a nu mă milui şi a nu mă socoti la nevoia mea şi când va fi frică întru noi de bogate răutăţi şi mă vor părăsi înainte de preastavlenia (= răposarea) mea, să părăsească Dumnezeu pre ei şi să fie în blăstăm cum e zis mai sus.

Şi mărturie am pus: părintele episcopul Efrem de la Râmnic şi ai lui călugări: proegumenul Onofrie şi Veniamin proegumen, şi Arsenie, şi egumenul Teodor din Cozia, cu tot soborul, şi Andonie bătrânul de la Piatra. Şi slugile Doamnelor: Balea Spătar, Dumitrachi Vistier, Miho neguţător, Stan Bercioiul, Pătru, pârcălabul Barbu, Postelnicul Badea al Doamnei bătrânei. Boieri megiaşi: Vladul Logofăt de la Olăneşti, şi Postelnicul Dragomir Dolofanul din Stoeneşti, şi Logofătul Stoica de la Berislăveşti, şi pârcălabul Stan Hodea din Călimăneşti şi popa Jipa cu tot satul, şi popa Stan din Jiblea cu tot satul, şi toţi poslujnicii sfintei mânăstiri. Scris-am această carte în sfânta mânăstire, în Cozia, eu, călugăraşul Gavriil, logofăt de la schit, în zilele lui Şerban-Vodă, 7111 (1602), luna noiemvrie 8 zile".

Pomenirea marelui voievod Mihai Viteazul

După o hotărâre mai veche a Ligii Culturale, amintirea lui Mihai Viteazul nu se mai serbează într-o biserică oarecare din Bucureşti, ci în locul chiar unde se află urma luptelor, biruinţilor şi suferinţelor sale.

Şi cel dintâi drum pe care îl facem în locurile pe care le-au sfinţit isprăvile lui este acesta, care înseamnă cea dintâi mare biruinţă pe care, după trecere de mulţi ani de zile, a câştigat-o neamul nostru prin îndrăzneala lui fericită. Ce a fost pe urmă: retragerea spre munţi, ajutorul oştirii ungureşti venită cu multă trufie şi puţin folos şi cu o nesfârşită invidie megalomană, lupta de la Giurgiu, italienii din Florenţa, care, alături de noi, trimeşi de Marele Duce de Toscana, au recucerit cetatea – şi nimic nu ne poate face să uităm, peste toate calculele şi greşelile de astăzi, tot ceea ce ne leagă de dânşii; am spus-o acum câteva ceasuri d[omnu]lui Bodrero şi ataşatului militar italian: dacă aţi veni aici aţi călcat pe urmele ostaşilor voştri pe care niciodată nu se poate să-i întâlnim în calea dreptului nostru, – ce a mai fost pe urmă: biruinţa de la Târgovişte, liberarea Bucureştilor, reluarea Giurgiului, fuga dezordonată peste Dunăre a armatei marelui vizir, aceea este altceva. Ceea ce interesează aici este faptul că un domn român, după decenii întregi de umilinţă, a îndrăznit să stea cu boierii şi ţăranii săi în faţa marelui vizir având cea mai puternică oaste din Europa.

Criticarea lui Mihai Viteazul

Ştiu că a venit o vreme în care ne dărâmăm nu idolii, căci idolii au destui credincioşi, ci ne dărâmăm zeii, şi memoria lui Mihai Viteazul

ea însăşi a fost stropită în timpurile din urmă de criticile nesăbuite ale unor oameni care nu-şi dădeau samă nici de adevăr, nici mai ales de folosul pe care-l avem astăzi în sufletul lui: că nu este dovedită coborârea lui Mihail Viteazul din bunul său părinte Pătraşcu-Vodă, şi aceasta cu insulte la adresa femeii care ni l-a dăruit, „negustoreasa" de la Piua-Petrii. S-a spus că Mihai însuşi n-ar fi fost în stare să spună care îi este părintele, şi am răspuns cu hotărâre şi scârbă acestor nesocotite cuvinte ale unui tânăr care n-a învăţat cartea pe care o ştie pentru a spurca trecutul cel mai sfânt al neamului nostru.

Au venit, însă, domni ofiţeri, cunoscători de strategie şi tactică, şi, acum câteva luni de zile, au încercat să scadă rostul bătăliei de la Călugăreni, spuind că Mihai Viteazul n-a ştiut tactică şi că a făcut greşeli, că era mai bine să fi făcut altfel. Genii militare cu condeiul în mână, după ce altul cu sabia în mână a câştigat biruinţa, de acestea sunt destule la toate naţiunile.

În cuvântarea aceasta a mea, care precede pe a generalului Schina, care va lămuri cum s-a câştigat biruinţa, nu în acest loc, la pod, ci alături, în cuvântarea aceasta eu vreau să însemn numai trei lucruri, nu ca răspuns tinerilor, care vor avea prilejul mai târziu să arăte altfel o învăţătură pentru care s-au ostenit şi de care au dreptul să fie mândri, ci pentru a arăta trei lucruri, dintre care unul s-a mai spus, iar două se spun aici, pe locul acesta sfânt, pentru întâia oară.

Cine îşi aduce aminte de felul cum Ştefan cel Mare a stat în faţa beglerbegului Rumeliei, trimes de Mohamed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, care a stat, la 1475, acolo, în smârcurile Racovei înaintea Vasluiului, şi, cine se gândeşte şi la lupta lui Mihai Viteazul, va înţelege uşor un lucru:, că, deşi pe atunci nu erau cărţi tipărite, Mihai Viteazul a ştiut de lupta lui Ştefan cel Mare, s-a inspirat de la această luptă şi pe un loc asemănător cu locul de acolo, din Moldova de Jos, a dat bătălia lui.

Vom lupta pentru dreptatea noastră împotriva oricui

Noi nu aveam oşti mari, nu aveam mijloace de luptă, nu aveam uneltele puternice care erau la îndemâna altora şi, Dumnezeu ştie cu câtă trudă ni le căpătăm astăzi şi le punem alături de vitejia ostaşului nostru, de inteligenţa ofiţerului nostru şi **cine se va încumeta să iasă în calea dreptului nostru îl vom zdrobi. Am spus conferenţiarului italian care a fost acum în urmă: dacă vreodată, printr-un act pe care nu-l cred cu putinţă, soldaţii italieni ar fi la graniţa**

Ardealului, ca să ni-l ia înapoi, mă vor găsi şi pe mine, pe prietenul vostru, iar în ce priveşte oştile ungureşti, de secole întregi ştim să le înfrângem cerbicia.

*

Şi, atunci Mihai Viteazul, inspirându-se de la Ştefan cel Mare, neavând oşti mari, neavând decât tunuri de împrumut, cu bietele arme pe care le avea, a biruit mai mult cu sabia decât cu puşca. El şi-a ales bălţile acestea de aici şi şi-a pus în gând că: precum Ştefan Moldoveanul a băgat în baltă pe turcii lui Soliman, va băga în baltă pe Sinan-Paşa. Şi l-a băgat în baltă. Sinan a scăpat cum a scăpat, dar coborârea în noroi a armatelor marelui vizir s-a făcut.

*

Al doilea. Fiecare poate umbla cu tactica şi cu strategia, însă uneori nu-şi dă samă de un lucru: o oaste se luptă cu armele sale, dar o oaste se luptă cu sufletul său, cu sufletul pe care-l aduce, nu-l capătă de la îndreptările comandanţilor din acel moment, ci este zestrea morală a acestei armate. În fruntea acestei armate erau boieri care nu sufereau ofensa. A vedea pe pământul ţării lor oştile păgâne, aceasta era o jignire a lor. Cum noi în războiul cel mare n-am tecut în Bulgaria, cum ne învăţau unii şi cum spun şi alţii, ca şi cum la spate n-ar fi putut veni alţii ocupând ţara noastră, cum noi n-am voit să părăsim Oltenia şi o parte din Muntenia, aşa cum cereau fără îndoială învăţăturile din cărţi, cum am plâns pentru orice sat ocupat, cum ni s-a suit sângele în obraz de câte ori ne-am gândit că sunt români care prin cucerirea străină nu mai sunt liberi, aşa au făcut şi boierii lui Mihai Viteazul. Nu-i sufereau pe păgâni pe pământul ţării lor.

Aduceţi-vă aminte ce s-a întâmplat ceva mai târziu, când, în tranşeele de pe Teleajen, sus, la Ogretin şi Teişani, veniseră în ajutorul lui Radu-Vodă-Şerban oşti ardelene cu un comandant italian Toma Cavriole, şi el, deprins cu luptele din Apus, a spus: intraţi în tranşee; tătarii nu vor putea sări peste tranşee. Au stat, dar, când nepotul Hanului a răsărit înaintea tranşeelor şi a insultat pe boierii noştri, atunci, împotriva tuturor ordinelor, în ciuda comandantului italian şi a lui Vodă, a ieşit Stroe Buzescu, s-a luat la luptă de unul singur cu nepotul Hatmanului, şi l-a dărâmat. El a fost rănit la faţă; îngrijit la Braşov, a murit peste câteva zile, iar nevasta sa, vrednică jupânească română, i-a făcut mormântul de la Stăneşti şi a pus ca pe mormânt să înfăţişeze pe soţul său dând jos pe nepotrul Hanului. Trăieşte şi până

astăzi această frumoasă sculptură, iar pe margine povestea luptei întregi cu această însemnare: „Şi n-a fost pe voia câinilor de tătari". Puneţi alături şi vedeţi că este acelaşi spirit. Nu răbdăm. Se poate întâmpla ca tactica să zică altfel şi politica să zică altfel, dar sunt momente când naţiunea aceasta de cavaleri nu rabdă, şi, atunci, cum i-a văzut, s-a grămădit pe ei.

Înţelesul biruinţei de la Călugăreni

A treia învăţătură. Mihai nu ştia, oare, ce oaste are în faţă? Dar ce? Era Mohammed al II-lea de la 1475–[14]76 cu ienicerii gata să moară pentru dânsul, cu cea mai frumoasă cavalerie de spahii de pe lume?

Dar adunătura aceasta pe care o ţinea la Dunăre de atâta vreme Ferhad, predecesorul lui Sinan, pe urmă Sinan însuşi, era o plebe, şi în faţa acestei plebe am stat noi. Ştiam pe cine pălmuim şi i-am pălmuit pe amândoi obrajii, cum mâna aceasta a noastră este gata să pălmuiască amândoi obrajii cui se va atinge de ceea ce am câştigat cu jertfa celor care zac în pământ, pentru ca această ţară să fie.

Şi plebea aceasta a spurcat biserici, a batjocorit femei, şi-a râs de cinstea acestei ţări, pentru ca, pe urmă, să fugă peste Dunăre ca ultimii nemernici şi vizirul însuşi să raporteze Sultanului că astfel de oameni nu se pot ţinea în război.

Acesta este înţelesul biruinţei de la Călugăreni.

Sub aceste trei raporturi trebuie să ţinem samă de dânsa.

Şi, încheind, acei care vorbeau, cum am spus, ca istorici sau critici militari, de Mihai Viteazul nu s-au gândit la un lucru: **că vom avea nevoie de sufletul lui.**

ASTĂZI, DE SUFLETUL LUI AVEM NEVOIE. OPUNEM DUŞMANILOR NEÎMPĂCAŢI ŞI PRIETENILOR FIREŞTI ÎN CEAS DE RĂTĂCIRE, NU NUMAI TOATĂ PUTEREA NOASTRĂ MORALĂ, DAR ŞI TOT CEEA CE NE POATE DA UMBRA LUI MIHAI VITEAZUL.

Pomenirea lui Mihai-Vodă-Viteazul pe câmpia de la Şelimber

Împiedicat de a veni, precum făgăduisem, pentru a aduce şi cu dovada de recunoştinţă, faţă de acel care a dat pe câteva luni de zile Ardealul puterei româneşti, cred că pe locul unde s-a dat o luptă câştigată, nu fără greutate, deşi duşmanul, un prinţ abia aşezat în ţară, nu se bucura decât de simpatiile unei părţi din nobilime, câteva puncte de vedere cu privire la rostul acestei bătălii, puncte pe care vreau să le pun în legătură cu însuşirile fundamentale ale poporului nostru, aşa cum el s-a manifestat şi în cursul ultimelor împrejurări prin care am dobândit pentru totdeauna stăpânirea acestui ţinut aşa însemnat dintre cele locuite de neamul nostru.

Cucerirea Ardealului de Mihai Viteazul prin această bătălie, n-a fost, cum au fost multe cuceriri străine asupra noastră, rezultatul unei meşteşugite potriviri, prin care se căuta a se evita dreapta întrecere cu armata. Mihai Viteazul n-a fost un uneltitor, un conspirator, întrebuinţând mijloace de dibăcie de urâtă viclenie, pentru ca să ajungă în stăpânirea unui pământ care nu era al lui.

Va fi fost el însuşi prin Ardeal şi va fi ajuns astfel la cunoştinţa dreptului nostru asupra acestui pământ, dar acest drept el înţelegea să-l ceară de la hotărârea lui Dumnezeu pe câmpul de bătălie. Pentru aceea a mâniat strălucita boierime care-l înconjura şi în fruntea căreia stăteau fraţii Buzeşti, pentru aceasta a strâns pe minunaţii săi ostaşi din partea Buzăului, roşi de ţară, pentru aceasta a făcut apel şi la elementele ţărăneşti care, deşi se găseau într-o stare nemulţumitoare, pe care el a

fost împiedicat s-o îndrepte, ci silit dimpotrivă să apese asupra ei, au înţeles ce însemnătate are dovada de vitejie care se cere de la dânşii.

Este de însemnat şi lucrul acesta, că, pe când în războaiele lui Mihai împotriva turcilor, împrejurările au făcut aşa încât el a trebuit să se folosească şi de lefegii cu plată şi de ajutorul pe care l-a adus vărul cardinalului Sigismund Batory, în această ultimă şi hotărâtoare încercare cu toate puterile chemate în grabă ale Ardealului, el n-a întrebuinţat altceva decât români.

Nu se poate însemna de aproape ce rost a avut în această luptă artileria, dar totul a fost hotărât de vijelioasa pornire a fruntaşilor Ţării Româneşti şi de solidul sprijin pe care-l dădeau la spatele lor masele ţărăneşti, deprinse acum printr-o luptă de patru ani cu înfruntarea tuturor primejdiilor.

Jertfa supremă şi întreagă a lui Mihai

A fost, deci, o mare bătălie, o adevărată bătălie, în care, de o parte şi de alta, se adusese tot ceea ce era cu putinţă şi în care numai românii, din deosebite trepte ale societăţii româneşti, au fost aceia care s-au înfăţişat pentru a încheia pe o bucată de vreme socotelile vechi între noi, vechii moştenitori ai acestui pământ, şi cei care se aşternuseră peste noi, răpindu-ne dreptul, umilindu-ne şi apăsându-ne.

Aş vrea însă să scot în vedere şi un alt caracter al acestei lupte.

Bătălia de la Şelimber n-a fost numai în încercare de oşti, ci jertfa supremă şi întreagă pe care Mihai o aducea în vederea scopului înalt urmărit de dânsul. După ce primise din partea cardinalului Andrei Batory porunca de a ieşi din ţară pentru a nu-i turbura legăturile înjghebate de la început cu turcii, Mihai Viteazul i-a arătat că dacă este vorba de ieşire din moşia lui, el iese cu familia lui întreagă, dar şi cu boierimea care-l înconjură şi cu toată oastea pe care o avea la îndemână.

Cine nu-l lăsase să rămână liniştit acasă la dânsul, în moştenirea de la părintele său, trebuia să vadă ce înseamnă o armată românească, strânsă credincios în jurul Domnului său şi gata să meargă până la capăt împotriva oricărei primejdii, cu dânsul şi pentru dânsul.

Dacă Mihai ar fi fost învins – şi au fost anumite clipe, când, fără hotărârea pe care au luat-o unii nobili ardeleni de viţă românească, deşi depărtaţi de legea lor cea veche, soarta bătăliei ar fi trecut printr-o grea încercare – Mihai pierdea totul. Adică nu numai n-ar fi ajuns să ia în stăpânire acest Ardeal, pe care nemeşii unguri îl ofereau Împăratului pentru a şi-l lua ţigăneşte înapoi, gata când lucrurile merg rău să le îmbie iarăşi aceluiaşi Împărat neamţ, dar i-ar fi fost cu neputinţă să se întoarcă înapoi acasă. Oastea lui ar fi fost măcelărită, iar el ar fi fost

dus ca prins în reşedinţa princiară a Ardealului naţiunilor privilegiate şi poate chiar, cum i se va întâmpla peste câţiva ani, căzut în mâna unor duşmani neiertători, de o cruzime fără margini, mergând până la împietate faţă de trupul fără de viaţă, i s-ar fi pus capăt zilelor în chiar clipa după înfrângerea desăvârşită a armatei sale. El a pus în joc tot ceea ce avea şi s-a arătat gata să primească, dacă nu-l ajută Dumnezeu şi vrednicia luptătorilor din jurul lui, să primească şi cea mai crudă soartă menită învinşilor.

Tot aşa, în loc să fi căpătat, în timpul marelui război, Ardealul, numai prin anumite învoieli, dându-ne la o parte de la o încercare de vitejie, am scos câţi ostaşi puteam scoate din toate stratele societăţii româneşti şi i-am dus aici la marea încercare de luptă dreaptă, care, respinsă o dată, a fost reluată din nou şi de ar fi fost să ne ajungă încă o dată neizbânda, am fi reluat-o de la capăt, până s-ar fi istovit puterea acestui neam.

Am mers pe calea lui Mihai

Aşa fiind, noi am mers pe calea lui Mihai şi am întrebuinţat acele mijloace pe care şi el le culegea din instinctul cinstit şi viteaz al acestui neam.

Al doilea, la rândul nostru, ştiam ce ne aşteaptă dacă încrederea în puterile noastre dă greş, ştiam, ceea ce, de altfel, s-a scris în carnea noastră prin tratatul de la Bucureşti, că ni se vor lua munţii şi marea, că vom cădea în robia de zeci de ani a străinului învingător care ne va lua pe preţuri de nimic toate produsele muncii noastre, ştiam că o întreagă clasă politică prinsă în război va fi înlăturată pentru totdeauna din afacerile publice, ştiam că mulţi dintre ei care au voit războiul dreptului nostru, vor fi aruncaţi în închisori sau trimişi prin străinătate în situaţii menite să le scurteze viaţa, ştiam că întreaga lor avere va fi făcută jaf străinului jignitor, ştiam că familia şi copiii lor vor fi la discreţia pângăritorului şi cu toate acestea, precum a făcut Mihai Viteazul la 1599, am făcut şi noi de la 1916 până în ceasul fericitei răsplătiri a sforţărilor noastre.

De când este în aceste locuri, de mai mult de două mii de ani, pentru el şi pentru strămoşii săi, neamul acesta românesc a făcut o singură politică, politică de luptă şi politică de risc.

Prin mari necazuri şi prin grele robii, am ajuns, totuşi, la capătul dorit şi cuvenit prin aceste însuşiri.

Şi asigurăm pe cei care râvnesc la stăpânirea pe care am câştigat-o prin sacrificiul nostru de sânge, că oricând ne vom găsi la luptă dreaptă şi cu întregul rost a tot ceea ce avem.

Căderea unui erou
[Concluzii]

În abia opt ani de stăpânire şi isprăvind aşa de tânăr, căci abia trecuse de patruzeci de ani şi era în toate mijloacele puterii sale trupeşti şi sufleteşti, fiul lui Petraşcu-Vodă şi al Teodorei, el care-şi numise copilul, când n-avea niciun gând de domnie, după numele tatălui şi încunjura de o pietate deosebită mormintele de la Dealu, al aceluia şi ale dinastiei, făcuse dovada unor însuşiri cu totul extraordinare, aducând prin sine ceea ce în curs de generaţii se adunase în această ramură a neamului stăpânitor, ca hotărâre, mândrie şi avânt.

În loc să despoaie ţara pentru a îmbogăţi pe turci şi a-şi face lui însuşi o avere, acela care n-a târât după sine, ca toţi înaintaşii, din amândouă ţările, care au ajuns a-şi părăsi scaunul, trecând în creştinătate, comorile cu carăle, el a înţeles de la început că nu se poate merge mai departe cu un sistem de metodică stoarcere până peste puterile omeneşti, care, mulţămită răscoalei sale nu se va mai întoarce niciodată, cum nici exilarea domnilor prin insule pierdute, prin pustietăţi asiatice şi africane, nici mutilarea lor, uciderea lor tăinuită prin înecare ori spânzurarea înaintea tuturora la Constantinopol. Când i se va face cunoscut lui Simion că nu mai poate să rămâie în scaunul din nou şi definitiv dăruit copilului Radu-Vodă, o scrisoare împărătească, lăudându-i slujba cinstită, îi lasă să aleagă între a veni onorabil la Poartă şi între a se retrage, aşteptând o nouă favoare, în ţara asupra căreia domnea fratele său[1].

Deci, Mihai, pe care nimeni nu-l căutase şi nu-l încântase, căruia

[1] T. Holban, în *Rev[ista] ist[orică]*, april-mai 1937.

nu-i făcuse nicio făgăduială şi nu-i acordase vreo garanţie, recurse la sabie. Era ieşirea dintr-o situaţie financiară imposibilă, dar şi manifestarea acelei călduroase iubiri pentru creştinătate, despre care a vorbit totdeauna în toate cuvintele şi scrisele sale şi pe care până la capăt a dovedit-o prin fapte.

Având o picătură de bun sânge grecesc în vine, deşi, cu atâta ură câtă era contra lui, nimeni nu l-a înfăţişat ca grec, el vedea în fundul zărilor speranţelor sale capitala Împărăţiei creştine, unde stăpânea un domn de altă lege. Va fi crezut în ceasurile celui mai mare entuziasm al său că ar putea să intre prin spărturile venerabilelor ziduri milenare pătate de sângele ultimului împărat bine-credincios, pentru a implânta din nou crucea răsăriteană deasupra cupolei de la Sfânta Sofia. Un sobor întreg de clerici îl chema într-acolo pentru ca să aşeze la loc, ca un împărat miruit pe frunte de Patriarhul ortodoxiei, sfânta masă.

Creştinii din Balcani au văzut în el pe liberatorul şi răscumpărătorul mult aşteptat. Cu clerul grec în frunte – dar nu şi cu cel catolic, care n-a vrut să cunoască pe schismatic – ei au îndreptat către dânsul, încunjurat şi de un grup de patriarhi, mitropoliţi şi episcopi, de la Adriatica până la Ierusalim, cererile lor cele mai râvnitoare şi aşteptările lor cele mai sfinte. Din munţii Albaniei până în acei ai Emului, prin sate şi târguri, ei îl aclamau în taină ca pe acela care ar putea să-i cuprindă din nou sub aceeaşi coroană, de bizantină strălucire arhaică. I-a durut adânc că n-au văzut steagurile lui decât în furtunoasa pornire a iuruşurilor devastatoare, dar unii dintre dânşii s-au împărtăşit de pământuri dincoace de Dunăre din „frăţia" lui creştinească, aşa de darnică.

Oricum, *prin el s-a restabilit nu numai o Dacie de hegemonie românească, dar şi toate legăturile cu acele ţinuturi din Sud-Estul european pe care nicio schimbare a vremilor nu le putea rupe din legăturile fireşti care se formaseră şi [se] dezvoltaseră în curs de două milenii.*

Ar fi mers înainte pe această cale, dacă ar fi avut o oaste formată şi veniturile unei ţări paşnice şi înfloritoare, dacă s-ar fi putut răzima pe credinţa sigură a întregii sale boierimi. Din nenorocire, era sărac în ţară stoarsă şi trăia între duşmani. Mâna, care învârtea cu atâta iuţeală paloşul trebuia să se întindă pentru a cerşi cu umilinţă banii „joldului" ostaşilor străini şi ajutorul de luptă al germanilor trimeşi de Împăratul.

Chiar să fi avut la îndemână aceste mijloace de care a jinduit până la sfârşit, şi încă privirile i-ar fi fost atrase spre alte orizonturi, la Nord, la Apus, de perspectivele ce i se deschideau prin străbaterea catolică în

aceste regiuni ale Dunării. Poloni şi germani erau pe atunci în acea stare neaşezată care trezeşte neapărat poftele vecinilor. Răpede Mihai a putut să vadă nu numai incapacitatea de a guverna a unui Sigismund, aceea, şi mai vădită, a unui cardinal Andrei şi lipsa de deciziune a imperialilor în ce priveşte Ardealul, dar şi deficienţa de conducere adevărată şi unitară la Viena, la Praga, ca acel composesorat habsburgic care nu se putea manifesta unitar şi răpede, la momentul potrivit, niciodată. Şi el ştia, prin amici din Polonia, care nu erau numai coreligionarii săi, că între regele fără personalitate şi între acel vice-rege de fapt, între acel mare-vizir creştin care era Zamoyski, sunt necontenite ciocniri şi că puternicul cancelar şi hatman nu e încunjurat de iubirea unei nobilimi perpetuu anarhice. În fund, răsăreau poftele muscăleşti. De aici, în momentul când nu mai putea să se observe, acele strigăte ale lui Mihai, răpede exploatate, în care el vorbea de luarea Cracoviei, de reaşezarea în Polonia a arhiducelui Maximilian, de o parte, iar, de alta, de cucerirea Caşoviei, capitală a Ungariei-de-Sus, de vizita ce ar putea-o face, în fruntea unei oştiri de invazie, Împăratul la Viena şi la Praga.

Vorbind şi scriind româneşte, cunoscând bine toate rosturile neamului său, Mihai nu putea să rămâie nesimţitor la răvnirile românilor liberi spre o unitate măcar în ce priveşte familia stăpânitoare. Oriunde a găsit şi în Ardeal un român într-o situaţie mai înaltă, a căutat să şi-l alipească şi să-l întrebuinţeze. De aceea i-a plăcut de cei doi Kornis, care nu i-au meritat prietenia. La Cluj, a pus un jude român cu frumos nume popular. A respectat pe Vlădica Ioan, întinzându-i, după putinţă, drepturile şi dintr-un călugăr de la Tismana, Serghie, a făcut un Vlădică pentru Maramureş. Faţă de românii din Ardeal şi părţile vecine, care nu erau cu toţii iobagi, cum se crede aşa de uşor, umilindu-ne, ci se bucurau adesea de largi privilegii, pe care şi le ştiau apăra, el s-a înfăţişat cum fusese şi a continuat să fie în ţara sa însăşi ca un bogat domn de pământ, bucuros să aibă sub stăpânirea sa cât mai multă brazdă[1], ca un reprezintant al clasei sale şi, fiind locţiitor al Împăratului, avea datoria să ţie linişte într-o ţară care nu era cu totul a lui: de aceea n-a îngăduit, cât îi era cu putinţă, nicio tulburare a bunei rânduieli. În dieta de pe urmă, din 1600 el merse chiar mai departe şi

[1] V. pentru regimul din ţară şi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 87 şi urm. (multe însemnări şi din documente inedite, fără a se desface din ele un sistem social şi economic, lucrurile fiind într-o continuă dezvoltare şi deosebindu-se de la un loc la altul).

puse satele româneşti în colaborare cu cele ale naţiilor privilegiate, ajutându-se unele pe altele şi preoţimea de naţia Domnului fu scutită de munca silnică la câmp alături de ţăranii[1].

Legat şi el de datina osebirilor de stăpânire, a urmat linia acelor domni din a doua jumătate a secolului al XVI-lea care înţelgeau ca românii să trăiască, în ţările libere, sub oblăduirea unei singure familii şi de pe această hartă el voia să îndeplinească isprăvi ca ale lui Alexandru-cel-Mare, a cărui strălucită icoană îi stătea adesea înaintea ochilor. A isprăvit tânăr ca acesta, dar în mijlocul unei groaznice furtuni pe care nu el o stârnise, deşi se simţea mai bine decât oriunde aiurea în mijlocul vâjâirilor ei.

Pe neamul său, cunoscut până atunci ca o curiozitate a lumii pe jumătate cultivate din Răsăritul Europei sau ca o interesantă rămăşiţă a vechii Rome, pătată însă de barbaria înconjurătoare, el l-a aşezat în văzut popoarelor, ca element esenţial de vitejie în conflictele vremii.

Iar, în ce priveşte rosturile statelor care au ajuns să atârne de dânsul, el a creat acea politică de alipire la împărăţia Apusului, care se urmează apoi vreo treizeci de ani, ca formând ultimul capitol din anii „vitejiei" pentru români.

---

[1] *Mon. comitialia Transylvaniae*. Locul l-am relevat de mult şi el e sublinat şi de păr. I. Lupaş, în *Istoria unirii Românilor* (col. „Cartea Satului"), Bucureşti 1937, p. 137.

NOTE ŞI COMENTARII

O statuie a lui Mihai Viteazul în Craiova

Se publică revista *Ramuri*, Craiova (BAR: P I 1808), VIII, nr. 4, 15 februarie 1913, p. 99–100, semnat: „N. Iorga", de unde s-a reprodus.

Ca şi în istoria pe care a profesat-o, N. Iorga cerea şi artei mişcare sufletească, impuls profund, care să tulbure privitorul.

Figura lui Mihai ar fi dorit-o – gând nu tocmai clar exprimat – altfel decât în mod tradiţional (rece, mort), ci ca o flacără care să însufleţească poporul spre realizarea în primul rând a idealului naţional.

Aducerea capului lui Mihai Viteazul

Apare în *Neamul românesc pentru popor*, Bucureşti (BAR: P I 2727), VIII, nr. 29, 16 (29) aprilie 1920, p. 450–452, semnat: „N. Iorga, deputat de Covurlui, fost preşedinte al Camerei". S-a transcris după revistă.

Datorită lui N. Iorga – care a insuflat ideea în rândul poporului şi a celor din conducerea ţării – capul lui Mihai Viteazul a devenit un simbol al vitejiei româneşti, dătător de puteri şi apărător în restrişti.

După cum rezultă de aici şi din alte locuri, el l-a dus pe regele Ferdinand la mânăstirea Dealul şi tot el a determinat, a impus, Ministerului Apărării să ridice capul lui Mihai de acolo, în timpul retragerii şi să-l transporte cu onorurile de rigoare, la Iaşi, spre a nu fi

profanat de duşmani şi mai ales spre a insufla armatei încrederea în victorie.

Închinarea în faţa capului Voievodului la readucerea lui solemnă la mânăstirea Dealul aminteşte de prosternarea poporului în faţa rămăşiţelor pământeşti ale lui Cuza aduse din străinătate spre a fi înhumate la Ruginoasa. Scrisul istoricului capătă irizări poetice.

Un om de sinceritate: Mihai Viteazul

Subintitulată: *„Conferinţă ţinută la Târgovişte, în novembrie 1935, de N. Iorga"*, se publică în revista *Familia*, Oradea (BAR: P II 155), seria III, an III, nr. 5, mai-iunie 1936, p. 3–12, semnat: „N. Iorga". S-a reprodus după revistă.

Conferinţa conţine mărturisiri importantissime privitoare la elaborarea lucrării *Istoria lui Mihai Viteazul* şi în genere asupra schimbării în timp a viziunii savantului asupra Voievodului şi a înţelegerii tot mai profunde a semnificaţiei luptelor acestuia.

În jurul lui Mihai Viteazul

Constituie textul comunicării susţinută la Academia Română în şedinţa din 8 mai 1936 şi publicată în *Memoriile Secţiunii Istorice*, seria III, tom. XVIII, mem. 3, de unde s-a tipărit şi în extras împreună cu altă comunicare tot despre Mihai Viteazul, intitulat: I. *În jurul lui Mihai Viteazul.* II. *Originea lui Mihai Viteazul după o cronică românească*, de Nicolae Iorga [în interior: N. Iorga], membru al Academiei Române, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1936, p. 153–168 (BAR: II 135317). S-a transcris după extras.

Originea lui Mihai Viteazul, după o cronică românească

Reprezintă textul comunicării prezentate pe data de 5 iunie 1936, la Academia Română, publicat iniţial în *Memoriile Secţiunii Istorice*,

seria III, tom XVIII, memoriul 5, p. 169–185, şi ulterior în extras separat, împreună cu comunicarea *În jurul lui Mihai Viteazul* (vezi) p. 17–33, semnat „N. Iorga, membru al Academiei Române"(BAR: II 135317). S-a transcris după extras.

Mama lui Mihai Viteazul

Fără a se preciza data când a fost susţinută, se publică, cu titlul *Mama lui Mihai Viteazul* şi subtitlul *Conferinţa d[om]nului prof. N. Iorga, ţinută la Liga Culturală*, în *Neamul Românesc*, Bucureşti (BAR: P IV 2079), XXXI, nr. 137, 26 iunie 1936, p. 1–2; nr. 138, 27 iunie 1936, p. 1–2 şi nr. 139, 28 iunie 1936, p. 2–3. S-a reprodus după ziar.

Declanşată de observaţiile lui P. P. Panaitescu pe marginea lucrării *Istoria lui Mihai Viteazul*, conferinţa reprezintă o sinteză a tuturor cunoştinţelor şi a ultimelor meditaţii ale autorului în legătură cu originea lui Mihai Viteazul şi a relaţiilor cu totul speciale pe care voievodul le-a avut cu mama sa.

Pomenirea marelui voievod Mihai Viteazul

Apare în *Neamul românesc*, Bucureşti (BAR: P IV 2079), XXXI, nr. 244, 10 noiembrie 1936, p. 1, cu titlul generic: *Pomenirea marelui voievod Mihai Viteazul*, pentru ambele cuvântări: a lui N. Iorga şi a generalului Schina. Discursul istoricului este intitulat în ziar: *Cuvântaru d-lui prof. N. Iorga.*

E republicat îm broşura *Două cuvântări. I. Fundamentele dreptăţii naţionale. II. Pomenirea marelui voievod Mihai Viteazul*, Tipografia ziarului *Universul*, Bucureşti, [1937], p. 15–24 (BAR: I 145126). La pagina 15, în frontispiciu, e imprimat următorul titlu: „Partea [a] II-a. *Liga Culturală la Călugăreni. Pomenirea marelui voievod Mihai Viteazul.* Emoţionanta cuvântare a d[omnu]lui prof. N. Iorga. O sărbătorire a românismului biruitor". S-a reprodus după broşură.

Solemnitatea sărbătoririi Voievodului a avut loc în ziua sfinţilor voievozi Mihai şi Gavriil, ziua sa onomastică.

Cele două cuvântări sunt premerse de următoarea introducere:

„Pomenirea Marelui Voievod Mihai

Liga Culturală, de sub preşedinţia d[omnu]lui profesor N. Iorga, prăznuieşte în fiecare an, în ziua de 8 noiembrie, figura marelui voievod Mihai Viteazul.

Anul acesta – datorită şi ultimelor evenimente – solemnitatea a avut caracterul unei dârze afirmări a românismului biruitor, reprezentat tocmai prin figura marelui erou naţional.

În vederea acestei comemorări, Călugărenii au îmbrăcat haină de sărbătoare.

În faţa bisericii satului, aşteptau sosirea oaspeţilor de la Bucureşti, reprezentanţii autorităţilor locale, elevii şcolilor primare, premilitarii, numeroşi săteni.

La ora 10 dimineaţa soseşte d[omnul] profesor NICOLAE IORGA, fiind întâmpinat cu urale."

La altă sărbătorire a lui Mihai Viteazul şi a victoriei române de la Călugăreni, la care a participat, în urmă cu 24 de ani, N. Iorga a ţinut o cuvântare de exaltare naţională – în spiritul sămănătorist al apropierii în crez dintre păturile sociale – pe care a rezumat-o după cum urmează în articolul *Serbarea de la Călugăreni* (*Neamul Românesc pentru popor* (BAR: P I 2727), III, nr. 40, 27 septembrie 1912, p. 645–647, semnat: „N. Iorga"):

„Sunt mulţi care vă spun dumneavoastră, sătenilor, că lumea se împarte, nu după neamuri, ci după averi şi rosturi. Vra să zică n-are nicio însemnătate ce grai vorbeşte omul şi din ce seminţie se trage: român, grec, jidan, turc – ar fi, adică, tot una. Iar temeiul ar trebui să se puie pe altceva: este cineva bogat ori sărac, mare ori mic, stăpân ori supus? Şi atunci, fără deosebire de limbă sau de sânge, bogaţii ar merge toţi, de o parte, – fiind tot ei şi cei puternici şi mari, – ca o tabără, iar sărăcimea neputincioasă şi oropsită, de altă parte, ca altă tabără, duşmană celei dintâi. Jidanul sărac, ori care să face a fi sărac, ar merge astfel împreună cu săteanul fără pământ şi fără venituri împotriva celui cu bani sau în loc înalt şi, dacă ar birui, s-ar împărţi câştigul între unii din cei ce s-au luptat şi ceilalţi.

Se pare că aşa ar fi, dar nu e aşa. Şi numai să te uiţi de câte ori se întâlnesc cei de un sânge, oricare ar fi deosebirea de stare şi de noroc între dânşii. Ca după o poruncă a firii, ei se osebesc de la sine în faţa străinului.

Şi e lesne să se înţeleagă de ce. Averea sau rangul poate să despartă pe fraţi astăzi. Dar în sângele lor trăiesc anii cei mulţi când au fost cu toţii împreună. Nu-şi aminteşte, oare, uneori, fratele cel bogat, cât de rău să fi ajuns cu vremea, de zilele cele vechi când mânca dintr-un blid cu fratele rămas în sărăcie şi când amândoi ajutau, în vrâstă copilărească, la nevoile casei celei împovărate şi lipsite?

În ciuda străinilor care caută să ne înduşmănească, s-a văzut ce zace în sufletele noastre ale tuturora şi acuma în urmă, când românii de toate treptele s-au strâns la Călugăreni, în Vlaşca, pentru ca să pomenească încă o dată biruinţa lui Mihai-Vodă cel Viteaz asupra turcilor, care acuma peste trei sute de ani ne năvăliseră în ţară, pe care voiau s-o şi turcească, stricându-i datina şi schimbându-i legea cu sila.

În oastea lui Mihai erau şi mulţi străini, dar aceia erau năimiţi, cu plată. Însă fără plată şi din toată inima, de jalea pământului lor şi de mânie împotriva asupritorilor, s-au bătut ceilalţi, boieri şi ţărani. Şi au biruit puteri cu mult mai mari şi mai bine deprinse decât ale lor.

Şi azi tot aşa, pentru pomenire, au fost împreună cei mari şi cei mici. S-a vorbit pe înţelesul tuturora, şi acelaşi vânt de mândrie şi de încredere în noi înşine a trecut peste sufletele tuturora.

Şi, de aceea, cât mai des trebuie să ne apropiem, pentru înfrăţire, de sufletele părinţilor şi bunilor noştri care au fost. Şi în faţa lor ne vom simţi iarăşi fraţi."

Pomenirea lui Mihai-Vodă-Viteazul pe câmpia de la Şelimber

Se publică în *Neamul românesc*, Bucureşti (BAR: P IV 2079), XXXII, nr. 244, 10 noiembrie 1937, p. 1–2, subintitulat: *„Cuvântul d[omnu]lui profesor N. Iorga"*, nesemnat. S-a transcris după ziar.

Articolul nu constituie „cuvântul" – textul cuvântării de la sărbătorire –, întrucât istoricul n-a putut participa. O spune şi autorul la începutul gândurilor publicate în *Neamul românesc* şi o spune şi reporterul participant la ceremonie în finalul prezentării manifestărilor de la Şelimber.

Reproducem în continuare rândurile menţionate spre a înţelege ambianţa în care urma să fie rostit discursul lui N. Iorga:

„Sibiul s-a pregătit în haine de sărbătoare, atât pentru comemorarea lui Mihai Viteazul pe câmpia bătăliei lui de la Şelimber,

bătălie ce a însemnat, de fapt, cucerirea Ardealului şi Unirea cea dintâi, cât şi pentru primirea profesorului care, înţelegând trecutul, a ştiut întotdeauna să-l facă forţă creatoare pentru viitor. Este vorba de d[omnul] N. Iorga.

Duminică seara, la orele şase, ca pregătire, Soc[ietatea] „Astra" a ţinut să cinstească pe marele profesor în cadrul unei conferinţe festive, rostită de d[omnul] prof. Anton Balotă.

Vorbind despre profesorul Iorga şi istoria românilor, d[omnul] Balotă, a arătat marea operă de educaţie naţională întreprinsă decenii de-a rândul de d[omnul] Iorga, pregătind astfel atmosfera morală pentru serbările de-a doua zi.

Luni dimineaţă, ziua de Sf. Mihail, zi însorită, după zile mohorâte. Aşa cum a fost odinioară, cu sute de ani în urmă, ziua bătăliei.

Câmpia Şelimbergului înălbeşte de lumea satelor, venită dimprejur, ţărani şi ţărance, copii şi fete, din toate satele se alătură miilor de premilitari şi impresionantului detaşament militar în careu, în jurul movilei, mormânt al eroilor bătăliei.

Un sobor de zece preoţi în frunte cu părintele Stăniloaie, rector al Academiei Teologice, a oficiat parastasul.

La sfârşit, deziluzie: marele profesor n-a putut veni.

Prezent, totuşi, spiritual, alături de evocarea sa din conferinţa din ajun, cuvântul său înaripat răsună prin graiul părintelui Stăniloaie.

Urmează cuvântarea sobră, de specialist, a d[omnu]lui general Ştefănescu-Amza, care reuşeşte să evoce şi să animeze pe câmpie, amintirea.

Premilitarii şi oastea au dat onorurile, defilând în faţa mormântului eroilor de odinioară.

Solemnitatea s-a terminat prin mulţumirile pe care delegaţii oficiali ai Ligii Culturale, d[omnul] general Ştefănescu-Amza şi d[omnul] Ilie Ardeleanu, le-au adus autorităţilor localnice şi în special d[omni]lor general Grigorcea Georgescu, fost elev al d[omnu]lui prof. Iorga, comandant al Pieţii şi d[omnul] dr. I. Popescu-Sibiu.

Căderea unui erou
[Concluzii]

Reprezintă ultima parte, de concluzii, asupra domniei lui Mihai Viteazul, din capitolul VII al secţiunii dedicate domniei Voievodului (*Vitejia românească în noua cruciadă. Fapta lui Mihai Viteazul*), în

cadrul *Istoriei românilor*, vol. V, *Vitejii*, Bucureşti, 1937, p. 360–364 (BAR: II 167725). S-a reprodus după volum.

Este ultima dată când N. Iorga îşi spune cuvântul, într-o privire sintetică, – stăpân pe toate izvoarele publicate până atunci – asupra însemnătăţii, naţionale şi internaţionale, a faptelor săvârşite de voievod pe parcursul celor opt ani de domnie.

Sunt concluziile unei cercetări de peste patru decenii, a vieţii şi operei lui Mihai Viteazul.

Indíce de nume

A

Aaron, Florian, 375, 377
Abraham, 68, 178
Agafton, 295, 296
Ahmed-bei, 168
Alardy, 246, 303
Albèri, 46, 47, 50, 52
Aldobrandini, 168, 175
Alduich, William, 69
Alecsandri, Vasile, 372
Alessandro, Don, 106
Alexandrescu, Grigore, 375, 376
Alexandrovici, Petru, 73, 75
Alexandrovici, Ştefan (Lăcustă), 52
Alexandru cel Mare, 135, 156, 157, 456
Alèxandru cel Rău, 55, 95, 96, 101, 192, 379–380, 403, 406
Alexandru, fiul lui Bogdan-Vodă, 70
Alexandru, Iliaş, 32
Alexandru Lăpuşneanu, 51–53, 56, 57, 63, 68, 71–74, 76, 77, 79, 82, 85–87, 115, 251, 408, 416
Alexandru Mircea, 27, 29, 30, 91, 164
Alfond al XIII-lea, 403
Ali-Paşa, 256
Andonie, 445
Amfilohie, 296
Anastasie, vlădica, 296
Andrei, hatman, 85
Andrei, mare logofăt, 91
Andronic, vistier, 63, 224
Angevini, 143
Anghelachi, 200, 252, 286
Antonie-Vodă, 31
Ardeleanu, Ilie, 463
Aricescu, C.D., 33
Armăşescu, 370
Aron-Vodă, 31, 36, 43, 55, 57, 59, 60, 63, 67, 69, 70–77, 80, 83, 85, 86, 91, 97, 98, 101–106, 108–113, 116–118, 120, 123, 124, 129, 130, 135–140, 147, 150, 155, 174, 203, 238, 296, 325, 411
Arsenie, egumen, 445
Avram, postelnic, 166

B

Baba-Novac, 9, 181, 185, 241, 286, 327, 328, 329, 337, 352, 417
Badea, postelnic, 445
Badea, spătar, 295
Baiazid I, 135, 345
Balea, spătar, 445
Ballina, Teodor, 189
Balogh, Grigore, 216

Balotă, Anton, 463
Banffi, Petru, 238, 338
Baniţchi, 313
Banyay Martin, 316
Barbovschi, Teodosie, 295
Barbu, pârcălab, 445
Barcsai Andrei, 130, 135, 307
Barilovich, 301
Barovius, Decius, 66, 77, 97, 98, 101, 102, 110, 113, 115
Barton, Andreiaş, 202, 233
Barton, Eduard, 68, 69, 80, 83, 152
Barvitius, 246
Barwinski, Eugen, 102
Basta, Gheorghe, 6, 19, 23, 223, 225, 226, 229–231, 244–246, 250, 257, 258, 260, 261, 264, 267, 268, 274–276, 280, 282, 293, 299, 302, 304–311, 315, 317–319, 321–324, 326–332, 334–338, 359, 370, 371, 373, 381, 392, 398, 399
Báthory Andrei, 17, 20, 106, 108, 137, 221, 226, 228, 231, 232, 237–241, 244, 254, 255, 258, 259, 263, 264, 267, 346, 349, 451, 456
Báthory Baltazar, 80, 87, 107, 108, 111, 114, 403
Bathory Gabriel, 346, 368, 428, 430
Báthory Sigismund, 17, 46, 66, 68, 76, 77, 80, 87, 97–99, 100–102, 105, 106, 110, 111, 113–117, 119, 122, 124, 128, 131, 132, 134, 136–138, 142–145, 148–150, 152, 153, 157, 159, 160, 162, 164, 166–168, 170, 171, 173, 175–181, 183, 184, 186–188, 190, 192, 193, 195–197, 199, 200, 202, 204, 205, 207, 208, 211, 212, 214–216, 220, 222, 224, 228, 246, 247, 262, 264, 270, 274, 275, 277, 279, 283, 287, 288, 290, 293, 298, 305, 308, 313, 314, 316, 324, 326, 327, 328, 330, 333, 334, 346, 349, 350, 351, 366, 392, 399, 403, 411, 413, 417, 427, 451, 456
Báthory Ştefan, 178, 221, 248, 258, 260, 271, 290, 297, 304, 308, 346
Báthoreşti, 18, 39, 43, 239, 241, 242, 245, 270
Bălcescu, Nicolae, 5–7, 362, 376, 377, 378
Băleanu, Grigore, 420
Băleanu, Ivaşco, 26
Băleanu, Maria, 26
Băleanu, Udrea, 286
Băleanu, Voica, 26, 27
Bârcan, vistier, 243, 266, 300
Bârlădeanu, logofăt, 70
Bârlădeanu, vornic, 70
Beauri, 337
Becteş-Paşa, 334
Beduccino, Giovanni, 333, 337, 339
Bercioiul, Stan, 445
Bernardffy, 301
Bethlen Gabor, 433
Bibescu, Gheorghe, 376, 377
Bocskai, 324
Bodrero, 446
Boer, Ştefan, 332
Bogathy, 301, 307, 328
Bogdan, 312, 313, 317–319, 320, 333, 335, 338, 417
Bogdan-Vodă, 436
Bolintineanu, Dimitrie, 370, 378–381
Bornemisza, 301, 304, 327, 336
Brancovici, Gheorghe, 338
Brătianu, Dimitrie, 406
Brâncoveanu, Constantin, 368, 373, 374, 420, 421
Brâncoveanu, Danciul, 37
Becz Emeric, 130
Béldy, 238
Belobrad (Barbă-Albă), 78
Bernardffy, 197, 201, 204–207

Bethier, W., 80
Bethlen Wolfgang, 37, 66, 77, 80, 92, 98, 102, 107, 112, 113, 115, 147
Bocskai Ştefan, 121, 177, 199, 211, 232, 247, 251, 257, 261, 262, 264
Bodony Ştefan, 149, 215, 245, 271
Bogáthy Menihert, 239
Bogdan-beg, 71
Bogdan, Ioan, 49, 67, 68, 75, 131, 132, 146, 163, 164, 172, 174, 175, 179, 180, 182–185, 188, 203, 225, 227, 243, 251, 253, 278, 288, 293
Bogdan, Sasul, 118, 124, 192, 252, 295
Bogdan-Vodă, 56, 70, 74, 76
Boldeasca, Stanca, 115
Borbély Gheorghe, 247
Borbély Martin, 134, 181
Borcea, logofăt, 143
Bornemisa, Baltazar, 211, 270, 274
Bostan, armean, 85
Brancovici, Ivan, 286
Braniţchi, 241, 286
Brown, 68, 69, 70, 71, 83, 84, 88
Bruti, Bartolomeo, 70, 72, 85, 101
Bruti, Benedetto, 85
Bucium, vornic, 70
Buday Francisc, 222, 228, 330
Busto, Petru, 99
Buta, Nicolae, 253, 302, 333, 338
Buzea, Radu, 115
Buzescu, Preda, 115, 123, 217, 243, 295, 316
Buzescu, Radu, 115, 116, 123, 143, 149, 186, 204, 237, 276, 277, 294, 295, 315, 323, 332, 338, 411
Buzescu, Stroe, 115, 121, 149, 217, 238, 448
Buzeşti, 16, 43, 51, 94, 122–126, 128, 134, 139, 149, 177, 182, 185–187, 217, 224, 244, 295, 297, 304, 336, 365, 371, 372, 388, 411, 413

C

Caloghera, Ioan, 138, 147, 174, 182, 185, 203
Calomfirescu, Radu, 149, 365
Calotă, ban, 207, 224, 243
Cantacuzino, Andronic, 37, 63, 71, 81, 85, 86, 88, 207, 396, 406, 407, 412
Cantacuzino, Constantin Stolnicul, 35, 429
Cantacuzino, Ianachi, 35, 36
Cantacuzino, Ioan, 410
Cantacuzino, Mihai, 35–37
Cantacuzino, Şerban-Vodă, 35, 75, 373, 420, 425
Cantacuzino, Ştefan, 423
Cantacuzino, Teodor, 9, 36
Cantemir, Dimitrie, 425
Caplea, văduva lui Radu Clucerul, 30
Capponi, Cosma, 175
Caragiale, I.L., 434
Caraiman-Paşa, 151, 161, 217, 231, 251
Carlos, 114
Carol, arhiduce, 139
Carol cel Mare, 347, 348
Carol-Robert, 239
Carol de Lichteinstein, 327
Carol, prinţul, 377
Carp, Petre, 394
Carpegna, Alexandru, 175
Carrillo, Alfonso, 100, 101, 106, 108, 110, 111, 117, 122, 170, 176, 179, 222
Casistano, 321
Castruţ, 317
Cavriolo, Tomaso, 309, 310, 335, 448
Cârlova, Vasile, 375, 376
Cârnul, Constantin, 75
Celebi, Dimo, 197, 200, 300, 321
Celebi-Hasan, 204
Cercel, Dumitraşcu, 317
Cercel, Marcu, 405

Cercel, Petru, v. Petru Cercel
Cerna, Panait, 383
Chalcocondili, 64
Chanski, Stanislas, 173, 174
Chiajna, Doamna, 30, 40, 45, 56, 58, 60, 73
Chisar, vornic, 143, 149, 182
Chlopieki, Stanislav, 103, 104, 106, 129
Cigala, 109, 183
Ciomârtan, Toma, 138, 225, 233
Clement, papa, 348
Cocea, 91, 92, 138
Cocrişel, 289
Codrescu, Teodor, 295
Comuleo, Alexandru, 106, 107
Condrea, 138
Constantin Căpitanul, 81, 373, 379, 416, 419, 420, 422, 430, 433, 435
Constantin cel Mare, 264
Constantin, Vasile, 205
Corfus, Ilie, 256, 271, 288, 319
Corvin, Ioan, 348
Corvin, Matei, 66
Coscea, 162
Costel, Antonio, 269
Costin, Miron, 64, 174, 287, 318, 320, 374, 417
Costin, Velicico, 182, 185
Crăciun, Ioachim, 81, 162, 176, 191, 202, 237, 241, 288, 306, 327, 332, 335, 337, 338, 417, 418
Crâste, vornic, 124, 138
Creţul, Ioan, 50
Cristea, 317
Cristofor, dragoman, 85
Cristofor, principe, 66
Csaki Istvan, 300, 304–308, 314, 316, 321, 323, 326–329, 334, 336, 373, 374
Csáki Ştefan, 245, 247, 259, 270, 276, 289
Csáki Moise, 339
Csomortány, 226, 232 328
Cuza, Alexandru Ioan, 376, 381
Czanell, 318
Czanek Simon, 328, 338
Czolhanski, 132

D

Damian, vistier, 237
Dan de Şişman, 425
Dan, vistier, 90, 143, 320
Dan-Vodă, 123
Danciu, mare vornic, 64, 78
D'Aramont, 25
Daponte, Chesarie, 35, 36
David, 64
Delavrancea, Barbu, 379
Debo, 291
Delimarcu, 133, 181, 286, 296, 312, 317, 321
Denichin, 365
Densusianu, Aron, 419
Densusianu, Ovid, 378
Dentici, Girolamo, 331
Dima, stolnicul, 64, 121
Dimo, 36, 200
Dimola, 78
Dimu (Dimola), v. Dimola
Dionisie de Larisa, 412
Dionisie, mitropolit, 189, 190
Dobromir, 27, 30, 41, 405
Dochian, 110
Dragomir Dolofanul, postelnic, 445
Dragoş, boier, 174
Dragomir, postelnic, 41
Dragomir, stolnic, 91
Dragomir, vistierul, 26, 27
Drăghici, 332
Duca, fiul lui Dima, 64
Duca-Vodă, 408, 416
Dumitrachi, spătar, 91
Dumitrachi, vistier, 286, 445
Dumitraşcu, Cercel, 32, 253

Dumitru, banul, 41
Dumitru, logofăt, 64, 143, 182
Dumitru, mare clucer, 41
Dumitru, vlădica, 149
Dumitru, vornic, 207, 217, 224

E

Ecaterina, Doamna, 30, 40, 442
Eftimie, vlădica, 143, 148, 207, 296
Efrem, episcop, 445
Egmont, 360
Elek, Jakob, 306
Eliot, Teodor M., 7
El Greco, 266
Elisabeta, regina, 68
Emir-Alemul, 67, 80
Engel, 296
Erbiceanu, C., 35, 163, 410
Eugeniu de Savoia, 346, 347

F

Fagina, Nicolae, 229
Farcaş, Niculae, aga, 181, 182, 314
Feodor, ţar, 103
Ferhad, 68, 70, 71, 118, 127, 135, 140, 141, 151, 152, 158–161
Feti-Ghirai, 172
Filimon, N., 327
Filip al II-lea, 398
Filipescu, familia, 373, 379
Filipescu, Marica, 420
Filipescu, Nicolae, 395
Filitti, I.C., 146
Filotei, 296
Florica, fiica lui Mihai-Viteazul, 32–34, 318, 434
Forgách Sigismund, 246, 267
Francken, Franz, 403
Frederic-Wilhelm, 438
Frenţi, Gheorghe, 427
Fronius, Matthias, 238
Fuchs, 238, 256, 279, 285, 289, 295, 306, 318, 319, 321, 333, 338
Fulstein, Herbart de, 173, 174
Fulsztyn, Nicolae Herburt, 288

G

Gagliano, 189
Gavay, Nicolae, 222
Gavriil, călugăr, 443, 445
Gazi-Ghirai, 125, 128, 172, 177
Gârdan-Voievod, 165
Gealapul, Nicolae, 95
Gedach, 63
Genga, Fabio, 121, 154, 168, 284
Genga, Giambattista, 154
Genga, Girolamo, 175
Genga, Simon, 128, 144, 148, 152, 168, 169
Georgescu, Grigorcea, 463
Gerlach, 37, 63
Gerah-Mehmed, 216
Geszty, Francisc, 122, 321
Gévay, 330
Ghedeon, mitropolit, 439
Ghenadie, episcop, 92, 115
Gheorghe, cămăraşul, 439
Gheorghe, Hatmanul, 439
Gheorghe, mitropolit, 295, 439
Gheorghe, vornic, 138
Gheran, N., 5
Gherman, mitropolit, 296
Ghibănescu, I., 295
Ghica-Vodă, Grigore, 75, 430
Ghiuzelgi-Mahmud, 220, 225, 255, 256
Giorgio, Paolo, 177, 189, 193, 198, 243, 254, 280, 293
Giurescu, C., 408, 419–422
Giva, 108, 109, 111
Gligorie, medelnicer, 70
Goethe, 443
Goleşti, 25
Gonzaga, Ferrante, 194, 267, 330–332, 336
Gostomski, 229

Greceanu, Şt., 410, 421
Grecul, Nicolae, 266
Greissing, Chiril, 238
Grigorie al VII-lea, 348
Grigore, paharnic, 166
Grigore, preot, 305
Grigorovici, Petru, 215, 228
Gudunov, Boris, 254
Gyulaffi, 304

H

Habsburgi, 397
Hafiz-Ahmed, 209, 210, 217–219, 255
Haidarogli-paşa, 170
Haller, Gabriel, 222
Hammer, 70, 84, 97, 135, 183
Hamza Benga, 25
Hasan, paşa, 83, 96, 112, 133, 181, 211
Hasan de Târgovişte, 171
Hasan de Timişoara, 160
Hasan Hadâmbul, 125, 151, 152, 156, 157, 200
Hasdeu, B.P., 26, 64, 254
Hasechi, sultana, 71
Heidenstein, 77, 162, 167, 173, 174, 408
Heliade-Rădulescu, Ioan, 376
Henric al III-lea, 30
Herberstein, 328
Hirscher, Ioan, 139
Hodea, Stan, 445
Holban, T., 453
Horn, 360
Horvath Martin, 326
Horváth Mihai, 120, 162
Hossuthoti, 194
Hrisafina, 124
Hrisoverghi, cămăraş, 439
Hirscher, Ioan, 238
Hirscher, Valentin, 204, 238
Hödl, 207
Hrizea, vistier, 421
Hugo, Victor, 375
Huniadi, Iancu, 429
Huniadi, Mateiaş, 429
Hunyadi, Ioan, 417
Hurmuzaki, 6, 24–32, 36, 37, 39–43, 45, 46, 49, 51, 53, 54, 56–59, 61, 62, 66– 70, 72–78, 82–89, 91, 93, 98, 99, 101–105, 107–111, 113, 117, 118, 121– 127, 129–132, 134–143, 145–153, 156–160, 163, 165, 167, 168, 170–173, 175–180, 182–185, 187–194, 196, 197, 199–211, 213, 217, 219, 222–227, 229, 231, 233, 237–269, 271, 274, 275, 278, 279, 281–283, 285–289, 291, 293, 295, 296, 298, 299, 301, 303–305, 307–325, 327–338, 401, 404, 405, 437, 439, 442
Husein, 152, 225, 228, 278, 279
Huszár Petru, 247, 326

I

Iancu, Ioan, 57
Iancu, Sasul, 58, 74, 87, 124
Iancu-Vodă, 167
Iani, banul, 35–38, 40, 407, 409, 410, 413, 417, 435, 441
Iani, paharnic, 78, 79, 85
Iaszlowiecki, 75, 117
Ibrahim-Paşa, 57, 200, 223, 225, 227, 228, 255, 256, 260
Ibrahim, vizir, 126, 140, 188, 332
Ieremia, patriarh, 68, 189
Ieremia-Vodă, 287, 314
Iffiu, Ioan, 114, 223
Ilea, 138
Iliaş, paharnic, 63, 428
Iliaş Turcitul, 67
Ilie-Vodă, 53, 55, 56, 57, 60
Imreffy Ioan, 101
Ioan al VII-lea, Paleologu, 428
Ioan, vlădica, 146, 187, 455

Ioan Vodă cel Cumplit, 28, 49, 56, 62, 63, 65, 76, 91, 94, 124, 357, 426
Iojica, Ştefan, 114, 137, 144, 147, 175, 179, 191, 194, 202, 203, 266
Ionaşcu, I., 416
Ionaşcu, Lăpuşneanu, 56, 58, 69, 76, 82
Iosif al II-lea, 347
Iova, V., 5
Iovan, Marcu, 216
Irina, Doamna, 85, 439
Isabela, crăiasa, 24
Isopescu, C., 137, 138, 152, 154, 156, 158, 161, 164, 165, 168, 171, 172, 174, 198
Ispirescu, Petre, 379
Istvanffy Nicolae, 250, 325

J

Jigmon Bator, 139, 149, 177, 221
Jipa, preot, 445
Jirecek, 411
Jivco, Roşul, 286

K

Kakas, Ştefan, 231, 328
Kakuczy, 204
Kamerinos, Policrat, 85
Kaptury, 294, 314
Karatzas, Mihalcea, 123
Katonal, Mihail, 247
Kemény, 26
Kendi, Alexandru, 92, 114
Keresztesy Cristofor, 211
Kertz, Paul, 238
Keserii, 193
Khidr, 160, 162
Király Albert, 114, 123, 134, 153, 157, 159, 161–164, 174
Kirschner, Nicolae, 177
Kogălniceanu, Mihail, 174, 376
Kolosváry Ştefan, 172
Komulović, 106–110, 112, 117
Komis Farkás, 206, 210, 222, 229, 232, 241–244, 246–248, 258, 259, 270, 271, 274, 276, 279, 280, 283, 285, 288, 294, 298, 300, 301, 304, 305, 315, 316, 324, 326–328, 334
Komis Gaşpar, 113, 147, 177, 179
Koscza, 91, 162
Koslinki, 105
Koszyncki, 104
Kovacsöcsy, 92, 114
Kreckwitz, 83
Kurz, 79
Komulovic, 410, 414
Koszka Samuil, 313

L

Ladislas Postumul, 403
Lala-Mohammed, 179, 183
Lamartine, 375
Lampridi, 417
Lampros, Sp., 36
Lascaris, 332
Lassota, 194, 197
Lazăr, Gheorghe, 375
Lazăr-Vodă, 62, 65
Lăpuşneanu, blănarul, 61
Leca, aga, 224, 243, 255, 304, 309
Legrand, Emile, 163
Lenguceanu, 391
Lenkovic, 411
Leon Stridiagiul, 58
Leon-Vodă, 58
Litzica, C., 421
Liubienicki, 154
Lobodă, „Cazacul", 104, 129, 180
Longinescu, Şt., 146
Luca de Cipru, 143, 238, 296
Luca, mitropolit, 416
Luca Testanova, 54
Lucian, 196, 304
Ludescu, Stoica, 25, 64, 420, 421
Ludovic al II-lea, 50

Lupaş, I., 200, 403, 456
Lupescu, Radu, 421
Lupu, hotnog, 286
Lupu, pârcălab, 138

M

Macarie, mitropolit, 296
Macurek, 410
Maftei de la Mira, 424
Mailat, Ştefan, 424
Maiorescu, Titu, 253, 317
Makó, Grigore, 206
Malaspina, Germanico, 137, 154, 221, 231, 239, 240, 249, 250, 255
Mallickh, Gaşpar, 262
Mango, Carlo, 245, 246, 259–264, 267–270, 272, 273, 280, 281, 324, 329, 338
Manta, banul, 125, 133
Manta, paharnic, 91
Marco, Ioan de, 262, 286
Marcu, Cercel, 23, 32, 45, 179
Marcu-Vodă, 295, 320
Maria, sora lui Mihai Viteazul, 437, 439
Maria-Cristina, arhiducesă, 27, 139, 194, 202, 206, 231, 258, 275, 292, 316
Maria-Tereza, 347
Marini, Ioan de' Poli, 40, 108–111, 113–116, 124, 126, 128, 129, 133, 135, 136, 140, 144, 151, 212, 238, 244, 245, 249, 250, 262, 270, 272, 274, 280–282, 410, 411
Marsili, 347
Martin, episcop, 192
Marula, fiica lui Mihai Viteazul, 409, 434
Massa, 238, 256, 279, 285, 289, 295, 306, 318, 319, 321, 333, 338
Matei Basarab, 26, 33, 37, 42, 311, 368, 395, 427, 433
Matthias, arhiduce, 110, 122, 153, 250, 254, 256, 280, 281, 287, 300, 309, 322, 323–325, 329, 331, 334–336
Mavrocordat, Nicolae, 35, 419, 420, 425
Maximilian, 110, 163, 180, 184, 192, 196, 199, 201–204, 207, 209, 211–216, 220, 223, 225, 226, 254, 260, 262–267, 269, 274, 276, 293, 300, 304, 322, 324, 326–330, 338, 397, 455
Mărioara, 442
Mârzea, 286, 321
Medici, Alessandro de, 159
Mehmet sultan, 297
Melchisedec, 296
Meteş, Ştefan, 120, 136, 187, 194, 227, 237, 247, 266, 300, 318, 327, 332, 335, 338
Metodie, 189
Mesrobian, 191
Mezet Voievod, 24
Michoszenski, 129
Mihai, soltnicul, 44
Mihai Şaitanoglu, 63
Mihail, mitropolit, 296
Mihalcea, ban, 90, 129, 187, 224, 237, 243, 246, 251, 261, 262, 269, 274, 276, 278, 282, 284, 285, 292, 294, 299, 300, 301, 306, 332, 333
Mihalogli, Mohammed, 120, 181
Mihăilă-Vodă, 404, 425
Mihnea al III-lea, 64–66, 79
Mihnea-Mohammed, 85, 180, 320
Mihnea, Radu, 179
Mihnea Turcitul, 39, 45, 84, 158
Mihnea-Vodă, 30, 31, 42, 43, 45, 47, 55–57, 61, 108, 238, 405, 406
Miho, neguţător, 445
Miloş, 39, 43, 45
Minea, Ilie, 23

Mircea cel Bătrân, 170, 344, 345, 396, 409, 414, 424, 441
Mircea cel Vechi, v. Mircea cel Bătrân
Mircea Ciobanul, 24, 25, 26, 27, 30, 33, 39, 40, 50, 53, 56, 60, 61, 97, 115, 402
Mirda, Ianoş, 286
Mirislău, logofăt, 162
Mironescu, Vladimir, 377
Miroslav, mare logofăt, 30, 224
Mitrea, vlădica, 149
Mitrea, vornic, 91, 92, 143
Mitrofan, vlădică, 124, 136
Mogoş, banul, 115
Mohammed al III-lea, 134, 447, 449
Mohammed-beg, 47
Moise-voievod, 193
Moldovanu, Corneliu, 383
Montecuccoli, 347
Moro-Giovani, 50
Mortagne, 337
Moscato, 73
Movilă, Ieremia, 158, 164, 166, 167, 173, 174, 182, 183, 193, 196, 203, 205, 209, 210, 212, 222, 224, 232, 233, 240, 251, 253, 256, 286, 296, 333, 338, 439
Movilă, Simion, 158, 227, 332, 333
Mucato, 163
Murad, sultan, 36, 46, 60, 61, 69, 82, 88, 134, 164
Mustafa-Paşa, 123, 126, 127, 160, 162, 165

N

Napragy, 300, 303, 324, 327, 349
Nadásdy, 98
Nagy Francisc, 126, 245
Nalewayko, v. Nalivaico
Nalivaico, 104, 129
Napoleon I, 20
Napragy Dimitrie, 211, 212, 218, 232, 242–245, 247, 270, 271, 274, 276, 279, 284, 289, 290
Neacşa Logofeteasa, 27, 30, 41
Neaga, 91
Neagoe Basarab, 115, 409, 424
Nectarie, patriarh, 190, 296
Necula, 286
Neculce, Ion, 427
Nedelco, 286
Negre, spătarul, 207, 341
Negrea, 236, 289, 295
Nevers, 412
Niary Paul, 246, 247, 260, 322
Nichifor, Dascălul, 31, 43, 135, 138, 163, 164, 167, 190, 296
Nichifor Dascălul, 414
Nicola Voievod, Ion, 444, 445
Nicolae „Românul", 85
Nicolae-Vodă-Pătraşcu, 34
Nicolaescu, Stoica, 409, 410, 416, 418
Nifon, patriarh, 427
Nössner, Simon, 120, 126

O

Odobescu, Alexandru, 23, 39, 116
Oltea, mama lui Ştefan cel Mare, 436, 440
Omeliana (Emiliana), 124
Onciul, Dimitrie, 33, 409, 444
Onofric, egumen, 445
Oprea, logofăt, 101
Oprea, pârcălab, 77
Orăş, Văscan, 76
Örmeny, Petri, 80
Orhan, 425
Orszowski, 104
Orzechowski, 132, 138
Ostermayer, 26

P

Páczolth (Pacioltus) Sigismund, 102
Paffy, 267, 276, 280

Palamed, Gheorghe, 163, 165, 170, 287, 338, 412
Palamed, 338, 412
Palatici, Gheorghe, 157, 225, 233, 246
Paleologu, familia, 64
Paleologu, Alexandru, 211, 230
Paleologu, Rali, 400
Palffy, 98, 246
Pallan, Bagi, 252
Panaitescu, P.P., 12, 396, 401–416, 418, 436, 455, 460
Pană, vistier, 78, 224
Pangratie, vistier, 91
Paos, Uşar, 70
Papacostea, Victor, 412
Papazoglu, 403
Papiu-Ilarian, Al., 32–34, 91, 122, 124, 162, 320, 326, 440, 444
Parasios, Nichifor, 68
Paravicini, 250
Partenie, 296
Pătraşcu, Nicolae, 247, 253, 256, 259, 278, 284, 287, 295
Pascal, frate cu Giva, 108
Pătraşcu cel Bun, 60
Pătraşcu-Vodă, 17, 23–32, 34, 38, 45, 79, 97, 186
Pârvu Pârcălabul, 27
Pernice, 125, 126, 129, 160, 169, 176, 184, 205, 218, 233, 304, 311, 320, 321
Perussith, Matthias, 193
Peşiacov, Aug., 27, 30, 41
Petcu, 286
Petliura, 365
Petnehazy, 214
Petraşcu cel Bun, 320, 387, 396
Petraşcu, Nicolae, 193, 207, 402–404, 406, 408, 409, 413, 417, 418, 420, 436–438, 440, 447, 453
Petronie, 296
Petru Armeanul, 37, 79, 87, 162, 215, 225, 246, 253, 254, 259, 264, 266, 268, 270, 272, 283, 318, 322, 333, 408
Petru Cazacul, 50, 56, 81, 93, 105, 121, 406, 407
Petru cel Mare, 427
Petru Cercel, 23, 30–32, 38, 40, 41, 43, 45, 58, 60, 64, 68, 69, 71, 91, 94, 95, 165, 179, 223, 404, 405
Petru Dimitrie, 29, 31
Petru Lăpuşneanu, 67, 79
Petru Munteanul, 57
Petru Rareş, 49, 52, 56, 350, 424, 426
Petru Şchiopul, 23, 36–39, 45, 51–53, 55–57, 60–62, 64, 67, 70, 74, 75, 77–79, 81, 84–87, 91, 101, 109, 112, 120, 131, 132, 137, 167, 251, 260, 282, 358, 410, 426, 438
Pezzen, 197, 202, 204, 206, 209, 211, 225, 226, 230, 252, 262, 265, 267, 272, 274, 276–278, 281, 282, 284, 290–293 298, 300, 301, 303, 307, 315, 324, 337, 351, 398
Piccolomini, Silvio, 159, 170, 171, 175
Pierling, 117
Pigafetta, Filippo, 171
Pigas, Meletie, 192, 200, 202, 412
Pimen, mitropolit, 389
Pitarul, Ioan, 25
Pogan, Jurj, 271, 301
Polizachi, 167
Popa, Radu, 40
Popescu, Radu, 419, 421–423, 428, 429
Popovici, G., 146
Popescu-Sibiu, I., 463
Poppel, Adam Gall, 192
Potcoavă, Ion, 94
Potocki, Ioan, 173, 314, 319

Pray, 207
Preda, logofăt, 143
Preda, postelnic, 224
Prepia, jupâneasa, 108
Prepastváry, Valentin, 104, 105, 121
Puşkin, Alexandru, 375

Q

Querini, 300

R

Rabuss, 323
Race, 321
Racki, 117
Rácz, 321
Radibrati, Aloisiu, 223, 240, 260, 262, 301, 304, 335
Radoslav, 168
Radu cel Frumos, 425
Radu cel Mare, 396
Radu Clucerul, 25, 26, 28, 30, 31, 207, 224, 334
Radu, comis, 224
Radu din Măniceşti, 31
Radu, fiul lui Mihnea Turcitul, 39
Radu Ilie, Vlad, 25, 26, 28
Radu, Logofătul, 27, 438
Radu Mihnea, 333, 391, 428, 423, 427, 428
Radu Negru, 423, 424, 425
Radu Paisie, 26, 27, 396, 408
Radu Postelnicul, Bidiviul, 27, 30, 143
Radu, sol, 317
Radu, spătar, 78
Radu Şerban, 8, 33, 37, 41, 77, 368, 409, 428
Radu-Vodă, 60–62
Radziwill, cardinal, 103
Rafail, călugăr, 428
Raguslo, Giovanni, 411
Rákóczy Sigismund, 268, 276, 291
Rali, Dionisie, 63, 189, 190, 210, 252, 262, 264–266, 276, 296, 351, 400, 411, 412
Ranke, 46
Rareş, Ruxandra, 56–57
Raţ, Gheorghe, 197, 207, 210, 211, 213, 214, 216, 220, 237, 263, 264, 278, 280, 288, 326
Raţ, Ioan, 207, 326, 337
Raucigny, 337
Ravazdy, Gheorghe, 144, 211, 222, 224, 242
Răzvan, Ştefan, 78, 101, 165, 168–170, 172, 174, 177, 296
Reissenberger, 202
Reussner, 129
Risea, Atanasie, 191
Rosini, 337
Rosso, Ferrante, 267
Rostopcea, 286
Rotonet, 337
Rottal, 334
Rudolf al II-lea, 102, 110, 149, 173, 175, 187, 188, 192, 193, 196, 199, 207, 220, 224, 231, 252, 254, 257, 258, 261, 267, 270, 271, 297, 301, 328, 332, 335, 338, 346, 357, 397, 403, 441
Rukowski, 414

S

Sadeler, Egidiu, 23, 38, 403
Salam, Curt, 410
Sapieha, Leon, 8
Sarmasagy, 202
Satirgi-Mohammed, 164, 201, 209, 221
Sava, armaş, 224, 295, 306, 316
Sârbu, Ion, 22, 28, 80, 83, 99, 102, 104, 122, 123, 126, 139, 377, 410, 438
Schachmann, 404
Scharfeneck, 337
Schiller, Fr., 443

Schina, 393, 447, 463
Schonkebonk, Marcu, 187, 200, 201, 204
Seadeddin, 69
Selim, sultan, 36, 60, 96, 429
Senniey, Mihai, 206, 210, 239, 245, 246, 322, 328
Sennyei, Pangratie, 111, 114, 183, 186, 196
Serghie, 251, 456
Siavuş, 70, 71, 76, 82
Sibaik, Gaşpar, 77, 245, 253, 271, 277, 186, 304, 326
Sigismund, rege, 65, 66, 143, 397
Silferstein, 337
Simion-Vodă, 317, 319, 320, 331–333
Sinan, mare vizir, 35, 40, 43, 46, 47
Sinan-Paşa, 57, 67, 70, 80, 82–86, 88, 91, 94, 97–101, 112, 113, 121, 129, 156–164, 168, 169, 171, 172, 175, 177, 179, 181, 183, 187, 188, 209, 296, 441, 448, 449
Slatarich, Ieronim, 240
Socol Cornăţeanul, 25
Socol, vornic, 25, 26, 30, 58
Socoli, Hasan, 179, 183, 203
Socoli, Mohammed, 36, 68, 96, 125, 151, 171
Soliman cel Măreţ, 25, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 92, 94, 99, 184, 344, 448
Souches, 347
Speziano, 106
Spontoni, 23, 308, 310, 331, 334
Stadnicki, 284
Stan, fratele lui Mircea Ciobanul, 39, 78
Stan, preot, 445
Stanca, Doamna, 33, 38, 91, 193, 237, 409, 434, 438, 444
Stanca, soţia lui Dumitru banul, 41
Stanciu, postelnic, 78
Stamate, stolnic, 138
Stanislav, comis, 24
Stavrinos, 124, 162, 219, 351, 371, 372, 412, 425, 427
Stănilă, postelnic, 24, 143
Stăniloaie, Dumitru, preot, 466
Stâncel, Andrei, 247
Stinghe, Sterie, 42, 138, 139, 238
Stoica, 315, 323, 331, 445
Stoica, postelnic, 243
Stoica, vistier, 260, 261, 269, 274, 285
Stoichiţă, 277, 331, 334
Stroe Leurdeanul, 81
Stroe, stolnic, 224
Stroici, Luca, 158, 166, 167, 173, 319, 439
Sturdza, D.A., 140, 146, 243, 318, 320, 394
Sturza, Mihai, 376
Surudul, Ştefan, 55
Syrmay, 219
Szadeczky, 222, 278, 299, 332
Szamosközy, 34, 37, 80, 81, 120, 122, 162, 176, 191, 200, 202, 237, 241, 288, 305, 306, 327, 332, 337, 338, 402, 408, 417, 433, 435, 441
Székely Mihai, 203, 222, 232, 246, 252, 260, 266, 268–270, 272, 274, 276–279, 301, 307, 316, 331, 397
Szekély Moise, 77, 79, 197, 210, 239, 243, 245, 247, 279, 296, 303, 304, 314, 317, 318, 320, 321, 323, 326, 328, 337, 339, 368
Szilágyi, 100
Szuhay, 197, 202, 205, 206, 209, 250, 334

Ş

Şaban-Paşa, 165, 168
Şaitan-Oglu, 36
Şerban, paharnic, 224

Şerban-Vodă, 295
Şincai, Gheorghe, 203, 204, 207, 221
Şişman, ţar, 411
Ştefan Bogdan, 87, 109, 110, 111
Ştefan cel Mare, 7, 94, 129, 140, 155, 163, 167, 181, 201, 318, 350, 352, 357, 372, 377, 379, 381, 402, 425, 426, 436, 439, 447, 448
Ştefan Cercel, 32
Ştefan din Tirol, v. Ştefan, fiul lui Petru Şchiopul
Ştefan, fiul lui Petru Şchiopul, 38, 62, 64–67, 70, 74, 285, 290, 404
Ştefan, logofăt, 174
Ştefan Răzvan, 117, 158, 159
Ştefan, rege, 100
Ştefan Surdul, 39, 69, 82, 95, 109, 118, 124, 251, 406
Ştefănescu-Amza, 463
Ştefănescu, Mihai, 219
Ştefăniţă Moldoveanul, 423
Ştefulescu, 116
Ştirbei-Vodă, 317, 394

T

Tanoviceanu, I., 36
Taranowski, Andrei, 73, 75, 79, 156, 194, 253, 259, 265, 276, 277, 279, 288
Tarducci, 310
Tănasie, comis, 138
Tedeschi, Solomon, 68
Teodor, protopop, 295
Teodor, Vlădica, 110
Teodora, mama lui Mihai Viteazul, 32–34, 38, 40, 41, 396, 408, 435, 436, 437, 438, 440. V. şi Teofana
Teodora, rachieriţa, 433
Teodorescu, Barbu, 5
Teodosie, logofăt, 133, 193, 207, 243, 244, 284, 285, 298, 300, 301, 440
Teodosie Rudeanul, 436
Teodosie, Walter, 121–123, 127, 128, 133, 163
Teofana, mama lui Mihai Viteazul, în călugărie, 33, 77, 435, 437, 443–445. V. şi Teodora
Teofil, episcop, 143
Teuffenbach, Cristofor de, 98, 102–105, 122
Thököly Sebastian, 250
Tholdy Ştefan, 211, 220, 330
Thoraconimus, 304, 307
Thury, Francisco, 286
Tocilescu, Grigore, 23, 25, 33, 38, 39, 41, 42, 116, 295, 395
Tököly Sebastian, 316, 323
Tolnay Mihai, 110, 117, 136, 147, 159, 174, 203
Toma, logofăt, 167
Tomić, 411
Tomşa, Ştefan, 58
Torre, Sigismundo della, 194
Trauschenfels, 126, 139, 150, 158, 161, 238, 306, 310, 318, 334, 338
Trausner, Luca, 304–305
Tudor, comis, 78
Tudor, logofăt, 25, 27, 28, 34
Turloni, 159, 175

Ţ

Ţepeluş Vodă, 426
Ţeviş, 238

U

Udrea, ban, 237, 316, 319, 321, 331
Udrea (Băleanu), 286, 255
Ungnad, David, 245, 246, 254, 258–260, 262, 264, 267–272, 274–279, 281, 285, 290, 293, 300, 308, 309, 311, 314–316, 319, 320, 324, 330, 397
Ungvári Ioan, 305
Unverzagt, 323
Urban al II-lea, 348

Ureche, Alexandru, 174
Ureche, Grigore, 53, 64, 69, 73, 166, 395, 402
Ureche, Nestor, 73, 75, 78

V

Vaida, Nicolae, 326
Valavschi, 241, 286
Vallagra, Adorno, 442
Vasarhély Grigore, 279
Vasile, cneaz, 198
Vasile Lupu, 92
Vasile, paharnic, 435
Vasile, pârcălab, 138
Veli-Aga, 77
Velica, soţia lui Fabio Genga, 144, 284
Veniamin, egumen, 445
Veress, 120, 121, 126, 127, 130, 132, 135, 137, 139, 140, 142, 146, 147, 152–154, 157–159, 168–172, 176, 178–181, 183, 186, 187, 190, 193–195, 197, 198, 201, 202, 209–212, 218, 220–222, 224, 227, 231, 232, 237, 239, 241, 243, 258, 259, 261, 262, 265, 269, 279, 286, 288, 304, 308, 309, 313, 314, 316, 318–320, 322–324, 329, 331– 335, 414
Verlin, 337
Veterani, 347
Vintilă, clucer, 143, 225
Vintilă-Vodă, 28
Visconti, 170, 175
Vitez, Nicolae, 224, 316, 330
Vlad Călugărul, 426
Vlad Comisul, 27, 28
Vlad Ţepeş, 123, 377, 414, 425
Vlad-Vodă, 43, 45
Vladislav, regele Poloniei, 421
Vladul, logofăt, 445
Vlasiev, Atanase, 254
Voica, soţia lui Pătraşcu-Vodă, 437
Vorsi, Hector, 216

W

Wacklier, Matei, 103
Welicki, 104
Wallenstein, 357
Walter, Baltasar, 34, 35, 37, 51, 53, 95, 165, 179, 181, 182, 183, 184, 440
Walter, silezianul, 126, 127, 162
Weiss, Michael, 150, 161, 238

X

Xenopol, A.D., 36

Z

Zagoriţ, 415
Zamfira, domniţa, 193
Zamoyski, Ioan, 55, 56, 65, 67, 75, 100, 101, 104, 112, 115, 117, 131, 132, 137, 151, 154, 156, 158, 165–167, 172, 173, 178, 188, 193, 215, 221, 223, 225, 240, 247, 251, 252, 288, 293, 294, 313, 314, 316–320, 401, 402, 455
Zane, Matteo, 50
Zápolya, Ioan-Sigismund, 99, 273, 346
Zebrzidowski, 173
Zelestei, Ioan, 245, 246, 265, 303, 315, 326
Zinkeisen, 46, 59, 84, 97
Zlatarich, 305
Zolkiewski, Stanislas, 166
Zota, Sever, 92
Zriny, Gheorghe, 246

Cuprins

Epicentrul cercetărilor istorice ale lui N. Iorga (I. Oprişan) 5
Notă asupra ediţiei (I. Oprişan) 11

Vol. I

Introducerea din 1902 15
Notă din 1935 22
I. – Familia lui Mihai Viteazul 23
II. – Schimbarea lui Mihnea-Vodă. Împrejurările la Poartă. Legăturile noastre cu turcii 45
III. – Înaintaşii şi vecinii lui Mihai-Vodă: Ştefan Surdul, Alexanru cel Rău, Aron. Mihai ajunge Domn 55
IV. – Cel dintâi an din domnia lui Mihai-Vodă. Răscoala împotriva turcilor 90
V. – Ruptura cu turcii şi primele lupte. Planurile de stăpânire dacică ale lui Sigismund Báthory 119
VI. – Afirmarea independenţei. Marile lupte din 1595 151
VII. – Defensiva din 1596–[159]7: planul bizantin 178
VIII. – Problema Ardealului 199

Vol II

I. – Cucerirea Ardealului 237
II. – Lupta cu oamenii Împăratului 266
III. – Cucerirea Moldovei 285
IV. – Răscoala nobilimii ardelene 303
V. – Pierderea Ţării Româneşti 313
ANEXE. – I. Politica lui Mihai Viteazul 343
II. Comemorarea lui Mihai Viteazul la Academia Română 353
III. Soarta faimei lui Mihai Viteazul 361

ADDENDA

O statuie a lui Mihai Viteazul în Craiova 387 (458)
Aducerea capului lui Mihai Viteazul 389 (458)
Un om de sinceritate: Mihai Viteazul 391 (459)
În jurul lui Mihai Viteazul 401 (459)
Originea lui Mihai Viteazul, după o cronică românească 416 (459)
„Mama lui Mihai Viteazul“ 432 (460)
Pomenirea marelui voievod Mihai Viteazul 446 (460)
Pomenirea lui Mihai-Vodă-Viteazul pe câmpia de la Şelimber 450 (462)
Căderea unui erou [Concluzii] 453 (463)
Note şi comentarii 457
Indice de nume 465

CĂRȚILE NOASTRE – LA DISPOZIȚIA D-VOASTRĂ

Editurile **SAECULUM I.O., VESTALA** și **SAECULUM VIZUAL** (*Str. Ciucea, nr. 5, bl. L 19, ap. 216, cod 74696, București – 72*), oferă cititorilor interesați cărțile publicate sub egida lor cu reducere de preț, în cazul în care le achiziționează direct de la depozitul editurilor (*Str. Teodosie Rudeanu, nr. 29, sect. 1*) cu plata în numerar, sau le comandă în scris (cu plata ramburs).

Se asigură gratuitatea expedierii prin poștă în cazul unor comenzi de peste 50 de lei.

Reducerile sunt proporționale cu valoarea cărților comandate. Peste **60** lei – **10%**; peste **100** lei – **15%**; peste **150** lei – **20%**.

Relații suplimentare la telefoanele **021/222.85.97, 0748.146498** (depozit), între orele **9–17** (fax: **021/222.85.97, 021/345.28.27**).

OFERTĂ SPECIALĂ

Cititorii care achiziționează cărți direct de la depozit beneficiază de reducerea de 10% chiar și atunci când suma cumpărăturilor nu se ridică la 60 lei.

Vizitați pagina noastră de internet:

www.saeculum.ro

E-mail: saeculumio@rdslink.ro /

vestala@rdslink.ro /

director@saeculum.ro / depozit@saeculum.ro

TITLURI DISPONIBILE

- *Ovidiu Drimba,* **Istoria culturii și civilizației,** vol. I–III, 464+384+416 p.; vol. IV–V, 560+448 p.; vol. VI–VIII, 400+368+352p.; vol. IX–X, 416+416 p.; vol. XI, 464 p.
- *Ovidiu Drimba,* **Istoria literaturii universale,** I–II, 352+448p.
- *Ovidiu Drimba,* **Istoria teatrului universal,** 352 p.
- *Ovidiu Drimba,* **Ovidiu. Marele exilat de la Tomis,** 224 p.
- *Ovidiu Drimba,* **Rabelais și Renașterea europeană,** 224 p.
- *I. Oprișan,* **B. P. Hasdeu sau Setea de absolut. Tumultul și misterul vieții,** 592 p.
- *B. P. Hasdeu,* **România, Foaea de storiă română, Foița de istorie și literatură,** reviste hasdeene reeditate, 152+144+240 p. (legat–catonat)
- *Gh. Bulgăr, Gh. Constantinescu–Dobridor,* **Dicționar de arhaisme și regionalisme,** vol. I–II, 368+448 p.
- *Hans Biedermann,* **Dicționar de simboluri,** I–II, 304+272 p.
- *Al. Ciorănescu,* **Dicționarul etimologic al limbii române,** format 17 x 24cm, 1056p.
- *B. P. Hasdeu,* **Arhiva spiritistă,** vol. I–II, 416+464 p.; III, 320 p.; IV, 368 p.; V, 272 p.
- *Paul Ștefănescu,* **„Nebunii" istoriei,** 352 p.
- **Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre,** 368 p.
- *Florin Marcu,* **Dicționar uzual de neologisme,** 432 p.;
- *Florin Marcu,* **Marele dicționar de neologisme,** legat, cartonat, celofanat, format 17 x 27 cm, 1040 p.
- *Marcel Olinescu,* **Mitologie românească,** 400 p.
- *M. Eminescu,* **Viața culturală românească. 1870–1889,** 304 p.
- *Leo P. Kendall,* **Diamante faimoase și fatale,** 240 p.
- *Fosco Maraini,* **Tibetul secret,** 416 p.
- *Maria Păun,* **Dicționar integral de sinonime,** 512 p.
- *Nicolae Petrescu,* **Memorii,** I–II, 448+352 p.
- *Paul Ștefănescu,* **Enigme și mistere din toate timpurile,** I + II, 192 + 208 p.
- *B. P. Hasdeu,* **Publicistica politică. 1869–1902,** 2 vol., 496+480p.
- *C. Manolache,* **Scânteietoarea viață a Iuliei Hasdeu,** 320 p.
- *Iulia Hasdeu,* **Oeuvre poétique/Opera poetică,** 784 p.
- *Leon Casso,* **Rusia și Bazinul Dunărean,** 240 p.
- *Nic. Densușianu,* **Istoria militară a poporului român,** 464 p.
- *Dan Oltean,* **Religia dacilor,** 480 p.
- *Florin Marcu,* **Dicționarul explicativ ilustrat al limbii române,** 800 p.
- *Clayton – Price,* **Cele 7 minuni ale lumii antice,** 192 p.
- *Paul Ștefănescu,* **Enigme ale istoriei române,** I–II, 304+272 p.
- *Paul Ștefănescu,* **Enigme ale istoriei universale,** I–II, 352+320 p.
- *Paul Ștefănescu,* **Enigme și mistere din toate timpurile,** I–II, 192+208 p.
- *Philipp Vandenberg,* **Blestemul faraonilor,** 192 p.
- **Edda,** 448 p.
- *Maria Păun,* **Dicționar esențial al limbii române,** I–II, 432+368 p.
- *Victoria le Page,* **Shambhala,** 304 p.
- *A. Schopenhauer,* **Aforisme,** 176 p.
- *Marc Aureliu,* **Către sine însuși,** 160 p.
- *Os. Kuhlen,* **Sistemul ocult de dominare a lumii,** 304 p.
- **Corpusul receptării critice a operei lui M. Eminescu, sec. XIX,** vol. I–III, 400+432+448p.
- **Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc,** II, 704 p.; *I. Mușlea,* **Bibliografia folclorului românesc. 1930–1955,** 288 p.; **Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc. 1956–1964,** 720p;
- **Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc. 1970–1995,** 800 p.

Valoarea politică a lui Mihai Viteazul, după tot ce s-a găsit în timpul din urmă cu privire la spusele şi faptele lui, nu mai poate fi tăgăduită. Ea face dintr-însul, biet bastard domnesc, lăsat fără instrucţie, crescut prin străini, desţărat ani de zile, ajuns întâmplător Domn al unei ţări fără tezaur, fără armată, fără alianţe ca şi fără mijloace de acţiune, una din marile personalităţi ale veacului al XVI-lea. Acela pe care, pentru vitejia şi martiriul său, ai săi îl consideră... drept un sfânt şi mucenic, se ridică astfel şi în stima cercetătorului străin al politicii universale. ...

Pe neamul său, cunoscut până atunci ca o curiozitate a lumii pe jumătate cultivate din Răsăritul Europei sau ca o interesantă rămăşiţă a vechii Rome, pătată însă de barbaria înconjurătoare, el l-a aşezat în văzul popoarelor, ca element esenţial de vitejie în conflictele vremii.

N. Iorga

9 789736 422249